

Βαγγελής Γρ. Αυδίκος

ΠΡΕΒΕΖΑ 1945 1990

Οψεις της μεταβολής
μιας επαρχιακής πόλης

Λαογραφική Εξέταση

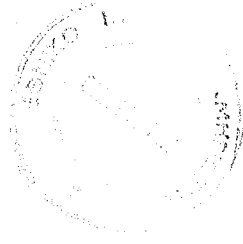
Διδακτορική Διατριβή

Εκδόσεις
Δημου Πρεβέζας

Επιμέλεια εξωφύλλου: Ευάγγελος Κογιαντής - Θάνος Τριάντος
φωτογραφία εξωφύλλου: λεπτομέρεια από κάρτ ποστάλ Πρέβεζας (Μεσοπόλε-
μος, ιδιωτική συλλογή Ν. Καράμπελα).

ΠΡΕΒΕΖΑ 1945 1990

Οψεις της μεταβολής
μιας επαρχιακής πόλης
Λαογραφική Εξέταση

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΜΙΧΑΛΗΣ Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ *Καθηγητής*
ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ *Επίκουρος Καθηγητής*
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΡΟΚΟΥ *Επίκουρος Καθηγητής*
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ *Επίκουρος Καθηγητής*
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ *Λέκτορας*

«Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα (Ν. 5343/32, αρθ. 202 παρ. 2)».

Βαγγελής Γρ. Αυδίκος

ΠΡΕΒΕΖΑ 1945 1990

Οψεις της μεταβολής
μιας επαρχιακής πόλης

Λαογραφική Έρευνα

Διδακτορική Διατριβή

Εκδόσεις
Δημου Πρεβέζας

© Βαγγέλης Αυδίκος 1991
· Ζαλόγγου 48 Πρέβεζα
· Τηλ. 0682/24174

*Στη γυναίκα μου Φωτεινή
και στο γιο μου Γεηγόρη*

Ο Βαγγέλης Γρ. Αυδίκος γεννήθηκε το 1951 στην Πρέβεζα. Το 1975 πήρε το πτυχίο του Τμήματος Κλασικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Το 1978 διορίστηκε στη Μέση εκπαίδευση ως καθηγητής. Το 1987 πήρε υποτροφία, μετά από εξετάσεις, από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών και εκπόνησε την ανά χειράς διατριβή.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	13 - 14
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17 - 28

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ...

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

... ΙΣΤΟΡΙΑ

1. Η δημιουργία του χώρου και ο ρόλος	35 - 47
2. Η διάταξη του εσωτερικού χώρου	48 - 67
3. Το αστικό κέντρο	67 - 76
4. Η γεωγραφική προέλευση	77 - 99
5. Συμπεράσματα	99 - 100

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

... ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1. Η ανατροπή του «τριγώνου»	103 - 121
2. Το λιμάνι	121 - 136
3. Επαγγέλματα λιμανιού - μεταβολές	136
3.1. Λιμενεργάτες	136 - 140
3.2. Σωματείο ξηράς	141 - 142
3.3. Άλλα επαγγέλματα	142 - 143
3.4. Εκτελωνιστές - παραλήπτες	144
3.5. Υπάλληλοι καφεστιατορίων και ξενοδοχείων ύπνου	144 - 147
3.6. Καραγωγείς	147 - 150

4. Ελαιώνας - γεωργία	151 - 152
5. Από τα λιοστάσια	153 - 154
5.1. Ιδιοκτησιακό καθεστώς	154 - 158
5.2. Η διαδικασία μετάλλαξης	158 - 161
6... Στα κηπευτικά	161 - 169
7. Κτηματίες	170
8. Αποκοπιάρηδες	171 - 174
9. Ελαιοσυλλέκτριες	174 - 181
10. Ελαιοκλαδευτές	182 - 184
11. Συμπεράσματα	184 - 185

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

... ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

1. Η κοινωνική διαστρωμάτωση	190 - 192
2. Ο πολιτισμικός διαισμός	192
2.1. Η ανώτερη τάξη	192 - 197
2.2. Η κατώτερη τάξη	197 - 205
3. Η μεταβολή της οικονομίας και η στάση των Πρεβεζάνων	206
3.1. Ο σκοπός ζωής	206 - 208
3.2. Η πύλη της Δύσης	208 - 210
4. Η απώλεια του διαμετακομιστικού ρόλου και ο περιφερειακός χώρος	211 - 215
4.1. Τα Ιωάννινα	215 - 219
4.2. Η Άρτα	219 - 221
5. Συμπεράσματα	221

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΟΙ ΝΕΕΣ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΛΕΥΚΑΔΙΤΕΣ

1. Η σχέση Πρέβεζας-Λευκάδας	229 - 231
2. Η φύση της Λευκάδας και η στρατηγική εργασίας του Λευκαδίτη ..	231 - 232
3. Μεταβολή στις επιλογές: η Πρέβεζα	233 - 237
4. Αγροτική μετακίνηση Λευκαδιτών	237

4.1. Παράγοντες και φάσεις	237 - 240
4.2. Μορφές	240 - 246
5. Η εγκατάσταση και η ενσωμάτωση	246
5.1. Τα μεσιακά	246 - 249
5.2. Η αγορά των κτημάτων και η οργάνωση της παραγωγής	249 - 253
6. Οι οικισμοί	253 - 259
7. Μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς και διείσδυσης στην πόλη	259
7.1. Τα ψώνια - η ψυχαγωγία	259 - 261
7.2. Η οικογένεια και η στρατηγική της στο γάμο	261 - 264
7.3. Στα επαγγέλματα	265 - 266
8. Οι Λευκαδίτες ως πληθυσμιακή ομάδα	266 - 272
9. Συμπεράσματα	272 - 273

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΣΥΡΡΑΚΙΩΤΕΣ

1. Οι Συρρακιώτες	277 - 281
2. Από τη Λάμαρη στον Ελαιώνα	282 - 286
3. Ημινομαδισμός στον Ελαιώνα και	287
3.1. Λιβιάδια	287 - 289
3.2. Κονάκια	289 - 296
4. Στροφή προς την πόλη: ο ρόλος του επαγγέλματος	296 - 298
5. Οι επιπτώσεις της στροφής - διαδικασίες ενσωμάτωσης	298
5.1. Από τα κονάκια στους οικισμούς	298 - 320
5.2. Το τέλος του ημινομαδισμού: από την καλύβα στο σπίτι	320 - 330
6. Οικονομική συμπεριφορά και σχέση με την πόλη	330 - 346
7. Οι ρόλοι στην οικογένεια και οι μορφές της και ο γάμος της κοπέλας στο φως της στροφής στην πόλη	346
7.1. Η οικογένεια	346 - 354
7.2. Γάμος	355 - 369
8. Οι Συρρακιώτες του Ελαιώνα ως ομάδα στον περιαστικό χώρο	369
8.1. Η εσωτερική συνοχή	369 - 383
8.2. Η σχέση της κοινότητας με την πόλη: η αντίθεση και	383 - 388
8.3. ... Διείσδυση	388 - 393
9. Συμπεράσματα	393 - 395

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ — ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	397 - 403
SUMMARY — CONCLUSIONS	405 - 409

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	411 - 435
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	437 - 456
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΟ	456 - 457
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΩΝ	458

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αντικείμενο της παρούσας διατριβής αποτελεί η πόλη της Πρέβεζας και ιδίως οι αλλαγές που υπέστη στο οικονομικό, οικιστικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο ως συνέπεια της απώλειας του διαμετακομιστικού ρόλου, γεγονός που συνέβη αμέσως μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο.

Για την ολοκλήρωση της διατριβής οφείλω θερμές ευχαριστίες στην Τριμελή Συμβουλευτική Επιτροπή, τον καθηγητή κ. Μιχάλη Γ. Μερακλή για την καλοσύνη του και την πολύτιμη καθοδήγησή του, καθώς και τους επίκουρους καθηγητές κ. Μηνά Αλ. Αλεξιάδη και κ. Βασιλική Ρόκου. Ευχαριστώ τα μέλη της Πενταμελούς Επιτροπής, τον Επίκουρο καθηγητή κ. Γεώργιο Παπαγεωργίου και το Λέκτορα κ. Βασίλη Νιτσιάκο. Πρέπει όμως να σημειώσω και τη βοήθεια (βιβλιογραφία, συζήτηση στα σεμινάρια) όλων του Διδακτικού Επιστημονικού Προσωπικού του Τομέα Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και γι' αυτό τους ευχαριστώ εκ βαθέων. Ευχαριστίες οφείλω και στον καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Τσαγγαλά.

Αισθάνομαι όμως την ανάγκη να ευχαριστήσω όλους αυτούς που με βοήθησαν ποικιλότροπα στην προσπάθειά μου. Πρώτα απ' όλα τους πληροφορητές μου, οι οποίοι είναι πάρα πολλοί. Μεγάλο μερίδιο του τελικού αποτελέσματος τους ανήκει. Ευχαριστώ το δήμαρχο Πρέβεζας κ. Ν. Γιαννούλη, που μου επέτρεψε να ερευνήσω τα δημοτολόγια και τα πρακτικά του δημοτικού συμβουλίου Πρέβεζας, καθώς και τον τότε λιμενάρχη Πρέβεζας, υποπλοίαρχο κ. Άγγελο Μαργέλη, ο οποίος έθεσε στη διάθεσή μου τα στοιχεία για την κίνηση του λιμανιού της Πρέβεζας.

Ευχαριστώ επίσης τον προϊστάμενο της διεύθυνσης γεωργίας νομού Πρέβεζας κ. Σωκράτη Παπαδήμα. Η συζήτηση μαζί του ήταν πολύ χρήσιμη, γιατί είναι βαθύς γνώστης της πρωτογενούς οικονομίας της Πρέβεζας. Ευχαριστώ ακόμη τον τέως πρόεδρο του Εργατικού Κέντρου Πρέβεζας κ. Παναγιώτη Μπέκα, ο οποίος με βοήθησε να μελετήσω το αρχείο του Εργατικού Κέντρου, τον τότε πρόεδρο της Ομοσπονδίας Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Πρέβεζας κ. Κωνσταντίνο Μπούτικο, το διευθυντή του Συνεταιρισμού Κηπευτικών Προϊόντων Πρέβεζας κ. Μιχάλη Αράπη, το λογιστή του Συνεταιρισμού Παραγωγών Οπωροκηπευτικών και Αγροτικών Προϊόντων Πρέβεζας

κ. Βαγγέλη Τσουμελέκα, το διοικητικό συμβούλιο του Συνδέσμου Συρρακιωτών Πρέβεζας, την κ. Θέμιδα Τάλλαρον, την κ. Κική Ζέρβα, τους κκ. Θανάση και Σπύρο Τσόκα, οι οποίοι μου επέτρεψαν να συμβουλευτώ τα αρχεία των εφημερίδων τους, τον κ. Σπύρο Σολδάτο, που έθεσε στη διάθεσή μου το αρχείο των Λευκαδιτών, τον κ. Παναγιώτη Μποντίνα, που μου έδωσε σπάνιες εκδόσεις, τον κ. Θανάση Καλαβρέντζο, τον κ. Γιώργο Ανδίκο, την κ. Αλεξάνδρα Μανίκη, την κ. Σταυρούλα Πουλιάνου και τον κ. Γιάννη Γκαρτζονίκα για το φωτογραφικό υλικό, που μου παραχώρησαν, τον κ. Ευριπίδη Αφεντουλίδη, του οποίου η βοήθεια στη σύνταξη πινάκων ήταν πολύτιμη.

Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω τον κ. Νίκο Καράμπελα, που έθεσε στη διάθεσή μου το πολύτιμο αρχείο του (γκραβούρες, καρτ ποστάλ).

Ευχαριστώ το Δημοτικό Συμβούλιο Πρέβεζας, που πήρε την απόφαση να εκδώσει την παρούσα διατριβή.

Ευχαριστώ εξάλλου και το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών, γιατί η υποτροφία που μου χορήγησε, μου επέτρεψε να αφοσιωθώ, απερίσπαστος από κάθε άλλη υπηρεσιακή υποχρέωση, στην εκπόνηση της διατριβής.

Τέλος νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω τη γυναίκα μου Φωτεινή όχι μόνο για την ψυχολογική στήριξη αλλά και για την πολύτιμη βοήθειά της σ' όλες τις φάσεις της διατριβής.

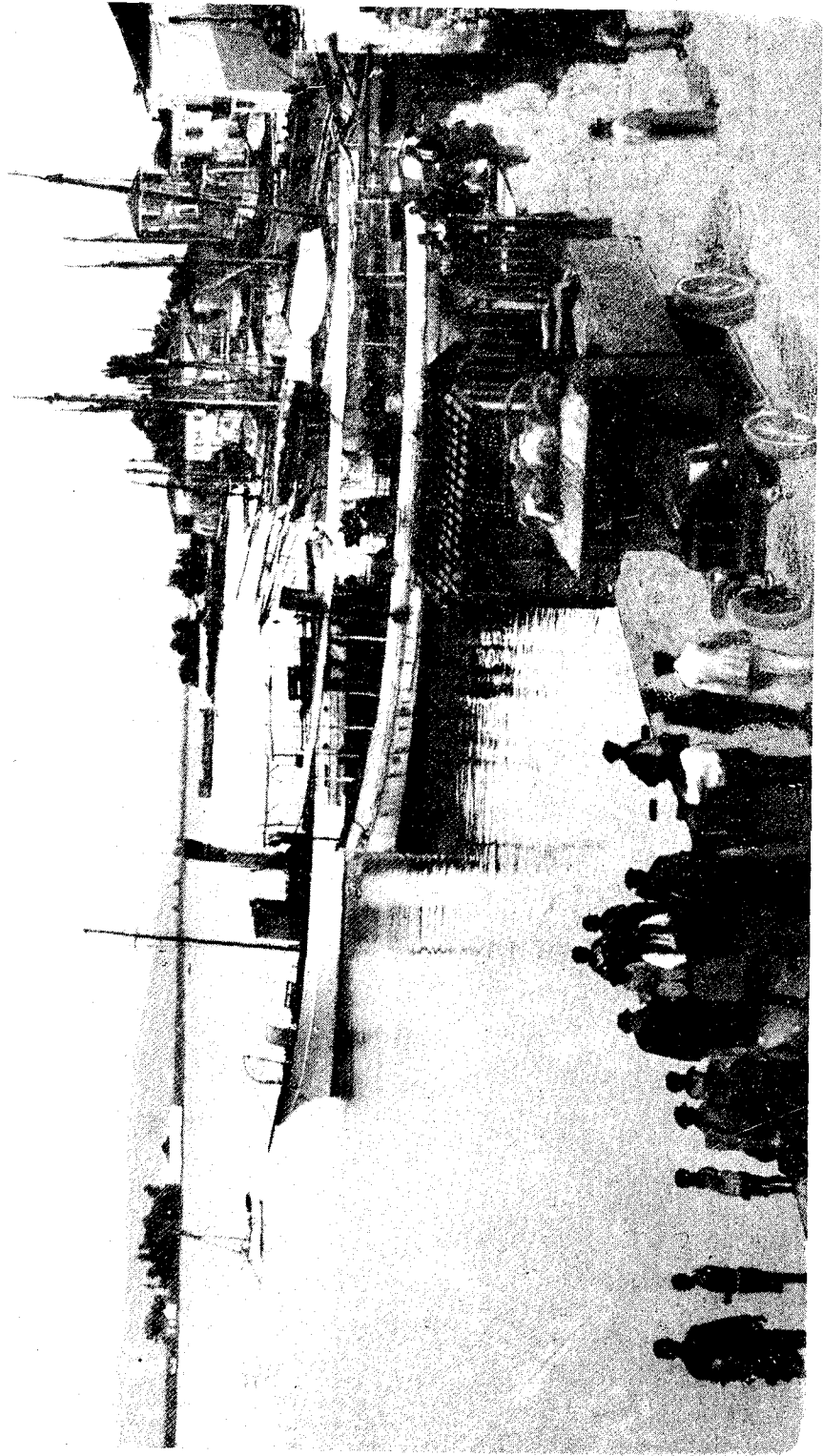
Βαγγέλης Γρ. Ανδίκος

Πρέβεζα, Σεπτέμβριος 1991

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α.Τ.Ε.	= Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος
Ε.Ε.Β.Σ.	= Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
Ε.Κ.Κ.Ε.	= Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών Ελλάδας
Ε.Κ.Π.	= Εργατικό Κέντρο Πρέβεζας
Ε.Κ.Α.	= Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης
Ε.Σ.Υ.Ε.	= Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας
Η.Μ.Ε.	= Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος
Μ.Ε.Ε.	= Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια
Ο.Α.Ε.Δ.	= Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού
Π.Α.Υ.Π.	= Προκεχωρημένη Αποθήκη Υλικού Πολέμου
Σ.Π.Ο.Α.Π.Π.	= Συνεταιρισμός Παραγωγών Οπωροκηπευτικών και Αγροτικών Προϊόντων Πρέβεζας
Τ.Ε.Β.Ε.	= Ταμείο Επαγγελματιών Βιοτεχνών Ελλάδας
Υ.Ε.Β.	= Υπηρεσία Εγγείων Βελτιώσεων
Υ.ΧΩ.Π.	= Υπουργείο Χωροταξίας Περιβάλλοντος

Ἄποψις - Λιμένος Πρεβέζης.

Εικ. 1. Το λιμάνι της Πρεβέζας στο Μεσοπόλεμο (καρτ ποστάλ τον 1920, ιδιωτική συλλογή Ν. Καράμπελα).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διατριβή έχει ως αντικείμενό της την Πρέβεζα, μια πόλη της Ηπείρου. Διερευνά ένα χώρο, τον αστικό, στον οποίο η Λαογραφία δεν έχει εισχωρήσει ακόμη συστηματικά.¹ Αυτή η διαπίστωση ήταν ένας από τους λόγους που με ώθησαν να ασχοληθώ με το θέμα αυτό.

Η Λαογραφία ως το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο είχε αποκλειστικό της αντικείμενο τον αγροτικό πληθυσμό.² Κι αυτό ήταν αναπόφευκτο, αν λάβουμε υπόψη τις ιστορικές και κοινωνικές αιτίες, που γέννησαν την επιστήμη της Λαογραφίας.³ Είχε τάξει ως στόχο της την αναζήτηση της «συνέχειας», των στοι-

1. Ο Ν. Πολίτης είχε εντάξει, ήδη από το 1909 που δημοσίευσε συνοπτικό διάγραμμα των λαογραφικών θεμάτων, στα ενδιαφέροντα της νέας επιστήμης το «Στρατιωτικό βίο» και τα «Βιομηχανικά επιτηδεύματα». Ειδικά, το δεύτερο θέμα έχει άμεση σχέση με τον αστικό χώρο και φανερώνει την οξύνοια του ιδρυτή της λαογραφικής επιστήμης. Έπρεπε όμως να περάσουν σχεδόν 50 χρόνια για να αποτελέσει η πρόταση του Πολίτη αντικείμενο έρευνας. Βλ. Ν. Πολίτης, «Λαογραφία», Λαογραφία, 1 (1909), σ. 12.

2. Για το θέμα αυτό βλ. Ε. Μαζαράκης, *Συμβολή στη μελέτη της Λαογραφίας*, Αθήνα 1959, σ. 24. Α. Κυριακίδου - Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα*, Αθήνα 1979, σ. 43. Μ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, Α΄ Κοινωνική Συγκρότηση*, Αθήνα 1984, σ. 9.

3. Το κλίμα που ευνόησε τη γέννηση της Λαογραφίας αποτυπώνεται από τους Γ. Μέγα, *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήνα 1953, σσ. 70 - 74. Δ. Λούκας, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα 1978², σσ. 57 - 64. Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, Αθήνα 1978², σσ. 24 - 25. Μ. Hertzfeld, *Ours One More: Folklore, Ideology and the Making of Modern Greece*, Texas 1982. Μ. Μερακλής, «Συζήτηση». Πρακτικά Δ΄ συμποσίου ποίησης, Αθήνα 1985, σσ. 207 - 208. Σ. Δαμιανάκος, «Ετερότητα και εθνογραφία: Για μια κοινωνιολογική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού», στο βιβλίο του: *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα 1987, σσ. 28 - 29.

Διαφωτιστικά εξάλλου, όσον αφορά τη γέννηση και εξέλιξη της Λαογραφίας, είναι όσα γράφουν και οι: Θ. Παπαδόπουλλος, «Το πεδίο και το περιεχόμενο της Λαογραφίας δια του ορισμού αυτής», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου*, 3 (1969 - 1970), σσ. 1 - 59. Μ. Αλεξιάδης, *Η ελληνική και διεθνής επιστημονική ονοματοθεσία της Λαογραφίας*, Αθήνα 1988. Ε. Ντάτσι, «Οι θεωρητικοί προβληματισμοί στις λαο-εθνο-ανθρωπολογικές σπουδές», *Σύνδειπνον: Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Δημήτριο Σ. Λουκάτο*, Ιωάννινα 1988, σσ. 238 - 270. Μ. Μερακλής, «Θέσεις για τη Λαογραφία», *Διαβάζω*, 245 (1990), σσ. 16 - 18.

χείων δηλαδή εκείνων που θα αποδείκνυαν ότι οι Έλληνες ήταν απευθείας απόγονοι των αρχαίων προγόνων τους. Η υλοποίηση του στόχου θα ισχυροποιούσε τα επιχειρήματα έναντι εκείνων, που αμφισβητούσαν την εθνική οντότητα του ελληνικού κράτους. Η εποχή θεωρούσε ως απόδειξη της οντότητας τη συγγένεια αίματος.

Έτσι, ήταν φυσικό που η Λαογραφία στράφηκε στον αγροτικό πληθυσμό, τον «όχλο»,⁴ στην προσπάθειά της να ανιχνεύσει τη «συνέχεια» και να συγκροτήσει επιχειρηματολογία ικανή να αντικρούσει τους αντίπαλους. Η πόλη με την αστική και μικροαστική της τάξη αναζητούσε πρότυπα συμπεριφοράς στο δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό και έτσι στον αστικό χώρο ήταν πιο αμφίβολη η πιθανότητα ανίχνευσης των στοιχείων, που θα πιστοποιούσαν τη «συνέχεια».

Η κατάσταση όμως άλλαξε ριζικά μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Οι συνθήκες που επικράτησαν ώθησαν τον αγροτικό πληθυσμό στις πόλεις. Ιδιαίτερα για την Ελλάδα κύριος πόλος έλξης ήταν η Αθήνα κατά πρώτο λόγο και η Θεσσαλονίκη κατά δεύτερο.⁵ Πρόκειται για το φαινόμενο της αστικοποίησης, το οποίο βέβαια δεν είναι μόνο ελληνικό. Εκδηλώθηκε σ' όλες τις χώρες. Η ιδιαιτερότητα στην ελληνική περίπτωση ήταν ότι πραγματοποιήθηκε κάτω από ιδιόμορφες συνθήκες και πραγματοποιήθηκε σε πολύ λίγα χρόνια (περίπου μία εικοσαετία, 1950 - 1970).

Η αστικοποίηση λοιπόν έφερε τους επιστήμονες και στον αστικό χώρο. Η μετακίνηση αυτή τις πιο πολλές φορές έγινε για να παρακολουθήσουν τους μετανάστες της υπαίθρου στο νέο τους αστικό περιβάλλον.⁶ Αυτό συνέβη με τους Αμερικανούς ανθρωπολόγους, οι οποίοι και στην Αμερική αλλά και τη νότια Αμερική και Αφρική παρακολούθησαν τους αγροτικούς πληθυσμούς στη μετακίνησή τους.⁷

Στην Ελλάδα η πόλη αποτελεί ακόμη ένα από τα desiderata της επι-

4. Για την έννοια που δόθηκε στον όχλο βλ. Ν. Πολίτης, «Λαογραφία», ό.π., σ. 7 - 8. Ε. Ντάτση, «Ο «λαός» της Λαογραφίας. Το ιδεολογικό περιεχόμενο», Ο Πολίτης, 108 (1990), σσ. 50 - 57.

5. βλ. S. Buck Sutton, "Rural-Urban Migration in Greece", στο βιβλίο: Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives (εισαγωγή - επιμέλεια M. Kenny και D. Kertzer), Urbana - Chicago - London 1983, σσ. 225 - 249.

6. C. Hill, "Adaption in Public and Private Behavior of Ethnic Groups in an American Urban Setting", Urban Anthropology, 4:4 (1975), σ. 333.

7. R. Fox, *Urban Anthropology. Cities in their Cultural Settings*, New Jersey 1977, σ. 14. Και ο Little εξετάζει τη γυναίκα της Αφρικής στη μετακίνησή της από την ύπαιθρο στην πόλη, πιστεύοντας ότι «ο πιο χρήσιμος χώρος για την μελέτη της σύγχρονης θέσης των γυναικών είναι η πόλη». Βλ. K. Little, *African Women in Towns. An Aspect of Africa's Social Revolution*, Cambridge 1975, σ. 15.

στημονικής έρευνας.⁸ Ευρωπαίοι και Αμερικανοί ανθρωπολόγοι και ανθρωπογεωγράφοι ήρθαν στη χώρα μας και μελέτησαν κατά κύριο λόγο τους μετανάστες.⁹ Από τη δεκαετία του '70 κι ύστερα άρχισαν να δημοσιεύονται και εργασίες Ελλήνων επιστημόνων με αντικείμενο την πόλη, είτε ως δημοσιεύσεις στην Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών είτε ως αυτοτελείς εκδόσεις. Η πόλη όμως ως παραγωγός πολιτισμού έχει μείνει στο περιθώριο.

Η αμηχανία¹⁰ όσον αφορά την τοποθέτηση της πόλης στο κέντρο του θεματολογικού ενδιαφέροντος από τους Έλληνες επιστήμονες είναι γενική. Η στάση της Λαογραφίας ήταν παρόμοια, παρόλο που, όσο κι αν φαίνεται παράδοξο, είναι από τις πρώτες επιστήμες στην Ελλάδα, που είδε τον αστικό χώρο ως ενδεχόμενο επιστημονικό αντικείμενο. Ο καθηγητής Δημήτριος Σ. Λουκάτος ήδη από το 1950 επισημαίνει το γεγονός.¹¹ Το 1962 όμως που εκδίδει τα «Σύγχρονα Λαογραφικά» είναι βέβαιος για την επισήμανσή του και υπογραμμίζει με ανακούφιση ότι το λαογραφικό «βίωμα»¹² υπάρχει και στην πόλη. Αργότερα, στο έργο του «Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία», κάνει λόγο για «Αστική Λαογραφία» ως ξεχωριστό κλάδο, την ύπαρξη του οποίου θεωρεί αναμφισβήτητο γεγονός.¹³

Η επισήμανση του Λουκάτου απασχόλησε τους νεότερους πανεπιστημιακούς δασκάλους, χωρίς όμως να αποτελέσει πεδίο συστηματικής διερεύνησης. Η Αλκη Κυριακίδου - Νέστορος πλησιάζει την πόλη μέσω «του λαού των πόλεων», που είναι ο μετανάστης αγρότης. Θεωρεί αυτό το λαό μια «καινούργια κατηγορία της σύγχρονης λαογραφίας»,¹⁴ αλλά αρνείται να τον καταστήσει αντικείμενο της επιστημονικής της έρευνας. Η ίδια πιστεύει ότι «αυτός ο ελληνι-

8. «Η πόλη, ως αντικείμενο της Ιστορίας, έχει μακρά παράδοση. Όχι, όμως, και στον τόπο μας». Β. Τσοκόπουλος, *Πειραιάς, 1835 - 1870. Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντισεστερ*, Αθήνα 1984, σ. 17.

9. Βλ. Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά μελετήματα*, ό. π., σ. 41. S. Damianakos, "Rural Communities Studies in Greece", στο βιβλίο: *Rural Communities Studies in Europe*, Pergamon Press (European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences), 3 (1985), σσ. 78 - 87.

10. Αυτή την αμηχανία και απορία συμμαρτίζεται και ο R. Dorson, "Doing Fieldwork in the City", *Folklore*, 92 (1981), σσ. 149 - 154.

11. Δ. Λουκάτος, «Σύγχρονα προβλήματα Λαογραφίας», *Νέα Εστία*, 48 (1950), σσ. 1377 - 1379.

12. Δ. Λουκάτος, *Σύγχρονα Λαογραφικά* (Folklorika Contemporanea), Αθήνα 1963, σ. ιδ.

13. Δ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα 1978², σ. 295.

14. Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, ό. π., σ. 185.

κός λαός βρίσκεται σήμερα σ' ένα μεταβατικό, όπως το ονομάζουν, στάδιο αναπτύξεως, επομένως και σ' ένα μεταβατικό στάδιο του πολιτισμού του». ¹⁵ Έτσι, αναρωτιέται κατά πόσο μπορεί να υπάρξει λαϊκός πολιτισμός στην πόλη, με αποτέλεσμα να προτείνει τον περιορισμό της Λαογραφίας στη σπουδή του πολιτισμού της Τουρκοκρατίας. ¹⁶ Η πόλη αφήνει αδιάφορη την Κυριακίδου.

Ο Μ. Γ. Μερακλής αντίθετα αποδέχεται τον αστικό χώρο ως επιστημονικό αντικείμενο. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '70 ασχολείται με αστικά φαινόμενα. ¹⁷ Αυτό γίνεται με ταυτόχρονη διεύρυνση του λαού της Λαογραφίας, ο οποίος δεν περιλαμβάνει πλέον μόνο τον αγροτικό πληθυσμό. «Η Λαογραφία σήμερα ασχολείται με την αγροτική τάξη, αλλά και με την εργατική και την αστική τάξη, σε όλα της τα επίπεδα: μικροαστικό, μεσοαστικό, μεγαλοαστικό». ¹⁸

Την κατεύθυνση αυτή παρουσιάζει ο ίδιος πιο συγκροτημένη αργότερα σε άρθρο του για την Αστική Λαογραφία. Κατά το Μερακλή η Αστική Λαογραφία μπορεί να έχει δύο προσανατολισμούς: ο ένας είναι η «έντονα αγροτοποιημένη αστική ζωή» και ο δεύτερος είναι η «επισήμανση πιο καθαρών μορφών αστικού πολιτισμού, όπως είναι το «ελαφρό» ή πολιτικό τραγούδι, οι σύλλογοι, οι πολιτικές συγκεντρώσεις, η πολυκατοικία, η μηχανή κ.λπ.» ¹⁹

15. Α. Κυριακίδου-Νέστορος, «Λαϊκός πολιτισμός», Αντί, 41 (1976), σ. 45.

16. Α. Κυριακίδου-Νέστορος, ό. π., σ. 44.

17. Χαρακτηριστικές αυτού του προσανατολισμού είναι τα άρθρα του: α. «Τι είναι ο Folklorismus», Λαογραφία, 28 (1972), σσ. 2 - 38. β. «Η μηχανή και ο λαϊκός άνθρωπος», ό. π., σσ. 115 - 123. γ. «Ο άνθρωπος της πόλεως», Λαογραφία, 29 (1974), σσ. 71 - 83.

18. Μ. Μερακλής, Σημειώσεις Λαογραφίας, τεύχος Α'. Έννοια και σκοπός της Λαογραφίας, Ιωάννινα 1981, σ. 27.

Ο ίδιος έχει σημειώσει σε ένα άρθρο του στη Λαογραφία τη διεύρυνση -στη Γερμανία - του όρου προς την εργατική τάξη και την ενασχόληση της Λαογραφίας με θέματα της πόλης. Βλ. Μ. Μερακλής, «Οι θεωρητικές κατευθύνσεις της Λαογραφίας μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο», Λαογραφία, 27 (1971), σσ. 3 - 23.

Τη διεύρυνση της έννοιας αποδέχεται και ο Μ. Αλεξιάδης, Η ελληνική και διεθνής επιστημονική ονοματοθεσία της Λαογραφίας, ό. π., σ. 52.

Ο Αλεξιάδης προσεγγίζει επίσης και θέματα Αστικής Λαογραφίας στο τελευταίο βιβλίο του. Βλ. Μ. Αλεξιάδης, Λαϊκές επιγραφές και ονόματα σε ελληνικά αυτοκίνητα. Συμβολή στην έρευνα σύγχρονων λαογραφικών φαινομένων, Αθήνα 1989, όπου και βιβλιογραφία.

Εξάλλου, η Μπάδα έχει ασχοληθεί όχι τόσο ακριβώς με την Αστική Λαογραφία όσο με την επισήμανση των επιδράσεων της πόλης και του πολιτισμού της στην ύπαιθρο. Βλ. Κ. Μπάδα, Βαθμοί αστικοποίησης του αγροτικού χώρου (Ηπειρος 1950 κ. ε.). Πρακτικά Συνεδρίου Ιστορίας: «Ηπειρος: Κοινωνία - Οικονομία 15ος - 16ος αι.», Γιάννινα 1986, σσ. 227 - 239.

19. Μ. Μερακλής, «Αστική Λαογραφία», Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 3(1979), σ. 13. Επίσης, για την Αστική Λαογραφία, βλ. Β.

Το πλαίσιο λοιπόν για την ένταξη της πόλης στο θεματολόγιο της Λαογραφίας υπήρχε από νωρίς. Λείπουν όμως οι συγκεκριμένες επιστημονικές εργασίες, που να έχουν διερευνήσει διάφορες όψεις της αστικής ζωής. Η κατάσταση αυτή, όπως έχει τονισθεί, αποτέλεσε ένα επιπλέον κίνητρο για την εκπόνηση της διατριβής αυτής. Ένας άλλος λόγος ήταν η διαπίστωση ότι η Πρέβεζα²⁰ ήταν αδιερεύνητος επιστημονικά χώρος. Αν εξαιρέσουμε το Γιώργο Παπαγεωργίου, ο οποίος σε άρθρο του μελέτησε τη ζωή της πόλης μέσα από την κίνηση του λιμανιού,²¹ δεν υπάρχουν άλλες ανάλογες εργασίες.

Αυδίκος, «Προς μια Λαογραφία του αστικού χώρου», Διαβάζω, 245 (1990), σσ. 67 - 70.

Για θέματα Αστικής Λαογραφίας βλ. W. Brepohl «*Industriale Volkskunde*», Sozial Welt, 2 (1950 - 51), σσ. 115 - 124. H. Bausinger, *Die Volkskultur in der Technischen Welt*, Stuttgart 1961. B. Messenger, *Picking up the Linear Threads: A Study in Industrial Folklore*, Belfast, 1980². Η. Πετρόπουλος, «*Τα σίδερα του σιδερώματος*», Ιχνηυτής, 6 - 7 (1985), σσ. 35 - 37. Η. Πετρόπουλος, «*Τα σκυλάδικα*», Στοχαστής, 50 (1987), σσ. 46 - 47. Η. Πετρόπουλος, «*Ταπεινά Εργόχειρα*», Ιχνηυτής, 36 (1988), σσ. 23 - 29. Η. Πετρόπουλος, «*Οι γιαννιώτικες αργκό*», Ιχνηυτής, 54 - 55 (1990), σσ. 28 - 29. Κ. Αθανασόπουλος, *Η γλώσσα του στρατού: γλώσσα - λαογραφία - κοινωνία*, Πάτρα 1986. Κ. Αθανασόπουλος, «*Μηχανές και μηχανάκια. Έρωτας και ηρωισμός*», Ιχνηυτής, 17 (1987), σσ. 32 - 36. Δ. Σαλαμάγκια, *Άπαντα, τ. Α', Λαογραφικά*, Αθήνα (χ.χ.).

20. Την κατάσταση επισημαίνει και ο Μ. Αλεξιάδης, «*Η λαογραφική έρευνα στην Ήπειρο (1970 - 1985): Επισκόπηση - Αιτήματα - Συμπεράσματα*», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 28 (1986 - 1987), σ. 139 (σημ. 45).

Τελευταία (1989), κυκλοφόρησε και μια διατριβή για το Καναλάκι, μια κωμόπολη του νομού Πρέβεζας. Βλ. Δ. Ράπτης, *Το Καναλάκι της Πρέβεζας. Μεταβολές στην πολιτισμική συμπεριφορά των κατοίκων μιας ηπειρωτικής κοινότητας στην εικοσαετία 1965 - 1985*, διδακτορική διατριβή, Γιάννινα 1989.

21. Γ. Παπαγεωργίου, «*Ηπειρωτικά λιμάνια στην ύστερη Τουρκοκρατία: Η περίπτωση της Πρέβεζας*». Πρακτικά του Συνεδρίου Ιστορίας: «*Ήπειρος: Κοινωνία - Οικονομία 15ος - 20ος αι*», Γιάννινα 1986, σσ. 139 - 170.

Τελευταία (Σεπτέμβριος 1989) ο δήμος Πρέβεζας και το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων συνδιοργάνωσαν επιστημονικό συμπόσιο με θέμα: «*Η ιστορία της Πρέβεζας*». Αυτή είναι η μόνη οργανωμένη επιστημονική προσέγγιση της Πρέβεζας.

Τα Πρακτικά του Συμποσίου αυτού πρόκειται να κυκλοφορήσουν με εκδοτική φροντίδα του δήμου Πρέβεζας. Ός τώρα έχουν δημοσιευτεί στο περιοδικό «*Πρεβεζάνικα Χρονικά*» οι εξής ανακοινώσεις στο συνέδριο: Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, «*Πορίσματα Α' Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας της Πρέβεζας*», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 23 (1990), σσ. 4 - 7. Ι. Ψαράς, «*Κατ' οίκον έρευνα στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα του 1787*», *ό.π.*, σσ. 8 - 18. Μ. Παπαϊωάννου, «*Γαλλική επανάσταση και Πρέβεζα - Χριστόφορος Περγαμβός*», *ό.π.*, σσ. 19 - 26. Α. Χατζηθαλασίου, «*Η επίδραση των πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων της περιόδου 1860 - 1876 στη ζωή της Πρέβεζας*», *ό.π.*, σσ. 27 - 38. Σ. Λουκάτος, «*Η Πρέβεζα κατά την κρίση του Ανατολικού Ζητήματος 1875 - 1881*», *ό.π.*, σσ. 39 - 48. Β. Αυδίκος, «*Η αποτύπωση των ιστορι-*

Ένας τρίτος παράγοντας ήταν η βιωματική γνώση του χώρου. Γεννήθηκα στην Πρέβεζα από γονείς Συρρακιώτες κι έτσι ήταν πιο εύκολο για μένα να εντοπίσω τα προβλήματα. Εξάλλου, θεωρούσα γοητευτικό το γεγονός, ότι ήμουν ταυτόχρονα και υποκείμενο αλλά και αντικείμενο της έρευνας.

Όλοι όμως οι παραπάνω παράγοντες δε θα είχαν κανένα αντίκρουσμα, αν ο χώρος που επιλέχθηκε για μελέτη δεν παρείχε τη σχετική δυνατότητα. Πράγματι, η Πρέβεζα στις αρχές της δεκαετίας του '50 έχασε την οικονομική βάση, πάνω στην οποία στήριζε την οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική της συμπεριφορά. Πρόκειται για ένα γεγονός, που συνιστά βαθιά τομή στην ιστορική πορεία της Πρέβεζας. Έτσι, η επιλογή του έτους 1945 ως χρονολογικού ορίου εκκίνησης της εργασίας μου προκύπτει από τη διαπίστωση ότι η ανατροπή του χαρακτήρα της πόλης είχε αρχίσει να κυφορείται αμέσως μετά τον πόλεμο, όταν άρχισε να αναπτύσσεται η τοματοκαλλιέργεια, που αντικατέστησε την προηγούμενη λειτουργία της πόλης.

Η Πρέβεζα λοιπόν στη μεταπολεμική περίοδο έπαψε να είναι διαμετακομιστικό κέντρο. Άρχισε να μεταβάλλεται σταδιακά. Αυτή η αλλαγή, όπως ήταν επόμενο, συνοδεύτηκε από διάφορες αλλαγές. Καταρχήν, παρακμάζουν επαγγέλματα, τα οποία αποτελούσαν την οικονομική βάση της πόλης (λιμενεργάτες, εργάτες ξηράς, λεμβούχοι, παραγωγείς, υπάλληλοι καφεστιατορίων και ύπνου). Μαζί τους όμως χάνεται και η επαγγελματική τους συμπεριφορά αλλά και ο τρόπος ζωής τους, οι αντιλήψεις τους.

Η παρακολούθηση του πολιτισμού που χάνεται, του πολιτισμού που δημιουργήσε το λιμάνι, ήταν αναπόφευκτο ότι θα διεύρυνε τα χρονικά όρια της εργασίας, τουλάχιστον προς τα πίσω. Η διαμόρφωση του τρόπου ζωής που στηρίχθηκε στη μεταπρατική οικονομία της πόλης, έγινε σε μια χρονική διαδικασία, η οποία κράτησε κοντά 200 χρόνια. Η αναζήτηση επομένως αποδεικτικών στοιχείων και πολιτισμικών μορφών στο παρελθόν επιβάλλεται από το ίδιο θέμα, προκειμένου να φωτιστεί καλύτερα η συντελούμενη αλλαγή.

Μεταπολεμικά λοιπόν χάθηκε μια ζωή από την Πρέβεζα. Παράλληλα, είχε αρχίσει να αναπτύσσεται μια καινούργια ζωή, μια άλλη παραγωγική δρα-

κών και κοινωνικών γεγονότων στην ονοματοθεσία των οδών της Πρέβεζας», ό.π., σσ. 49 - 70. Γ. Παπαγεωργίου, «Οικονομικές και κοινωνικές όψεις του Καζά της Πρέβεζας κατά το Β΄ μισό του 19ου αιώνα», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 24 (1990), σσ. 34 - 45. Κ. Καρανάτσης, «Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας», ό.π., σσ. 47 - 60.

Ακόμη βλ. Μ. Μοδινός, «Η υπανάπτυξη της ανάπτυξης. Φύση και πολιτισμός στην Αμβρακία», στο βιβλίο: Τοπογραφίες. Οικολογική θεώρηση του ελληνικού περιφερειακού χώρου, Αθήνα 1990, σσ. 19 - 42.

στηριότητα.²² Η νέα πραγματικότητα έφερε στην Πρέβεζα νέες πληθυσμιακές ομάδες με διαφορετικό πολιτισμικό σύστημα από τους ντόπιους. Παρουσιάζει ως εκ τούτου μεγάλο ενδιαφέρον η παρατήρηση των μορφών, που αποκτά η εγκατάσταση των ομάδων αυτών, καθώς και οι σχέσεις που δημιουργούν με την πόλη.

Η απώλεια επομένως του διαμετακομιστικού ρόλου αποτελεί τομή στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ζωή της Πρέβεζας και ήταν σοβαρό το δέλεαρ για την επισήμανση και περιγραφή των μεταβολών. Η εργασία έθεσε ως στόχο να δείξει, στο μέτρο του δυνατού, τη σχέση ανάμεσα στο διαμετακομιστικό χαρακτήρα της πόλης και στις άλλες όψεις της πόλης. Να στηρίξει την άποψη, ότι η εξάρτηση της πόλης από τη διαμετακομιστική της λειτουργία επηρέασε την οικιστική της συγκρότηση, την πληθυσμιακή και επαγγελματική σύνθεση, την κοινωνική διαστρωμάτωση, αλλά και όλο το πολιτισμικό της σύστημα.²³ Παράλληλος εξάλλου στόχος της εργασίας είναι η διαπίστωση των αλλαγών και η προσέγγιση αυτών, που πρωταγωνιστούν σ' αυτές.

Η εργασία λοιπόν χωρίζεται σε δύο μέρη με 5 κεφάλαια συνολικά (3 στο πρώτο μέρος και δύο στο δεύτερο). Προτάσσεται η εισαγωγή και κλείνει το κύριο μέρος με την ανακεφαλαίωση - συμπεράσματα, τη βιβλιογραφία και το ευρετήριο.

Στο Α' κεφάλαιο (Πρώτο Μέρος), το οποίο επιγράφεται «Χώρος και Ιστορία», η προσοχή επικεντρώνεται σε τρία στοιχεία. Το πρώτο αφορά τη σημασία της γεωγραφικής θέσης για τη δημιουργία και εξέλιξη του οικισμού. Τα ιστορικά γεγονότα (Βενετοκρατία, Τουρκοκρατία) διαδραμάτισαν σοβαρό ρόλο για την ανάδειξη του λιμανιού της Πρέβεζας σε διαμετακομιστικό κέντρο για όλη την Ήπειρο, Αλβανία και Αιτωλοακαρνανία. Ακριβώς, αυτός ο χαρακτήρας προσδιόρισε και άλλα γνωρίσματα της πόλης.

Το δεύτερο στοιχείο του κεφαλαίου σχετίζεται με την οικιστική συ-

22. Ο Γκράμσι έχει αποδόσει αυτή τη μεταβατική κατάσταση με σαφήνεια: «Μια συγκεκριμένη ιστορικοκοινωνική στιγμή, δεν είναι ποτέ ομοιογενής, αντίθετα είναι πλούσια σε αντιθέσεις. Έχει «προσωπικότητα», είναι μια «στιγμή» της εξελικτικής πορείας, επειδή είναι μια ορισμένη, θεμελιώδης δραστηριότητα της ζωής, που υπερέχει των άλλων, αντιπροσωπεύει μια κορυφαία στιγμή της ιστορίας (...). Και, εκπρόσωπος αυτής της δοσμένης στιγμής, θα έπρεπε να είναι εκείνος, που εκφράζει την επικρατούσα δραστηριότητα, αυτήν την κορυφαία στιγμή της ιστορίας». Βλ. Α. Γκράμσι, *Λογοτεχνία και εθνική ζωή*, Αθήνα 1981, σ. 17.

23. Τη σχέση αυτή, ανάμεσα δηλαδή στο πολιτισμικό σύστημα και την κοινωνία, προσπαθεί να συνοψίσει ο Γ. Γκιζέλης, *Το πολιτισμικό σύστημα. Ο σημειωτικός και επικοινωνιακός χαρακτήρας του*, Αθήνα 1980, σσ. 23 - 42.

γκρότηση του εσωτερικού χώρου (μέσα από την τάφρο), που είναι στραμμένος προς το λιμάνι. Το σπουδαιότερο τμήμα της πόλης είναι αυτό που στηρίζεται στην παραλία. Ταυτόχρονα, η διαμετακομιστική λειτουργία του λιμανιού προκάλεσε διχοτόμηση του κοινωνικού χώρου της πόλης με την άφιξη και εγκατάσταση στις παρατάφριες γειτονιές φτωχών ατόμων από διάφορα μέρη, άτομα που δεν θεωρούνταν ισότιμα με τους κατοίκους των άλλων γειτονιών.

Το τρίτο στοιχείο του Α' κεφαλαίου αφορά τη σύνθεση του πληθυσμού, που ήρθε στην Πρέβεζα χάρη στο διαμετακομιστικό χαρακτήρα της πόλης.

Το Β' κεφάλαιο, που τιτλοφορείται «Χώρος και Οικονομία», ασχολείται με την ανατροπή του διαμετακομιστικού χαρακτήρα της πόλης, η οποία μεταβάλλεται σταδιακά στη μεταπολεμική περίοδο σε αγροτικό κέντρο. Καταρχήν, περιγράφεται η παρακμή του λιμανιού, το οποίο μετά από μια δεκαετία περίπου ακμής (1945 - 1955) έπεσε σε βαθιά κρίση. Η βελτίωση των χερσαίων συγκοινωνιών ήταν η χαρακτηριστική βολή για το λιμάνι, το οποίο έκτοτε δε θα γνωρίσει την προηγούμενη ακμή. Το λιμάνι όμως παρέσυρε σε κρίση και διάφορα επαγγέλματα, τα οποία στηρίζαν την ύπαρξή τους σ' αυτό. Παρακολουθείται έτσι η δομή και η επαγγελματική συμπεριφορά των σωματείων του λιμανιού.

Παράλληλα όμως με αυτό παρακολουθείται και η διαμόρφωση της καινούργιας φυσιογνωμίας της πόλης. Αυτή γίνεται στον Ελαιώνα, που μοιράστηκε την τύχη του διαμετακομιστικού χαρακτήρα της πόλης. Τα λιοστάσια ξεριζώνονται και μετατρέπονται σε χωράφια από τις νέες πληθυσμιακές ομάδες. Η μετάβαση όμως από τα λιοστάσια στα κηπευτικά συνοδεύτηκε από την παρακμή διάφορων επαγγελμάτων, τα οποία περιγράφονται. Επισημαίνονται επιπλέον οι επιπτώσεις, που είχε η παραπάνω μετάβαση, στη νοοτροπία των ανθρώπων.

Το Γ' κεφάλαιο επιγράφεται «Χώρος και Ιδεολογία» και ασχολείται με την κοινωνική διαστρωμάτωση και τα πρότυπα ψυχαγωγίας και ανθρώπινων τύπων, που δημιούργησε ο διαμετακομιστικός χαρακτήρας. Επίσης, διερευνάται η τάση προσκόλλησης των Πρεβεζάνων στο λιμάνι και οι επιπτώσεις, που είχε, στις σχέσεις τους με την ευρύτερη περιφέρεια και ιδιαίτερα με τα Γιάννινα και την Άρτα. Η Πρέβεζα δεν ελέγχει τον περιφερειακό χώρο. Δημιουργούνται υποκέντρα και ενισχύεται η αστική επιρροή των Ιωαννίνων κατά πρώτο λόγο και της Άρτας κατά δεύτερο.

Το Δεύτερο Μέρος περιλαμβάνει τις πληθυσμιακές ομάδες, που πραγματοποίησαν τη μεταβολή του χαρακτήρα της πόλης. Έτσι, στο Α' κεφάλαιο εξετάζονται οι Λευκαδίτες στην πορεία τους προς την Πρέβεζα, τη μόνιμη εγκατάστασή τους στην πόλη και τους τρόπους σύνδεσης με την πόλη. Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στα δίκτυα, που διευκόλυναν να έρθουν αρχικά ως εργάτες γης, να νοικιάσουν μεσιακά και να αγοράσουν κτήματα μεταγενέστερα. Επίσης, διερευνάται ο ρόλος που έπαιξε η λευκαδίτικη οικογένεια στην απόφαση να μετακινη-

θούν στην Πρέβεζα, καθώς και η συμπεριφορά των Λευκαδιτών όσον αφορά τη γεωργική τους απασχόληση, το γάμο και την προσήλωση στα έθιμα και την κοινότητα απέναντι στην πρόκληση της πόλης.

Το Β' κεφάλαιο αφιερώνεται στους Συρρακιώτες, που είναι η δεύτερη πληθυσμιακή ομάδα. Μεγάλη σημασία δίνεται στα αίτια που τους οδήγησαν να εγκατασταθούν μόνιμα στην Πρέβεζα. Επίσης, περιγράφεται η αυτονόμηση των τυροκόμων από τους κτηνοτρόφους, τα κονάκια τους και οι οικισμοί που δημιουργήθηκαν με τη μόνιμη εγκατάσταση στην πόλη. Επισημαίνεται η μετάβαση των Συρρακιωτών στη νέα παραγωγική δραστηριότητα, την τοματοκαλλιέργεια, καθώς και οι λόγοι που τους ώθησαν σ' αυτό το άλμα.

Εξάλλου, σπουδαίο στοιχείο της συμπεριφοράς των Συρρακιωτών ήταν η αίσθηση της κοινότητας, γεγονός που επηρέασε τη σχέση τους με την πόλη, τους γάμους, την ικανοποίηση των καταναλωτικών τους αναγκών και γενικότερα τον προσανατολισμό της ψυχαγωγικής και κοινωνικής δραστηριότητάς τους. Έτσι, τα φαινόμενα αυτά διερευνώνται με προσοχή.

Ένα σοβαρό πρόβλημα που με απασχόλησε κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού της εργασίας ήταν το μεθοδολογικό, ο τρόπος προσέγγισης του αντικειμένου. Το πρώτο ειδικά μέρος της εργασίας ζητούσε μια σφαιρική αντιμετώπιση. Με βασικό άξονα το διαμετακομιστικό χαρακτήρα της πόλης και την απώλειά του στα μεταπολεμικά χρόνια πραγματοποιείται μια συνολική εξέταση της πόλης ως οικισμού, οικονομικής δομής και κοινωνικής και πολιτισμικής συμπεριφοράς. Δεν εξετάζεται μόνο μια όψη της ζωής της πόλης. Λαμβάνεται ως αντικείμενο όλη η πόλη και παρακολουθείται η εξέλιξη και μεταβολή της φυσιογνωμίας της.²⁴

Αντίθετα, το Δεύτερο Μέρος, αν αποσπαστεί από το Πρώτο, μπορεί να θεωρηθεί μια όψη της πόλης, μια διαδικασία που εξελίσσεται στα πλαίσια της πόλης. Μια τέτοια θεώρηση, αν αντιμετωπιζόταν ξεχωριστά η διαδικασία της ενσωμάτωσης των νέων πληθυσμιακών ομάδων, δεν απαιτούσε εξέταση της πόλης ως συνόλου. Στην παρούσα όμως εργασία το δεύτερο μέρος συνδυάζεται οργανικά με την απώλεια του διαμετακομιστικού χαρακτήρα και αποτελεί μια όψη της ολιστικής (holistic) προσέγγισης του αντικειμένου. Η Πρέβεζα λαμβάνεται στο σύνολό της ως μια μεταβλητή, η οποία ασκεί αλλά και δέχεται επιδράσεις

24. Για την αντιμετώπιση ως απλού πλαισίου στην έρευνα ή ως μεταβλητής βλ. Β. Χαστάογλου, *Κοινωνικές θεωρίες για τον αστικό χώρο. Κριτική ανάλυση*, Αθήνα 1981. J. Rollwagen, "Introduction: The City as a Context: A Symposium", *Urban Anthropology*, 4: 1(1975), σσ. 1 - 4. K. Moore, "The City as a Context: Context as a Process", *ό.π.*, σσ. 17 - 25.

στη μεταπολεμική περίοδο. Δεν αντιμετωπίζεται απλώς και μόνο ως ένα πλαίσιο, μέσα στο οποίο εξετάζεται ένας θεσμός ή μια πολιτισμική συμπεριφορά.

Η προσέγγιση αυτή όμως προκάλεσε ένα άλλο μεθοδολογικό πρόβλημα. Με ποιο τρόπο θα γινόταν η συλλογή του υλικού;²⁵ Θα συντάσσα ένα τυποποιημένο ερωτηματολόγιο, το οποίο θα υποβαλλόταν σε επιλεγμένο δείγμα; Η πρόκριση βέβαια μιας τέτοιας μεθόδου θα μας απομάκρυνε από τα ενδιαφέροντα της Λαογραφίας. Η επιστήμη της Λαογραφίας δεν απορρίπτει τις ποσοτικές μεθόδους στην προσέγγιση των αντικειμένων της. Δεν περιορίζεται όμως εκεί. Ενδιαφέρεται για την ανάδειξη της ιδιαιτερότητας στο λόγο, τη συμπεριφορά, την κοινωνική και πολιτισμική έκφραση γενικότερα.²⁶ Όταν λοιπόν η ποσοτική κατηγοριοποίηση δεν αποτελεί τον κανόνα και όργανο γενίκευσης, είναι καλοδεχούμενη και χρησιμοποιείται συνδυαστικά.

Η κατεύθυνση αυτή αποτέλεσε και τον πιλότο στην επιλογή της μεθοδολογίας. Βάση για τη συγκέντρωση του υλικού ήταν η συμμετοχική παρατήρηση (participant observation), παρά τις δυσκολίες της. Με διευκόλυνε στην προσπάθειά μου το γεγονός, ότι είχα βιώσει το χώρο, αφού στην Πρέβεζα γεννήθηκα και μεγάλωσα και επομένως αρκετά στοιχεία μου ήταν γνωστά είτε από αφηγήσεις είτε επειδή τα είχα ζήσει. Αυτό ήταν ιδιαίτερα έντονο στην περίπτωση των Συρρακιωτών, καθώς αποτελούσα και ο ίδιος μέλος της κοινότητας. Έτσι, η προσέγγιση των πληροφορητών αλλά και η παρακολούθηση διαφόρων εκδηλώσεων ήταν σχετικά εύκολη υπόθεση, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις.

Αποφάσισα λοιπόν να συγκεντρώσω το υλικό με δύο τρόπους. Ο πρώτος αφορούσε τους πληροφορητές. Συνέταξα ένα πρόχειρο ερωτηματολόγιο, προκειμένου να διευκολυνθώ στην συζήτηση με τον πληροφορητή παρά για να αποτελέσει ένα απαραβίαστο όργανο συγκέντρωσης υλικού. Η συζήτηση ήταν ελεύθερη και η συνομιλία καταγραφόταν άλλοτε γραπτά κι άλλοτε στο μαγνητόφωνο ή με συνδυασμό και των δύο. Επιλέχτηκαν πρόσωπα που διαδραμάτισαν σοβαρό ρόλο στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή της πόλης στην εξεταζόμενη περίοδο (δήμαρχοι, έμποροι, εκπαιδευτικοί, πρόεδροι και μέλη εργατικού κέ-

25. Διεξοδική συζήτηση των μεθοδολογικών προβλημάτων στην επιτόπια έρευνα γίνεται από: C. Goldstein, *A Guide for Field Workers in Folklore*, Detroit 1974. B. Jackson, *Fieldwork*, Urbana - Chicago 1987. Π. Πηγιάκη, *Εθνογραφία. Η μελέτη της ανθρώπινης διάστασης στην κοινωνική και παιδαγωγική έρευνα*, Αθήνα 1988.

26. «Το ενδιαφέρον - και η γοητεία - της Λαογραφίας βρίσκεται ακριβώς σ' αυτό το «παιχνίδι» του συλλογικού ομαδικού (τα λαογραφικά θέματα έχουν συλλογικό χαρακτήρα) με το προσωπικό μερικό(...)». Βλ. Μ. Μερακλής, *Σημειώσεις Λαογραφίας, τεύχος Α'. Έννοια και σκοπός της Λαογραφίας*, ό. π., σ. 26.

ντρου και διάφορων συνδικαλιστικών σωματείων). Η επιλογή στηρίχτηκε είτε στην προσωπική γνώση των προσώπων που έπαιξαν κάποιο ρόλο είτε με την υπόδειξη άλλων ή και με τη συμβολή των αρχείων των σωματείων. Έτσι, έγινε συζήτηση με 200 περίπου πληροφορητές (λιμενεργάτες, εργάτες ξηράς, λεμβούχοι, παραγωγείς, έμποροι, ελαιοκλαδευτές, αποκοπιάρηδες, ελαιοσυλλέκτριες, κτηματίες, κ.λπ.).

Η περίπτωση των νέων πληθυσμιακών ομάδων αντιμετωπίστηκε ξεχωριστά. Έγινε συζήτηση με 71 νοικοκυριά Λευκαδιτών και 122 νοικοκυριά Συρρακιωτών, που εκπροσωπούν πάνω από το 50% των νοικοκυριών αντίστοιχα. Πάντως σε κάθε περίπτωση, όταν ήταν επιβεβλημένο, έγινε ποσοστιαία κατηγοριοποίηση των ευρημάτων. Αυτό όμως υπηρετεί την ανάδειξη της ιδιαιτερότητας. Γι' αυτό δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην ενσωμάτωση του προσωπικού λόγου στην ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας, τόσο ως προσπάθεια να τονιστεί η σημασία της πρόσληψης και έκφρασης των κοινωνικών γεγονότων, όσο και ως μαρτυρία.

Ο δεύτερος εξάλλου τρόπος συλλογής του υλικού ήταν τα γραπτά κείμενα. Τέτοια είναι: 1. Πρακτικά δημοτικού συμβουλίου. Περιέχουν αξιόλογες μαρτυρίες για τα προβλήματα, που απασχόλησαν την πόλη, και τον τρόπο που τα αντιμετώπισε. 2. Αρχεία Εργατικού Κέντρου Πρέβεζας. Περιέχουν ανεκτίμητες πληροφορίες για τη δράση των σωματείων, τη δύναμη και τον τρόπο που αντιμετώπισαν την κρίση του λιμανιού. 3. Αρχεία Ομοσπονδίας Επαγγελματοβιοτεχνών νομού Πρέβεζας. 4. Αρχεία λιμεναρχείου Πρέβεζας. Ειδικά τα βιβλία απόπλων και κατάπλων στο λιμάνι της Πρέβεζας έχουν καταγράψει την πορεία του λιμανιού στη μεταπολεμική περίοδο. 5. Αρχείο διεύθυνσης γεωργίας νομού Πρέβεζας. 6. Αρχείο τεχνικής υπηρεσίας δήμου Πρέβεζας. 7. Αρχείο Συλλόγου Λευκαδιτών Πρέβεζας. 7. Αρχείο Συνδέσμου Συρρακιωτών Πρέβεζας. 8. Αρχείο Κηπευτικού Συνεταιρισμού Πρέβεζας. 9. Αρχείο Συνεταιρισμού Παραγωγών Οπωροκηπευτικών και Αγροτικών Προϊόντων Πρέβεζας (Σ.Π.Ο.Α.Π.Π.). 10. Εφημερίδες που περιέχουν πλούσια στοιχεία για την ζωή της μεταπολεμικής Πρέβεζας. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν επίσημα αρχεία για τις εφημερίδες, που εκδίδονταν στην Πρέβεζα. Σώζονται σε ιδιωτικά αρχεία είτε των εκδοτών είτε των κληρονόμων τους. Τέτοιες εφημερίδες είναι ο 'Αγών Πρεβέζης', που διασώθηκε από την κυρία Θέμιδα χήρα Ιωάννη Τάλλαρου, εκδότη της εφημερίδας. Άλλες είναι η 'Τοπική Φωνή' της Κικής Ζέρβα, η 'Πρέβεζα' του Θανάση Τσόκα, τα 'Πρεβεζιάνικα Νέα' του Σπύρου Τσόκα.

Στόχος της εργασίας είναι να μελετήσει τη σχέση της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτισμικής συμπεριφοράς της Πρέβεζας με το λιμάνι της τόσο στην προπολεμική όσο και τη μεταπολεμική περίοδο. Όλες λοιπόν οι πηγές υπηρε-

τούν αυτό το σκοπό. Η πόλη στη μεταπολεμική ζωή υπέστη σοβαρές αλλαγές στην οικονομική της βάση αλλά και στο πολιτισμικό της σύστημα. Αν οι επισημάνσεις που θα γίνουν, περιορίζονται μόνο στην Πρέβεζα ή επεκτείνονται και αλλού, αυτό θα το αποδείξει η συνέχιση της έρευνας στον αστικό χώρο.

Άποψις - Λιμένος Πρεβέζης.

Εικ. 2. Μερική άποψη της παραλίας Πρεβέζας (καρτ ποστάλ του 1920, ιδιωτική συλλογή Ν. Καράμπελα).

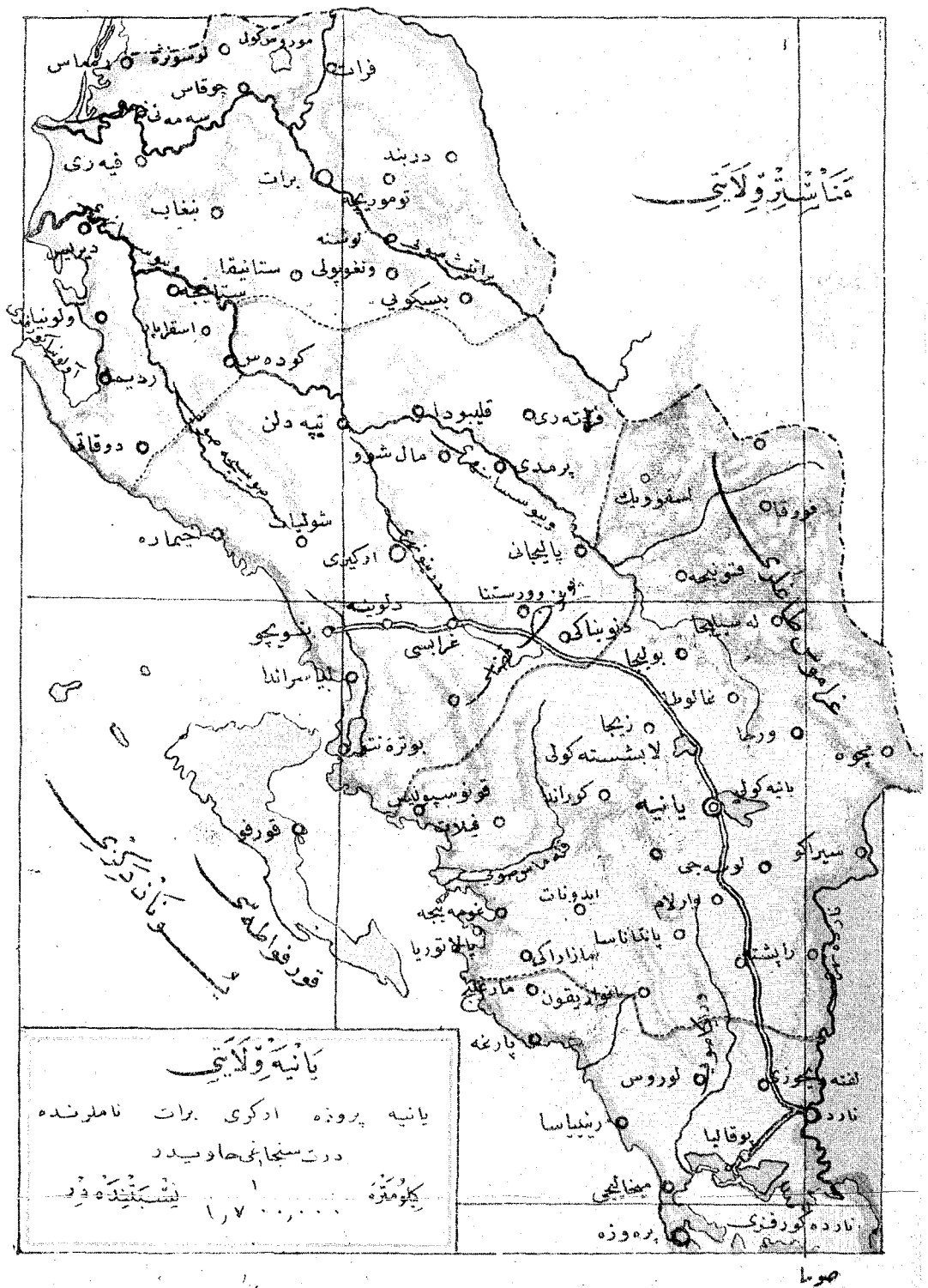
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ...

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

... ΙΣΤΟΡΙΑ

1. Η δημιουργία του χώρου και ο ρόλος
2. Η διάταξη του εσωτερικού χώρου
3. Το αστικό κέντρο
4. Η γεωγραφική προέλευση

Εικ. 3. Χάρτης της τελευταίας περιόδου της Τουρκοκρατίας που απεικονίζει το ρόλο της Πρέβεζας ως διαμετακομιστικού κέντρου στον ευρύτερο χώρο (καρτ ποστάλ από τη συλλογή του Ν. Καράμπελα).

Κάθε οικιστικός σχηματισμός προσδιορίζεται από το γεωγραφικό χώρο,¹ στον οποίο δημιουργείται και αναπτύσσεται. Ο χώρος επιλέγεται είτε για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες² (βιοτικές, κοινωνικές, στρατιωτικές) μιας πληθυσμιακής ομάδας είτε, στα πλαίσια ευρύτερων πολιτικών θεσμών και διοικητικών περιφερειών, να αναλάβει τον οικονομικό του ρόλο³ στον κοινωνικοοικονομικό χώρο.

1. «Η κατανομή των ανθρώπινων φαινομένων δεν είναι άσχετη από τις τοπικές συνιστώσες». M. Derruau, *Ανθρωπογεωγραφία*, μετ. Γ. Πρεβελάκη, Αθήνα 1987, σ. 27.

Ο M. Siviignon γράφει ότι «η κατανομή του πληθυσμού, η εκλογή της τοποθεσίας των χωριών, η σύνθεσις των αγροτικών δραστηριοτήτων εξαρτώνται εξ όλων των στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος συγχρόνως, αλλά και εκ πλήθους άλλων παραγόντων». M. Siviignon, «Από το περιεχόμενο και τας μεθόδους της ανθρωπογεωγραφίας», *Επιθεώρησις Κοινωνικών Ερευνών*, 1 (1969), σ. 4.

Ακόμη, για το ίδιο θέμα ο M. Μερακλής σημειώνει ότι «ο φυσικός χώρος είναι βασικός όρος της ανάπτυξης που σημειώνει ο πολιτισμός μιας ομάδας, μικρής ή μεγάλης». M. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, Α΄ Κοινωνική Συγκρότηση*, Αθήνα 1984, σ. 15.

2. Ο D. Martindale κατάρσσει την πόλη, κατά συνέπεια και όλα τα οικιστικά μορφώματα, στους θεσμούς, που απαντούν σε προβλήματα του περιβάλλοντος, τους αποκαλούμενους primary institutions. Βλ. D. Martindale, "*Theory of the City*", στο βιβλίο: "*Urbanism and Urbanization. Views, Aspects, Dimensions*" (εκδοτική επιμέλεια N. Iverson), Leiden - E. J. Brill - 1984, σσ. 9 - 32. Το συνυπολογισμό ορισμένων παραγόντων (ασφάλεια οικισμού, έλεγχος περιοχής, ύδρευση και γόνιμο έδαφος) για την επιλογή της κατάλληλης τοποθεσίας για τον οικισμό επισημαίνει στη Μάνη και ο E. Αλεξάκης, *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1980, σ. 27. Ο Braudel λέει ότι «οι γεωγραφικοί παράγοντες που πρέπει να λάβει υπόψη της η ιστορία, αποκτούν αποφασιστική σημασία μόνο αν συσχετιστούν με άλλα δεδομένα, οικονομικά, κοινωνικά, πολιτισμικά». Βλ. F. Braudel, M. Aymard, F. Coarelli, μετ. E. Αβδελά - Δ. Μπενβένιστε, Αθήνα 1990, σ. 117.

3. Ο E. Δημητριάδης παρατηρεί πως «από την άρθρωση κάθε πολιτισμού (κοινωνίας) με τη φύση του (οικολογικό περιβάλλον) παράγονται διάφορες χρήσεις (δραστηριότητες), ... που υφίστανται βέβαια στα ειδικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων αυτής της κοινωνίας, και χωροθετούνται στο γεωγραφικό χώρο δίνοντας τη μορφή και το περιεχόμενο του οικισμού της». E. Δημητριάδης, *Ιστορία της πόλης και της πολεοδομίας. Από την πρώιμη πόλη ως την εμφάνιση της σύγχρονης πολεοδομίας*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 5.

οικονομικό χώρο, στην ανάπτυξη του οικισμού και στις σχέσεις του με την περιφέρεια.

Σ' αυτό το πνεύμα, η πόλη ως οικιστική, οικονομική και κοινωνική οντότητα αποτελεί απόρροια συνθετότερων οικονομικών σχηματισμών, που επιβάλλουν καταμερισμό⁴ οικονομικών δραστηριοτήτων και αναδιάταξη της σχέσης χώρου και κοινωνίας. Η προβολή της πόλης ως αντικειμένου έρευνας θέτει μερικά σημαντικά ερωτήματα: 1. Δημιουργία του οικισμού και λειτουργία του, κατά την ιστορική του πορεία. 2. Οικονομική συμπεριφορά 3. Κοινωνικός χαρακτήρας. 4. Σχέση με την άμεση και ευρύτερη περιφέρεια. 5. Συντελούμενες μεταβολές υπό την επίδραση εξωγενών παραγόντων.

Είναι προφανές ότι η πόλη αποτελεί σύνθεση του χώρου και του οικονομικού της ρόλου στα πλαίσια του καταμερισμού εργασίας με την περιβάλλουσα ύπαιθρο και την κεντρική διοίκηση.⁵ Η μελέτη της επομένως προϋποθέτει γνώση και του χώρου, στον οποίο ιδρύθηκε και αναπτύχθηκε, και του ρόλου που ανέλαβε να διαδραματίσει. Οι δύο αυτοί όροι καταγράφονται ως συμπληρωματικές όψεις της πόλης,⁶ αν λάβουμε υπόψη ότι ο χώρος⁷ υπαγορεύει τις οικονομι-

4. Κ. Μαρξ - Φρ. Έγκελς, *Η Γερμανική ιδεολογία*, τ. πρώτος, μετ. Κ. Φιλίνη, Αθήνα 1979, σσ. 99 - 100. Η Α. Λεοντίδου παρατηρεί ότι «η πόλη αποτελεί προϊόν της κοινωνίας, τη γεωγραφική έκφραση μιας οικονομίας, ενός πολιτισμού, μιας πολιτικής πραγματικότητας». Α. Λεοντίδου, *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός Εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Αθήνα 1989, σ. 14.

Ο Σαρηγιάννης θεωρεί την πόλη «κοινωνικό φαινόμενο» και την αντιμετωπίζει «σαν έκφραση στον χώρο της κοινωνικοοικονομικής αυτής βάσης». Βλ. Γ. Σαρηγιάννη, *Εισαγωγή στην Ιστορία και θεωρία της πόλης*, Αθήνα 1987², σ. 28 και 42. Βλ. ακόμη Μ. Μούκτσιν, *Τα όρια της πόλης. Η διαλεκτική της ιστορικής ανάπτυξης των πόλεων*, μετ. Γ. Νταλιάνης, Αθήνα 1979, σ. 13.

5. Ο R. Grillo στην εισαγωγή της μελέτης για τη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στους μετανάστες και το αστικό περιβάλλον υποδοχής (urban milieu), εξειδικεύοντας την άποψη του Μ. Castells για την άρθρωση αστικού πολιτισμού και βιομηχανοποίησης ισχυρίζεται ότι «μια ανθρωπολογική μελέτη σε μια πόλη σαν τη Λυών είναι, σε κάποιο επίπεδο, γύρω από το ευρύτερο κοινωνικό και οικονομικό σύστημα, του οποίου η πόλη είναι εξειδίκευση». R. Grillo, *Ideologies and Institutions in Urban France. The Representation of Immigrants*, Cambridge - New York - Melbourne - Sydney 1985, σ. 4.

6. Ο Α. - Φ. Λαγόπουλος παρατηρεί: «Η μορφή του οικισμού είναι συνάρτηση τόσο των συνειδητών αντιλήψεων και των ασύνειδων τάσεων των ατόμων αυτής της ομάδας όσο και των δεσμεύσεων που προκύπτουν από το περιβάλλον, φυσικό ή τεχνητό ή και κοινωνικό». Α. - Φ. Λαγόπουλος, *Η επιρροή των κοσμικών αντιλήψεων επί της παραδοσιακής μεσογειακής και ινδοευρωπαϊκής πολεοδομίας*, διδακτορική διατριβή Ε.Μ.Π, Αθήνα 1970, σσ. 13 - 14.

7. Σύμφωνα με το Η. Lefebvre «ο χώρος έχει διαμορφωθεί, διαπλαστεί από ιστορικά ή

κές δραστηριότητες και τον κοινωνικό χαρακτήρα της πόλης και ο ρόλος, με τη σειρά του, προδιαγράφει την οργάνωση του χώρου και της κοινωνίας, ή στην περίπτωση διαφοροποίησής του, ενεργοποιεί μεταβολές.

Η Πρέβεζα, πόλη της Ηπείρου στην είσοδο του Αμβραχικού κόλπου, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της προαναφερόμενης σχέσης χώρου και ρόλου. Η γεωγραφική θέση και οι ιστορικές συγκυρίες ανέσυραν τον προϋπάρχοντα οικισμό από την αφάνεια και τον επιφόρτισαν με ευθύνες, όσον αφορά την ευρύτερη περιοχή, γεγονός που αναδεικνύει τη διαμορφούμενη πόλη. Επίσης, οι προηγούμενες συνθήκες καθόρισαν τον κοινωνικοοικονομικό χαρακτήρα της πόλης και τη σχέση της με την περιφέρεια. Τέλος, ο ρόλος της επηρέασε την πληθυσμιακή σύνθεση και την πολιτισμική συμπεριφορά των κατοίκων.

1. Η δημιουργία του χώρου και ο ρόλος

Το ίδιο το όνομα Πρέβεζα, όπως θα φανεί παρακάτω από την ετυμολογία του ονόματος, είναι δηλωτικό της λειτουργίας του χώρου, που βρισκόταν σε πλεονεκτική θέση, καθώς δέσποζε στο απέναντι ακρωτήριο του Ακτίου και ήλεγχε την αρτηρία, που οδηγούσε από Αλβανία, Ήπειρο προς Αιτωλία, Ακαρνανία και Πελοπόννησο, και ρύθμιζε την τύχη όλων των παραλιακών περιοχών του Αμβραχικού. Η περιγραφή που ακολουθεί, δίνει παραστατικά τα πλεονεκτήματα της περιοχής: «Η δυτική της Ηπείρου παραλία βαίνουσα προς μεσημβρία καταλήγει εις διχαζομένην χερσόνησον μήκους 7500 και 9000 μέτρων.

Η χερσόνησος αύτη συνδεομένη μετά της Ηπείρου δι' Ισθμού, εφ' ου η Νικόπολις, πλάτους 2500 μέτρων ως έγγιστα, διαχωρίζεται κατά το μέσον του μήκους της εις δύο βραχίονας, ων ο μιν προς δυσμάς βαίνει προς μεσημβρίαν, λίαν ομαλός ων, ο δ' έτερος μεσημβροανατολικήν διεύθυνσιν έχων, βαίνει βαθμηδόν ανυψούμενος και εις το βραχώδες ακρωτήριο, ύψους 160 μ., Σκαφιδάκι καταλήγει.

Κατά την διαχώρισιν των δύο αυτών βραχιόνων σχηματίζεται ο ωραιότατος και ασφαλέστατος επιμήκης κόλπος Βαθύ καλούμενος (Μαργαρώνα) έ-

φυσικά στοιχεία, μα έχει διαμορφωθεί πολιτικά. Ο χώρος είναι πολιτικός και ιδεολογικός. Είναι κατά λέξη μια παράσταση γεμάτη ιδεολογία». Η. Lefebvre, *Δικαίωμα στην πόλη. Χώρος και πολιτική*, μετ. Π. Τουρνικιώτης - Κ. Λωράν, Αθήνα 1977, σ. 223. Η Χ. Αγριαντώνη εξετάζει τη σχέση του χώρου με τις οικονομικές δραστηριότητες και τις χωρικές αναδομήσεις και συσπειρώσεις που προκαλούσαν οι κοινωνικές, οικονομικές και γεωργικές μεταβολές. Βλ. Χ. Αγριαντώνη, «Πόλεις και εκβιομηχάνιση, ή η εκβιομηχάνιση σε μια μόνο πόλη», στο βιβλίο: *Η Νεοελληνική πόλη (εκδοτική επιμέλεια Γ. Μπουρζέλ)*, Αθήνα 1989, σσ. 25 -37.

χων ως έγγιστα μήκος μεν 1100 μέτρων, πλάτος δε 140 - 270 μέτρων.

Μεταξύ των δύο σκελών της εν λόγω χερσονήσου εισέρχεται, ως σφην, από μεσημβρίας η λίαν ομαλή, η άδενδρος και γαιώδης ΒΔ άκρη της Ακαρνανίας, ήτις 'Ακτιον καλείται.

Δια της εισδύσεως της Ακαρνανικής ταύτης σφηνός εν τω μεταξύ των σκελών της Ηπειρωτικής χερσονήσου σχηματίζεται η λίαν γραφική είσοδος του Αμβραχικού κόλπου παρ' η κείται η πόλις Πρέβεζα». ⁸

Η Πρέβεζα λοιπόν σε απόσταση μόλις 830 μέτρων από την απέναντι ακτή οφείλει την ύπαρξη και εξέλιξή της στη γεωγραφική θέση της. ⁹ Ενισχύει την άποψη αυτή η επιχειρηματολογία που αναπτύχθηκε γύρω από την ονομασία της. Οποιαδήποτε εξήγηση δεχθούμε, του Αραβαντινού ¹⁰ ή του Φουρίκη, ¹¹ ανεξάρτητα από την ακρίβεια της ετυμολογίας, οδηγούμαστε στην άποψη ότι η ονοματοθεσία προέρχεται από τη διάταξη του χώρου και τη λειτουργία του. ¹²

Πέρα όμως από την ανολοκλήρωτη συζήτηση για την αρχή του οικισμού (ένα θέμα που δεν είναι αντικείμενό μας), η Πρέβεζα διαμορφώνεται ως οικισμός σε χρόνους δύσκολους για τη βυζαντινή αυτοκρατορία, όταν αποκτά σημασία για τις διάφορες εθνοφυλετικές ομάδες (Βούλγαροι, Σλάβοι κ.λπ) η εξασφάλιση στρατηγικών θέσεων. Επομένως, ο χώρος αποκτά στρατηγική σημασία, η

8. Από μια σπάνια έκδοση που κυκλοφόρησε σε φυλλάδια και αναφέρεται στους Βαλκανικούς πολέμους με τίτλο, Δ. Παπαδημητρίου (εκδοτική επιμέλεια), *Βαλκανοτουρκικός πόλεμος*, σσ. 546 - 547.

9. Ο D. Gregory ανιχνεύοντας την αστική ζωή στη Σεβίλλη της Ισπανίας, επισημαίνει τη σχέση της ανάπτυξής της με την ύπαρξη του λιμανιού με την επιγραμματική φράση: «Η Σεβίλλη είναι μια πόλη, που πρωταρχικά δημιουργήθηκε από το ποτάμι της, τον Guadalquivir». D. Gregory, *"The Meaning of Urban Life: Pluralization of Life Worlds in Seville"*, στο βιβλίο: *Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives*, (εισαγωγή - επιμέλεια M. Kenney και D. Kertzer), Urbana - Chicago - London 1983, σ. 256.

10. Κατά τον Π. Αραβαντινό «εις την θέσιν ταύτην προ τινός καιρού εδόθη το όνομα Πρέβεζα εκ των Νορμανδών ή Βενετών των εν τω Αμβραχικώ κόλπω φοιτώντων, όπου προσωρμίζοντο εκπλέοντες και εισπλέοντες επί προμηθεύσει τροφίμων ειδών. Τοιούτόν τι υπεμφαίνει τεκμηρίον η λέξις Πρέβεζα εκχραιοσθεύσα από της ιταλικής Πρεβεζιόνε (προμήθεια)». Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Β, εν Αθήναις 1856, σ. 133.

11. Ο Π. Φουρίκης φρονεί για το όνομα «ότι τούτο ουδέν άλλο είναι η αλβανική λέξις p-reveze, συνάρθως p-reveza, ήτις μετ' αφομοίωσιν του κλειστού ε μετά του παρακειμένου ριζικού ανοικτού ε έγινε p-reveza και δηλοί ό,τι και το πέραμα». Π. Φουρίκης, *Μικρά συμβολή εις την ηπειρωτικήν ιστορίαν. Νικόπολις - Πρέβεζα*, Ηπειρωτικά Χρονικά, 4 (1929), σ. 245

12. Π. Φουρίκης, «*Η Πρέβεζα. Θέσις - Κτίσις - Όνομα*», Ε. Ε. Β. Σ., 1 (1924), σ. 274 - 294.

Εικ. 4. Η θέση της Πρέβεζας (αριστερά) σε σχέση με την απέναντι ακαρνανική ακτή (αεροφωτογραφία).

οποία αναδεικνύεται σε κυρίαρχο χαρακτηριστικό, και σταδιακά αποκτά οικονομική λειτουργία.¹³ Η πιο σημαντική στιγμή στην πορεία της Πρέβεζας εντούτοις θεωρείται η διάλυση του Βυζαντίου, που δημιούργησε την ανάγκη επανακαθορισμού των διεθνών σχέσεων και ανακατανομής του χώρου. Για τους Τούρκους, τη νέα στρατιωτική δύναμη, το Ιόνιο Πέλαγος αποτελεί το φυσικό όριο με τη Δύση, όπου οι αντίπαλοί τους караδοκούν να αποσπάσουν εδάφη ή να προωθήσουν τα οικονομικά τους συμφέροντα, απειλώντας έτσι την ακεραιότητα της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Παράλληλα, έξω από το Ιόνιο περνούν οι εμπορικοί δρόμοι προς τη Δύση, που ευνοούν, μέσα σ' ένα κλίμα γενικής αστάθειας, την α-

13. «Η υφισταμένη όμως ανάγκη της επικοινωνίας των ηπειρωτικών λαών μετά της απέναντι ακαρνανικής ακτής, ως και η της εξαγωγής των ηπειρωτικών προϊόντων, έγιναν αφορμή να δημιουργηθεί εκ νέου εν τη μεσημβρινή ακτή της Ηπείρου κατ' αρχάς μεν σταθμός τις, (...), συν τω χρόνω να αναπτυχθεί εμπορικός τις σταθμός (...)». Π. Φουρίκης, ό.π., σ. 293 - 294.

νάπτυξη της πειρατείας,¹⁴ η οποία λυμαίνεται τα παράλια του Ιονίου και υπονομεύει την εξουσία των Οθωμανών. Ο Αμβρακικός κόλπος ως καταφύγιο και η Πρέβεζα ως βάση εξόρμησης προσελκύουν την προσοχή των Οθωμανών, οι οποίοι, μετά την άλωση της πόλης, στρατολόγησαν μερικούς караβομαραγκούς, για να οργανώσουν ταρσανάδες, όπου θα ναυπηγούνταν «τα πολεμικά του κατακτητή που είχε πολύ λίγη γνώση της θάλασσας».¹⁵ Αργότερα, στις αρχές του 16ου αιώνα, γίνεται προσπάθεια να συγκροτηθεί τουρκική βάση στην Πρέβεζα, προκειμένου «να προστατεύσει τα τουρκικά παράλια του Ιονίου και της Αδριατικής».¹⁶ Η στρατηγική σημασία εξακολουθεί να ρυθμίζει το χώρο και συντελεί στην εξέλιξή του από ένα πέραμα σ' ένα κάστρο με οχυρώματα, που της έδωσαν «έποψιν πολίσματος».¹⁷ Η στρατηγική αξία του χώρου αναβαθμίζει τον υφιστάμενο οικισμό και του προσδίδει χαρακτήρα στρατιωτικού κόμβου και βάσης ανεφοδιασμού, καθώς η κυριότητα της περιοχής επιτρέπει την αποτελεσματική διεκδίκηση ελέγχου των θαλάσσιων οδών του Ιονίου.

Ο ρόλος όμως της πόλης διαφοροποιείται ποιοτικά με τη συνθήκη του Πασσάρωβιτς, που κατακυρώνει την Πρέβεζα στη Βενετία. Αρχίζει έτσι μια ειρηνική περίοδος, που μεταμορφώνει την πόλη σ' ένα εμπορικό σταθμό. Η Πρέβεζα που «τα πρώτα χρόνια ήταν ένα θεόφτωχο φαροχώρι»¹⁸ γίνεται εμπορικό πρακτορείο της Βενετίας, με το οποίο προωθεί τα προϊόντα της στις τουρκοκρατούμενες περιοχές και εισάγει κυρίως ελαιόλαδο.¹⁹ Η γεωγραφική θέση της Πρέβεζας ευνοεί τον οικονομικό προγραμματισμό της Βενετίας,²⁰ που χρησιμο-

14. Η Α. Κραντονέλλη αναφέρει ότι «τον Δεκέμβριο του 1531, ο Τούρκος διοικητής των Ιωαννίνων διαμαρτυρόταν γιατί η περιοχή της Πρέβεζας δεχόταν επιθέσεις πειρατών πολλών εθνικοτήτων». Α. Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας 1390 - 1538*, Αθήνα 1985, σ. 231.

15. Α. Τζαμτζής, «*Ναυτικοί, καράβια και λιμάνια*», στο βιβλίο: *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία 1453 - 1850* (εισαγωγή - επιμέλεια Στ. Παπαδόπουλος). Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1972, σ. 101.

16. Α. Κραντονέλλη, *ό.π.*, σ. 33.

17. Π. Αραβαντινός, *ό.π.*

18. «Με την ειρήνη που ακολούθησε το εμπόριο πήρε ώθηση στον κόλπο της Άρτας και πολλοί Έλληνες από τη γειτονική ανήσυχη επικράτεια και κάμποσοι αρματολοί εγκαταστάθηκαν στην Πρέβεζα. Με αυτές τις ματαναστεύσεις (...) το παλιό φαροχώρι έγινε αυτόνομη κομόπολη». Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τ. Β', 1700 - 1800*, Αθήνα 1975, σ. 530.

19. Η. Βασιλάς, «*Ο Ελαιών της Πρεβέζης*», *Ηπειρωτική Εστία*, 3 (1954), σ. 609.

20. «Οι Βενετοί είχαν το μονοπώλιο στις συναλλαγές και πλούτιζαν. Ήταν η εποχή που έμπαινε στο προσκήνιο ο δραστήριος Αλή Πασάς». Κ. Σιμόπουλος, *ό.π.*, σ. 531.

ποιεί το λιμάνι της για τον εφοδιασμό της ιταλικής αγοράς με σιτηρά,²¹ όταν στην Ευρώπη παρατηρείται στασιμότητα της παραγωγής και αύξηση του πληθυσμού.²² Επιπλέον, η Γαληνοτάτη δημοκρατία οργανώνει την οικονομική ζωή²³ των υπόδουλων περιοχών, ενδιαφερόμενη για την επάρκεια της δικής της αγοράς και για τη μονοπωλιακή εκμετάλλευση διάφορων εισαγωγών στην Ευρώπη. Αυτός ο προγραμματισμός την οδηγεί στην ενθάρρυνση των ντόπιων να φυτέψουν ελαιόδεντρα. Έτσι, δημιουργείται ο ελαιώνας²⁴ της Πρέβεζας, που θα αποτελέσει κύριο συστατικό στοιχείο της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της πόλης για 250 χρόνια (θα γίνει εκτενέστερη αναφορά στο επόμενο κεφάλαιο). Πέρα από αυτά, οι Βενετοί συντελούν στη διαμόρφωση της πόλης, χτίζοντας τα κάστρα,²⁵ που θα λειτουργήσουν ως σημεία στήριξης του οικονομικού της ρόλου.

Την εποχή αυτή λοιπόν η Πρέβεζα αποκτά εικόνα πόλης και ενσωματώνει λειτουργίες και ιδιότητες, που θα τη σφραγίσουν ως κοινωνικοοικονομικό χώρο ως το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, οπότε γίνεται ανατροπή του ρόλου της. Από οικονομική άποψη η πόλη υπηρετεί διαμετακομιστικές ανάγκες. Η Βενετία χρειάζεται ένα χώρο στα παράλια της Ηπείρου, για να διεκπεραιώνει τις εμπορικές δραστηριότητές της στις τουρκοκρατούμενες περιοχές. Η μόνη παραγωγική δραστηριότητα που αναπτύσσεται είναι η ελαιοπαραγωγή, η οποία όμως δεν έχει τη δυνατότητα να μεταβάλλει το χαρακτήρα της πόλης. Η ζωή εξακτινώνεται γύρω από το λιμάνι, με αναφορά πάντα στις διαμετακομιστικές του υπηρεσίες, καθώς «η πόλις εχρησίμευε ως εμπορική διαμετακομιστική αποθήκη εις ό-

21. «Η έλλειψη σιτηρών στην Ιταλία προώθησε σημαντικά την ανάπτυξη εμπορίου και της τοπικής ναυτιλίας στο Αιγαίο και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Η Βενετία στηριζόταν κυρίως στα ανατολικά σιτηρά που ήταν άφθονα και φθηνότερα. Η Θεσσαλονίκη, η Αλεξάνδρεια, η Αυλώνα, ο Βόλος, η Πρέβεζα και άλλα μικρότερα λιμάνια έκαναν κανονικές εξαγωγές σιτηρών στη Δύση». Α. Τζαμτζής, «Ναυτικοί, καράβια και λιμάνια», ό.π., σ. 17.

22. Α. Τζαμτζής, ό.π.

23. Για το θέμα αυτό η Γιολάντα Τριανταφυλλίδου - Baladie σημειώνει ότι «η πολιτική αυτή δίνει τη δυνατότητα, ως ένα σημείο, στη Γαληνοτάτη, να εξειδικεύει τις καλλιέργειες σε ορισμένες από τις αποικίες της και να τις διοχετεύει προς ένα μόνο προϊόν: ελιές στην Κέρκυρα, αλάτι στην Κύπρο, αμπέλι στην Κρήτη κ.λπ.». Γ. Τριανταφυλλίδου - Baladie, «Ξένες κυριαρχίες και μετασχηματισμός της κρητικής γεωργίας XIV - XIXος αιώνας», στο βιβλίο: Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα» (εισαγωγή - επιμέλεια Στ. Δαμιανάκος), Αθήνα 1987, σ. 203.

24. Η. Βασιλάς, «Ο Ελαιών της Πρεβέζης», ό.π.

25. Σ. Ξενοπούλου, *Δοκίμιον ιστορικών περι Άρτης και Πρεβέζης, εν Αθήναις 1884*, σσ. 224 - 225.

λην την Ήπειρον μέχρι τα Μπιτώλια ακόμα». ²⁶ Ο χαρακτήρας αυτός προσδιορίζει και την πληθυσμιακή και κοινωνική συγκρότηση της πόλης. Κοντά «στους φαράδες της ερημούμενης και εγκαταλειπόμενης ένδοξης Νικοπόλεως» ²⁷ και τους «τυχοδιώκτας Βενετούς φαράδες, τους μπουρανέλους, που απέβλεπαν στον μεγάλο αλιευτικόν πλούτον του Αμβρακιικού», οι Βενετοί εγκατέστησαν στην πόλη Ακαρνάνες καπετάνιους, ²⁸ που τους βοήθησαν στον αγώνα εναντίον των Τούρκων, ακολουθούμενοι από τους μισθοφόρους τους. Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι η Πρέβεζα μετατράπηκε σε «άσυλο όχι μόνο των κλεφτών αλλά και των αρματολών και των εκπροσώπων της κοινοτικής διοίκησης». ²⁹ Η γεωγραφική της θέση, αρχικά ως βενετικής κτήσης για τις τουρκοκρατούμενες περιοχές και αργότερα ως τουρκικού εδάφους για τα Επτάνησα και το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, προσελκύει έναν ετερόκλητο πληθυσμό, που καταφεύγει στην Πρέβεζα καταδιωκόμενος για αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου ή για τα πολιτικά του φρονήματα (από τα Επτάνησα κυρίως). ³⁰ Σ' αυτούς πρέπει να προσθέσουμε 180 οικογένειες Τουρκαλβανών, τους οποίους εγκατέστησε ο Αλή Πασάς μετά την καταστροφή του Γαρδικιού. ³¹

Με την επέμβαση των Βενετών διαμορφώνεται και κοινωνικά η πόλη, αφού «το μεγαλύτερο μέρος από τα δάση ή τις ακαλλιέργητες και άδεντρες εκτάσεις και χέρσους γαίας παρεχώρησεν η Βενετία εις τους συμμάχους της, (...) Έλληνας κατά πρώτον και Ιταλούς ή Δαλματούς μισθοφόρους καπετανούς». ³² Αυτοί οι πρώτοι (οκτώ) καπετάνιοι, που μετατρέπουν τα δάση σε ελαιοκτήματα, αποτελούν και τους πρώτους μεγαλοελαιοϊδιοκτήτες. Η κυρίαρχη τάξη αυτής της εποχής σχηματίζεται. ³³ Και στηρίζεται από τους επικυρίαρχους Βενετούς. Η τάξη αυτή απειλήθηκε από τον Αλή Πασά, ³⁴ ο οποίος μοίρασε τα κτή-

26. Η. Βασιλάς, «Οι αδερφοί Στεφανόπολι στην Πρέβεζα (1798)», *Ηπειρωτική Εστία*, 5 (1956), σ. 700.

27. Η. Βασιλάς, «Ναοί και μοναστήρια στην Πρέβεζα», *Ηπειρωτική Εστία*, 12 (1963), σ. 97.

28. Ι. Δημάρατος, «Πρέβεζα», Μ.Ε.Ε. «Πυρός», τ. 20 (1932), σ. 655.

29. Σ. Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία (τη' και ιθ' αιώνας)*, Αθήνα 1982, σ. 240.

30. Σ. Ασδραχάς, *ό.π.*, σ. 241.

31. Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, *ό.π.*, σ. 135.

32. Η. Βασιλάς, «Ο Ελαιών της Πρεβέζης», *ό.π.*

33. Ι. Δημάρατος, «Πρέβεζα», *ό.π.*

34. Π. Αραβαντινός, *ό.π.*

ματα στους Τουρκαλβανούς, σκοπεύοντας προφανώς στη δημιουργία μιας έμπιστης άρχουσας τάξης. Στο βαθμό που ενισχύεται ο διαμετακομιστικός ρόλος του λιμανιού, διαμορφώνεται μια εμπορευματική αστική τάξη,³⁵ η οποία έχει μεταπρατικό χαρακτήρα, διαμεσολαβώντας στις εισαγωγές -εξαγωγές. Η πόλη αλλά και η ευρύτερη περιοχή δεν παράγουν εμπορευματοποιημένα αγροτικά προϊόντα, ούτε ανθεί εκεί κάποια μορφή οικοτεχνίας ή βιοτεχνίας, που θα επέτρεπαν τη συσσώρευση κεφαλαίου, γεγονός που συντελεί στη δημιουργία εύρωστης αστικής τάξης.

Η άνοδος του Αλή Πασά³⁶ στην εξουσία ενισχύει το ρόλο της Πρέβεζας, καθώς είναι γνωστά τα φιλόδοξα σχέδιά του που τον οδηγούν στη λήψη μέτρων κατά της ληστείας, που διευκολύνουν την ανάπτυξη του εμπορίου. Αυτό διευκολύνεται από τη δημιουργία ενιαίας αγοράς υπό μία κεντρική διοίκηση, που περιλαμβάνει όλη τη ΒΔ Ελλάδα και εκτείνεται πέρα από την Πίνδο ως τα παράλια της Θεσσαλίας. Η ενιαία αγορά και διοίκηση προσφέρει δυνατότητες εμπορικής ενασχόλησης στους υπηκόους της αυτοκρατορίας. Έτσι, προσελκύονται δραστήρια άτομα, κυρίως από Αργυρόκαστρο, Ζαγόρι, Κεφαλονιά, Λευκάδα και Συρράκο,³⁷ τα οποία επιδίδονται στη ναυτιλία, τυρεμπόριο, χρηματιστικές εργασίες κ.λπ.

Ο διαμετακομιστικός χαρακτήρας της πόλης εδραιώνεται ακόμη πιο πολύ στη διάρκεια του 19ου αιώνα.³⁸ Το λιμάνι αναπτύσσει ένα ευρύ δίκτυο εμπορικών σχέσεων με αρκετές πόλεις, ευρωπαϊκές και μη (Φιούμε, Τεργέστη, Βενετία, Λονδίνο, Μάλτα, Γένοβα, Λιβόρνο, Πάτρα, Κορώνη, Κατάκωλο, Μεσολόγγι κ.α). Στο μικρό διάστημα 1840 - 1841 μπήκαν στο λιμάνι της Πρέβεζας 736 πλοία διάφορων εθνικοτήτων και απέπλευσαν 714.³⁹

Ο Αλή Πασάς επιπλέον σφραγίζει οριστικά τη χωροταξική οργάνωση της πόλης. Είναι αυτός, που «ανώρυξε προς βορράν αυτής βαθείαν και ευρείαν

35. «Οι αστοί της Πρέβεζας είχαν πλουτίσει γιατί η πόλις εχρησίμευε ως εμπορική διαμετακομιστική αποθήκη». Η.Βασιλάς, «Οι «αδελφοί Στεφανόπολι στην Πρέβεζα (1798)», ό.π., σ. 700.

36. Ο Αλή (...) έβαλε τάξη στα οικονομικά και αύξησε σημαντικά τα εισοδήματα. Φρόντισε για την επισκευή του δρόμου, υποβοήθησε τις καλλιέργειες και ενίσχυσε τη βιοτεχνία». Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 531.

37. Βλ. πιο κάτω Γεωγραφική Προέλευση.

38. Γ. Παπαγεωργίου, «*Ηπειρωτικά λιμάνια στην ύστερη Τουρκοκρατία: Η περίπτωση της Πρέβεζας*». Πρακτικά του Συνεδρίου Ιστορίας: «*Ήπειρος: Κοινωνία - Οικονομία 15ος - 20ος αι.*», Γιάννινα 1986, σ. 148.

39. Γ. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 163.

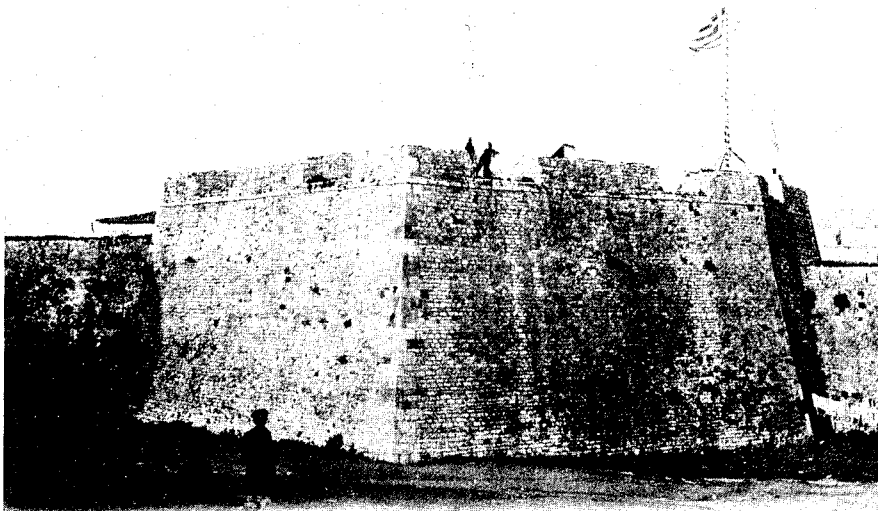
Εικ. 5. Μέρος της τάφρου (ντάπια) μετά την πρόσφατη επικάλυψή της (φωτογραφία Βαγγέλη Κογιαντή).

τάφρον»,⁴⁰ η οποία τονίζει τη σημασία του χώρου και αναδεικνύει την οικιστική αυτονομία και λειτουργία της πόλης. Ο ρόλος της ενισχύεται ακόμη πιο πολύ, γιατί προσφέρει ασφάλεια στην εμπορική διακίνηση, που συμπληρώνεται από τα μέτρα κατά της ληστείας και τη διάνοιξη της οδού Πρέβεζας - Ιωαννίνων. Με την τάφρο (ντάπια για τους Πρεβεζάνους) η πόλη ασκεί έλεγχο στην ύπαιθρο και την περιφέρεια, αφού, οτιδήποτε εισάγεται ή εξάγεται, περνάει από τις πύλες της τάφρου,⁴¹ οι οποίες αστυνομεύονται και, μετά τη δύση του ήλιου, κλεί-

40. Π. Φουρίκης, «Μικρά συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Ιστορίαν. Νικόπολις - Πρέβεζα», ό.π. Ο V. Berard δίνει μια ανάλογη εικόνα για το Δυρράχιο. «Τα παλιά τείχη κλείνουν γύρω γύρω την πόλη σ' ένα στενό περίφραγμα. Το Δυρράχιο, περισφιγμένο μέσα στο ορθογώνιο αυτό των 600 μέτρων επί 300, δεν ήταν εδώ και είκοσι χρόνια παρά ένα απλό χωριό». V. Berard, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία*, μετ. Μ. Λυκούδη, Αθήνα 1987, σ. 45.

41. Ο Δ. Παπαδημητρίου (εκδοτική επιμέλεια), *Βαλκανοτουρκικός πόλεμος*, σσ. 548 - 549, περιγράφει ως εξής τις πόρτες: «Επί του περιβάλλοντος, ως προεργήθη, την πόλιν τείχους υπάρχουσιν αι κατωτέρω πύλαι, παρ' αϊς και φύλακεία και επί της προ αυτών τάφρου γέφυραι.

α) Η της Βρυσούλας, κειμένη μικρόν δυτικώς της ΒΑ γωνίας παρά την παραλίαν, και

Φρούριον τῆς Πρέβεζας ἐπὶ τοῦ ὁποῖου κυματίζει ἡ κυανόλευκος.
La forteresse à Préveza sur laquelle flotte le drapeau hellénique.

Εικ. 6. Το κάστρο του Αγίου Αντρέα μετά την απελευθέρωση της Πρέβεζας από τους Τούρκους (καρτ ποστάλ του 1912, ιδιωτική συλλογή Ν. Καράμπελα).

νουν προστατεύοντας τους κατοίκους. Ακόμη, ορίζει με σαφήνεια τον κοινωνικό και οικονομικό χώρο της πόλης. Ο τελευταίος βέβαια επεκτείνεται συμπληρωματικά έξω από την τάφρο, στον ελαιώνα, αλλά ο πνεύμονας της οικονομικής ζωής είναι το λιμάνι.

Η διαμετακομιστική λειτουργία δέχεται πλήγμα το 1881,⁴² όταν η Θεσσαλία ενσωματώνεται στο ελληνικό κράτος. Το λιμάνι περιορίζει το ρόλο του στην Ήπειρο, γενικότερα στη ΒΔ Ελλάδα και Αλβανία. Η κατάσταση αυτή

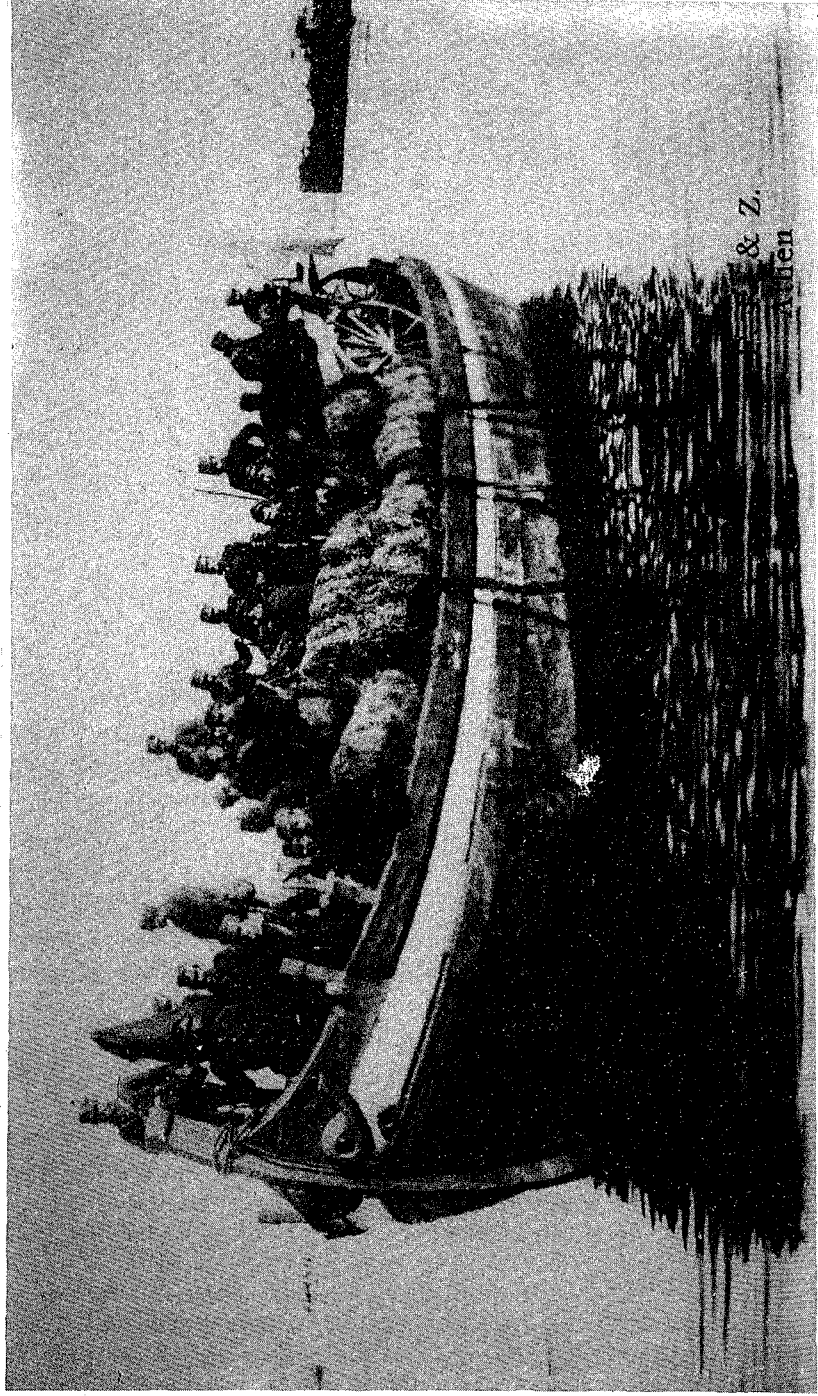
πλησίον ομωνύμου αυτή πυροβολείου. Δι' αυτής διέρχεται η παρά το ιχθυοτροφείον Μάζωμα βαινουσα κθ' οδός.

β) Η της Νικοπόλεως κειμένη επίσης επί του βορειοδυτικού τείχους, περί τα 600 μέτρα δυτικώς της ανωτέρω και εν μέσω δύο ημικυκλικών πύργων. Δια ταύτης διέρχεται η κεντρική και κυρία αμαξιτή οδός προς την Νικόπολιν, ήτις νυν δια Φιλιπιάδος φέρει εις Ιωάννινα.

Μεταξύ α' και β' πύλης και εν μέσω σχεδόν, υψούται τετραγώνος δια την πλαγίαν φύλαξιν πύργος.

γ) Η του Αγίου Ηλία, κείμενη επί της δυτικής πλευράς και 880 μ. ως έγγιστα από της ΒΔ. γωνίας του περιβόλου, προστατευομένη δια του επ' αυτής τετραγώνου πύργου. Δι' αυτής διέρχονται αι προς Μύτικα και Σπλάντζαν οδοί».

42. Γ. Παπαγεωργίου, «*Ηπειρωτικά λιμάνια στην ύστερη Τουρκοκρατία: Η περίπτωση της Πρέβεζας*», ό.π., σ. 163.

Εικ. 7. Αποβίβαση του στρατού στην Περβεία (κατ' ποστάλ 1912, ιδιωτική συλλογή Ν. Καράμπελα).

συνεχίζεται ως την απελευθέρωση από τους Τούρκους το 1912. Τότε, περιορίζεται αποκλειστικά στο ρόλο του επιλιμμένου κέντρου όλης της Ηπείρου, και ιδιαίτερα των Ιωαννίνων.

Όπως διαφάνηκε από τα παραπάνω, ο χώρος και οι ιστορικές συγκυρίες επηρέασαν την οικιστική μορφή και πληθυσμιακή σύνθεση της πόλης και συντέλεσαν στη διαμόρφωση συγκεκριμένης οικονομικής και κοινωνικής συμπεριφοράς.

Η σχέση αυτή κράτησε ως τις αρχές της δεκαετίας του 1950.⁴³ Τότε, σημειώνονται ανακατατάξεις στην οργάνωση του ελλαδικού χώρου. Η Ελλάδα, στα πλαίσια της ενσωμάτωσης της ελληνικής οικονομίας στο παγκόσμιο καπιταλιστικό εμπόριο,⁴⁴ δέχεται αμερικανική βοήθεια, μεγάλο μέρος της οποίας διατέθηκε για την ανασυγκρότηση της αγροτικής οικονομίας και τη διάνοιξη οδικών αρτηριών⁴⁵ για την εξυπηρέτηση των εμπορικών δραστηριοτήτων. Σ' αυτά τα πλαίσια χαράσσεται η εθνική οδός Αντιρρίου-Ιωαννίνων και συνδέεται με πορθμείο η ΒΔ Ελλάδα με την Πελοπόννησο. Αυτό κάνει ταχύτερη την επικοινωνία με την Αθήνα. Η εξέλιξη αυτή ανατρέπει τη διαμετακομιστική σχέση της Πρέβεζας με την περιφέρεια.⁴⁶ Οι χερσαίες συγκοινωνίες καταργούν την εξάρτηση της

43. «Το εισαγωγικό και το εξαγωγικό εμπόριο διεξαγόταν μέσω της Πρέβεζας, που εξελίχτηκε στο κυριότερο λιμάνι της αμαξιτής οδού Πρέβεζας - Ιωαννίνων». Σ. Κόντης, «*Ηπειρος*», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΔ', Αθήνα 1980, σσ. 385 - 387.

44. St. Damianakos: "*Rural Community Studies in Greece*", στο βιβλίο: *Rural Community Studies in Europe*, Pergamon Press (European Coordination Centre for Research Documentation in Social Sciences, 3 (1985), σ. 78.

Οι σημειούμενες οικονομικές μεταβολές στην Ελλάδα στις αρχές του 1950 φωτίζονται με ενόργεια από τις εργασίες:

1. Α. Καμαρινού, *Γεωργία και αναπτυξιακή διαδικασία στην Ελλάδα*, Αθήνα 1977, σσ. 32 - 33.

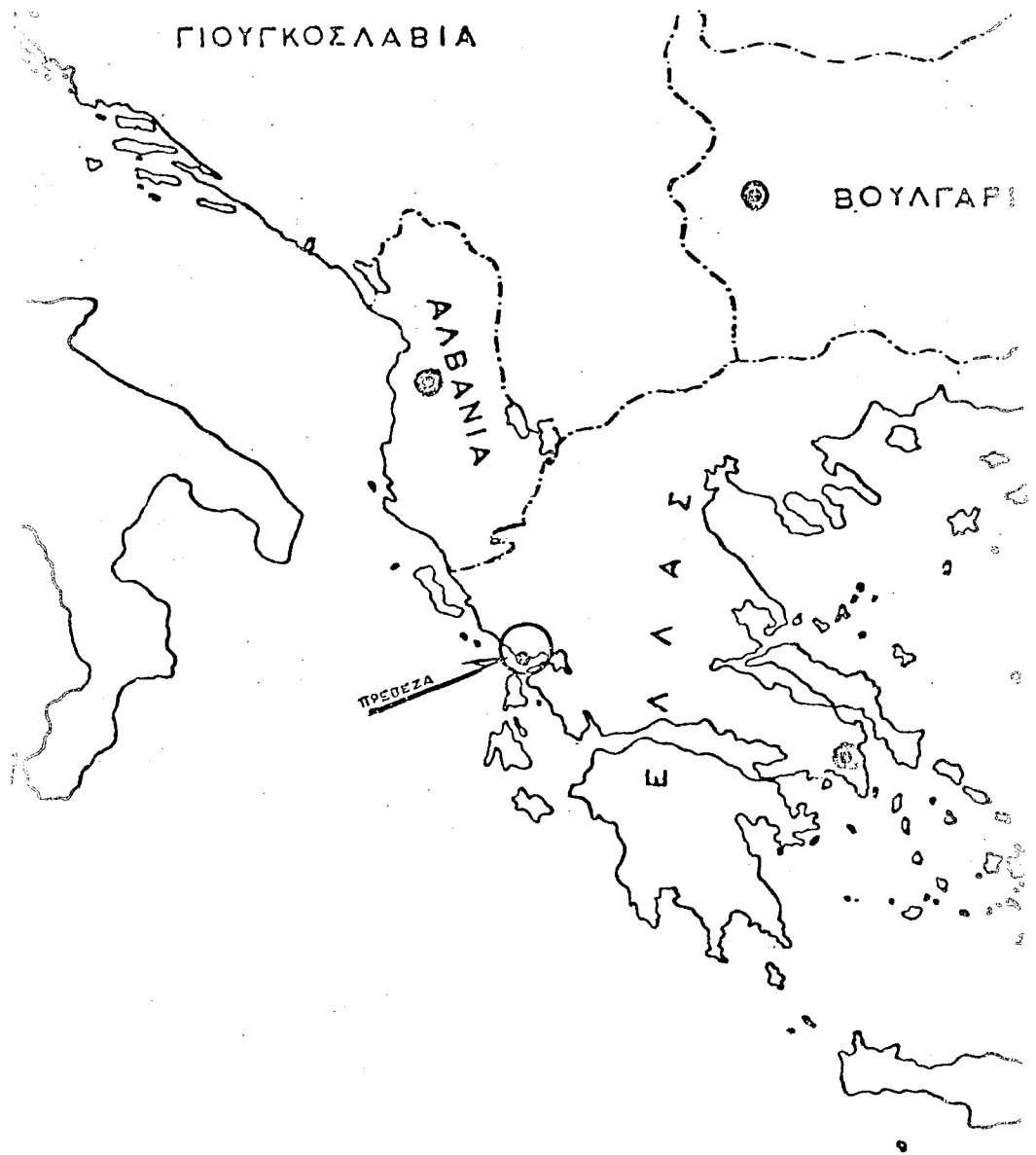
2. Μ. Μάλλιος, *Η σύγχρονη φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα 1975, σσ. 58 - 59.

3. Ν. Μουζέλης, *Νεοελληνική κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης*, Αθήνα 1978, σ. 50.

4. Σ. Μπαμπανάσης - Κ. Σούλας, *Η Ελλάδα στην περιφέρεια των αναπτυσσόμενων χωρών*, Αθήνα 1976, σ. 130.

45. Σ. Μπαμπανάσης - Κ. Σούλας, *ό.π.*, σ. 69.

46. «Στα πρόσφατα χρόνια η κατασκευή της νέας εθνικής οδού που συνδέει το Αντίρριο με τα Γιάννενα και που εξασφαλίζει τη σύνδεση της Ηπείρου με την Πελοπόννησο και μέσω αυτής με την Αθήνα έχει σημαντικά μειώσει την κίνηση επιβατών στο λιμάνι της Πρέβεζας». Ν. Δεληγιαννάκης, Α. Κωνσταντινίδης, Κ. Μπαρμπάτης, Κ. Γκάρτσος, *Πρέβεζα: Σχέδιο και πρόγραμμα για την ανάπτυξη της πόλης* (εκδοτική επιμέλεια γραφείο Κ. Α. Δοξιάδη), Αθήνα 1966, σσ. 2 - 3. Για τη σχέση των περιφερειακών οικονομιών με την ανάπτυξη των μέσων συγκοινωνίας βλ. Μ. Συναρέλλη, *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα 1830 - 1880*, Αθήνα 1989, σ. 7.

Χάρτης 1. Η θέση της Πρέβεζας τον ευρύτερο υπερεθνικό χώρο.

ενδοχώρας από το λιμάνι κι έτσι η Πρέβεζα χάνει τη βασική λειτουργία της, που καθόριζε την οικιστική, οικονομική και κοινωνική συμπεριφορά επί 250 χρόνια περίπου.

Η ανατροπή αυτή του οικονομικού της ρόλου είναι η σπουδαιότερη μεταβολή, που υφίσταται η Πρέβεζα σε μία ιστορική πορεία δύομισι αιώνων και αλλοιώνει τα οικονομικά της και κοινωνικά χαρακτηριστικά, σε σημείο που μπορεί κάποιος να ισχυριστεί ότι η μεταπολεμική Πρέβεζα είναι διαφορετική πόλη από κάθε άποψη.

Το λιμάνι παίζει καθοριστικό ρόλο στη λειτουργία της. Προσδιορίζει τα χαρακτηριστικά της από την εμφάνισή της ως το 1950, όταν και πάλι ο χώρος αποδεικνύεται καθοριστικός παράγοντας, αλλά αρνητικός αυτή τη φορά. Η εμφάνιση του οικισμού πραγματοποιείται στο πλαίσιο της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ενώ η εξέλιξή του σε πόλη στηρίζεται αρχικά στη διεκδίκηση ζωτικού χώρου από εμπόλεμους (Τούρκους - Βενετούς), ο οποίος αργότερα εντάσσεται διαδοχικά στη δομή του οικονομικού χώρου καθενός απ' αυτούς. Τέλος, μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο η αναδιάταξη του χώρου γίνεται στα πλαίσια μιας διαδικασίας εκσυγχρονισμού, η οποία δεν είναι ισόρροπη και γι' αυτό υποτάσσει τον περιφερειακό χώρο στις ανάγκες της κεντρικής εξουσίας.⁴⁷

47. Ο H. Vermeulen πιστεύει ότι η ανάπτυξη στην Ελλάδα υπόκειται στην πρωτοβουλία της Αθήνας. Λέει χαρακτηριστικά: «Η βιομηχανική ανάπτυξη έξω από την πρωτεύουσα υπόκειται σε μεγάλο βαθμό στην πρωτοβουλία και τον έλεγχο της Αθήνας (...). Η Αθήνα είναι πρώτα απ' όλα ένα κέντρο διανομής, κατανάλωσης και διοίκησης». H. Vermeulen, "Urban Research in Greece", στο βιβλίο: *Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives*, (εισαγωγή - επιμέλεια M. Kenny και D. Kertzer), Urbana - Chicago - London 1983, σ. 116.

Ο G. Burgel αποδίδει αυτή την εξάρτηση του περιφερειακού χώρου από την πρωτεύουσα με μία εξπρεσιονιστική παράσταση που παρομοιάζει την Αθήνα με «ένα βαρύ κεφάλι σ' ένα αδύναμο σώμα». G. Burgel, *Αθήνα. Η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, μετ. Π. Ρυλμόν, Αθήνα 1976, σ. 23. Η Λ. Λεοντίδου γενικεύοντας την άποψή της σημειώνει ότι «από την περίοδο της διείσδυσης του καπιταλισμού στις περιφέρειες ξεκινά η κεντρομόλα διαδικασία αστικοποίησης: Καθώς τα κοινωνικά δίκτυα συγχλίνουν στις πρωτεύουσες, οι αστικές αγορές ενισχύονται και ο βαθμός πρωτοκαθεδρίας (primacy) της πρωτεύουσας επάνω στο υπόλοιπο οικιστικό δίκτυο επεκτείνεται». Βλ. Λ. Λεοντίδου, *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909 - 1940*, Αθήνα 1989, σ. 30.

Επίσης, βλ. Γ. Σαρηγιάννη, *Εισαγωγή στην Ιστορία και θεωρία της Πόλης*, Αθήνα 1987², σσ. 210 - 212. Μ. Μοδινός, «Η υπανάπτυξη της ανάπτυξης. Φύση και Πολιτισμός στην Αμβρακία», στο βιβλίο: *Τοπογραφίες. Οικολογική θεώρηση του Ελληνικού Περιφερειακού χώρου*, Αθήνα 1990, σ. 35.

2. Η διάταξη του εσωτερικού χώρου

Η Πρέβεζα, πόλη του γεωγραφικού διαμερίσματος της Ηπείρου, βρίσκεται στο νότιο άκρο της, πρωτεύουσα του ομώνυμου νομού, που έχει έκταση 1086 τετραγ. χιλιομέτρων και είναι το 11,8% της έκτασης της Ηπείρου και το 0,8% της έκτασης της χώρας.⁴⁸ Η πόλη, χτισμένη στη δυτική άκρη μιας διπλής χερσονήσου, αποτελεί ένα ενιαίο οικοσύστημα με όλη τη χερσόνησο. Τα κυριότερα στοιχεία του οικοσυστήματος⁴⁹ είναι ο Αμβραχικός κόλπος, η μεγαλύτερη κλειστή θάλασσα της Ελλάδας με έκταση περί τα 500 km², η λίμνη Πωγωνίτσα στη χερσόνησο του Αγίου Θωμά και οι λιμνοθάλασσες Μάζωμα, στα ανατολικά της Νικόπολης, και Βαθύ, οι οποίες σήμερα χρησιμοποιούνται ως ιχθυοτροφεία (ιβάρια). Στο οικοσύστημα πρέπει να προσθέσουμε και στοιχεία της απέναντι ακτής της Αιτωλοακαρνανίας, παρόλο που διοικητικά αυτή υπάγεται σ' άλλο νομό. Τέτοια στοιχεία είναι οι λίμνες Κοκάλα και Μικρή και Μεγάλη Σαλτίνη, όπως και το ίδιο το ακρωτήριο του Ακτίου (Πούντα), το οποίο είναι ιδιοκτησία κατοίκων της Πρέβεζας. Παράλληλα, επηρεάζει το όλο οικοσύστημα, εισχωρώντας στον κόλπο και σχηματίζοντας το στόμιο του Αμβραχικού κόλπου. Η μορφολογία της περιοχής είναι ομαλή και διακόπτεται από χαμηλούς λόφους (Αγίου Θωμά).

Η ζωή της Πρέβεζας ήταν πάντα στενά δεμένη με τη λειτουργία του λιμανιού της και με τη θέση της στην είσοδο του Αμβραχικού κόλπου. Έτσι, θεωρείται φυσιολογικός ο προσανατολισμός της προς το λιμάνι και η ύπαρξη της τάφρου υπηρετούσε την ασφάλειά της. Ός τα πρώτα μεταπελευθερωτικά της χρόνια αυτό ήταν εμφανές. Η ντάπια έζωνε κυριολεκτικά την πόλη, που ανάσαινε μόνο από τη μεριά της θάλασσας. Το οικιστικό συγκρότημα «περικλείεται εντός επιμήκους τετραπλεύρου περιβολίου, έχοντος μεν μήκος 1390 μέτρων, μέσον δε πλάτος 620 μέτρων»⁵⁰ και δίνει την εντύπωση ότι στηρίζεται στην ανατολική του πλευρά, που είναι η παραλιακή οδός. «Όλη η Πρέβεζα ήταν δύο δρόμοι».⁵¹ Η φράση αυτή εκφράζει την οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα της πόλης. Οι δύο δρόμοι είναι η παραλιακή λεωφόρος Ελευθερίου Βενιζέλου και η παράλληλη οδός Εθνικής Αντίστασης (πρώην Κωνσταντίνου Ελευθερωτού). Η

48. Μ. Δούλη, Κ. Λιακόπουλος, Μ. Μίληση, Κ. Ξανθόπουλος, *Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Πρέβεζας* (εκδοτική επιμέλεια Υ.ΧΩ.Π., Ε.Π.Α. '82 - '84), Αθήνα, 1984, σ. 5.

49. Μ. Δούλη, Κ. Λιακόπουλος, Μ. Μίληση, Κ. Ξανθόπουλος, *Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Πρέβεζας, Α' φάση* (εκδοτική επιμέλεια Υ.ΧΩ.Π., Ε.Π.Α. '82 - '84), Αθήνα 1984, σσ. 17 - 20.

50. Δ. Παπαδημητρίου (εκδοτική επιμέλεια), *Βαλκανοτουρκικός πόλεμος*, σ. 547.

51. Φράση του πληροφορητή Μιχάλη Παπαδημητρίου.

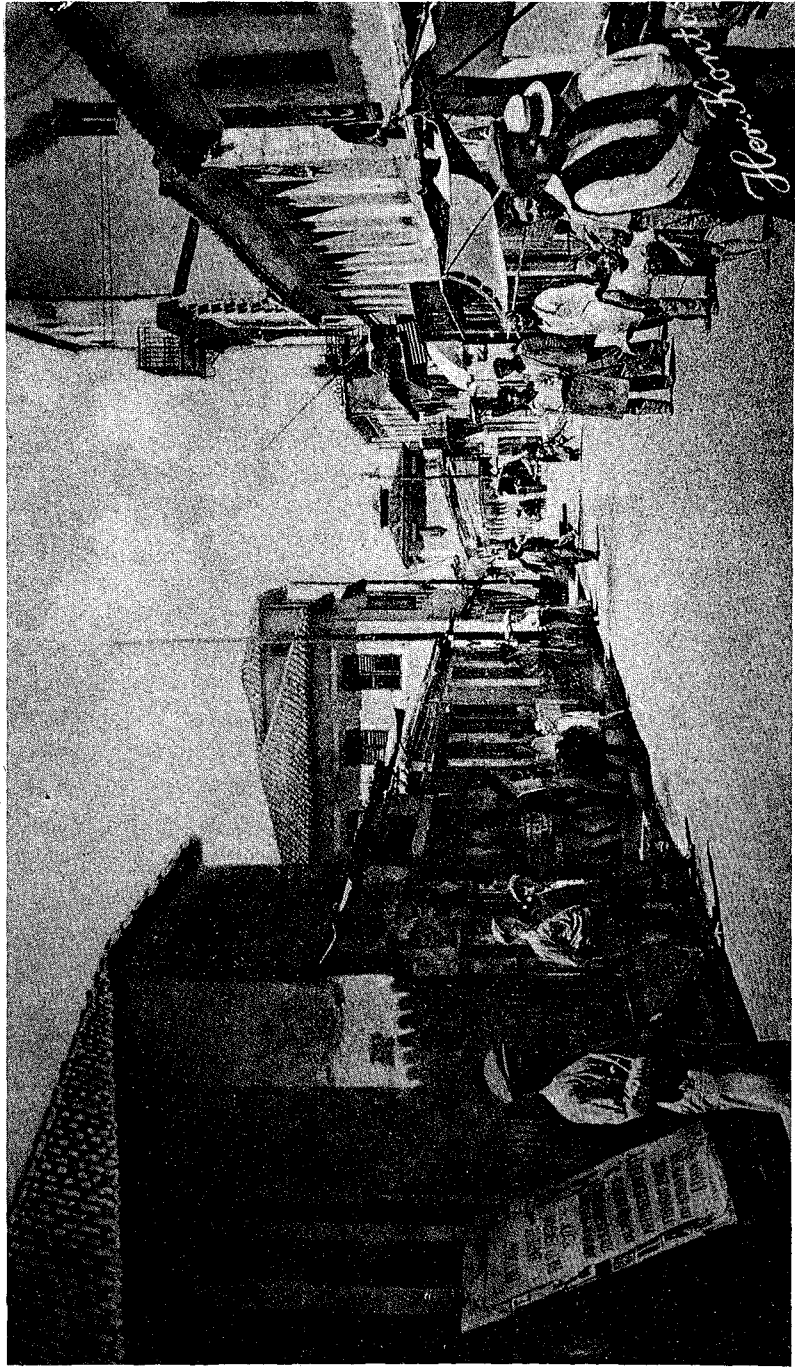
πρώτη είναι ο πνεύμονας της πόλης.⁵² Εκεί γίνονται όλες οι οικονομικές λειτουργίες, που τροφοδοτούν όλα τα επίπεδα δραστηριοτήτων. Εργάτες παραλίας, βασιτάζοι, φορτοεφορτωτές, εκτελωνιστές, έμποροι, υπάλληλοι καφεζυθεστιάτοριών, μέσα μεταφοράς κινούνται και αποκτούν οντότητα σ' αυτό το δρόμο. Ο παραλιακός δρόμος, ως προέκταση του λιμανιού, καθρεφτίζει την οικονομική ευρωστία της πόλης. Αυτή όμως η οδός μετατρέπεται τους καλοκαιρινούς ιδίως μήνες σε κοιτίδα και της κοινωνικής ζωής, αφού εδώ γίνεται η παραδοσιακή βόλτα. Παράλληλα, οριοθετεί το χώρο επικοινωνίας με το διεθνή κι εθνικό χώρο και είναι αρχικά ο μοναδικός αγωγός ιδεών και νοοτροπιών. Ο παραλιακός δρόμος και το λιμάνι ως το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο είναι ο μόνος τρόπος να επικοινωνήσει η πόλη με τον έξω κόσμο. Κοντά στην παραλία και παράλληλα εκτείνεται η οδός Εθνικής Αντίστασης (πρώην Κωνσταντίνου Ελευθερωτού), που αποτελεί μία οικιστική και οικονομική ενότητα με την παραλία. Είναι η αγορά με όλα τα καταστήματα, που αναπτύσσονται κατά μήκος της οδού.⁵³ Πρόκειται κυρίως για εμπορικά, παντοπωλεία, κουρεία, υαλοπωλεία, ταβέρνες και ουζοπωλεία, που κυκλώνουν τις δύο προηγούμενες οδικές αρτηρίες. Στη μέση της αγοράς βρίσκεται ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Χαράλαμπου, του οποίου ο υπαίθριος χώρος εξυπηρετεί πολλαπλές ανάγκες. Εκεί, κατέληγε η εορταστική πομπή του καρνάβαλου⁵⁴ τα παλαιότερα χρόνια και ο ίδιος χώρος, μαζί με τα παραλιακά καφενεία, χρησιμοποιεί και ως χώρος αγοράς εργασίας ευκαιριακής απασχόλησης. Κάτοικοι των περιφερειακών γειτονιών (Ματζίρκα, Τσαβαλοχώρι) αναζητούν στην παραλία και στον Αϊ-Χαράλαμπο μεροκάματο, άλλοι ως αχθοφόροι, άλλοι ως ελεύθεροι εργάτες και άλλοι μεταφέροντας τα ψώνια των νοικοκυραίων στα σπίτια τους. Την κατάσταση αυτή περιγράφει ο πληροφορητής

52. «Η Πρέβεζα βρίσκεται κτισμένη γύρω από το εμπορικό της κέντρο και το λιμάνι, που ίσως ήταν η σημαντικότερή της λειτουργία». Ν. Δεληγιαννάκης, Α. Κωνσταντινίδης, Κ. Μπαρμπάτης, Κ. Γκάρτσος, ό.π., σ. 18.

53. «Το εμπορικό κέντρο της πόλης αναπτύχθηκε παλαιότερα στον πρώτο παράλληλο από την παραλία δρόμο». Ν. Δεληγιαννάκης, Α. Κωνσταντινίδης, Κ. Μπαρμπάτης, Γ. Γκάρτσος, ό.π., σ. 21.

54. Η εφ. 'Αγών Πρεβέζης' μας δίνει χρήσιμα στοιχεία αναπολώντας τις παλιές πρεβεζάνικες αποκριές: «Μετά το ολοήμερο γλέντι, μετά το ηλιοβασίλεμα, οι μασκαρεμένοι έχοντας επικεφαλής τον αρχηγό του καρναβαλιού έφιππο κατέβαιναν στην πόλη, διέσχισαν τους δρόμους της πόλεως για τελευταία φορά περνώντας μπρος από τους άρχοντες και προύχοντες της πόλεως Τούρκους και Έλληνες μπρος στον Άγιο Χαράλαμπο, αφού πρώτα άκουγαν το λόγο που εκφωνούσε πάνω από τη βρύση σε ξένη γλώσσα κατά κανόνα ο μακαρίτης Νάκος Κουραμπιές». Βλ. Παλαιός, «Πρεβεζάνικες αποκριές», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάρτιος 1959 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 210, σ. 2.

ΚΜΗΡΟΛΟΓΙΟ
1900
ΑΘΗΝΑ

Εικ. 8. Αγορά (καρτ ποστάλ Μεσοπολέμου).

Θανάσης Βερλέτης, φορτοεκφορτωτής στο επάγγελμα, 70 χρονών, κάτοικος της οδού Ατιντάνων, από την Αγιά Πρέβεζας: «Οι Τουρκαλβανοί και οι Χριστιανοί από το Μαργαρίτι κάθονταν στο ρολόι στις πλάκες καταγής και φόρεγαν μπαστίνες⁵⁵ και πήγαινε ο ένας και ο άλλος και πήγαιναν τα φώνια στο σπίτι του ενός και του άλλου». Η περιοχή του Αϊ-Χαράλαμπου,⁵⁶ μετά το 1945, μετατρέπεται σε αγορά εργασίας για εργάτες γής. Οι Λευκαδίτες που αποτελούν την πλειοψηφία του εργατικού δυναμικού της νέας παραγωγικής απασχόλησης της πόλης αναδεικνύουν την περιοχή σε χώρο αγοράς εργασίας, ιδιότητα που θα τη διατηρήσει ως τα μέσα της δεκαετίας του 1960 περίπου, όπως θα αναπτυχθεί στο δεύτερο μέρος.

Η κεντρική αγορά συμπληρώνεται από το Σαϊτάν Παζάρ⁵⁷, ένα χώρο λαϊκής ψυχαγωγίας, και τη δημοτική λαϊκή αγορά,⁵⁸ που εφάπτεται της παρα-

55. Σακιά που τα έβαζαν στις πλάτες, όταν κουβαλούσαν κάτι.

56. Συνεχίζοντας ο Θανάσης Βερλέτης για τη λειτουργία που είχε το Ρολόι (έτσι ονομαζόταν η περιοχή έξω από το ναό του Αγίου Χαράλαμπου) λέει: «Το βράδυ κάθονταν πολύς κόσμος στο ρολόι. Οι φουρναραίοι με τις κόφες και πούλαγαν το φωμί 2 - 3 δραχμές την οκά, γιατί ξεραϊνόταν. Πήγαινε όλη η φτωχολογιά και αγόραζε. Ύστερα το κρέας. Ήταν ο Φάνιας ο Μπέκας. Όσο δε πουλιόταν στο ρολόι, γύρναγε στις γειτονιές και το πούλαγε στη γύρα 12 φράγκα την οκά».

57. Το Σαϊτάν Παζάρ, διαβολοπάζαρο, είναι ένας στενός δρόμος που αρχίζει δίπλα από τον Άγιο Χαράλαμπο και αναπτύσσεται προς τα δυτικά. Η ονομασία του παραπέμπει, σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, στις σχέσεις Τούρκων και Ελλήνων σ' αυτή την περιοχή.

Λέγεται ότι εδώ σύχναζαν οι «βαρύμαγκες» και πιστήδες της Πρέβεζας. Ακόμη, είναι γνωστή η φιλοπαίγμων διάθεση των Πρεβεζάνων, οι οποίοι αλείφανε τις πέτρες του δρόμου (ήταν ένα είδος καλντερίμι) για να γελάσουν με τους Τούρκους στρατιώτες, που φορούσαν παπούτσια με πρόκες και πατώντας στις αλειμμένες πέτρες γκρεμοτσακίζονταν και βρίσκονταν στο τέλος του κατήφορου. Το ίδιο έπαθε μια μέρα και ο διοικητής των Τούρκων, που μετά το πάθημα του αναφώνησε: Σαϊτάν Παζάρ. Παράλληλα όμως η περιοχή ήταν η καρδιά της λαϊκής διασκέδασης με 3 - 4 μαγαζιά, που είχαν καθημερινά όργανα και όπου καταναλώνονταν τόνοι ούζο.

58. Η δημοτική αγορά χτίστηκε το 1939 με σκοπό να στεγάσει όλα τα λαχανοπωλεία και κρεοπωλεία. Αυτό φαίνεται από τις αλληπάλληλες αποφάσεις του δημοτικού συμβουλίου, με τις οποίες άλλοτε απαγόρευε τη λειτουργία παρόμοιων καταστημάτων εκτός δημοτικής αγοράς και άλλοτε όριζε με σαφήνεια τις περιοχές, όπου επιτρεπόταν να λειτουργήσουν. Π.χ. στη συνεδρίαση της 16ης Αυγούστου 1939 (αριθ. πρακτικού 16) «Η Διοικούσα τον Δήμον Επιτροπή ακούσασα τα υπό του κ. Δημαρχούντος (...) έχουσα υπ' όφει της ότι η Δημοτική αγορά συνετελέσθη ήδη και ότι ο προορισμός του Δημοτικού τούτου έργου είναι η συγκέντρωσις εν αυτώ των εν τη πόλει λειτουργούντων καταστημάτων κρεοπωλείων, ιχθυοπωλείων και λαχανοπωροπωλείων, ιδούσα και τας σχετικές διατάξεις (...) Αποφαινεται ομοφώνως όπως συγκεντρωθώσιν εν τη νεοϊδρυθείση Δημοτική αγορά (...) τα εν τη πόλει της Πρεβέζης λειτουργούντα κρεοπωλεία, λαχανοπωλεία και ιχθυοπωλεία και από της 20ης Σεπτεμβρίου 1939.

Λαμβανομένου όμως υπ' όφει των απομακρυσμένων συνοικιών της πόλεως, του ειδικού

λίας. Εκεί, στεγάζονταν τα περισσότερα φαράδια, μανάβικα και χασάπικα. Στον κεντρικό πυρήνα της πόλης, που συμπίπτει με το διατηρητέο τμήμα και περιβάλλεται από τις κάθετες προς την παραλία οδούς Παναγή Τσαλδάρη (πρώην Γαλλίας) και Κ. Γ. Καρυωτάκη (πρώην Πριγκιπίσσης Σοφίας), οι οποίες τέμνονται από την οδό 21ης Οκτωβρίου, οι Πρεβεζάνοι ικανοποιούσαν⁵⁹ τις περισσότερες οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες τους. Η περιοχή αυτή είναι κυρίαρχη στην οργάνωση του εσωτάφριου χώρου.⁶⁰

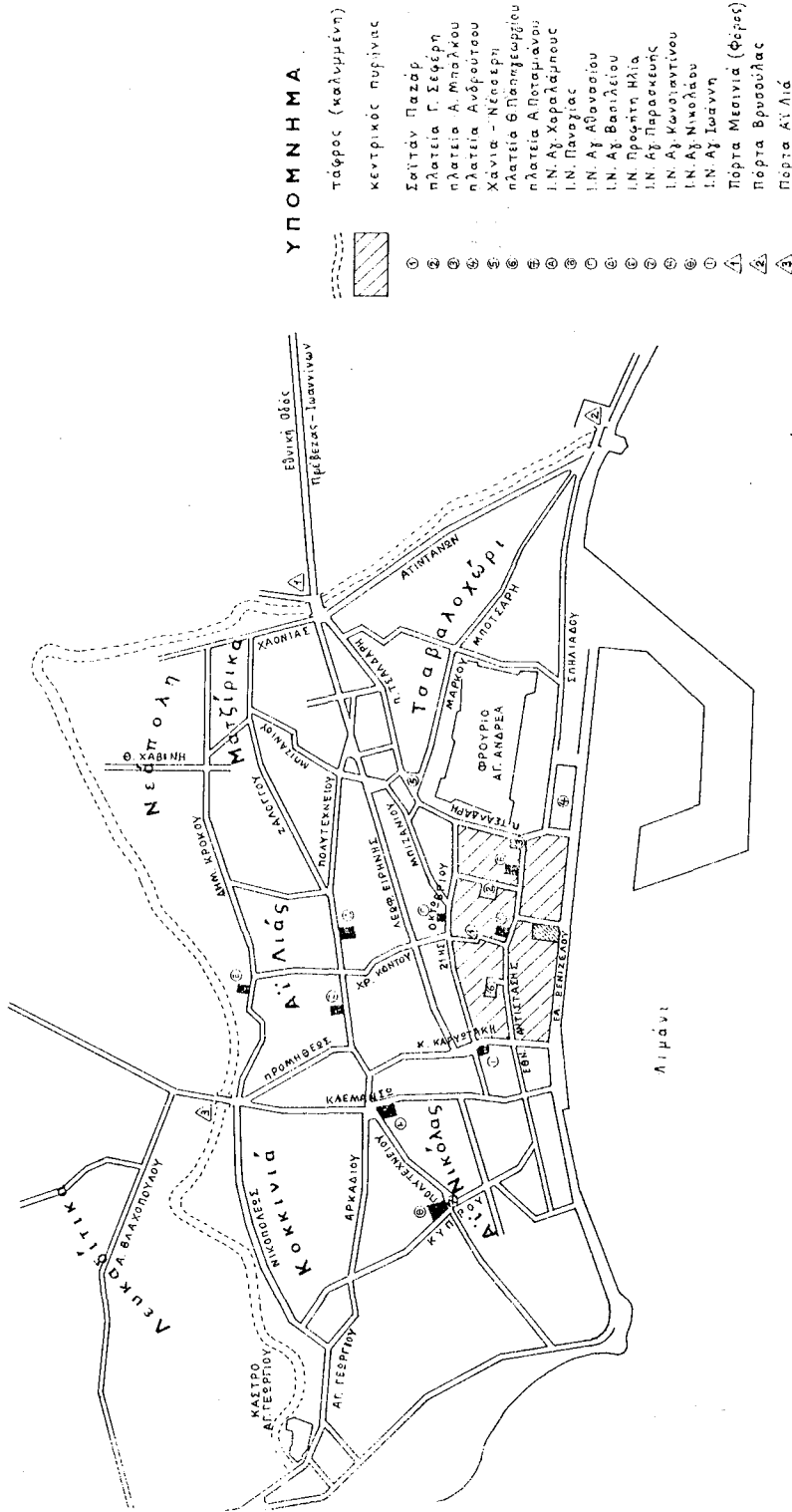
Ως προέκταση του πυρήνα νοείται η οδός Π. Τσαλδάρη, που συνδέει την περιφέρεια με το ζωτικό χώρο. Σε δεύτερο επίπεδο και άμεσα εξαρτημένη από το λιμάνι οργανώνεται η περιοχή «Χάνια»,⁶¹ που βρίσκεται επί της οδού Π.

τοπικού σκοπού, ήτοι ωρισμένα σημεία της πόλεως μακράν της δημοτικής αγοράς ταύτης κείμενα συγκεντρούσιν ικανόν αριθμόν χωρικών οίτινες (...) πληρούσιν απάσας τας ανάγκας δι' ας κατέρχονται εις την πόλιν (...) επιτρέπει την ίδρυσιν (...) εις τα κάτωθι σημεία της πόλεως. Από του καταστήματος Νέσερη μέχρι πύλης Βρυσούλας. Από της οικίας Πέτρου Ζαρόγκα, νότιον μέρος και εκείθεν εις την συνοικίαν Μοαντζίρικα. Από της οικίας Κερασοβίτη δια της οδού Νικοπόλεως και επ' αυτής μέχρις εκκλησίας Αγίου Νικολάου. Το εκείθεν της οδού Νικοπόλεως τμήμα της πόλεως μέχρι της τάφρου».

59. Μέσα στον κεντρικό πυρήνα ασκούνται όλες οι λειτουργίες. Οι οικονομικές πρώτα απ' όλα, όπως έχει φανεί. Μετά, οι διοικητικές με τη νομαρχία και το δημαρχείο που, επειδή δε διέθεταν ιδιόκτητα κτίρια, μετακινήθηκαν σε διάφορες θέσεις αλλά πάντα στον κυρίαρχο χώρο. Τέλος, και το σύνολο των χώρων κατανάλωσης και ψυχαγωγίας υπήρχαν σ' αυτό το χώρο, όπως τα μεγάλα παντοπωλεία του Γαλανού, του Παρασκευά, του Φραντζή κ.λπ., τα καφενεία και οι ταβέρνες, οι κινηματογράφοι (Πάνθεον του Χατζόπουλου προπολεμικά και Αχταίον του Καρτεζίνη, Γκλόρια του Νίκα και Όσσις των αδελφών Μπίτσιου κ.α).

60. «Η πόλη έχει αναπτυχθεί κυρίως μέσα από την αμυντική τάφρο που την περιβάλλει». Ν. Δεληγιαννάκης, Α. Κωνσταντινίδης, Κ. Μπαρμπάτης, Κ. Γκάρτσος, ό.π., σ. 21.

61. Η περιοχή Χάνια ορίζεται στενά από τις οδούς Π. Τσαλδάρη και Μπιζανίου από το σημείο διχοτόμησής τους από την οδό ως τη σημερινή οδό Αμβρακίας. Στον πυρήνα της περιοχής ήταν το χάνι του Λιόντου (Λιοντέικα), το χάνι του Πουλίσση, που το εκμεταλλευόταν ο πεταλωτής Τάκης Πλης. Κοντά εκεί και στην οδό Παναγή Τσαλδάρη ήταν το μπακάλικο των αδελφών Νέσερη που δούλευαν σε μεγάλο βαθμό με τους σκηνίτες Συρρακιώτες και με πελάτες από τα γειτονικά χωριά. Ακόμη, υπήρχαν το καροπιοείο του Μπάκα, τα σαμαράδικα του Καλέση και Γουργούλη, η ταβέρνα του Αποστόλου, τα τσαρουχάδικα του Ντόντορου και Ζιώγα. Εκτός από τα δύο χάνια που αναφέραμε, υπήρχαν άλλα τρία στην περιοχή που περικλειόταν από την οδό Μπιζανίου και το ρέμα του Καρυδά (τωρινή λεωφόρος Ειρήνης). Πρόκειται για το χάνι του Χαλβατζή και τα χάνια των αδελφών Καβάγια και Γεωργίου, οι οποίοι είχαν επιχειρήσεις με πολλά είδη. Από εδώ αναχωρούσαν οι νταλίκες προπολεμικά που έφταναν ως την Αλβανία. Αξιοσημείωτο είναι, ότι τα χάνια δε βρίσκονταν στον κεντρικό πυρήνα, σ' αντίθεση με τα ξενοδοχεία. Υπάρχει μία σαφής διάκριση ανάμεσα στο χώρο, που υπηρετούσε τη θαλάσσια συγκοινωνία, και εκείνον που υποδέχεται τους ανθρώπους της υπαίθρου για την ικανοποίηση από τον αστικό χώρο βασικών τους αναγκών.

Χάρτης 2. Πιρέβεζα (Τάφος, γειτονιές, βασικές οδοί. Σχέδιο Ευφ. Αφεντουλίδη).

Τσαλδάρη. Το κύριο χαρακτηριστικό της περιοχής είναι η υποδομή της για τη φιλοξενία και εξυπηρέτηση των κατοίκων της υπαίθρου, που κατέβαιναν στην πόλη για να φωνίσουν. Γύρω από τα χάνια υπήρχαν ομοειδή επαγγέλματα ή άλλα, για την εξυπηρέτηση κυρίως ατόμων εκτός τάφρου: καροπιοί, σαμαράδες, τσαρουχάδες, πεταλωτήδες, γανωματήδες.

Έτσι, ο χώρος αυτός, ο οποίος εντάσσεται στην οδική αρτηρία, που ενώνει το λιμάνι με την υπαίθρο, ασκεί λειτουργία συμπληρωματική, που οφείλει την ύπαρξή της στη σημασία του λιμανιού. Μετά τον πόλεμο, όταν πια το λιμάνι χάνει το δυναμισμό του, διαφοροποιείται η φυσιογνωμία του, διασώζοντας μόνο το χαρακτηριστικό του χώρο υποδοχής. Εγκαταστάθηκε στην περιοχή το Κ.Τ.Ε.Α. Πέρα όμως από τους χώρους, που άμεσα ή έμμεσα εξαρτώνται από το διαμετακομιστικό ρόλο της πόλης, σημαντικοί είναι και οι οικονομικοί χώροι, που οφείλουν την ύπαρξή τους σ' άλλες οικονομικές δραστηριότητες. Πρόκειται για την ελαιοπαραγωγή και τα ελαιοτριβεία (λιοτριβιά), που καταλαμβάνουν στο σύνολό τους χώρους κοντά στις τρεις πόρτες της τάφρου, οι οποίες λειτουργούν και ως σημεία συγκέντρωσης και εκκίνησης για τις ελαιοσυλλέκτριες τους μήνες συλλογής του ελαιοκάρπου. Στις δύο μάλιστα από αυτές τις πόρτες (Μεσινιά και Αϊ-Λια), μεταπολεμικά οργανώνονται οι άλλες δύο προχειρες αγορές εργασίας για τους εργάτες γης.

Η απώλεια βέβαια του διαμετακομιστικού χαρακτήρα επιβάλλει μεταβολές και στην οργάνωση του αστικού χώρου, που ορίζεται από την τάφρο, και στη σχέση του με τον εκτός τάφρου χώρο. Το εμπορικό κέντρο, όπως σημειώθηκε προηγουμένως, εξακολουθεί να εκτείνεται στον κεντρικό πυρήνα, με τάση ανάπτυξής του στην οδό Μπιζανίου,⁶² η οποία εφάπτεται της περιμετρικής του κεντρικού πυρήνα και έλκεται από το Κ.Τ.Ε.Α, που εδρεύει στη συμβολή της οδού Μπιζανίου και λεωφόρου Ειρήνης (πρώην Ιωαννίνων). Ο κεντρικός όμως πυρήνας χάνει την κύρια οικονομική του ιδιότητα, που τον καθιστούσε ρυθμιστή της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της πόλης, καθώς σταδιακά ο βασικός οικονομικός άξονας μετατοπίζεται από τις διαμετακομιστικές υπηρεσίες στη γεωργική παραγωγή. Οι κύριες οικονομικές λειτουργίες εκτυλίσσονται έτσι σε άλλους χώρους. Τέτοιοι είναι ο κηπευτικός συνεταιρισμός στο Φόρο (στη Μεσινιά Πόρτα) και τα μεσιτικά γραφεία οπωροκηπευτικών, που δημιουργούνται το ένα μετά το άλλο, απόρροια της νέας οικονομικής δραστηριότητας. Τα περισσότερα ανοίγουν στο τμήμα της οδού Π. Τσαλδάρη από τα Χάνια ως το Φόρο και στη

62. «Αργότερα, με τη μεγάλη ανάπτυξη των χερσαίων συγκοινωνιών, το εμπόριο αναπτύχθηκε πιο μέσα στην πόλη και κατά μήκος του δρόμου που τη συνέδεε με τα Ιωάννινα». Ν. Δελγιαννάκης, Α. Κωνσταντινίδης, Κ. Μπαρμπάτης, Κ. Γκάρτσος, ό.π., σ. 21.

λεωφόρο Ειρήνης (πρώην Ιωαννίνων), που διαμορφώνεται και αυτή σε αγορά αγροτικών προϊόντων. Η περιοχή αποκτά κυρίαρχο ρόλο και οι προηγούμενοι δρόμοι μεταβάλλονται σε βασικές αρτηρίες χάρη στην αγροτική παραγωγή που προσανατολίζει την πόλη προς τα αστικά κέντρα της Ηπείρου, τα οποία αποτελούν τη βασική αγορά, στήριγμα αυτής της νέας δραστηριότητας, απορροφώντας την παραγωγή.

Η Πρέβεζα λοιπόν αποτελεί τυπικό παράδειγμα ελληνικής παραλιακής πόλης της Τουρκοκρατίας, που οφείλει τη δημιουργία και εξέλιξή της σε εξωγενείς παράγοντες,⁶³ οι οποίοι επηρέασαν την οικιστική ανάπτυξή της και την σύνθεση του πληθυσμού της. Η πόλη χαρακτηριζόταν ως τις αρχές της δεκαετίας του 1970 από μονοκεντρικότητα, αφού οι γειτονίες δεν παρείχαν υπηρεσίες, εκτός από ένα μπακάλικο, που κι αυτό δεν υπήρχε σε όλες. Οι γειτονίες ήταν οργανωμένες γύρω από μία εκκλησία και δεν καταλάμβαναν όλο τον αστικό χώρο. Είχαν ονόματα ναών ή οθωμανικών κτισμάτων. Σύμφωνα με το Σεραφείμ Ξενόπουλο «η Πρέβεζα διαιρείται εις θέσεις 10 και ενορίας 11, όϊον α. Παλιοσάραγα ή αγίου Νικολάου β. Γενί Τζαμί ή αγίου Κωνσταντίνου γ. Προύσα ή αγίου Βασιλείου δ. Γεφυρόπουλον ή Χρυσοστόμου ε. Ομέρ Πασσά ή αγ. Παρασκευή ς. Αγορά ζ. Ωρολόγιον ή αγ. Χαράλαμπος η. Τσαβαλοχώρι θ. Καφενέδες, και ι. Μεχτέπ ή αγ. Αθανασίου».⁶⁴ Ο Η. Βασιλάς⁶⁵ συμφωνεί κατά βάση, μόνο που συγχωνεύει τις δύο πρώτες γειτονίες σε μία με την ονομασία Παλιοσάραγα ή συνοικία του Αγίου Κωνσταντίνου ή Τσεκούρι-Μαχαλά. Ακόμη προσθέτει στην έκτη γειτονιά «Εβραϊκά μαγαζιά» (Αγορά ή Εβραϊκά μαγαζιά). Και δικαιολογημένα, γιατί στην περιοχή ήταν αυτά που κυριαρχούσαν. Όλες οι συνοικίες, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, απλώνονταν γύρω με κέντρο κάποια εκκλησία χριστιανική ή ένα οθωμανικό κτίσμα. Έτσι, τα Παλιοσάραγα είναι τα σαράγια του Αλή Πασά και η λέξη Μεχτέπ σημαίνει σχολείο. Δεν εντάσσονται στον κανόνα οι συνοικίες Καφενέδες και Τσαβαλοχώρι. Η πρώτη, που βρισκόταν στα δυτικά της πόρτας του Αϊ-Λια, πήρε προφανώς το όνομά της από τους καφενέδες που υπήρχαν στην περιοχή, στο τέρμα κάποιου περίπατου για τους Πρεβεζάνους. Αυτό το χώρο, που καλυπτόταν από ελαιόδεντρα, τον χρησιμο-

63. Ο Β. Κρεμμυδάς παρατηρεί ότι «η πόλη στον ελλαδικό χώρο του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα λειτούργησε πλήρως ως μία αστικού χαρακτήρα αγορά ενταγμένη στις διεθνείς εμπορευματικές συνθήκες (...). Ήταν, δηλαδή, μια αστική αγορά του χώρου της οικονομικής περιφέρειας (...)». Β. Κρεμμυδάς, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700 - 1821)*, Αθήνα 1988, σ. 74.

64. Σ. Ξενόπουλος, *Δοκίμιον ιστορικών περί Άρτης και Πρεβέζης*, ό.π., σ. 251.

65. Η. Βασιλάς, «*Ναοί και μοναστήρια στην Πρέβεζα*», ό.π., 12 (1963), σ. 96.

ποιούσαν και ως τόπο αναφυχής και παιχνιδιών.⁶⁶ Το χαρακτηριστικό αυτό υπερίσχυσε αρχικά της εκκλησίας του Προφήτη Ηλία, που υπήρχε εκεί. Αργότερα μόνο, όταν ο χώρος έπαψε να έχει αυτή τη λειτουργικότητα, η εκκλησία επέβαλε την ονοματοθεσία της και εξακολουθούσε η γειτονιά να αναφέρεται ως συνοικία του Αϊ-Λια ως τα μέσα της δεκαετίας του 1970, που η οικοδομική δραστηριότητα άμβλυσε τα όρια ανάμεσα σε αρκετές γειτονιές, καλύπτοντας τα κενά διαστήματα. Η δεύτερη (Τσαβαλοχώρι) οφείλει το όνομά της στον καπετάν Τσαβαλά,⁶⁷ που είχε το σπίτι του σ' αυτή τη γειτονιά. Συμπληρώθηκε στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, όταν απαλλοτριώθηκε μέρος της οδού Ατιντάνων, προς το μέρος της πόλης, προκειμένου να αποκατασταθούν οι βομβόπληκτοι και οι ανταρτόπληκτοι. Κατά μήκος της οδού Ατιντάνων και του βορειοδυτικού τμήματος της τάφρου από τη θέση Βρυσούλα (πόρτα προς Βαθύ) και ως το Φόρο (πόρτα Μεσινιά), σε μια απόσταση 620 μέτρων, «από το έτος 1920, λίγο μετά την αποχώρηση των Τούρκων από την Πρέβεζα, μεγάλος αριθμός κατοίκων εγκατεστάθη σε οικοπεδική έκταση». Η οδός Ατιντάνων αντιμετωπιζόταν και ως αυτόνομη οικιστική ενότητα, χάρη στην πληθυσμιακή της σύνθεση και τη μυθολογία που αναπτύχθηκε γύρω από αυτήν, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Η ενότητα αυτή είναι προϊόν της διάθεσης των δημοτικών αρχόντων της εποχής, αμέσως μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους, να δημιουργήσουν πελατεία ψηφοφόρων, εκμεταλλευόμενοι το οξύ στεγαστικό πρόβλημα⁶⁸ οικογενειών, που είχαν έρθει στην Πρέβεζα των πολλαπλών υπηρεσιών, για να επιζήσουν.

Στην άλλη πλευρά του βορειοδυτικού τμήματος της τάφρου, αριστερά από την πόρτα τη Μεσινιά, αναπτύχθηκε μία συνοικία που δεν αναφέρεται από το Σεραφείμ Ξενόπουλο ούτε από τον Η. Βασιλά. Είναι γνωστή ως Μοατζίρικα ή Ματζίρικα ή Μοατζίρ μαχαλάς. Δε γνωρίζουμε με βεβαιότητα, αν πρόκειται για παράλειψη ή αν η συνοικία αυτή δεν είχε αυτόνομη παρουσία. Πάντως, είναι αξιοπαρατήρητο, ότι η πόλη είναι οργανωμένη γύρω από μία εκκλησία, που α-

66. Ο χώρος αυτός εκτεινόταν στο παγοποιείο. Εκεί, προπολεμικά υπήρχαν ελιές και οι Πρεβεζάνοι έπαιζαν το αγαπημένο τους παιχνίδι «αμπάλες». Μεταπολεμικά, όταν η περιοχή οικοδομήθηκε, μεταφέρθηκε το παιχνίδι έξω από την τάφρο, απέναντι από το νεκροταφείο, και στη συνέχεια, όταν ξεριζώθηκαν και αυτές οι ελιές, στην περιοχή του Αγίου Γεωργίου. Από το 1989 ο Δήμος Πρέβεζας πρωτοστάτησε στην αναβίωση αυτού του λαϊκού αθλήματος με τη διοργάνωση πρωταθλήματος αμπαλι στο χώρο του κηποθέατρου.

67. Ι. Δημάρατος, «Πρέβεζα», ό.π., σ. 657.

68. Το δημοτικό συμβούλιο, 94 (21.6.30), «εγκρίνει όπως ο Δήμος παραχωρήσει εις έκαστον ανάλογον έκτασιν παρά την τάφρον, οδός Αντιτάνων, επί τω σκοπώ ν' ανεγείρωσιν επ' αυτής αχυροκαλύβην».

Εικ. 9. Ο Αϊ-Λιάς (φωτογραφία Βαγγέλη Κογιαντή).

ποτελεί κέντρο οικιστικής και κοινωνικής συσπείρωσης. Η περιοχή δε διέθετε τα χαρακτηριστικά αυτά και πιθανώς γι' αυτό δεν την έλαβε υπόψη του ο Ξενόπουλος. Το βέβαιο είναι ότι ο χώρος σχετίζεται με τους Τούρκους και ως προς την ονομασία του και ως προς τον εποικισμό του. Σύμφωνα με την ντόπια παράδοση οι Τούρκοι εγκατέστησαν στην περιοχή Τουρκαλβανούς πρόσφυγες, μοατζιζήδες στα τούρκικα.⁶⁹ Η σχέση επιβεβαιώνεται από την ύπαρξη ενός τεκέ μπεκτασήδων,⁷⁰ το χώρο του οποίου κατέλαβαν ξενόφερτες οικογένειες, μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών. Έτσι, οι κάτοικοι της συνοικίας προήλθαν αρχικά από το Φανάρι και το Μαργαρίτι και ασκούσαν κυρίως βοηθητικές εργασίες. Ακόμη, ε-

69. Για τη σημασία της λέξης και τις μετακινήσεις Μουσουλμάνων από την περιοχή της Αλβανίας στην Πρέβεζα βλ. V. Berard, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία*, ό.π., σ. 65 και σ. 213 (σημ. 184).

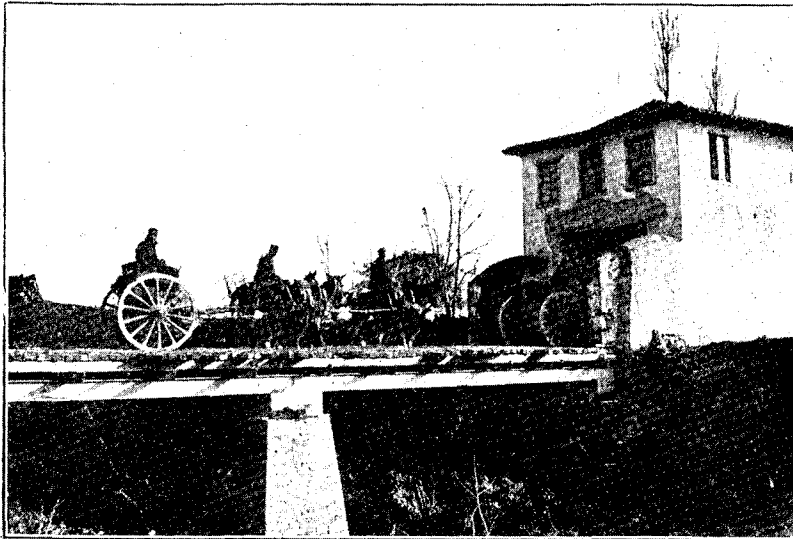
70. «Δερβίσιχο τάγμα μωαμεθανών καλόγερων. Ο ιδρυτής του Χατζή Μπεκτάς Βελή λέγεται ότι έδωσε το όνομα «γενίτσαροι» στο στρατιωτικό τμήμα που δημιουργήθηκε από το Σουλτάνο Ορχάν (1326)». V. Berard, ό.π., σ. 64 (σημ. 62).

δώ συγκεντρώθηκαν οι περισσότεροι μουσικοί λαϊκών οργάνων, που διασκέδαζαν τους Πρεβεζάνους καθημερινά στο Σαϊτάν Παζάρ, στις ονομαστικές γιορτές (γιορτάσια) και στους γάμους. Ακόμη και η οπτική εντύπωση, το 1961, προδίδει ότι είναι «ένας ιδιότυπος οικισμός», που «δημιουργεί στον ξένο και τον περαστικό θλίψη, διότι υπάρχουν ακόμη τρωγλοδίαιτοι άνθρωποι». ⁷¹

Ακριβώς δίπλα από τα Ματζίρκα δημιουργήθηκε, μετά το 1975, μια καινούργια συνοικία σε χώρο, που προηγουμένως υπήρχαν περιβόλια. Είναι συνοικία, που δεν έχει σχέση με τις υπόλοιπες μέσα στην τάφρο συνοικίες. Οικοδομήθηκε σύμφωνα με τον τύπο της κάθετης οικοδόμησης, με πολλές πολυκατοικίες, που δεν αφήνουν ελεύθερους χώρους. Πρόκειται για τη Νεάπολη, όπως είναι η επίσημη ονομασία της. Έχει όμως επικρατήσει να λέγεται Καμαρινιώτικα, επειδή οι ιδιοκτήτες ήταν γνωστοί ως Καμαρινιώτες λόγω καταγωγής από το χωριό Καμαρίνα της Πρέβεζας. Δημιουργήθηκε και οικίστηκε η γειτονιά από άτομα της υπαίθρου του νομού Πρέβεζας, τα οποία είχαν μεταναστεύσει στη Δυτική Γερμανία και στη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 προγραμμάτισαν την παλιννόστησή τους, αγοράζοντας οικοπέδο και χτίζοντας σε διαδοχικές φάσεις μια τριώροφη συνήθως οικοδομή. Τους ακολούθησαν δημόσιοι υπάλληλοι, οι οποίοι αγόρασαν είτε ένα οικόπεδο και έχτισαν μια διώροφη οικοδομή είτε αγόρασαν ένα διαμέρισμα, ή, σε σπανιότερες περιπτώσεις, συνεταιρίστηκαν στην αγορά του οικοπέδου και την οικοδόμηση του σκελετού, συνεχίζοντας μόνος του ο καθένας την ολοκλήρωση του μεριδίου του. Ός το 1970 δεν είχε εκδοθεί καμιά άδεια οικοδομής, όπως προκύπτει από τα στοιχεία του γραφείου πολεοδομίας Πρέβεζας. Οι πρώτες άδειες εκδίδονται το 1975, τρεις τον αριθμό. Η συνοικία διαμορφώνεται μετά το 1975, παρόλο που το 1978 δεν έχει πάρει ακόμα τη μορφή συγκροτημένης συνοικίας, όπως φαίνεται και από σχόλιο τοπικής εφημερίδας, που αντιδρά θετικά στις διαμαρτυρίες των κατοίκων της περιοχής σημειώνοντας (υπό τον τίτλο «Η Συνοικία Καμαρινιώτη») ότι «οι κατοικούντες στην πάροδο οδού Πελιάδων (συνοικία Καμαρινιώτη) (...) είκοσι οικογένειες περίπου ζήτησαν να βελτιωθεί ο δρόμος της παρόδου για να πάψουν να ταλαιπωρούνται ιδιαίτερα το χειμώνα με τις λάσπες». ⁷² Επιπλέον, η συνοικία προσελκύει νέα ζευγάρια από άλλες συνοικίες, που δεν μπορούν να λύσουν το στεγαστι-

71. Χ. Παπασταύρου, «Μετά την απονέκρωσιν του λιμένος η Πρέβεζα δύναται και πάλιν να αποκτήση την παλαιάν αίγλην της», εφ. Πρωινός Λόγος, Δεκέμβριος 1961 (Ιωάννινα), αρ. φύλλου 242, σ. 1.

72. Ανώνυμος, «Η συνοικία Καμαρινιώτη», εφ. Τοπική Φωνή, Δεκέμβριος 1974 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 126, σ. 1.

Εικ. 10. Πυροβολικό διερχόμενο από τη Μεσινιά πόρτα (φωτ. 1912, ιδιωτική συλλογή Ν. Καράμπελα).

κό τους πρόβλημα στο πατρικό σπίτι. Πολύ γρήγορα, η συνοικία επιβάλλει την υπεροχή της στα Ματζίρκα, παρά το γεγονός ότι η πρόταση του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου Πρέβεζας⁷³ ενοποιεί τις δύο γειτονιές υπό το όνομα Ματζίρκα. Η τάση της ενοποίησης υπάρχει, αλλά στους κατοίκους της Πρέβεζας κυριαρχεί η ονομασία Νεάπολη-Καμαρινιώτικα.

Στο δυτικό τμήμα της τάφρου, από την πόρτα του Αϊ-Λια και ως το κάστρο του Αγίου Γεωργίου, δημιουργήθηκε με τον ερχομό των προσφύγων νέος συνοικισμός, η Κοκκινιά, μέσα από την τάφρο, και σε σημείο που, κατά τον Η. Βασιλά, «κάποτε επηγαίναμε να στήσουμε τις κλαρίδες από κλωνάρια ελιάς για να πιάνουμε στις ιξόβεργες τα γαρδέλια και τους τζάρατους (φλώρους)».⁷⁴

Αν αφαιρέσουμε τη συνοικία της Νεάπολης-Καμαρινιώτικων, η χωροταξική δομή της πόλης παρέμεινε, όπως αναλύθηκε, ως τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Αυτή η διάταξη του χώρου κατοικίας συνδυάστηκε με σαφή κοινωνικό προσδιορισμό του χώρου, που εκδηλώθηκε έντονα όχι σε ταξικό επίπεδο αλλά

73. Μ. Δούλη, Κ. Λιακόπουλος, Μ. Μίληση, Κ. Ξανθόπουλος, *Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Πρέβεζας*, Α' φάση, ό.π., σ. 56.

74. Η. Βασιλάς, «Ναοί και μοναστήρια στην Πρέβεζα», ό.π., σ. 96.

Εικ. 11. Η πόρτα της Βρυσούλας με το τουρκικό φυλάκιο (καρτ ποστάλ 1912, ιδιωτική συλλογή Ν. Καράμπελα).

στη διάκριση ανάμεσα σε ντόπιους και μη. Η διαχωριστική γραμμή διαιρούσε τον αστικό χώρο σε δύο κοινωνικούς χώρους. Από τη μια μεριά όλες οι αποδεκτές κοινωνικά γειτονίες, που ήταν συσπειρωμένες γύρω από την εκκλησία τους, και από την άλλη το Τσαβαλοχώρι - και ακόμα πιο πολύ η οδός Ατιντάνων - και τα Ματζίρικα, γειτονίες κοινωνικά «στιγματισμένες». Σ' αυτές δεν υπήρχε το κύριο σημείο συνοχής, η εκκλησία, μια απουσία που μαρτυρούσε ότι οι κάτοικοι των περιοχών αυτών δεν μπόρεσαν να ενσωματωθούν κοινωνικά στο κύριο σώμα της πόλης. Ο πληροφορητής Βασίλης Παπαδημητρίου μου εξηγούσε ότι «ο Πρεβεζάνος, όσο κι αν ήταν φτωχός, με ένα μόνο πριάρι, θεωρούσε τον εαυτό του ανώτερο, ντόπιο κι αυτό γιατί έμενε γύρω από τις εκκλησίες. Στα χρόνια τα δικά μου η δική μου η γενιά δεν έπαιρνε Ματζιρκιώτισσα».

Η διαμονή στις παραπάνω γειτονίες υποβάθμιζε κοινωνικά και προσδιόριζε την επαγγελματική απασχόληση και καταγωγή. Επιπλέον, ομαδοποιούσε, πολλές φορές αυθαίρετα, τους κατοίκους σε μια κοινωνική κατηγορία, που τους διαφοροποιούσε από τους άλλους Πρεβεζάνους. Ο Μιχάλης Κατσαούνης, λυκειάρχης, αποδίδει με σαφήνεια την κοινωνική ταυτότητα της περιοχής, όπως βέβαια τη βίωσαν οι υπόλοιποι Πρεβεζάνοι: «Οι άνθρωποι, οι οποίοι κατοικούσαν στην τάφρο, ονομάζονταν από τους Πρεβεζάνους γύφτοι, όχι διότι ήσαν γύ-

φτοι, αλλά διότι είχαν το χρώμα. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν υπόλοιπο Μαροκινών και Σενεγαλέζων, που είχαν φέρει οι Γάλλοι. Οι Πρεβεζάνοι τους θεωρούσαν γύφτους. Όσο φτωχοί και αν ήταν, θεωρούσαν τους παραταφριούς γύφτους, όχι Πρεβεζάνους, κατώτερους. Άλλοι ήταν οργανοπαίχτες, άλλοι έκαναν θελήματα, άλλοι ήταν φαράδες. Οι γυναίκες ησχολούντο ως παραδουλεύτρες. Τους τοποθέτησαν εκεί επί Δημαρχίας Ρέντζου. Οι παρατάφριοι ήταν έξω από την Πρέβεζα. Τους θεωρούσαν ως παρέμβλητους, ως μη Έλληνες και, επειδή η οδός ονομάστηκε Ατιντάννων, πολλοί παρετυμολογούσαν τη λέξη «Τσιγγάνων», εξ ου γύφτοι και εμείς λέγαμε: Πάμε στα Γύφτικα. Επουδενί λόγω ένας Πρεβεζάνος θα εγκαθίστατο εκεί και, όταν άρχιζε να οικίζεται η περιοχή μεταπολεμικά, δε θέλαμε να αγοράσουμε οικόπεδο, γιατί θα είχαμε τους γύφτους γείτονες. Και εγώ ο ίδιος δεν αγόρασα οικόπεδο, γιατί ήταν κατώτερη γειτονιά. Γίνονταν πολλοί καυγάδες. Και να του το χάριζαν το οικόπεδο, δεν πήγαινε κανένας να κάτσει, ας ήταν και ο πιο φτωχός Πρεβεζάνος. Εθεωρείτο αλλόφυλλος».

Οι γειτονιές αυτές συγκροτούσαν έναν κοινωνικό χώρο, που υπήρχε στο περιθώριο της περιοχής των ενοριών και, γενικότερα, στις παρυφές της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της πόλης. Η ονομασία «Γύφτικα», με την οποία χαρακτηρίζονταν σχηματικά οι δύο γειτονιές, δεν ανταποκρίνεται στην εθνοφυλετική σύνθεση των κατοίκων, όπως συμβαίνει σ' άλλες περιοχές της Ελλάδας. Οι περιοχές υποδέχονταν άτομα από διάφορα μέρη, τα οποία στο μεγαλύτερο ποσοστό ήταν σε άθλια οικονομική κατάσταση και χωρίς περιουσία στην πατρίδα τους. Κατέφυγαν στην Πρέβεζα των ευκαιριών, που παρείχε τη δυνατότητα να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους. Πρόκειται για Τουρκαλβανούς και Χριστιανούς από το Μαργαρίτι, που πριν από την απελευθέρωση της Πρέβεζας (1912) ανήκε στο ίδιο πασαλίκι, ενώ τα πρώτα μεταπελευθερωτικά χρόνια υπαγόταν στο νομό Πρέβεζας. Άλλοι προέρχονταν από τα χωριά της περιοχής Φαναρίου Πρέβεζας και άλλοι από διάφορα μέρη. Κοινό σημείο όλων ήταν η έλλειψη οικονομικών πόρων, που τους οδηγούσε σ' αυτές τις περιοχές, όπου θα μπορούσαν να εγκαταστήσουν την οικογένειά τους, φτιάχνοντας ένα πρόχειρο παράπηγμα.⁷⁵ Το 1979 αυτοσυστήνονταν, σε αναφορά τους στο υπουργείο Οικονομικών, ως εξής: «Εδώ στην πόλη της Πρέβεζας, ένας σεβαστός αριθμός φτωχών και πολυμελών οικογενειών, βρισκόμαστε εγκατεστημένοι γύρω από

75. «Απαγορεύει απολύτως την πώλησιν ή μίσθωσιν εις τους κατά παράκλησιν κατόχους των οικισμών των περί την τάφρον Δημοτικών χώρων εκεί επί ποινη αφαιρέσεως και απομακρύνσεως». Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 25(4.7.34).

την τάφρο, που την περικλείει. Από ένα αιώνα και πλέον οι προπαπούδες μας από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας είχαν στήσει το κατοικίό τους εδώ, σ' αυτό το θλιβερό ακραίο σημείο της Πρέβεζας και σ' αυτό το κομμάτι της γής, συνεχίζουμε εμείς οι κληρονόμοι των να στεγαζόμαστε κάτω από συνθήκες άθλιας στέγασης και διαβίωσης». ⁷⁶

Οι λόγοι μετακίνησης προς την πόλη προσδιόρισαν και το χώρο εγκατάστασης και την επαγγελματική απασχόληση: προσφορά υπηρεσιών, και μάλιστα βοηθητικών. Οι άντρες συνήθως δεν έχουν μόνο μία απασχόληση. Δουλεύουν οπουδήποτε: βαστάζοι, κλαριστάδες, ξυλοκόποι, θεληματατζήδες, εργάτες γης, κοσσατζήδες, αλιεργάτες, ψαράδες με την πετονιά, πλανόδιοι ψαράδες. Οι γυναίκες ως παραδουλεύτρες και ελαιοσυλλέκτριες. Σ' αυτό το χώρο έβρισκε κανείς και τους μουσικούς, που ήταν πολυάριθμοι και είχαν αρκετή δουλειά ως τα μέσα της δεκαετίας του 1960. Ιδιαίτερα τα Ματζίρκα ήταν γνωστά για τους περιφημους βιολιτζήδες, λαουτιέρηδες, κλαριτζήδες κ.λπ, που έκαναν τη γειτονιά αυτή πολύ συμπαθή στους Πρεβεζάνους, οι οποίοι ήταν πολύ γλεντζέδες.

Η κοινωνική διαφοροποίηση του χώρου, όπως σκιαγραφήθηκε προηγουμένως, διατηρήθηκε ως τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Τότε, με την οικονομική δραστηριότητα χτίστηκαν πολυκατοικίες και σ' αυτές τις περιοχές, ιδίως στα Ματζίρκα, και βαθμιαία αναπτύσσεται η συνοικία Νεάπολη-Καμαρινιώτικα που προσελκύει κατοίκους με επαγγέλματα υψηλότερου κύρους (δημόσιοι υπάλληλοι, εκπαιδευτικοί, επιστήμονες, επαγγελματοβιοτέχνες), γεγονός που έχει ευεργητικές επιδράσεις στη γειτονιά, η οποία γίνεται τώρα αποδεκτή ως χώρος κατοικίας. Μεταβάλλεται επίσης και ο τρόπος βίωσης του κοινωνικού χώρου από τον παλιό κάτοικο της γειτονιάς. Ο μπάρμπα-Νίδας Δημητρίου, από το Αργίνιο, που έπαιζε τσέμπαλο χρόνια στο Σαϊτάν Παζάρ, υπογραμμίζει αυτή την αλλαγή: «Ήταν καλάμια εδώ πρώτα, κουνούπια, βρώμα. Μας είχανε στο περιθώριο. Καταφρονημένος λαός. Παρατάφριοι αυτοί. Δεν μας έδιναν σημασία. Μας θεωρούσαν κατώτερους. Το Ματζίρκο είχε κακό όνομα. Πήρε όνομα από λίγες γυναίκες. Ύστερα τα σπίτια ήταν καθυστερημένα. Καλυβάκια. Σήμερα τα πράγματα άλλαξαν. Η πολλή βρωμιά έφυγε. Έγιναν πολυκατοικίες».

Η κατάσταση άρχισε να αλλάζει ανεπαίσθητα μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, όταν παρατηρείται είσοδος και εγκατάσταση στα Ματζίρκα και στο Τσαβαλοχώρι ατόμων από τα χωριά του νομού Πρέβεζας και Συρρακιωτών, μεταβάλλοντας κάπως το χαρακτήρα της πόλης, αφού οι νέοι πληθυσμοί εξασκούν άλλα επαγγέλματα (εργάτες, αρτεργάτες, αρτοποιοί, δάσκαλοι) και

76. Ανώνυμος, «Να δοθούν παραχωρητήρια για να παύσει η 60ετής ταλαιπωρία τους», εφ. Πρέβεζα, Νοέμβριος 1979 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 33, σ. 1.

είναι απαλλαγμένοι από κοινωνικούς προσδιορισμούς του παρελθόντος. Στο Τσαβαλοχώρι, και ιδιαίτερα κατά μήκος της οδού Ατιντάνων, δεν άλλαξε η κατάσταση στο βαθμό που άλλαξε στα Ματζίρκα, παρά τη δημιουργία νέου οικισμού απέναντι από την ντάπια. Ο χώρος δεν επέτρεψε τη δημιουργία νέας δυναμικής συνοικίας, που θα αναβάθμιζε και την υπάρχουσα.

Οι συνοικίες που ανήκαν στον αποδεκτό κοινωνικό χώρο, όπως προαναφέραμε, ήταν οργανωμένες γύρω από την εκκλησία. Σαφής κοινωνικός διαχωρισμός του χώρου κατοικίας δεν υπήρχε. Μεγάλο μέρος της τάξης των εμπορευμένων είχε το σπίτι του στον κεντρικό πυρήνα, όπου διασώζονται κάποια δείγματα νεοκλασικού ρυθμού.⁷⁷ Πιο λίγοι έμεναν στην περιοχή του Αγίου Κωνσταντίνου που θεωρούνταν η ενορία των προυχόντων της πόλης. Στην περιοχή Λούτσα, την οποία ο Σεραφεΐμ Βυζάντιος αναφέρει ως Γεφυρόπουλον ή Χρυσοστόμου, ανάμεσα από τον κεντρικό πυρήνα και τον Άγιο Κωνσταντίνο, κατοικούσαν οι Εβραίοι ως το 1940, έχοντας απέναντι τη συναγωγή τους, στο σημείο που υπάρχει σήμερα ο Ο.Τ.Ε.

Η πιο χαρακτηριστική όμως γειτονιά, που έχει ταυτιστεί από τους παλιούς Πρεβεζάνους με τους πρώτους οικιστές της πόλης και που η διαμονή σ' αυτή τη συνοικία αποτελούσε ένδειξη γνησιότητας, ήταν ως τα τέλη της δεκαετίας

77. Στην οδό Σπηλιάδου στην παραλία, το σπίτι ιδιοκτησίας Ελένης Πάλιου, το οποίο έχει κατεδαφισθεί και χτίστηκε το 1890.

Στον κύριο τομέα της παραλίας υπάρχουν με νεοκλασικό ύφος:

α. Το παλιό τούρκικο διοικητήριο και σήμερα δικαστήριο (τέλη 19ου αιώνα).

β. Το κληροδότημα Ρίζου (τέως Ξενοδοχείο «Αθήναι» - 1890).

γ. Ξενοδοχείο «Μητρόπολις» (1925).

Τα περισσότερα όμως νεοκλασικού ύφους κτήρια υπάρχουν στην κεντρική αγορά, με σημαντικότερο το σπίτι του βουλευτή του Λαϊκού Κόμματος Λεωνίδα Τσιόκου (1888). Άλλα οικοδομήματα είναι α. Το Ξενοδοχείο «Αβέρωφ» (1900). β. Το κτίριο όπου στεγάζεται ο Ναυτικός όμιλος (1800). γ. Το ακίνητο στη διασταύρωση της κεντρικής οδού με την οδό Κ. Γ. Καρυωτάκη (1860). δ. Το παλιό ιταλικό προξενείο (1881). Στην κεντρική αγορά υπάρχουν άλλα 7.

Άλλα κτήρια με νεοκλασικά στοιχεία βρίσκονταν στον κεντρικό πυρήνα, όπως το σπίτι του χρηματιστή Πέτρου Καρούδη (1865). Ακόμη, υπάρχουν το σπίτι του Κων. Γαρτζούνη (1886) στη διασταύρωση των οδών Μπάλκου και Βύρωνος και το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως σχολαρχείο - ταχυδρομείο (1912) και αργότερα ως πανδοχείο. Στην πλατεία Σεφέρη, πιο πάνω, το καφεζυθοζαχαροπλαστείο Κρίνος (1880), που αργότερα φιλοξένησε και το Δημόσιο Ταμείο. Στην 21ης Οκτωβρίου υπήρχαν άλλα τρία κτήρια (το κληροδότημα Ρίζου - 1880, το τούρκικο τελωνείο - 1860, το κτίριο δίπλα από τον Άγιο Αθανάσιο - 1880). Εκτός κεντρικού πυρήνα υπάρχουν 5 σπίτια στην οδό Μπιζανίου χτισμένα ανάμεσα στα 1850 - 1890. Στις άλλες περιοχές έχουμε ελάχιστα. Εκείνο πάντως που πρέπει να σημειωθεί είναι, ότι τα κτήρια νεοκλασικού ύφους, εκτός από ένα δύο παραδείγματα, δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προϊόντα νεοκλασικού ρυθμού.

του 1950 ο Άγιος Νικόλαος. Θεωρείται η παλαιότερη συνοικία, όπου οι αρχικοί κάτοικοι έχτισαν εκκλησία προς τιμή του προστάτη τους αγίου. Ο λυκειάρχης Μιχάλης Κατσαούνης, ο οποίος μεγάλωσε σ' αυτή τη γειτονιά, θυμάται ότι «δεν είχε πλουσίους. Είχε φτωχούς φαράδες και αυτό φαινόταν έντονα κατά την ημέρα του επιταφίου, που μόνο οι φαράδες έφερναν φωτισμό με ασετυλίνη που είχαν στα πριάρια τους. Ακόμη έδιναν έντονο χρώμα στην Ανάσταση, ρίχνοντας δυναμίτες και φτιάχνοντας τα λεγόμενα μάσκουλα. Ήταν η συνοικία των μπουρανέλων».

Η χωροταξική οργάνωση της πόλης σε γειτονιές διατηρήθηκε σχεδόν αμετάβλητη ως το 1970. Στη δεκαετία αυτή παρατηρείται οικοδομική δραστηριότητα, που διαφοροποιεί τη μορφή της πόλης. Έτσι, εκδηλώνεται, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, μία τάση ομογενοποίησης γειτονικών συνοικιών, καθώς οικοδομήθηκαν οι ακάλυπτοι χώροι, κυρίως περιβόλια, που διαχωρίζαν ευκρινώς τις παλιές γειτονιές. Αυτή η τάση εκφράζεται και ως πρόταση του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου Πρέβεζας,⁷⁸ σύμφωνα με την οποία η πόλη διαιρείται σε πέντε συνοικίες: 1. Κέντρο πόλης. Ενσωματώνει τον κεντρικό πυρήνα και τις συνοικίες Αγίου Αθανασίου και μέρος του Αγίου Βασιλείου. Σ' αυτή τη συνοικία συντελούνται όλες οι οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες. 2. Άγιος Νικόλαος και Κοκκινιά. Ανήκει εδώ η γειτονιά του Αγίου Κωνσταντίνου. 3. Τσαβαλοχώρι. Τώρα περιλαμβάνει και το ανατολικά της οδού Μ. Μπότσαρη τμήμα, που εκτείνεται προς το λιμάνι. 4. Ματζίρικα. Πιο γνωστή η συνοικία ως Νεάπολη - Καμαρινιώτικα. 5. Τραχωματικό ή Προφήτης Ηλίας.

Τον αστικό χώρο της Πρέβεζας όμως οριοθετούσε με σαφήνεια η τάφος, με πολλούς τρόπους. Ήταν πρώτα απ' όλα σημείο ασφάλειας για τους κατοίκους, αφού και στο Μεσοπόλεμο οι ληστές κατέβαιναν έξω από την ντάπια, γεγονός που «ανάγκασε το δήμαρχο Ι. Ρέντζο να πουλήσει το περιβόλι του στον Παναγή το Δενδρινό», κατά την άποψη πληροφορητή. Η περιφερειακή ή τουρκική τάφος⁷⁹ είναι σήμερα ένα βαθύ όρυγμα, που περιβάλλει την πόλη αρχίζοντας από το ΒΑ άκρο της μπροστά στο Νοσοκομείο και με δυτική κατεύθυνση μετά από 620 μέτρα συναντά το δρόμο Ιωαννίνων-Πρέβεζας στη θέση Φόρος. Συνεχίζοντας δυτικά 580 μέτρα κάμπτεται ΝΑ και, αφού πλευρίσει το φρούριο του Αγίου Γεωργίου, πέφτει στο Ιόνιο ύστερα από διαδρομή 2 χιλ. περίπου. Η

78. Μ. Δούλη, Κ. Λιακόπουλος, Μ. Μίληση, Κ. Ξανθόπουλος, *Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Πρέβεζας*, Α' φάση, ό.π., σ. 56.

79. Θ. Θεοφύλακτος, *Τεχνοοικονομική μελέτη εξυγίανσης και αξιοποίησης περιφερειακής τάφρου Πρέβεζας*, Ιωάννινα 1982, σ. 1.

τάφρος, μέσου πλάτους 15 μ. και βάθους 5 μ.,⁸⁰ απομόνωνε την πόλη από τον υπόλοιπο χώρο, με τον οποίο επικοινωνούσε με τις τρεις πύλες της, γνωστές ως πόρτες (πόρτα Αϊ-Λια, Μεσινιά πόρτα και της Βρυσούλας). Αυτές ασκούσαν αποφασιστικό έλεγχο στη διακίνηση ανθρώπων και προϊόντων.

Ακόμη, η ντάπια, από την απελευθέρωση της πόλης και ύστερα, προσδιορίζει κοινωνικά το χώρο κατά μήκος της, υποδεχόμενη ως κατοίκους τις ομάδες που προαναφέραμε και που έχουν καταγραφεί ως παρατάφριοι. Αυτοί αποτέλεσαν μεταπολεμικά έναν από τους κοινούς τόπους στους λόγους των υποψηφίων δημάρχων, που υπόσχονταν άμεση λύση του προβλήματός τους, του οποίου οι ίδιοι εντοπίζουν τη ρίζα του «στο γεγονός το ανομολόγητο, που ακόμα η πολιτεία δεν μας έδωσε την κυριότητα για νάχουμε το δικαίωμα να οικοδομήσουμε».⁸¹ Το πρόβλημα αυτό συνδυάστηκε με τη μετατροπή της τάφρου σε εστία μόλυνσης πρώτα για τους ίδιους τους παρατάφριους και μετά για όλη την πόλη, σε σημείο που «ολόκληρη η τάφρος είναι ο τάφος της υγείας πολλών συμπολιτών. Ποντίκια, σκουπίδια, σκουλίκια, ακαθαρσίες και κάθε είδους βρωμιά είναι τα κύρια χαρακτηριστικά».⁸² Επίσης, η τάφρος αποτελεί φραγμό στην οργανωμένη οικιστική ανάπτυξη της πόλης έξω από τα όριά της, όπου δημιουργούνται μεταπολεμικά οικισμοί, περιορίζοντας την επίσημη αστική λειτουργία εντός των ορίων της. Η άποψη αυτή στηρίζεται και σ' ένα έγγραφο του Εργατικού Κέντρου Πρέβεζας σχετικά με την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, όπου σημειώνεται ότι «το ενταύθα Ι.Κ.Α.αφ ής ιδρύθη εν Πρεβέζη, καθιέρωσεν την παρεχομένην ιατροφαρμακευτικήν περίθαλψιν εις τους ησφαλισμένους, μόνον δια τους κατοικούντας εντός του σχεδίου πόλεως Πρεβέζης, ήτοι μόνον δια τους οικούντας από παραλίας μέχρι της παλαιάς περιφερειακής τάφρου (τάπιας), ιδία δε, δια κατ' οίκον επισκέψεις ασθενών από ιατρών του ιδρύματος, αποκλεισμένων πάντων των μη κατοικούντων εντός του σχεδίου πόλεως».⁸³

Παράλληλα προς τον αστικό χώρο με τη σαφή οριοθέτησή του, έξω από την τάφρο υπήρχαν αυτόνομες οικιστικές ενότητες, οι οποίες λειτουργούσαν ως περιαστικοί οικισμοί. Προς τα ανατολικά, στο εσωτερικό του κόλπου, δημιουργήθηκαν γύρω από μοναστήρια και εκκλησίες πυρηνές οικιστικοί που προσέλκυσαν πληθυσμούς από κοινότητες του νομού, από τις απέναντι ακαρνανικές ακτές

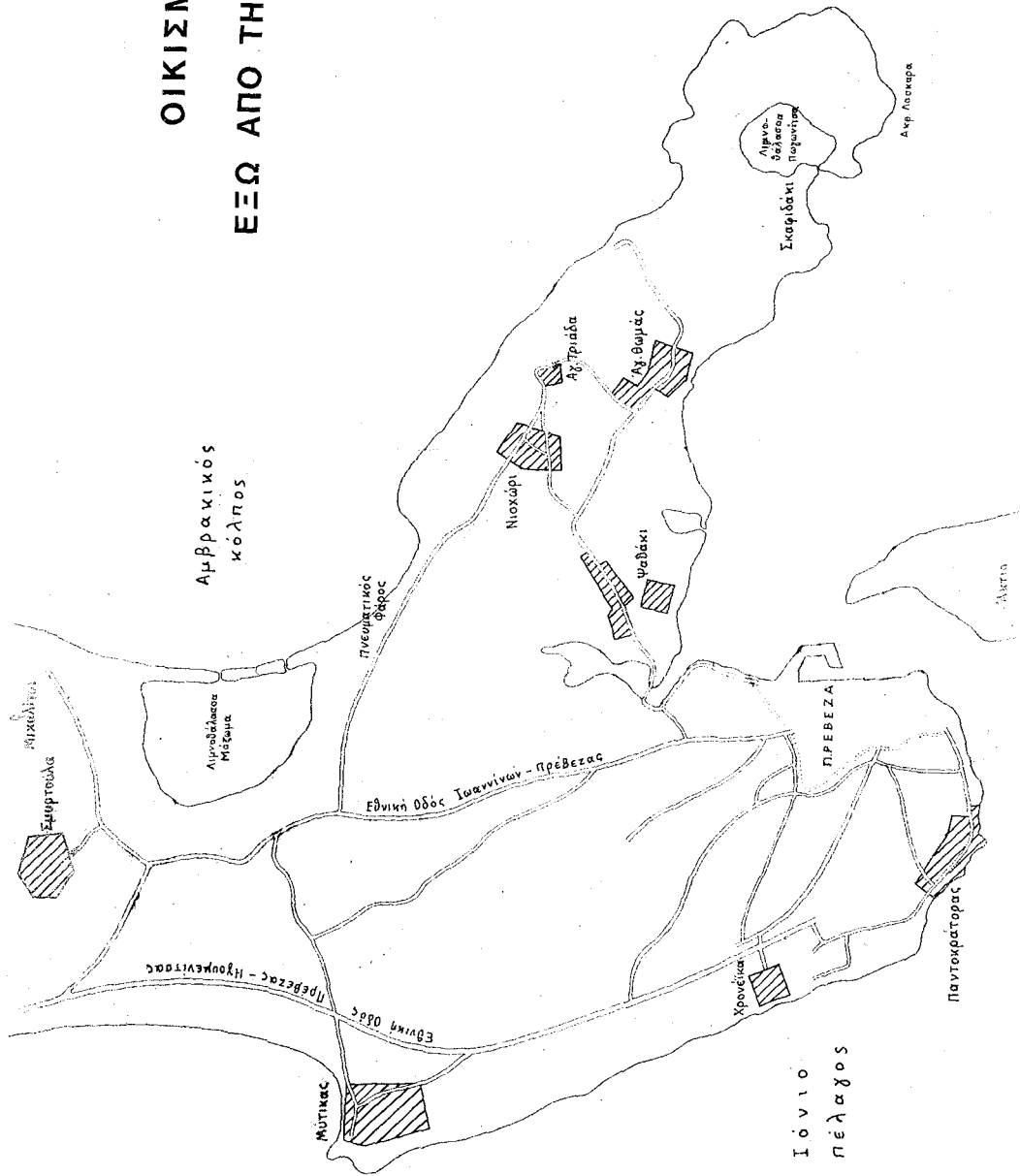
80. Δ. Παπαδημητρίου (εκδοτική επιμέλεια), *Βαλκανοτουρκικός πόλεμος*, σ. 547.

81. Ανώνυμος, «Είναι ντροπή για τους Πρεβεζάνους το αίσχος της τάφρου», εφ. Πρέβεζα, Απρίλιος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 160, σ. 1.

82. Ανώνυμος, «Είναι ντροπή για τους Πρεβεζάνους το αίσχος της τάφρου», ό.π.

83. Εργατικό Κέντρο Πρέβεζας, αριθμός πρωτοκόλλου 196 (16.4.1968).

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΑΦΡΟ

Χάρτης β. Οικισμοί έξω από την Λάφυρα (Αμβρακικός κόλπος).

ή πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Πρόκειται για τον Άγιο Θωμά, την Αγία Τριάδα και το Νιοχώρι, των οποίων η αγροτική έκταση ανήκε σε Τούρκους (Αλή Αφέντη, Καπετάν Λασκάρα), σε παλιές πρεβεζάνικες οικογένειες (Κονεμένος). Απ' αυτές τις αγροτικές εκτάσεις ένα μεγάλο μέρος μοιράστηκε στους πρόσφυγες.

Στα δυτικά της πόλης ιδρύθηκε από το κράτος νέος οικισμός για να εγκαταστήσει ένα μέρος των προσφύγων από τη Δυτική Θράκη. Αυτό έγινε το 1926 - 1927 και ήρθαν τότε στο νέο οικισμό 40 - 42 οικογένειες, στις οποίες μοιράστηκαν από 140 στρέμματα.⁸⁴ Οι βασικές τους απασχολήσεις ήταν αραμπατζήδες, εργάτες γης, αγρότες, λιμενεργάτες. Πιο βόρεια, προς την πλευρά του Ιονίου πελάγους, στη θέση που υπήρχε παλιά το λιμάνι της Νικόπολης Κόμαρος, αναπτύχθηκε ο Μύτικας, που αποτέλεσε ξεχωριστή κοινότητα στα μέσα της δεκαετίας του 1970.

Εκτός όμως από τους υπάρχοντες περιαστικούς οικισμούς, αμέσως μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο δημιουργούνται νέες γειτονιές έξω από την τάφρο και πολύ κοντά στην πόλη. Οι κάτοικοι αυτών των συνοικιών είναι οι Συρρακιώτες, από την ορεινή κοινότητα Συρράχο του νομού Ιωαννίνων, και οι Λευκαδίτες, από τους οποίους οι πρώτοι εγκαθίστανται μόνιμα στην Πρέβεζα μετά τον πόλεμο και οι άλλοι μεταναστεύουν μετά το 1945. Έτσι, εμφανίζονται συνοικίες, που παίρνουν το όνομα της καταγωγής των οικιστών τους. Έξω από την πόρτα του Αϊ-Λια αναπτύσσονται τα Λευκαδίτικα και μετά τη Μεσινιά πόρτα (Φόρος) και κατά μήκος της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Πρέβεζας διαμορφώνονταν τα Βλάχικα ή Ελαιώνας. Αυτές οι δύο γειτονιές θα με απασχολήσουν ιδιαίτερα στο δεύτερο μέρος. Δευτερεύοντες οικισμοί που δημιουργούνται μετά τον πόλεμο είναι: 1. Στα μέσα του 1950 οι εργατικές κατοικίες Αγίου Γεωργίου 2. Το Υδραγωγείο, που υποδέχτηκε Λευκαδίτες και πρόσφυγες 3. Και αργότερα, τέλη του 1970 και αρχές του 1980, οι συνοικισμοί Δασκάλων και Ψαθάκι.

3. Το αστικό κέντρο

Αν η Πρέβεζα γίνει αποδεκτή ως πόλη με βάση ένα από τα κριτήρια που αναφέρει ο Don Martindale,⁸⁵ την κατοίκηση δηλαδή μιας γεωγραφικής περιοχής από άτομα που δεν αποζούν καταρχήν από γεωργικές ασχολίες, τότε

84. Σύμφωνα με την άποψη πληροφορητή, πρόσφυγα πρώτης γενιάς.

85. D. Martindale, "Theory of the City", ό.π., σ. 9.

συγκεντρώνει αυτό το τυπικό προσόν, όπως θα φανεί από την ανάλυση της οικονομικής της ζωής. Η προπολεμική Πρέβεζα έχει σαφή οριοθέτηση και χρωστά την ύπαρξή της και τις άλλες λειτουργίες της στον οικονομικό ρόλο, που διεκπεραιώνει.

Αν αντίθετα στηριχτούμε στην άποψη του Max Weber,⁸⁶ που χαρακτηρίζει την πόλη ως ένα μεγάλο τόπο (large locality), τα πληθυσμικά μεγέθη της Πρέβεζας είναι μικρά, για να την εντάξουμε σ' αυτή την κατηγορία. Ο Weber έχει υπόψη του τη δυτικοευρωπαϊκή πραγματικότητα με τις μεγάλες οικιστικές μονάδες, όταν συγκροτεί τη δική του άποψη και θεωρία για την πόλη.⁸⁷ Τον κίνδυνο από τη μηχανική μεταφορά και εφαρμογή του προτύπου του Weber στην ελληνική κοινωνία διέκρινε ο Bernard Kayser, ο οποίος λαμβάνει ως οριακό αριθμό για την κατάταξη στην κατηγορία του αστικού κέντρου τους 10000 κατοίκους, μια επιλογή «που καθιστά δυνατή την προσήκουσαν ανάλυση της πραγματικότητας του γεωγραφικού ιστού της Ελλάδος».⁸⁸ Την πρόταση αυτή που διατύπωσε η Ε.Σ.Υ.Ε., υιοθετούν όλες οι μεταγενέστερες μελέτες. Ο Γιώργος Τσουγιόπουλος⁸⁹ συμφωνεί, επίσης, να είναι ελαστικά τα πληθυσμιακά μεγέθη, που χρησιμοποιούνται για την κατηγοριοποίηση των οικιστικών σχηματισμών.

Οι συζητήσεις όμως και οι διαφωνίες που προκάλεσαν οι αντιμαχόμενες απόψεις από τη μια μεριά των υποστηρικτών των θεωριών της αντίθεσης⁹⁰ και από την άλλη αυτών που αρνούνται την ύπαρξη διχοτόμου ανάμεσα στην πόλη και στην ύπαιθρο, οδήγησε πολλούς επιστήμονες να μελετήσουν μικρές οικιστικές μονάδες, όπου αναζήτησαν την ύπαρξη αστικότητας. Χαρακτηριστική είναι η μελέτη του Jonathan Baker,⁹¹ ο οποίος επέλεξε δύο πόλεις της Αιθιοπίας, για

86. «Αυτή η συσσώρευση στοιχείων ερμηνεύει την καθημερινή έννοια της «πόλης», η οποία θεωρείται ποσοτικά ως μια μεγάλη τοποθεσία». M. Weber, *The City*. Glencoe 1958, σ. 66.

87. «Οι Μαρξιστές θεωρούν καθοριστικό παράγοντα τις παραγωγικές λειτουργίες. Πολύ γενικά μπορούμε να δεχτούμε ότι η πόλη ορίζεται ως πληθυσμιακή συγκέντρωση ανθρώπων που είναι λίγο ή πολύ αποσυνδεδεμένοι από την καλλιέργεια, απασχολούνται σε παραγωγικές και εμπορικές δραστηριότητες (...)». N. Todorog, *Η Βαλκανική πόλη, 15ος - 19ος αι.*, μετ. Ε. Αβδελά - Γ. Παπαγεωργίου, τ. Α', Αθήνα 1986, σ. 44.

88. B. Kayser, *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, μετ. Τ. Τσαβέα - Μ. Μερακλή, Αθήνα 1968, σ. 23.

89. Γ. Τσουγιόπουλος, *Το ελληνικό αστικό κέντρο. Πρώτο μέρος: Μεθοδολογική προσέγγιση*, Αθήνα 1984, σ. 23.

90. J. Baker, *The Rural - Urban Dichotomy in the Developing World. A Case Study from Northern Ethiopia*, Norwegian University Press 1986, σ. 25.

91. J. Baker, ό.π.

να ανιχνεύσει τα χαρακτηριστικά του αστισμού, όπως καθορίστηκαν από το L. Wirth. Αυτές οι πόλεις, η Debarech και η Adi Arkai, είχαν το 1970 αντίστοιχα 3869 και 2312 κατοίκους. Αλλά και την Ιταλία η Sydel Silverman⁹² παίρνει ως αντικείμενο έρευνας το Montecastello, μια οικιστική ενότητα της κεντρικής Ιταλίας με πληθυσμό 1885 κατοίκους, που η ίδια θεωρεί πόλη (town) και στην οποία αναζητεί στοιχεία της αστικής ιστορίας της Ιταλίας.

Η Πρέβεζα, με βάση τα κριτήρια της Ε.Σ.Υ.Ε., αναγνωρίζεται ως αστικό κέντρο το 1951. Ξεπερνάει τότε το όριο των 10000 κατοίκων. Επίσημα στοιχεία διαθέτουμε από το 1913 και μετά. Οι πληροφορίες που έχουμε για τα προηγούμενα χρόνια, οφείλονται στους ξένους ταξιδιώτες. Ο Β. Κρεμμυδάς⁹³ δεν την υπολογίζει στις πόλεις, που το 19ο αιώνα έχουν από 5000 και πάνω κατοίκους. Ο πληθυσμός της πόλης προσεγγίζεται με δύο τρόπους. Πρώτα, παρακολουθείται η εξέλιξη του πληθυσμού μέσα στα όρια της περιφερειακής τάφρου, που είναι ο αστικός χώρος. Έπειτα, συνεξετάζεται με τον πληθυσμό των περιαστικών οικισμών, πολλοί από τους οποίους αυτονομούνται και γίνονται ανεξάρτητες κοινότητες. Αυτό βέβαια εμποδίζει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για την εξέλιξη του πληθυσμού στο πολεοδομικό συγκρότημα.

Στην περίοδο 1913 - 1940 (πίν. 1) στον πληθυσμό συμπεριλαμβάνονταν και οι Μουσουλμάνοι. Το δημοτικό συμβούλιο⁹⁴ υπολογίζει τους Τούρκους, που αντηλλάγησαν, σε 750, σύμφωνα με τον επίσημο κατάλογο της νομαρχίας Πρέβεζας. Ακόμη, με βάση τα στοιχεία της ισραηλίτικης κοινότητας Αθήνας, ζούσαν 250 Εβραίοι.⁹⁵

Ο πληθυσμός μέσα από την τάφρο σημειώνει εντυπωσιακή αύξηση την περίοδο αυτή, γεγονός που οφείλεται στην εισροή κατοίκων στην προστατευόμενη από την τάφρο πόλη, σε μια εποχή που η ύπαιθρος ταλαιπωρείται από τους ληστές. Επιπλέον, η πόλη προσφέρει δυνατότητα επιβίωσης σε εξαθλιωμένες μάζες. Από το 1913 ως το 1940 έχουμε αύξηση 43,87%, η οποία κατανέμεται

92. S. Silverman, *Three Bells of Civilization. The Life of An Italian Town*, New York and London 1975.

93. Β. Κρεμμυδάς, ό.π., σ. 79.

94. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 13 (26.5.1926).

95. Νικ. Ζιάγκος, *Αγγλικός ιμπεριαλισμός και εθνική αντίσταση, 1940 - 1945*, τ. 1ος, Αθήνα 1978, σ. 122.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κίνηση πληθυσμού πόλης Πρέβεζας από 1913 - 1981⁹⁶

Πρέβεζα	1913	1920	1928	1940	1951	1961	1971	1981
εντός τάφρου	6202	7576	8659	8923	11008	11172	11439	12662
οικισμοί εκτός τάφρου	301	1344	1453	1133	1288	1693	1534	962
1. Λιμάνι	73	—	—	—	—	—	—	—
2. Αγ. Τριάδα	92	105	211	118	100	95	59	44
3. Νεοχώριο	—	82	—	159	152	329	205	226
4. Άγιος Θωμάς	136	151	245	248	333	295	226	258
5. Αγ. Απόστολοι	—	—	—	—	—	—	12	—
6. Σκαφιδάκι	—	68	—	—	—	—	—	—
7. Πετρίτσια	—	69	—	—	—	—	—	—
ή Πνευματ. Φάρος	—	—	—	—	—	—	101	—
8. Ταράνα	—	49	—	—	—	—	—	—
9. Ψαθάκι	—	60	—	—	—	—	119	149
10. Αγ. Σπυρίδων	—	15	—	—	—	—	—	—
11. Παντοκράτορας	—	—	174	212	226	288	277	285
12. Μύτικας	—	324	344	396	477	686	535	—
13. Νικόπολη ή Σαφράμπολη ή Σμυρτούλα	—	174	171	—	—	—	—	—
14. Μιχαλίτσι	—	247	308	—	—	—	—	—
ΣΥΝΟΛΟ								
εντός-εκτός τάφρου	6503	8920	10112	10056	12296	12865	12973	13624

Πηγές: α. Διεύθυνση Γεωργίας νομού Πρέβεζας (1913 - 1940)
β. Ε.Σ.Υ.Ε. (1951 - 1981).

96. α. Ο πληθυσμός του 1913 από Μ. Χουλιαράκη, *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος*, τ. Β', Αθήνα 1975, σ. 101.

β. 1928 - 1940 από τη δ/ση γεωργίας νομού Πρέβεζας.

γ. Στατιστικές Ε.Σ.Υ.Ε. περί απογραφής πληθυσμού (1951, 1961, 1971, 1981).

ως εξής: 1913 - 1920 αύξηση 22,15%, 1920 -1928 αύξηση 14,29% και 1928 - 1940 3,04%.

Η πληθυσμιακή κίνηση στο πολεοδομικό συγκρότημα δεν ακολουθεί την ίδια ανοδική πορεία. Μερικοί οικισμοί προσθαφαιρούνταν, επηρεάζοντας και τη γενική εικόνα του συγκροτήματος. Το 1928 καταχωρούνται οι οικισμοί Σκαφιδάκι, Ταράνα, Πετρίτσια και Ψαθάκι, οι οποίοι δεν ήσαν μόνιμοι, αλλά επρόκειτο για τα χειμαδιά, που είχαν εγκαταστήσει οι σκηνίτες Συρρακιώτες (κτηνοτρόφοι, τυροκόμοι, κираτζίδες). Ακόμη, υπολογίζονται το 1920 και 1928 οι οργανωμένοι οικισμοί Μιχαλίτσι και Σμυρτούλα, που αργότερα ανακηρύσσονται αυτόνομες κοινότητες. Έτσι, για το πολεοδομικό συγκρότημα η συνολική αύξηση στο διάστημα 1913 - 1940 φτάνει το 54,63%, αφού υπολογίζονται και οι οικισμοί που παραλείπονται αργότερα ή αυτονομούνται διοικητικά. Ενδιάμεσα όμως δεν παρατηρείται το ίδιο φαινόμενο. Έχουμε αύξηση 37,16% την περίοδο 1913 - 1920, ελαφρά μείωση στο ρυθμό αύξησης (13,36%) το 1913 - 1920 (δεν καταμετρούνται οι οικισμοί των σκηνιτών) και το 1920 - 1928 μειώνεται ο πληθυσμός σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο σε ποσοστό - 0,55% (πιν. 2).

Το σημαντικότερο στοιχείο αυτής της προπολεμικής περιόδου είναι η στάση του δημοτικού συμβουλίου στην προοπτική να ενταχθεί η πόλη στην ανώτερη οικιστική κατηγορία, όπου κατατάσσονταν όσες πόλεις είχαν πάνω από 10000 κατοίκους. Αυτό γίνεται μετά την άφιξη των προσφύγων, που ενισχύουν σημαντικά τον πληθυσμό και της Πρέβεζας. Παραθέτουμε το σκεπτικό του δημοτικού συμβουλίου, γιατί αποκαλύπτει τον τρόπο πρόσληψης της αστικότητας, στην εξωτερική της τουλάχιστον μορφή: «Υποβάλλει θερμήν παράκλησιν προς την Α.Ε. τον κ. Πρόεδρον της Δημοκρατίας και τα Υπουργεία Οικονομικών και Εσωτερικών όπως αναγνωρίζοντα συνεπεία των ανωτέρω ότι ο πληθυσμός της πόλεως Πρεβέζης ανέρχεται σήμερα εις επτά χιλιάδας εννεακοσίας εξ (7906) κατά τε την επίσημον απογραφήν του κράτους του 1920 και τους εν τη ενταύθα Νομαρχία πίνακας τους εμφανίνοντας τον αριθμόν των ευρισκομένων σήμερα εν Πρεβέζη και των αναχωρησάντων Τούρκων ήτοι ότι ο πληθυσμός ο πραγματικός της πόλεως Πρεβέζης είναι ελάσσων των 10000 κατοίκων ευαρεστηθώσι διατάξωσι τον ενταύθα οικονομικόν έφορον όπως προβή εις την επιβολήν του φόρου επιτηδεύματος επί τη βάσει του πραγματικού πληθυσμού της πόλεως Πρεβέζης, καθόσον πρόκειται περί πτωχών βιοπαλαιστών και ουχί περί μεγάλων επιχειρηματιών και είναι ου μόνον τυπικώς αλλά και οικιστικώς άδικος η επιβολή της μεγαλυτέρας φορολογίας επί τη βάσει ανυπάρχτου πληθυσμού των δεκάκις χιλίων κατοίκων».⁹⁷

97. Βλ. σημ. 94.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού 1913 - 1940

Περίοδος	1913 -1940	1913 -1920	1920 -1928	1928 -1940
Πρέβεζα	43,87%	22, 15%	14, 29%	3, 04%
Πολεοδομικό συγκρότημα	54, 63%	37, 16%	13, 36%	-0, 55%

Πηγές: α. Διεύθυνση Γεωργίας νομού Πρέβεζας (1913 - 1940)
β. Ε.Σ.Υ.Ε. (1951 - 1981)

Η πληθυσμιακή μεταβολή μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ακολουθεί πτωτική πορεία (πιν. 4). Η συνολική αύξηση στο διάστημα 1940 -1981 ανέρχεται στο 41,90% για την πόλη και 35,48% για το πολεοδομικό συγκρότημα, αφού στη δεκαετία του 1970 γίνεται ανεξάρτητη κοινότητα ο Μύτικας. Το μεγαλύτερο μερίδιο σ' αυτή την αύξηση παίρνει η περίοδος 1940 - 1951, που αντιστοιχεί σε 23,36% και 22,27% (πόλη - πολεοδομικό συγκρότημα). Τότε, η πόλη κυρίως υποδέχεται σημαντικό αριθμό ατόμων από την ύπαιθρο, οι οποίοι κατέφυγαν στην πόλη για να προφυλαχθούν από τα εμφυλιοπολεμικά γεγονότα. Αυτό συνέβη στα τέλη της δεκαετίας του 1940. Το επίσημο κράτος εγκατέστησε μία ομάδα, γνωστή ως ανταρτόπληκτη, στο Τσαβαλοχώρι κατά μήκος της οδού Ατιντάννων προς τη μεριά της πόλης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Ποσοστιαία μεταβολή πληθυσμού 1940 - 1981

Περίοδοι	1940-81	1951-81	1940-51	1951-61	1961-71	1971-81
Πρέβεζα	41, 90%	15, 02%	23, 36%	1, 48%	2, 38%	10, 69%
Πολεοδομικό συγκρότημα	35, 48%	10,80%	22, 27%	4, 62%	0, 83%	5, 01%

Πηγές: Ε.Σ.Υ.Ε.

Η πτώση του πληθυσμού στη μεταπολεμική περίοδο συνεχίζεται ακόμη πιο εντυπωσιακά από το 1950 και ύστερα, όταν αρχίζουν να εκδηλώνονται οι οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές στην Ελλάδα. Έτσι, στο διάστημα 1951 - 1981 έχουμε αύξηση μόνο 15,02% για την πόλη και 10,08% για το πολεοδομικό συγκρότημα. Το λιμάνι με τις διαμετακομιστικές του λειτουργίες προσείλκυε τους κατοίκους της περιφέρειας πριν από το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Η απώλεια αυτού του ρόλου υπονόμωσε και την κυρίαρχη θέση της πόλης στην περιφέρεια. Μπορούμε να πούμε ότι η Πρέβεζα από το 1951 - 1971 χαρακτηρίζεται από μια στασιμότητα πληθυσμιακή σε σταθερά αριθμητικά μεγέθη, τα οποία όμως αδυνατούν να φωτίσουν τις συντελούμενες μεταβολές, σε σημείο που μπορούμε να μιλάμε για μετάγχιση πληθυσμού. Η κοινή αίσθηση των παλαιών κατοίκων είναι ότι η πόλη έχει αλλάξει τον πληθυσμό της κατά τα 3/4. Ο Θανάσης Τσόκας, τυπογράφος και εκδότης κατά καιρούς τοπικών εφημερίδων, πιστεύει ότι «το 80% των Πρεβεζάνων έχει φύγει». Συνεχίζει την αφήγηση μεταφέροντας τις εντυπώσεις του από μια συνεντεύξη των Πρεβεζάνων της Αθήνας: «Λες και ήμουν μικρός στην Πρέβεζα».

Στις δεκαετίες του 1950 και 1960 ο παλιός αστικός πληθυσμός της πόλης μεταναστεύει στην Αθήνα. Οι λόγοι είναι διάφοροι, αλλά πάντα συνδέονται με την απώλεια της ζωογόνου λειτουργίας του λιμανιού. Τους κατοίκους της πόλης, που μετανάστευσαν στην πρωτεύουσα, τους διακρίνουμε στους εμπορευόμενους και δημόσιους υπαλλήλους, που μετακινήθηκαν στην Αθήνα είτε οικογενειακά είτε στέλνοντας τα παιδιά τους για σπουδές και μεταβαίνοντας οι ίδιοι αργότερα, αφού αγόρασαν διαμέρισμα, πουλώντας και κάποιο ελαιοστάσιο. Άλλη κατηγορία είναι οι μικρομαγαζάτορες (κουρείς, τσαγκάρηδες, παντοπώλες) και η μεγάλη μάζα των εργατών, που όφειλαν την επαγγελματική τους ύπαρξη στο λιμάνι. Ο πληροφορητής Σάββας Κυζιρόπουλος, ψαράς, εξηγεί πώς βρέθηκε στην Αθήνα: «Πήγαμε οικογενειακά το '56 και εγώ μετα το '65. Ήταν τα παιδιά μικρά, δουλειές δεν υπήρχαν, όπου να πήγαινες εδώ δεν τα βάζανε τα παιδιά. Είχε Ι. Κ. Α. τότε. Ζήτηξα από ένα να βάλει το πρώτο παιδί και μου είπε «να τον βάλω, αλλά να πληρώσετε εσείς το Ι. Κ. Α.». Έτσι αναγκάστηκα και έδιωξα τα παιδιά στον Πειραιά. Είχα κάτι συγγενείς εκεί. Δεν είχε προκοπή η Πρέβεζα». Μια άλλη κατηγορία είναι εκείνων που έφυγαν και λόγω της οικονομικής κατάστασης αλλά και εξαιτίας των συνθηκών που διαμορφώθηκαν μετά το τέλος του Εμφυλίου. Ο Σ. Α. δικαιολογεί τη φυγή του επιγραμματικά: «Αριστερός ήμουν, δουλειά δεν έβρισκα τι να 'κανα στην Πρέβεζα». Ήδη από το 1956 οι Πρεβεζάνοι της Αθήνας συσπειρώνονται γύρω από το δικό τους σύλλογο και διοργανώνουν χοροεσπερίδες.⁹⁸

98. Παρεπίδημος, «Ο σύλλογος των Πρεβεζάνων ιδρύθη εις Αθήνας την 25 Μαρτίου», εφ. Αγών Πρεβέζης, Απρίλιος 1956 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 62, σ. 4.

Η Πρέβεζα λοιπόν στη δεκαετία του 1950 σημειώνει μίαν ανεπαίσθητη αύξηση 1,48% στην πόλη και 4,62% στο πολεοδομικό συγκρότημα. Η αύξηση αυτή γίνεται λίγο μεγαλύτερη για την πόλη (2,38%) στην επόμενη δεκαετία, ενώ στο πολεοδομικό συγκρότημα παρατηρείται μείωση (0,83%), που οφείλεται στο γεγονός, ότι ο περιαστικός οικισμός Μύτικας χάνει σημαντικό μέρος του πληθυσμού του, που έλκεται από την Αθήνα. Η πληθυσμιακή αιμορραγία της πόλης αντιμετωπίζεται με την άφιξη νέων ομάδων από την ύπαιθρο του νομού και κυρίως με τη μόνιμη εγκατάσταση των σκηνιτών Συρρακιωτών και τη μετακίνηση οικογενειών από τη Λευκάδα προς την Πρέβεζα, για να αντιμετωπίσουν το βιοτικό τους πρόβλημα. Η μετάγχιση που προαναφέραμε γίνεται από τις προηγούμενες ομάδες με τέτοιο τρόπο, ώστε ισοφαρίζεται η πληθυσμιακή αφάιμαξη και αποκρύπτεται από τα στατιστικά δεδομένα η βαθμιαία διαφοροποίηση στη σύνθεση του πληθυσμού, που συντελείται στις δύο προηγούμενες δεκαετίες. Έτσι, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η μεταπολεμική Πρέβεζα είναι μια διαφορετική πόλη όσον αφορά τους κατοίκους της. Η διαπίστωση αυτή ωθεί προφανώς και τους παλαιούς κατοίκους να συστήσουν στην Πρέβεζα σύλλογο Πρεβεζαίων, ο οποίος «σκοπόν έχει (...) την ηθικήν και πνευματικήν ανάπτυξιν των μελών της, ως και την αλληλεγγύην και αλληλοϋποστήριξιν αυτών». ⁹⁹ Το πιο αποκαλυπτικό για τις προθέσεις της δημιουργίας του συλλόγου είναι το άρθρο 3, σύμφωνα με το οποίο «μέλη του συλλόγου δύνανται να είναι πάντες οι ενήλικες οι εν πόλει της Πρεβέζης ή τους συνοικισμούς από εικοσαετίας εγκατασταθέντες κι εγγεγραμμένοι εις τον δήμον Πρεβέζης». ¹⁰⁰ Το καταστατικό εγκρίνεται και δίνε-

Μονόφθαλμος, «Πρεβεζάνικη γωνιά στην Πρέβεζα», εφ. Αγών Πρεβέζης, Φεβρουάριος 1957 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 104, σ. 2.

Ταξιδιώτης, «Στο χορό των Πρεβεζάνων στην Αθήνα», Μάρτιος 1958 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 159, σ.3.

99. Καταστατικόν Συλλόγου Πρεβεζαίων. Έχει ημερομηνία 2 Ιανουαρίου και το διοικητικό συμβούλιο απαρτίζεται από τους:

α. Αλ. Λιόντος	Πρόεδρος
β. Σπύρος Καλλίνικος	Αντιπρόεδρος
γ. Ιωαν. Τάλλαρως	Γ. γραμματείς
δ. Χρ. Φαρμάκης	Ταμίας
ε. Κ. Τσουμάνης	Σύμβουλος
στ. Στ. Δόνος	»
ζ. Βασ. Χαντζάρας	»

100. Καταστατικόν Συλλόγου Πρεβεζαίων, ό.π.

ται για δημοσίευση τον Ιανουάριο του 1951, όταν οι νέοι πληθυσμοί, ιδίως οι Συρρακιώτες και οι Λευκαδίτες, εγκαθίστανται έξω από την τάφρο περιζώνοντας ασφυκτικά την πόλη και αρχίζει να διαφαίνεται η μεταβολή του χαρακτήρα της. Σ' αυτή τη διαδικασία οι νέοι πληθυσμοί θα έχουν καθοριστικό ρόλο.

Η πορεία όμως του πληθυσμού γίνεται και πάλι ανοδική στη δεκαετία του 1970, όπου σημειώνεται αύξηση 10,69% στην πόλη και 5,01% στο πολεοδομικό συγκρότημα. Στην πόλη δημιουργείται από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 η συνοικία Νεάπολη-Καμαρινιώτικα, που υποδέχεται, σε μεγάλο βαθμό, τους παλινοστούντες από τη Δυτική Γερμανία κατοίκους της υπαίθρου του νομού Πρέβεζας και όσους απασχολούνται στο εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας, που αρχίζει να λειτουργεί μετά το 1975.¹⁰¹ Στο πολεοδομικό συγκρότημα η αύξηση οφείλεται στην τάση, που εκδηλώνεται ανάμεσα κυρίως σε εμπορευόμενους και δημόσιους υπαλλήλους, να αγοράζουν οικόπεδα και να οικοδομούν στους περιστατικούς οικισμούς. Έτσι, επανεμφανίζεται ο οικισμός Ψαθάκι, μόνο που τώρα προσελκύει άτομα από την πόλη με τη δημιουργία οικοδομικού συνεταιρισμού.

Η πληθυσμιακή εξέλιξη της Πρέβεζας ως το 1971 είναι επουσιώδης. Η έλλειψη οικονομικών δομών δεν της επέτρεψε να αντισταθεί στην ισχυρότατη έλξη της Αθήνας, προς την οποία κινήθηκαν κατά κύριο λόγο οι Πρεβεζάνοι, και ταυτόχρονα δεν είχε πια τις δυνατότητες να δελεάσει τον μετακινούμενο αγροτικό πληθυσμό. Είναι εκφραστικό αυτής της αδυναμίας της πόλης το γεγονός, ότι συγκεντρώνει ποσοστά αστικού πληθυσμού πολύ χαμηλότερα από τα αντίστοιχα της χώρας. Έτσι, η Πρέβεζα ως αστικό κέντρο κινείται σε οριακά μεγέθη.

101. Η εφ. 'Πρεβεζάνικα Νέα' γράφει, με την ευκαιρία των εγκαίνιων του εργοστασίου των «Κλωστηρίων Πρεβέζης Α. Ε.» ότι «η νέα βιομηχανική μονάδα, 54432 ατράκτων, αντιπροσωπεύει μία επένδυση 550.000.000 δραχμών και αποτελεί τη μεγαλύτερη αυτοτελή μονάδα κλωστηρίου στην Ελλάδα (...). Τα «Κλωστήρια Πρεβέζης» απασχολούν περί τους 400 εργατούπαλλήλους, που προέρχονται κυρίως από την Πρέβεζα και την γύρω περιοχή. Αξίζει να σημειωθεί πως είναι η πρώτη και μοναδική βιομηχανία στο νομό Πρεβέζης». Πράγματι, το εργοστάσιο προκάλεσε κάποια ανάσχεση στη μετανάστευση από την πόλη και ταυτόχρονα δημιούργησε προϋποθέσεις για τη ροή πληθυσμού από την ύπαιθρο στην πόλη. Βλ. Ανώνυμος, «Χαράς ευαγγέλια», εφ. Πρεβεζάνικα Νέα, Σεπτέμβριος 1977 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 63, σ. 1.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Ποσοστά κατανομής του αστικού πληθυσμού¹⁰²

Περιοχή	1951	1961	1971	1981
Νομός	21, 7%	20, 6%	22, 9%	24, 4%
Χώρα	36, 8%	43, 2%	53, 2%	58, 1%

Πηγές: Ε. Σ. Υ. Ε.

Ο πίνακας 4 τεκμηριώνει την άποψη για απουσία αστικού δυναμισμού από την Πρέβεζα. Ενώ τα συνολικά ποσοστά της χώρας αυξάνονται κατά 21, 3%, το αντίστοιχο ποσοστό της Πρέβεζας φτάνει μόνο στο 2, 7%. Έτσι, με βάση τον πληθυσμό, η πόλη παρουσιάζει μια εντυπωσιακή σταθερότητα και καταλαμβάνει τις τελευταίες θέσεις στον πίνακα ιεράρχησης των αστικών κέντρων της χώρας¹⁰³ για τη χρονική περίοδο 1951 -1981. Βρίσκεται συγκεκριμένα το 1951 στην 42η θέση ανάμεσα σε 50 αστικά κέντρα. Την επόμενη δεκαετία (1961) πέφτει στην 46η και το 1971 ανεβαίνει στην 45η θέση. Η ανατροπή της σχέσης που είχε η πόλη με την περιφέρεια, σχέσης που είχε ως έρεισμα τις παρεχόμενες διαμετακομιστικές υπηρεσίες, υπονόμωσε τον αστικό δυναμισμό της πόλης. Κατατάσσεται στις πόλεις με αργά αυξανόμενο ετήσιο πληθυσμό (0 - 1%)¹⁰⁴ και με μέση πυκνότητα εποίκισμού (2000 - 5000).¹⁰⁵ Όλα αυτά τα στοιχεία οδηγούν το Γιώργο Τσουγιόπουλο¹⁰⁶ να την κατατάξει στην τελευταία ομάδα των πόλεων πάνω από 10000 κατοίκους, οι οποίες χαρακτηρίζονται από χαμηλό βαθμό κεντρικότητας, ποσοστό απασχόλησης στο δευτερογενή τομέα μικρότερο από 30% και πολύ υψηλά ποσοστά απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα.

102. «Είναι αναγκαίο να κατανοήσουμε την πόλη σύμφωνα με τις κυρίαρχες οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων της και της θέσης της στην αστική ιεραρχία του έθνους». D. Gregory, "The Meaning of Urban Life: Pluralization of Life Worlds in Seville", ό. π.

103. Γ. Τσουγιόπουλος, *Το ελληνικό αστικό κέντρο. Πρώτο μέρος: Μεθοδολογική προσέγγιση*, ό.π., σσ. 54 - 55.

104. Μ. Θεοφίλου, «Μερικά όψεις της γεωγραφίας του πληθυσμού της Ελλάδος», *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*, 23 (1975), σ. 95.

105. Μ. Θεοφίλου, ό.π., σ. 92.

106. Γ. Τσουγιόπουλος, ό.π., σ. 66.

4. Η γεωγραφική προέλευση

Τόσο ο διαμετακομιστικός ρόλος όσο και η απώλειά του επηρέασαν αποφασιστικά τη σύνθεση του πληθυσμού της Πρέβεζας. Ο Ηλίας Βασιλάς¹⁰⁷ χαρακτηρίζει την πόλη «πανελλήνιο Σαγκάη», αναφερόμενος βέβαια στα χρόνια της Ενετοκρατίας. Ο χαρακτηρισμός όμως αυτός αποδίδει με τον καλύτερο τρόπο πώς η θέση της πόλης και ο οικονομικός της ρόλος στην ευρύτερη περιφέρεια επηρέασε την πληθυσμιακή ροή στο επίπεδο και της γεωγραφικής προέλευσης και της επαγγελματικής κατανομής. Πάντα, η Πρέβεζα ήταν η φτωχομάνα, όπου μπορούσαν να ζήσουν και οι πιο φτωχοί. Ήταν όμως και το καταφύγιο των κυνηγημένων για πολιτικούς λόγους ή αδικήματα του ποινικού δικαίου. Υπήρχε μια συνεχής κίνηση πληθυσμού, σε σημείο που ποτέ δεν μπόρεσε να συγκροτήσει μια κυρίαρχη πληθυσμιακή ομάδα, με σαφή πολιτισμικά γνωρίσματα. Η πληθυσμιακή κίνηση συνεχίστηκε και μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Η κατάσταση αυτή αποδίδεται εύγλωττα από τη λαϊκή θυμοσοφία: «Τι τα ζητάς, τι τα γυρεύεις. Όλοι εδώ ξένοι είναι. Μόνο τα ποντίκια είναι ντόπια».

Σύμφωνα με τα δημοτολόγια του δήμου Πρέβεζας, σε σύνολο 6337 οικογενειακών μερίδων οι 2380 έχουν αρχηγούς προερχόμενους από άλλα μέρη. Τα ξένα νοικοκυριά δηλαδή αντιστοιχούν στο 37, 32%, ένα ποσοστό αρκετά υψηλό, που καταδεικνύει την πληθυσμιακή κινητικότητα προς την πόλη της Πρέβεζας, μια κινητικότητα που οφείλεται στο λιμάνι, είτε αναπτυσσόμενη γύρω από τις διαμετακομιστικές του υπηρεσίες είτε εκδηλούμενη στην έναρξη της διαδικασίας απώλειας αυτού του χαρακτήρα.

Ο πίνακας 5 είναι ενδεικτικός της πληθυσμιακής σύνθεσης και της διαφοροποίησης, που υφίσταται. Ισχυρότατη έλξη ασκεί η Πρέβεζα στις γειτονικές περιοχές Αιτωλοακαρνανία, Λευκάδα και τα υπόλοιπα Επτάνησα. Ειδικότερα, οι δύο πρώτες είχαν άμεση σχέση και εξάρτηση από την Πρέβεζα, που λειτουργούσε και ως αστικό τους κέντρο, όπου εκτελούσαν τις περισσότερες οικονομικές λειτουργίες. Εδώ, φώνιζαν και πουλούσαν τα αγροτικά τους προϊόντα. Το δημοτικό συμβούλιο της πόλης διαπιστώνει τη βαρύτητα της περιοχής για την οικονομία της Πρέβεζας και επανειλημμένα παρεμβαίνει για να ικανοποιηθούν διάφορα αιτήματά τους: «Η πόλις της Πρεβέζης κείται πολύ πλησίον, οι δε κάτοικοι της περιφερείας Ξηρομέρου καθημερινώς λόγω της τακτικότητας συγκοινωνίας έρχονται ενταύθα δια την διεξαγωγήν διαφόρων των επαγγελματικών ή

107. Η. Βασιλάς, «Ο Ελαιών της Πρεβέζης», ό.π., σ. 610.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Κατανομή νοικοκυριών με ξένους αρχηγούς*

Προέλευση	Σύνολο	%	1910	%	1911-401	%	1941-	%
Ν. Πρέβεζας	404	16,97	146	14,82	138	14,25	120	28,30
Συρράχο	392	16,47	156	15,83	201	20,76	35	8,25
Λευκάδα	383	16,09	135	13,70	174	17,97	74	17,49
Πρόσφυγες	274	11,51	198	20,10	76	7,85	-	-
Ν. Ιωαννίνων	245	10,29	90	9,13	112	11,57	43	10,14
Αιτωλ/νία	165	6,93	61	6,19	67	6,92	37	8,72
Επτάνησα**	139	5,84	77	7,81	55	5,68	7	1,65
Ν. Αρτας	90	3,78	19	1,92	42	4,33	29	6,83
Θεσπρωτία	64	2,68	35	3,55	17	1,75	12	2,83
Πελοπόν/σος	61	2,56	21	2,13	30	3,09	10	2,35
Αττική	38	1,59	3	0,30	14	1,44	21	4,95
Β. Ηπειρος	22	0,92	16	1,62	6	0,61	-	-
Μακεδονία	22	0,92	4	0,40	7	0,72	11	2,59
Αιγαίο	21	0,88	10	1,01	7	0,72	4	0,94
Θεσσαλία	17	0,71	2	0,20	9	0,92	6	1,41
Κρήτη	14	0,58	4	0,40	4	0,41	6	1,41
Εξωτερικό	11	0,46	3	0,30	3	0,30	5	1,17
Στερεά***	10	0,42	5	0,50	3	0,30	2	0,47
Θράκη	5	0,21	-	-	3	0,30	2	0,47
Αοιοί	3	0,12	-	-	-	-	-	-
Σύνολο	2380	100	985	41,38	968	40,86	424	17,88

Πηγές: Δημοτολόγια δήμου Πρέβεζας.

* Κατανέμονται οι αρχηγοί οικογενειών, μετά το γενικό τους σύνολο, και σε τρεις κατηγορίες με βάση το έτος γέννησης. Πρώτη κατηγορία: όσοι γεννήθηκαν ως το 1910, δεύτερη: οι γεννημένοι από το 1911 ως το 1940 και τρίτη: αυτοί που γεννήθηκαν μετά το 1941.

** Στα Επτάνησα δεν υπολογίζεται η Λευκάδα, που εξετάζεται χωριστά

*** Η Στερεά δεν περιλαμβάνει την Αιτωλοακαρνανία.

και άλλων των υποθέσεων, λόγω της πολύ μικράς αποστάσεως». ¹⁰⁸ Το ίδιο συνέβαινε και με τη Λευκάδα. Με αυτές τις περιοχές είχε καθημερινή συγκοινωνία με «βενζίνα» ως τα μέσα της δεκαετίας του 1960, που άνοιξε ο δρόμος προς την Αθήνα μέσω Αντιρρίου και επικράτησαν οι χερσαίες συγκοινωνίες. Οι δεσμοί της Πρέβεζας με τα άλλα Επτάνησα οφείλονται και πάλι στη συγκοινωνία, τη θαλάσσια γραμμή δηλαδή που ξεκινούσε από τον Περαιά και κατέληγε στην Κέρκυρα σταθμεύοντας σε πολλά άλλα λιμάνια. ¹⁰⁹ Η επιρροή της Πρέβεζας προς τα νότια έφτανε ως την Πελοπόννησο. Η άλλη ακτίνα έλξης εκτεινόταν προς τα βόρεια σε όλη την Ήπειρο, αφού η πόλη ήταν ο μόνος τρόπος να επικοινωνήσει η υπόλοιπη Ήπειρος με την Αθήνα και το εξωτερικό.

Τα 2380 νοικοκυριά κατατάχθηκαν σε 21 ομάδες με βάση τον τόπο προέλευσης. Για την Ήπειρο λάβαμε ως πλαίσιο το νομό εκτός από την Πρέβεζα, όπου υπολογίζεται μόνον η υπαίθρος. Ακόμη, από το νομό Ιωαννίνων εξαιρούνται οι καταγόμενοι από την κοινότητα Συρράκου που μαζί με τους Λευκαδίτες θα μελετηθούν στο δεύτερο μέρος, καθώς αποτελούν οι ίδιες οι πληθυσμιακές ομάδες στοιχείο μεταβολής στη μεταπολεμική Πρέβεζα και ταυτόχρονα φορείς αλλαγών. Ως νομός εξετάζεται και η Αιτωλοακαρνανία, ενώ τα άλλα μέρη κατατάσσονται με βάση το γεωγραφικό διαμέρισμα, εκτός από τους πρόσφυγες και τη Β. Ήπειρο.

Η υπαίθρος του νομού Πρέβεζας έλκεται ισχυρότερα από τις υπόλοιπες περιοχές και συγκεντρώνει το 16,97% των νοικοκυριών. Το συνολικό ποσοστό όμως παρουσιάζει διακυμάνσεις στις τρεις κατηγορίες. Έτσι, στην πρώτη κατηγορία ο ν. Πρέβεζας συμμετέχει με το 14,82% (146 άτομα σε σύνολο 985). Το ποσοστό αυτό μειώνεται την επόμενη περίοδο στο 14,25% (138 άτομα σε σύνολο 968). Η μείωση οφείλεται προφανώς στο γεγονός ότι οι κάτοικοι τη υπαίθρου που γεννήθηκαν στο Μεσοπόλεμο μετακινήθηκαν σε μεγάλα ποσοστά στη Γερμανία και την Αθήνα. Στην τρίτη κατηγορία το ποσοστό διπλασιάζεται, φτάνοντας στο 28,30% (120 άτομα σε σύνολο 424). Πολλοί νέοι αυτής της κατηγορίας κατεβαίνουν στην πόλη να μάθουν κάποια τέχνη και μένουν μόνιμα εδώ. Το εργοστάσιο που ιδρύεται το 1975 προσελκύει αρκετούς από τα χωριά του νομού ¹¹⁰. Τέλος, πρέπει να υπολογίσουμε και τα παιδιά των παλιών νοστού-

108. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 3 (6.3.1940).

109. «Η Πρέβεζα έχει συγκοινωνίαν μετά των λιμένων εσωτερικού Πειραιώς, Πατρών, Λευκάδος, Κεφαλληνίας, Ιθάκης, Μύτικα, Αστακού, λιμένων Κορινθιακού, Πάρρης, Παξών, Ηγουμενίτσας, Σαγιάδος, Κερκύρας». Ι. Δημάρατος, «Πρέβεζα», ό.π., σ. 654.

110. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Γραφείου Ο.Α.Ε.Δ. Πρέβεζας, οι μισοί εργάτες στο εργοστάσιο προέρχονται από τα χωριά του νομού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Κατανομή νοικοκυριών ν. Πρέβεζας κατά κοινότητα

Κοινότητα	Νοικοκυριά	Κοινότητα	Νοικοκυριά
1. Αγιά	8	32. Κρουπηγή	25
2. Αηδονιά ή Σπλάντζα	3	Δ(Ντ)ούβιανα	—
3. Αμμουδιά	4	33. Κυφέλη	1
4. Ανθούσα	1	34. Λούρος	14
5. Άνω Δεσποτικά	1	35. Λυγιά	1
6. Άνω Ράχη	3	36. Μεγαδέντρο	9
7. Άνω Σκαφιδωτή	5	37. Μελιανά	1
8. Αρχάγγελος	3	38. Μεσποτάμος	4
9. Άσσοσ	3	39. Μιχαλίτσι	9
10. Βαλανιδούσα	4	40. Μυρσίνη	7
11. Βαλανιδορράχη ή Βαλαντόραχο	1 —	41. Μύτικας	4
12. Βουβοπόταμος	1	42. Νάρκισσος	1
13. Βράχος	5	43. Νέα Σαμφούντα	19
14. Βρυσούλα	11	44. Νέα Σινώπη	8
15. Γαλατάς	3	45. Νικολίτσι	4
16. Γοργόμυλος	1	46. Παλαιορόφος ή Ωρωπός	13 —
17. Εκκλησιές	1	47. Παπαδάτες	5
18. Ζερβό	2	48. Πάργα	11
19. Θεσπρωτικό ή Λέλοβα	27 —	49. Πέτρα	1
20. Καμαρίνα ή Ζάλογγο	35 —	50. Πολύβρυσος	6
21. Καμπή	1	51. Πολυστάφυλο	4
22. Καναλάκι	6	52. Ρεματιά	9
23. Κανάλι	16	53. Ριζά	4
24. Καστροσυκιά	9	54. Ριζοβούνι	8
25. Κάτω Δεσποτικά	5	55. Σκεπαστό	4
26. Κλεισούρα	1	56. Σκιαδάς	4
27. Κορώνη	2	57. Σμυρτούλα	4
28. Κορωνόπουλο	1	58. Στεφάνη	6
29. Κοτσανόπουλο	3	59. Τρίκαστρο	2
30. Κουκούλι	1	60. Τσαγκαρόπουλο	1
31. Κρανιά	23	61. Τσουκνίδα	1
		62. Φιλιπιάδα	8
		63. Φλάμπουρα	3
		64. Χειμαδιό	13
Σύνολο νοικοκυριών			404

Πηγές: Δημοτολόγια δήμου Πρέβεζας.

ντων από τη Γερμανία. Το ποσοστό όμως αυτών που κατοικούν στην Πρέβεζα σήμερα είναι αρκετά μεγαλύτερο, καθώς η δυνατότητα μετακίνησης επιτρέπει να κρατήσουν τα δικαιώματά τους στο χωριό, όπου πηγαινοέρχονται το Σαββατοκύριακο.

Αν κατατάξουμε τις κοινότητες κατά γεωγραφικές ενότητες, θα έχουμε: 1. Την ενότητα της Πάργας, στην οποία υπάγονται τρεις κοινότητες (Αγιά, Ανθούσα και Πάργα) με 20 νοικοκυριά που αντιστοιχούν σε ποσοστό 4,95%. 2. Την ενότητα του Φαναρίου που εκπροσωπείται¹¹¹ με 24 κοινότητες και οικισμούς από τις 38 που περιλαμβάνει συνολικά.

Αυτές είναι οι:

α. Αηδονιά ή Σπλάντζα	ιβ. Κάτω Δεσποτικά
β. Αμμουδιά	ιγ. Κλεισούρα
γ. Άνω Δεσποτικά	ιδ. Κορώνη
δ. Άνω Ράχη	ιε. Κορωνόπουλο
ε. Άνω Σκαφιδωτή	ιστ. Κουκούλι
στ. Βαλανιδούσα	ιζ. Κυφέλη
ζ. Βαλανιδορράχη	ιη. Λυγιά
η. Βουβοπόταμος	ιθ. Μεσόποταμος
θ. Βράχος	κ. Νάρκισσος
ι. Εκκλησιές	κα. Σκεπαστό
ια. Καναλάκι	κγ. Τσουκνίδα
	κδ. Χειμαδιό

Η πληθυσμιακή εκπροσώπηση είναι δυσανάλογη με τον αριθμό των κοινοτήτων. Συμμετέχει με 71 νοικοκυριά που αντιστοιχούν στο 17,57%. Η περιοχή Φαναρίου έχει μικρή συμμετοχή στην κατηγορία των γεννημένων ως το 1910 (21 νοικοκυριά) και αυξάνει στις δύο επόμενες. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη ότι, όσοι εγκαταστάθηκαν στην πόλη μετά το 1970, δε μετέφεραν τα πολιτικά τους δικαιώματα, τότε τα ποσοστά συμμετοχής της στον πληθυσμό της πόλης είναι πολύ μεγαλύτερα. 3. Την ενότητα της Πρέβεζας, η οποία περιλαμβάνει 15 κοινότητες, που έχουν ως όριο προς τα ΒΔ τα βουνά του Ζαλόγγου και τη νοητή προέκτασή τους προς Δ, ενώ στα ΒΑ όριο είναι η πεδιάδα της Λάμαρης.

111. Γ. Ζάκας, «Αφιέρωμα στο περιφερειακό συνέδριο για την ανάπτυξη της περιοχής Φαναρίου», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 10 - 11 (1986), σσ. 79 - 80.

Έτσι, σ' αυτή την ενότητα εντάσσονται οι κοινότητες και οικισμοί:

α. Αρχάγγελος	η. Μυρσίνη
β. Καμαρίνα ή Ζάλογγο	θ. Μύτικας
γ. Κανάλι	ι. Νέα Σαμφούντα
δ. Καστροσυκιά	ια. Νέα Σινώπη
ε. Κρουπηγή	ιβ. Ρεματιά
στ. Μεγαδέντρο	ιγ. Ριζά
ζ. Μιχαλίτσι	ιδ. Σμυρτούλα
	ιε. Φλάμπουρα

Οι 15 κοινότητες της ενότητας με 164 νοικοκυριά καλύπτουν το 40,59%. Οι σημαντικότερες είναι η Καμαρίνα και η Κρουπηγή, που και οι δύο μαζί δίνουν 60 νοικοκυριά. Η κοινότητα της Καμαρίνας είχε ισχυρή παρουσία στην πόλη και προπολεμικά. Από τα 35 νοικοκυριά που προέρχονται από την Καμαρίνα, οι 17 αρχηγοί είναι γεννημένοι πριν από το 1910. Η Κρουπηγή δημιουργεί ισχυρή παροικία μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Οι περισσότεροι μάλιστα από αυτούς κατέβηκαν στην Πρέβεζα, για να στείλουν τα παιδιά τους στο γυμνάσιο. Τα προσφυγοχώρια (Αρχάγγελος, Νέα Σαμφούντα, Νέα Σινώπη) διοχετεύουν πληθυσμό στην πόλη μετά τον πόλεμο.

4. Την ενότητα του Λούρου ή Μικρής Λάκκας Σουλίου, η οποία περιλαμβάνει τις κοινότητες, που βρίσκονται στα βόρεια του νομού και ανάμεσα στους ορεινούς όγκους του Φαναρίου και της μικρής Λάκκας Σουλίου. Ανήκουν στην ενότητα 8 κοινότητες που αντιπροσωπεύουν 61 νοικοκυριά και ποσοστό 15,09%. Είναι οι: Βρυσούλα, Κοτσανόπουλο, Λούρος, Πολύβρυσο, Παλαιορόφορος ή Ωρωπός, Πολυστάφυλο, Σκιαδάς, Στεφάνη.

5. Σημαντική ενότητα και με σαφή γνωρίσματα αυτονομίας είναι η Μεγάλη Λάκκα Σουλίου. Εκπροσωπείται με 9 κοινότητες (Ασσος, Γαλατάς, Ζερβό, Θεσπρωτικό, Κρασιά, Μελιανά, Νικολίτσι, Παπαδάτες, Ριζοβούνι) με 76 νοικοκυριά, δηλαδή ποσοστό 18,81%. Κεντρική θέση κατέχει το Θεσπρωτικό με 27 νοικοκυριά, που διακρίνονται και στο εμπόριο και στα γράμματα. Ακόμη, σημαντική είναι η θέση της Κρασιάς. Υπήρχε πάντα μια ροή κατοίκων προς την έδρα του νομού. Σ' αυτό έπαιξε σημαντικό ρόλο και η οικονομική αποκατάσταση ενός χωριανού τους ως σερβιτόρου. Ο Νίκος Πολίτης, παλιός σερβιτόρος, θυμάται ότι έμεινε παροιμιώδης η φράση, που έλεγαν οι Κρασιώτες: «πάμε να γίνουμε γκαρσόνια στην Πρέβεζα σαν ο Νίκος ο Τασούλας».

6. Τελευταία ενότητα αποτελούν οι 5 κοινότητες περιοχής Φιλιππιάδας, που συμμετέχουν με 12 νοικοκυριά και ποσοστό 2,97% (Γοργόμυλος, Καμπή, Πέτρα, Τσαγκαρόπουλο, Φιλιππιάδα).

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Κατανομή νοικοκυριών προσφύγων

Προέλευση	Νοικοκυριά	Προέλευση	Νοικοκυριά
1. Αίβαλί Μ. Α.	5	36. Μικρά Ασία	5*
2. Αγιατσίκ	1	37. Μοναστήρι Σερβίας	1
3. Αζιζιέ Αϊδινίου	2	38. Μπαϊριο	2
4. Αλαντζεμί Σαμφούντας	1	39. Μπάφρα Πόντου	2
5. Αλεξανδρέτα Συρίας	3	40. Μούγλα Μ.Α.	2
6. Απολλωνία Προύσσας	1	41. Μουδανιά Μ.Α.	1
7. Βαϊνδήριο ή Βαϊνδέριο	3	42. Μύλασα Μ.Α.	1
8. Βενζικί Μ.Α.	1	43. Μυράχη	1
9. Βλαδικαύκασος Ρωσίας	1	44. Ναζλί Αϊδινίου	4
10. Βουζίκιο Μ.Α.	1	45. Ορδού Πόντου	8
11. Γαζικί Μ.Α. Σαφράμπολης	1	46. Πέραμος Θράκης	5
12. Γαλατάς Θράκης	17	47. Πέργαμος Μ.Α.	2
13. Γικζικί Μ.Α. Σαφράμπολης	1	48. Ποργάτιο Θράκης	1
14. Δ(Ντ)εβεζλί Αϊδινίου	5	49. Πουλαντσάκι Πόντου	1
15. Δέσδερ Τσεσμέ Μαγνησίας	1	50. Πριγκιπόννησος	4
16. Έφεσος Μ.Α.	3	51. Προύσσα	1
17. Ηράκλειο Νικομήδειας	1	52. Ρέινδερ Σμύρνης	1
18. Ικόνιο	9	53. Ρόδος	2
19. Ινέμπολις	10	54. Σαμφούς	2
20. Καισάρεια	7	55. Σεβάστεια	1
21. Καραμπουρνού Καλλίπολης	1	56. Σελεύκεια	8
22. Κασταμονή Πόντου	5	57. Σερακί Μ.Α. Αϊδινίου	10
23. Κατέρνταρ Ρωσίας	1	58. Σερνίτσι Πόντου	1
24. Καύκασος Ρωσίας	1	59. Σινώπη	76
25. Κέιβελ Μ.Α.	1	60. Σμύρνη	2
26. Κερασούς Πόντου	3	61. Σουλινα Ρουμανίας	2
27. Κερκίν Μαντέν Αγκύρας	1	62. Σπάρτα Σμύρνης	1
28. Κίος Προύσσας	7	63. Συλιβριανός Κωνστ.	1
29. Κονεσαρλί	2	64. Ταϊφέριο Καλλίπολ.	7
30. Κούπλα Προύσσας	1	65. Τραπεζούς	5
31. Κωνσταντινούπολη	7	66. Τρώισκα Καυκάσου	1
32. Κως	2	67. Φιλιπούπολις	1
33. Λεύκα Προύσσας	1	68. Χαρικόφ Καυκάσου	1
34. Μαγνησία Μ.Α.	2	69. Χόμσκα Καυκάσου	1
35. Μάκρη Μ.Α.	1		
Σύνολο			274

Πηγές: Δημοτολόγια δήμου Πρέβεζας

*Στα Δημοτολόγια με τη γενική αυτή ένδειξη.

Η τελευταία ενότητα μαζί με την πρώτη έχουν τη μικρότερη συμμετοχή. Ιδιαίτερα, η περιοχή της Φιλιππιάδας στρέφεται προς τα άλλα αστικά κέντρα (Ιωάννινα, Άρτα).

Η άφιξη των προσφύγων επηρέασε σημαντικά την πόλη και μορφολογικά και οικονομικά. Καταρχήν, δημιούργησαν δύο νέους οικισμούς. Ο ένας, η Κοκκινιά, εκτείνεται, όπως έχουμε δει, μέσα από την τάφρο και κατά μήκος του τελευταίου τμήματος της δυτικής πλευράς. Ο άλλος, ο Παντοκράτορας, ιδρύθηκε έξω από την τάφρο και στην προέκταση της εισόδου του Αμβρακικού κόλπου στην ακτή του Ιονίου. Ο τελευταίος οικισμός δέχθηκε τους καταγόμενους από την Ανατολική Θράκη, ενώ ο πρώτος κατοικήθηκε από διάφορους επαγγελματίες του αστικού χώρου, και κυρίως από φαράδες. Πρόσφυγες όμως εγκαταστάθηκαν και στα Ματζίρικα, σε παραπήγματα, στο χώρο του τούρκικου τεκέ. Από τα 274 νοικοκυριά των προσφύγων τα 46 προέρχονται από τη Θράκη:

Γαλατάς	Ποργάτιο	Κωνσταντινούπολη
Μπαϊρίο	Καραμπουρνού	Πριγκιπόννησος
Πέραμος	Ταϊφέριο	Συλιβριανός

Αντιστοιχούν σε ποσοστό 16,78% στο σύνολο και από την άποψη της επαγγελματικής σύνθεσης υπερισχύουν οι γεωργοί με 17 νοικοκυριά και 36,95% στο σύνολο της Θράκης. Η περιοχή του Πόντου συμμετέχει με 104 νοικοκυριά και ποσοστό 37,95%:

Αλατζεμί	Ορδού	Σινώπη
Κασταμονή	Πουλαντσάκι	Τραπεζούντα
Κερασούντα	Σαμφούντα	
Μπάφρα	Σερνίτσι	

72 νοικοκυριά προέρχονται από τα παράλια της Μ. Ασίας, μια περιοχή που αρχίζει από τα Δαρδανέλλια και φτάνει ως τις ακτές της Αλικαρνασσού, και εκπροσωπούν το 26,27% του συνόλου:

Αγιατσίκ	Βενζικιόι	Μάκρη	Πέργαμος
Αϊβαλί	Βούζικιόι	Μούγλα	Προύσσα
Αζιζιέ	Έφεσος	Μύλασα	Κίος
Βαϊνδήριο	Κονεσαρλί	Ηράκλειο	Απολλωνία
Ναζλί	Κέιβελ	Δέσδερ Τσεσμέ	Λεύκα
Σερακιόι	Μαγνησία	Μυράχη	Κούπλα

Τα υπόλοιπα 52 νοικοκυριά κατανέμονται ανάμεσα σε μια ομάδα από την περιοχή του Καυκάσου (Βλαδικαύκασος, Κατέρινταρ, Χαρικόφ, Χόμσκα, Τρώισκα), άλλη από το εσωτερικό της σημερινής Τουρκίας (Ινέμπολις, Ιχόνιο, Καισάρεια, Κερκίν Μαντέν Αγκύρας, Σεβάστεια), δύο νησιά (Κως, Ρόδος) και άλλα προερχόμενα από διάφορα μέρη (Μοναστήρι Σερβίας, Σουλινά Ρουμανίας, Φιλιππούπολις).

Το λιμάνι της Πρέβεζας προσείλκυε πάντα τους κατοίκους του νομού Ιωαννίνων, οι οποίοι διείδαν τη δυνατότητα οικονομικής δραστηριότητας. Τυπικά, κατέχει την 5η θέση από άποψη νοικοκυριών στα δημοτολόγια της πόλης. Αριθμεί 245 νοικοκυριά που αντιστοιχούν στο 10,29%. Στην πραγματικότητα όμως έχει μεγαλύτερο μερίδιο, γιατί εξετάζονται χωριστά οι προερχόμενοι από την κοινότητα Συρράκου νομού Ιωαννίνων. Συγκεκριμένα, αν προσθέσουμε τα 392 νοικοκυριά των Συρρακιωτών, έχουμε για το νομό Ιωαννίνων ένα σύνολο 637 νοικοκυριών που ισοδυναμούν με το 26,76% όλων των οικογενειακών μεριδίων, γεγονός που φέρνει το ν. Ιωαννίνων στην πρώτη θέση με σημαντική διαφορά από το δεύτερο γεωγραφικό διαμέρισμα (ν. Πρέβεζας, 16,97%). Η διάκριση γίνεται, γιατί οι Συρρακιώτες, οι έξω από την τάφρο σκηνίτες, θα αποτελέσουν αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης στο δεύτερο μέρος, καθώς η απόφαση να μείνουν μόνιμα στην Πρέβεζα και οι διαδικασίες σύνδεσης με την οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης εντάσσονται στις εξελισσόμενες μεταβολές, που υφίσταται η πόλη.

Η οργάνωση της οικονομίας της Πρέβεζας προσέλκυσε από πολύ νωρίς δραστήριους ανθρώπους από το νομό αυτό, οι οποίοι πολύ γρήγορα αναδεικνύονται σε ηγετική ομάδα στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης. Ασχολούνται με το εμπόριο και χρηματιστικές εργασίες. Ένας τέτοιος δραστήριος Γιαννιώτης είναι ο Αριστείδης Δόνος που ήρθε στην Πρέβεζα από το Ζαγόρι στα τέλη του 19ου αιώνα και ασχολήθηκε με τις χρηματιστικές εργασίες. Τα παιδιά του συνέχισαν τις δραστηριότητές του ως την απελευθέρωση απ' τους Τούρκους, οπότε άνοιξε γραφεία η τράπεζα Αθηνών στην Πρέβεζα. Πρώτος διευθυντής χρημάτισε ο γιός του Στέφανος. Ο νεότερος Αριστείδης Δόνος, εγγονός του πρώτου μετανάστη, αφηγείται: «Η καταγωγή είναι από τα Ζαγοροχώρια και συγκεκριμένα από τα Άνω Σουδενά που μετονομάστηκαν σε Άνω Πεδινά. Ήτανε τρία αδέρφια. Ο παππούς μου ο Αριστείδης μαζί με τον άλλο τον αδερφό του κατέβηκαν εδώ. Ο τρίτος αδερφός έμεινε στα Γιάννενα κι έκανε κι αυτός την ίδια τη δουλειά, τραπεζιτικές εργασίες. Φτιάξανε λοιπόν τραπεζιτικό γραφείο. Η Πρέβεζα παρόλο που ήταν η Τουρκία εδώ ακόμα είχε πολλή εμπορική κίνηση. Είχε συναλλαγές με την Ιταλία. Ετούτοι, οι Δοναίοι, χρηματοδοτούσαν τους εμπόρους».

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Κατανομή των νοικοκυριών του ν. Ιωαννίνων

Πρόέλευση	Νοικοκυριά	Πρόέλευση	Νοικοκυριά
1. Αγραπιδιά	1	42. Μεγάλη Γότισσα	1
2. Αλεποχώρι	3	43. Μεγάλο Περιστέρι	2
3. Αμπελοχώρι	1	44. Μελιά	3
4. Άνω και κάτω Πεδινά	6 —	45. Μερόπη	1
5. Βαθύπεδο	1	46. Μεσοβούνι	1
6. Βαπτιστή	1	47. Μέτσοβο	7
7. Βασιλικό	3	48. Μονοδέντρι Ζαγ.	2
8. Βήσιανη	2	49. Μονολίθι	1
9. Βίτσα Ζαγορίου	1	50. Μουζακεία	1
10. Βραδέτο Ζαγορ.	2	51. Μουκοβίνα	2
11. Βρυσοχώρι	2	52. Μπασοσί Σουλίου	1
12. Βρυσούλα	1	53. Μπουτζαρά	1
13. Γεωργανοί	4	54. Μπάφρα	4
14. Γρεβενίτι	1	55. Νεστόριο*	1
15. Γρίμποβο	1	56. Νικάνορας	1
16. Δερβίζιανα	1	57. Ορθολίθι	1
17. Διμοκόριο	1	58. Πάδες Κόνιτσας	1
18. Ελαιοχώρι Ζαγορ.	2	59. Πέρδικα	1
19. Ελαφότοπος	1	60. Πέτρα Ζαγ.	2
20. Ελεύθερο Κόνιτσας	5	61. Πεστά	3
21. Ιωάννινα	63	62. Πλαίσια	17
22. Καβαλλάριο Ζαγ.	1	63. Πλατανούσα	3
23. Καλαρρύτες	1	64. Πράμαντα	1
24. Καστανέα Κόνιτσας	1	65. Προσήλιο	6
25. Καστανιά Ζαγορ.	1	65. Πωγωνιανή	6
26. Καστάνιανη	1	67. Ραβένια	5
27. Καταμάχη	1	68. Ραφταναίοι	1
28. Κόνιτσα	1	69. Σερβιανά	3
29. Κοπάνη	2	70. Σκαμνέλι Ζαγ.	1
30. Κουκλέσι	1	71. Σκλίβανη	1
		72. Σταυροσκάδιο	1

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Κατανομή νοικοκυριών Επτανήσων

Προέλευση	Νοικοκυριά	Προέλευση	Νοικοκυριά
A. ΖΑΚΥΝΘΟΣ	6	Γ. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ	58
1. Ζάκυνθος	5	1. Αγία Θέκλα	1
2. Μουζάκι	1	2. Αντυπάτα Πυλάρου	1
B. ΚΕΡΚΥΡΑ	67	3. Αργοστόλι	6
1. Κέρκυρα	25	4. Βάρσα	1
2. Άγιοι Δούλοι	1	5. Δειλινάτα	3
3. Άγιος Ματθαίος	2	6. Διβρατά	2
4. Αγραφών	2	7. Ζερβάτα	2
5. Αλεπού	1	8. Ιθάκη	2
6. Αρμενάδες	2	9. Καρδακάτα	1
7. Βασιλιάτικα	1	10. Καρουσάδες	1
8. Γιαννάδες	1	11. Καρουσάτα	2
9. Καββαδάτες	2	12. Κομποθεκλάτα	1
10. Καλαφατιώνες	1	13. Κουρκουλάτα	1
11. Καρουσάδες	1	14. Λαζαράτα	2
12. Κοκκίνη	1	15. Λουκάτα	1
13. Κομπίτσιο	1	16. Μακρυώτικα	2
14. Κορακιάνα	1	17. Μαυράτα	2
15. Μαγουλάδες	1	18. Μπεκατωράτα	1
16. Μαντούκι	1	19. Μπενετάτα	3
17. Μαπάδες	1	20. Νεοχώρι	7
18. Μπενίτσες	1	21. Πετρικάτα	1
19. Λούτσες	2	22. Πύλαρος	1
20. Νησί	3	23. Σάμη	2
21. Οθωνοί	1	24. Σπανοχώρι	1
22. Περιβόλι	1	25. Τσελεστάνα Φισκ.	1
23. Περουλάδες	1	26. Φλάμπουρα	1
24. Ποταμός	2	27. Χαλιώτης Σάμης	1
25. Ριγγλάδες	1	28. Χαράκτι	7
26. Σκριπερό	1	29. Χορτάτα	1
27. Σταυρός	2	Δ. ΠΑΞΟΙ	8
28. Συκιές	3		
29. Συναράδες	1		
30. Σφακερά	1		
31. Χλωμός	1		
32. Χωραπισκοπή	1		
Σύνολο			139

Πηγές: Δημοτολόγια δήμου Πρέβεζας

γελματικών δεσμών».¹¹² Πέρα από τους εγκατεστημένους στην πόλη, πηγαينو-ερχόταν, όπως έχει αναφερθεί και προηγουμένως, υπολογίσιμος αριθμός πληθυσμού.¹¹³ Το Ξηρόμερο μάλιστα, η γεωγραφική περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας, που συνορεύει με την Πρέβεζα μέσω του Αμβραχικού κόλπου, αποτελούσε ζωτικό οικονομικό χώρο για την πόλη. Αυτό έγινε πιο αισθητό μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, που η πόλη έχασε το διαμετακομιστικό της ρόλο και κατά συνέπεια τις οικονομικές λειτουργίες, που απέρρεαν. Η καινούργια πραγματικότητα οδηγεί τους Πρεβεζάνους στην ιδέα να αποκαταστήσουν την αστική επιρροή της πόλης με την ενσωμάτωση του Ξηρόμερου¹¹⁴ στο νομό Πρέβεζας αλλά και με την πρόταση να γίνει γέφυρα στην είσοδο του Αμβραχικού, ένα έργο που θα είχε το ίδιο αποτέλεσμα, τη μετατροπή της Πρέβεζας σε αστικό κέντρο της περιοχής Ξηρομέρου.

Τα νησιά εξυπηρετούσε η ίδια θαλάσσια συγκοινωνία και η Πρέβεζα δέχθηκε ένα μέρος από τον πληθυσμό τους που αναζητούσε διέξοδο. Τα Επτάνησα εκπροσωπούνται με 139 νοικοκυριά, ποσοστό 5,84%. Η Ζάκυνθος (6 νοικοκυριά) βέβαια δεν υφίσταται σημαντική έλξη. Έχει πιο κοντινές διεξόδους. Αντίθετα, από την Κεφαλονιά παρατηρείται αξιόλογη μετακίνηση, που γίνεται μεγαλύτερη, αν λάβουμε υπόψη, ότι αρκετά νοικοκυριά με σαφή κεφαλονίτικη καταγωγή καταχωρίζονται ως γηγενή. Ο Παύλος Γιακουμάτος, δημοσιογράφος, μιλώντας για τους λόγους που προσείλκυναν τους Κεφαλονίτες εξηγεί ότι «μερικοί ήρθαν πριν από την απελευθέρωση από τους Τούρκους. Είχαν διαπράξει διάφορα αδικήματα. Άλλοι παρακινημένοι από τους ληστές, άλλοι από τη φτώχεια τους για να βρούν κτήματα». Ο ερχομός Κεφαλονιτών και γενικότερα Επτανησίων σταμάτησε μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο με τις οικονομικές αλλαγές που σημειώθηκαν και που επηρέασαν και την κατεύθυνση του μεταναστευτικού ρεύματος.¹¹⁵ Οι Κεφαλονίτες όμως διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στη

112. Βλ. σημ. 115.

113. «Χάριν της ευκόλου δια θαλάσσης συγκοινωνίας πολλοί των κατοίκων των παραλιών της Ακαρνανίας έρχονται ενταύθα (...) δια την αγοράν διαφόρων ειδών εκ των εις την εμπορικήν αγοράν της πόλεως Πρεβέζης πωλουμένων δημιουργούντες ούτω εργασίαν εις τους ναυτιλομένους, λεμβούχους κ.λπ.». Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 25 (22.12.1930).

114. Ανώνυμος, «Η Βόνιτσα θέλει να υπαχθεί στην Πρέβεζα και οι τοπικοί μας παράγοντες πρέπει να συμπαρασταθούν στην προσπάθειά τους», εφ. Πρέβεζα, Ιανουάριος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 106, σ.1.

115. Η εφ. 'Αγών Πρεβέζης, εκφράζει την αγωνία της πόλης για την απώλεια της προνομιακής θέσης στο χώρο του Ιονίου και σε σχέση με τα Επτάνησα και τα άλλα παράλια και σημειώνει σε άρθρο της με τίτλο «Η θαλασσία άγονος γραμμή»: «Αύτη (η θαλασσία άγονος γραμμή) μέ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Κατανομή νοικοκυριών νομού Άρτας

Προέλευση	Νοικοκυριά	Προέλευση	Νοικοκυριά
1. Άγιος Σπυρίδων	3	18. Κουκούλια	5
2. Άγναντα	5	19. Κορωνησία	16
3. Αθαμάνιο	1	20. Κορφοβούνια	1
4. Αμμότοπος	2	21. Κωστακιοί	1
5. Ανέζα	1	22. Μεγάρχη	1
6. Άνω Καλεντίνη	1	23. Μεσόπυργος	1
7. Άρτα	20	24. Μηλιανά	1
8. Βιλιτριχό	1	25. Νεοχωράκι	1
9. Γραικικό	3	26. Νισίστα	2
10. Δροσοπηγή	1	Παλαιάς Ελλάδος	
11. Ελάτη	5	27. Παλαιοκατούνα	2
12. Θοδώριανα	1	28. Πέτα	3
13. Καλαμιά	1	29. Ράχη	1
14. Καλόβατος	2	30. Ροδαυγή	1
15. Κεραμάτες	1	31. Φανερωμένη	1
16. Κοκοτίλια	1	32. Χαλκιάδες	2
17. Κομπότι	2		
Σύνολο			90

Πηγές: Δημοτολογία δήμου Πρέβεζας

χρι προ μηνός εξετελείτο κανονικώς, έστω και άπαξ της εβδομάδος, πλην όμως τελευταίως παρατηρείται διακοπή της συγκοινωνίας ταύτης. Είναι δε γνωστόν ότι η θεωρουμένη άγονος γραμμή (...) συμπεριλαμβάνει τους μικρούς λιμένας Αιτωλοακαρνανίας, Αστακού, Μύτικα, Ζαβέρδας και του Καλάμου και εκ της πλευράς της Κεφαλληνίας, την Σάμην, Αγίαν Ευφημίαν, Φισκάρδον, την Ιθάκην, Φρύκιες, Βασιλικήν Λευκάδος, το Νυδρί, Μεγανήσι, ως και την Λευκάδα, Πρέβεζαν, Πάργαν και Παξούς (...). Δεν πρέπει άλλωστε να παραβλεφθή το γεγονός ότι όταν αύτη εξετελείτο δια του ατμοπλοίου «Γλάρος» προ δεκαετίας πάντως - παντοιοτρόπως εξυπηρετούντο οι ταξιδεύοντες και συναλλασσόμενοι μεταξύ των κάτοικοι των ανωτέρω περιοχών και ζωηρά κάπως παρατηρείτο η κίνησις του λιμένος μας». Βλ. Κ. Παπαδάκης, «Η θαλάσσια άγονος γραμμή», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάιος 1963 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 388, σ. 1.

μεταβολή της οικονομικής μορφής της πόλης μεταπολεμικά. Είναι αυτοί που μαζί με τους πρόσφυγες και μερικούς ντόπιους δημιούργησαν τον κηπευτικό συνεταιρισμό της Πρέβεζας.¹¹⁶ Ακόμη, η δική τους προσπάθεια για παραγωγή κηπευτικών και εσπεριδοειδών προετοίμασε το έδαφος για τον ερχομό των Λευκαδίων, οι οποίοι στη συνέχεια έγιναν οι κύριοι φορείς της εξέλιξης της πόλης.

Η Άρτα αντιστέκεται στην έλξη του λιμανιού της Πρέβεζας, γιατί διαθέτει δική της «σχάλα», που εξυπηρετεί τις εμπορικές δραστηριότητες (90 νοικοκυριά και ποσοστό 3,78%). Η έλξη γίνεται ακόμη μικρότερη, αν υπολογίσουμε ότι η Κορωνησία, που εκπροσωπείται με 16 νοικοκυριά, ανήκε ως πρόσφατα στο νομό Πρέβεζας (Πίν. 11).

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

Κατανομή νοικοκυριών νομού Θεσπρωτίας

Προέλευση	Νοικοκυριά	Προέλευση	Νοικοκυριά
1. Αγία Κυριακή	1	8. Μύλοι Φιλιατών	1
2. Άγιοι Πάντες	4	9. Παραμυθιά	8
3. Ελευθέριο	1	10. Σαγιάδα Φιλιατών	2
4. Ηγουμενίτσα	1	11. Σκούπα Φιλιατών	2
5. Λαδικό	1	12. Σπαθαράτο	1
6. Μαζαρακιά	2	13. Τσαμαντάς	2
7. Μαργαρίτι	32	14. Φιλιάτες	5
		15. Φοινίκιο	1
Σύνολο			64

Πηγές: Δημοτολόγια δήμου Πρέβεζας

Τα μισά νοικοκυριά προέρχονται από την περιοχή Μαργαριτίου,¹¹⁷ που ανήκε προπολεμικά στο νομό Πρέβεζας και εφοδίαζε την πόλη με ελεύθερους ερ-

116. Από τα 37 ιδρυτικά μέλη του Κηπευτικού Συνεταιρισμού Πρέβεζας τα 5 είχαν κεφαλονίτικη καταγωγή: α. Γικόντης Ιωάννης β. Δενδρινός Κων/νος του Γερασ. γ. Μπάλλας Φιλ. του Σπυρ. δ. Μπάλλας Μεταξάς του Ανδρ. ε. Μπάλλας Γεώργιος (προφορική μαρτυρία).

117. Μ. Χουλιαράκης, ό.π., σ. 114.

γάτες και άλλους που απασχολούνταν σε βοηθητικές υπηρεσίες, κυρίως Μουσουλμάνους, οι οποίοι μετά την εγκατάστασή τους στην Πρέβεζα εκχριστιανίστηκαν. Ακόμη, από το Μαργαρίτι η πόλη φιλοξενούσε πολλούς μουσικούς. Σημασία για την Πρέβεζα είχε η περιοχή των Φιλιατών, απ' όπου περνούσε η οδός επικοινωνίας του διαμετακομιστικού κέντρου με την Αλβανία και απ' όπου ήρθε στην Πρέβεζα η χαλκοτεχνία, και ιδιαίτερα το καλίσμα στα χαλκώματα. Ο Γρηγόρης Τζάμος από τους Αγίους Πάντες Φιλιατών, κασσιτερωτής, ήρθε στην Πρέβεζα το 1930 και θυμάται: «Ο πατέρας μου είχε έρθει στην Πρέβεζα από το 1903. Στο μέρος το δικό μου όλοι ήταν ταξιδευόμενοι. Άλλοι ήταν κασσιτερωτές, άλλοι βαρελάδες, άλλοι υλοτόμοι, σαρτζήδες. Φεύγαν όλοι μετά τις αποκριές και γύριζαν στο χωριό γύρω στον Αϊ-Δημήτρη. Όταν τελείωσα το δημοτικό, κοντά ήρθε η ώρα να ταξιδέψω κι εγώ. Ήρθε ο πατέρας και φορτώσαμε τα πράγματά μας στο γομάρι και μεις με τα πόδια. Κάναμε τρεις μέρες να 'ρθουμε στην Πρέβεζα. Από την Ηγουμενίτσα είχε πλοίο, αλλά εμείς συνεχίσαμε με τα πόδια. Το πρώτο βράδυ κοιμηθήκαμε στο Καρτέρι, μετά στην Κορώνη, Κουκούλι, Καναλάκι και φτάσαμε στην Πρέβεζα το Σάββατο».

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Κατανομή νοικοκυριών Πελοποννήσου

Προέλευση	Νοικοκυριά	Προέλευση	Νοικοκυριά
A. Αργολίδα	4	E. Κορινθία	3
1. Άργος	2		
2. Θερμίσια	2	1. Βραχάτι	1
		2. Κόρινθος	1
B. Αρκαδία	4	3. Λεόντια	1
1. Ατσιχάλο Γορτυνίας	1	ΣΤ. Λακωνία	4
2. Λαγκάδια Γορτυνίας	1		
3. Μαγαλόπολη	1	1. Βασάρες	1
4. Τρίπολη	1	2. Πιλοβίτσε	1
		3. Πύργος	1

Προέλευση	Νοικοκυριά	Προέλευση	Νοικοκυριά
B. Αχαΐα	21	3. Σπάρτη	1
1. Αίγιο	1	Z. Μεσσηνία	13
2. Ίσωμα Αχαΐας	1	1. Άγιος Νίκων	1
3. Καλάβρυτα	1	2. Αμφιθέα	1
4. Πάτρα	16	3. Βαλυρά	1
5. Ροδοδάφνη Αιγιαλείας	2	4. Επισκοπή	1
Γ. Ηλεία	12	5. Ηλέκτρα	1
1. Ανδραβίδα	2	6. Καλαμάτα	1
2. Καρδάρα	1	7. Καστανέα	2
3. Κρέσταινα	1	8. Κυνηγού	1
4. Κρουνέρι	1	9. Κυπαρισσία	1
5. Λεχαινά	2	10. Μεσσήνη	1
6. Παλαιόφυτο	1	11. Πύργος Τριφυλ.	2
7. Πύργος	2		
8. Τράγανο	1		
9. Φρίξα	1		
Σύνολο			61

Πηγές: Δημοτολογία δήμου Πρέβεζας

Η Πελοπόννησος παλαιότερα, την εποχή της Τουρκοκρατίας, διοχέτευε στην Πρέβεζα άτομα, τα οποία βαρύνονταν για αδικήματα στον τόπο τους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Καπέλα, όπως την αφηγείται ο γιός του Αποστόλης Καπώνης ή Καπέλας: «Ο πατέρας μου ήταν Πατρινός. Είχε έρθει τότε που ήταν τούρκικο εδώ. Έρθε στην Πρέβεζα από έγκλημα. Επειδής φόραγε καπέλο και οι άλλοι σκούφο, αφού ήταν τούρκικο, τον φώναζαν Καπέλα. Τον ζήλεψε ο πεθερός του, επειδής ήταν πολύ όμορφος, και ο Γιάννης ο Ρέντζος που ήταν δήμαρχος τότε τον υποστήριξε και πήρε τα γκέμια ο πατέρας μου. Αγόρασε δύο άλογα και δούλευε με νταλικά στα Γιάννενα. Είχε τρεις υπαλλήλους και τρεις νταλίκες».

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Κατανομή νοικοκυριών νησιών Αιγαίου

Προέλευση	Νοικοκυριά	Προέλευση	Νοικοκυριά
A. Εύβοια	3	ΣΤ. Νάξος	2
1. Κάρυστος	1	1. Μονή	1
2. Μύλοι Καρυστίας	1	2. Νάξος	1
3. Ελαιοχώρι	1	Z. Σαλαμίνα	1
B. Θήρα	1	H. Σάμος	3
Γ. Κάρπαθος	1		
Δ. Κύθηρα	1	1. Μυτιλινιόι	1
E. Λέσβος	2	2. Πυθαγόρειο	1
		3. Σάμος	1
1. Άγιος Ευστράτιος	1		
2. Μυτιλήνη	1	Θ. Σπέτσες	1
		I. Σύρος	6
Σύνολο			21

Πηγές: Δημοτολόγια δήμου Πρέβεζας

Η έλξη είναι πολύ ασθενής. Η μόνη αξιοσημείωτη περίπτωση είναι των επιχειρηματιών Καλλημέρη από την Ερμούπολη της Σύρου, οι οποίοι, παρακινημένοι από την επιχειρηματική τους ανησυχία, ήρθαν στην Πρέβεζα στο Μεσοπόλεμο και σύστησαν την Ηλεκτρική Εταιρεία¹¹⁸ και στη συνέχεια ασχολήθηκαν και με την ελαιοπαραγωγή, ανοίγοντας επιχείρηση ελαιοτριβείου. Παρέμειναν στην πόλη ως τα μέσα της δεκαετίας του 1950, οπότε εξαγοράστηκε η Ηλεκτρική Εταιρεία από τη Δ.Ε.Η.

¹¹⁸. Στη συνεδρίαση της 28ης Μαρτίου 1925 το Δημοτικό Συμβούλιο «εγκρίνει (...) το συμβόλαιον δι' ου εγένετο η μεταβίβασις απάντων των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων της εταιρίας Ιωαν. Γκούμας (...) αναγνωρίζει τον Ιωάννην Καλλημέρην ως νόμιμον διάδοχον της εταιρίας Ι. Γκούμας και ΣΙΑ».

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Κατανομή νοικοκυριών Βορείου Ηπείρου

Προέλευση	Νοικοκυριά	Προέλευση	Νοικοκυριά
1. Άγιος Αντρέας Δελβίνου	1 —	5. Δρόβιανη	3
2. Αργυρόκαστρο	8	6. Κράφη	2
3. Γράφη	2	7. Λάμποβο	2
4. Δέβρη	1	8. Λόγγος Αργυρ.	2
		9. Φράσαρι	1
Σύνολο			22

Πηγές: Δημοτολόγια δήμου Πρέβεζας

Τα περισσότερα νοικοκυριά βρίσκονται στην Πρέβεζα από την Τουρκοκρατία ακόμη. Τους έφερε εδώ η διαμετακομιστική έλξη του λιμανιού. Ο έμπορος Γιώργος Καβάγιας εξηγεί πώς βρέθηκαν οι Καβαγαίοι¹¹⁹ στην Πρέβεζα: «Ο παππούς μου λεγόταν Γιώργος Καβάγιας και ήταν από την Αλβανία. Υπάρχει πόλη Καβάγια εκεί. Θα είχε φαίνεται δύστροπο όνομα και του κόλλησαν το όνομα του τόπου του. Εδώ ήρθε γύρω στα 1860 τότε με τους Τούρκους. Ήταν διερμηνέας και ήρθε εδώ για καλύτερη τύχη. Παντρεύτηκε και έμεινε. Έκανε ένα μαγαζί εδώ στου Βασσώνη και μετά άνοιξε ένα μπακάλικο στου Κορίτσογλου το χρυσοχοείο».

119. Οι αδερφοί Καβάγια στο Μεσοπόλεμο είχαν ένα από τα πιο σύγχρονα μαγαζιά στην Πρέβεζα με πολλές αντιπροσωπείες και 18 περίπου υπαλλήλους. Το μαγαζί χτίστηκε σε οικόπεδο που αγόρασε ο παππούς μου με τα παιδιά του το 1922 από τον Κακαμπίνη. Δούλεψαν όλοι οι πρόσφυγες να γίνει αυτό το μαγαζί, κάπου 400 τετρ. μέτρα το μαγαζί και άλλα τόσα το χάνι. Αυτό τότε θεωρείτο υπέρ super market της εποχής, είχε υφάσματα, φιλικά, πιστόλια, όπλα εισαγωγής από τη Γερμανία. Εφοδίαζαν τη Χωροφυλακή και τους κουμπουράδες της εποχής. Από κάτω στο ισόγειο ήταν το δερματοπωλείο. Είχαν φιαζί και μια βιοτεχνία τσαρουχοποιίας», αφηγείται ο Γιώργος Καβάγιας, εγγονός του πρώτου μετανάστη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

Κατανομή νοικοκυριών Μακεδονίας

Προέλευση	Νοικοκυριά	Προέλευση	Νοικοκυριά
A. Βέρροια	2	Z. Καστοριά	1
B. Γρεβενά	2	H. Κατερίνη	1
1. Σαμαρίνα	2	Θ. Κιλκίς	1
Δ. Δράμα	3	1. Μυριάφυτο	1
1. Θόλος	2	I. Κοζάνη	1
2. Σκαλωτή	1	IA. Πέλλα	1
E. Θεσσαλονίκη	7	1. Ασβεστοχώρι	1
ΣΤ. Καβάλα	1	IB. Σέρρες	1
Σύνολο			22

Πηγές: Δημοτολόγια δήμου Πρέβεζας

ΠΙΝΑΚΑΣ 17

Κατανομή νοικοκυριών Θεσσαλίας

Προέλευση	Νοικοκυριά	Προέλευση	Νοικοκυριά
A. Καρδίτσα	5	Γ. Μαγνησία	4
1. Καρδίτσα	2	1. Αλμυρός	2
2. Καρδιτσομάγουλα	1	2. Βόλος	2
3. Πευκόφυτος	1	Δ. Τρίκαλα	6
4. Σοφάδες	1		
B. Λάρισα	2	1. Διαβάτριο	1
1. Αγιά	1	2. Μαλακάσι	1
2. Λάρισα	1	3. Μπάσδο	1
		4. Περτούλι	1
		5. Τρίκαλα	2
Σύνολο			17

Πηγές: Δημοτολόγια δήμου Πρέβεζας

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

Κατανομή νοικοκυριών Κρήτης

Προέλευση	Νοικοκυριά	Προέλευση	Νοικοκυριά
1. Άγιος Κων/νος Λασιθίου	1 —	7. Μάλες Ιεράπετρας	1
2. Αμυρά Ηρακλείου	1	8. Μαχαιράς Μοναφακίου	1
3. Άρμενος	1	9. Πηγή Ρεθύμνης	1
4. Επανοχώρι Μοναφακίου	1	10. Σταυρομένος Λασιθ.	1
5. Επισκοπή Ηρακλείου	1	12. Χανιά	1
6. Επισκοπή Ιεράπετρας	1		
7. Ηράκλειο	3		
Σύνολο			14

Πηγές: Δημοτολόγια δήμου Πρέβεζας

Τα νοικοκυριά από τις περιοχές της Μακεδονίας, Θεσσαλίας και Κρήτης ήρθαν στην Πρέβεζα μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, στη μεγάλη τους πλειοψηφία. Πρόκειται είτε για στρατιώτες, που παντρεύτηκαν Πρεβεζάνες είτε για δημόσιους υπαλλήλους, που διορίστηκαν στην πόλη και παρέμειναν για τον ίδιο λόγο με τους στρατιώτες. Ως εξαίρεση αναφέρονται δύο νοικοκυριά από τη Σαμαρίνα Γρεβενών,¹²⁰ καταγεγραμμένα με το επάγγελμα του μαχαιροποιού και έτος γέννησης των αρχηγών τους 1899 και 1901. Ακόμη, στην προπολεμική εποχή, και ιδιαίτερα στην απελευθέρωση από τους Τούρκους (1912), ανάγεται ένα νοικοκυριό από τα Αμυρά Ηρακλείου Κρήτης (1892).¹²¹

120. Οι αδερφοί Λάλα (1899 και 1901) από τη Σαμαρίνα, Μαχαιροποιοί. Την άσκηση του επαγγέλματος του μαχαιροποιού στη Σαμαρίνα σημειώνουν και οι A. Wace - M. Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, μετ. Π. Καραγιώργου, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 73

121. Ο Πολυχρόνης Βερυκοκάκης θυμάται: «Ο πατέρας μου ήταν Κρητικός. Είχε έρθει στην Πρέβεζα εθελοντής, τότε με τις μάχες για την απελευθέρωση της Πρέβεζας. Έφυγαν οι Τούρκοι και ο πατέρας μου έμεινε εδώ. Ήταν χωροφύλακας. Υπήρχε μια τάση από το Βενιζέλο στις περιοχές που απελευθερώνονταν να αφήνει και μερικούς θεματοφύλακες του κόμματός του, οι οποίοι σαν Κρητικοί θα βοηθούσαν να διατηρηθεί το πνεύμα του Φιλελευθερισμού σ' αυτές τις περιοχές».

Εκτός από τις περιοχές που προαναφέρθηκαν, έχουν καταχωρισθεί στα δημοτολόγια νοικοκυριά από Στερεά (Αλεποχώρι, Αράχωβα και Υψηλοχώρι Φωκίδας, Βαρδάτες και Δομοκός Φθιώτιδας, Λιβαδιά, Νεοχώρι, Δεσφίνα Βοιωτίας, Λημέρι Ευρυτανίας), Θράκη (Ξάνθη, Κομοτηνή), Εξωτερικό (Κάιρο, Κύπρος, Νεάπολη Ιταλίας, Τασκένδη, Τεργέστη, Ταρτούς Συρίας, Δυτική Γερμανία, Ζιγκοζίλετς Πολωνίας).

5. Συμπεράσματα

Η γεωγραφική θέση του χώρου σαφώς έπαιξε σημαντικό ρόλο και στη δημιουργία αλλά και στην εξέλιξη του οικισμού της Πρέβεζας. Τα ιστορικά γεγονότα (καταστροφή Νικόπολης, Βενετοκρατία, Τουρκοκρατία) επέδρασαν στην εξέλιξη του οικισμού. Οι Βενετοί στα χρόνια, που είχαν υπό την κατοχή τους την πόλη, βοήθησαν στην ανάδειξή της σε εμπορικό και κυρίως διαμετακομιστικό κέντρο, εξυπηρετώντας τις εισαγωγικές και εξαγωγικές τους δραστηριότητες στην Ήπειρο και την ευρύτερη περιοχή.

Ο ρόλος αυτός κατοχυρώθηκε ακόμη περισσότερο από τον Αλή Πασά, ο οποίος ήθελε την Πρέβεζα πύλη και σημείο πρόσβασης προς την Ευρώπη. Έτσι, ενίσχυσε την πόλη με οχυρωματικά έργα (τάφρος, κάστρα) και κατέβαλε προσπάθειες να ανοίξει δρόμους για τη διακίνηση των προϊόντων στο εσωτερικό της επικράτειάς του.

Τα γεγονότα αυτά λοιπόν υπαγόρευαν στην Πρέβεζα το ρόλο του διαμετακομιστικού κέντρου για την Ήπειρο, Αλβανία, Αιτωλοακαρνανία και Επτάνησα. Το ρόλο αυτό η πόλη διατήρησε ως το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, οπότε η ανάπτυξη των χερσαίων συγκοινωνιών στέρησε την πόλη από τη λειτουργία αυτή.

Ο ρόλος όμως αυτός επηρέασε και την οργάνωση του εσωτερικού χώρου αλλά και τη σύνθεση του πληθυσμού. Όλη η πόλη στηριζόταν στο λιμάνι. Έτσι, σπουδαιότερο τμήμα της πόλης ήταν αυτό, που ακουμπούσε σ' αυτό, ο κεντρικός πυρήνας (παραλιακός δρόμος, κεντρική αγορά). Επίσης, ο ρόλος αυτός προσείλκυσε στην πόλη πολλούς φτωχούς, που πίστευαν ότι η Πρέβεζα των υπηρεσιών θα τους εξασφάλιζε την επιβίωση. Αυτοί εγκαταστάθηκαν στις παρατάφριες γειτονιές με συνέπεια τη διχοτόμηση του κοινωνικού χώρου (γειτονιές ντόπιων και γειτονιές φτωχών ξενόφερτων, «γύφτων»).

Εξάλλου, ο διαμετακομιστικός ρόλος επηρέασε και τη σύνθεση του πληθυσμού. Στην πόλη συναντάμε άτομα από την ύπαιθρο του νομού Πρέβεζας, από το Συρράχο Ιωαννίνων, τη Λευκάδα, την Αιτωλοακαρνανία, το νομό Ιωαννί-

νων, κ.λπ. Η πόλη, η οποία κατάφερε να γίνει αστικό κέντρο μόλις το 1951, πρόσφερε τη δυνατότητα και της επιβίωσης αλλά και της ανάπτυξης δραστηριοτήτων. Επίσης, η απώθησή του ντόπιου απέναντι σε μερικά επαγγέλματα (ζαχαροπλάστες, τσαρουχάδες, αρτοποιοί, κ.λπ) οδήγησε άτομα από διάφορες περιοχές να αναζητήσουν την τύχη τους στην Πρέβεζα.

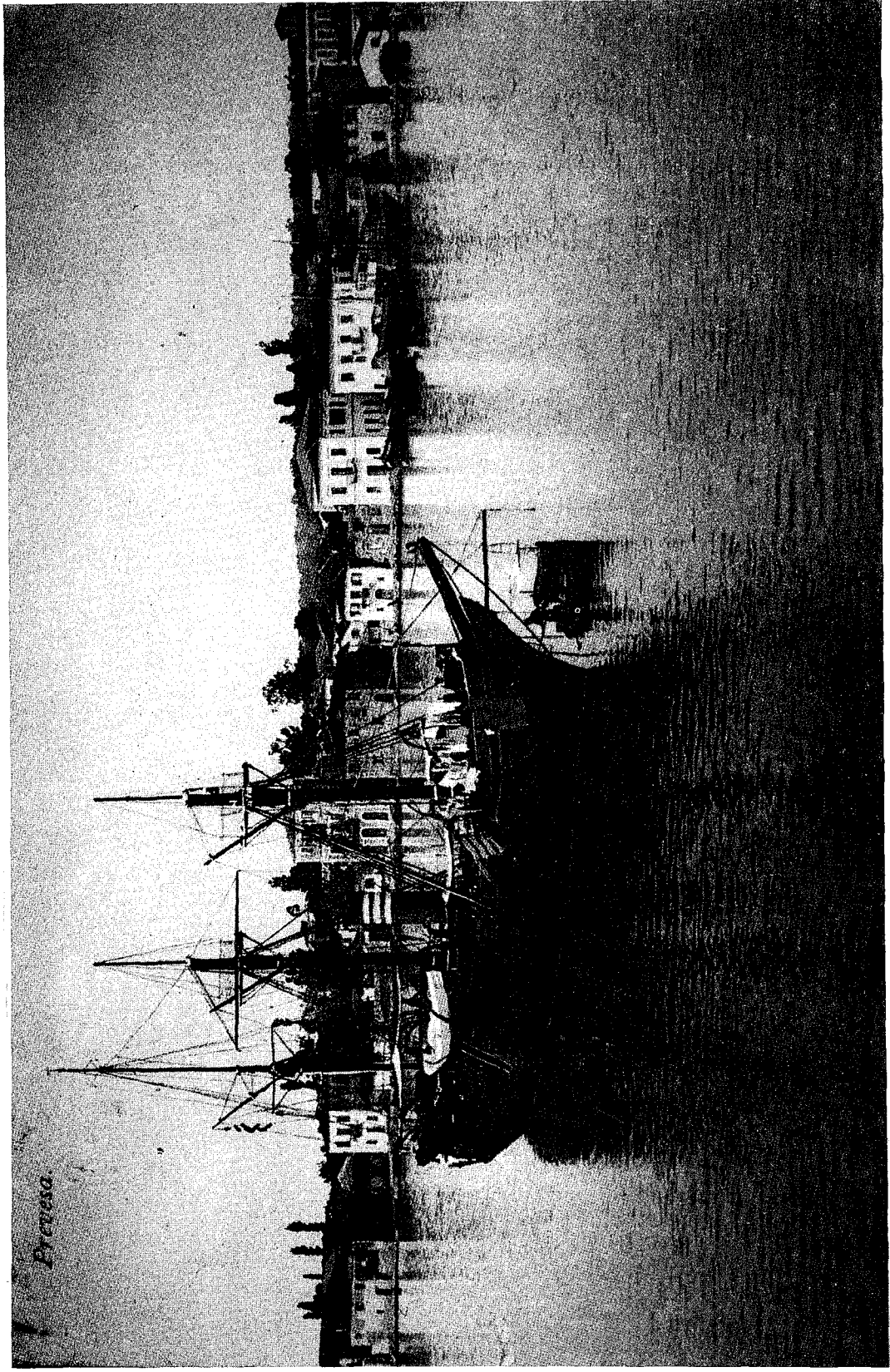

Εικ. 12. Πρέβεζα (1950): άποψη του παραλιακού δρόμου με τη Λαϊκή Αγορά και την Εθνική Τράπεζα (φωτογραφία, ιδιωτική συλλογή Ν. Καράμπελα).

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

... ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1. Η ανατροπή του «τριγώνου»
2. Το λιμάνι
3. Επαγγέλματα λιμανιού - μεταβολές
4. Ελαιώνας - γεωργία

Εικ. 13. Εμπορικό πλοίο της Αυστρίας που συνέδεε την Πρέβεζα με την Ευρώπη (καρτ ποστάλ 1900, ιδιωτική συλλογή Ν. Καράμπελα).

1. Η ανατροπή του «τριγώνου»

«Εν Πρεβέζη και εν τη αιθούση του εργατοϋπαλληλικού κέντρου σήμερα την 7ην Μαΐου 1953 ημέραν της εβδομάδος Πέμπτην και ώραν 7 μ.μ. κατόπιν της υπό του προέδρου του κέντρου Βασιλείου Σαρδελή προσκλήσεως των Διοικήσεων των Σωματείων Λιμένος Ξηράς και Καρραγωγέων εις ειδικήν σύσκεψιν, εις ην κληθέντες παρέστησαν (...).

Αντικείμενον της συσκέψεως υπήρξεν η λήψις αποφάσεως περί μειώσεως του τιμολογίου προς επάνοδον εις τον λιμένα Πρεβέζης του διαμετακομιστικού εμπορίου.

Ο πρόεδρος του κέντρου Βασίλειος Σαρδελής προεδρεύων της συσκέψεως και αρχόμενος του λόγου του είπεν τα εξής: «ως σας είναι γνωστόν, συνάδελφοι, από δύο ετών και πλέον διατυμπανίζεται ανά την πόλιν μας παρά των αρμοδίων και μη ότι κυρίως υπεύθυνοι δια την νέκρωσιν του λιμένος μας είμεθα γενικώς ημείς οι εργάται παραλίας. Ημείς εθεωρήθημεν, και προ παντός υπό του Δημάρχου της πόλεώς μας, υπεύθυνοι δια το ότι έφυγαν από εδώ τα πετρέλαια. Και ο εγχώριος τύπος προ καιρού κατεφέρθη εναντίον μας κατηγορών ημάς ότι δέν ενδιαφερθήκαμε να εξουδετερώσουμε τους λόγους της νεκρώσεως του λιμένος μας προβαίνοντες εις μειώσεις των τιμολογίων μας κ.λπ.

Γεγονός είναι, συνάδελφοι, ότι εις γενομένην προ καιρού εν τω δημαρχιακώ καταστήματι σύσκεψιν όλων των αρμοδίων παραγόντων του τόπου, εις ην μετείχομεν και ημείς, απεδείξαμεν ότι άλλα είναι τα αίτια της απονεκρώσεως του λιμένος μας, και όχι οι εργάται παραλίας (...). Η κρίσις του λιμένος μας, συνάδελφοι, υπήρξεν αναπόφευκτος συνεπεία πολλών παραγόντων κυριώτερος των οποίων υπήρξεν η επικράτησις του αυτοκινήτου. Το αποκορύφωμα της κρίσεως του λιμένος μας υπήρξεν αφ' ης ίδια στιγμής κατηργήθη το δελτίον άρτου και τροφίμων, διότι ενώ μέχρι τότε τα κρατικά ταύτα εφόδια διεκομίζοντο δια του λιμένος μας μετά την κατάργησιν του δελτίου τα είδη ταύτα πέρασαν στα χέρια των εμπόρων οι οποίοι τα μετέφερον δι' αυτοκινήτων και όχι δια θαλάσσης.

Το πλήγμα εκ της νεκρώσεως του λιμένος δι' ημάς τους εργάτες της παραλίας ήτο άμεσον ενώ δια τας άλλας τάξεις ήτο έμμεσον και δεν είχε γίνει κατ'

αρχάς τόσον αισθητόν εις αυτούς. Προϊόντος όμως του χρόνου, ήρξατο ο αντίκτυπος εκ της νεκρώσεως του λιμένος μας να αποβαίνει και δια τας άλλας τάξεις άμεσος δεδομένου ότι ημείς επαύσαμε να έχωμεν οικονομική δυνατότητα εις την αγορά πράγμα το οποίον αποβαίνει εις βάρος και των άλλων τάξεων της πόλεώς μας.

Η τοιαύτη κατάστασις εδημιούργησε γενικήν ανησυχίαν εις την πόλιν μας, απόρροια της οποίας υπήρξεν η σύγκλησις της φεσινής συσκέψεως με συμμετοχήν των κ.κ. Νομάρχου, Διοικητού χωροφυλακής, Δημάρχου, Λιμενάρχου, Τελώνου, προέδρου εμπορικού συλλόγου, εκπροσώπου των παραληπτών, εκπροσώπου του Κ.Τ.Ε.ΦΑ. Πρεβέζης και εμού ως προέδρου του εργοτουπλληλικού μας κέντρου (...). Εγένετο πρότασις και εις εμέ όπως οι εργάται παραλίαις προβούν εις μείωσιν του τιμολογίου των κατά 20% δια το διαμετακομιστικών εμπόριον ίνα όλοι συμβάλωμεν δια την επαναφοράν του εμπορίου τούτου εις τον λιμένα μας. Απεδέχθην την πρότασιν ταύτην της μειώσεως του τιμολογίου μας κατά 20% δια το διαμετακομιστικόν μόνον εμπόριον υπό δοκιμήν και δια διάστημα εξ (6) μηνών για να ιδούμε πώς θα πάνε τα πράματα (...).

Εις την φεσινήν σύσκεψιν έθιξα επί τη ευκαιρία και το ζήτημα του ατμοπλοίου «Γλάρος» το οποίον έπαυσεν ήδη να εκτελή το ενταύθα δρομολόγιόν του διότι, ελλείψει μεταφοράς εμπορευμάτων τα οποία οι έμποροι Πρεβέζης μεταφέρουν δι' αυτοκινήτων, δεν δύναται το ατμόπλοιον τούτο να καλύψη τα εκ 35.000.000 έξοδά του. Επί της παρατηρήσεώς μου ταύτης δεν απήντησεν απ' ευθείας ο πρόεδρος του εμπορικού συλλόγου, αλλ' απήντησεν ο Λιμενάρχης Πρεβέζης, συναινούντος τούτου ειπών ότι καθένας έμπορος Πρεβέζης μεταφέρει ελάχιστον εμπόρευμα κυμαινόμενον εις 25 - 30 οκάδας και του είναι πολύ ευκολώτερον να κάμη ένα τηλεγράφημα να του το στείλουν με το αυτοκίνητο παρά με το καράβι (...).¹

Η σύσκεψη αυτή δεν ήταν η μοναδική που έγινε στην Πρεβεζα με αντικείμενο την αντιμετώπιση της κατάστασης που είχε διαμορφωθεί και που άρχιζε να απειλεί την οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης. Όλοι αντιλαμβάνονται ότι η πόλη χάνει το διαμετακομιστικό της χαρακτήρα, ο οποίος την είχε σφραγίσει σε όλους τους τομείς. Η ανατροπή του ρόλου πραγματοποιείται στα πλαίσια του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης της χώρας μας, η οποία είναι μια περιφερειακή εξαρτημένη χώρα με μέσο επίπεδο ανάπτυξης και η οποία στα μεταπολεμικά χρόνια εντάσσεται στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, όπου κατέχει

1. Εθνικόν Εργατικόν Κέντρον Πρεβέζης, πράξη 37 (7.5.53).

συμπληρωματικό ρόλο.² Ο τρόπος ένταξης της ελληνικής οικονομίας στη διαφαινόμενη τάση ολοκλήρωσης του διεθνούς κεφαλαίου επηρέασε αποφασιστικά και τη σχέση που αναπτύχθηκε ανάμεσα στην κεντρική διοίκηση και στον περιφερειακό επαρχιακό χώρο.³ Έτσι, τα έργα υποδομής (δρόμοι, πορθμεία, κ.λπ) δεν υπηρετούν την αυτοδύναμη ανάπτυξη του περιφερειακού χώρου, αλλά υποβοηθούν τη συσσώρευση κεφαλαίου⁴ και ανθρώπων στην πρωτεύουσα και αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις για την εξάρτηση της ελληνικής οικονομίας. Το να αποδώσουμε λοιπόν την ανατροπή του οικονομικού ρόλου της Πρέβεζας στο «αυτοκίνητο» μας απομακρύνει από τη βασική αιτία, που δημιουργεί την υπαλληλία των χώρων. Επιπλέον, διατρέχουμε τον κίνδυνο να θεωρήσουμε ένα σύμπτωμα της εξέλιξης της κοινωνίας, όπως είναι το αυτοκίνητο, ως εχθρό της ευμερίας των κοινωνιών.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 αρχίζει να λειτουργεί το πορθμείο Ρίου - Αντιρρίου και στη διάρκεια αυτής της δεκαετίας ολοκληρώθηκαν τα έργα κατασκευής της εθνικής οδού Αντιρρίου - Ιωαννίνων. Το αυτοκίνητο ήταν φυσικό να αναλάβει την πρωτοβουλία των μεταφορών, γεγονός που αφαιρεί από την πόλη την κύρια λειτουργία της και την περιθωριοποιεί σταδιακά.⁵ Την ίδια πε-

2. Βλ. Μ. Μάλιος, *Η σύγχρονη φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα 1975, σσ. 115 - 122. Γ. Σαμαράς, *Κράτος και κεφάλαιο στην Ελλάδα*, Αθήνα 1982, σσ. 39 - 40 και 90. Τ. Φωτόπουλος, *Εξαρτημένη ανάπτυξη. Η ελληνική περίπτωση*, Αθήνα 1985, σσ. 78 - 81 και 92 - 94.

3. Ο Φωτόπουλος σημειώνει: «Ο βαθμός, όμως, της περιφερειακής ανισότητας που χαρακτηρίζει τις εξαρτημένες χώρες είναι σημαντικά υψηλότερος (...), λόγω του ότι η μικρή και μη ολοκληρωμένη βιομηχανική δομή σ' αυτές έχει την τάση να συγκεντρώνεται γύρω από ένα πολύ μικρό αριθμό κέντρων». Τ. Φωτόπουλος, *ό.π.*, σ. 113.

«Από το 1961 ως το 1971, το 72% της συνολικής αστικής ανάπτυξης οφειλόταν στην ανάπτυξη της Αθήνας και 15% στη Θεσσαλονίκη, αφήνοντας μόνο 13% για όλες τις άλλες πόλεις». Η. Vermeulen, *"Urban Research in Greece"*, στο βιβλίο: *Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives* (εισαγωγή - επιμέλεια Μ. Kenny και D. Kertzer), Urbana - Chicago - London 1983, σ. 116.

4. «Με επιφάνειαν αντιστοιχούσαν προς το 0,3% της συνολικής επιφάνειας της χώρας, η περιοχή Τ. Δ. Πρωτεύουσας συγκεντρώνει το 28,9% του πληθυσμού της Ελλάδος». Μ. Θεοφίλου, *«Μερικαί όψεις της γεωγραφίας του πληθυσμού της Ελλάδος»*, *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*, 23 (1975), σ. 86.

5. Οι αρτηρίες, οιασδήποτε φύσης, επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά την πορεία μιας πόλης. Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω αποσπάσματα: α. «Όταν οι οδικές τους επικοινωνίες διαταραχτούν οι πόλεις πεθαίνουν ή υποφέρουν». Βλ. F. Braudel, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, τ. Α'. Ο ρόλος του περίγυρου, μετ. Κ. Μητσο-

ρίοδο, αμέσως μετά την απελευθέρωση από τα κατοχικά στρατεύματα, άρχισε να αναπτύσσεται εντονότερα η παραγωγή οπωροκηπευτικών, που θα λειτουργήσει και εξισορροπητικά στην απώλεια του διαμετακομιστικού χαρακτήρα. Η οικονομία της πόλης υφίσταται βαθμιαία διαρθρωτική μεταβολή, σε σημείο που μπορούμε να μιλάμε για μετατροπή του χαρακτήρα της, ο οποίος από διαμετακομιστικός γίνεται αγροτικός. Ενδεικτικός είναι ο πίνακας 1, που απεικονίζει την κατανομή της απασχόλησης το 1961.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κατανομή απασχόλησης κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας 1961⁶

Τομέας Οικονομικής Δραστηριότητας	Πρέβεζα		Ν. Πρέβεζας	
	Απασχόληση	%	Απασχόληση	%
Γεωργία	1924	43, 0	18275	74, 5
Βιομηχανία	799	17, 9	2590	10, 6
Υπηρεσίες	1751	39, 1	3652	14, 9
Σύνολο	4474	100	24527	100

Πηγές: Ε.Σ.Υ.Ε.

τάκη, Αθήνα 1991, σ. 384. « Όμως αυτό που είναι αξιοσημείωτο, είναι ο συγχρονισμός της οικονομικής και δημογραφικής προόδου κάθε πόλης κατά υποπεριόδους, με την αντίστοιχη ανάπτυξη των συγκοινωνιακών μέσων με τα οποία προικίστηκε». Γ. Σκλαβούνος «Συγκοινωνίες και κοινωνική διαίρεση του αστικού χώρου. Η Αθήνα από τον 19ο ως τον 20ο αιώνα», στο βιβλίο: Η νεοελληνική πόλη (εκδοτική επιμέλεια Γ. Μπουρζέλ), Αθήνα 1989, σ. 41.

6. Ν. Δεληγιαννάκης, Α. Κωνσταντινίδης, Κ. Μπαρμπάτης, Κ. Γκάρτσος, Πρέβεζα: Σχέδιο και πρόγραμμα για την ανάπτυξη της πόλης (εκδοτική επιμέλεια γραφείο Κ.Α.Δοξιάδη), Αθήνα 1966, σ. 15.

Με βάση τα στοιχεία αυτά, ο πρωτογενής τομέας υπερισχύει έναντι των άλλων, με ποσοστό 43% (1924 άτομα), γεγονός που οδηγεί το Κέντρον Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ), βάσει των στοιχείων της απογραφής του 1961, να χαρακτηρίσει την Πρέβεζα κέντρο αγροτικής ειδίκευσης.⁷ Για να κατατάξει την πόλη σ' αυτή την κατηγορία, χρησιμοποιεί ως βασικό κριτήριο το ποσοστό, με το οποίο συμμετέχει ο πρωτογενής τομέας (40% απασχόληση και άνω). Ομογενοποιώντας τις παρατηρήσεις του στα αγροτικά κέντρα θεωρεί ως κύρια γνωρίσματα:⁸ α. Τη διακύμανση του πληθυσμού από 11000 έως 33000 β. Την ανάπτυξη του αγροτικού κέντρου μέσα σε μια πεδιάδα εντατικών καλλιεργειών γ. Την απουσία εξορυκτικού τομέα και την έλλειψη τουριστικών πόρων δ. Τη γειτνίαση με αναπτυγμένα αστικά κέντρα ε. Το χαμηλό εξοπλισμό υπηρεσιών.

Η Πρέβεζα κατέχει την 7η θέση ανάμεσα σε 8 αγροτικά κέντρα, διαθέτοντας όλα τα παραπάνω γνωρίσματα. Όπως σημειώθηκε, ήδη βρισκόταν σε εντυπωσιακή εξέλιξη η παραγωγή των κηπευτικών και ιδιαίτερα της τομάτας, της οποίας η παραγωγή εντάσσεται στις κατεξοχήν εντατικές καλλιέργειες. Αυτή τη μεταβολή αποκαλύπτει η αλματώδης αύξηση στα προϊόντα που πουλιόνταν και τα αντίστοιχα ποσά που εισέρρεαν στην αγορά της πόλης. Έτσι, σύμφωνα με στοιχεία του Κηπευτικού Συνεταιρισμού στη διάρκεια της περιόδου 1950 - 54 παρατηρήθηκε η εξής κίνηση:

ΠΙΝΑΚΑΣ 2⁹

Κύκλοι εργασιών έτος	Πωληθέντα προϊόντα τόνοι	Αξία Δραχμές
1950 - 51	556	739.631
1951 - 52	934	1.127.387
1952 - 53	1000	1.679.532
1953 - 54	2091	2.753.559

Πηγές: Εφ. Αγών Πρεβέζης

7. Δ. Κωστοπούλου - Κατοχιανού, *Χωροταξική μελέτη εθνικού δικτύου αστικών κέντρων*. Κέντρον Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ), Αθήνα 1967, σσ. 19 - 20.

8. Δ. Κωστοπούλου - Κατοχιανού, *ό.π.*, σ.20.

9. Ανώνυμος, «*Συνεταιριστική κίνησης*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάρτιος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 6, σ.3.

Παρατηρούμε ότι οι τόνοι που πουλήθηκαν, αυξήθηκαν μέσα σε 4 χρόνια κατά 276,07% (σε απόλυτες τιμές κατά 1535 τόνους), ενώ τα έσοδα αυξήθηκαν κατά 285,8% (διαφορά σε δραχμές 2.013.928). Η πορεία της παραγωγής βέβαια είναι ανοδική στη δεκαετία του 1960, καθώς, στα τέλη της δεκαετίας αυτής και στις αρχές της επόμενης, εκδηλώθηκε η μαζική είσοδος των Συρρακιωτών στο χώρο της παραγωγής των κηπευτικών. Αν αυτή η πραγματικότητα συσχετισθεί με τη μεγάλη κρίση, που περνούσε το λιμάνι στη δεκαετία του 1950, το οποίο άρχισε να κινείται ικανοποιητικά από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1960 με τη διακίνηση των εσπεριδοειδών της Άρτας, τότε γίνεται με μεγαλύτερη ενάργεια σαφής η προσφορά του πρωτογενούς τομέα στη διαμόρφωση του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος Πρέβεζας «που αυξήθηκε με ετήσιο ρυθμό 5,8% στην περίοδο 1961 -65, φτάνοντας στα 114, 9 εκ. το 1965, ενώ το κατά κεφαλή έφθασε τις 10.810 δρχ. ή 360 δολάρια».¹⁰

Η οικονομική ζωή λοιπόν της Πρέβεζας μπορεί να παρασταθεί, σε αδρές γραμμές, με τρίγωνο, του οποίου οι τρεις πλευρές είναι ο ελαιώνας, η θάλασσα και το λιμάνι. Ός το 1950 βάση του τριγώνου ήταν το λιμάνι, που αποτελούσε πνεύμονα της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Αντίθετα, η σχέση αυτή ανατρέπεται σταδιακά στη δεκαετία του 1950, ώσπου το 1961 η πόλη χαρακτηρίζεται αγροτικό κέντρο,¹¹ γεγονός που καταγράφηκε στις δοσοληψίες, τουλάχιστον ως τα τέλη της δεκαετίας του 1970, ανάμεσα στους επαγγελματίες της πόλης και τους αγρότες, οι οποίες γίνονται με αναφορά πάντα τον Ιούνιο και Ιούλιο, οπότε πραγματοποιούνταν οι εκκαθαρίσεις λογαριασμών. Χαρακτηριστικό ακόμη είναι το γεγονός, ότι οι επαγγελματίες στήριζαν, σε μεγάλο βαθμό, τη διακύμανση του δικού τους κύκλου εργασιών στα έσοδα των αγροτών και τη δυνατότητα απορρόφησης της παραγωγής. Η ανατροπή διαφαίνεται και από την επαγγελματική εικόνα που δίνει το δημοτολόγιο του δήμου Πρέβεζας (πιν. 3).

10. Ν. Δεληγιαννάκης, Α. Κωνσταντινίδης, Κ. Μπαρμπάτης, Κ. Γκάρτσος, ό.π., σ. 16.

11. Δ. Κωστοπούλου - Κατοχιανού, ό.π., σ. 20.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3¹²

Επάγγελμα	Ξ	%	Γ	%	Σύνολο	%
A. ΛΙΜΑΝΙ	293		277		570	
1. Εκτελωνιστής	4		7		11	
2. Εργάτης	287		257		544	
3. Εργάτης Λιμένος	1		6		7	
4. Εργάτης Παραλίας	-		1		1	
5. Εργάτης Φορηγίδων	-		1		1	
6. Λιμενεργάτης	-		1		1	
7. Ναυλομεσίτης	-		1		1	
8. Ναυτιλιακός πράκτωρ	-		1		1	
9. Φορτοεκφορτωτής	1		2		3	
B. ΕΛΑΙΩΝΑΣ-ΓΕΩΡΓΙΑ	431		159		590	
1. Αγρότης	34		2		36	
-Γεωργός	151		39		190	
-Κηπουρός	175		66		241	
2. Αμπελουργός	-		1		1	
3. Γεωργοκτηνοτρόφος	1		2		3	
4. Γεωργοεργάτης	1		-		1	
5. Ελαιοκλαδευτής	4		6		10	
-Κλαδευτής	-		1		1	
-Ευλοκόπος	4		6		10	
7. Ελαιοτριβεύς	-		1		1	
8. Κτηματίας	24		29		53	
9. Κτηνοτρόφος	31		5		36	
10. Ποιμήν	6		1		7	
Γ. ΘΑΛΑΣΣΑ	137		355		492	
1. Αλιεύς	88		209		287	
2. Ιχθυέμπορος	2		2		4	
3. Ιχθυοπώλης	7		26		33	

12. Τα στοιχεία προέρχονται από το δημοτολόγιο του δήμου Πρέβεζας.

Επάγγελμα	Ξ %	Γ %	Σύνολο %
4. Λεμβούχος	2	21	23
5. Ναυτικός	30	76	106
-Αξιωματικός Ε.Ν.	2	-	2
-Αξιωματικός Λ.Σ.	-	1	1
-Ασυρματιστής	4	-	4
-Θερμαστής	-	2	2
-Λιμενοφύλαξ	1	12	13
-Μηχανικός Ε.Ν.	-	2	2
-Ναυτομηχανικός	-	1	1
-Πλοίαρχος	-	1	1
6. Ναυπηγός	1	2	3
Δ. ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΙ	136	202	338
1. Βιβλιοδέτης	2	1	3
2. Βαρελάς	-	1	1
-Βαρελοποιός	-	8	8
3. Βυρσοδέφης	1	2	3
4. Επιπλοποιός	25	48	68
5. Εφαπλωματοποιός	-	1	1
6. Καλαθοποιός	4	-	4
7. Καρεκλάς	-	1	1
8. Καροποιός	-	5	5
9. Κασσιτερωτής	2	-	2
10. Κεραμοποιός	2	-	2
11. Κηροπλάστης	-	4	4
12. Μαχαιροποιός	2	-	2
13. Ορειχαλκεύς	4	-	4
14. Πεταλωτής	4	2	6
15. Ράπτης	29	39	68
-Εμποροράπτης	-	1	1
16. Σαγματοποιός	4	1	5
17. Σανδαλοποιός	11	1	12
18. Σαπωναποιός	1	-	1
19. Σιδηροποιός	-	1	1
20. Ταπετσέρης	1	2	3

Επάγγελμα	Ξ %	Γ %	Σύνολο %
21. Υποδηματοποιός	33	76	109
-Εμβαλωματής υποδημάτων	-	1	1
-Μπαλωματής	1	-	1
22. Φανοποιός	3	9	12
23. Χαλκουργός	6	3	9
24. Χρυσοχόος	1	-	1
Ε. ΤΡΟΦΙΜΑ- ΠΡΟΜΗΘΕΥΤΕΣ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΕΙΔΩΝ			
	236	265	501
1. Ανθοπώλης	-	1	1
2. Ανθρακοπώλης	1		1
3. Αρτοποιός	15	10	25
-Αρτεργάτης	27	6	33
-Κλιβανεύς	6	2	8
4. Βιβλιοπώλης	3	2	5
5. Γαλακτοπώλης	8	3	11
6. Εστιάτωρ	8	11	19
7. Ζαχαροπλάστης	21	6	27
8. Καπνοπώλης	9	6	15
9. Καφεπώλης	34	53	87
10. Κουλουροποιός	1	-	1
11. Κρεοπώλης	11	46	57
12. Λαχανοπώλης	3	-	3
-Οπωροπώλης	14	15	29
13. Μάγειρος	5	11	16
14. Μυλωθρός	-	1	1
15. Μικροπωλητής	12	5	17
16. Οινομάγειρος	2	2	4
17. Οινοπώλης	9	5	14
18. Ουζοπώλης	-	1	1
19. Παντοπώλης	35	57	92
20. Περιπτερούχος	3	6	9
21. Ποτοποιός	3	4	7
22. Ποτοπώλης	2	6	8
23. Πρατηριούχος Καυσίμων	3	1	4

Επάγγελμα	Ξ %	Γ %	Σύνολο %
24. Πτηνοτρόφος	-	2	2
25. Υαλοπώλης	1	1	2
26. Φυλλαδόρος	-	1	1
27. Χαρτοπώλης	-	1	1
ΣΤ. ΠΛΑΝΟΔΙΟΙ	17	7	24
1. Εφημεριδοπώλης	-	1	1
2. Αρτοποιίας	1	-	1
3. Ζαχαροπλάστης	1	-	1
4. Ιχθυοπώλης	2	-	2
5. Μικροπωλητής	-	4	4
6. Παγοπώλης	1	-	1
7. Πωλητής	3	-	3
8. Στιλβωτής	7	1	8
9. Υδροπωλητής	1	-	1
-Υδροφόρον	-	1	1
10. Φωτογράφος	1	-	1
Ζ. ΟΙΚΟΔΟΜΕΣ- ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	204	187	391
1. Αλουμινοκατασκευές	-	1	1
2. Αρχιτέκτων	4	1	5
3. Ελαιοχρωματιστής	16	33	49
4. Εμπειροτέχνης	3	1	4
5. Επόπτης έργων	3	1	4
6. Εργατοτεχνίτης	1	-	1
7. Εργοδηγός	11	6	17
8. Εργολάβος	10	-	10
9. Εργολάβος Δ.Ε.	3	1	4
10. Εφαρμοστής	-	1	1
11. Ηλεκτρολόγος	18	33	51
12. Κτίστης	30	4	34
13. Λατόμος	6	-	6
14. Λευκοσιδηρουργός	1	-	1

Επάγγελμα	Ξ	%	Γ	%	Σύνολο	%
15. Μαρμαράς	3		5		8	
16. Μηχανικός πολιτικός	16		8		24	
17. Μηχανικός τοπογράφος	3		1		4	
18. Μωσαϊκός	5		4		9	
19. Ξυλουργός	25		36		61	
20. Οικοδόμος	22		24		46	
21. Πλακοστρωτής	-		1		1	
22. Σιδεράς	-		1		1	
23. Σιδερωτής	-		3		3	
24. Σιδηρουργός	11		14		25	
25. Υδραυλικός	3		7		10	
26. Υπομηχ/κός πολιτικός	10		1		11	
Η. ΕΠΙΣΚΕΥΕΣ-ΤΕΧΝΙΤΕΣ	34		66		100	
1. Βαφείς αυτοκινήτων	-		1		1	
2. Ηλεκτρονικός	3		2		5	
3. Ηλεκτροτεχνίτης	1		7		8	
4. Επισκευαστής ποδηλάτων	-		4		4	
-Εκμεταλλευτής ποδηλάτων	-		1		1	
-Ενοικιαστής ποδηλάτων	-		1		1	
-Ποδηλάτης	2		-		2	
5. Μηχανικός αυτοκινήτου	3		17		20	
-τεχνίτης μηχανημάτων	4		3		7	
» οχημάτων	-		1		1	
6. Μηχανικός ηλεκτρικής	1		-		1	
7. Μηχανικός κινημ/φου	1		-		1	
8. Μηχανοδηγός	4		2		6	
9. Μηχανοτεχνίτης	-		3		3	
10. Μηχανουργός	3		15		18	
11. Οδηγός τρακτέρ	1		-		1	
12. Οξυγονοκολλητής	-		1		1	
13. Ραδιοτεχνίτης	-		2		2	
14. Τορναδόρος	-		1		1	
15. Χειριστής εκσκαφέα	1		1		1	
16. Χειριστής μηχανήματος	5		5		10	
17. Ψυκτικός	2		-		2	
18. Ωρολογοποιός	3		-		3	

Επάγγελμα	Ξ	%	Γ	%	Σύνολο	%
Θ. ΕΜΠΟΡΟΙ-ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒ. -ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ-	135		117		252	
1. Αντιπρόσωπος καυσίμων	1		1		2	
2. Βουστασιάρχης	6		1		7	
3. Έμπορος	102		76		178	
- Έμπορος ενδυμάτων	-		1		1	
- Έμπορος σιδηρικών	-		2		2	
Έμπορος φρούτων	-		2		2	
- Έμπορος χρημάτων	-		1		1	
- Έμπορος φιλικών	-		1		1	
Δερματέμπορος	-		1		1	
- Ζωέμπορος	-		3		3	
- Ευλέμπορος	1		-		1	
- Τυρέμπορος	1		-		1	
- Υποδεματέμπορος	-		1		1	
4. Επιχειρηματίας	13		11		24	
5. Εργοστασιάρχης	4		1		5	
6. Κινηματογραφιστής	1		-		1	
7. Κτηματομεσίτης	2		-		2	
8. Λογιστής	4		4		8	
9. Μεσίτης	-		3		3	
10. Πράκτωρ αυτοκινήτων	-		6		6	
11. Πράκτωρ εφημερίδων	-		1		1	
Ι. ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ	122		151		273	
1. Αγωγέας	3		-		3	
2. Αμαξάς	-		1		1	
- Αμαξηλάτης	1		8		9	
3. Αυτοκινητιστής	16		12		28	
4. Αχθοφόρος	5		4		9	
5. Καραγωγέας	25		39		64	
6. Οδηγός - σωφέρ	72		87		159	

Επάγγελμα	Ξ	%	Γ	%	Σύνολο	%
ΙΑ. ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΙ	—		3		3	
1. Δικαστής	-		1		1	
2. Ερηνοδίκης	-		1		1	
3. Πρωτοδίκης	-		1		1	
ΙΒ. ΝΟΜΙΚΟΙ	17		9		26	
1. Δικηγόροι	13		8		21	
2. Συμβολαιογράφοι	4		1		5	
ΙΓ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ	46		43		89	
1. Δημοδιδάσκαλος ή Δάσκαλος	26		19		45	
2. Καθηγητής	18		21		39	
-Γυμνασιάρχης	-		2		2	
-Γυμναστής	-		1		1	
3. Νηπιαγωγός	2		-		2	
ΙΔ. ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΟΙ	38		28		66	
1. Ιατρός	21		20		41	
-Κτηνίατρος	4		1		5	
-Οδοντίατρος	4		4		8	
-Οφθαλμίατρος	-		1		1	
2. Νοσοκόμος	1		-		1	
3. Οδοντοτεχνίτης	2		1		3	
4. Φαρμακοποιός	5		1		6	
5. Φυσικοθεραπευτής	1		-		1	
ΙΕ. ΕΚΚΛΗΣΙΑ	17		7		24	
1. Ιερείς	12		3		15	
2. Ιεροφάτης	3		2		5	
3. Νεωκόρος	2		2		4	

Επάγγελμα	Ξ	%	Γ	%	Σύνολο	%
ΙΣΤ. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ -ΣΩΜ. ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ	43		65		108	
1. Αγροφύλαξ	3		2		5	
2. Αξιωματικός	18		25		43	
3. Αξ/κός Στρατ. Δικαιοσ.	-		1		1	
4. Αξ/κός Χωροφυλακής	1		-		1	
5. Αρχιπυροσβέστης	1		-		1	
6. Αστυφύλακας	-		4		4	
7. Ενωματάρχης	1		-		1	
8. Μηχανικός Αεροπορίας	-		1		1	
9. Πυροσβέστης	15		21		36	
10. Σμηναγός	1		-		1	
11. Στρατιώτης	1		-		1	
12. Στρατιωτικός	1		-		1	
13. Ταγματάρχης	-		1		1	
14. Υπαξιωματικός	-		1		1	
15. Χωροφύλακας	1		9		10	
ΙΖ. ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΕΣ	15		19		34	
1. Αρχιμουσικός	1		-		1	
2. Διακοσμητής	-		3		3	
3. Καλλιτέχνης	-		2		2	
4. Μουσικός	-		6		6	
5. Οπερατέρ	1		-		1	
6. Οργανοπαίκτης	12		8		20	
7. Σκηνοθέτης	1		-		1	
ΙΗ. ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	192		298		490	
1. ΔΗΜ. ΥΠΑΛΛΗΛ.-Ν.Π.Δ.Δ	145		188		333	
α. Αποθηκάριος γεωργ.υπηρ.	-		1		1	
β. Δημόσιοι Υπάλληλοι	44		58		102	
γ. Γραμματέας Μητρόπολης	1		-		1	

Επάγγελμα	Ξ	%	Γ	%	Σύνολο	%
δ. Δημοτικός εισπράκτωρ	1		2		3	
ε. » κήρυξ	-		1		1	
στ. » κλητήρ	1		2		3	
ζ. » παιδονόμος	-		1		1	
η. Επιστάτης Γυμνασίου	-		1		1	
θ. Κλητήρας	2		-		2	
ι. » εμπορικής	-		1		1	
ια. » Νομαρχίας	-		2		2	
ιβ. » τράπεζας	2		-		2	
ιγ. Ταχυδρ. Διανομέας	2		-		2	
ιδ. Τελώνης	-		1		1	
ιε. Τελωνοφύλαξ	2		1		3	
ιστ. Τραπεζικός	24		9		33	
ιζ. Υπάλληλος αγροφυλακής	-		1		1	
ιη. » Α.Τ.Ε.	-		8		8	
ιθ. » γεωργ. υπηρεσίας	1		1		2	
κ. » Δ.Ε.Η.	5		13		18	
κα. » δημοτικός	2		9		11	
κβ. » δικαστικός	7		2		9	
κγ. » ΕΛΤΑ	-		5		5	
κδ. » Ε.Τ.Ε.	-		4		4	
κε. » εφοδιασμού	-		1		1	
κστ. » εφοριακός	-		3		3	
κζ. » Ι.Γ.Μ.Ε.	-		1		1	
κη. » Ι.Κ.Α.	2		3		5	
κθ. » κοιν. προνοίας	-		1		1	
λ. » λιμενικής	-		1		1	
λα. » λιμενικός	2		2		4	
λβ. » λιμεν. ταμείου	-		3		3	
λγ. » Ο.Α.Ε.Δ.	-		1		1	
λδ. » Ολυμπιακής	-		1		1	
λε. » Ο.Τ.Ε.	15		21		36	
λστ. » Π.Α.Υ.Π.	-		2		2	
λζ. » σιδηροδρομικός	-		1		1	
λη. » στρατιωτικός	3		-		3	
λθ. » στρατολογίας	1		-		1	

Επάγγελμα	Ξ	%	Γ	%	Σύνολο	%
μ. » ταμειακός	-		3		3	
μα. » ταχυδρομικός	11		8		19	
μβ. » Τ.Ε.Β.Ε.	1		-		1	
μγ. » Τ.Τ.Τ.	1		-		-	
μδ. » Υ.Ε.Β.	10		9		19	
με. » υγειονομικός	-		2		2	
μστ. » υγειονομικός φύλαξ	1		-		1	
μζ. Φύλαξ φυλακών	4		-		4	
μη. » δημ. αγοράς	-		1		1	
μθ. » υδραγωγείου	-		1		1	
2. ΙΔΙΩΤΙΚΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	47		110		157	
α. Αποθηκάριος φυγείου	1		-		1	
β. Βοηθός μηχανικός	2		-		2	
γ. » μηχανοδηγός	-		1		1	
δ. » συναρμολόγησης	-		1		1	
ε. » σωφέρ	-		1		1	
στ. » φαρμακοποιός	1		-		1	
η. Εισπράκτωρ ηλεκτρικής	1		-		1	
θ. » Κ.Τ.Ε.Υ.Λ.	7		10		17	
ι. Ιδιωτικοί υπάλληλοι	27		92		119	
ια. Ιδιωτικός ταχυδρόμος	-		1		1	
ιβ. Υπάλ/λος αυτοκινήτων	-		2		2	
ιγ. » Ξενοδοχείου	1		-		1	
ιδ. » Singer	1		-		1	
ιε. » Ε.Γ.Σ.Π.	5		2		7	
ιστ. Υπηρέτρια	1		-		1	
ΙΘ. ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟΙ	98		30		128	
1. Αξιωματικός ε.α.	4		-		4	
2. Συνταξιούχος	42		11		53	
3. » Α.Τ.Ε.	2		-		2	
4. » Γεωπόνος	1		-		1	
5. » Δημοσίου	3		-		3	
6. » Δημοτικός	1		-		1	

Επάγγελμα	Ξ	%	Γ	%	Σύνολο %
7. » ΕΛΤΑ.	-		1		1
8. » Ε.Τ.Ε.	1		-		1
9. » Ι.Κ.Α.	8		-		8
10. » Ν.Α.Τ.	3		3		6
11. » Ο.Γ.Α.	6		-		6
12. » Πολιτικός	8		12		20
13. » Στρατιωτικός	14		2		16
14. » Τ.Ε.Β.Ε.	3		1		4
15. » Χωροφύλακας	2		-		2
Κ. ΔΙΑΦΟΡΟΙ	172		112		284
1. Άεργος	7		2		9
2. Ανάπηρος πολέμου	-		2		2
- » αμάχου πληθυσμού	-		1		1
- Θύμα πολέμου	5		1		6
3. Ανθοκόμος	1		-		1
4. Αργυραμοιβός	1		-		1
5. Βιοτέχνης	-		5		5
6. Γεωπόνος	7		19		26
7. Δήμαρχος	-		1		1
8. Δημοσιογράφος	1		3		4
9. Διαφημιστής	-		1		1
10. Εκδορέυς	1		4		5
11. Ερευνητής	-		1		1
12. Εφοπλιστής	-		2		2
13. Ιχθυοτρόφος	-		1		1
14. Κομμωτής	-		3		3
15. Κουρέας	7		33		40
16. Κλωστοϋφαντουργός	-		1		1
- Υφαντουργός	-		2		2
17. Λιθογράφος	-		1		1
18. Μηχανολόγος	-		1		1
19. Ξενοδόχος	4		5		9
20. Οδηγονόμος	-		1		1
21. Οικονομολόγος	2		2		4

Επάγγελμα	Ξ	%	Γ	%	Σύνολο %
22. Ουδέν	-		1		1
23. Παιδονόμος	-		1		1
24. Πολιτευτής	-		1		1
25. Πυρηνικός Φυσικός	-		1		1
26. Σερβιτόρος	9		3		12
27. Σπουδαστής	3		-		3
28. Στεγνοκαθαριστήριο	-		2		2
29. Σχεδιαστής	1		1		2
30. Τυπογράφος	2		5		7
31. Τυροκόμος	50		2		52
32. Φωτογράφος	2		3		5
33. Χημικός	2		-		2
34. Λοιποί	67		-		67
Γενικό σύνολο	2383		2400		4783

Πηγές: Δημοτολογία δήμου Πρέβεζας

Τα δημοτολόγια εξετάζονται ως το 1980 και ανευρίσκονται 4783 οικογενειακές μερίδες. Το τρίγωνο που προαναφέρθηκε, συμμετέχει στα δημοτολόγια με 1652 νοικοκυριά, που αντιστοιχούν σε ποσοστό 34, 53%. Στο τρίγωνο όμως υπερισχύει η πλευρά «ελαιώνας - γεωργία» με 590 νοικοκυριά. Πρέπει ωστόσο να παρατηρήσουμε ότι 472 νοικοκυριά της πλευράς αυτής (ποσοστό 80%) ασκούν το επάγγελμα του γεωργού, του τοματοπαραγωγού κυρίως, ένα επάγγελμα που αναπτύχθηκε στην Πρέβεζα μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Όπως θα δούμε αργότερα, είναι Λευκαδίτες και Συρρακιώτες, που εγκαθίστανται μόνιμα στην πόλη ματαπολεμικά και αποτελούν τον κορμό των απασχολουμένων στην παραγωγή των κηπευτικών. Από τα συνολικά 472 νοικοκυριά τα 362 (76,69%) έχουν ξένη προέλευση (εκτός Πρέβεζας), γεγονός που ενισχύει την άποψη που προαναφέρθηκε. Αξίζει επιπλέον να σημειωθεί, ότι και τα υπόλοιπα 100 νοικοκυριά, τα οποία καταγράφονται ως γηγενή, στην πλειοψηφία τους είναι παιδιά Λευκαδιτών και Συρρακιωτών, που γεννήθηκαν στην Πρέβεζα μετά τον ερχομό των γονιών τους. Αβίαστα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι μεταπολεμικά η πλευρά «ελαιώνας - γεωργία» μεταβάλλεται σε βάση του τριγώνου, όσον αφορά τη δυνατότητα απορρόφησης εργατικού δυναμικού.

Το λιμάνι αντίθετα, όπως έχει προαναφερθεί, λειτουργούσε ως βάση μέχρι το 1950. Απορροφούσε κυρίως εργάτες που ασχολούνταν με τη φορτοεκφόρτωση των καραβιών. Από τα 570 νοικοκυριά τα 554 είναι εργάτες με μόνιμη ή

συμπληρωματική εργασιακή σχέση με το λιμάνι. Η δυνατότητα του λιμανιού για επαγγελματική στήριξη και απορρόφηση αναδεικνύεται έμμεσα, καθώς πολλά άλλα επαγγέλματα όφειλαν την ύπαρξή τους στο ότι το λιμάνι αποτελούσε βάση της οικονομικής ζωής της πόλης. Έτσι, στα παραπάνω νοικοκυριά πρέπει να συνυπολογίσουμε τους αχθοφόρους (9) και τους караγωγείς (64), των οποίων η επαγγελματική τους επιβίωση εξαρτάται από τη λειτουργία του λιμανιού. Ανάλογη σχέση είχαν και οι μουσικοί - οργανοπαίχτες (6 - 20) αλλά και αρκετοί έμποροι, που ασχολούνταν με την εναποθήκευση προϊόντων, που προορίζονταν για άλλες περιοχές, κυρίως τα Ιωάννινα. Γενικότερα όμως μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η δυνατότητα επαγγελματικής απορρόφησης, που διέθετε το λιμάνι, δεν μπορεί να περιοριστεί στα άμεσα σχετιζόμενα με το λιμάνι επαγγέλματα. Το ίδιο το λιμάνι, αποτελώντας τη βάση της οικονομικής ζωής της πόλης και την πύλη επικοινωνίας με όλη την Ήπειρο, επέδρασε σ' όλο τον ιστό της οικονομίας της περιοχής. Έτσι, προσελκύονται επαγγελματίες, που εκ πρώτης όψεως δεν έχουν σχέση με το λιμάνι. Τέτοιοι είναι: ζωέμποροι, παντοπώλες, καφεπώλες, μάγειροι, τσαρουχάδες, καροποιοί κ.λπ.

2. Το λιμάνι

Έχει ήδη τονιστεί ότι η Πρέβεζα ως το 1950 αποτελούσε διαμετακομιστικό κέντρο της Ηπείρου. Άνθρωποι και προϊόντα διακινούνταν μέσα από την Πρέβεζα. Ένα τιμολόγιο, με ημερομηνία 10 Νοεμβρίου 1936 και την υπογραφή του τότε λιμενάρχη Πρέβεζας, αποκαλύπτει την ποικιλία των ειδών, καθώς και τη διατίμηση της προσφερόμενης εργασίας (πιν. 4).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Τιμολόγιο φορτοεκφορτωτικών και εργατικών παραλίας λιμένος Πρεβέζης*

Κλάσις Κατηγ.εμπορεύματα Κατά τόνον	εργατ. φορτηγ.	ιδιοκτ. φορτηγ.	Δικαι. πρακτ.	εργατ. κύτους	εργατ. παραλ.
A! Άλευρα, Δημητριακοί καρποί, άλας. Γεώμηλα όσπρια	20.80	20.70	10.00	14.95	16.10
B! αποικιακά, ζάχαρις, καφές, όρυζα, είδη ζαχαρωδών, χαλβάς, κονσέρβες, σάπωνες, ελαιοχρώματα, χρώματα εν γένει οινόπ/μα, ποτά, τσιμέντα, μηχανήματα εν γένει μέχρι 500 κιλών, ελαίαι, έλαιον, λί-					

* Οι τέσσερις στήλες αντιστοιχούν στις τιμές που εισπράττανε οι εργάτες φορτηγίδων, οι ιδιοκτήτες φορτηγίδων, το δικαίωμα του πράκτορα, οι εργάτες κύτους και οι εργάτες παραλίας.

Κλάσεις Κατηγ.εμπορεύματα Κατά τόνον	Εργατ. φορτηγ.	ιδιοκτ. φορτηγ.	Δικαι. πρακτ.	εγγρατ. κύτους	εργατ. παραλ.
πη, βούτυρα, τυρός, χαρτικά εν γένει, έπιπλα συσκευασμένα εις κιβώτια, βενζίνη εις βαρέλια και κιβώτια, ελευθέρου εμπορίου, ζύθος εις κιβώτια και βαρέλια, ιματισμός Στρατού, εν γένει φάρμακα, υγειονομικά είδη εν γένει.....	23.40	22.75	11.25	18.	19.32
Γ. υφάσματα εν γένει, βάμβαξ έρια, είδη νεωτερισμού, άρωμα, φιλικά εις κιβώτια και βαρέλια, ξυλεία, ελαστικά αυτοκινήτων, δέρματα κατειργασμένα, ξηρά και υγράλατα, σιγάρα, καπνά εις φύλλα, σιγαρόχαρτον εις κιβώτια, σίδηρος ακατέργαστος, πιατικά, γάλατα εις κιβώτια και χόρτον.....	28.60	26.75	13.75	20.80	22.54
Έκαστον Αυτοκίνητα επιβατικά μέχρι 2 τόνων, κλειδοκύμβαλα	78.00	60.50	37.50	89.	96.80
Αυτοκίνητα φορτηγά οιουδήποτε βάρους	156.00	121.	75.	179.	193.2
Κάρα δίτροχα	13.	10.05	6.25	14.75	16.10
Κάρα τετράτροχα	26.	20.10	12.50	29.50	32.20
Άμαξαι παντός είδους	39.	30.25	18.75	44.85	48.30
Βαρέλια ξύλινα κενά μικρά	0.50	0.45	0.25	0.58	0.63
Βαρέλια ξύλινα μέτρια	1.05	0.80	0.50	0.90	0.98
Βαρέλια ξύλινα μεγάλα	2.08	1.62	1.00	2.40	2.60
Καθίσματα	1.04	0.80	0.50	1.17	1.23

Κλάσεις Κατηγ. εμπορεύματα Κατά τόνο	εργατ. φορτηγ.	ιδιοκτ. φορτηγ.	Δικαι. πρακτ.	Εργατ. κύτους	εργατ. παραλ.
Άροτρα πλήρη συναναρμολ/μένα	1.60	1.20	0.75	1.85	1.96
Οπωρικά, λαχανικά εις κόφες μέχρι 25 οκάδων	1.30	1.05	0.60	1.43	1.54
Οπωρικά κόφες άνω 25 οκάδ.	2.60	2.05	1.25	3.00	3.22
Ίπποι και ημίονοι	10.40	8.05	5.00	11.96	12.88
Βόες	6.25	4.85	3.00	7.47	8.05
Μόσχοι και χοίροι	3.65	2.85	1.75	4.50	4.83
Πρόβατα και τράγοι	1.30	0.93	0.62	1.50	1.61
Χοιρίδια, αμνοί, ερίφια	0.78	0.60	0.37	0.90	0.93
Καλύμματα ραπτομηχανών κατά κι- βώτιον	7.80	4.00	3.00	5.20	6.80
Τράπεζαι ραπτομηχανών	5.20	3.30	2.00	3.50	3.78
Σιδηρά εξαρτήματα, κεφαλαί ραπτο- μηχανών	2.60	1.90	1.50	1.85	1.40
Δαμουζάνες πλήρεις μέχρι 25 κιλών	1.80	1.70	1.00	1.30	1.40
Δαμουζ. 25 - 50 κιλών	2.86	1.34	1.00	2.08	2.24
» άνω των 50 κιλών	3.85	3.15	2.00	3.90	4.20
Ποδήλατα	9.20	6.80	5.00	9.00	9.80
Μοτοσυκλέτες	32.50	25.00	10.00	32.50	35.00
Κλίναι μοναί	1.60	1.20	0.75	1.85	1.96
Κλίναι μετά σουμιέ	2.60	1.90	1.50	2.40	2.60

Κλάσεις Κατηγ. εμπορεύματα Κατά τόνον	εργατ. φορτηγ.	ιδιοκτ. φορτηγ.	Δικαι. πρακτ.	εργατ. κύτους	εργατ. παραλ.
Βενζίνη και πετρέλαιον εις κιβώτια δύο δοχείων	—	—	—	—	—
Κιβώτια ρέγγες	0.35	—	—	0.25	0.25
Κιβώτια μεγάλα φαθίνων πιλων	8.00	—	—	7.00	7.00
Κιβώτια μικρά φαθίνων πιλων	4.00	—	—	3.50	3.50
Κλούβες πουλιών μεγάλες	12.00	—	—	10.00	10.00
» » μικρές	9.00	—	—	9.00	—
Πλάστιγγες μέχρι 50 κιλ.	5.00	—	—	5.00	5.00
» 50 - 300 »	7.50	—	—	7.50	7.50
» 300 - 500 »	25.00	—	—	25.00	25.00
Ραδιόφωνα και γραμμόφωνα μικρά	4.00	—	—	4.00	4.00
Ραδιόφ. γραμμόφ. μεγάλα	9.00	—	—	9.00	9.00
Δέματα σκούπες μέχρι 50 κλ.	3.00	—	—	2.50	2.50
» » 50 - 100 κλ.	5.00	—	—	4.00	4.00
» » άνω 100 »	8.00	—	—	7.00	7.00
Μπάλες χόρτου	1.50	—	—	1.50	1.50
Πόμπες κενές	4.00	—	—	3.50	3.50
Κεφαλοτύρι έκαστον	0.15	—	—	0.12	0.12
Μακαρόνια δέματα μέχρι 10 κιλά	0.15	—	—	0.12	0.12
Κιβώτια φάρμακα και είδη πολυτε- λείας: αρώματα, πούδρες, σάπωνες κλπ. μέχρι 50 κιλών	5.00	—	—	4.00	4.00

Κλάσις Κατηγ. εμπορεύματα Κατά τόνον	εργατ. παραλ.	ιδιοκτ. φορτηγ.	Δικαι. φορτηγ.	εργατ. κύτους	εργατ. παραλ.
» » από 50-100 κιλ	8.00	—	—	6.00	6.00
Σωλήνες πύλινοι (χιουνια) έκαστον	0.25	—	—	0.20	0.20
Συρματόπλεγμα έκαστον δέμα (κου- λούρα)	—	—	—	—	—
Χρηματοκιβώτια μέχρι 300 κιλά	20.00	—	—	16.00	16.00
» 300 - 500 κιλ.	30.00	—	—	25.00	25.00
Κουφώματα παραθύρια	4.00	—	—	3.00	3.00
Κουφώματα πόρτες	8.00	—	—	7.00	7.00
Κιβώτια ιχθύων μέχρι 100 κ.	4.00	—	—	3.00	3.00
» » άνω 100 κιλών	5.00	—	—	4.00	4.00
Σάκοι χαβάρων και εν γένει θαλασ- σινών ειδών	3.00	—	—	3.00	3.00
Καρυδόφυχα εις κιβώτια	5.00	—	—	5.00	5.00
Σάκοι με φαθιά καρεκλοποιίας	3.00	—	—	2.00	2.00
Μηχανήματα εξαιρετικού βάρους ο τόνος: από 500 - 1500 κιλών	53.25	22.75	11.25	42.15	45.36
» 1501 - 2000 »	79.00	22.75	11.25	68.20	73.45
» 2000 - 3000 »	122.85	22.75	11.25	94.20	101.43
» 3001 - 5000 »	163.80	22.75	11.25	125.60	135.84
» 5001 και άνω	234.00	22.75	11.25	179.40	193.20

Εν Πρεβέζη τη 10η Νοεμβρίου 1936
Ο Λιμενάρχης

Πηγές: Αρχείο λιμεναρχείου Πρέβεζας

Η απλή ανάγνωση του πίνακα 4 φανερώνει τον κυρίαρχο ρόλο του λιμανιού ως διαμετακομιστικού κέντρου. Ο πόλεμος του 1940 αποτέλεσε την αρχή του τέλους μιας εποχής. Η δεκαετία του 1940 χαρακτηρίστηκε από την αποφασιστική συμβολή του λιμανιού στην ενίσχυση των μαχόμενων δυνάμεων του ελληνικού στρατού στο μέτωπο της Ηπείρου. Να πώς περιγράφει ο Λευτέρης Κωστούλας, 67 χρονών, λιμενεργάτης τότε, τη λειτουργία του λιμανιού: «Η Πρέβεζα ήταν ο πρώτος λιμένας ανεφοδιαστικός του μετώπου και ήταν ο στόχος της ιταλικής αεροπορίας που βομβαρδιζόταν καθημερινά. Εκκενώθηκε η πόλη. Σκόρπισε ο κόσμος στη Βόνιτσα, στο Μοναστηράκι, στα Παλιάμπελα και στα γειτονικά χωριά (Νιοχώρι, Άγιος Θωμάς). Κάθε σπίτι ήταν κι αποθήκη του στρατού. Μόνο λιμενεργάτες θα 'βρισκες εδώ. Δούλευαν πάνω από 300 λιμενεργάτες. Είχαν φέρει και από τον Πειραιά και από τη Σύρα. Οι βομβαρδισμοί ήταν συνεχείς. Στην αρχή δούλευαν πρωί. Αλλά τους κατάλαβαν τα ιταλικά αεροπλάνα και η εργασία μετατοπίστηκε τη νύχτα από το σούρουπο μέχρι το πρωί. Οι βομβαρδισμοί ήταν συχνοί, αλλά δε σταμάτησε η εκφόρτωση για τον Αλβανικό πόλεμο. Και για τις υπηρεσίες αυτές προς το έθνος η πόλη της Πρέβεζας παρασημοφορήθηκε με το Σταυρό Α' τάξης».

Η κίνηση στο λιμάνι συνεχίστηκε ως το 1952. Στη διάρκεια του Εμφυλίου το λιμάνι χρησιμοποιήθηκε για τη στήριξη των κυβερνητικών δυνάμεων. Παράλληλα, με την υπαγωγή της χώρας στο δόγμα Τρούμαν, άρχισε να καταφτάνει συμμαχική βοήθεια.¹³ Τα εφόδια της UNRA και, μετά τον Εμφύλιο, τα εφόδια ανοικοδόμησης δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την τελευταία άνοιξη του λιμανιού. Αυτό κράτησε ως το 1952. «Το λιμάνι έτρεχε καλά μετά τον πόλεμο. Τα φερυμπότια σταμάτησαν τη δουλειά των λιμανιών». Αυτή είναι, διατυπωμένη επιγραμματικά, η άποψη του λιμενεργάτη Βασίλη Σαρδελή, που διατέλεσε χρόνια πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου Πρέβεζας.

Στοιχεία βέβαια επίσημα δεν έχουμε, αν και στοιχεία μπορούμε να πούμε ότι αποτελούν οι διαμαρτυρίες των σωματείων, οι συσκέψεις για την αντιμετώπιση της κρίσης και οι αφηγήσεις λιμενεργατών εκείνης της εποχής. Έτσι, πληροφορούμαστε ότι «η Πρέβεζα απετέλει μέχρι 31 Μαρτίου 1951, ημέραν διαλύσεως της Κοινοπραξίας Εταιριών Πετρελαίου (Κ.Ε.Π.), επιλιμένιον κέ-

13. Λ. Καμαρινού, *Γεωργία και αναπτυξιακή διαδικασία στην Ελλάδα. Η σωσώρευση του γεωργικού πλεονάσματος*, Αθήνα 1977, σ. 33. «Το λιμάνι αυτό είναι το σπουδαιότερο της Ηπείρου. Από εκεί διενεργούνταν όλη η ηπειρωτική κίνηση. Σήμερα, είναι καταστραμμένο, εκτός από το μικρό του τμήμα, όπου προσεγγίζουν τα μικρά ακτοπλοϊκά σκάφη και ξεφορτώνουν τα εφόδια της ούτρα». Βλ. Ανώνυμος, «Πρέβεζα», *Ηπειρωτική Ζωή*, 1 (1946), σ. 28.

ντρον υγρών καυσίμων».¹⁴ Μπορεί το γεγονός αυτό να θεωρηθεί ως αρχή της διαδικασίας, που είχε ως συνέπεια την απώλεια του διαμετακομιστικού χαρακτήρα, διαδικασία που ολοκληρώνεται στη δεκαετία του 1950. Ο λιμενεργάτης Νότης Πανάγος, που έζησε την ανατροπή του ρόλου της πόλης, αφηγείται τη μετάβαση από την ακμή στην παρακμή: «Εδώ τότες έρχονταν όλα τα βαπόρια και τα καΐκια. Δεν υπήρχε το Ρίο - Αντίρριο. Όλο το εμπόριο της Ηπείρου περνούσε απο δω. Το '40 έγινε ο πόλεμος. Εμάς τότε μας επιστρατεύσανε. Καθίσαμε εκεί κάνα 6 - 7 μήνες που κράτησε ο πόλεμος. Μετά φύγαμε από εκεί. Ήρθαμε εδώ. Εδώ πέρα ήταν όλα ερειπωμένα από τους βομβαρδισμούς και ο κόσμος ήταν σε άθλια κατάσταση. Για μας τους λιμενεργάτες είχε ένα ευεργέτημα που οι Εγγλέζοι και οι Αμερικάνοι άρχισαν και στέλναν καράβια φορτωμένα με τρόφιμα. Ήταν 4 - 5 καράβια πεσμένα στο μώλο και άλλα 4 - 5 περίμεναν να ξεφορτώσουν. Τότες οι μόνοι που βγάζαμε λεφτά ήμαστε εμείς οι λιμενεργάτες μέχρι το '50. Αυτή η δουλειά μετά κόπηκε. Ούτε καΐκι δε ζύγωνε. Τότες έγινε ο σεισμός στην Κεφαλονιά και στη Ζάκυνθο και πολλοί από μας φύγανε εκεί για να δουλέψουνε σαν οικοδόμοι. Το '56 έφακα από δω και πήγα στην Αθήνα. Στην Αθήνα έκατσα ένα χρόνο. Μετά άρχισε η δουλειά και ξεκίνησε σιγά σιγά. Έρχονταν λιπάματα εδώ πέρα. Έρχομαι πάλι στην Πρέβεζα. Μετά από λίγο διάστημα - δε θυμάμαι - άρχισαν τα πορτοκάλια από την Άρτα». Στα μέσα λοιπόν της δεκαετίας του '50 το λιμάνι νεκρώνει κυριολεκτικά. Είναι η περίοδος της μεγάλης κρίσης και των αλλεπάλληλων συσκέψεων, για να βρεθεί κάποια λύση. Το καλαμπόκι είναι από τα ελάχιστα προϊόντα που ξεφορτώνονται στο λιμάνι.

Η εμπορευματική κίνηση του λιμανιού, μετά την έντονη καθοδική πορεία που σκιαγραφήσαμε πιο πάνω, η οποία κράτησε ως το 1956, άρχισε να σημειώνει ανάκαμψη στη δεκαετία του 1960, ιδίως. Ποτέ βέβαια δεν επανήλθε στα προηγούμενα επίπεδα. Το λιμάνι έχασε οριστικά την αίγλη του. Αξιοπαρατήρητη είναι όμως η αλλαγή στη σχέση φορτοεφορτώσεων εσωτερικού - εξωτερικού. Ενώ πριν από το 1956 οι φορτοεφορτώσεις με κατεύθυνση το εξωτερικό δεν ξεπερνούσαν ποτέ το 20% των αντιστοίχων, που προορίζονταν για το εσωτερικό, το ποσοστό αυτό το 1964 έφτασε το 66,6%.¹⁵ Η εντυπωσιακή αυτή αλλαγή, που θα μπορούσε να προκαλέσει εσφαλμένες εκτιμήσεις για την παραγωγική ανάπτυξη της περιοχής, οφείλεται στην εξαγωγή εσπεριδοειδών μέσω του λιμανιού της Πρέβεζας προς τις σοσιαλιστικές χώρες (Λ.Δ.Γερμανίας, ΕΣΣΔ,

14. Εθνικόν Εργατικόν Κέντρον Πρεβέζης, πράξη 3 (3.2.59).

15. Ν. Δεληγιαννάκης, Α. Κωνσταντινίδης, Κ. Μπαρμπάτης, Κ. Γκάρτσιος, ό.π., σ.

Πολωνία). Αντίθετα με την εμπορευματική κίνηση, η επιβατική κίνηση ακολούθησε συνεχή καθοδική πορεία, ώσπου ο «Γλάρος», το επιβατικό πλοίο που εκτελούσε το θαλάσσιο δρομολόγιο Πειραιά-Πρέβεζας και ήταν για τους Πρεβεζάνους σύμβολο υπεροχής της πόλης στον Ηπειρωτικό χώρο με τον έλεγχο που ασκούσε στη διακίνηση των ανθρώπων, σταμάτησε να εκτελεί το δρομολόγιό του στις αρχές του 1960!¹⁶ Στο συμβολικό επίπεδο η διακοπή της θαλάσσιας συγκοινωνίας θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η πράξη που κλείνει την περίοδο της ιστορίας της Πρέβεζας, όπου τη δύναμή της αντλούσε από το διαμετακομιστικό ρόλο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5α *

Εμπορική κίνηση λιμανιού Πρέβεζας

Εμπορεύματα Εκφορτωθέντα	1964 1966	1968 1969	1971 1972	1973 1974	1975 1976	1977 1978	1979 1980
1. Αγγεία πήλινα	30000	-	-	-	-	-	-
» »	-	-	-	-	-	-	-
2. Άλευρα	49	4	-	-	-	-	-
»	-	10	200	-	-	-	-
3. Αμύγδαλα	38	-	-	-	-	-	-
»	-	-	-	-	-	-	-
4. Άσφαλτος	3440	-	-	2900	2400	-	-
»	-	-	-	-	-	-	-
5. Βαμβακόσπορος	30	72	35	34	-	-	-
»	50	50	35	16	-	-	-
6. Γάλατα	-	17	-	-	-	-	-
»	-	-	-	-	-	-	-

16. «Η συγκοινωνία αυτή μετά των λιμένων Πειραιώς και Πατρών δια του ατμοπλοίου «Γλάρος» της ακτοπλοίας Καβουνίδου εξετελείτο μέχρι προ πενταετίας κανονικώς μίαν και δύο φορές την εβδομάδα, μετά ταύτα όμως περιωρίσθη εις μίαν μόνον. Αύτη μέχρι προ μηνός εξετελείτο κανονικώς, έστω και άπαξ της εβδομάδας, πλην όμως τελευταίως παρατηρείται διακοπή της συγκοινωνίας ταύτης». Κ. Παπαδάκης, «Η Θαλάσσια άγονος γραμμή», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάιος 1963 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 388, σ. 1.

Εμπορεύματα Εκφορτωθέντα	1964 1966	1968 1969	1971 1972	1973 1974	1975 1976	1977 1978	1979 1980
7. Αραβόσιτος	4915	1537	4036	13776	6908	-	10874
»	15332	7907	7133	-	6368	9465	10484
8. Κριθή	2736	6757	860	-	400	-	3005
»	3410	-	708	2573	700	1880	1187
9. Σίτος	1418	-	-	460	560	-	-
»	877	-	585	-	1248	600	670
10. Διάφορα	152	-	-	-	-	-	2
»	30	-	-	23	-	-	622
11. Ελαιοπυρήνας	731	708	374	-	-	-	40
»	1213	357	168	-	-	156	100
12. Εφόδια Στρατού	3839	300	100	660	172	-	630
»	629	165	-	1185	1058	250	1329
13. Ζάχαρη	-	-	180	100	-	-	-
»	-	500	-	800	-	-	-
14. Ζώα	-	-	-	-	-	-	-
»	222	611	-	-	-	-	-
15. Καύσιμα	3739	6972	8507	10340	10233	-	8760
»	7092	4944	7570	10565	8059	7505	4800
16. Κενά βαρέλια	10	-	-	-	-	-	-
»	5	-	-	-	-	-	-
17. Κέραμοι	411	50	-	15000	-	-	-
»	128	40	50	-	70000	-	-
18. Λιπάσματα	13872	4182	2549	9063	8233	-	4087
»	18546	4841	4170	3025	3440	4637	2545
19. Μετασχ/τής ΔΕΗ	-	-	-	1	-	-	-
»	-	-	-	-	-	-	-
20. Μηχανήματα	-	-	-	-	3000	-	-
»	-	-	-	-	-	-	-

Εμπορεύματα Εκφορτωθέντα	1964 1966	1968 1969	1971 1972	1973 1974	1975 1976	1977 1978	1979 1980
21. Νιτρικό οξύ »	- -	- 20	- -	4 900	- -	- -	- -
22. Ξυλεία »	2208 9920	12604 16740	11175 19839	11648 4849	7443 32975	- 16428	25252 18358
23. Ξυλοκιβώτια »	- -	224 690	2170 5120	5120 2993	10627 1200	- 26000	- -
24. Πυρηνόξυλα »	- -	- -	10 -	- 215	- -	- -	- -
25. Σαρδέλα »	40 -	- -	- -	- -	- -	- -	- -
26. Σίδηρα »	400 894	40 330	150 322	150 -	- -	- -	- -
27. Στόλοι Δ.Ε.Η. »	- 100	- -	- -	- -	- -	- -	- 2026
28. » Ο.Τ.Ε. » »	- -	- 250	- 1450	1550 -	- -	- -	- -
29. Τούβλα »	741 -	22 29	10 29	87 -	- -	- -	- -
30. Τσιμέντα »	5510 7817	10033 3624	5700 -	1460 -	- -	- 768	704 -
31. Υγραέριο »	- -	1661 1295	250 2835	795 2353	4073 2352	- 3715	3744 3216
32. Υλικά Δ.Ε.Π. »	- -	- -	- -	- -	- 840	1735 -	- -
33. Φοινικόσπορος »	- -	- -	- -	- -	1500 530	- -	- -

ΠΙΝΑΚΑΣ 5β*

Εμπορική κίνηση λιμανιού Πρέβεζας

Εμπορεύματα	1964	1968	1971	1973	1975	1977	1979
Φορτωθέντα	1966	1969	1972	1974	1976	1978	1980
1. Αιθέρια έλαια πορτοκαλιού	-	-	-	-	-	12	10
»	-	-	-	-	-	-	-
2. Αμμοχάλικο	-	78	95	-	-	-	-
»	10	244	66	-	-	-	-
3. Αυτοκίνητα τεμαχι- σμένα	-	-	-	-	-	-	-
»	120	-	-	-	-	-	-
4. Βαμβάκι	908	695	-	-	-	-	172
»	59	-	-	330	27	1798	449
5. Διάφορα	223	126	207	-	-	-	-
»	253	43	151	5	-	-	-
6. Ελιές βρώσιμες	-	-	-	-	-	-	92
»	-	-	-	-	-	79	-
7. Εσπεριδοειδή	3582	7673	9423	13115	22062	16940	2905
»	13563	12614	19795	22729	22272	13990	5853
8. Έτοιμα ενδύματα	-	-	-	-	-	-	45000
»	-	-	-	-	-	-	-
9. Εφόδια στρατού	438	-	-	-	-	-	-
»	664	-	-	-	-	-	-
10. Ζύμες Σαπουνοποιή- σεως	-	-	-	-	-	1408	125
»	-	-	-	-	-	213	-
11. Ζώα	-	146	150	-	-	-	-
»	91	942	100	-	-	-	-
12. Καπνός	-	-	-	-	-	414	627
»	-	-	-	-	-	213	305

Εμπορεύματα Φορτωθέντα	1964 1966	1968 1969	1971 1972	1973 1974	1975 1976	1977 1978	1979 1980
13. Καύσιμα	12	-	-	-	-	-	-
»	57	-	350	-	-	-	-
14. Κομπόστα	-	-	-	130	-	3333	2529
»	-	-	-	700	1645	2842	2570
15. Λιπάσματα	-	170	-	30	-	-	-
»	4500	1205	370	-	-	-	-
16. Νήματα βαμβακερά	-	-	-	-	-	-	1520
»	-	-	-	-	-	1594	-
17. Ευλεία	-	16	-	-	-	-	-
»	-	10	-	-	-	-	-
18. Πούλπας βερίκοκου	-	-	-	-	-	71	-
»	-	-	-	-	35	-	-
19. Πυρηνέλαιο	-	-	-	330	140	-	-
»	671	225	370	378	200	-	-
20. Ρύζι	-	-	-	-	-	-	-
»	350	-	-	-	-	-	-
21. Τομάτες αποφλοιω- μένες	-	-	-	-	-	420	289
»	-	-	-	-	609	1383	-
22. Τούβλα	-	-	83	-	-	-	-
»	99	15	12	-	-	-	-
23. Φασόλια	-	-	-	-	-	-	-
»	-	549	-	-	-	-	-
24. Χάβαρα	-	3.5	-	-	-	-	-
»	12	30	-	-	-	-	-
25. Χέλια	31	641	958	26	-	47	187
»	38	240	-	30	205	147	-

Εμπορεύματα	1964	1968	1971	1973	1975	1977	1974
Φορτωθέντα	1966	1969	1972	1974	1976	1978	1980
26. Χυμοί φρούτων	-	7133	6685	13456	14322	13048	7710
»	1750	1682	9310	6315	11821	13323	1985

Πηγές: Οι πίνακες έχουν συνταχθεί με βάση τα βιβλία κατάπλων και απόπλων του λιμεναρχείου Πρέβεζας.

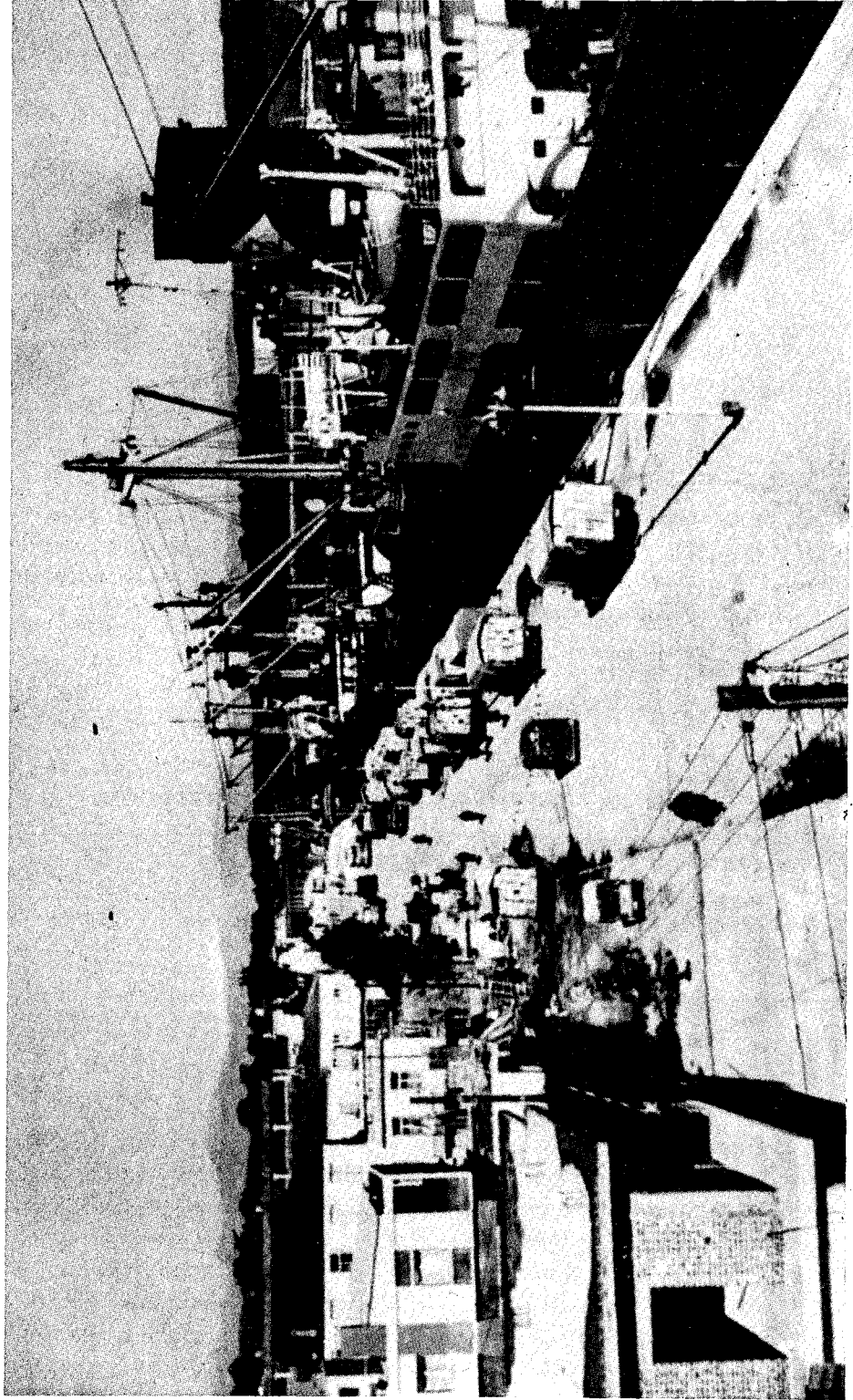
Συγκρίνοντας τον πίνακα 4 με τους πίνακες 5α και 5β, διαπιστώνουμε ότι η εμπορευματική κίνηση του λιμανιού, όπως παρουσιάζεται μεταπολεμικά, δεν έχει το εύρος της προπολεμικής εποχής. Τα προϊόντα που διακινούνται, από τη δεκαετία του 1960 και ύστερα, δεν καλύπτουν τις ανάγκες όλης της βορειοδυτικής Ελλάδας. Η κίνηση σε συνολικές ποσότητες έχει ως εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Εμπορική κίνηση λιμανιού Πρέβεζας κατά μονάδα μέτρησης

Εμπορεύματα	Κυβικά	Λίτρα	Τεμάχια	Τόνοι
1. Εκφορτωθέντα	240805	126299	1692225	256878
2. Φορτωθέντα	26	441	255429	335091

Η κίνηση του λιμανιού στηρίζεται α: Στα εφόδια του στρατού και τα καύσιμα, που ως ελεγχόμενα από το κράτος έρχονται υποχρεωτικά από το λιμάνι. β. Στις ζωτροφές του δημοσίου πάλι, που διακινούνταν από την Α.Τ.Ε. Οι ζωτροφές αυτές ανέρχονται σε 117424 τόνους από τους συνολικούς 256878 που ξεφορτώθηκαν στο λιμάνι και αντιστοιχούν στο 45,71% της κατηγορίας αυτής. Αν μάλιστα υπολογίσουμε και τα λιπάσματα που διακινούνταν κι αυτά από την τράπεζα, τότε οι τόνοι που ήλεγχε η Α.Τ.Ε., φθάνουν στους 200613 και το ποσοστό στο 78,09%. Τα είδη γενικού εμπορίου έχουν σταματήσει να έρχονται

Εικ. 14. Φόρτωση εσπεριδοειδών στο λιμάνι της Πρέβεζας (κατ ποστάλι 1960).

από τη θάλασσα.¹⁷ γ. Στην ξυλεία που η εισαγωγή της (Σκανδιναβικές χώρες και Ε.Σ.Σ.Δ., κυρίως) συνδέθηκε με την εξαγωγή εσπεριδοειδών στις σοσιαλιστικές χώρες. Οι ποσότητες της ξυλείας - μαζί με τα ξυλοκιβώτια - που ξεφορτώθηκαν στην Πρέβεζα στις πιο πάνω χρονολογίες ανήλθαν στα 240805 κυβικά, ποσότητες που ενίσχυσαν σημαντικά την οικονομική δραστηριότητα του λιμανιού. δ. Στα εσπεριδοειδή που από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 άρχισαν να εξάγονται προς τις σοσιαλιστικές ιδίως χώρες.¹⁸ Από τους 335091 τόνους που φορτώθηκαν από το λιμάνι, οι 308805 αντιστοιχούν στα εσπεριδοειδή, τις κομπόστες και τους χυμούς (εσπεριδοειδή 186516, κομπόστες 13749, χυμοί 108540), ποσοστό δηλαδή 92,15 %.

Αξίζει εξάλλου να αναφέρουμε τα οικοδομικά υλικά, από την πλευρά των εκφορτώσεων, και το βαμβάκι (4438 τόνοι), κατεργασμένο στο εκκοκιστήριο της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών Πρέβεζας,¹⁹ τα καπνά της Αιτωλοακαρνανίας (1559 τόνοι) και τα χέλια (2550 τόνοι) που απορροφούνται στο σύνολό τους από την Ιταλία.²⁰ Επιπλέον, στη στήλη «φορτωθέντα» παρατηρούμε ότι σημειώνονται μικρές ποσότητες υλικών που φορτώθηκαν από το λιμάνι. Πρόκειται για οικοδομικά υλικά και οπωροκηπευτικά, με τα οποία η Πρέβεζα

17. Εθνικών Εργατικών Κέντρον Πρέβεζης, πράξη 37 (7. 5. 53).

18. Οι κύριες χώρες προορισμού για τα εσπεριδοειδή ήταν: α. Η Σοβιετική Ένωση, που απορροφούσε και τις περισσότερες ποσότητες. Σ' αυτή τη χώρα τα καράβια κατευθύνονταν κυρίως στη Μαύρη θάλασσα (Αρχάγγελος, Οδησσός, Νοβοροσίνσκ, Ροστόβ). Πολλές φορές σημειώνεται ως προορισμός η γενική ένδειξη «Ρωσία». β. Άλλες χώρες με μικρές ποσότητες ήταν η Πολωνία, η Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, η Σουηδία και η Ολλανδία (Ρόττερταμ).

Στους χυμούς παρατηρείται μεγαλύτερη διάχυση στα κράτη που τους απορροφούσαν, και ιδίως προς τα δυτικά. Έτσι, έχουμε φορτώσεις με προορισμό: Αμβούργο και Βρέμη Ομοσπονδιακής Γερμανίας, Ρόττερταμ, Πολωνία, Μεσσίνα Ιταλίας, Βουλγαρία, Ριέκα Γιουγκοσλαβίας, Βαλένθια Ισπανίας, Ρωσία, Βίσμαρκ Λαϊκής Δημοκρατίας Γερμανίας, Αλβανία.

19. «Η διεθνής κρίση τιμών και η εγκατάλειψη ορυζοπαραγωγών από το κράτος μετατόπισαν σταδιακά - από το 1954 και μετά - την καλλιέργεια στο βαμβάκι. Το 1957 κατασκευάστηκε στην Πρέβεζα το εκκοκιστήριο της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών που επεξεργάζεται την παραγωγή βαμβακιού των περιοχών Θεσπρωτίας, Άρτας, Πρέβεζας και Βόνιτσας». Π. Καζούκα, «Ιστορικό ανάπτυξης αγροτικών βιοτεχνιών - βιομηχανιών στο νομό Πρέβεζας». Πρακτικά Συνεδρίου: «Η βιομηχανία στην Ήπειρο», έκδοση Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος/ Τμήματος Ηπείρου, Γιάννινα 1981, σ. 33.

20. Τα χέλια εξάγονταν κατά κανόνα στην Ιταλία και στις πόλεις Πέζαρο, Οτράντο, Μπάρι. Ακόμη, μικρές ποσότητες εξάγονταν και στην Ολλανδία.

εξακολουθούσε να εφοδιάζει διάφορα γειτονικά νησιά ως τα μέσα της δεκαετίας του 1970.²¹

3. Επαγγέλματα λιμανιού - μεταβολές

Στην πλευρά «λιμάνι» της οικονομικής δραστηριότητας της πόλης εντάξαμε εννιά επαγγέλματα (βλ. πιν. 4). Από αυτά, τα 5 - εργάτης, εργάτης λιμένος, εργάτης παραλίας, εργάτης φορτηγίδων και λιμενεργάτης - ταυτίζονται με το επάγγελμα του λιμενεργάτη. Η πλευρά «λιμάνι» λοιπόν περιλαμβάνει τα κύρια επαγγέλματα του λιμανιού, τα οποία υπάρχουν χάρη στο λιμάνι και μόνο. Μπορούμε όμως να διακρίνουμε και μιαν άλλη κατηγορία ποικίλων επαγγελμάτων, που συνέδεσαν την πορεία τους με την τύχη του λιμανιού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δε θα μπορούσαν να υπάρχουν κάτω από άλλες συνθήκες. Θα ασχοληθούμε αρχικά με την πρώτη κατηγορία, στην οποία εντάσσονται οι λιμενεργάτες, οι φορτοεφορτωτές, οι εκτελωνιστές, κ.λπ.

3. 1. Λιμενεργάτες

Είναι από τα παλαιότερα σωματεία και το πιο προνομιούχο, ακόμη και μετά τον πόλεμο, όταν δηλαδή άρχισε η μεγάλη κρίση του λιμανιού. Ιδρύθηκε το 1924,²² σε μιαν εποχή που η Ελλάδα ταλανιζόταν από την αποτυχία της Μικρασιατικής καταστροφής, η οποία τροφοδότησε πολλούς κοινωνικούς αγώνες.²³ Ο Βασίλης Σαρδελής, από τους πρώτους λιμενεργάτες, θυμάται τις συνθήκες που ευνόησαν την ίδρυση του σωματείου: «Το σωματείο ιδρύθηκε το 1923 από

21. Ως τις αρχές της δεκαετίας του 1970 η Πρέβεζα εφοδίαζε με οικοδομικά υλικά και κηπευτικά γειτονικές περιοχές, όπως: Λευκίμη Κέρκυρας, Παξοί, Μεγανήσι Λευκάδας, Σάμη και Φισκάρδο Κεφαλονιάς, Κάλαμος κ.α.

22. Στο «Μητρώον Εθνικού Εργατικού Κέντρου Πρεβέζης» καταγράφεται με αύξοντα αριθμό 10 και με τον τίτλο: Σύλλογος φορτοεφορτωτών και εργατών λιμένος Πρεβέζης, έτος ίδρύσεως 1924, μέλη 71.

23. Βλ. Α. Μπεναρόγια, *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*, Αθήνα 1975, σσ. 190 - 191. Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923 - 27). Επαναστατικές εξαγγελίες*, Αθήνα 1985, (πρόλογος).

στρατιώτες που είχαν πάει στη Μικρασία.²⁴ Με την υποχώρηση ορισμένοι ήρθαν με πνεύμα αριστερό. Αλλά δεν ήταν εργάτες αυτοί. Έμπαιναν στα πλοία και έπαιζαν ζάρια. Μετά από 1 - 2 χρόνια το ξανασυγκροτήσαμε. Ήταν το δεύτερο σωματείο μετά το αρτεργατών. Το σωματείο ξεκίνησε με 30 άτομα που ήταν αρχικά ναυτικοί. Ήταν η εποχή που βγήκαν οι μηχανές και τα ιστιοφόρα μπήκαν στην άκρη και έτσι οι ναυτικοί αυτοί έμειναν άνεργοι. Ήταν το πιο μαχητικό σωματείο. Βάλαμε μπροστά και την ίδρυση του εργατικού κέντρου. Ήταν η πρωτοπορία του συνδικαλιστικού κινήματος στην Πρέβεζα το σωματείο. Έβαλε για πρώτη φορά κοινωνικά προβλήματα. Ακόμη, η πρεβεζάνικη κοινωνία τους αντιμετώπιζε ευνοϊκά, γιατί δημιουργούσαν οικονομική ζωή».

Οι κοινωνικοί κλυδωνισμοί που ακολούθησαν τη Μικρασιατική καταστροφή, επηρέασαν λοιπόν και την κοινωνική - οικονομική ζωή της Πρέβεζας, που ως λιμάνι ήταν ανοιχτή στα ρεύματα της εποχής, και η εισαγωγή της τεχνολογίας στις μεταφορές επηρέασε άμεσα τη σύνθεση του εργατικού της δυναμικού. Οι πρώτοι εργάτες, που στελέχωναν το σωματείο, ήταν μερικοί ναυτικοί, ιδιοκτήτες ιστιοφόρων, οι οποίοι βρέθηκαν σε αδυναμία να επενδύσουν στη σύγχρονη τεχνολογία και έτσι στράφηκαν στο καινούργιο σωματείο, το οποίο από το 1928 απέκτησε τέτοια δομή, ώστε τα μέλη του διαφοροποιούνταν από τους υπόλοιπους εργάτες. Το 1928 συστήθηκε η Επιτροπή Ρυθμίσεως Φορτοεκφορτωτών Λιμένος (Ε.Ρ.ΦΕ.Λ), υπεύθυνη για τις προσλήψεις και απολύσεις στο σωματείο αυτό. Χαρακτηριστικό είναι, ότι ο αριθμός των εργατών καθοριζόταν από την κίνηση του λιμανιού. Σε κάθε λιμενεργάτη αντιστοιχούσαν ορισμένοι τόνοι ετησίως. Έτσι, η σχέση ανάμεσα στην Ε.Ρ.ΦΕ.Λ. και στο σωματείο, που προκλήθηκε για την προστασία των συμφερόντων των λιμενεργατών, έγινε ανισομερής, καθώς η επιτροπή απέκτησε εξουσιαστική δύναμη, κάτι που εκδηλώθηκε με ιδιαίτερη ένταση στα μεταπολεμικά χρόνια, με δεδομένη την ανεργία και τη νοοτροπία του εργατικού δυναμικού της πόλης, που διαμορφώθηκε από την προνομιακή θέση των μελών του σωματείου λιμενεργατών.

Προπολεμικά, το σωματείο ήταν ένα, αλλά είχε 4 τμήματα (πιν. 4). Οι περιοχές ευθύνης του σωματείου ήταν τέσσερις: το κύτος (αμπάρι του πλοίου), οι φορτηγίδες (μαούνες-μαγούνες), η παραλία και το τελωνείο. Έτσι, οι εργάτες κατατάσσονται σε τέσσερα τμήματα, το καθένα υπεύθυνο για το συγκεκριμένο χώρο: 1. Εργάτες κύτους, γύρω στους 25, με χώρο ευθύνης το

24. Εννοεί ομάδα παλαιών πολεμιστών που πρωτοστάτησαν στην ίδρυση του σωματείου. Για περισσότερες πληροφορίες για τους παλαιούς πολεμιστές βλ. Δ. Λιβιεράτος, ό.π., σσ. 91 - 96.

Εικ. 15. Μαούνες μεταφέρουν εμπορεύματα από τα πλοία στην παραλία της Πρέβεζας (καρτ ποστάλ 1920, ιδιωτική συλλογή Ν. Καράμπελα).

πλοίο, στο οποίο πραγματοποιούσαν τη φορτοεκφορτωτική εργασία. 2. Εργάτες φορτηγίδων, με χώρο ευθύνης τις φορτηγίδες, οι οποίες μετέφεραν τα εμπορεύματα από και προς την παραλία (10 περίπου). Έπαυσαν να υπάρχουν αυτόνομα από το 1928. 3. Εργάτες παραλίας (7 - 8 περίπου), οι οποίοι φόρτωναν και ξεφόρτωναν τα εμπορεύματα από και προς τα χερσαία μέσα μεταφοράς και τις φορτηγίδες. 4. Εργάτες τελωνείου που δούλευαν αποκλειστικά στο χώρο του τελωνείου (γύρω στους 15). Η δύναμη έτσι του σωματείου ανερχόταν στους 60 περίπου εργάτες.²⁵

Μετά τον πόλεμο όμως, το 1945, «μπατάρισαν τα πάντα. Έφυγαν τόσες οικογένειες. Άλλοι ήταν επιστρατευμένοι. Κάναμι λοιπόν ένα τιμολόγιο. Ενωθήκαμι και αυξήσαμε το τιμολόγιο. Το τελωνείο χάθηκε. Δεν υπήρχαν εμπορεύματα. Τους συγχωνέψαμι στο κύτος. Δεν είχαν δλια να φάνι στο τελωνείο. Δεν έρχονταν παπύρια να ξεφορτώσουν» (Βασίλης Σαρδελής). Τα 4 τιμολόγια ενοποιούνται κατανάγκην και το σωματείο ταυτόχρονα αποκτά τη δύναμη και την ευχέρεια να ασκεί μεγαλύτερη πίεση και να ανεβάσει το κύρος του ανάμεσα στους εργάτες της πόλης.

25. Η κατάταξη έγινε με βάση τα στοιχεία του πληροφορητή Βασίλη Σαρδελή.

Η συγχώνευση των τιμολογίων λοιπόν και η συνακόλουθη αύξηση του ενοποιημένου τιμολογίου, σε συνδυασμό με τις πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν (Εμφύλιος, δόγμα Τρούμαν, συμμαχικά εφόδια), προετοίμασαν τη «χρυσή εποχή» του σωματείου λιμενεργατών. Η δύναμή του αυτή την εποχή είναι 51,²⁶ αλλά πολλές φορές χρειάστηκαν και έκτακτοι εργάτες, όταν δεν μπορούσε το σωματείο με την οργανωμένη δύναμή του να αντιμετωπίσει την αυξημένη κίνηση.

Ο τρόπος όμως εργασίας και ο έλεγχος της δύναμης του σωματείου, μέσω της Ε.Ρ.Φ.Ε.Λ., είχαν ως επακόλουθο την ανάπτυξη μιας ιδιότυπης σχέσης ανάμεσα στα μέλη του σωματείου και τους υπόλοιπους εργάτες, επίκουρους και ελεύθερους. Μια σχέση που χαρακτηρίστηκε ως «κληρονομική» από τον Γεώργιο Κατωγιάννη, μέλος της διοίκησης του εργατικού κέντρου Πρέβεζας, ο οποίος, σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε το 1947 με αντικείμενο διαφορές ανάμεσα στα σωματεία λιμενεργατών και ξηράς από τη μια και επικούρων από την άλλη, έλεγε: «Το ζήτημα της κληρονομικότητας παρουσιάζεται εις δύο φάσεις. 1ον. Οικείοι αποθανόντων εργατών διεκδικούν θέσιν εις τα σωματεία πράγμα που δεν είναι σύμφωνο ούτε με τας καταστατικάς του αρχάς αλλ' ούτε και σύμφωνο με τας αποφάσεις της επιτροπής ρυθμίσεως και θα πρέπει να παύση μια για πάντα και δεύτερον ότι επειδή ανάμεσα στα μέλη του σωματείου υπάρχουν και ορισμένα μέλη κάπως αρκετά ηλικιωμένα δια τούτο ορισμένας εκ των ημερών τοποθετούν ημερομισθίους εργάτας εις το πόδι των πληρώνοντας δια να μπορούν τοιουτοτρόπως να ξεκουράζονται κάπως»²⁷. Οι λιμενεργάτες αναμφίβολα πλεονεκτούν απέναντι στους άλλους εργαζόμενους της πόλης. Αυτή η υπεροχή ενισχύθηκε, ακόμη περισσότερο, από την απώλεια του διαμετακομιστικού ρόλου της πόλης. Αυτό είναι αντιφατικό αλλά και πραγματικό γεγονός. Η πόλη έχασε το ρόλο της, αλλά οι λιμενεργάτες εξακολούθησαν να βγάζουν αξιόλογο μεροκάματο. Η μεγάλη κίνηση με τα συμμαχικά εφόδια στα τέλη της δεκαετίας του 1950 προσείλκυσε πάρα πολλούς εργάτες στο λιμάνι, αλλά η παρακμή του ως διαμετακομιστικού κέντρου της βορειοδυτικής Ελλάδας και η παρεπόμενη ανεργία ενίσχυσαν την ελκτικότητα του σωματείου λιμενεργατών, καθώς ήταν ο μόνος χώρος που πρόσφερε σιγουριά στους εργαζόμενους, που δοκιμάζονταν από την ανεργία.

26. Σύλλογος Φορτ/τών και Εργατών Λιμένος Πρεβέζης, Κατάσταση εμφανίσεως ονομαστικώς τα εις την δύναμιν του άνω σωματείου ανήκοντα μέλη αυτού, Εν Πρεβέζη τη 22 Μαΐου 1954.

27. Εθνικόν Εργατικόν Κέντρον Πρεβέζης, πράξη 14 (6.6.47).

Ήταν φυσικό λοιπόν, μέσα σε τέτοιες συνθήκες, να διαμορφωθεί αυτή η «κληρονομική» σχέση, η οποία πήρε ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις, αφού στους δύο προηγούμενους παράγοντες προστέθηκε και η πολιτική κατάσταση μετά τον Εμφύλιο με όλες τις γνωστές συμπεριφορές.²⁸ Η «κληρονομικότητα» όμως δεν περιορίστηκε μόνο στην περίπτωση των ηλικιωμένων εργατών, αλλά επεκτάθηκε αργότερα και σ' άλλες περιπτώσεις. Όσες φορές οι μόνιμοι δεν ήθελαν να δουλέψουν για διάφορους λόγους, έβαζαν στη θέση τους κάποιον άλλο είτε από τους επίκουρους είτε από τους ελεύθερους εργάτες, καταβάλλοντάς τους συνήθως το μισό μεροκάματο. Οι εργάτες που δούλευαν στο λιμάνι με τέτοιες συνθήκες αποκαλούνταν «αραπάκια». Ο Χρήστος Δράμαλης, συνταξιούχος λιμενεργάτης τώρα (1989), θυμάται: «Αραπάκι έκανα από το '45 μέχρι το '67. Περίμενα σαν το σκύλο να πέσει κάνα κοφίδι για να φάω. Η οικονομία ήταν στενόχωρη. Πάαινες και δώθε πάαινες και κείθε. Το μεροκάματο πολλές φορές ήταν παρακάτω από το μισό, πολλές φορές και παραπάνω».

Το σωματείο λιμενεργατών συμπερασματικά συμπεκνώνει και την αλλαγή, που έγινε στην οικονομική βάση της Πρέβεζας αλλά και την επιμονή της εργατικής τάξης της πόλης - αυτής που έμενε εδώ και δε μετακινήθηκε στην Αθήνα - να απασχολείται στο λιμάνι παρά τις μεταβολές, που σημειώνονταν στην οικονομική βάση της πόλης. «Παλιά, όταν ήμουν 14 χρονών, δούλευα στο μαγαζοπήγαδο. Έπαιρνα 7 δραχμές. Έκανα βοηθητικές δουλειές. Μετά πήγα στις οικοδομές. Μεταπολεμικά δούλεψα υπάλληλος στις χαμάλες του Οδυσσέα Σαγανά. Με έδιωξε γιατί ήθελα να γραφτώ στο Ι.Κ.Α. Εγώ ήθελα να μπω οπωσδήποτε στο λιμάνι. Έπειτα δεν ήταν άλλες δουλειές. Εκεί είχε σίγουρο μεροκάματο. Αλλά εμένα δε με βάζανε και ήμουνα και επίκουρος. Βάζανε τους δικούς τους. Εντέλει έγινα μόνιμος το 1966», αφηγείται ο λιμενεργάτης Π.Γ. Για τους Πρεβεζάνους η μονιμοποίηση στο σωματείο γίνεται όραμα και σκοπός της ζωής τους, όπως θα δούμε εκτενέστερα στο τρίτο κεφάλαιο. Το σωματείο, όπως σημειώθηκε, δέχτηκε τους κραδασμούς της αλλαγής της οικονομικής βάσης με τη συγχώνευση των τιμολογίων και τη μείωση της δύναμής του. Έτσι, τα μέλη του σωματείου ήταν 51 το 1954, 32 το 1958 και 35 το 1966.

28. Παλαιότερα ζητούσαν πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων για να προσλάβουν κάποιον μόνιμο στο λιμάνι.

3. 2. Σωματείο ξηράς

Αυτό το σωματείο, με την επωνυμία «Σύλλογος φορτοεκφορτωτών ξηράς και συσκευαστών Πρεβέζης», αποτελεί προϊόν συγχώνευσης του «Συλλόγου εργατών ξηράς Πρεβέζης», που ιδρύθηκε το 1937 και είχε 32 μέλη, και του «Συλλόγου φορτοεκφορτωτών ξηράς και αποθηκών Πρεβέζης» που είχε 25 μέλη.²⁹ Η οργανωτική του δομή ήταν παρόμοια με εκείνη του σωματείου λιμενεργατών. Θα μπορούσαμε όμως να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα ότι στο σωματείο λιμενεργατών προσχώρησαν άτομα με μεγαλύτερες προσβάσεις. Αλλά και λόγω της σημασίας του λιμανιού για την Ήπειρο προσείλκυσε το ενδιαφέρον των παλαιών πολεμιστών³⁰ αρχικά και αργότερα του σοσιαλιστικού κινήματος.³¹ Επιπλέον, η συγκρότηση του σωματείου ξηράς έγινε με τη βοήθεια του τότε προέδρου των λιμενεργατών.³²

Υπήρχαν όμως σημαντικά σημεία τριβής ανάμεσα στα δύο σωματεία. Το πρώτο, που υπέβασκε, οφειλόταν στην καλύτερη επαγγελματική θέση των λιμενεργατών. Ο Μανόλης Γερογιάννης, του σωματείου ξηράς ο ίδιος, λέει ότι «στο λιμάνι ήταν αφεντάδες. Αλλάζουν τα επαγγέλματα με το λεπτό, γιατί έχουν δουλειά στρωμένη. Πάνε και δουλεύουν και αλλού. Σ' εμάς πρέπει να είσαι συνεχώς στο πόστο σου. Τριάντα άτομα πρέπει να είμαστε συνέχεια στο Φόρο».³³

Το δεύτερο σημείο τριβής ήταν ο χώρος της παραλίας ως περιοχή εργασιακού ελέγχου, μια διαφορά που εμφανίστηκε μετά τον πόλεμο και ως αποτέλεσμα της κρίσης του λιμανιού. Ο Γρηγόρης Τσιτσές, μέλος του Δ.Σ. του εργατικού κέντρου, δικαιολογώντας την αποχή του από τις συνεδριάσεις του εργατικού κέντρου, ισχυρίζεται ότι αυτή η απόφαση «δεν ήτο απόρροια της ίδιας αυτού βουλήσεως, αλλά απαίτησις των μελών του Συλλόγου του τα οποία του απηγόρευσαν τρόπον τινά να προσέρχεται εις τας συνεδριάσεις του Δ.Σ. του κέντρου επί

29. Μητρών Εθνικού Εργατικού Κέντρου Πρεβέζης, αύξοντες αριθμοί 6 και 8.

30. Για παλαιούς πολεμιστές βλ. σημείωση 24.

31. Οι Β. Σαρδέλης και Γ. Πόλιος, λιμενεργάτες, οι οποίοι χρημάτισαν ηγετικά συνδικαλιστικά στελέχη και του σωματείου τους και του εργατικού κέντρου, ήταν μέλη προπολεμικά του Κ.Κ.Ε.

32. Σύμφωνα με την άποψη εργάτη του σωματείου ξηράς, τους βοήθησε να συστήσουν το σωματείο ο τότε πρόεδρος των λιμενεργατών Μιχάλης Γιαννουλάτος.

33. Παλαιότερα είχαν στέκι στα «Ολύμπια», ένα καφενείο στην παραλία όπου συχνάζουν ακόμη και σήμερα οι λιμενεργάτες. Αργότερα, όταν η Α.Τ.Ε. έφτιαξε τις αποθήκες στο «Φόρο», μετακινήθηκαν και αυτοί και η βάση τους έγινε το καφενείο του Λεάνδρου (Ζώτου).

τω λόγω ότι δεν έπρεπε να συμπαρακάθεται και να συσκέπτεται με τον εκ των μελών της Διοικήσεως του κέντρου συνάδελφον Γεώργιον Πόλιον ο οποίος συνηγόρησεν ως μέλος της Ε.Ρ.ΦΕ.Λ.Πρεβέζης εις την παρ' αυτής λήψιν της αποφάσεως εκείνης δι' ης απεμακρύνθη των απ' ευθείας φορτωνομένων εμπορευμάτων».³⁴

3. 3. Άλλα επαγγέλματα

Οι επιπτώσεις όμως από την κρίση του λιμανιού ήταν καθολικές και επηρέασαν και τους εργαζόμενους και τους επαγγελματίες. Το 1960 το εργατικό κέντρο Πρέβεζας σημειώνει ότι «πλέον του ημίσεος των απασχολουμένων εις την πόλιν μας εργαζομένων δεν επραγματοποίησαν κατά το διαρρεύσαν δίμηνο Δεκεμβρίου - Ιανουαρίου ούτε πέντε ημερομίσθια περιελθόντες εις τελείαν απόγνωσιν, στερούμενοι αυτού τούτου του επιουσίου δια την στοιχειώδη συντήρησιν των οικογενειών των, περιφερόμενοι νήστεις και ρακένδυτοι προς ανεύρεσιν ενός ημερομισθίου δίκην επαίτου».³⁵

Έτσι, πολλά σωματεία, είτε έχασαν μέρος από τη δύναμή τους, ή αναπροσανατόλισαν τις δραστηριότητές τους, είτε έπαυσαν να υπάρχουν. Στην τελευταία κατηγορία υπάγεται ο «Σύλλογος μεταφορέων αποσκευών επί πλευριζόντων ατμοπλοίων», που είχε στη διετία 1938 - 40 13 μέλη, ενώ το 1944 - 45 είχε 7 μέλη και από τότε, με τη διακοπή της θαλάσσιας συγκοινωνίας στα τέλη της δεκαετίας του 1950, δεν είχε καν λόγο να λειτουργεί.³⁶

Ένα άλλο σωματείο, που διαλύθηκε, επειδή έχασε το αντικείμενο της εργασίας του, είναι ο «Σύνδεσμος λεμβούχων Πρεβέζης», που ιδρύθηκε το 1929 με 7 μέλη και ανασυστήθηκε το 1937.³⁷ «Οι λεμβούχοι υπήρχαν από παλιά. Εμείς κβαλούσαμε τς επιβάτις. Ήμασταν δεκαοχτώ. Το 1928 που έγινε η προκυμαία και τα παπόρια «έπιαναν» παραλία, έντεκα από μας πήραν αποζημίωση κι έφκαν. Μείναμι εφτά για τς ανάγκις με τς φουρτούνες που δε μπορούσαν τα πα-

34. Εργατοϋπαλληλικόν Κέντρον Πρεβέζης, πράξη 6 (17.7.54).

35. Εργατοϋπαλληλικόν Κέντρον Πρεβέζης, Προς τον Εξοχώτατον Υπουργόν Εργασίας, αριθ. πρωτ. 22 (8.2.60).

36. Εργατοϋπαλληλικόν Κέντρον Πρεβέζης, Κατάστασις εμφανίονσα τα εις την δύναμιν του Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου Πρεβέζης σωματεία, Εν Πρεβέζη τη (...) 1957.

Το σωματείο ιδρύθηκε το 1934 με 13 μέλη και φέρει τον αύξοντα αριθμό 11, όπως φαίνεται από το «Μητρώον Εθνικού Εργατικού Κέντρου Πρεβέζης».

37. Μητρώον Εθνικού Εργατικού Κέντρου Πρεβέζης, α.α. 3.

πόρια να «πιάσουν» παραλία και πααίναμι εμείς. Είχαμε όμως και το πέραμα για το Άκτιο. Γίνονταν σινιάλο. Έβαζαν καπνό στο μώλο. Άμα βλέπαμι αυτό, καταλαβαίναμι ότι είχε κόσμο. Πρώτα δλεύαμι με τς βάρκις. Ύστερα φτιάξαμι βετζινόπλοια. Κβαλούσαμι και τς βλάχους στο Άκτιο. Δυο φορές το χρόνο 7000 πρόβατα. Το φεριμπότ σταμάτησε τη δλια» (Χ.Μ.).

Το χτύπημα για τους λεμβούχους, που απόμειναν, ήταν η δρομολόγηση του πορθμείου Ακτίου - Πρέβεζας.³⁸ Μετά τον πόλεμο εκδηλώθηκε αμφισβήτηση των δικαιωμάτων των λεμβούχων, τα οποία, «βάσει του κανονισμού λιμένος Πρεβέζης του 1936 άρθρα 52, 53, κεφ. Θ, παρ. 3 και 4» ασκούνταν «επί των ελευθέρων εμπορευμάτων εκτός της φορτ/κής, επί του εισιτηρίου, ως και των κάβων «πριμάτσες πλευριζόντων ατμοπλοίων, των τελευταίων δικαιωμάτων καταβαλλομένων υπό των πρακτόρων της ατμ/πλοίας.»³⁹ Η αμφισβήτηση έγινε πιο έντονη στις αρχές της δεκαετίας του 1950, που η κρίση ήταν προ των πυλών. Σε σύσκεψη που έγινε το 1952 στο εργατικό κέντρο οι λεμβούχοι διεκδίκησαν «όσα είδη εφόρτωναν και εξεφόρτωναν επί σειράν ετών, ήτοι κιβώτια πλήρη ιχθύων και κενά τοιαύτα, σάκους λαχανικών, καφάσια φρούτων, κλούβες πουλερικών κ.λπ. και όχι να τους τα πάρουν τελευταίως οι εργάται λιμένος, οι οποίοι δεν ησχολούντο καθόλου με την φόρτωσιν και εκφόρτωσιν των ειδών τούτων επί των πλευριζόντων πλοίων»⁴⁰. Η διαμαρτυρία τους όμως δεν τελεσφόρησε.

ΥΙΟΙ Γ. ΚΑΒΑΓΙΑ

ΤΜΗΜΑ ΕΜΠΟΡΙΚΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.—

Έν γένει, Άποικιακά, Δέρματα κατεργασμένα, Είδη Πολυτελείας, Ψιλικά και είδη Κιγκλερίας, Οίνονπνευματώδη ποτά, Είδη κωνηγίου & ύαλικά.

ΕΞΑΓΩΓΗ.— Έγχώρια προϊόντα Ήπειρου.

ΤΜΗΜΑ ΤΡΑΠΕΖΙΚΟΝ

Άντιπροσωπεύει Λαϊκής Τραπεζής, Βρεττανογαλικής Τραπεζής Προεξοφλήσεων και Ίταλο-Έλληνικής Τραπεζής.

ΕΔΡΑ ΕΝ ΠΡΕΒΕΖΗ

ΑΠΟΒΗΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΕΩΣ ΕΝ ΔΕΥΚΑΙ ΚΑΙ ΠΑΡΓΑ

ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ

ΕΙΣ ΟΛΑΣ ΤΑΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑΙ

Έταιρεία Οίνων και οίνονπνευμάτων.— Έταιρεία Χημ. Προϊόντων και Λιπανμάτων.— Έταιρεία Τεμνόντων Τιτών.— Έταιρεία Χαρίλαος και Κανελλόπουλος.— Α΄ Σταφιδικός Όργανισμός.— Έταιρεία Γεωργικών Έργαλειών Μ. Σταματοπούλου.— Βυροδεφεία Βασιλειάδη και Κινδύνη.— Έργοστ. Έφαντουργίας Μοντελάσκη κ.λπ.

ΑΣΦΑΛΕΙΑΙ

Άγγλική Άσφαλιστική Έταιρεία Βορειοβρετανική.— Γαλλική Άσφαλιστική Έταιρεία Ένωσις Carl & General.

Εικ. 16. Επιστολικό δελτάριο του καταστήματος «ΥΙΟΙ Γ. ΚΑΒΑΓΙΑ», που άκμαζε προπολεμικά και μεταπολεμικά δέχτηκε τις συνέπειες της κρίσης του λιμανιού.

38. Το πρώτο Ferry-boat δρομολογήθηκε το 1958 και χωρούσε μόνο 4 αυτοκίνητα.

39. Σύλλογος Λεμβούχων Πρεβέζης, Προς τον κ. Δ/τήν Χωροφυλακής Πρεβέζης ως πρόεδρον της Ε.Ρ.ΦΕ.Λ. Πρεβέζης, αριθ πρωτ. 13 (22.10.45).

40. Εθνικόν Εργατικόν Κέντρον Πρεβέζης, πράξη 29 (31.10.52).

3. 4. Εκτελωνιστές-παραλήπτες

Από τους επαγγελματίες-επιχειρηματίες πρώτοι δέχτηκαν με μεγάλη ένταση την κρίση. Πριν από τον πόλεμο υπήρχαν 16 εκτελωνιστές και 11 παραλήπτες.⁴¹ Αυτό είναι αφευδής μάρτυρας της εμπορικής κίνησης που είχε το λιμάνι, ώστε να υπάρχει χώρος για τόσους επαγγελματίες. Οι παραλήπτες ιδιαίτερα καταδεικνύουν τον έλεγχο των εισαγωγών της Ηπείρου από το λιμάνι της Πρέβεζας. Όλοι αυτοί «χάνονται» από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 ως το τέλος της δεκαετίας του 1960. Η ανατροπή της οικονομικής βάσης και του χαρακτήρα της πόλης στον ευρύτερο χώρο συμπαρέσυρε και τους εκτελωνιστές, αλλά ιδιαίτερα αχρήστεψε τις αποθήκες.

3. 5. Υπάλληλοι καφεστιατορίων και ξενοδοχείων ύπνου

Το σωματείο ιδρύθηκε το 1936 με 36 μέλη και την επωνυμία «Ένωσις υπαλλήλων καφεστιατορίων και ξενοδοχείων ύπνου Πρεβέζης»⁴² Στην προπολε-

41. Ι. Ξενάκης (εκδοτική επιμέλεια), *Οδηγός και λεύκωμα Θεσσαλίας - Ηπείρου: 1939-1940*, Βόλος (χ.χ.), σ. 282 και 287. Εκεί αναφέρονται:

Εκτελωνιστές

1. Δαβαρτζίκης Νικ.
2. Ζιάκκας Ιωάννης
3. Ζαδίχ Δανιήλ
4. Καλλίνικος Θωμάς
5. Καρόμπεης Κων.
6. Κατηνιώτης Αθαν.
7. Κοκκότης Αλέξ.
8. Κούρεντας Αθαν.
9. Κουτσουλίδης Βασ.
10. Μανόπουλος Αθαν.
11. Νικολάρας Σωτήρ.
12. Περγίχης Σπυρ.
13. Τσακαλώτος Αποστ.
14. Τσακαλώτος Ορέστης
15. Φονταράς Αθαν.
16. Χασάνης Χρήστος

Παραλήπτες (Αποθήκες διαμετακομιστικού εμπορίου)

1. Γερογιάννης Μιχ.
2. Δαβαρτζίκης Νικ.
3. Καλλίνικος Θωμάς
4. Κατηνιώτης Αθαν.
5. Κοκκότης Αλέξ.
6. Κούρεντας Αθαν.
7. Μανόπουλος Αθαν.
8. Νικολάρας Σωτηρ.
9. Περγίχης Σπυρ.
10. Τσακαλώτος Ορέστης
11. Χασάνης Χρ.

42. Μητρώων Εθνικού Εργατικού Κέντρου Πρεβέζης, Ένωσις Υπαλλήλων Καφεστιατορίων και Ξενοδοχείων Ύπνου Πρεβέζης, α.α. 2, έτος ιδρύσεως 1936, μέλη 66.

μική Πρέβεζα λειτουργούσαν 46 καφενεία, 12 μαγειρεία - οينوμαγειρεία και 9 ξενοδοχεία.⁴³ Ο Νίκος Πολίτης θυμάται: «Δούλευα προπολεμικά γκαρσόν στη «Νικόπολη» του Φραγκισκάτου. Ήμασταν επτά υπάλληλοι μόνο εκεί. Κονομάγαμε ατελείωτα. Βγάζαμε καρέκλες έξω. Δεν υπήρχε συγκοινωνία. Όλη η Ήπειρος εδώ ξεπέζεε. Είχε κάθε μέρα δύο καράβια συγκοινωνία. Αφού να φανταστείς, το πρωί που ανοίγαμε - τι πρωί, νύχτα -ώσπου να 'ρθει ο κόσμος, τότε τα όστρακα, χώρια οι γαρίδες και οι σαρδέλες».

Η μείωση της κίνησης του λιμανιού και η διακοπή της θαλάσσιας συγκοινωνίας επηρέασαν άμεσα τα μέλη του σωματείου αυτού, που είτε άλλαξαν επάγγελμα είτε μετανάστευσαν στην Αθήνα.⁴⁴ Είναι χαρακτηριστικό, ότι στη δε-

43. Ι. Ξενάκης, ό.π., σ. 284 και 285 - 286.

44. Αντιγράφουμε από το «Βιβλίον πρακτικών Γενικών Συνελεύσεων Υπαλλήλων Καφεστιάτοριων και Ξενοδοχείων Ύπνου», όπου υπάρχουν δύο πράξεις με αντικείμενο αποκλειστικό τη διαγραφή μελών, «που έπαυσαν ουσιαστικώς να ανήκουν εις την δύναμιν της Ενώσεως, είτε διότι ανεχώρησαν (σημ. μετανάστευσαν στην Αθήνα, κατά κύριο λόγο), είτε διότι άλλαξαν επάγγελμα», πράξη :21 (20.6.56.).

Παραθέτουμε τα ονόματα, γιατί είναι χαρακτηριστικές οι ενδείξεις.

πράξη 14 (29.11.50), σύνολο μελών 86, διαγράφονται οι:

α. Γκανίας Δημ.	ήλλαξε επάγγελμα
β. Καρτάνος Χαραλ.	δεν πλήρωσε συνδρομή
γ. Παπακωνσταντίνου Απ.	ήλλαξε επάγγελμα
δ. Σιούλας Χρ.	δεν πλήρωσε συνδρομή
ε. Αλεξίου Σταύρος	ήλλαξε επάγγελμα
στ. Πάσχος Ηλίας	» »
ζ. Γιώτης Κοσμάς	ανεχώρησε δι' Αθήνας
η. Λουκάς Λάζαρος	» »
θ. Τάτσης Μιχαήλ	ήλλαξε επάγγελμα
ι. Γεωργόπουλος Νίκ.	ανεχώρησε δι' Αθήνας
ια. Αναγνώστου Ζήσης	» »
ιβ. Θώμος Ι.	» »
ιγ. Παπαγιάννης Ι.	» »
ιδ. Μηνάς Νικ.	» »
ιε. Τσανέλης Χρ.	ήλλαξε επάγγελμα
ιστ. Νταλάκας Ι.	» »
ιζ. Μηνάς Σπ.	» »
ιη. Γαζής Ζαφείρης	ανεχώρησε δι' Αθήνας
ιθ. Μπουκουβάλλας Νικ.	» »
κ. Λαϊνός Κων.	» »
κα. Λεοντίσης	» »

καετία του 1950 το σωματείο δεν κατάφερε να έχει απαρτία, επειδή πολλά μέλη είχαν παύσει να ανήκουν, ουσιαστικά, στη δύναμή του και προβαίνει στη διαγραφή τους. Έτσι, το 1950 σε σύνολο 86 μελών διαγράφηκαν 53, ποσοστό 61,62%. Τέλος, από την απάντηση του εργατικού κέντρου Πρέβεζας προς την «πανελλήνια ομοσπονδία εργατών επισιτισμού και υπαλλήλων τουριστικών ε-

κβ. Κροκίδης Ανδρέας	ανεχώρησε δι' Αθήνας
κγ. Παναγιώτου Αποστ.	» »
κε. Σιαμίρος Παναγ.	» »
κστ. Κύρκος Χρ.	» »
κη. Λιάκος Αποστ.	ανεχώρησε δι' Αθήνας

πράξη 21 (20.6.56), διαγράφονται οι:

α. Μουκάνος Ι.	σύνταξη
β. Ρέντζιος Ν.	καθυστέρηση στη συνδρομή
γ. Πανάγου Ουρανία	» »
δ. Κίστης Κων.	ανεχώρησε δι' Αθήνας
ε. Βλάχος Χρ.	» »
στ. Χαντζής Ι.	» »
ζ. Δέσκακας Κων.	» »
η. Ντάγκας Σταυρός	» »
θ. Γιαννάκης Χρήστος	» »
ι. Τσανέλης Κων.	» »
ια. Ζαχάρης Γεώργιος	» »
ιβ. Σταύρακας Διονύσιος	ήλλαξε επάγγελμα
ιγ. Ροντογιάννης Σπ.	» »
ιδ. Νατσούλης Θωμάς	ανεχώρησε δι' Αθήνας
ιε. Νάνος Χρ.	» »
ιστ. Παπαδιώτης Ευρυπίδης	» »
ιζ. Καλλιακάτσος Θεόδ.	ήλλαξε επάγγελμα
ιη. Μακρής Αργύρης	ανεχώρησε δι' Αθήνας
ιθ. Βασιλείου Δημ.	» »
κ. Σιάτρας Παναγ.	» »
κα. Δήμας Γεώργιος	» »
κβ. Χήκας Ν.	» »
κγ. Μπίπας Ν.	» »
κδ. Νάνος Νικ.	» »
κε. Χαντζάρας Κων.	» »

Το σωματείο χάνει σε 6 χρόνια 53 από τα 86 μέλη του, και από αυτά η συντριπτική πλειοψηφία, 46 συνολικά (17 το 1950 και 19 το 1956), μεταναστεύει για την Αθήνα, ενώ 12 παραμένουν στην Πρέβεζα, αλλάζουν όμως επάγγελμα.

Εικ. 17. Το καφενείο του Κωστούλα: έχει συνδεθεί με τη ζωή του κεντρικού παραλιακού δρόμου της Πρέβεζας (φωτ. 1960, ιδιωτική συλλογή Ν. Κωστούλα).

παγγελματιών» πληροφορούμαστε ότι το σωματείο «υπήρχε προ 10ετίας αλλά δια λόγους άγνωστους εις ημάς αυτοδιελύθη». ⁴⁵ Οι λόγοι βέβαια γνωστοί σε μας, μετά από όσα έχουμε προαναφέρει.

3. 6. Καραγωγείς

Οι καραγωγείς ακολούθησαν και αυτοί τη μοίρα του λιμανιού, αφού συνδέθηκαν για μια δεκαετία, περίπου, με τη νέα οικονομική δραστηριότητα, την τοματοπαραγωγή. Το πρώτο σωματείο ιδρύθηκε το 1933. ⁴⁶ Οι καραγωγείς

45. Εργατοϋπαλληλικόν Κέντρον Πρεβέζης, Προς την Πανελλήνιαν Ομοσπονδίαν Εργατών Επισιτισμού και Υπαλλήλων Τουριστικών Επαγγελματιών, αριθ. πρωτ. 320 (14.10.76).

46. Στο άρθρο 1 του καταστατικού του συλλόγου, ημερομηνία έγκρισης 10.2.33, αναφέρεται: «Ιδρύεται Σύλλογος ιδιοκτητών τετρατρόχων οχημάτων (χαμαλών) τελωνείου και λιμένος Πρεβέζης, με έδραν την Πρέβεζαν και με τίτλον σύλλογος ιδιοκτητών τετρατρόχων οχημάτων (χαμαλών) τελωνείου και λιμένος Πρεβέζης ο άγιος Χαράλαμπος».

(...) ΙΔΡΥΤΑΙ:

α. Σπυρ. Θεοδ. Σαγανάς ή Πρόβας

β. Κων. Παν. Θαλασσινός

υπήρχαν όμως από νωρίτερα. Ο Σωκράτης Θαλασσινός είναι γιος ενός από τα τρία αδέρφια που δούλευαν στο λιμάνι, προτού να συσταθεί το σωματείο. Λέει: «Οι Θαλασσινοί ήταν γέννημα της θάλασσας. Ο πατέρας τς ήταν μαουνιέρς. Έβλεπαν που πάιναν τα σακιά στις πλάτες και σκέφτηκε να εκμεταλλευτεί τς μεταφορές. Οι Σαγαναίοι ήταν κλαδευτάδες και κινήθηκαν κι αυτοί στο επάγγελμα. Αυτοί είχαν δύο αδέρφια επτά κομμάτια (χαμάλες) και οι Θαλασσινοί τρία αδέρφια είχαν εννιά. Οι υπόλοιποι είχαν από ένα. Είπαμι να βάλουμι μια τάξη στη δλειά μας. Στην αρχή φορτώναμι με τη σρά. Ύστερα ήρθαν οι Σαγανάδες και μας είπαν να διώξιμι τς μονούς. Οχτώ μόνο βάλαμι. Δε βάζαμι κανένα μέσα μετά το 1933. Ήταν κλειστό το σωματείο. Είχαμε την αποκλειστική εκμετάλλευση στο λιμάνι και στο τελωνείο. Είχαμι το γραμματκό μας με τρεις βοηθούς. Στην οπισθοχώρηση οι Ιταλοί πήραν τς χαμάλες για να κβαλήσουν την πραμάτεια τς. Μέχρι το 1944 τραβήξαμι τα μαρτύρια του Χριστού. Έχασα τα άλογα. Δανείστηκα άλογο και δούλευα δύο μερτικά στο αφεντικό και ένα σε μένα. Οι Σαγανάδες σταμάτησαν. Άνξε ο δρόμος και αφού άνξε ο δρόμος δεν παραέρχονταν εμπορεύματα. Καρτεράγαμι τα λιπάσματα τς τράπεζας. Κάτι παιδιά βλάχοι πήραν και βάλανι ντομάτα. Ήρθε το παπόρι μια μέρα με λιπάσματα. Είχαμι μείνει μονάχα επτά κάρα. Μας έβαλε η τράπεζα να υπογράψουμι ότι δεν μπορούμε να τα βγάλουμι πέρα και γύρσαν στα φορτηγά».

-
- γ. Χριστοφ. Νικ. Μπουμπουτσάρης
 δ. Γεωργ. Θεοδ. Σαγανάς ή Πρόβας
 ε. Φώτιος ή Αριστείδης Ηλ. Σακκάς ή Μπερετούλης
 στ. Οδυσσεύς Θεοδ. Σαγανάς ή Πρόβας
 ζ. Γρηγ. Παν. Θαλασσινός
 η. Βασίλειος Θωμά Κελάς
 θ. Σπ. Κων. Φιλίπου ή Κουμπούρας
 ι. Σωκράτης Παν. Θαλασσινός
 ια. Μιχαήλ Γεώργ. Μπάλης
 ιβ. Πάνος Αναστ. Τάσσης ή Ματζαλήρας
 ιγ. Ιωάννης Παν. Θαλασσινός
 ιδ. Θεόδωρος Γρηγ. Ζυγούρης
 ιε. Καλλιμάχος Παν. Θαλασσινός
 ιστ. Γρηγ. Ιωάννης Μπερετούλης
 ιζ. Αναστ. Τάσσης ή Ματζαλήρας
 ιη. Ανδρέας Θεοδ. Σαγανάς ή Πρόβας
 ιθ. Γεώργιος Βασιλ. Βάσης
 κ. Αλέξ. Κασούρας

Ο πόλεμος και ο δρόμος, που άνοιξε, προσανατόλισαν σ' άλλες δουλειές τους παλιούς ιδιοκτήτες. Οι καινούργιοι ήταν παλιοί «μονοί» και Συρρακιώτες που, μαθημένοι από τις μεταφορές, αφού βασικό επάγγελμα των κατώτερων τάξεων ήταν αγωγιάτης, είδαν στις χαμάλες ένα επάγγελμα που θα τους εξασφάλιζε την προσαρμογή στην πόλη της Πρέβεζας, μετά την οριστική απόφασή τους να μείνουν μόνιμα στην πόλη. Το 1960 από τα 15 μέλη του σωματείου τα 6 είναι Συρρακιώτες.⁴⁷

Η ακτίνα οικονομικής δράσης του σωματείου ως τα τέλη της δεκαετίας του 1950 είχε κέντρο το λιμάνι και έφτανε ως τη Φιλιπιάδα και το Καναλάκι. Στη συνέχεια, το σωματείο δέχτηκε τους κλυδωνισμούς της κρίσης. Την αντιμετώπισε και με το να αναλάβει τη μεταφορά των λιπασμάτων, όταν η κίνηση στο λιμάνι παρουσίασε ανάκαμψη, αλλά και με το να θέσει τις υπηρεσίες του στην τοματοπαραγωγή. Αυτή η προσωρινή ανάκαμψη, που εξασφάλιζε ικανοποιητικό μεροκάματο, και η ανεργία που «μάστιζε» τους εργαζόμενους της πόλης οδήγησαν στην ίδρυση καινούργιου σωματείου αμαξοκαραγωγέων, με την επωνυμία «Σύλλογος αμαξοκαραγωγέων ξηράς Πρεβέζης η αγία Παρασκευή» και με 35 μέλη.⁴⁸ Η ίδρυση του σωματείου προκάλεσε δικαστικούς αγώνες με το προγενέστερο, που είχε και την αποκλειστική εκμετάλλευση του λιμανιού.⁴⁹ Η δυναμι-

47. Η λειτουργία της Πρέβεζας ως διαμετακομιστικού κέντρου της Ηπείρου επέβαλε την ανάπτυξη των μέσων μεταφοράς που συνέδεαν την Πρέβεζα με την ενδοχώρα, ιδιαίτερα τα Γιάννενα. Τα μέσα αυτά είναι γνωστά ως νταλίκες και εκτελούσαν μεταφορές ως το Μεσοπόλεμο, οπότε αντικαταστάθηκαν από τα φορτηγά. Ο Γ. Σιορόκας σημειώνει: «Τη γραμμή Γιαννίνων - Πρέβεζας εξυπηρετούσαν 170 περίπου φορτηγά κάρρα που απασχολούσαν πάνω από 300 ζώα. Το ταξίδι Γιάννενα - Πρέβεζα, με επιστροφή έπαιρνε 4 - 5 ημέρες». Βλ. Γ. Σιορόκας, «Το πρώτο αυτοκίνητο στα Γιάννενα (Απρίλιος 1910)», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 1986, σ. 127 (σημ. 16). Σωματείων Καραγωγέων Μεταφορών Παραλίας και Πόλεως Πρεβέζης, Κατάστασις εμφανίσιμα τους ανέργους -απόρους του ως άνω σωματείου, Εν Πρεβέζη τη 13 Οκτωβρίου 1960.

48. Εργατούπαλληλικόν Κέντρον Πρεβέζης, Εγγραφή εις την δύναμιν του κέντρου του νεοσυσταθέντος σωματείου αμαξοκαραγωγέων Πρεβέζης, πράξη 14 (18.6.65), θέμα πρώτον.

49. «(...) Το νεοσυσταθέν Σωματείον Αμαξοκαραγωγέων, όπερ από τινος ανήκει εις την δύναμιν του καθ' Υμάς Κέντρου, προέβη και αύθις εις πράξεις άκρως αντιεργατικάς, θιγούσας τα συμφέροντα πτωχών βιοπαλαιστών οικογενειάρχων, κατά κύριον και σύνηθες επάγγελμα καραγωγέων από πολλών ετών. Συγκεκριμένως, την παρελθούσαν εβδομάδα, ότε εκομίσθησαν εις τον λιμένα μας φορτία λιπασμάτων και τσιμέντων, εκπρόσωποι του εν λόγω σωματείου μεταβά- ντες εις το εν τη πόλει μας υποκατάστημα της Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος ως και εις διαφόρους συμπολίτας τσιμεντεμπόρους, προσεφέρθησαν να εκτελή το Σωματείον των τας πάσης φύσεως μεταφοράς με οιαδήποτε μεταφορικά δικαιώματα (...). Υποβάλλομεν όθεν υμίν παράκλησιν τόσον δια την συμπαραστάσιν σας, όσον και δια την επιβολήν κυρώσεων (...). Αίτησις Σωματείου

Εικ. 18. Χαμάλες στο δυτικό τμήμα του λιμανιού (φωτογραφία 1949, ιδιωτική συλλογή Ν. Καράμπελα).

κόηηηα όμωρ του χώρου αυηού είηαι ηεριοριρμένη τώρα και ηεριορίζεηαι αηόμη ηεριορρόηερο από ηην είρραγωγή ηηρ ηεηηολογίαρ ρηρ ρεηρραιέρ ηεηαφορέρ. Το ηαλιό ρωμαηείο είρρημαίηει ηη θέρρη, ρηηη ηοοία βρίςκεηαι ο κλάδορ: «Είηαι ηηωρρή είρ πάνηαρ η δυρρήεηαι ηη ηοοίαη η ηάξηρ ηαρ ανηηεηωπίζει από ηοι έηορρ 1949 οηόηε είρταμάηηρρ αι απορρτολαί είφοδίωη εκ ηοι εξωηεηικού. Ωρραύηωρ είηαι ηηωρρτόη όηι ηέηρη ηρό ηηορρ δια ηωη ηεηραηρόηωη κάρρωη ηαρ ηεηεφέηοηο είρ ηηη ηόηηη ηαρ εκ ηηρ ηπαίθηροο ηόρροη ο ελαηοκαηρπόρ όρροη και άηαηηα ηα είδη κηηεηηηκώη. Δυρρηηώρ όμωρ οη καηηιεηρηηηαί ηαρ ρήηεηοη, είφοδιαρρμένη οηα ηηαηηηημάηωη ηεηαηηεηοηέηωη είρ ηεηαφοηηκά ηέηα, διεηεηρηόηη οη ιδηοηηαρ ηάρρηρ ηύρρρρ ηεηαφοηάρ ηωη εκ ηωη κηηηηάηωη είρ ηηη ηόηηη και ηαηάηαηηηηη». ⁵⁰ Οη αμαξοκαηαηωγείρ ρηρρ αρχέρ ηοι 1970 αρχίζοηη ηα εηηαηαλείοηηοη ηο είπαηηηεηά ηορρ και ηα ρηρέηοηηαη ρε ηοηηίηερ καηεηθύνρρρρρ.

Καηαηωγέωη ηεηαφοηώη ηαηαηίαρ και ηόηεωρ ηεηεβέζηρ, ηρορ ηοη κ. ηρόεδροη ηοι εηρηαηούηαηηηηηηοο κέηηροο ηεηεβέζηρ, αηηθ. ηρωη. 45 (24.9.65).

50. Σωμαηείοη Καηαηωγέωη και ηεηαφοηώη ηαηαηίαρ και ηόηεωρ ηεηεβέζηρ, ηρορ ηοι Εηρηαηούηαηηηηηοοη Κέηηροο ηεηεβέζηρ, άηηθ. ηρωη., 5 (23.2.68).

4. Ελαιώνας-γεωργία

«ΠΑΡΑΓΩΓΗ-ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ»

«Όταν προ δεκαετίας η Πρέβεζα έχανε την οικονομική βάση, επάνω εις την οποίαν εστήριζε την μακραιώνα ύπαρξή της, το λιμάνι της, εφάνη ότι επρόκειτο, ως σημαντική ηπειρωτική πόλις, να καταρρεύση οριστικώς.

Συντόμως όμως κατεδείχθη εκ των πραγμάτων, ότι δεν επρόκειτο περί οριστικής καταστροφής, αλλά περί μιας σοβαρωτάτης κρίσεως, της οποίας το ξεπέρασμα, όχι μόνον να ανακουφίση τους κατοίκους της πόλεως, αλλά να δημιουργήση την νέαν οικονομικήν ζωήν του τόπου, ζωήν στηριζομένην επί σταθερωτέρων βάσεων.

Οι κάτοικοι της πόλεως αμυνόμενοι κατά της οικονομικής νόσου, που τόσον δεινώς και αποτόμως έπληξε την πόλιν των και την ωδήγει με γοργόν ρυθμόν εις τον μαρασμόν, εστράφησαν ως εξ ενστίκτου προς τον απέραντο κάμπον που την περιβάλλει και μέσα εις την ευλογημένην γην του ήρχισαν να καλλιεργούν, με καταπληκτικήν ζωτικότητα, την νέαν οικονομικήν ζωήν του τόπου των (...).

(...) Ο φυτευμένος με τις πανάρχαιες ελιές του κάμπος που περιβάλλει την πόλιν μας, ήλλαξεν ήδη όψιν. Το ένα μετά το άλλο εδημιουργήθησαν απειράριθμα αγροκτήματα που έχουν εξοπλισθή με εγκαταστάσεις αντλήσεως και αρδεύσεως συγχρονισμένας, με θερμοκήπια πρότυπα, που καλλιεργούνται με προοδευτικάς μεθόδους και που είναι ικανά να παράγουν τας χιλιάδας τόνων των κηπευτικών (...).

Εδημιουργήθη ο Κηπευτικός Συνεταιρισμός διαθέσεως την κηπευτικών προϊόντων, ίδρυμα με αλματώδη και ζηλευτήν εξέλιξιν. Εδημιουργήθη η νέα τάξις των παραγωγών μας, η οποία αντικατέστησε τους παλιούς εμπόρους και μεσίτας και που με την εργατικότητα μελίσεως παρασκευάζει αργά αλλ' ασφαλώς το οικονομικόν μέλλον της Πρεβέζης. Εδημιουργήθη τέλος η νέα πολυάριθμος τάξις των εργατών της γης, των εργατών συσκευαστών των κηπευτικών προϊόντων, των εργατών των απασχολουμένων με την φόρτωσιν προς προώθησιν των προϊόντων αυτών (...).⁵¹

51. Αγρότης, «Παραγωγή - το μέλλον του τόπου», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούλιος 1959 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 231, σ.1.

Εικ. 19. Ο Ελαιώνας της Πάρεζας (Φωτ. Σπύρου Μελετιζή).

5. Από τα λιοστάσια...

Το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε το 1959 στην τοπική εφημερίδα 'Αγών Πρεβέζης', στη δεκαετία δηλαδή που συντελέστηκε η μεταβολή της οικονομικής βάσης της Πρέβεζας. Πρόκειται για την παραγωγή κηπευτικών, «την νέαν οικονομικήν ζωήν του τόπου», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει το άρθρο. Αυτή όμως η ανατροπή «εστηρίζετο (...) εις την ημετέραν γην»⁵², όπου ήταν «ο φυτευμένος με τις πανάρχαιες ελιές του κάμπος». Η κοσμογονική για τον τόπο αλλαγή πραγματοποιείται έξω από την ντάπια, σ' ένα χώρο που προπολεμικά δεν είχε πρωταγωνιστικό ρόλο. Εκεί, είχε αναπτυχθεί ο ελαιώνας, ο οποίος διαδραμάτισε και αυτός το ρόλο του ως το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

Ο ελαιώνας λοιπόν δημιουργήθηκε, όπως έχει ήδη τονισθεί, την εποχή που η Πρέβεζα βενετοκρατούνταν και εντάχθηκε στα πλαίσια της πολιτικής που ασκούσε η Γαληνοτάτη. Αναπτύχθηκε σε διάστημα ογδόντα ετών (1718 -1798). Ο Ηλίας Βασιλάς⁵³ σημειώνει ότι στο χώρο, που φυτεύθηκε ο ελαιώνας, υπήρχαν δάση και ότι η δεντροφύτευση έγινε με δύο τρόπους. Η πρώτη περίπτωση αφορά τους συμμάχους καπετάνιους των Βενετών που τους βοήθησαν στην κατάληψη της πόλης. Αυτοί συνήθως «προσέλαβαν και εγκατέστησαν στα τιμάριά τους τους ακτήμονες πρώην στρατιώτες τους, ως κολλήγους (σέμπρους)εμφυτευτάς και καλλιεργητάς. Ούτοι θα έκοβαν τα δάση και θα ανελάμβαναν δια διάστημα, πέραν των τριών ετών τουλάχιστον, να φυτεύσουν ελιές και να καλλιεργούν τα τιμάρια παρέχοντες εδαφονόμιον εις τους Αφεντικούς».⁵⁴

Οι πρώτοι καπεταναίοι ήταν και οι ιδιοκτήτες των μεγάλων ελαιοκτημάτων. Πρόκειται για τα «Λιοστάσια» που και σήμερα είναι γνωστά με το όνομα αυτών των ιδιοκτητών. Έτσι, έχουμε τα λιοστάσια του Τσαρλαμπά, του Μαλτέζου, του Γκινάκα, του Κονεμένου, του Βαλεντίνη, του Σκέφερη, του καπετάν Δήμου κ.λπ.⁵⁵ Η δεύτερη περίπτωση αφορά τους φαράδες και πλοιοκτήτες, οι οποίοι παρατήρησαν το δυναμισμό της νέας καλλιέργειας και προχώρησαν στην αγορά μερικών κτημάτων από τους καπεταναίους, τα οποία «ανελάμβαναν δια λογαριασμό τους να τα φυτεύσουν ελιές, πληρώνοντες ένα εφ' άπο συμφωνημένον τίμημα».⁵⁶

52. Αγρότης, «Παραγωγή - το μέλλον του τόπου», ό.π.

53. Η. Βασιλάς, «Ο Ελαιών της Πρεβέζης», Ηπειρωτική Εστία, 3(154), σσ. 606 -608.

54. Η. Βασιλάς, ό.π., σ. 608.

55. Η. Βασιλάς, ό.π., σ. 609.

56. Η. Βασιλάς, ό.π., σ: 608.

Τελικά, η έκταση που φυτεύτηκε με ελαιόδεντρα υπολογίζεται σε 10000 στρέμματα και περιείχε 135000 ρίζες.⁵⁷ Αυτά, το 1912. Στην απογραφή του 1940 βρέθηκαν 105000 ρίζες.⁵⁸ Η μείωση προερχόταν από τις πυρκαγιές και το ξερίζωμα για τη δημιουργία περιβολιών. Η μεταβολή, παρόλ' αυτά, δεν ήταν σημαντική. Σύμφωνα με την απογραφή που έκανε η Ε.Σ.Υ.Ε. το 1961⁵⁹ τα ελαιόδεντρα υπολογίστηκαν σε 89238. Έχει αρχίσει ήδη η περίοδος της συστηματικής εκρίζωσης των ελαιοδέντρων, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν τα χωράφια για την καλλιέργεια των οπωροκηπευτικών. Το ξερίζωμα γίνεται πιο εντατικό στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και τα επόμενα χρόνια. Η Α.Τ.Ε. έχει αρχίσει να δίνει δάνεια με μεγαλύτερη ευκολία και παράλληλα, εκτός από τους Λευκαδίτες που ήταν ήδη στην παραγωγή, σημειώνεται αυτή την περίοδο και η μαζική είσοδος των Συρρακιωτών στη νέα οικονομική δραστηριότητα. Έτσι, υπολογίζεται ότι τα ελαιόδεντρα στη δεκαετία του 1980 ανέρχονται σε 52253 ρίζες.

Ανάμεσα στο 1912 και 1940 η μείωση είναι 0,22% του συνολικού αριθμού των ελαιοδέντρων. Μεταπολεμικά, το ποσοστό ανέρχεται στο 49,28%, ένα ποσοστό που φανερώνει το ξεκλήρισμα του ελαιώνα. Αν μάλιστα υπολογίσουμε το ποσοστό με βάση τον αριθμό ελαιοδέντρων, που υπήρχε το 1912, τότε φτάνουμε στο 60,55%. Ο ελαιώνας έπαυσε, μετά τον πόλεμο, να αποτελεί ουσιαστικό περιουσιακό στοιχείο των Πρεβεζάνων και πραγματοποιείται η μετάλλαξή του σε χωράφια, γεγονός που αφαιρεί και το κοινωνικό κύρος που σήμαινε η ελαιοιδιοκτησία.

5. 1. Ιδιοκτησιακό καθεστώς

Πλήρη στοιχεία για το ιδιοκτησιακό καθεστώς της ελιάς στην Πρέβεζα για την προπολεμική εποχή δεν έχουμε. Γνωρίζουμε μόνο, ότι το 18ο αιώνα που δημιουργήθηκε ο ελαιώνας, ανήκε στους καπεταναίους, τους συμμάχους των Βενετών που αποτέλεσαν τους πρώτους γαιοκτήμονες.⁶⁰ Παράλληλα είναι ακόμη γνωστό, ότι ο Αλή πασάς προσπάθησε να δημιουργήσει γαιοκτήμονες

57. Η. Βασιλάς, ό.π., σ. 610

58. Η. Βασιλάς, ό.π.

59. Ε.Σ.Υ.Ε., *Αποτελέσματα της απογραφής γεωργίας-κτηνοτροφίας, 1961*, τόμος 1, (Ήπειρος, πιν. 2), Αθήνα 1965.

60. Η. Βασιλάς, «Ο Ελαιών της Πρεβέζης», ό.π., σ. 607.

Τουρκαλβανούς.⁶¹ Επίσης, πληροφορίες έχουμε ότι και οι φαράδες και πλοιοκτῆτες εκτίμησαν τη νέα οικονομική δραστηριότητα και αγόρασαν κτήματα. Δυστυχώς όμως, δεν έχουν διασωθεί στοιχεία για τους ιδιοκτήτες και την άρθρωση της ελαιοιδιοκτησίας. Στα δημοτολόγια δηλώνονται μόνο 53 αρχηγοί οικογενειακών μερίδων με επαγγελματική ένδειξη «κτηματίας».⁶² Συνήθως, ο κτηματίας δεν είχε ως αποκλειστική επαγγελματική ενασχόληση την ελαιοσυγκομιδή. Οι πιο πολλοί ήταν και έμποροι, επαγγελματίες ή επιστήμονες, απόγονοι ελαιοιδιοκτητών, που δεν ασχολούνταν οι ίδιοι με τις ελιές τους, αλλά ανέθεταν αυτή την απασχόληση στους αποκοπιάρηδες. Εκείνο που πρέπει να τονισθεί είναι, ότι η ελιά ασκούσε συμπληρωματική οικονομική λειτουργία. Η παραγωγή λαδιού, κάθε δεύτερη χρονιά, κυμαινόταν από 500000 - 800000 κιλά, με την προϋπόθεση βέβαια, ότι δε θα ήταν μεγάλη η καταστροφή από το δάκο. Υπάρχουν ασφαλώς οι μεγαλοιδιοκτήτες, που δεν ασχολούνται οι ίδιοι με τη φροντίδα και το μάζεμα του καρπού. Δεν έχουν τη νοοτροπία του ανθρώπου που ζει με το εισόδημα από τις ελιές. Περισσότερο είναι απορροφημένοι από τις εμπορικές τους δραστηριότητες στο λιμάνι. Είναι χαρακτηριστική η δυσκολία, που αντιμετώπισαν οι νέοι οικιστές, οι Λευκαδίτες, όταν άρχισαν να αγοράζουν κτήματα. Πολλοί ελαιοκτηματίες δεν ήξεραν, όσο υπερβολικό κι αν φαίνεται, πού βρίσκονταν τα κτήματά τους και, στην καλύτερη περίπτωση, δεν μπορούσαν να επιστημάνουν τα σύνορα. Υπήρχαν βέβαια και οι μικρές ιδιοκτησίες. Διάφοροι μικροεπαγγελματίες, φαράδες και εργάτες, αγόραζαν λίγες ελιές για να εξασφαλίσουν το λάδι της χρονιάς. Για τους Πρεβεζάνους λοιπόν η ελιά αποκτούσε συμβολικό ενδιαφέρον. Το να έχει κάποιος στην ιδιοκτησία του ελαιοκτήματα αποτελούσε ισχυρό κριτήριο, προκειμένου να καταταγεί στους νοικοκυραίους και να θεωρηθεί επιτυχημένος και άξιος σεβασμού οικογενειάρχης. Για τους Πρεβεζάνους η κυριότερη μακροπρόθεσμη χρήση της ελιάς ήταν να δοθεί ως προίκα στα κορίτσια. Ήταν ένα πάγιο περιουσιακό στοιχείο, με το οποίο οι μεγαλοκτηματίες, τουλάχιστον, δεν ασχολούνταν, αλλά είχε ένα ειδικό βάρος και για την κοινωνική θέση του ιδιοκτήτη⁶³ και ως δυνατότητα να συνοδεύει την προίκα της κόρης με ένα τεμάχιο ελαιοκτήματος.

61. Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Β', εν Αθήναις 1856, σ. 135.

62. Βλ. πίνακα 3 (β).

63. Η φυτεία της ελιάς αντίθετα έχει κάποιο «γόητρο» κι ενδιαφέρει τους νέοπλουτους όχι για τα εισοδήματα, όσο για το γεγονός ότι με την ιδιοκτησία αυτή εξασφαλίζουν την εκτίμηση των παλαιότερων ιδιοκτητών. Βλ. G. Burgel, «*Αγροτικές έρευνες στην Ελλάδα*», μετ. Μ. Θεοφίλου, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 33 - 34 (1978), σσ. 190 - 213.

Μεταπολεμικά, άρχισε να μεταβάλλεται η μορφή αλλά και το ιδιοκτησιακό καθεστώς του ελαιώνα που έχει την άρθρωση, την οποία εμφανίζει ο πίνακας 6.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Ιδιοκτησιακό καθεστώς ελαιώνα δήμου Πρέβεζας

κατηγορίες κατά στρέμματα	αριθμός κτημάτων	%	αριθμός ελαιοδένδρων	% %
1. 1-50	75	23, 65	2712	4, 98
2. 51-100	85	26, 81	6826	12, 54
3. 101-200	84	26, 49	12557	23, 08
4. 201-500	59	18, 61	18886	34, 72
5. 501-και άνω	14	4, 41	13410	24, 65
Σύνολο	317	100, 0	54391	100, 0

Πηγές: Τα στοιχεία στηρίζονται στις καταστάσεις που συντάξε η Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Πρέβεζας, προκειμένου να γίνει η επιδότηση. Η σύνταξη των καταστάσεων έγινε με βάση τις δηλώσεις των ιδιοκτητών. Τα στοιχεία αυτά παρατίθενται με κάθε επιφύλαξη, όσον αφορά τον αριθμό των κτημάτων αλλά και τον αριθμό των ελαιοδέντρων.

Με βάση την απογραφή του 1961 ο αριθμός των εκμεταλλεύσεων (κτημάτων) με ελαιόδεντρα ήταν 558. Έτσι, αν δεχθούμε, έστω και με κάποια ελαστικότητα, τα στοιχεία της Ε.Γ.Σ.Π., τότε στη δεκαετία του 1980 οι εκμεταλλεύσεις μειώνονται κατά 241 (ποσοστό 43,18%). Οι 241 εκμεταλλεύσεις βέβαια μετατρέπονται κυρίως σε χωράφια για την καλλιέργεια κηπευτικών. Όπως έχουμε ήδη τονίσει, από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και ως το 1980, περίπου, πραγματοποιήθηκε η εντατική εκρίζωση του ελαιώνα.

Ο πίνακας 6 εντούτοις μας οδηγεί σε μερικά συμπεράσματα για το σημερινό ιδιοκτησιακό καθεστώς. Έτσι, παρατηρούμε ότι η κατηγορία των εκμεταλλεύσεων από 51 - 100 ελαιόδεντρα συμμετέχει με ποσοστό 26,81%, κατέχοντας την πρώτη θέση. Αντίθετα, στην κατάταξη με βάση τον αριθμό των ελαιοδέντρων κατέχει την τρίτη θέση με 23,08%. Οι δύο τελευταίες κατηγορίες εκμε-

ταλλεύσεων (201-500 και 501-και άνω), ενώ κατέχουν αντίστοιχα την τέταρτη και πέμπτη θέση (18,61% και 4,41%), στον αριθμό ελαιόδέντρων ανεβαίνουν στην πρώτη και δεύτερη θέση (34,72% και 24,65%). Παρατηρείται λοιπόν μια συγκέντρωση της ελαιοϊδιοκτησίας σε μεσαία και άνω μεγέθη. Αν μάλιστα υπολογίσουμε μαζί τις κατηγορίες 5 και 6, τότε διαπιστώνουμε ότι συγκεντρώνουν το 59,37% των ελαιοδένδρων που αντιστοιχούν σε 73 εκμεταλλεύσεις. Αντίθετα, οι εκμεταλλεύσεις από 1-200, μολονότι έχουν τη συντριπτική πλειοψηφία (76,97%), αντιστοιχούν στο 40,62% του συνολικού αριθμού των ελαιοδένδρων. Η κατάσταση αυτή ενισχύει τη διάχυτη εντύπωση ότι, ως το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, η ελαιοϊδιοκτησία είχε πολύ πιο συγκεντρωτικό χαρακτήρα.

Μεταπολεμικά, κατατέμενεται η ιδιοκτησία, καθώς οι πωλήσεις δε συντελούν στη δημιουργία νέων μεγάλων ιδιοκτησιών. Τώρα, οι ελιές ξεριζώνονται. Παράλληλα, οι υπάρχοντες ελαιοκτηματίες, που συνήθως έχουν τα κτήματά τους από κληρονομιά, δεν ενδιαφέρονται να αγοράσουν νέα κτήματα. Η ελιά έχει χάσει πια το κοινωνικό κύρος της. Αρκετοί από τους ελαιοκτηματίες έχουν μεταναστεύσει στην Αθήνα και πουλάνε τα λιόδεντρα, για να αγοράσουν ένα διαμέρισμα για την οικογένειά τους ή για την κόρη της οικογένειας. Ο Θανάσης Καλαβρέντζος, που ζει στην Αθήνα από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, καταθέτει τη μαρτυρία του: «είχα 200 ελιές κληρονομιά από τον πατέρα μου. Τις πουλήσα το 1952 για να σπουδάσει η αδερφή μου».

Από τις 75 εκμεταλλεύσεις της πρώτης κατηγορίας (1-50) οι 33 δηλώνουν ως επάγγελμα αγρότης, παρόλο που δεν είναι πάντα έτσι. Μερικοί επαγγελματίες εμφανίζονται ως αγρότες. Ακόμη, σ' αυτούς τους αγρότες συγκαταλέγονται και 14 γυναίκες, που δεν είναι σύζυγοι αγροτών και από τις οποίες οι 8 έχουν το κτήμα από τη μεριά των γονέων τους. Άλλοι 29 δηλώνουν διάφορα επαγγέλματα. Αξίζει να σημειωθεί ότι 21 εκμεταλλεύσεις προέρχονται από αγορά, άλλες 23 από ποικιλόμορφη γονική παροχή και οι υπόλοιπες 29 δε φέρουν καμιά ένδειξη. Επιπλέον, μόνο μία οφείλεται σε εκμίσθωση.

Στη δεύτερη κατηγορία (51-151) οι αγρότες είναι 25. Ανάμεσά τους συγκαταλέγονται και εδώ μερικοί, που δεν είναι αγρότες. 31 εμφανίζονται με άλλα επαγγέλματα και οι υπόλοιποι πάλι 29 δε δηλώνουν ασχολία. Οι γυναίκες είναι 13, από τις οποίες οι τρεις δηλώνουν αγρότισσες και οι υπόλοιπες οικιακά συνήθως. Από αυτές τις εκμεταλλεύσεις οι 7 προέρχονται από προικοδότηση. Συνολικά, στην κατηγορία αυτή 21 κτήματα είναι από αγορά, 16 από γονική παροχή, 2 από αποκατάσταση προσφύγων και σε 11 υπάρχει σχέση εκμίσθωσης.

Στην τρίτη κατηγορία (101-200) 26 είναι αγρότες, 25 διάφοροι άλλοι επαγγελματίες και 33 δε δηλώνουν επάγγελμα. Οι γυναίκες παρουσιάζονται με

15 εκμεταλλεύσεις. Απ' αυτές οι 7 οφείλονται σε προικοδότηση, και ανά 3 σε αγορά και εκμίσθωση. Συνολικά, η ιδιοκτησία προέρχεται: 17 από αγορά, 19 από γονική παροχή και 10 από εκμίσθωση. Η τέταρτη κατηγορία (201-500) περιλαμβάνει 9 αγρότες και 19 με διαφορετικές ασχολίες. Οι γυναίκες εκπροσωπούνται με 4 εκμεταλλεύσεις, από τις οποίες οι 2 είναι από προικοδότηση. Και όσον αφορά τη σχέση με τα λιοστάσια, 15 προέρχονται από αγορά, 11 από γονική παροχή και 12 από εκμίσθωση. Τέλος, στην τελευταία κατηγορία (501 και άνω) αγρότες είναι οι 3. Αξιοπαρατήρητο είναι, ότι σ' αυτή την κατηγορία έχουμε 4 εκμισθώσεις που γίνονται από επαγγελματίες αποκοπιάρηδες.

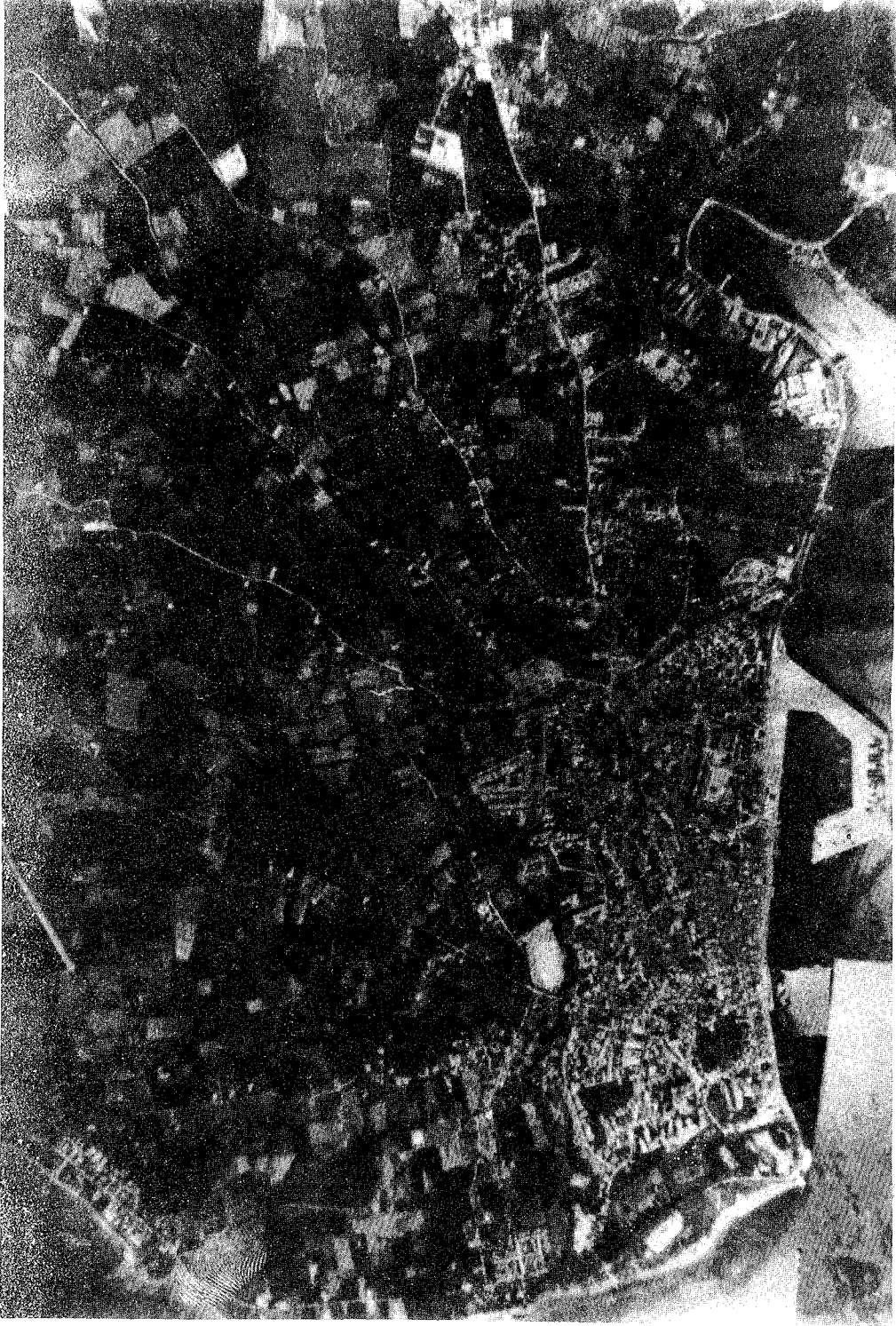
5. 2. Η διαδικασία μετάλλαξης

Το ξερίζωμα του ελαιώνα πραγματοποιήθηκε μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Βασική αιτία θεωρείται η φορά της μεταλλαγής της οικονομικής φυσιογνωμίας της πόλης. Αν όμως περιοριστούμε μόνο σ' αυτή την αιτία, μολονότι είναι το κρίσιμο σημείο, δε φωτίζουμε επαρκώς τη διαδικασία της μετάλλαξης. Είχαν αρχίσει ήδη να διαμορφώνονται πριν από τον πόλεμο οι συνθήκες που ευνόησαν τη μεταβίβαση του βασικού στοιχείου για την πραγματοποίηση της μετάλλαξης. Πρόκειται για τη «μητέρα γη»⁶⁴, όπως αποκαλείται.

Ο Σωκράτης Παπαδήμας, υπάλληλος της διεύθυνσης γεωργίας της νομαρχίας Πρέβεζας, από τους λίγους ανθρώπους στην πόλη που κατέχουν με πληρότητα τα αγροτικά ζητήματα, σκιαγραφεί ως εξής την πορεία που ακολούθησε η ελιά προς το ξερίζωμα: «Ο ελαιώνας ήταν επιδοτούμενος από τους Ενετούς με αποτέλεσμα να έχουμε περισσότερα δέντρα σε πυκνότητα. Συνήθως, οι ελιές φυτεύονται σε απόσταση 10 × 10 και αναλογούν 10 ρίζες το στρέμμα. Εδώ όμως έχουμε 14 δέντρα το στρέμμα,⁶⁵ γιατί φυτεύονται σε απόσταση 8 × 8. Επειδή μπήκαν κοντά, ο ανταγωνισμός του φυτού δημιούργησε τα υψίκορμα δέντρα με αποτέλεσμα τη μη καλή παραγωγικότητα. Πέρα από την πυκνή φύτευση, οι μικρές αποδόσεις των ελαιοδέντρων οφείλονται και στη φυλλόπτωση - χειμώνα και άνοιξη - που οφείλεται στο μύκητα κυκλοκόνιο. Δημιουργεί τη

64. Αγρότης, «Παραγωγή - το μέλλον του τόπου», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούλιος 1959 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 231, σ. 1.

65. Βλ. Μ. Κουρούκλη, «Μετασχηματισμός και στασιμότητα στην ορεινή Κέρκυρα», στο βιβλίο: Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα (εισαγωγή - επιμέλεια Σ. Δαμιανάκος), Αθήνα 1987, σ. 391.

Εικ. 20. Η Πρέβεζα και γύρω της ο Ελαιώνας. Η εκρίζωση έχει προχωρήσει πολύ (αεροφωτογραφία, 1975).

φυλλόπτωση με αποτέλεσμα το δέντρο, κι αν ανθίσει, να μη δέσει καρπό, επειδή εξαντλήθηκε στην προσπάθειά του να βγάλει νέο φύλλο. Η αρρώστια αυτή ευνοείται από το μεγάλο ύψος και την πυκνή φύτευση. Το μεγάλο ύψος δε βοηθούσε στο ράντισμα. Συνοπτικά, οι αδυναμίες της μικρής παραγωγής οφείλονται: α. Στο γεγονός ότι ο ελαιώνας ανήκε σε ελαιοκτηματίες που δεν ήταν αγρότες και σε άτομα που απουσίαζαν από την Πρέβεζα. β. Στη δυσχέρεια ψεκασμών για το κυκλοκόνιο, επειδή τα δέντρα ήταν υψίκορμα. γ. Στην έλλειψη των σωστών καλλιεργητικών φροντίδων (κλάδεμα, λίπανση), που έχει να κάνει με τις δύο προηγούμενες παρατηρήσεις. Η εξάλειψη τελικά της ελαιοκαλλιέργειας οφείλεται στον ανταγωνισμό της με τα πρώιμα κηπευτικά».

Η καλλιέργεια κηπευτικών ήταν η αποφασιστική κίνηση για την τύχη του ελαιώνα. Η υπονόμευσή του όμως είχε αρχίσει από πολύ νωρίς. Ο τρόπος φύτευσης και το μεγάλο ύψος - από τριάντα μέτρα και πάνω - προκαλούσε δυσκολία στην καταπολέμηση των ασθενειών, σε σημείο που «ειδικώς εις τον τόπον μας προ του 1920, ενθυμούνται οι παλαιότεροι, ολόκληρες δεκαετίες που δεν εμαύρισε η πέτρα των ελαιοτριβείων. Γ' αυτόν άλλωστε τον λόγον ο ελαιών είχαν εγκαταλειφθεί εις την τύχην του και οι εληές πουλιώνται όσο όσο. Έκτοτε όμως εφηρμόσθη η δακοκτονία και δεν υπήρχε περίπτωση τελείας καταστροφής του ελαιοκάρπου».⁶⁶

Ο δάκος λοιπόν ήταν η μεγάλη πληγή του ελαιώνα και οδήγησε πολλούς ιδιοκτήτες στο να πουλήσουν τα λιοστάσια τους. Σ' αυτόν πρέπει να προσθέσουμε και τα τζορμάνια, τα οποία έρχονταν τον καιρό της σοδειάς και όρμαγαν άπληστα στον καρπό, προκαλώντας σημαντικές καταστροφές. Τέλος, τα αρνητικά στοιχεία για μια καλή ελαιοσοδειά συμπληρώνονταν από τον τρόπο συγκομιδής, κάτι που θα αναλυθεί παρακάτω.⁶⁷

Η απόδοση του ελαιώνα, κάτω από τις συνθήκες που αναφέρθηκαν, ήταν ισχυρότατος παράγοντας, που ώθησε τους ελαιοκτηματίες να συνειδητοποιήσουν, ότι ο ελαιώνας δεν είχε μέλλον. Στη διαμόρφωση αυτής της συνειδησης όμως συντέλεσε, σε μεγάλο βαθμό, η μετανάστευση σημαντικού αριθμού ελαιοκτηματιών στην Αθήνα, πιεζόμενων από την ανάγκη να αγοράσουν διαμέρισμα και να εξασφαλίσουν συνθήκες ομαλής προσαρμογής στο καινούργιο περιβάλλον ή να φροντίσουν για τις σπουδές των παιδιών τους και την επαγγελματική και κοινωνική αποκατάστασή τους. Παράλληλα, είχε ξεκινήσει η καλλιέργεια κη-

66. Ανώνυμος, «Την δωδεκάτην ώραν», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούνιος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 17, σ. 3.

67. Βλ. ελαιοσυλλέκτριες.

πυτικόν. Οι Λευκαδίτες έρχονταν μαζικά ως εργάτες γης. Και το μεγάλο τους όνειρο ήταν να αγοράσουν δικό τους χωράφι και να γίνουν αφεντικά.

Έτσι, ο προβληματισμός της διεύθυνσης γεωργίας Πρέβεζας για το μέλλον της ελαιοπαραγωγής και η μελέτη-πρόταση, που έκανε, για την εκρίζωση του ελαιώνα, είχε ευμενή απήχηση ανάμεσα στους ελαιοκτηματίες, όπως φαίνεται από ένα άρθρο του δημοσιεύτηκε σε τοπική εφημερίδα το 1956: «Η βαθμιαία εκρίζωσις των ελαιοδέντρων του μεγάλου κάμπου, που περιβάλλει την Πρέβεζα, είναι αναγκαία (...). Έχει ήδη αποδειχθεί εκ των πραγμάτων ότι η εντατικώτερα γεωργική εκμετάλλευσις του κάμπου μας ήτοι η εκρίζωσις των ελαιοδέντρων και η δημιουργία εις την θέσιν των αγροκτημάτων αποδίδει εις την πόλιν έσοδα πολλαπλασίως και θετικώτερα από όσα αποδίδει ο ελαιών»⁶⁸. Έτσι, άρχισε η εκρίζωση του ελαιώνα και η ουσιαστική συρρίκνωσή του.

3. ...Στα κηπευτικά

Τα κηπευτικά λοιπόν είναι η μορφή της οικονομίας, η οποία αλλοιώνει τον περιαστικό χώρο της Πρέβεζας και τον μεταβάλλει από κομπάρσο της οικονομικής ζωής σε πρωταγωνιστή. Πριν από τον πόλεμο, η γεωργική παραγωγή στην Πρέβεζα ήταν περιορισμένη. Ο Χαρίλαος Γκαβανόζης, αγρότης που πήρε μέρος σ' όλες τις προπολεμικές και τις πρώτες μεταπολεμικές αγροτοσυνδικαλιστικές κινήσεις, εξηγεί ότι «πριν τον πόλεμο υπήρχαν λίγα πράγματα. Για την εσωτερική αγορά και άμα περίσευαν για τα Γιάννενα. Δεν υπήρχε η Κατάρρα. Με το δρόμο τις Κατάρρας μπόρσαμι κι είχαμε επικοινωνία με τη βόρεια Ελλάδα. Βάναμι λαχανκά. Στο Μύτκα έβαναν χειμωνκά. Εγώ πριν τον πόλεμο, τότε με το Μεταξά, έβαλα εσπεριδοειδή. Είχε μπροστύτερα ένας Μπακατσέλλος, αυτός που άφησε κληροδότημα στο δήμο το πέτρινο σπίτι στο Τσαβαλοχώρι. Ερχούνταν Γερμανοί και τα παίρνανε τα πορτοκάλια. Ήλεγα πως άμα με πήγαινε δυο χρόνια καλά, δεν ήθελα τίποτε άλλο. Δεν υπολόγα τον πόλεμο όμως».

Πριν από τον πόλεμο λοιπόν, η γεωργική παραγωγή ήταν υποτυπώδης. Αμέσως μετά όμως, παρατηρείται κάποια κίνηση, που καταλήγει στη σύσταση κηπευτικού συνεταιρισμού, ο οποίος θα παίξει και το σημαντικότερο ρόλο στην ανάπτυξη της παραγωγής. Η σύσταση του συνεταιρισμού έγινε το 1946, αλλά

68. Ανώνυμος, «Επιβεβλημένη η εκρίζωσις του Ελαιώνα», εφ. Αγών Πρεβέζης, Αύγουστος 1956 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 78, σ. 3.

ουσιαστικά ξεκίνησε το 1949. Ο Γκαβανόζης συνεχίζει: «Εγώ, ο Δενδρινός ο Κώστας και ο Κωστούλας τραβούσαμε μπροστά. Τους άλλους τους πήραμε με το στανιό. Τους κάναμε εφτά. Η αγροτράπεζα δεν τον ήθιλι το συνεταιρισμό. Δεν ήλιγε όχι αλλά δεν τους ήθιλι (...). Τους πιστωτικούς ήθιλι, για να εξασφαλίσει τα λεφτά τς. Ήταν όμως διευθυντής τς αγροτράπεζας ένας καλός άνθρωπος, Ιάσων Ζερβός τ' όνομά του. Εγώ είχα πιστωτική επιφάνεια. Πήγα και τον βρήκα. Του εξέθεσα την κατάσταση. Με κοίταξε και μου είπε: «θα κάνουμε μια δλια κρυφή, εγώ και συ. Υπάρχει ένας νόμος που πρέπει να δίνουμε στον καθένα 500 δραχμές για φοσιές. Δεν τα δίνουμε στον καθένα. Θα σου δώσω από 500 δραχμές για τον καθένα, καμιά 12000 συνολικά. Με τα λεφτά αγοράσαμε τα έπιπλα, πήραμε τη πλάστιγγα, προσλάβαμε υπάλληλο και νοικιάσαμε γραφείο κοντά στην παραλία, εκεί που είναι τώρα πατσατζίδικο».

Έτσι, περίπου ξεκίνησε ο συνεταιρισμός. Πριν από το 1950, η γεωργική παραγωγή δεν ήταν ιδιαίτερα σημαντική στην πόλη της Πρέβεζας. Οι πατάτες αλλά και τα εσπεριδοειδή είχαν μεγαλύτερο ειδικό βάρος απ' ό,τι τα κηπευτικά για την κίνηση του συνεταιρισμού. Ο παρακάτω πίνακας ενισχύει την άποψη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7
Δανειστικά στοιχεία

	καλλιεργούμενα στρέμματα			δημ/ κά	ενεργούμενοι καλλιέργειαι			
	ιδιό κτητα	επί ενοικίω	σύνολο		γεώ μηλα	κηπευ τικά	ελαί αι	εσπε ριδ.
1. Αλαμάνος Ανδ.	10	20	30	-	25	5	22	8
2. Γεωργίου Γεωρ.	40	-	40	-	30	10	30	10
3. Γεωργίου Φωτ.	38	-	38	-	25	13	30	8
4. Γραμμένος Ι.	25	-	25	-	20	5	50	400
5. Δενδρινός Κων.	30	50	80	-	60	20	-	1000
6. Δενδρινός Ν.Γ.	30	100	130	-	100	30	30	1000
7. Δενδρινός Ν.Π.	35	105	140	54	60	26	350	-
8. Δόνος Γεώργιος	92	-	92	-	15	17	685	1000
9. Ευμορφόπουλος Ι.	22	-	22	-	18	4	110	-
10. Ζαβιτσάνος Π.	25	15	40	-	30	10	28	200
11. Ζάβρας Νικ.	52	-	52	-	30	22	20	300
12. Ζερβός Ιάσων	160	-	160	80	-	-	260	200
13. Κανιώρης Θεοδ.	26	-	26	-	10	16	-	850
14. Καραμανίδης Α.	25	29	54	-	40	14	200	650

15. Καρασαβόγλου Π.	79	8	87	-	25	9	17	-
16. Καραμανίδης Δ.	24	-	24	-	20	4	75	-
17. Κελέσης Σταυρ.	103	-	103	30	50	23	30	700
18. Κομιανός Νικ.	25	-	25	-	20	5	65	450
19. Κοσμάτος Διον.	12	-	12	-	8	4	10	-
20. Κτενάς Δημ.	35	12	47	-	35	12	-	-
21. Κτενάς Γερασ.	7	-	7	-	5	2	-	-
22. Κοντομίχης Ι.	15	15	30	-	20	10	10	-
23. Κωστούλας Χρ.	75	55	130	-	90	40	500	250
24. Κωνσταντίνου Γ.	26	-	26	-	20	6	50	650
25. Μίχας Κων.	60	-	60	-	-	-	-	-
26. Μπάλλας Φιλ.	50	-	50	-	30	20	-	1000
27. Μπασσαράς Ι.	80	50	130	-	55	25	650	150
28. Μπενετάτος Δ.	10	3	13	-	8	5	-	150
29. Νικολαΐδης Α.	70	-	70	-	50	20	-	1600
30. Ντούσκος Ι.	82	-	82	30	30	22	260	200
31. Νάτσος Σπ.	10	-	10	-	10	-	-	-
32. Νίτσος Ταξ.	48	-	48	-	43	5	50	-
33. Παπαζαχαρίας Ζ.	67	10	77	-	55	22	150	-
34. Παππάς Βασ.	18	54	72	-	50	22	-	-
35. Πασατζόγλου Π.	30	35	65	-	45	20	50	600
36. Πανίκογλου Π.	55	-	55	30	20	5	-	600
37. Πιδάκος Πελ.	12	-	12	-	7	5	-	40
38. Περγίχης Βασ.	18	-	18	-	13	5	-	-
39. Σουλβεστρίδης Γ.	18	-	18	-	13	5	23	-
40. Σουπιώνης Κ.	33	-	33	-	10	5	164	-
41. Σολδάτος Θ.	6	39	45	-	30	15	-	-
42. Τζίμας Παν.	28	-	28	-	10	18	25	-
43. Τζούρος Ευαγ.	27	-	27	-	10	17	-	-
44. Τρούγκος Λ.	19	-	19	-	10	9	-	-
45. Τσακαλώτος Ορ.	27	-	27	-	20	7	100	400
46. Τσαντούλας Χρ.	250	-	250	-	15	5	1000	1500
Σύνολο	2029	600	2629	224	1290	546	5044	13916

Πηγές: Τα στοιχεία του πίνακα προέρχονται από τον Κηπευτικό Συνεταιρισμό Πρέβεζας, που συνέταξε κατάσταση των δανείων που δικαιούνταν τα μέλη του, με βάση τα περιουσιακά στοιχεία τους και τις καλλιέργειές τους. Αφορά το έτος 1956.

Ήδη, από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 άρχισε να αναπτύσσεται η γεωργική παραγωγή και σ' αυτό είχε αποφασιστική συμβολή η εγκατάσταση γραφείου στα Ιωάννινα, το Αγρίνιο και, μετά τη διάνοιξη της εθνικής οδού Ιωαννίνων - Τριχάλων, στη Λάρισα, που έδωσε μεγάλη ώθηση στην παραγωγή των κηπευτικών της Πρέβεζας, τα οποία κατακτούσαν τις δυναμικές αγορές της Θεσσαλίας πρώτα και μετά της Μακεδονίας.⁶⁹

Έτσι, στο διάστημα 1951 - 1959 η παραγωγή κηπευτικών αυξήθηκε από 1000 σε 30000 τόνους,⁷⁰ μία αξιοσημείωτη αύξηση, που καθιστούσε την Πρέβεζα υπολογίσιμη πανελλαδική δύναμη στην παραγωγή κηπευτικών. Σημαντικό μέρος της παραγωγικής της ακτινοβολίας το όφειλε στην απορροφητικότητα των γειτονικών αστικών κέντρων, και ιδίως των Ιωαννίνων. Αρκεί να αναφέρουμε ότι «ο συνεταιρισμός με τους δύο αντιπροσώπους που διέθετε εις Ιωάννινα ετοποθέτησε το 1954 προϊόντα αξίας 770.000 δραχ. περίπου, ενώ δια του υποκαταστήματος το 1955 επέτυχε τοποθέτησιν προϊόντων αξίας 1.250.000 δραχμών, δηλαδή διαφοράν 480.000 δραχμών περίπου».⁷¹ Αν λάβουμε υπόψη, ότι το 1955 ο κύκλος των εργασιών του συνεταιρισμού ανήλθε σε 2.750.000 δραχμές, τότε η συμμετοχή των Ιωαννίνων ως αστικού καταναλωτικού κέντρου στη διαμόρφωση του εισοδήματος του συνεταιρισμού αντιστοιχεί στο 28%. Το επόμενο έτος που ο κύκλος εργασιών φθάνει στις 4.370.000 δραχμές, το ποσοστό συμμετοχής των Ιωαννίνων υπολογίζεται σε 28,60%.⁷² Δε χρειάζονται άλλα σχόλια.

69. «Το πρώτο πράγμα που έκανε ο συνεταιρισμός ήταν να φροντίσει να προωθήσει τα προϊόντα του τις αγορές και να μην περιμένει τότε θα' ρθουν οι εμπόροι. Έτσι εφάρμοσε το θεσμό των αντιπροσωπειών, έβρισκε έναν έμπιστο έμπορο και του ανέθετε να προωθεί και τα δικά του προϊόντα. Πρώτη αντιπροσωπεία στα Γιάννενα, που αργότερα εξελίχθηκε σε πρατήριο. Έπειτα που καλύτερεψαν οι οδικές συγκοινωνίες, άρχισε να στέλνει πράμα στα Τρίκαλα (1953 περίπου). Όταν έφτασε το πρώτο αυτοκίνητο εκεί με ντομάτες, μαζεύτη ο κόσμος γύρω απ' τ' αυτοκίνητο. Τς φάνηκε παράξενο που ήρθε αυτοκίνητο από τόσο μακριά. Εν συνεχεία αναπτύχθηκε το δίκτυο των αντιπροσωπειών στην υπόλοιπη Θεσσαλία και Μακεδονία: Λάρισα, Καρδίτσα, Κοζάνη, Βέροια, Θεσσαλονίκη. Όλα έγιναν μέχρι το '60». Πάνος Χατζάρας, υπάλληλος του συνεταιρισμού στη δεκαετία 1950.

70. Αγρότης, «Παραγωγή - το μέλλον του τόπου», εφ. Αγών Πρεβέζης, Αύγουστος 1959 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 232, σ. 1.

71. Αγρότης, ό.π.

72. Αγρότης, ό.π.

Εντούτοις, παρά την αύξηση που σημειώθηκε στη δεκαετία 1950, το ειδικό βάρος των κηπευτικών στη συνολική παραγωγή κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα. Παρατηρούμε (πιν.7) ότι από τα 2078 καλλιεργούμενα στρέμματα από τους 45 συνεταιριστές, μόνο τα 564 (27,14%) χρησιμοποιούνται για την καλλιέργεια κηπευτικών. Η έκταση είναι μικρή, αλλά και οι παραγωγοί λίγοι ακόμη. Αυτή η άποψη ενισχύεται και από το γεγονός, ότι η καλλιέργεια γίνεται αυτή την περίοδο υπαίθρια, όπου είναι εκτατική. Αντίθετα, η πατάτα καταλαμβάνει τις περισσότερες εκτάσεις. Καλλιεργείται σε 1854 στρέμματα, ήτοι ποσοστό 62,07%. Ός το 1956 συνεχώς αλλά και ως το τέλος της δεκαετίας αυτής, τα αγροτικά νοικοκυριά περιορίζονται στους ιδρυτές του συνεταιρισμού, με την προσθήκη των Λευκαδιτών. Αυτοί όμως δεν έχουν εξελιχθεί αξιόλογα, όπως θα συμβεί αργότερα, όταν θα γίνουν οι σημαιοφόροι της ανάπτυξης των οπωροκηπευτικών.

Η ουσιαστική ώθηση όμως για την ανάπτυξη της καλλιέργειας δόθηκε μετά το 1960, με τα κίνητρα που θέσπισε ο νόμος 4035/60 για να καλλιεργηθούν πρώιμα κηπευτικά. Ήδη, η Ελλάδα είχε εισέλθει στη διαδικασία της έντονης αστικοποίησης, που οδηγούσε στα μεγάλα αστικά κέντρα σημαντικό μέρος του πληθυσμού της υπαίθρου,⁷³ γεγονός που δημιούργησε καταναλωτικό κοινό για τα κηπευτικά.⁷⁴ Έτσι, η παραγωγή αυξήθηκε εντυπωσιακά. Σύμφωνα με τα στοιχεία της διεύθυνσης γεωργίας Πρέβεζας παρουσίασε την εξέλιξη:

1961-62	πωλούνται	9545	τόνοι	τομάτα
1971-72	»	18678	»	»
1977-78	»	23869	»	»

73. Σ. Μπαμπανάσης, Κ. Σούλας, *Η Ελλάδα στην περιφέρεια των αναπτυσσόμενων χωρών*, Αθήνα 1976, σ. 68: «Στη μεταπολεμική περίοδο και κυρίως μετά τα μέσα του 1950, διακρίνουμε μια αρκετά δυναμική κινητικότητα του πληθυσμού από τις αγροτικές περιοχές της χώρας προς τις αστικές και το εξωτερικό.

Η κινητικότητα αυτή έδωσε ιδιαίτερη ώθηση στη ζήτηση των αγροτικών προϊόντων, διέυρυνε την εσωτερική αγορά».

Βλ. για το ίδιο θέμα Α. Μωυσίδης, *Η αγροτική κοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα. Παραγωγική και κοινωνική διάρθρωση στην ελληνική γεωργία (1950 - 1980)*, Αθήνα 1986, σσ. 156 - 162.

74. Ο Β. Καραποστόλης, *Η καταναλωτική συμπεριφορά στην ελληνική κοινωνία 1960 - 1975*, Αθήνα 1984, σ. 313 (πιν. 9), βρίσκει ότι η κατανάλωση σε νωπά λαχανικά είναι η εξής: πρωτεύουσα 5,68, λοιπές αστικές 5,33, ημιαστικές 4,06, αγροτικές 2,76.

Παρατηρείται αύξηση στην παραγωγή κατά 95,68% στο διάστημα 1961 - 62 έως 1971 - 72. Η αύξηση φθάνει στο 150,06%, αν υπολογίσουμε το διάστημα από 1961 - 62 έως το 1977 - 78. Η αλματώδης εξέλιξη της καλλιέργειας οφείλεται κυρίως στη μετάβαση από την υπαίθρια στην καλυμμένη καλλιέργεια και στη χρησιμοποίηση βελτιωμένων σπόρων (υβρίδια). Ενώ η παραγωγή ξεκίνησε με τρεις τόνους ανά στρέμμα, έφτασε στους 12 - 16 τόνους (παραγωγή θερμοκηπίου).⁷⁵ Ο πιο καθοριστικός όμως παράγοντας για την ανάπτυξη της καλλιέργειας των κηπευτικών ήταν οι παραγωγοί, οι νέοι κάτοικοι της Πρέβεζας, οι Λευκαδίτες και οι Συρρακιώτες, που τους ακολούθησαν. «Εις την αλματώδη αυτήν εξέλιξιν κύριον ρόλον φυσικά έπαιξε η ζωτικότητα και η σκληρή προσπάθεια των παραγωγών μας. Πλην τούτων όμως σημαντικώτατον ρόλον διεδραμάτισε η Αγροτική Τράπεζα, η οποία αντιληφθείσα τι ηδύνατο να προσφέρει εις τον τόπον αλλά και γενικώτερον εις την εθνικήν οικονομίαν η στροφή των κατοίκων της πόλεως εις την γην, εστάθη ο κατ' εξοχήν βοηθός της προσπάθειας των».⁷⁶ Το απόσπασμα, από άρθρο τοπικής εφημερίδας, μνημονεύει ονομαστικά την προέλευση των παραγωγών. Χωρίς όμως την διάθεση των παραπάνω πληθυσμιακών ομάδων να αποκατασταθούν, είναι αμφίβολο αν οι προτάσεις της διεύθυνσης γεωργίας και οι ενισχύσεις της Α.Τ.Ε. θα είχαν βρει αποδέκτες.

Η κυριότερη συμβολή της διεύθυνσης γεωργίας ήταν η επεξεργασία πρότασης για τον αναπροσανατολισμό της οικονομίας της πόλης. Στα πλαίσια αυτά ενθάρρυνε τη μετάβαση στην υπαίθρια παραγωγή. Ο Ιωσήφ Μπασαράς, από τους πρωτοπόρους παραγωγούς κηπευτικών, θυμάται ότι «οι υπεύθυνοι της δ/σης γεωργίας και της αγροτικής τράπεζας πίεζαν για φτιάξιμο θερμοκηπίων. Το 1956 ο Παπαβραμίδης έφερε από την Ιταλία αυτό με τα τζάμια. Ήταν πολυδάπανο και κάλυπτε μέχρι 200 τετραγωνικά. Το στρογγυλό με τα καλάμια το έφτιαξα εγώ. Το είδαν οι υπεύθυνοι, τους άρεσε και ειδοποίησαν το υπουργείο γεωργίας, που έστειλε υπαλλήλους, για να το εξετάσουν. Βρήκαν ότι κόστιζε 6000 δραχμές το στρέμμα».

Η πολιτεία λοιπόν υποβοήθησε την οικονομική στροφή και στήριξε την προσπάθεια για ανάπτυξη της καλλιέργειας των κηπευτικών. Όπως έχει ήδη τονιστεί, έγιναν μελέτες και υποστηρίχθηκε η μετάβαση στην εντατικοποιημένη καλλιέργεια. Οι κλιματολογικές συνθήκες ευνοούσαν τα πρώιμα κηπευτικά, αλλά για να ευδοκιμήσει η νέα αυτή παραγωγική κατεύθυνση, χρειαζόταν θερμο-

75. Στοιχεία από τη διεύθυνση γεωργίας Πρέβεζας.

76. Αγρότης, «Παραγωγή - το μέλλον του τόπου», εφ. Αγών Πρέβεζης, Αύγουστος 1959 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 232, σ. 1.

κήπια.⁷⁷ Έτσι, στα μέσα της δεκαετίας του 1950 εμφανίζονται τα «πρώτα θερμοκήπια φιαγμένα από ξύλο και γυαλί, που χρησιμοποιούνται αρχικά ως σπορεία»⁷⁸. Είναι τα θερμοκήπια, που ο πληροφορητής Μπασαράς τα κατακυρώνει στον επιθεωρητή της Α.Τ.Ε. Παπαβραμίδη, ο οποίος πήρε την ιδέα από την Ιταλία. Αυτός ο τύπος όμως ήταν υψηλού κόστους και γρήγορα εγκαταλείφθηκε.

Η «επανάσταση» ωστόσο στα πρώιμα κηπευτικά συντελέστηκε με την παραγωγή των φύλλων πολυαιθυλενίου (νάυλον).⁷⁹ Αυτό μείωσε σημαντικά το κόστος του θερμοκηπίου, ώστε, με τη βοήθεια και της τράπεζας, πραγματοποιήθηκε η εξάπλωση της καλλιέργειας των κηπευτικών που γινόταν, στη συντριπτική της πλειοψηφία, από νοικοκυριά με περιορισμένες δυνατότητες ή που πολλές φορές δε διέθεταν δική τους γη.

Ο νέος τύπος λοιπόν θερμοκηπίου, γνωστός και ως «θερμοκήπιο Πρεβέζης», είχε σχήμα αψίδας (τούνελ) και κατασκευαζόταν από καλάμια. Ο τύπος βελτιώθηκε προς την ίδια κατεύθυνση (ως προς τη μορφή του) με την αντικατάσταση των καλάμιων από σίδερα, στα τέλη της δεκαετίας του '70. «Η μεγάλη καλλιέργεια σε θερμοκήπια αρχίζει το 1968 - 1972, οπότε έχουμε 2500 στρέμματα θερμοκήπια».⁸⁰ Είναι η εποχή που όλος ο κόσμος, που μένει έξω από την τάφρο, βάζει καλλιέργεια, ακόμη και ένα θερμοκήπιο. Η μετάβαση όμως στην καλυμμένη καλλιέργεια είχε τις επιπτώσεις της και στα χρησιμοποιούμενα στρέμματα. Το 1956, πριν να εκτιναχθεί η καλυμμένη, τα αγροτικά νοικοκυριά του δήμου Πρεβέζας χρησιμοποιούσαν 4975 στρέμματα. Αντίθετα, το 1978, όταν είχε εντατικοποιηθεί η παραγωγή, τα στρέμματα περιορίστηκαν σε 3500 και στα 2000 από αυτά γινόταν καλυμμένη καλλιέργεια.⁸¹ Η μείωση των εκτάσεων δε σήμαινε υποβάθμιση της καλλιέργειας. Αντίθετα, σηματοδοτούσε το πέρασμα από την εκτατική στην εντατική καλλιέργεια.

Σήμερα (1989), η καλυμμένη καλλιέργεια καλύπτει 1200 στρέμματα στον περιαστικό χώρο της πόλης, ενώ η συνολική έκταση (καλυμμένη και υπαί-

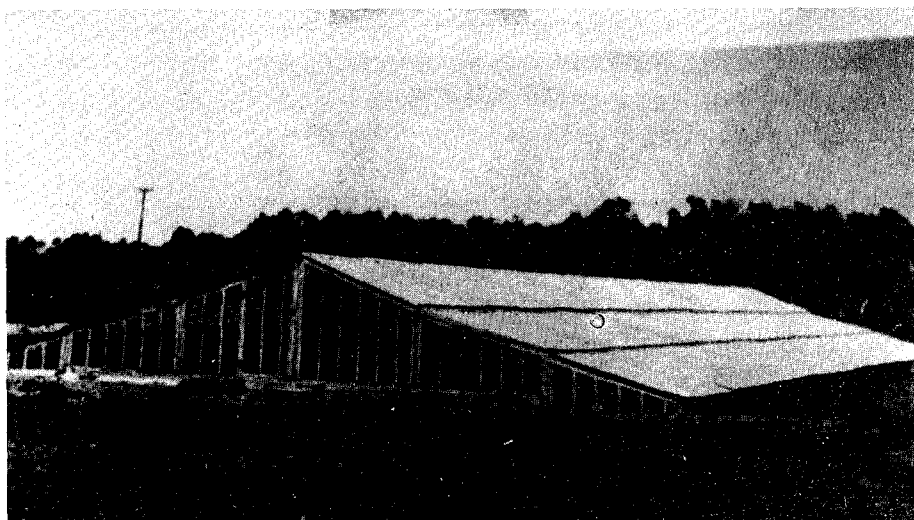
77. Ι. Σαουσάντος, «Αγρότες», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάιος 1957 (Πρεβέζα), αρ. φύλλου 117, σ. 2.

78. Γ. Αυδίκος, «Παραγωγή και βιομηχανοποίηση κηπευτικών». Πρακτικά Συνεδρίου: «Η βιομηχανία στην Ήπειρο», έκδοση Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος/Τμήματος Ηπείρου, Ιωάννινα 1981, σ. 88.

79. Γ. Αυδίκος, ό.π., σσ. 88 - 89.

80. Πληροφορίες από το Σωκράτη Παπαδήμα, προϊστάμενο τη δ/σης γεωργίας ν. Πρεβέζας.

81. Πληροφορίες από Σωκράτη Παπαδήμα.

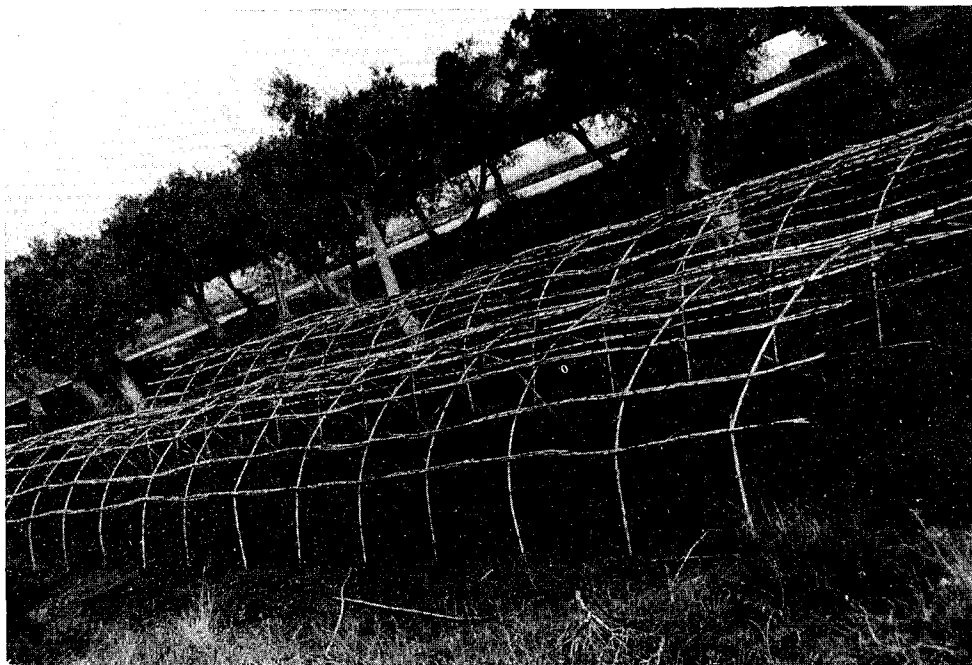
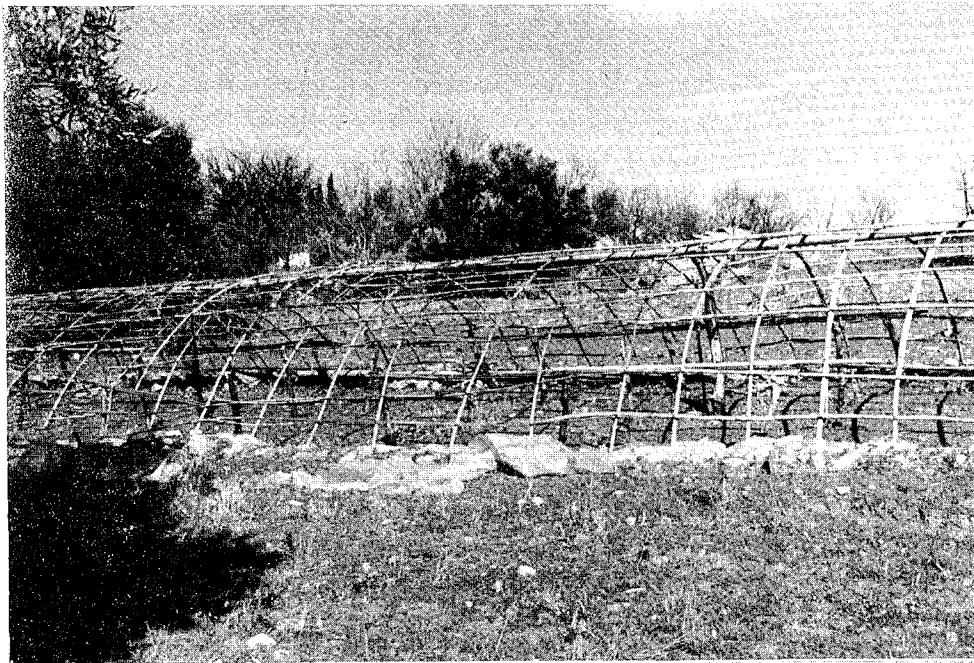
Εικ. 21. Τα πρώτα θερμοκήπια που χρησιμοποιήθηκαν στην Πρέβεζα από ξύλο και γυαλί (φωτ., δεκαετία 1950).

θρια), που χρησιμοποιείται για τα κηπευτικά υπολογίζεται σε 3207 στρέμματα.⁸² Τα αγροτικά νοικοκυριά που ασχολούνται με τα κηπευτικά υπολογίζονται σε 650⁸³ περίπου και διακινούν τα προϊόντα τους από τρεις συνεταιρισμούς και από διάφορα μεσιτικά γραφεία, ενώ κατά μέσο όρο η χρησιμοποιούμενη έκταση είναι 3 - 4 στρέμματα το νοικοκυριό.⁸⁴

82. Πληροφορίες από Σωκράτη Παπαδήμα.

83. Η άποψη, ότι τα απασχολούμενα στα κηπευτικά νοικοκυριά είναι 650 περίπου, στηρίζεται σε έναν κατά προσέγγιση υπολογισμό. Βάση του υπολογισμού λαμβάνεται η έκταση που χρησιμοποιείται για καλυμμένη καλλιέργεια (1200 στρέμματα), η οποία διαιρείται με το μέσο όρο της έκτασης που καλλιεργεί κάθε παραγωγός (4 στρέμματα περίπου).

84. Μ. Δούλη, Κ. Λιακόπουλος, Μ. Μίληση, Κ. Ξανθόπουλος, *Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Πρέβεζας, Α' φάση (εκδοτική επιμέλεια Υ.ΧΩ.Π., Ε.Π.Α, '82 - '84)*, Αθήνα 1984, σ. 118.

Εικ. 22. Το γνωστό ως «θερμοκήπιο Πρέβεζας».

Εικ. 23. Το «θερμοκήπιο Πρέβεζας» μετεξελίσσεται με τη χρησιμοποίηση σιδήρων και καλαμιών (αρχές δεκαετίας 1960).

7. Κτηματίες

Όπως είδαμε παραπάνω, τα δημοτολόγια καταγράφουν 53 κτηματίες από τα τέλη του 19ου αιώνα ως το 1980. Ο αριθμός αυτός βέβαια δεν εκφράζει το πραγματικό ιδιοκτησιακό καθεστώς του ελαιώνα. Οι ιδιοκτήτες ήταν πολύ περισσότεροι και ασχολούνταν, όπως σημειώθηκε, περιστασιακά με τον ελαιώνα. Τοπική εφημερίδα περιγράφει ως εξής τους κτηματίες: «Ο ελαιών εις τόν μεγάλον κάμπον που περιβάλλει την Πρέβεζαν, υφίσταται από αιώνων. Ήτο και είναι μοιρασμένος σε μικρά τεμάχια, τα οποία δεν ανήκον εις αγρότας κατ' επάγγελμα καλλιεργητάς αλλά εις αστούς οίτινες δεν είχαν ως έργον των την καλλιέργειαν και εκμετάλλευσιν των ελαιοδέντρων των. Ουδέ καν ως πάρεργον. Ησυχολούντο με τα αστικά των επαγγέλματα εκ των οποίων και ζούσαν, ανά διετίαν δε ή καλύτερα κάθε σοδοιά εκαρπούντο ότι τα εγκατελεμεμένα εις το έλεος του υψίστου ελαιοδεντρα τους απέδιδον».⁸⁵

Ο πολυτεμαχισμός του ελαιώνα αποτελεί γεγονός. Εξίσου δεδομένη, ακόμη και με βάση τα σημερινά στοιχεία, είναι η ύπαρξη των μεγαλοκτηματιών και ο έλεγχος εκ μέρους τους του μεγαλύτερου ποσοστού ιδιοκτησίας. Η σχέση όμως με την ελαιοϊδιοκτησία δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την εκποίηση της περιουσίας. Οι Πρεβεζάνοι «επειδή ως ήτο επόμενον ελάχιστα τους απέδιδον τα κτήματά των, ελαχίστη ήτο και η προσοχή που απέδιδον εις αυτά. Ας μη λησμονώμεν ότι μέχρι τινός υπήρχον ελαιοκτηματíαι οι οποίοι δεν εγνώριζον πού ευρίσκοντο τα ελαιοστάσιά των»⁸⁶. Έτσι, ο ελαιώνας είχε συμβολική αξία, κατά κύριο λόγο. Οι ιδιοκτήτες του δεν τον αντιμετώπιζαν ως καλλιεργήσιμη γη, ως αξία χρήσης. Και μόνο η αναπτυσσόμενη καλλιέργεια των κηπευτικών εμπορευματοποίησε τα ελαιοκτήματα. Την αλλαγή στη στάση των Πρεβεζάνων απέναντι στην ελαιοϊδιοκτησία τους φανερώνουν και οι διενέξεις ανάμεσα στους κτηματίες για τους αγροτικούς δρόμους, που «δεν οφείλονται εις την κακεντρέχειαν των καλλιεργητών ή των ελαιοκτηματιών, αλλά εις την προσπάθειά των να περιφρουρήσουν την γην των της οποίας διέγνωσαν την αξίαν»⁸⁷. Τα κηπευτικά λοιπόν αναδεικνύουν τη σημασία του ελαιώνα για την πόλη, όχι ως μορφή οικονομίας καθ' εαυτήν αλλά ως κεφάλαιο αφενός για την ενίσχυση του βαλάντιου των ελαιοκτηματιών και αφετέρου για την άσκηση της καλλιέργειας.

85. Ανώνυμος, «Οι αγροτικοί δρόμοι», εφ. Αγών Πρεβέζης, Απρίλιος 1957 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 113, σ. 1.

86. Ανώνυμος, ό.π.

87. Ανώνυμος, ό.π.

8. Αποκοπιάρηδες

Το ιδιοκτησιακό καθεστώς του ελαιώνα επέβαλε και τον τρόπο συλλογής του καρπού. Οι μεγαλοκτηματίες που συνήθως είχαν άλλο κύριο επάγγελμα, ανέθεταν τη συλλογή σε άλλους, τους γνωστούς αποκοπιάρηδες. Αυτοί ήταν διάφοροι επαγγελματίες, που εξασφάλιζαν μ' αυτό τον τρόπο πολλές φορές ισχυρό εισόδημα. «Οι κτηματίες ήταν λεφτάδες. Τις έδιναν αποκοπές, για να γλιτώσουν από τη φασαρία. Λίγοι παρακολουθούσαν το μάζεμα. Όσοι είχαν λίγες ρίζες ελιές» (Α.Μ. αποκοπιάρης). Βασική αιτία λοιπόν που αναπτύχθηκαν οι αποκοπές ήταν το ιδιοκτησιακό καθεστώς και η σχέση που υπήρχε ανάμεσα στον ελαιοκτήμονα και το λιοστάσι του.

Η έκταση όμως που πήρε ο θεσμός της αποκοπής, οφείλεται και στα υφίσκορμα λιόδεντρα που επέβαλαν ένα συγκεκριμένο τρόπο να μαζευτούν, ο οποίος απαιτούσε απασχόληση από το Νοέμβρη ως το Μάη, πολλές φορές. Η συγκομιδή του καρπού γινόταν με την ελεύθερη πτώση.⁸⁸ Περίμεναν να ωριμάσει ο καρπός και να συνδράμουν οι καιρικές συνθήκες, για να προχωρήσουν στη συγκομιδή. Ήταν φυσικό λοιπόν ότι, με τέτοιες προϋποθέσεις, η ελαιοσυλλογή ήταν παρατεταμένη, καθώς δεν μπορούσε να συλλεγεί ο καρπός από το δέντρο. Αυτός ο τρόπος ήθελε τον ιδιοκτήτη ή τον αποκοπιάρη σε συνεχή επαγρύπνηση και ασχολία. Παράλληλα όμως είχε τρομερό κόστος. Για να κρατηθεί ο καρπός στο δέντρο τόσο μεγάλο διάστημα, χωρίς να προσβληθεί από αρρώστια, χρειαζόταν ράντισμα, που κόστιζε. Επιπλέον, η πτώση του καρπού στο έδαφος δημιουργούσε προβλήματα αλλοιώσεων και η παραμονή του στο έδαφος εγκυμονούσε τον κίνδυνο να σαπίσει από την παστέλλα (μύκητα), γεγονός που επιβάρυνε την οξύτητα και είχε μειωμένη απόδοση. Οι αποκοπιάρηδες ήταν συνεπώς αποτέλεσμα όλων των δεδομένων, που προαναφέρθηκαν (ιδιοκτησιακό καθεστώς, διάρκεια ελαιοσυλλογής, έξοδα συντήρησης, αλλοιώσεις).

Οι κίνδυνοι όμως της αποκοπής για τον αποκοπιάρη ήταν μεγάλοι. Έπρεπε να συνυπολογίσει ορισμένους αστάθμητους παράγοντες, από τους οποίους εξαρτιόταν το κέρδος του. Τέτοιοι παράγοντες ήταν οι καιρικές συνθήκες και τα τζορμάνια, μεταπολεμικά. Ο Χρήστος Κατσάνος, αποκοπιάρης για πολλά χρόνια, εξηγεί, ότι «οι συνεχείς βροχές και ο νοτιάς έριχναν εύκολα τον καρπό και σάπιζε. Πηγαίναμε εκεί και εκτιμούσαμε τον καρπό. Μετά δίναμε χρήματα ή λάδι. Αν ήταν λίβας και θα 'πεφταν οι ελιές δίναμε 7% στον ιδιοκτήτη. Αν δεν

88. Ίδιο τρόπο περιγράφει και η Μ. Κουρούλη, «Μετασχηματισμός και στασιμότητα στην ορεινή Κέρκυρα», ό.π., σ. 391.

επρόκειτο να πέσουν, 17%. Ήταν όμως και τα τζορμάνια που έρχονταν τον καιρό της ελιάς. Έκαναν τόσο κρότο που οι γυναίκες φοβούνταν. Έπεφταν σύγνεφο στις ελιές. Είχα ένα κτήμα για 100.000 οκάδες ελιές. Ήταν να βγάλω πολλά λεφτά. Τα τζορμάνια δε μ' άφησαν τίποτα».

Βασικό προτέρημα λοιπόν του αποκοπιάρη ήταν να «μπαίνει στο νόημα», όταν έκανε την εκτίμηση. Αυτό γινόταν τον Οκτώβριο. Επισκεπτόταν τα κτήματα είτε με τον ιδιοκτήτη είτε συνήθως μ' έναν άνθρωπο του ιδιοκτήτη, που έκοβε το μάτι του και είχε ειδικευθεί στην εκτίμηση του καρπού. Το ποσοστό που δινόταν, όπως είδαμε, εξαρτιόταν από τον καιρό. Συνήθως, κυμαινόταν από 10 - 11%. Ο αποκοπιάρης αναλάμβανε να πληρώσει από το υπόλοιπο ποσοστό τις λιομαζώχτρες, τις χαμάλες που μετέφεραν τον καρπό στα λιτροβιά, τα ραντίσματα, τα φάρμακα. Το «ρίσκο» από την εκτίμηση εξισορροπούσε το μικρό μεροκάματο, που έπαιρναν οι λιομαζώχτρες. Η ελιά στηριζόταν στην εκτίμηση και στην εκμετάλλευση του εργάτη, κατά τον ίδιο πληροφορητή. Πράγματι, τα εργατικά χέρια ήταν πολλά και το μεροκάματο δεν επιβάρυνε το κόστος του αποκοπιάρη.

Η δυνατότητα μεγάλου κέρδους όμως από τους αποκοπιάρηδες περιορίστηκε με την ανάπτυξη των κηπευτικών. Τα λιοστάσια λιγότευαν, καθώς εκριζώνονταν και μετατρέπονταν σε χωράφια, και τα εργατικά χέρια, οι λιομαζώχτρες, όπως θα δούμε στη συνέχεια, διέρευσαν στα κηπευτικά ως εργάτριες. «Παλιά είχα 35 γυναίκες και τώρα δεν έχω καμιά. Παλιά παρακαλούσαν, έβαζαν μέσο για να τις προσλάβουμε. Τότε δεν υπήρχε δουλειά. Οι γυναίκες πήγαν αργότερα στις τομάτες, γιατί ήταν καλύτερα» (Α.Μ.). Η τομάτα λοιπόν σήμανε τον περιορισμό της αποκοπής και την εγκατάλειψη του τρόπου που έχει προαναφερθεί. Μετά το 1970 ιδίως εισάγεται το μισιακάτικο. Η έλλειψη εργατικών χεριών ανάγκασε πολλούς ιδιοκτήτες να δίνουν το μάζεμα του καρπού μισιακά. Συμφωνούσαν συνήθως με κάποια πρώην εργάτριά τους να αναλάβει την ευθύνη για την ελαιοσυλλογή και να μοιράσουν το λάδι. Τα μεροκάματα, αν χρειάζονταν, επιβάρυναν αυτόν που αναλάμβανε τη συγκομιδή. Συνήθως, τη διαδικασία της ελαιοσυλλογής πραγματοποιούσαν τα μέλη της οικογένειας, για να περιορίσουν τα έξοδα. Το μισιακάτικο πήρε μεγάλες διαστάσεις στη δεκαετία του 1970, όταν παράλληλα είχαμε εντυπωσιακή αύξηση της καλλιέργειας των κηπευτικών.

Εκτός από το μισιακάτικο, τα κηπευτικά επέβαλαν «την επιχειρηματική μορφή ελαιοσυγκομιδής».⁸⁹ Οι αποκοπιάρηδες που απέμειναν και οι ιδιοκτήτες

89. Κατά την άποψη του Σωκράτη Παπαδήμα. Ανάλογη σχέση της έλλειψης των εργατικών χεριών με τη μορφή της ελαιοσυγκομιδής αναφέρει και ο Ε. Αλεξάκης στη Μάνη. Ε. Αλεξάκης, *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, διδακτορική διατριβή, Αθήναι 1980, σ. 81.

αναγκάστηκαν να βάλουν δίχτυα, για να μαζέψουν τον καρπό. Έλειπαν τα εργατικά χέρια, αλλά και η τομάτα είχε ανεβάσει το μεροκάματο. Είναι χαρακτηριστικό, ότι μια γυναίκα μάζευε 40 κιλά καρπό την ημέρα, που αντίστοιχούσαν σε 5 - 8 κιλά.⁹⁰ Ός τα τέλη της δεκαετίας του 1960 το μεροκάματο της γυναίκας κυμάνθηκε από 300 δράμια μέχρι δύο κιλά. Έτσι, υπήρχαν περιθώρια για ικανοποιητικό κέρδος για τον εργοδότη. Στη δεκαετία του 1970 άλλαξαν όμως τα δεδομένα. Τα κηπευτικά ανέβασαν την αμοιβή στα τέσσερα κιλά την ημέρα, περιορίζοντας στο ελάχιστο το κέρδος. Αυτοί οι δύο παράγοντες (έλλειψη εργατικών χεριών και αύξηση του κόστους) οδήγησαν τους εργοδότες να χρησιμοποιήσουν τα δίχτυα, τα οποία περιόρισαν την ανάγκη του εργατικού δυναμικού κατά το ένα πέμπτο, καθώς με αυτά η συλλογή έφτανε 200 κιλά καρπού σε κάθε γυναίκα.

Τα κηπευτικά λοιπόν επηρέασαν σημαντικά την ελαιοπαραγωγή και την επαγγελματική άρθρωση γύρω απ' αυτή. Παράλληλα, ευνόησε την εμφάνιση καινούργιων επαγγελματιών στο χώρο της διαμεσολάβησης. Ο περιορισμός του αριθμού και του ειδικού βάρους των αποκοπιάρηδων συνοδεύτηκε από την εμφάνιση των μεσιτών στο χώρο των κηπευτικών. Οι μεσίτες δεν ήταν αποκοπιάρηδες. Μερικοί ήταν υπάλληλοι του συνεταιρισμού που, για διάφορους λόγους, τον εγκατέλειψαν ή αναγκάστηκαν να αποσυρθούν. Άλλοι ήταν άτομα ανήσυχα, που κατάλαβαν τη σημασία της νέας παραγωγής. Τέλος, προέκυψαν μεσίτες από τις νέες πληθυσμιακές ομάδες, Λευκαδίτες και Συρρακιώτες, που βάσισαν το επαγγελματικό τους άνοιγμα στην υποστήριξη της ομάδας καταγωγής τους. Ο Πάνος Χαντζάρας, υπάλληλος του συνεταιρισμού στα πρώτα του χρόνια, περιγράφει την ανάπτυξη των εμπορομεσιτικών γραφείων: «ο συνεταιρισμός έκανε αντεπίθεση από την αρχή. Δεν πήραμε εμείς τη θέση του πολιορκούμενου. Δεν περιμέναμε τους εμπόρους να 'ρθουν εδώ. Κάναμε τις αντιπροσωπείες. Ο θεσμός όμως αυτός άρχισε να εκφυλίζεται στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Άρχισε να εκφυλίζεται ο θεσμός αυτός, διότι ο συνεταιρισμός δεν μπόρεσε να μονοπωλήσει τη διακίνηση των προϊόντων στην Πρέβεζα. Αρχίνισαν να εμφανίζονται τα εμπορομεσιτικά γραφεία. Γι' αυτό φταίνε πολλά. Πρώτα πρώτα οι πολιτικές διενέξεις με κέντρο πάντα την επικράτηση στις εκλογές. Κάθε φορά που έχανε κάποια παράταξη, όλο και κάποιος αποχωρούσε. Θυμάμαι ότι το 1961 έφχε μια ομάδα από τη συντηρητική παράταξη, γιατί έχασε τη διοίκηση και έφτιαξαν δικιά τους εταιρεία. Με τον τρόπο τους έδιωξαν κατά καιρούς και μερικά παιδιά για πολιτικούς λόγους. Έπειτα έλειπε η συνεταιριστική συνείδηση και εδώ παί-

90. Διεύθυνση γεωργίας νομού Πρέβεζας.

χτηκε το παιχνίδι. Ο συνεταιρισμός φορτώνονταν με τα έξοδα μεταφοράς και την προμήθεια του αντιπροσώπου. Εμείς δεν είχαμε δικά μας αυτοκίνητα. Τα μεσιτικά γραφεία είχαν διασυνδέσεις με ορισμένους εμπόρους άλλων πόλεων, οι οποίοι έρχονταν εδώ και ψώνιζαν. Είχαν δικά τους αυτοκίνητα και μπορούσαν να δώσουν λίγο μικρότερη τιμή απ' αυτή που έδινε ο συνεταιρισμός. Αλλά και οι μεσίτες κατέβαζαν τη δική τους προμήθεια, για να τραβήξουν τους παραγωγούς και το κατάφεραν. Αλλά ήταν και το άλλο. Αυτοί μπόρεγαν και έδιναν προστάτζα στον παραγωγό χωρίς περιορισμό. Ο συνεταιρισμός έπαιρνε κανονισμένα λεφτά από την τράπεζα. Έτσι, πολλοί παραγωγοί τραβήχτηκαν στους μεσίτες. Μερικοί που είχαν μυαλό πήραν και κτήματα με τις προπληρωμές. Αλλά και το κράτος έβαλε το χέρι του, για να δυναμώσουν τα γραφεία. Θέλαμε να πάρουμε αυτοκίνητα, αλλά δεν είχαμε λεφτά. Θέλαμε να εμπορευτούμε μόνοι μας τα λιπάσματα και μας έστειλαν τον επιθεωρητή από τα Γιάννενα».

Η αφήγηση του πληροφορητή είναι πλήρης. Οι μεσίτες μπόρεσαν να ευδοκιμήσουν χάρη κυρίως στο ότι δεν υπήρχε στην περιοχή αγροτική συνδικαλιστική παράδοση και χάρη στην υλικοτεχνική αδυναμία του συνεταιρισμού να αντιστασθεί στο ιδιωτικό κεφάλαιο, το οποίο, αφού εξουδετέρωσε την παντοκρατορία του συνεταιρισμού, κατόρθωσε, σύμφωνα με ανεπίσημες πληροφορίες και εκτιμήσεις, να ελέγξει το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής και να καθορίζει αυτό τη διακύμανση των τιμών.⁹¹

9. Ελαιοσυλλέκτριες

Ήταν η βασική απασχόληση των γυναικών των κατώτερων τάξεων της πόλης αλλά και μερικών χωριών της υπαίθρου. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις αποκοπιάρηδων, οι εργαζόμενες στην ελαιοπαραγωγή υπολογίζεται ότι έφταναν μέχρι 2000. Με την εργασία τους οι γυναίκες εξασφάλιζαν ένα απαραίτητο είδος για το νοικοκυριό τους, που τους πρόσφερε σιγουριά για την επιβίωση. Το είδος αυτό, το λάδι, μπορούσε μερικές φορές να πουληθεί και να γίνει χρηματικό εισόδημα.

Αυτή όμως η γυναικεία εργασιακή δυνατότητα οφείλεται στο ύψος που

91. Οι έμποροι, προκειμένου να επιτύχουν χαμηλότερες τιμές στην περίοδο που υπήρχε μεγάλη παραγωγή, άφηναν τα φορτηγά έξω από την Πρέβεζα, κυρίως στη Σιμυρτούλα, και δεν εμφανίζονταν να ψωνίσουν. Η τομάτα είναι ευπαθές προϊόν και δεν μπορούσε να μείνει για πολύ στο χωράφι. Αυτό το γεγονός, μαζί με την αδυναμία του συνεταιρισμού να εξοπλισθεί, διευκόλυνε τη δυνατότητα παρέμβασης των εμπόρων.

είχαν τα λιόδεντρα και στο συνεπακόλουθο τρόπο συλλογής του καρπού που επέβαλλε. Ήταν αδύνατο να μαζευτεί ο καρπός από το δέντρο με σκάλες ή ράβδισμα. Έπρεπε να πέσει στο έδαφος, με τον καιρό. Δεν χωρούσε άλλη επέμβαση. Η πτώση του όμως στο έδαφος απαιτούσε πολλά εργατικά χέρια, για να «σηκώσουν» τον καρπό, όσο γινόταν νωρίτερα, προκειμένου να αποτρέψουν την επιβάρυνση της οξύτητας.

Οι γυναίκες βέβαια που δούλευαν στο μάζεμα, προέρχονταν από οικογένειες, που δεν είχαν δικές τους ελιές. Οι άντρες τους ήταν συνήθως ελεύθεροι εργάτες, φαραδες, τυροκόμοι. Σπάνια, πήγαινε η γυναίκα του επαγγελματία, ο οποίος τις πιο πολλές φορές είχε δικό του λιοστάσι.⁹² Κατοικούσαν στις περιφερειακές γειτονιές, τις παρατάφριες: «οι περισσότερες γυναίκες ήταν από τα Ματζίρκα, τον Μπαχλάβα, λίγες από το Τσαβαλοχώρι, εξαίρεση η Ατιντάνων, λίγες από τον Αϊ-Νικόλα. Η Κοκκινιά όχι όλες. Οι πρόσφυγες είχαν δικές τους. Από την αγορά δεν πήγαιναν». Όπως εξηγεί πιο πάνω η πληροφορήτρια Ζωή Σάφη, μεγάλο μέρος των γυναικών προέρχονταν από τον Μπαχλάβα, μια από τις εκτός τάφρου περιοχές, όπου έμεναν οι Συρρακιώτες. Γι' αυτές τις γυναίκες θα μιλήσουμε ξεχωριστά στο δεύτερο μέρος. Επειδή όμως η ελαιοπαραγωγή ήταν μεγάλη, έρχονταν και από τα χωριά του νομού, από τη Λευκάδα και από τη Λάκκα Σούλι Ιωαννίνων. Ο Χρήστος Κατσάνος θυμάται: «είχα 50 - 60 γυναίκες. Επειδή δεν υπήρχαν δουλειές, έρχονταν από τον Αύγουστο. Πολλές γυναίκες έρχονταν από τη Ζερμή και γύριζαν με τα πόδια φορτωμένες στο χωριό τους». Άλλοι αποκοπιάρηδες έφεραν γυναίκες από άλλα χωριά και τους εξασφάλιζαν τον ύπνο σε κάποιο σπιτοκάλυβο, που είχαν στο κτήμα, ή νοίκιαζαν σπίτι.

Η περίοδος της συλλογής άρχιζε κατά κανόνα από τα τέλη του Οκτωβρίου. Πριν από το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο κρατούσε ως τα Χριστούγεννα. Δε γινόταν ράντισμα τότε κι έτσι ο καρπός έπεφτε γρήγορα. Μετά τον πόλεμο, χρησιμοποιήθηκαν τα φεκαστικά αεροπλάνα και η σοδειά μπορούσε να επεκτείνει την περίοδο ως το Μάιο. Τον υπόλοιπο χρόνο μάζευαν τα μορμπολόγια, τον τελευταίο καρπό στα λιόδεντρα που αργούσε να πέσει και μαζευόταν κλωνί κλωνί. Ο εργοδότης βέβαια δεν κρατούσε όλη την αργατιά, αλλά την πρωταργάτισσα και μερικές άλλες γνωστές.

92. «Ο πατέρας μου ήταν ράφτης και είχε πολλή δουλειά και έτσι δεν πήγαινε στις ελιές. Όποια είχε κάποια κοινωνική θέση κρατούσε τη θέση της. Δεν ήθελε να δείξει στον άλλο ότι είναι φτωχός. Ήταν προσβλητικό για τις Πρεβεζάνες να δουλεύουν στις ελιές. Έπειτα το μεροκάματο ήταν πολύ χαμηλό». (Β. Σ., πληροφορήτρια).

Εικ. 24. Αργατιά μεσαίου μεγέθους με τα καλάθια μπροστά τους. Οι γυναίκες είναι όλες Συρακιώτισσες (ιδιωτική συλλογή Σ. Πουλιάνου).

Αργατιά⁹³ ονομαζόταν το σύνολο των γυναικών που μάζευαν ελιές σ' ένα συγκεκριμένο λιοστάσι. Ο αριθμός των γυναικών κυμαινόταν από 20 - 35 σε κάθε αργατιά. Την ευθύνη για τη συγκρότηση της αργατιάς είχε ο εργοδότης με τη βοήθεια της πρωταργάτισσας, που ήταν το δεξί του χέρι. Η διαδικασία αυτή άρχιζε από το καλοκαίρι, ιδίως τον Αύγουστο. Ο κυρίαρχος ρόλος της πρωταργάτισσας στη συγκρότηση αλλά και τη λειτουργία της αργατιάς, στη διάρκεια της περιόδου συγκομιδής, αποτελούσε αιτία για τις υπόλοιπες γυναίκες να εξασφαλίσουν την εύνοιά της και να καλλιεργήσουν μια μορφή πελατειακών σχέσεων. Η Μ.Σ. λέει για τη σχέση με την πρωταργάτισσα: «παρακαλούσαμε να μας πάρουν. Εγώ έδινα λαγό στην πρωταργάτισσα για να πάρει εμένα και την κοπέλα μου. Όποια γυναίκα έδινε ρουσφέτι, είχε σίγουρο μεροκάματο. Ό,τι είχες, έδινες: τσάι, αυγά, κρέας, χέλια. Αρκεί να 'παιρνε και η πρωταργάτισσα σου 'κανε πλάτες. Σε έβαζε στον ήλιο. Εγώ τις έδινα ρουσφέτι και έδινε μικρό καλάθι στην κοπέλα μου. Ενώ στις άλλες που δεν της έκαναν χατίρια, τις έδινε μεγάλο καλάθι και τις έβγαιναν οι πλάτες».

93. Για την αργατιά βλ. Δ. Πετρόπουλος, «Εθιμα συνεργασίας και αλληλοβοηθείας του Ελληνικού λαού», Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου Ακαδημίας Αθηνών, 5 - 6 (1943 - 44), σ. 67. Κ. Κονταξής, *Η ανταλλαγή δώρων στην παραδοσιακή κοινωνία του Πόντου*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1986, σ. 37. Ε. Αλεξάκης, ό.π., σ. 79.

Η πρωταργάτισσα, όπως αναφέρθηκε, έπαιζε σημαντικό ρόλο στην ομαλή λειτουργία της αργατιάς. Κατά συνέπεια, ήταν έμπιστο πρόσωπο του εργοδότη. Σύμφωνα με κάποιον εργοδότη, «έπρεπε να έχει την εκτίμηση των άλλων γυναικών και να είναι συνειδητή». Αντίθετα, μια γυναίκα ελαιοσυλλέκτρια πίστευε ότι «οι πρωταργάτισσες ήταν το μάτι και το χέρι του αφεντικού. Ήταν ο δικτάτορας. Έπρεπε να μην ντρέπεται. Τη βλαστημάγανε όλες οι γυναίκες». Ακόμη κι αν δεχθούμε ότι η κρίση της παραπάνω γυναίκας είναι υπερβολική, ο ρόλος της πρωταργάτριας ήταν σαφώς κρίσιμος. Έπρεπε πρώτα απ' όλα να είναι έμπιστη και να διαθέτει οργανωτικές ικανότητες και να επιβάλλεται στις άλλες είτε με το σεβασμό, που της είχαν, είτε με το φόβο, που ενέπνεαν η σχέση της με τον εργοδότη και η δυνατότητα να εισηγείται απολύσεις. Η πρωταργάτισσα συνήθως δε μάζευε ελιές. Φρόντιζε να ελέγχει αν οι γυναίκες γέμιζαν τα καλάθια, να αδειάζει τα καλάθια, όταν γέμιζαν, να λύνει τις διαφορές, που προέκυπταν ανάμεσα στις γυναίκες, να ενδιαφέρεται, ώστε να φορτώνονται τα τσουβάλια πάνω στις χαμάλες, που θα μετέφεραν τον καρπό στα λιτροβιά.

Η μέρα όμως για τις ελαιοσυλλέκτριες άρχιζε νωρίς, δούλευαν νύχτα σε νύχτα. Ο χώρος, όπου συγκεντρώνονταν το πρωί, ήταν οι δύο πόρτες, η Μεσινιά (Φόρος) και του Αϊ-Λια, όπου «μαύριζε» ο τόπος τις πρωινές ώρες. Οι αργατιές της πόλης μαζεύονταν στους καθορισμένους χώρους 7 με 7.30 το πρωί. Εκεί μοιράζονταν τα τσουβάλια από τον εργοδότη, που τα έφερνε με τη χαμάλα. Υπήρχαν βέβαια περιπτώσεις, όταν η αργατιά ήταν μικρή, που τα τσουβάλια κουβαλούσε η πρωταργάτισσα, αφού της τα παρέδιδε ο εργοδότης το βράδυ της προηγούμενης μέρας.

Οι γυναίκες είχαν μαζί τους ως απαραίτητο σύνεργο το καλάθι (ή κανίστρι), το οποίο χορηγούσε ο εργοδότης, με την υποχρέωση να το επιστρέψουν, μετά το τέλος της ελαιοσυγκομιδής. Μέσα στο καλάθι κουβαλούσαν το πρωινό και μεσημεριανό φαγητό, που ήταν κατά κανόνα αρκετά λιτό (χαλβάς, τυρί, ελιές, λαχανόπιττα, μπατζαριά, θρεψίνη, μπακαλιάρος). Υπήρχαν και γυναίκες βέβαια που πρόσεχαν περισσότερο το φαγητό τους κι έφερναν κάτι μαγειρεμένο, γεγονός που τις ξεχώριζε και δημιουργούσε προβλήματα σε όσες δεν είχαν αυτή τη δυνατότητα. Μερικές αναγκάζονταν, μ' αυτές τις προϋποθέσεις, να φροντίζουν πιο πολύ το «καλάθι» τους, αφού ένα από τα θέματα που κουτσομπόλευαν ήταν και το κολατσιό.

Μαζί τους επίσης οι γυναίκες είχαν και κάτι για να προστατευθούν από τη βροχή. Οι γυναίκες της πόλης χρησιμοποιούσαν συνήθως ένα παλιό παλτό, ένα κουρέλι ή ένα τσουβάλι που το έκαναν κατσούλα, το έσχιζαν δηλαδή από τη μια μεριά και φόραγαν στο κεφάλι τη βάση του τσουβαλιού. Αργότερα, όταν διαδόθηκε το νάυλον με την ανάπτυξη της καλλιέργειας, η κατάσταση έγινε πιο

Εικ. 25. Με δύο τρόπους κρατούσαν οι ελαιosuλλέκτριες το καλάθι: τον ένα (αριστερά) προτιμούσαν οι Συρρακιώτισσες και τον άλλο (δεξιά) οι Πρεβεζάνες.

υποφερτή, δεδομένου ότι η προστασία από τη βροχή ήταν ένα βασικό πρόβλημα για τις γυναίκες, καθώς δέχονταν τη βροχή σχεδόν ακίνητες.

Αφού συγκεντρωνόταν λοιπόν όλη η αργατιά και μοιράζονταν τα τσουβάλια, ξεκινούσε η αργατιά για το λιοστάσι, που πολλές φορές απείχε από την πόλη έως και 10 χιλιόμετρα. Η συνηθισμένη απόσταση ήταν γύρω στα 5 χιλ και την κάλυπταν με πεζοπορία. Το καλάθι το κρατούσαν με δύο τρόπους. Οι γυναίκες της πόλης το κρατούσαν ακουμπώντας το στον καρπό ενός χεριού. Αντίθετα, οι Συρρακιώτισσες χρησιμοποιούσαν την πλάτη και ζαλικώνονταν. Έδεναν τη λαβή του καλάθιού με μια μάλλινη τριχιά (φούνι), φόρτωναν το καλάθι στην πλάτη και το στερέωναν, περνώντας την τριχιά από τις μασχάλες και δένοντάς την σταυρωτά μπρος και πίσω.

Όταν έφτανε η αργατιά στο λιοστάσι, πρώτη φροντίδα της πρωταργάτισσας ήταν να καθορίσει τις θέσεις των γυναικών γύρω από την ελιά. Πρώτα βέβαια όριζε το «αφεντικό το κάργο, πόσα δηλαδή καλάθια έπρεπε να μαζέψουμε όλες μαζί εκείνη τη μέρα» (Ζωή Σάφη). Η εκτίμηση του καρπού γινόταν με το μάτι, ανάλογα με τη ποσότητα που είχε πέσει στο έδαφος. Στη συνέχεια, τοποθετούνταν οι γυναίκες στις θέσεις τους, με βάση πάντα τις σειρές που σχημάτιζαν τα λιόδεντρα.

3η 2η 1η . 1η 2η 3η

Η διάταξη γύρω από τις ελιές ήταν η παραπάνω. Οι τελείες ανάμεσα στους αριθμούς παριστάνουν μία σειρά λιόδεντρων. Αριστερά και δεξιά της ρίζας έπαιρναν θέση οι γυναίκες, συνήθως ανά δύο σε κάθε πλευρά, αλλά, τον καιρό που έπεφτε πολύς καρπός, γίνονταν τρεις. Σε δυσμενέστερη θέση ήταν αυτή που μάζευε στη ρίζα της ελιάς (1η), όπου υπήρχαν πολλά βάτα, που δυσκόλευαν το μάζεμα και παράλληλα ήταν λίγος ο καρπός που έπεφτε σ' αυτό το σημείο, γεγονός που δεν επέτρεπε στις γυναίκες αυτές να συμπληρώσουν τον αριθμό των καλάθιων που τις αναλογούσαν. Η θέση δύο (2) ήταν πιο προνομαχική και γι' αυτό η πρωταργάτισσα όριζε να εναλλάσσονται οι γυναίκες, όταν μάζευαν τον καρπό μιας σειράς. Αν βέβαια η πρωταργάτισσα μεροληπτούσε και δεν εφάρμοζε την αρχή της εναλλαγής, το γεγονός αυτό προκαλούσε τριβές στην αργατιά.

Οι καλές στιγμές όμως στην αργατιά ήταν πολύ περισσότερες από τις κακές, έτσι που σήμερα οι παλιές λιομαζώχτρες θυμούνται αυτή την περίοδο, παρά την ταλαιπωρία τους, με συγκίνηση. Υπήρχε ένας σύνδεσμος μεταξύ τους, που εκδηλωνόταν στη βοήθεια να γεμίσουν το καλάθι και όσες δεν είχαν πέσει σε καλή μεριά. Η Σταυρούλα Πουλιάνου θυμάται: «ήμασταν αγαπημένες. Βοηθούσε η μια την άλλη. Σου 'φευγε το άγχος. Τραγουδάγαμε όλες μαζί. Δυο μπλούκια. Πότε το ένα πότε το άλλο. Ξεχνάγαμε τη φτώχεια μας. Μακάρι να πάαινα άλλη μια φορά». Πράγματι, το τραγούδι εξέφραζε την ψυχική διάθεση και τη σύμπνοια της αργατιάς, που επιβεβαιωνόταν από τα αστεία που έκαναν η μία στην άλλη. Τα τραγούδια ήταν συνήθως ερωτικά και μιλούσαν για μια αγάπη του κρυφόκαιγε. Το παρακάτω όμως είναι χαρακτηριστικό, γιατί συνδέει το μάκρος της εργάσιμης μέρας με μίαν αγάπη:

*Ήλιε μου, πολύ μας άργησες πολύ να βασιλέψεις
σε καταριούνται οι αργατιές, οι ξενοδουλεντάδες
σε καταριέται μια νιούτσικη, μια μικροπαντρεμένη
πόχει τον άντρα της άρρωστο, βαριά για να πεθάνει.⁹⁴*

94. Το ίδιο τραγούδι που είναι εργατικό δημοτικό, αναφέρει και ο Χ. Κωνσταντινόπουλος, *Η μαθητεία στις κομπανίες των χριστών της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1987, σ. 94. (σημ. 2). Για τα εργατικά δημοτικά τραγούδια βλ. Στ. Κυριακίδη, *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Α'. Μνημεία του Λόγου*, Εν Αθήναις 1965², σ. 52

Ο σύνδεσμος αυτός όμως φαινόταν και στο μεσημεριάτικο διάλειμμα. Μαζεύονταν κατά ομάδες οι γυναίκες στη ρίζα μιας ελιάς κι εκεί άπλωναν το φαγητό που είχαν φέρει. «Γύρω γύρω ανάβαμε φωτιά και αλλάζαμε το φαγητό» (Ζ. Κ.). Το διάλειμμα γινόταν στο διάστημα 12 με 1 το μεσημέρι. Παλαιότερα κρατούσε 20 λεπτά. Αργότερα, με την καλλιέργεια, πήγε στη μία ώρα. Στο διάστημα αυτό οι γυναίκες φρόντιζαν να μαζεύουν λάχανα ή να εξασφαλίζουν ξύλα για το σπίτι τους. Δεν ήταν λίγες οι φορές που το μεσημεριανό εξελισσόταν σε γλέντι, καθώς το «έστρωναν» στο χορό.

Η κατάσταση όμως άλλαξε με την ανάπτυξη της καλλιέργειας των κηπευτικών, που άντλησαν εργατικό δυναμικό από τις ελαιοσυλλέκτριες. Οι γυναίκες «πέρασαν» έτσι από την ελαιοσυγκομιδή στην παραγωγή κηπευτικών. Σ' αυτό συντέλεσε η φύση της καλλιέργειας, που απαιτούσε από τους εργαζόμενους να δουλεύουν σκυμμένοι, γεγονός που δεν άρμοζε σε άντρες.⁹⁵ Καθοριστικός εντούτοις παράγοντας ήταν η διαφορά ανάμεσα στο γυναικείο και αντρικό μεροκάματο, αφού οι γυναίκες πληρώνονταν με τα μισά λεφτά.

Οι γυναίκες έτσι αποτέλεσαν τη βάση και της νέας καλλιέργειας. Ασχολούνταν με τις «λεπτοδουλειές», αλλά επιβαρύνονταν και με πιο βαριές, αν οι καλλιεργητές ήθελαν να αποφύγουν τα πολλά έξοδα. Οι συνηθισμένες εργασίες που εκτελούσαν οι γυναίκες ήταν: το φύτεμα, το κόψιμο των φύλλων του φυτού για να αναπνεύσει (κλάδεμα), το σκάλισμα, η φυταρμόνη. Στις πιο βαριές δουλειές κατά κανόνα απασχολούνταν οι άντρες, οι οποίοι έσκαβαν το χωράφι (όσο δεν υπήρχαν τα τρακτέρ), έκαναν αυλάκια, μετέφεραν τα προϊόντα στους χώρους συγκέντρωσης.

Η συνύπαρξη αυτή βέβαια γυναικών και αντρών στον ίδιο χώρο εργασίας ήταν φυσικό να αποτελέσει αφορμή και για ιδιαίτερες σχέσεις. «Είχαμε ειδύλλια στην τομάτα. Έρχονταν να δουλέψουν νέες κοπέλες από τα χωριά. Στις ελιές δεν είχαμε τέτοια. Άντρας έπεφτε μονάχα ο χαμαλιάρης και ο αφεντικός» (Κ. Κ.). Η ντομάτα λοιπόν απορρόφησε τις πιο μικρές ηλικίες. Ιδιαίτερα, από τις ελαιοσυλλέκτριες οι μεγαλύτερες εξακολούθησαν να απασχολούνται, στην πρώτη φάση τουλάχιστον της καλλιέργειας, στο μάζεμα του καρπού. Η χρησιμοποίηση κατά συνέπεια του νέου χώρου εργασίας ως χώρου προσέγγισης αντρών και γυναικών ήταν απόρροια και του γεγονότος ότι έλειπαν οι δημόσιοι

95. Ακραίες περιπτώσεις αυστηρού καταμερισμού εργασίας ανάμεσα στις γυναίκες και στους άντρες αναφέρει ο Β. Vernier, «Μυθική αναπαράσταση του κόσμου και ανδρική κυριαρχία στους Έλληνες Πομάκους», στο βιβλίο: Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα (εισαγωγή - επιμέλεια Σ. Δαμιανόκος), Αθήνα 1987, σ. 298.

χώροι. Η δυνατότητα για ανάπτυξη ερωτικών σχέσεων, σε σύγκριση πάντα με την αυστηρότητα του χώρου ελαιοσυχομιδής, έχει καταγραφεί με συνοπτική πληρότητα στη φράση: «η ελιά είναι νοικοκυριό και η ντομάτα πουταναριό».

Η εντατικοποίηση της καλλιέργειας άρχισε από τα μέσα τη δεκαετίας του 1960. Ός τότε το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής γινόταν υπαίθρια, κάτι που περιόριζε σημαντικά την καλλιεργητική περίοδο. Έτσι, οι γυναίκες δούλευαν στην καλλιέργεια από το Φλεβάρη - Μάρτιο, που γινόταν το φύτεμα, ως το Μάιο, που «έκοβαν» τομάτες. Αυτό τους έδινε τη δυνατότητα να «μαζεύουν» και ελιές συνεχώς ως το φύτεμα, αλλά και ενδιάμεσα, όταν δεν υπήρχε πολλή δουλειά. Αργότερα, με την επέκταση της καλυμμένης καλλιέργειας, η καλλιεργητική περίοδος άρχισε από το Νοέμβριο και οι γυναίκες εγκατέλειπαν σταδιακά την ελαιοσυχομιδή, εκτός απ' αυτές που ήταν περασμένης ηλικίας. Η Β. Σ. εξηγεί το λόγο που προτίμησε την τομάτα: «Μας συνέφερε πιο πολύ στην τομάτα. Πληρωνόμαστε με λεφτά που τα χρειαζόμαστε. Το λάδι δεν πουλιόταν, γιατί πάαιναν ούλες οι γυναίκες».

Η ντομάτα όμως επηρέασε και τις εργασιακές σχέσεις στα λιοστάσια. Όπως είδαμε, οι ελαιοσυλλέκτριες δούλευαν νύχτα σε νύχτα και το μεροκάματο ήταν αρκετά χαμηλό, κάτι που υπέμεναν οι γυναίκες, αφού η ζήτηση ήταν μεγάλη και δεν υπήρχαν εναλλακτικές λύσεις για γυναικεία απασχόληση. Η ανάπτυξη λοιπόν της καλλιέργειας απορρόφησε ένα σημαντικό τμήμα του γυναικείου εργατικού δυναμικού και δημιούργησε νέες θέσεις εργασίας. Τα νέα δεδομένα, αν μάλιστα εξετασθούν με το φως της πολιτικής συγκυρίας που είχαμε στα μέσα της δεκαετίας του 1960, οδήγησαν τις ελαιοσυλλέκτριες στην απόφαση να συνδικαλιστούν, γεγονός πρωτοφανέρωτο για την Πρέβεζα, αφού είναι το πρώτο αμιγώς γυναικείο σωματείο. Η Ελένη Γεωργίου, από εκείνες που πρωτοστάτησαν στην προσπάθεια να ιδρύσουν σωματείο, μας πληροφορεί ότι «αυτό είχε δύο στόχους: την ασφάλιση και το οχτάωρο. Δεν υπήρχαν άλλες δουλειές για τις γυναίκες και οι ελαιοπαραγωγοί το εκμεταλλεύονταν. Αναγκάστηκαν με το σωματείο να αυξήσουν το μεροκάματο». Το σωματείο, που ονομάστηκε «Σωματείο εργατριών συλλογής ελαιοκάρπου και προϊόντων γης Πρέβεζας, Οι Άγιοι Ταξίαρχοι», έγινε δεκτό στη δύναμη του εργατικού κέντρου Πρέβεζας το 1965⁹⁶ και, σύμφωνα με κατάσταση του ίδιου εργατικού κέντρου, είχε στη δύναμη του 116 μέλη το 1966.

96. Εργατοϋπαλληλικόν Κέντρον Πρεβέζης, Εγγραφή συλλόγου ελαιοσυλλεκτριών εις την δύναμιν, πράξη 18 (2.9.65), θέμα 3ον.

10. Ελαιοκλαδευτές

Η ύπαρξή τους συνδέθηκε με την πορεία του ελαιώνα. Το 1928 όμως ιδρύθηκε το σωματείο με την επωνυμία «Σύλλογος ξυλοκόπων και ελαιοκλαδευτών Πρεβέζης ο Άγιος Χριστόφορος», που επανασυστήθηκε το 1934⁹⁷. Η δουλειά του ελαιοκλαδευτή (κλαρστή) ήταν επίπονη και επικίνδυνη, γιατί τα δέντρα ήταν υψίκορμα και έπρεπε ο κλαρ(ι)στής να ανεβεί πάνω στο δέντρο, για να κάνει αποτελεσματικά τη δουλειά του. Έτσι, καθώς δεν υπήρχε άλλη πρόθεση, για να γίνει κανείς κλαριστής έπρεπε να είναι θαρραλέος, προσεκτικός, (για να μη πέσει από το δέντρο), ευλύγιστος και επιδέξιος στο κλάδεμα, ώστε να μην τραυματίσει τα κλαδιά και δεν «πετάξουν» καινούργια.

Η περίοδος που γινόταν το κλάδεμα της ελιάς, άρχιζε από τον Οκτώβριο και τελείωνε τον Απρίλιο με Μάιο. Τους καλοκαιρινούς μάλιστα μήνες απαγορευόταν αυστηρά κάθε ενέργεια για κλάδεμα. Το λόγο εξηγεί η διεύθυνση γεωργίας Πρέβεζας, απαντώντας στους ελαιοκλαδευτές: «Η εφαρμογή οιασδήποτε μορφής κλαδεύματος αντίκειται τόσο εις τας εν ισχύι απαγορευτικές διατάξεις των οικείων νόμων και διαταγμάτων περί προστασίας της ελαίας όσον και προς τους επιστημονικούς κανόνες και έθιμα, όταν τούτο εκτελείται κατά τους θερινούς μήνας ή πρώτους φθινοπωρινούς τοιούτους τουτέστιν πριν ου το δένδρον ληθαργήση ή ημιληθαργήση».⁹⁸

Το κλάδεμα απαγορευόταν ιδιαίτερα την περίοδο της μεγάλης σοδειάς, κάθε δεύτερο χρόνο. Έτσι, η διεύθυνση γεωργίας προτείνει: «Καθ' ημάς και κατά τους ελευσομένους χειμερινούς μήνας του τρέχοντος έτους τα ελαιοκλαδεύματα δέον περιορισθώσιν μόνον εις καθαρίσματα των ξηρών κλαδίσκων και τούτο καθ' όσον το ερχόμενον έτος είναι έτος της ολικής υπερεσοδείας και δι' αυτό τούτο το συμφέρον των ελαιοκτηματιών ούτοι δέον αποφύγωσι έστω και ελαφρά ελαιοκλαδεύματα. Η εφαρμογή ισχυρού κλαδεύματος δέον εφαρμοσθή τον μεθεπόμενον χειμώνα (Δεκέμβριον 1949 - Φεβρουάριον 1950)».⁹⁹

Εκτός όμως από το κλάδεμα, οι κλαρστάδες αναλάμβαναν κι άλλες εργασίες στον ελαιώνα. Το Μάιο έκοβαν τα χόρτα με τις «κοσιές» και το φθινόπωρο (Σεπτέμβριος - Οκτώβριος) γινόταν το ξάρισμα, πάλι με τις κοσιές. Κα-

97. Μητρώον Εθνικού Εργατικού Κέντρου Πρεβέζης, Σύλλογος ξυλοκόπων και ελαιοκλαδευτών Πρεβέζης Ο Άγιος Χριστόφορος, έτος ιδρύσεως 1934, μέλη 31.

98. Διεύθυνσις γεωργίας νομού Πρεβέζης, Προς το Εθνικόν Εργατικόν Κέντρον Πρεβέζης, αριθμ. πρωτ. 2864 (7.8.48).

99. Διεύθυνσις γεωργίας νομού Πρεβέζης, ό.π.

θάριζαν δηλαδή τις ρίζες από τα βάτα, που είχαν θεριέψει όλο το καλοκαίρι, και, αν δεν τα έκοβαν, θα δυσκόλευαν πολύ το μάζεμα του καρπού.

Το έργο του ελαιοκλαδέματος εκτελούνταν από μία ομάδα, σπάνια από μεμονωμένα άτομα. «Ήμασταν ολόκληρο συνεργείο. Μερικές φορές δύο άτομα αλλά και 4 - 5. Κάποια φορά ήμασταν 14 - 15 νοματαίοι. Μόνος μου πήγαινα στα ελαφριά κλαδέματα. Ένας από μας, που είχε γνωριμίες με τα αφεντικά, κανόνιζε τις δουλειές και έφτιαχνε το γκρούπ».¹⁰⁰ Στην ομάδα υπήρχαν οι κλαδευτάδες και οι ξυλοκόποι. Οι πρώτοι ανέβαιναν στο δέντρο και το κλάδευαν. Χρησιμοποιούσαν το τσεκούρι. Οι ιδιοκτήτες δεν επέτρεπαν τα πριόνια, γιατί με τη θερμότητα που αναπτυσσόταν, προσβαλλόταν η τομή του κλώνου και δεν πέταγε βλαστάρια. Αυτή η διαδικασία, όπως σημειώθηκε, ήταν πολύ επικίνδυνη, αφού οι κλαδευτές πάταγαν σε κλωνάρια αμφίβολης στερεότητας ή σε τσάχαλα για να κόψουν τις κορφές. Παράλληλα, ζητούσε επιδεξιότητα, για να μην αφήσουν κόμπο. Είναι χαρακτηριστικό το δίστιχο, που αφορά τον τρόπο κλαδέματος:

*Στα μάτια και στα φρύδια κοίτα την κοπελιά
στον κόμπο και στη ρίζα κόψε την ελιά.*

Οι δεύτεροι, οι ξυλοκόποι, δούλευαν στο έδαφος. «Λιάνιζαν» τα ξύλα που έκοβαν οι κλαρσταδές. Ήταν συνήθως παιδιά μαθητευόμενα ή μεγαλύτεροι, που δεν είχαν τα απαιτούμενα προσόντα να ανεβούν στην ελιά. Το λιάνισμα γινόταν είτε με το τσεκούρι είτε με τη σάρα. Αυτοί αμείβονταν πάντα λιγότερο από τους ελαιοκλαδευτές, μια διαφορά που κυμαινόταν γύρω στο 30%. Από το έδαφος επίσης έκοβαν τα ξεράδια, τις κορφές δηλαδή των κλαδιών που είχαν ξεραθεί. Αυτό πριν από τον πόλεμο γινόταν με την γκλίτσα.

Το έργο του κλαδέματος κατά κανόνα το αναλάμβαναν «ξεκοπή», εργολαβικά δηλαδή. Άλλοτε, η πληρωμή γινόταν με χρήμα, με βάση πάντα τη ρίζα. Πολλές φορές όμως, η πληρωμή πραγματοποιόταν με ξύλα που τα έπαιρναν μεσιακά, ιδίως όταν ο ιδιοκτήτης δεν διέθετε λεφτά. Ο τρόπος πληρωμής ρυθμιζόταν από τον επικεφαλής κλαδευτή, που προτιμούσε τα ξύλα, γιατί θα μπορούσαν να τα εμπορευθούν και να επιτύχουν καλύτερο μεροκάματο. Ανεξάρτητα βέβαια από τον τρόπο πληρωμής, οι κλαδευτές έπαιρναν και τις κλάρες, για τις οποίες δεν ενδιαφέρονταν οι ιδιοκτήτες, ή οι έμποροι, και τις πουλούσαν στους φούρνους για προσάναμμα.

100. Αφήγηση ελαιοκλαδευτή.

Το επάγγελμα του ελαιοκλαδευτή, όπως ήταν επόμενο, ακολούθησε την τύχη του ελαιώνα. Καταρχήν, η εμφάνιση στην αγορά της σόμπας πετρελαίου δημιούργησε προβλήματα στην απορρόφηση των κλαδευτών. Η επαγγελματική θέση των κλαδευτών όμως χειρότερη με την εκρίζωση του ελαιώνα. Φυσιολογικά, η διαδικασία της εκρίζωσης έπρεπε να αυξήσει τη δουλειά τους. Αυτό δε συνέβη, γιατί το ξερίζωμα πρόσφερε μεγάλες ποσότητες ξυλείας, κατάλληλες για εμπορία. Έτσι, οι έμποροι εκτόπισαν τους κλαδευτές, οι οποίοι δεν είχαν χρήματα, για να αγοράσουν τα ξύλα από τα λιοστάσια που εκρίζώνονταν. Επίσης, και ο υπόλοιπος ελαιώνας είχε εγκαταλειφθεί και το κλάδεμα γινόταν τώρα με τα αλυσοπρίονα, ένα κλάδεμα που περιοριζόταν στα χαμηλά κλαδιά.

11. Συμπεράσματα

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 η Πρέβεζα έχασε το διαμετακομιστικό της ρόλο. Το γεγονός αυτό βέβαια εντάσσεται στις γενικότερες εξελίξεις, που συνέβησαν στην Ελλάδα στη μεταπολεμική περίοδο. Η πρώτη εξέλιξη αφορά τη σύνδεση της ελληνικής οικονομίας ακόμη πιο στενά με τη διεθνή. Η δεύτερη σχετίζεται με τον τρόπο ανάπτυξης της Ελλάδας, που είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας υδροκεφαλικής πρωτεύουσας και μιας καχεκτικής επαρχίας.

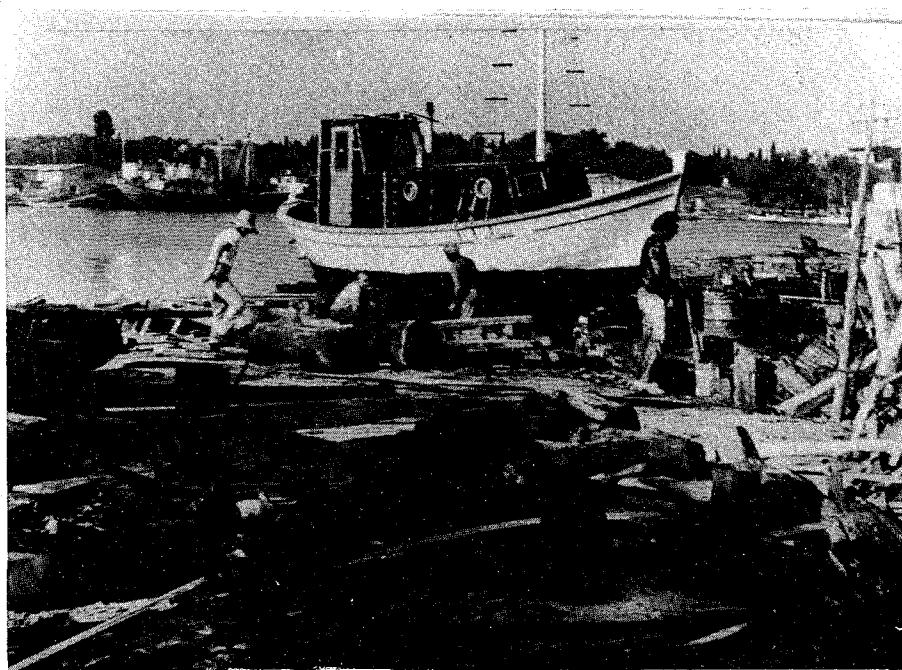
Στα πλαίσια αυτά γίνεται η πορθμειακή σύνδεση Ρίου - Αντιρρίου και ανοίγονται ή βελτιώνονται εθνικοί οδοί. Η Ήπειρος μ' αυτό τον τρόπο αποκτά επικοινωνία με την Πελοπόννησο και την Αθήνα μέσω ξηράς κι έτσι η Πρέβεζα χάνει το προνόμιο του ελέγχου των μεταφορών. Το λιμάνι έπαψε να έχει κίνηση και όλη η οικονομία της πόλης, που στηριζόταν σ' αυτό, βυθίζεται σε βαθιά κρίση.

Η παρακμή ωστόσο του λιμανιού παρέσυρε και τους επαγγελματίες, που υπήρχαν χάρη στο λιμάνι (λιμενεργάτες, εργάτες ξηράς, καραγωγείς, λεμβούχοι, υπάλληλοι καφεστιατορίων και ξενοδοχείων ύπνου). Απ' αυτούς οι λιμενεργάτες είχαν σπουδαιότερη θέση στο λιμάνι. Η οργάνωση του σωματείου ήταν τέτοια, που τους επέτρεπε να έχουν σχέση εργασιακής μονιμότητας. Έτσι, όλοι οι εργαζόμενοι της πόλης θεωρούσαν ως μεγάλη επιτυχία να μονιμοποιηθούν στο σωματείο.

Η δομή εξάλλου τους βοήθησε να μην υποστούν σε μεγάλο βαθμό και ανεπιστρεπτή την κρίση του λιμανιού. Είχαν σίγουρο μεροκάματο. Στην περίοδο της μεγάλης κρίσης ήταν οι μόνοι, που δεν αντιμετώπισαν προβλήματα επιβίωσης και εξαιτίας της προνομιακής τους θέσης ανέπτυξαν ιδιότυπη σχέση με τους άλλους εργαζόμενους, οι οποίοι απασχολούνταν περιστασιακά στο λιμάνι (αράπακιά).

Την ώρα που το λιμάνι «έσβηνε», είχε αρχίσει, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1940, να αναπτύσσεται μια καινούργια παραγωγική δραστηριότητα, η παραγωγή οπωροκηπευτικών, η οποία θα πρωταγωνιστήσει στη μεταβολή της φυσιογνωμίας της πόλης. Αυτή μεταβάλλεται από διαμετακομιστικό σε αγροτικό κέντρο. Ο χώρος, μέσα στον οποίο αναπτύσσεται η νέα δραστηριότητα, ήταν ο ελαιώνας, ο οποίος αποτελούσε περιουσιακό στοιχείο των εμπορευόμενων, κατά κανόνα. Πολλές απ' αυτές τις οικογένειες ακολούθησαν το μεταναστευτικό ρεύμα προς την Αθήνα και αυτό δημιούργησε την ανάγκη αγοράς σπιτιού, που την αντιμετώπισαν πουλώντας τα ελαιοκτήματά τους στους Λευκαδίτες, οι οποίοι ήταν πρωτεργάτες της νέα παραγωγικής δραστηριότητας.

Η μετάβαση βέβαια από τον ελαιώνα στα κηπευτικά συνοδεύτηκε από ακμή και παρακμή μερικών επαγγελμάτων (κτηματίες, αποκοπιάρηδες, ελαιοσυλλέκτριες, ελαιοκτηματίες). Οι ελαιοσυλλέκτριες αποτελούν το συνδετικό ιστό των δύο δραστηριοτήτων, καθώς οι γυναίκες, που μάζευαν τις ελιές, αποτέλεσαν το βασικό κορμό του εργατικού δυναμικού των κηπευτικών. Ο εκχρηματισμός της αμοιβής στα κηπευτικά ήταν μεγάλο δέλεαρ.

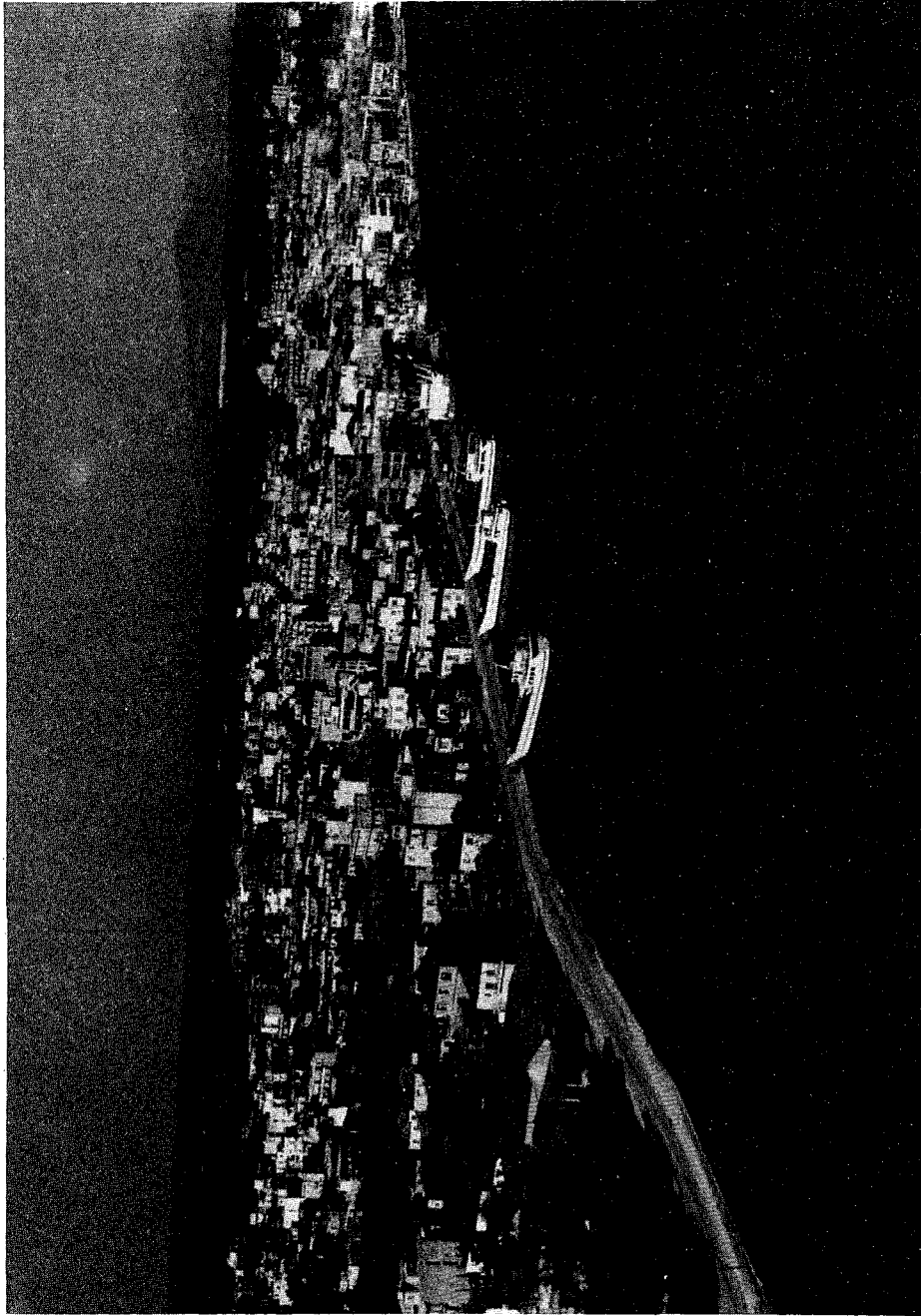

Εικ. 26. Το καρνάγιο της Μαργαρώνας (φωτ. Σπύρου Μελετζή).

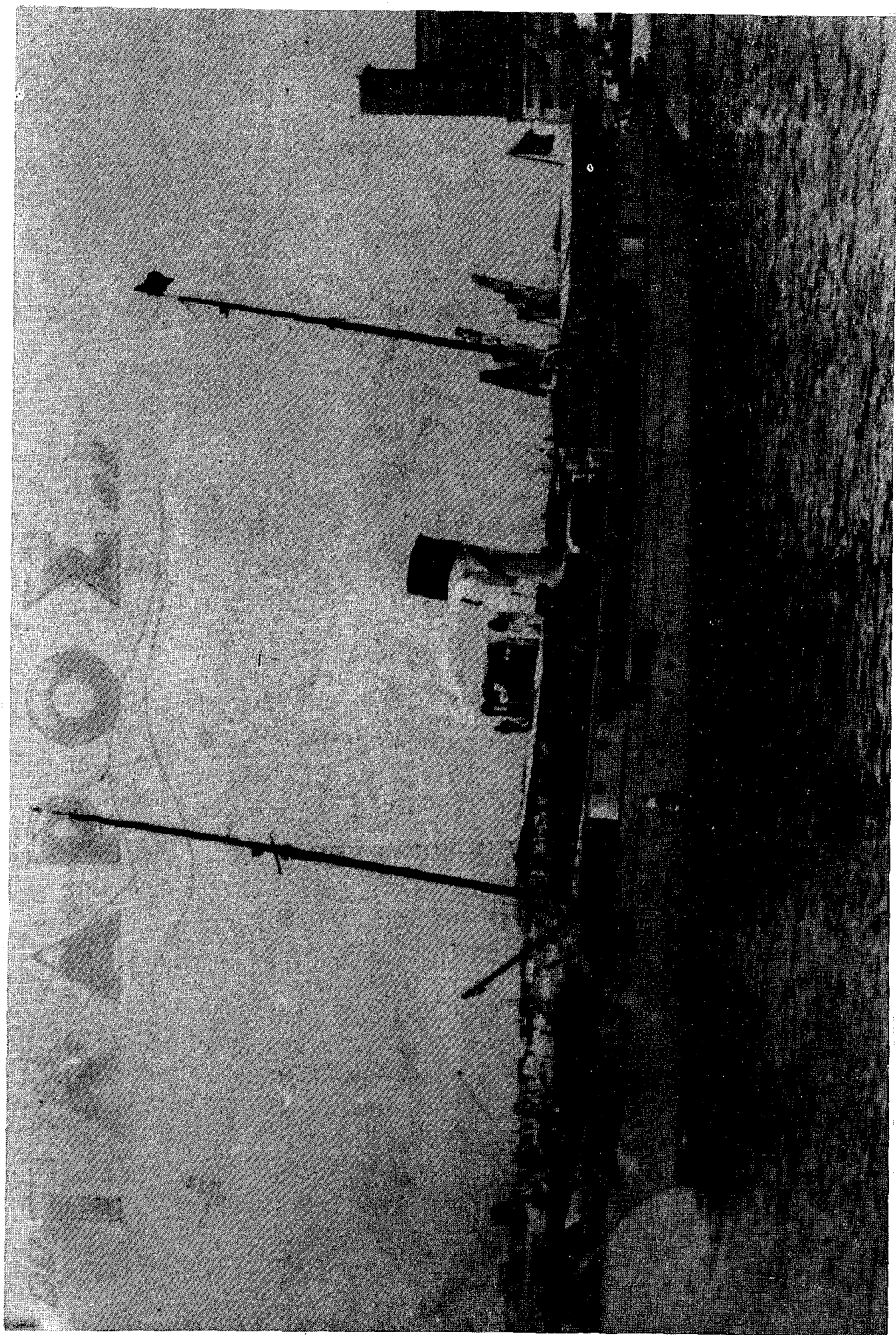
Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

... ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

1. Η κοινωνική διαστρωμάτωση
2. Ο πολιτισμικός διαισμός
3. Η μεταβολή της οικονομίας και η στάση του Πρεβεζάνου
4. Η απώλεια του διαμετακομιστικού ρόλου και ο περιφερειακός χώρος

Εικ. 27. Άποψη της Πρέβεζας με τον Ελαιώνα στο βάθος (αρχή δεκαετίας 1980).

Εκκ. 28. Το γυμνάσιο «Γλυφάδες», που κτιζόταν (ως και τις αρχές της δεκαετίας του 1960) το αρχαιολογικό χώρο - Ιερόναι (ειδική συλλογή Ν. Γαβριήλ).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΠΡΕΒΕΖΑ

ΕΝΑ ΚΕΝΤΡΟ ΜΕ ΚΑΠΟΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

«Ο μαρασμός του λιμένος μας και σαν συνέπεια η εξαθλίωση των λιμενεργατών, είχε τον αντίκτυπό της και επί των επαγγελματιών μας. Ιδιαίτερα και άμεσα εξεδηλώθη στα παραλιακά καφενεία μας. Κι' έτσι είδαμε, με μεγάλη λύπη μας, να κλείνη ένα ωραίο καφενείο, το καλύτερο, αλλά και το πιο ιστορικό.

Το καφενείο του Καπέλα δεν μπόρεσε να αντισταθή στη κρίση και έκλεισε. Είχε όμως το καφενείο αυτό μία ιστορία κι' αυτή θα θυμηθούμε γιατί αξίζει.

Εκεί που βρίσκονταν ως τώρα το καφενείο Καπέλα ή Καραβέλα ή Τηλιγάδη, ήτανε κάποτε αποθήκη με τυριά. Ως που ένας άνθρωπος φιλοπρόδος, αφού είδε τη γύμνια μας από καφενεία ή μάλλον από ένα καλό κέντρο, ήρθε σε συμφωνία με τον μακαρίτη Λεωνίδα Τσόκο, και στη θέση του μπαντζαριού ξεφύτρωσε ένα εξαιρετο κέντρο, σε αθηναϊκό στυλ, με μπιλιάρδο, στο οποίο περνούσαν τις ώρες τους οι μακαρίτες γιατροί Γερογιάννης και Διαμαντής και άλλοι άριστοι τεχνίτες της στέκας. Ο άνθρωπος που μετέβαλε το μπαντζαριό σε κέντρο πολιτισμένο ήταν ο Νίκος Τηλιγάδης.

Το καφενείο είχε δικό του Ζαχαροπλάστη, το Νικηφόρο Καρέλη Πρεβεζάνο. Πρώτη φορά τότε οι συμπολίτες βλέπανε τα ιδιότροπα γλυκά και τις πάστες που ο άριστος εκείνος τεχνίτης κατασκεύαζε στο εργαστήριό του που τότε εγκαταστήσει κάτω απ' το Ξενοδοχείο «Αθήναι», σημερινή Διεύθυνση Γεωργίας. Μέχρι τότε ικανοποιούντο με τα φθηνά γλυκά του Καλομοίρη, του Πουρναρόπουλου και του Κατσή. Πάστες και άλλα του είδους αυτού γλυκά, εισήχθησαν στην πόλι μας από τον Καρέλη, ζαχαροπλάστη, όπως είπαμε του μοντέρνου τότε καφενείου.

Στο κέντρο αυτό μαζεύονταν η αφρόκρεμα της πόλεως. Και δεν έκλεινε, ούτε έλεγε στους πελάτες πέρασε η ώρα για να φύγουν, με δύο τρεις ανθρώπους καθότανε μέχρι τις δύο τα μεσάνυχτα. Οι τρεις που κρατούσαν το καφενείο μέχρι τις δύο ήσαν οι τότε πολιτευταί Λεων. Τσόκος και Ανδρ. Σχεφέρης και ο τότε

Νομάρχης Χρηστάκος. Η πολιτική τους συζήτηση δεν τελείωνε εύκολα γιατί είτανε όλοι τους άσσοι στη δουλειά αυτή (...).

(...) Το καφενείο είχε και μια θεατρική ιστορία. Εκεί μέσα παίχθηκαν τα καλύτερα έργα της πρόζας από άσσους της θεατρικής τέχνης σαν τον Διονύσιο Βενιέρη, τον Νώντα Χέλμη και το Νίκο Πλέσσα. Εκεί επαίχθη και ο Βαφτιστικός, τα Παναθήναια και το Πανόραμα, συνοδεία μόνον ενός πιάνου και ενός βιολιού. Εκεί στο τέλος κάθε παραστάσεως έρεε η μύρα του Μάμου και γέμιζαν τα τραπέζια από αυγοτάραχα γιατί αντάμωναν θεατρίνες και θεατρίνοι με τους πιο δυναμικούς πελάτες, σαν το Βασίλη Τζούρο, τον Σπύρο Μελισσιάνο, τον Σκέφερη, τον Χρήστο Ρέντζο, τον Πολυκατέρο και άλλους». ¹

Το άρθρο αυτό τοπικής εφημερίδας, γραμμένο το 1955, ακούγεται σαν επιτάφιος θρήνος μιας ζωής που χάθηκε, μιας ζωής η οποία στηριζόταν στη διαμετακομιστική λειτουργία του λιμανιού, που διαμόρφωσε στην κοινωνία της Πρέβεζας μια αντίστοιχη νοοτροπία. Ο Σπύρος Παπαδόπουλος, πολεοδόμος, πιστεύει ότι «η Πρέβεζα από άποψη παραγωγής, εκτός από τον ελαιώνα, δε βιάσιζε την οικονομική της ζωή σε κάποια παραγωγή αυτόχθονη είτε υπό μορφή γεωργίας είτε, πολύ περισσότερο, υπό μορφή βιοτεχνιών. Η Πρέβεζα δούλευε με το λιμάνι. Ήταν πέρασμα. Επομένως, άνθρωποι πηγαίνανε και έρχονταν. Φέρνανε ιδέες και έτσι στην Πρέβεζα διαμορφώθηκε μια νοοτροπία που είχε σ' όλα τα επίπεδα κάτι το ευκαιριακό, και βέβαια και στο χαρακτήρα των ανθρώπων της. Απόδειξη ότι οι άνθρωποι που στήσανε στην Πρέβεζα κάποιες παραγωγικές δομές δεν ήταν Πρεβεζάνοι π.χ. Κεφαλονίτες, Λευκαδίτες, Συρρακιώτες. Ο γηγενής πληθυσμός ζούσε δανεικά από το επίπεδο της παραγωγικής διαδικασίας μέχρι το επίπεδο της κουλτούρας».

1. Η κοινωνική διαστρωμάτωση

Η μεταπρακτική δομή βέβαια της οικονομίας της Πρέβεζας είναι δεδομένη και έχει αναλυθεί στο δεύτερο κεφάλαιο. Και ήταν φυσικό να επιβάλλει ορισμένες συμπεριφορές. Πρώτιστα, καθόρισε την κοινωνική διαστρωμάτωση. Στην κορυφή ξεχώριζε η τάξη των εμπορευομένων, οι οποίοι συνήθως εκτελούσαν τη λειτουργία του παραλήπτη για λογαριασμό εμπόρων των Ιωαννίνων κυρίως, αλλά και άλλων περιοχών. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα επιστο-

1. Α. Β., «Ένα κέντρο με κάποια ιστορία», εφ. Αγών Πρεβέζης, Αυγούστος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 27, σ. 1.

λής του εμπόρου της πόλης, Πύρρου Κονκουρή, προς τον έμπορο του Αστακού Αιτωλοακαρνανίας: «Προ καιρού έλαβον από τον εν Ιωαννίνους Άντζελον διαλογ/σμόν σου τέσσαρας σακ. καρύδια οκάδας μικτάς 138 και τα οποία ευρίσκονται ακόμη εδώ, επειδή ήθελα να σου τα στείλω με κανένα ιστιοφόρον δια να μη υποστής έξοδα περίσεια και ιδίως φθοράν». ²

Σ' αυτούς του διαμεσολαβητές προστίθενται και όσοι εμπορεύονταν τα γαλακτοκομικά και τυροκομικά προϊόντα³ της περιοχής και όσοι ακόμη ασκούσαν γενικό εμπόριο και τροφοδοτούσαν κατά κανόνα την ύπαιθρο του νομού Πρέβεζας ή και άλλων νομών, που εξαρτιόταν από τις λειτουργίες του λιμανιού. Τέλος, η ανώτερη αυτή κοινωνική ομάδα συμπληρωνόταν από τους λιγοστούς επιστήμονες και τους ανώτερους κρατικούς λειτουργούς (δικαστές, δημόσιοι υπάλληλοι). Όλοι σχεδόν είχαν στην ιδιοκτησία τους το αναγκαίο λιστάσι, για να ενισχύσουν το κοινωνικό τους κύρος.

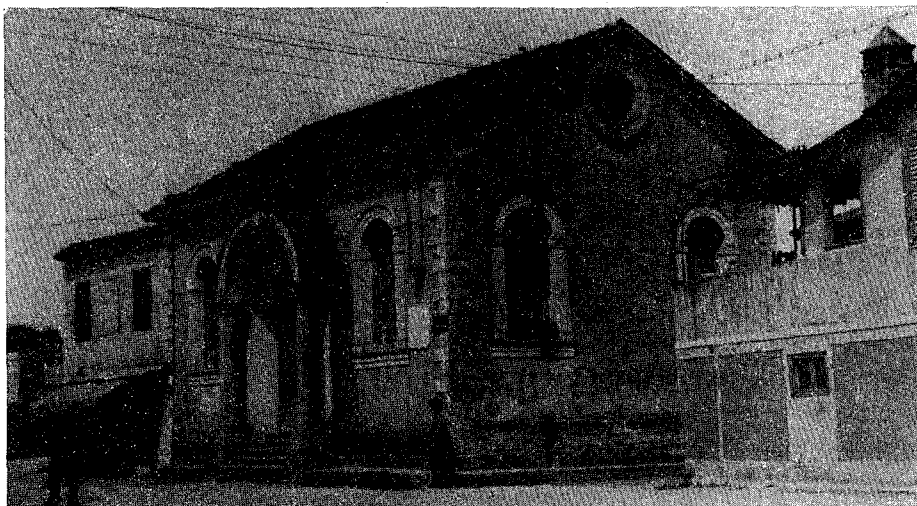
Πιο κάτω απ' αυτούς, στη δεύτερη θέση, ακολουθούν οι «επιτηδευματίες», οι παντός είδους επαγγελματίες, οι οποίοι συνήθως είχαν στην κατοχή τους - κληρονομιά, προίκα ή αγορά - ένα ελαιόκτημα. Στην τελευταία θέση ήταν τοποθετημένη η εργατική τάξη, που αποτελούνταν από τους λιμενεργάτες και τους απασχολούμενους στο λιμάνι, τους ελεύθερους εργάτες, τους οικοδόμους και τους ψαράδες. Αυτοί, στην πλειοψηφία τους, δεν είχαν ελαιοϊδιοκτησία.

2. Κονκουρή Πύρρου (εκδοτική επιμέλεια Α. Κουκουρή), *Μνήμη. Εκατό χρόνια απο τη γέννησή του 1879 - 1979*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 122.

3. Πριν από το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο υπήρχαν οι εξής εμπορευόμενοι γαλακτοτυροκομικά, 16 συνολικά:

	Βούτυρος - τυρός
1. Βαλλιανάτος Παν.	9. Κοψιδάς Κωνστ.
2. Βαλλιανάτος Γερ.	10. Κραφίτης Κων.
3. Γεωργίου Ιωάννης	11. Μακρής Θεοχάρης
4. Ζιάκας Ιωάννης	12. Νίκας Νικόλαος
5. Ζυγόπουλος Γεωρ.	13. Νίκας Βασ.
6. Καβάγια Γ. Υιοί	14. Πάλλιος Φώτιος
7. Καπατσώρης Ανδρέας	15. Πάλλιος Χρήστος
8. Κατσάνος Βασ.	16. Τσόγκας Λάζαρος

Βλ. Ι. Ξενάκης (εκδοτική επιμέλεια), *Οδηγός και λεύκωμα Θεσσαλίας-Ηπείρου 1939 - 1940*, Βόλος (χ.χ.), σ. 282.

Εικ. 29. Η Συναγωγή. Μεταπολεμικά κατεδαφίστηκε και τη θέση της πήρε το κτήριο του Ο.Τ.Ε. (φωτογραφία, ιδιωτική συλλογή Ν. Κωστούλα).

2. Ο πολιτισμικός δυισμός

2.1. Η ανώτερη τάξη

Όφειλε την ύπαρξή της στο λιμάνι. Έτσι, ήταν φυσικό να δεχτεί τις επιδράσεις της Ευρώπης. Τα παιδιά της σπούδαζαν στη Γαλλία, την Ελβετία, την Κωνσταντινούπολη. Η γαλλική γλώσσα εξάλλου διδασκόταν και στην Πρέβεζα στην εβραϊκή Alliance, η οποία στεγαζόταν στη συναγωγή. Η Μαρίκα Δόνου, κόρη Συρρακιώτη έμπορου, αφηγείται: «Ο πατέρας μου Δημήτριος Δούλης είχε γεννηθεί στο Συρράχο. Ήταν αλευρέμπορος. Ήρθε μικρό παιδί και έκανε ταξίδια στην Ιταλία. Είχε συναλλαγές με όλη την Ευρώπη. Όταν ήρθε εδώ, έκανε ανοικτό εμπόριο. Έφερνε άλευρα από τη Μασσαλία και χαβιάρι από τη Ρωσία. Δεν ξεχνάω εκείνο το χαβιάρι, που το είχαμε χρονικής στο σπίτι, γιατί είχε νταραβέρι με την Οδησό.

Τελείωσα το σχολαρχείο και πήγα στα Γαλλικά στην Alliance. Πήγα τρία χρόνια και τα έμαθα καλά. Μόλις λέγαμε μία λέξη Ελληνικά, πληρώναμε μία δεκάρα. Ο δε δάσκαλος δεν ήξερε καθόλου Ελληνικά. Το 1916 διέλυσε η σχολή. Παντρεύτηκα το '20. Ο άντρας μου είχε τελειώσει την Ανωτάτη Εμπορική στη Μασσαλία. Όλα τα προικιά μου τα 'φερνα από το Παρίσι. Από το Λαφαγιέτ, από το Λούβρο. Ερχόνταν τα φιγουρίνια. Παραγγέλναμε με γράμμα και πληρώναμε εδώ. Αυτό δεν το έκανα μόνο εγώ. Όλες οι καλές κοπέλες που είχαν τον τρόπο. Παραγγέλναμε εσώρουχα, φουστάνια, τουαλέτες».

Εικ. 30. Ζευγάρι που ανήκε στην ανώτερη τάξη (αρχές 20ου αιώνα).

Η ανώτερη τάξη έχει ένα σαφή προσανατολισμό προς την Ευρώπη πριν από το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Οι εμπορικές της συναλλαγές πραγματοποιούνταν, ειδικά τα πρώτα χρόνια του εικοστού αιώνα, με την Ευρώπη. Δύο φορές την εβδομάδα υπήρχε θαλάσσια συγκοινωνία με την Ιταλία και την Τεργέστη, πέρα από τα άλλα καράβια. Μέσω αυτής της επικοινωνίας μεταφυτεύθηκε και μια ευρωπαϊκή συμπεριφορά, αντανακλώμενη και στην τάση να μάθουν ξένες γλώσσες τα νέα μέλη των οικογενειών, να σπουδάσουν στην Ευρώπη, να φωνίζουν, ιδιαίτερα οι γυναίκες, τα προικιά τους εκεί και να ντύνονται ανάλογα. Οι άντρες φορούσαν κοστούμι, πουκάμισο χωρίς γιακά, γραβάτα, γκέτες και το παπούτσι «ντάκο ρακογιάλι». Και στις γυναίκες δεν υπάρχουν οι παραδοσιακές στολές, είτε του ηπειρωτικού χώρου είτε του επτανησιακού. Είναι φορεσιές, όπως έχει σημειωθεί, ευρωπαϊκές ή σύμφωνες με τα αστικά πρότυπα. Η μόδα της Ευρώπης επηρέαζε άμεσα τις γυναίκες της «καλής κοινωνίας»⁴ της Πρέβεζας, που αγόραζαν τις τουαλέτες τους απευθείας από την Ευρώπη, κυρίως από τη Γαλλία. Έτσι, οι τουαλέτες τύπου βασίλισσας Ελισάβετ φορέθηκαν και στην Πρέβεζα.

Ο τρόπος ψυχαγωγίας της ανώτερης τάξης επηρεάστηκε επίσης από αστικά δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα. Στην ψυχαγωγία παρατηρείται εξάλλου και η διαφοροποίηση ανάμεσα στην ανώτερη και την εργατική τάξη. Οι εμπορευόμενοι έχουν τους δικούς τους ομίλους και παρέες. Τα σπίτια ήταν ένας πρόσφορος τρόπος αλλά και η ενοικίαση κάποιου κέντρου για τις αποκριές και τον άλλο καιρό. «Διασκεδάσαμε πάρα πολύ καλά. Κάναμε χορούς. Ήμασταν καμιά δεκαριά οικογένειες και, μόλις άρχισε ο χειμώνας, νοικιάσαμε ένα καφενείο και το είχαμε και πηγαίναμε κάθε δεκαπέντε μέρες. Ένα τέτοιο κέντρον ήταν το ζαχαροπλαστείο «Κρίνος» και ο κινηματογράφος «Πάνθεον».⁵ Είχαμε δική μας ορχήστρα».

4. «Είχανε μεγάλη πέραση τα πράγματα από την Ιταλία. Αρκεί να σου πω ότι η μάνα μου είχε ένα κατάλογο χοντρό που έλεγε "Samareten". Το 'παιρνα και το ξεφύλλιζα. Ε! Λύσσα με τα ποδήλατα. Η μάνα μου στο Παρίσι παρήγγειλε. Δεν υπήρχαν υψηλής κλάσης ραφτάδες. Αν ήθελες ένα υψηλής ποιότητας ρούχο το παρήγγειλες στο Samareten. Τότε υπήρχε συναλλαγματική ελευθερία» (Θανάσης Καλαβρέντζος).

5. «Γινότουσαν πολλοί χοροί. Ο Καραμουστάκης είχε συστήσει το χορό της τύχης. Γινόταν ο χορός στον κινηματογράφο του Χαντζόπουλου. Κυκλοφορούσαν εισιτήρια για την είσοδο και τις εισπράξεις τις διέθεταν για να παντρευτεί ένα κορίτσι. Το βράδυ γινόταν μεγάλο γλέντι. Διότι ο Χρήστος Καραμουστάκης έκανε και τον ποιητή. Χορεύαμε ευρωπαϊκούς χορούς. Αρχίζαμε με ελληνικούς, την ιτιά κ.λπ.» (Θανάσης Καλαβρέντζος).

Η ανώτερη τάξη είχε πράγματι τους δικούς της χώρους ψυχαγωγίας. Το καλοκαίρι ήταν τα καφενεύια της παραλίας (του Φραγκισκάτου, του Κωστακιώτη), με πρώτο και καλύτερο το κέντρο του Τηλιγάδη, που δεν ήταν ένα απλό καφενεύιο, αλλά ο χώρος, ο οποίος διαφοροποιούσε ταξικά τους θαμώνες του απ' όσους δεν είχαν τη δυνατότητα να συχνάζουν εκεί, όπου «μαζεύονταν η αφρόκρεμα της πόλεως»,⁶ όπως σημειώνει άρθρο τοπικής εφημερίδας. «Το καφενεύιο του Καραβέλα συγκεντρώνει όλο τον καλό κόσμο. Δεν μπορούσε να μπει ο οποιοσδήποτε. Ήταν μία πελατεία ορισμένη από τον καλό κόσμο της Πρέβεζας. Οι μεγάλοι κτηματίαι, οι αξιωματικοί, οι ανώτεροι υπάλληλοι μπορούσαν να μπουν εκεί. Στον Καραβέλα συγκεντρώνονταν οι ευπορούντες της Πρέβεζας. Τότε η διασκέδαση δεν ήταν όπως τώρα που δεν ξεχωρίζουν οι άνθρωποι. Εμείς ξεχωρίζαμε» (Τ.Δ.). Στο καφενεύιο αυτό λοιπόν «με το αθηναϊκό στυλ»⁷ διαμορφώθηκε ένας χώρος, που εξασφάλιζε στους πελάτες του αστικές συνήθειες. Μπορούσαν αυτοί να ψυχαγωγηθούν παίζοντας μπιλιάρδο,⁸ ένα παιχνίδι που, προτού καταλήξει στις σημερινές λέσχες, πέρασε από τα σαλόνια των αστικών σπιτιών στην Ευρώπη και τα καλά μαγαζιά. Επίσης, «τα ιδιότροπα γλυκά» του καφενευίου, σ' αντίθεση «με τα φθηνά του Καλομοίρη, του Πουρναρόπουλου και του Κατσή»,⁹ συντελούσαν στη διαφοροποίησή του από τα άλλα ζαχαροπλαστεία, που τα επισκέπτονταν επαγγελματίες και εργάτες. Εξίσου, σημαντικό όμως για την ταυτότητα του χώρου αυτού ήταν και η φιλοξενία, που παρείχε σε θιάσους της εποχής, προσφέροντας έτσι στους θαμώνες του την ευκαιρία να εμ-

6. Α.Β., «Ένα κέντρο με κάποια ιστορία», ό.π.

7. Α.Β., ό.π.

Την προσπάθεια των αστικών και μικροαστικών μαζών στην πρώτη εικοσαετία του 20ου αιώνα για νέα αστικά πρότυπα έχει επισημάνει και ο Θ. Χατζηπανταζής, «Εισαγωγή στην Αθηναϊκή Επιθεώρηση», στο βιβλίο: Αθηναϊκή Επιθεώρηση (επιμέλεια Θ. Χατζηπανταζής - Λ. Μαράκα), Αθήνα 1977, σσ. 22 - 23.

8. «Το σφαιριστήριο ενεφανίσθη εν Γαλλία από των αρχών του ΙΣΤ' αιώνας, κατέστη δε του συρμού παρά τη αυλική αριστοκρατία επί Λουδοβίκου ΙΓ', διαρρυθμίσαντος ειδικήν αίθουσαν εν τω ανακτόρω του Φονταινεμπλώ, και επί Λουδοβίκου ΙΔ, μανιώδους σφαιριστού». Παπάς Ν., «Σφαιριστήριον», Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός», 22 (1933), σ. 665. Ο Παπακώστας σημειώνει ότι το μπιλιάρδο αποτελούσε, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, το απαραίτητο συμπλήρωμα ενός σύγχρονου πολυτελούς καφενευίου. Βλ. Γ. Παπακώστας, *Φιλολογικά σαλόνια και καφενεύια της Αθήνας (1880 - 1930)*, Αθήνα 1988, σ. 22 και 105 (σημ. 3). Ακόμη Κ. Τομανάς, *Τα καφενεύια της παλιάς Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 20.

9. Α.Β., «Ένα κέντρο με κάποια ιστορία», ό.π.

Εικ. 31. Το ζαχαροπλαστείο του Κατσή δεν υπάρχει πια (φωτογραφία, ιδιωτική συλλογή Δ. Κατσή).

πλουτίσουν τις κοινωνικές επαφές τους και ιδιαίτερα στους άντρες την ευκαιρία να δοκιμάσουν την ερωτική τους ακτινοβολία.

Αξιοπαρατήρητο πάντως είναι, ότι στο καφενείο αυτό πήγαιναν οικογενειακά, τις αργίες τουλάχιστον. Είναι αυτό ένα γενικότερο γνώρισμα της ανώτερης τάξης, όσον αφορά τον τρόπο ψυχαγωγίας της. Η γυναίκα συμμετείχε σ' όλες τις μορφές ψυχαγωγίας. «Ο καλός ο κόσμος είχε κατά κάποιον τρόπο ένα κλειστό κύκλωμα. Η βάση ήτο η λέσχη, όταν έγινε η πολιτική λέσχη (από τις παλαιότερες στην Ήπειρο). Ήταν εγγεγραμμένα μέλη και κάθε βράδυ εσύχναζαν εκεί και μπορούσαν να παίξουν χαρτιά, να συζητήσουν. Έχαναν ακόμη χορούς» (Αριστείδης Δόνος).

Το πιο σημαντικό γνώρισμα όμως αυτής της τάξης ήταν η νοοτροπία που διαμόρφωσε, όσον αφορά τον οικονομικό της ρόλο στην Πρέβεζα, ρόλος που ήταν απόρροια του διαμετακομιστικού χαρακτήρα της πόλης. Η πόλη ήταν «έννας μεσάζων», κατά την άποψη πληροφορητή, και το γεγονός αυτό επηρέασε την οικονομική συμπεριφορά των εμπορευομένων, οι οποίοι στήριζαν και την ύπαρξή τους και την ευημερία τους στην προνομιακή θέση του λιμανιού. Έτσι, δεν έγιναν σοβαρές προσπάθειες για την ανάπτυξη παραγωγικών δραστηριοτήτων, κάτι που παρεμποδίστηκε βέβαια και από την έλλειψη δυναμικών αγροτικών καλλιεργειών (π.χ. σταφίδα, κρασί). Η κατάσταση αυτή εξάρτησε την οποιαδήποτε λειτουργία της πόλης από τη διακύμανση των εισαγωγών και εξαγωγών σε μια ευρύτερη περιοχή, την Ήπειρο, που χαρακτηριζόταν από υποβάθμιση.

Συνέπεια της οικονομικής αυτής λειτουργίας είναι και η νοοτροπία «του μεσάζοντα» μικρής κλίμακας, που εκφράζεται στην τάση να μην επενδύουν παραγωγικά και σε μια τάση φυγής προς την Αθήνα, μάλιστα μαζικής μετά το 1950, όταν το λιμάνι έπαψε να εκτελεί τις ως τότε λειτουργίες του. Ο Γιώργος Καβάγιας, από τους συνιδιοκτήτες σοβαρού καταστήματος γενικού εμπορίου πριν από τον πόλεμο, περιγράφει την κατάσταση αυτή μέσα από την παρουσίαση της εξέλιξης του δικού τους καταστήματος: «Το μαγαζί εθεωρείτο super market της εποχής: υφάσματα, ψιλικά, πιστόλια, όπλα εισαγωγής από τη Γερμανία. Εφοδίαζαν τη χωροφυλακή και τους κουμπουράδες της εποχής. Από κάτω είχε δερματοπωλείο, δέρματα πολλά. Είχαν φκιάσει και μια βιοτεχνία τσαρουχοποιίας. Άπαξ όμως και άνοιξαν οι δρόμοι, η Πρέβεζα άρχισε να μαραζώνει. Ενώ άλλες γειτονικές πόλεις αυξάνονταν αλματωδώς, η Πρέβεζα είχε στασιμότητα. Αυτό είχε και σε μας φοβερή επίπτωση. Γιατί τότε που μπήκα εγώ στο μαγαζί, το '50, θυμάμαι τους ισολογισμούς. Είχαμε από τα κεφάλαιά μας και 10000 δραχμές ζημιά. Τα αδέρφια του πατέρα μου, μόλις είδαν ότι δε βγαίνει για τόσο κόσμος η δουλειά, άρχισαν και έφευγαν για την Αθήνα. Πήραν το μερίδιό τους κι έφυγαν». Μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο η ανώτερη τάξη δεν έχει λόγο να παραμένει στην Πρέβεζα και μεταναστεύει οικογενειακά στην Αθήνα ή μεθοδεύει τη μετακίνησή της, στέλνοντας πρώτα τα νεαρά μέλη για σπουδές. Σ' αυτό διευκολύνονται από το γεγονός, ότι δεν έχουν εγκαθιδρυθεί παραγωγικές δομές. Η διαφαινόμενη μεταβολή της οικονομίας και οι διαμορφούμενες παραγωγικές δραστηριότητες στον πρωτογενή τομέα (κηπευτικά) δε γίνονται αλτιληπτές ή είναι έξω από το χώρο τους. Η ελαιοϊδιοκτησία, όπως έχει σημειωθεί, δεν αποτελούσε στοιχείο για τη διαμόρφωση αγροτικής συνείδησης ή, εντέλει, κεφάλαιο για επιχειρηματική εκμετάλλευση. Όσοι βέβαια από τους παλαιούς κατοίκους έμειναν στην Πρέβεζα - χωρίς να ανήκουν οπωσδήποτε στην παλαιά ανώτερη τάξη - εξακολουθούσαν να είναι προσκολλημένοι στο όραμα της επανόδου του διαμετακομιστικού ρόλου και να δίνουν τη «μάχη του λιμανιού», όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω.

2. 2. Η κατώτερη τάξη

Και αυτή αναπτύχθηκε γύρω από το λιμάνι και τη θάλασσα και διαμόρφωσε τη νοοτροπία της, αφομοιώνοντας τις ιδέες, που «έφερνε» το λιμάνι, καθώς και το κύρος που συνεπαγόταν η εργασιακή σχέση με το λιμάνι.

Η τάξη αυτή δεν ήταν συμπαγής. Ο άξονάς της βέβαια ήταν το λιμάνι και ο βασικός της κορμός όσοι δούλευαν σ' αυτό το λιμάνι ως λιμενεργάτες, ερ-

γάτες ξηράς, εργάτες στις τράτες, αμαξοκαραγωγείς ή εργαζόμενοι στις χαμάλες, αχθοφόροι και γενικότερα όλοι όσοι προσδοκούσαν να βγάλουν μεροκάματο από το λιμάνι. Υπήρχε μετακίνηση αυτού του εργατικού δυναμικού στους διάφορους τομείς, σε σημείο που δεν μπορούμε, στη δεκαετία του 1920, να μιλάμε ακριβώς για εργατική τάξη. Πολλές φορές τα όρια ανάμεσα σ' αυτή την εργατική τάξη και το υποπρολεταριάτο ήταν ασαφή. Ο Βασίλης Σαρδελής, ηγετικό συνδικαλιστικό στέλεχος του σωματείου λιμενεργατών, διασαφηνίζει ότι δεν ήταν εργάτες αυτοί που πρωτοδούλεψαν στο σωματείο και άφηναν τη δουλειά και έπαιζαν ζάρια πάνω στα πλοία.¹⁰

Η Πρέβεζα, ως την απλευθέρωσή της από τους Τούρκους (1912), κατείχε θέση ευαίσθητη απέναντι από το ελληνικό ακρωτήριο του Αχτίου και έτσι διευκολυνόταν η ανάπτυξη του λαθρεμπορίου, κάτι που εξακολουθούσε να γίνεται και μετά την απελευθέρωση, με τον καπνό. Λέγεται ότι «οι Γκοτζελαίοι έβαζαν το μήνυμα σ' ένα μπουκάλι που το κρέμαγαν στο λαϊμό και κολύμπαγαν στο Άχτιο εν είδει συγκοινωνίας».¹¹

10. Και αργότερα, η συμπεριφορά των ανθρώπων, που δούλευαν στο λιμάνι, συμπληρώνεται από την επίδοξη σε τυχερά παιχνίδια, και ιδιαίτερα το «πιτς», που θεωρείται ως ένα σημείο επιρροής από την Ευρώπη. Ο γιατρός Βερυκοκάκης λέει ότι «το πιτς ήρθε στην Πρέβεζα από τους Εγγλέζους ναυτικούς. Το πιτς στα αγγλικά σημαίνει σκαμπανέβασμα. Παίζεται και διώκεται και στην Αγγλία, στην περιοχή της βορείου Αγγλίας, γύρω από το Μάντσεστερ και το Λίβερπουλ».

Το παιχνίδι αυτό επεκτάθηκε και σ' άλλους επαγγελματίες, αλλά βρήκε πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθεί στους απασχολούμενους γύρω από το λιμάνι, λόγω της νοοτροπίας που είχαν αποκτήσει και των συνθηκών εργασίας. Στην Πρέβεζα λέγεται πιτς ή στριφτό. Πιθανόν να προέρχεται από την αγγλική λέξη pitch που σημαίνει ρίψη, βολή αλλά και σκαμπανέβασμα. Παίζεται με δύο δίφραγκα, τα οποία πετιούνται επάνω, και ανάλογα από το πώς θα πέσουν στο έδαφος και το τι ποντάρουν οι παίκτες, άλλοι κερδίζουν και άλλοι χάνουν.

11. Πληροφορία από τον Πολυχρόνη Βερυκοκάκη. Οι Γκοτζελαίοι έχουν μείνει ως οικογένεια πρωτοπαλικάρων. Ο Μιχάλης Μπομποτσάρης, δημοτικός σύμβουλος της πόλης και βαθύς γνώστης της πρεβεζάνικης πραγματικότητας, έγραψε σε τοπική εφημερίδα: «Βενιζελικός μέχρι τα κόκαλα έμεινε πιστός στον Ελευθέριο Βενιζέλο, παρ' όλο ότι ήταν ακόλουθος του πρίγκιπα Ανδρέα. Αναχαίτισε και αντιμετώπισε την διαδήλωση που οργάνωσαν οι ολίγοι βασιλόφρονες στα Γιάννενα γιορτάζοντας την εκλογική τους νίκη για την επάρατη 1η Νοεμβρίου 1920. Μετά το '23 στην Πρέβεζα ζούσε ένας φυγόστρατος Αρσένης. Τούτος ο λεβέντης είχε μια «κάμα» και φοβέριζε τον κόσμο και τους μαγαζάτορες. Παραπονέθηκαν οι φιλήσυχοι συμπολίτες μας στο Βγενή. Τον κντάμωσε ο Βγενής στα φαρουκλιά και του έσκασε μία στο κεφάλι με την παλάντζα του φαροπώλη Ντάβαρη». Βλ. Μ. Μπομποτσάρης, «Βγενής Γκοτζέλης. Ο παλικαράς της Πρεβέζης», εφ. Πρέβεζα, Μάρτιος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 139, σ.2.

Εικ. 32. Πρεβεζάνοι μορτάζουν την Προτομαριά.

Στο λιμάνι λοιπόν υπήρχαν όλες οι αντικειμενικές συνθήκες, για να διαμορφωθεί ένας ορισμένος τύπος ανθρώπου. Καταρχήν, μπορούμε να τον χαρακτηρίσουμε ως μάγκα. Ο εκπαιδευτικός Μιχάλης Κατσαούνης συνοψίζει τη γένεση και την παρουσία αυτού του τύπου ως εξής: «Τα καράβια δεν μπορούσαν να προσεγγίσουν ακροθαλασσιά. Τα εμπορεύματα κατόπιν διεκομίζοντο με τις μαούνες. Αλλά στο διάστημα αυτό που έμεναν στις μαούνες πολλά μπορούσαν να συμβούν, να κλαπουν ή να περάσουν λαθραία. Σ' αυτό το κύκλωμα υπήρχαν άλλοι λεονταρήδες, τύποι παληκαριών, οι οποίοι τρομοκρατούσαν τον κόσμο. Αυτούς τους τύπους δεν μπόρεσε να τους τιθαστεύσει κανένας. Μόνο ένας περιφήμος εισαγγελεύς, ονόματι Κωνσταντόπουλος, το μπόρεσε, γύρω στο 1938 κι άφησε όνομα στην Πρέβεζα».

Ο τύπος αυτός του μάγκα, ο οποίος σε ακραίες περιπτώσεις γινόταν κουτσαβάχης, είχε ως κύριο εξωτερικό γνώρισμα το ζωνάρι του, το οποίο δίπλωνε δύο - τρεις φορές στη μέση και η άκρη του κρεμόταν προς τη γή, πολλές φορές μάλιστα ακουμπούσε κάτω. Η αμφίεση συμπληρωνόταν από τραγιάσκα. Βασικό στοιχείο της προσωπικότητας του μάγκα ήταν το αργό περπάτημα, που συνήθως γινόταν ασταθές, γιατί το μεθύσι ήταν καθημερινή κατάσταση.

Η εμπορική κίνηση του λιμανιού εξασφάλιζε ένα μεροκάματο, αλλά κυρίως εμφύσησε μια αντιπαραγωγική νοοτροπία.¹² Η εργασία αντιμετωπιζόταν ως πάρεργο, ως διαδικασία που εξασφάλιζε την επιβίωση και ως εκ τούτου δεν είχε συνέχεια. Κύρια φροντίδα των ανδρών στην Πρέβεζα ήταν η προσωπική καλοπέραση. Δεν υπήρχε καμία πρόβλεψη για την οικογένεια. «Τους Πρεβεζάνους τους ενδιέφερε το γλέντι, το πιέι. Γλέντι, πιστό, χορό. Άμα λάβαιναν τα λεφτά το χάλαγαν κι ας πείναγι όλη η οικογένεια. Πάαινες σ' έναν που λεγόταν Καραμπίνας και σε ρώταε: «αγορασμένο το 'χες το κτήμα ή κληρονομιά». Αν του 'χες αγορασμένο φεύγα. Αν του 'χες κληρονομιά σου 'λεγε πόσα θέλς. Εγώ στην αρχή δούλευα με το γαμπρό μου φαράς. Εκειός έπνι πολύ και άμα έπιανι λιφτά τα 'πνι. Άμα δε τα 'πνι, δε ματαγύριζι στη δλεια. Τα παιδιά του νηστικά και η γυναίκα του νηστικιά. Καλοπέραση για 4 - 5 μέρες κι ύστερα ούδι για τσιγάρο» (N.K.).

Έτσι, η απασχόληση δε χαρακτηρίζεται από κανονικότητα. Δουλεύει ο τύπος αυτός, όταν τελειώνουν τα λεφτά του. «Ήμουν και πιστής πολύ. Την οικογένεια δεν μπόρεγα να την βγάλω πέρα. Ατέλειωτα πιστά. Πέρασα λίρες εργώ!! Χούφτες. Πτάνες και πιστά» (Δ. Κ.).

12. Ο Σ. Δαμιανάκος, «Το ρεμπέτικο τραγούδι: εθνολογικές και ταξικές συνιστώσες», στο βιβλίο: Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός, Αθήνα 1987, σ. 124, περιγράφει αυτή τη νοοτροπία.

Η οικογένεια δεν ήταν στα άμεσα ενδιαφέροντά του. Το βάρος της φροντίδας γι' αυτήν έπεφτε στη γυναίκα, που αντιμετώπιζε σοβαρότατες δυσκολίες, αφού δεν είχε λόγο στη διαχείριση των εισοδημάτων του άντρα της, τα οποία ανήκαν σ' αυτόν αποκλειστικά, προοριζόμενα για τη διασκέδασή του. Διέθετε απ' αυτά για τη διατροφή της οικογένειας ένα μικρό μέρος. Ο Γιάννης Κολιαδήμας, εργάτης στο σωματείο ξηράς, αναλύει τη σχέση του με τα λεφτά και την οικογένεια: «Στην ταβέρνα χαλάγαμι όλα τα λιφτά μέχρι την τελευταία δεκάρα. Για το σπίτι ήταν «χοντρά» τα λεφτά. Έτσι έκαναν οι παλιοί. Αγόραζαν μισό κιλό μακαροτσίνια και τα πέταγαν στο σπίτι. Κοίταγαν να τους περισσέψουν τα λιφτά να πάνε να κολατσίσουν. Λιφτά να δίναμι στη γυναίκα! Μέχρι δύο δραχμές - και πολύ ήταν - να πάρει πετρόλαδο. Να ανάψει τ' λάμπα ίσα ίσα. Ποιός ήξερε για τενεκέ». Η γυναίκα δεν είχε γνώμη για τον οικογενειακό προγραμματισμό. Τα ψώνια από την αγορά τα έκανε ο άντρας για να μπορεί να ελέγχει τα έξοδα και, όταν χρειαζόταν να ψωνίσει η γυναίκα από τον μπακάλη της γειτονιάς, της άφηνε μετρημένα λεφτά, ώστε να μην περισσέψουν.

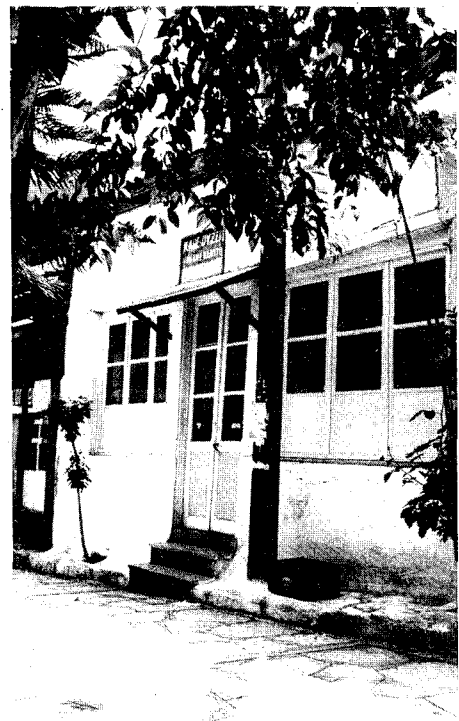
Σ' αντίθεση με την ανώτερη τάξη η διασκέδαση εδώ ήταν υπόθεση του άντρα μόνο. Η γυναίκα περιοριζόταν στο σπίτι και στο χώρο εργασίας, ως ελαιοσυλλέκτρια κυρίως. Ο τύπος της κατώτερης τάξης, που προαναφέραμε, απέκτησε με τον καιρό σχηματοποιημένη συμπεριφορά αλλά και χαρακτηριστικά, τα οποία του αποδόθηκαν από τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού, και ιδιαίτερα από τους νέους πληθυσμούς της πόλης. Περιγράφεται ως μόνιμος θαμώνας των καφενείων, που πίνει έχοντας στο πλάι του το καρβέλι για την οικογένεια, το οποίο όμως πήγαινε καθυστερημένα, γιατί παρασυρόταν από τους άλλους, οι οποίοι έπιναν στο Σαϊτάν Παζάρ ή στα άλλα καφενεία και, όταν έβλεπαν κάποιον να πηγαίνει σπίτι του, άρχιζαν να τον χλευάζουν. Μαζί του είχε ακόμη ο Πρεβεζάνος μισό κιλό μαύρα σταφύλια και πέντε δραχμές τυρί.

Ο χώρος εργασίας ήταν το λιμάνι, ο χώρος διασκέδασης γύρω από αυτό: τα καφενεία, ρακοπλιά ή ουζοπλιά, κατά τους Πρεβεζάνους, και οι ταβέρνες. Αξιοσημείωτο είναι ότι, πριν από το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, υπήρχαν στην πόλη 46 καφενεία, όταν ο πληθυσμός ήταν κάτω από 10000 κατοίκους. Παράλληλα, υπήρχαν 12 μαγειρεία (ταβέρνες).¹³ Αυτά απλώνονταν κατά κανόνα στα στενά γύρω από το λιμάνι. Ο χώρος διασκέδασης όμως του τύπου αυτού εκφράζεται κατεξοχήν από το Σαϊτάν Παζάρ, που συμπυκνώνει έναν τρόπο και μια στάση ζωής.

13. Ι. Ξανάκης (εχδοτική επιμέλεια), *Οδηγός και λεύκωμα Θεσσαλίας - Ηπείρου 1939 - 1940*, ό.π., σσ. 284 - 285.

Εικ. 33. Το Σαϊτάν Παζάρ σήμερα είναι ένα γραφικό στενό (φωτογραφία Βαγγέλη Κογιαντή).

Εικ. 34. Αυτό ήταν το καφενείο του Σωτήρη Σόφη, όπου εκεί συγκεντρώνονταν οι μουσικοί της Πρέβεζας κι έπαιζε ο κλαριτζής Ν. Τζάρας (φωτογραφία Βαγγέλη Κογιαντή).

Το Σαϊτάν Παζάρ ήταν ο αντίποδας της συμπεριφοράς της ανώτερης τάξης. Εδώ, έβρισκε την ενσάρκωσή του το πρότυπο που βίωσε η εργατική τάξη της πόλης στο χώρο του λιμανιού. Η έκφραση του προτύπου εκδηλωνόταν στα ουζοπλιά, από τα οποία όσα βρίσκονταν στο Σαϊτάν Παζάρ μπορούν να θεωρηθούν ως καφέ αμάν. Είχαν συγκρότημα και χορεύτριες για τη διασκέδαση των πελατών. Τα πιο γνωστά καφενεία στο χώρο αυτό ήταν του Σωτήρη Σόφη, που επιγράφονταν «Καφενείον - Κέντρον μουσικών» και ήταν του Νίκου Τασιούλα. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου ότι υπήρχε στην πόλη και σωματείο μουσικών.¹⁴ Στην πόλη επιπλέον συγκεντρώνονταν πολλοί και σπουδαίοι μουσικοί.¹⁵ Η Πρέβεζα ήταν η αφετηρία για την ευρύτερη περιοχή.

Η χρυσή εποχή για τον τύπο του λιμανιού ήταν το διάστημα 1945 - 1950. Τότε, όπως έχει σημειωθεί, το λιμάνι είχε πολλή εμπορική κίνηση και οι λιμενεργάτες «έβγαζαν» τρεις λίρες την ημέρα.¹⁶ Αυτό τους επέτρεπε να «κάνουν» τη ζωή τους με άνεση. Έπειτα, η ανεργία, που υπήρχε στην Πρέβεζα, καθιστούσε την εργασιακή τους θέση προνομιακή και είχαν τη δυνατότητα να βάζουν κάποιο μη μέλος του σωματείου στο «πόδι» τους, δίνοντας ένα μέρος από το μερίδιό τους. Έτσι, οι ίδιοι μπορούσαν να διασκεδάσουν, όταν ήθελαν, και χωρίς την έγνοια του μεροκάματου.

Έτσι, γίνεται κατανοητό, ότι η Πρέβεζα μπόρεσε να φιλοξενήσει το χειμαζόμενο ρεμπέτικο ακόμη τότε τραγούδι. Ήταν από τις πρώτες πόλεις στην Ελλάδα, όπου το ρεμπέτικο έγινε αποδεκτό. Ο Μάρκος Βαμβακάρης¹⁷ το 1948

14. Το σωματείο, με την επωνυμία «Σωματείου Μουσικών Λαϊκού Άσματος Πρεβέζης - Λευκάδος - Μαργαριτίου - Περιχώρων», ιδρύθηκε το 1946 και το 1959 αριθμούσε 104 μέλη.

15. Οι πιο γνωστοί στο πανελλήνιο είναι ο κλαριτζής Νίκος Τζάρας και ο μαθητής του Βασίλης Μπεσίρης ή Τουρκοβασίλης. Ο πρώτος κατατάσσεται ανάμεσα στους κλαριτζήδες που δημιούργησαν πρότυπα στο παίξιμο και επηρέασαν και άλλους (Γ. Παπαδάκης, *Λαϊκοί πρακτικοί οργανοπαίχτες*, Αθήνα 1938, σ. 18). Ο δεύτερος φημιζόταν για τα τούρκικα κομμάτια του (Δ. Μαϊζαράκη, *Το λαϊκό κλαρίνο στην Ελλάδα*, Αθήνα 1984, σ. 32.). Ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τους μουσικούς της Πρέβεζας δίνει και ο Θ. Ακρίδας, «Αφιέρωμα στη μνήμη των Πρακτικών λαϊκών οργανοπαίκτων της Πρέβεζας», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 24 (1990), σσ. 11 - 23.

16. Για να μεταφερθούμε στην εποχή και να συγκρίνουμε το μεροκάματο των λιμενεργατών με το επίπεδο ζωής, αρκεί να αναφέρουμε ότι μια ρίζα ελιά πουλιόταν, στα τέλη της δεκαετίας του '50, μισή λίρα. Μπορούσε δηλαδή ο λιμενεργάτης να αγοράσει με ένα μεροκάματο 6 ρίζες ελιές.

17. «Αντίθετα, ο Βαμβακάρης, (...) βρήκε δυσκολίες από τις εταιρίες μετά το 1946 να ηχογραφήσει, γιατί ο δικός του τρόπος έκφρασης δεν ανταποκρινόταν στην καινούργια εποχή που ξεπήδησε μετά τον πόλεμο. Αναγκάστηκε να κάνει τουρνέ στην επαρχία». Μ. Κωνσταντινίδου, *Κοινωνιολογική ιστορία του ρεμπέτικου*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 77.

Εικ. 35. Ο Ν. Τζάρας με το συγκρότημά του και γλεντζέδες Πρεβεζάνους στην Αγία Τριάδα.

πέρασε από την πόλη. Ο Αποστόλης Καπώνης ή Καπέλας, ο οποίος είχε νοικιάσει το ζαχαροπλαστείο του Καραβέλα το 1947 και το μετέτρεψε σε καφενείο με όργανα, θυμάται: «Νοίκιασα το μαγαζί το '47. Στο μαγαζί τς παραλίας ήφισα δυο χαδιάρηδες, γιατί η γυναίκα είναι που τραβάει. Πήγα στην Αθήνα και τς ήφισα. Μετά ήφισα τον Αυλωνίτη με το θίασο. Μετά έβαλα μπουζούκια. Το καλοκαίρι το '48 ήφισα το Βαμβακάρη. Πήγα στην Αθήνα και τον ήφισα ο ίδιος. Δεν ήταν δύσκολο. Δέχτηκα μια χαρά. Έπιασα καλά λεφτά. Ήταν το λιμάνι που δούλευε και χάλαγαν τα λεφτά. Άμα δεν ήταν το λιμάνι, δε γινόταν τίποτα. Οι εργάτες τα χάλαγαν τα λεφτά. Αυτοί κράταγαν το λιμάνι. Όλοι οι άλλοι κάθονταν και έπαιρναν ένα ποτό οι φευτοαριστοκράτες. Οι εργάτες κόλλαγαν λίρες στο Βαμβακάρη. Αυτός τάχε χάσει: ρε παιδάκι μου, εδώ είναι ο Καναδάς πού ήμουνα τόσο καιρό. Άμα σταμάτησε το λιμάνι δεν υπήρχε δλειά και το 'κλεισα το μαγαζί».

Το λιμάνι λοιπόν που καλλιέργησε τον ιδιαίτερο τύπο που αναφέραμε, έπαψε από τα μέσα της δεκαετίας του '50. Το Σαϊτάν Παζάρ συνέχισε ως το

1960 περίπου να λειτουργεί, όπως παλαιότερα. Ήδη όμως η κρίση του λιμανιού και η συνακόλουθη μετανάστευση σημαντικού αριθμού εργατών στην Αθήνα μετέβαλαν τα δεδομένα. Την καινούργια πραγματικότητα αποτύπωσε με χαρακτηριστικό έμμετρο τρόπο τοπική εφημερίδα:¹⁸

Σατυρικός στίχος

ΤΟΥ ΚΑΛΟΥ ΚΑΙΡΟΥ

*Γεμάτη με καράβια η παραλία
από δουλειά, ζωή και ντόρο σφύζει.
Στα μαγαζιά με μεγάλη δυσκολία
να μπει, πολύς ο κόσμος που ψωνίζει.*

*Η εφορία δήλωσε προθύμως
φόρο να μην εισπράξει στον αιώνα.
Κι η Νομαρχία συνιστά εκθύμως
όπου μπορεί, να παίρνουν... τον «Αγώνα».*

*Βιολιά βαράνε στο Σαϊντάν - παζάρι,
οι χωρικοί γεμάτο το κεμέρι.
Το χρήμα, μπόλικο, έχει πάρει
τη θλίψη και το γέλιο έχει φέρει.*

*Μάτσα λεφτά, να φάν κι οι χήρες.
Ας φύγει πια η πίκρα από τα χείλη
Βάζω το χέρι μου στη τσέπη, λίρες...
Ξύπνησα, Κι ήταν πρώτη του Απρίλη.*

ΑΧΘΟΣ ΑΡΟΥΡΗΣ

18. Άχθος Αρουρής, «Τον καλού καιρού. Σατυρικός στίχος», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάρτιος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 8, σ. 1.

3. Η μεταβολή της οικονομίας και η στάση του Πρεβεζάνου

Το 1955 τοπική εφημερίδα σημείωνε ότι «η πρωτεύουσα του νομού μας είναι σχεδόν αγροτική».¹⁹ Οι Πρεβεζάνοι είχαν αντιληφθεί την πραγματικότητα, όπως φάνηκε και στο δεύτερο κεφάλαιο. Κατανοούσαν τη σημασία της μεταβολής αλλά οι ίδιοι ήταν προσκολλημένοι στο λιμάνι, εκτός από όσους μετανάστευσαν στην Αθήνα.

3. 1. Ο σκοπός ζωής

Το λιμάνι γίνεται στόχος ζωής και όραμα για τον Πρεβεζάνο. Αυτό βέβαια διαπερνά και τα δημοτολόγια του δήμου,²⁰ όπου παρατηρούμε ότι υπάρχει σαφής προσανατολισμός των γηγενών νοικοκυριών προς τη θάλασσα και το λιμάνι. Έτσι, στην κατηγορία «λιμάνι» τα ξένα νοικοκυριά συμμετέχουν με 293 έναντι 277 των ντόπιων, γεγονός που μπορεί να ανατρέψει το συλλογισμό για στροφή των Πρεβεζάνων προς τη θάλασσα, αν δεν έχουμε υπόψη ότι η δυνατότητα πρόσβασης στο λιμάνι ήταν υπόθεση των Πρεβεζάνων. Οι ξένοι περιορίζονταν σε θέσεις ελεύθερου εργάτη. Ο προσανατολισμός του Πρεβεζάνου στο λιμάνι αποκαλύπτεται από τη μικρή συμμετοχή στον πρωτογενή τομέα. Από τα 590 νοικοκυριά της κατηγορίας «ελαιώνας - γεωργία» μόνο τα 159 είναι ντόπια (26,94%) και τα 431 (73,05%) ξένα. Αν μάλιστα αφαιρέσουμε τους κτηματίες, οι οποίοι δεν έχουν νοοτροπία αγροτική, τότε τα ντόπια νοικοκυριά φτάνουν τα 110 (23,35%) σε σύνολο 471. Πρέπει εξάλλου να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι οι περισσότεροι αρχηγοί οικογενειακών μερίδων με γεωργικό επάγγελμα, κατά κανόνα παραγωγοί κηπευτικών, δεν είναι Πρεβεζάνοι, αλλά στη μεγάλη πλειοψηφία τους ανήκουν στους νέους πληθυσμούς, οι οποίοι στη δεκαετία του '50 και του '60 μετέφεραν τα πολιτικά τους δικαιώματα στην πόλη και τα παιδιά τους πολιτογραφήθηκαν ως κάτοικοι Πρέβεζας. Αντίθετα, τα ξένα νοικοκυριά συμμετέχουν με 361 (76,64%).

Η εντύπωση για τον προσανατολισμό των Πρεβεζάνων γίνεται βεβαιότητα από τα ποσοστά συμμετοχής στην τρίτη κατηγορία «θάλασσα». Εδώ, οι ντόπιοι αντιπροσωπεύουν το 72,15% (355 νοικοκυριά σε σύνολο 492) και οι ξέ-

19. Ανώνυμος, «Σκίτσα από την αγροτική ζωή του νομού μας», εφ. Αγών Πρεβέζης, Φεβρουάριος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 2, σ. 3.

20. Βλ. κεφάλαιο Β.

νοι το 27,84% (137 νοικοκυριά). Αν περιοριστούμε στα παραδοσιακά επαγγέλματα (αλιεύς, ιχθυέμπορος, ιχθυοπώλης, λεμβούχος, ναυτικός), σε σύνολο 463 νοικοκυριών, οι ντόπιοι συμμετέχουν με 334 (72,13%) και οι ξένοι με 129 (27,86%).

Ο Πρεβεζάνος λοιπόν χαρακτηριζόταν από την προσκόλλησή του στο λιμάνι. Και δικαιολογημένα, αφού ήταν ο μόνος χώρος, που του πρόσφερε απασχόληση. Η προσκόλληση αυτή όμως συνεχίστηκε και μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Η οικονομική κρίση της πόλης και η απώλεια του διαμετακομιστικού της χαρακτήρα δε μείωσαν καθόλου την ένταση του προσανατολισμού. «Το όνειρό μου ήταν να γίνω λιμενεργάτης. Ήταν η αρρώστεια μας να δλεύουμε στα καράβια. Αφού δεν ήξερα γράμματα πού να πάω. Ύστερα δεν ήταν και άλλες δλεις στην Πρέβεζα. Ψάράς ή στο λιμάνι θα πάαινες. Πήγα και στη βασίλισσα να με βάλει στο λιμάνι, επειδής ήμνα θύμα πολέμου. «Μήπως θέλς και καμιά άλλη δλειά», μου 'πε η βασίλισσα. Όχι, τς είπα. Είμαι αγράμματος. Στο λιμάνι θα πάω να δλέψω» (Κ.Κ.).

Ο τρόπος οργάνωσης του σωματείου λιμενεργατών και, κατά δεύτερο λόγο, του σωματείου ξηράς ενίσχυσαν το κύρος του λιμανιού ως χώρου εργασίας. «Όταν έγινα μόνιμος στο λιμάνι, σα να πέτχα το πρώτο λαχείο», εξομολογείται ένας λιμενεργάτης. Η μονιμότητα και το σίγουρο μεροκάματο καταξίωσαν στο έπακρο την εργασία στο λιμάνι. Έτσι, οι Πρεβεζάνοι αδιαφορούσαν για κάθε άλλο επάγγελμα. Μόνο εφόσον δεν κατάφερναν να μονιμοποιηθούν ή να έχουν ένα σταθερό μεροκάματο, στρέφονταν στο σωματείο ξηράς και όσοι, ιδίως μεταπολεμικά με τις πολιτικές συνθήκες που επικράτησαν, δεν μπόρεσαν και εκεί να βρουν κάποια θέση, έβρισκαν ως διέξοδο τη θάλασσα, ως φαράδες (κυρίως) ή ως ναυτικοί.

Η νοοτροπία αυτή μεταφέρθηκε και στην οικογένεια, στο πρόβλημα της επαγγελματικής αποκατάστασης των αγοριών. Στόχος του πατέρα ήταν να «βάλει» το παιδί του στο λιμάνι, όταν τον απασχολούσε αυτό. Την επιδίωξη αυτή εκδήλωνε το ίδιο το παιδί που, μετά το δημοτικό, «κατέβαινε» στο λιμάνι. Μερικοί προσπαθούν να «μάθουν» κάποιο επάγγελμα, αλλά η έλξη του λιμανιού ήταν μεγάλη. «Η τσαγκάρς θα γινόσνα ή ράφτς ή κουρέας ή στο σωματείο. Αλλά τα αφεντικά όλο για φώνια σ' έστειλαν. Ήβλιπα τς φίλους μου. Πήγα στο λιμάνι. Πάαινα και μου 'διναν μια βαλίτσα. Έπαιρνα πέντε δραχμές, έβγαζα τα τσιγάρα μου. Ένας φίλος μου στην ηλικία μου πάει για μια βδομάδα σε μαγαζί και του 'δωσε πέντε δεκάρες κι εγώ έβγαζα 25 δραχμές» (Μ. Γ.).

Μεταπολεμικά, και με δεδομένη την οικονομική κρίση η πρόσληψη στο σωματείο λιμενεργατών, που μόνο αυτό εκφράζει πια, στον απόλυτο βαθμό, την προσήλωση του Πρεβεζάνου εργάτη στο λιμάνι, εντάσσεται στα μέσα που χρησιμοποιούσε η πολιτική εξουσία για να ανανεώνει την κυριαρχία της: «Χρειάζονταν

πολλά μέσα για να μπεις μέσα. Τότες έκαναν κουμάντο οι βουλευτές. Αν και δούλευα επίκουρος χρόνια, έτσι μπήκα στη δουλειά. Με έβαλε ο Αυγερινός τς Ε.Ρ.Ε.» (Γ.Κ.).

Στο μεταξύ, η οικονομία της πόλης μεταβάλλεται από τα μέσα του '50. Η αλλαγή αυτή όμως αφήνει αδιάφορους τους λιμενεργάτες.²¹ Όσοι δεν έφυγαν στην Αθήνα, επέμεναν να περιμένουν τη μονιμοποίηση στο σωματείο ή να ασχολούνται με το φάρμακα και άλλες συμπληρωματικές οικοδομικές εργασίες. Κανένας ωστόσο δεν μετακινήθηκε στην καλλιέργεια των κηπευτικών, μολονότι ορισμένοι είχαν κάποια ελαιόδεντρα, τις πιο πολλές φορές από κληρονομιά ή προίκα. Στη δεκαετία του 1960 πουλήθηκαν τα λιόδεντρα κατά κανόνα στους νέους πληθυσμούς και τα χρήματα χρησιμοποιήθηκαν για επισκευή του σπιτιού ή για αγορά διαμερίσματος. Δεν είδαν οι Πρεβεζάνοι τα κτήματα ως παραγωγικό κεφάλαιο. «Δεν σκέφτκα να γίνω ποτέ καλλιεργητής. Είχα τς ελιές από τη μάνα μ. Τς είχα για λίγο λαδάκι. Δε κοίταγα για πλούτος. Κοιτάζαμι να πορέψουμε καλά. Η αγροτική δλειά δε μ' άρεγι. Δεν τν ήξερα» (Σωτήρης Δράμαλης, λιμενεργάτης). Ο Πρεβεζάνος έμενε ασυγκίνητος μπροστά στην κοσμογονία που συντελούνταν έξω από την τάφρο. Ήταν διαποτισμένος από σαφή αστική νοοτροπία. Η αγροτική ζωή δεν τον συγκινούσε, όταν δε χλεύαζε εκείνους που ασχολούνταν με τη γεωργία.

3. 2. Η πύλη της Δύσης

Η απώλεια του διαμετακομιστικού χαρακτήρα στοίχισε πολύ στους κατοίκους. Τους στέρησε την πρωτοκαθεδρία στην Ήπειρο, τους απέκοψε από το προνόμιο της επικοινωνίας με την Ευρώπη. Η εξέλιξη της πόλης σε αγροτικό κέντρο εξισοροπούσε τη ζημιά από την ανατροπή του ρόλου της, αλλά δε συνοδεύτηκε από την αίγλη που η πόλη είχε προπολεμικά.

Έτσι, η τελωνειακή σύνδεση της Ελλάδας με την Ε.Ο.Κ. με το πρωτόκολλο του 1961 «ζωντάνεψε» παλιές μνήμες στους Πρεβεζάνους και ενεργοποίησε μεγαλεπήβολα οράματα για το μέλλον της πόλης, που θα υλοποιούνταν μέσω του λιμανιού, όπως τον παλιό καιρό. Ο Παν. Μπαγιάστας γράφει σε τοπική εφημερίδα το 1977: «Αποτελεί γεγονός ότι τον Μάιον ή Ιούνιον του 1961 περίπου αν ενθυμούμαι καλώς, έτυχε να ευρίσκομαι εις την Θεσσαλονίκη. Τότε έγι-

21. Ο πληροφορητής Θ. Τ. λέει για τη νοοτροπία των Πρεβεζάνων απέναντι στη νέα οικονομική δραστηριότητα: «Ο πατέρας μου είχε τα χιλιάρικα στο ζωνάρι και του 'λεγε η κακομοίρα η μάνα μου. Πάμε, μωρέ, να πάρουμε κάνα κτήμα. Α, μωρέ, τι να το κάνουμι».

νε κάποια σύσχεψις εκεί από εξαγωγικούς φορείς εις το εμπορικόν επιμελητήριον κάτω από την πίεσιν των δυσμενεστάτων συνθηκών, τας οποίας αντιμετώπιζε αυτή όσον αφορά την διακίνηση μέσω Γιουγκοσλαβίας των προς Δυτικήν Ευρώπην προοριζόμενων εξαγωγίμων προϊόντων και ιδιαίτερα των αγροτικών. Όπως πληροφορήθηκα (...) αποφασίσθη να προταθή στο κράτος η λύσις όπως το λιμάνι της Πρέβεζης συνδεόμενον θαλασσίως με την Τεργέστη καταστή εξαγωγική πόλις της Ελλάδος προς Δυτικήν Ευρώπην, επειδή συγκεντρώνει όλας τας απαραίτητους προς τούτο προϋποθέσεις». ²²

Η νέα κατάσταση λοιπόν που άρχισε να διαμορφώνεται στην Ευρώπη, αναζωπύρωνε τις ελπίδες των κατοίκων. Η προσέγγιση Ελλάδας -Ε.Ο.Κ., στο επίπεδο των εμπορικών ανταλλαγών αρχικά, έθετε ευθέως το πρόβλημα του λιμανιού, μέσω του οποίου θα πραγματοποιούνταν η προσέγγιση. Για τους Πρεβεζάνους τα νέα δεδομένα δημιουργούσαν προϋποθέσεις να ξαναζωντανέψει το λιμάνι. Αυτή η επιθυμία γίνεται όπλο της προεκλογικής μάχης στις εκλογές του 1964, στα χέρια του αρχηγού της ανερχόμενης τότε πολιτικής δύναμης « Ένωση Κέντρου»: « Έχομεν την απόφασιν να ζωογονήσωμεν την Πρέβεζαν. Είναι η πύλη της Ελλάδος προς την Δύσιν». ²³ Η φράση του Γεωργίου Παπανδρέου γίνεται σύνθημα στην Πρέβεζα και θερμαίνει τα όνειρά τους. Από εδώ και πέρα οι εφημερίδες και οι φορείς αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες, για να υλοποιηθεί το όραμα. Έτσι, τοπική εφημερίδα κυκλοφορεί έχοντας στην πρώτη της σελίδα το σύνθημα: «ΠΡΕΒΕΖΑΝΟΙ! Το θέμα του λιμένος είναι ιερόν δια το Νομόν μας. Υποστηρίξτε το μέχρι διαδηλώσεων εις περίπτωσιν αντιδράσεων. Πρέπει να θεωρηθεί ως προσωπική υπόθεσις ενός εκάστου εξ ημών» ²⁴.

Η πρόταση να γίνει η Πρέβεζα «πύλη της Δύσης» εξελίχθηκε σε κύριο αίτημα της οικονομικής ζωής της πόλης και πρόταση των κινητοποιήσεων των κοινωνικών φορέων της. Αποκτά σημασία πανάκειας και στην αρθρογραφία τοπικών παραγόντων τονίζεται ότι «η μελλοντική ανάπτυξη της Πρέβεζας, εξαρ-

22. Π. Μπαγιάστας, «Τι θα γίνει με το λιμάνι;», εφ. Πρεβεζάνικα Νέα, Μάιος 1977 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 50, σ. 1.

23. Ανώνυμος (από τον ιστορικόν λόγον του Γεωργίου Παπανδρέου προς την Λαόν της Πρέβεζης), « Έχομεν την απόφασιν να ζωογονήσωμεν την Πρέβεζαν. Είναι η πύλη της Ελλάδος προς την δύσιν», εφ. Αγών Πρεβέζης, Απρίλιος 1965 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 464, σ. 1. Βλ. επίσης Δ. Φιλίππιδης, *Για την ελληνική πόλη. Μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, Αθήνα 1990, σ. 67.

24. Ανώνυμος, «Πρεβεζάνοι», εφ. Αγών Πρεβέζης, Απρίλιος 1965 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 463, σ. 1.

τάται σχεδόν αποκλειστικά από την ανάπτυξη της σαν «Μεταφορικής Πύλης» για την περιοχή της Ηπείρου και Δ. Μακεδονίας (...). Η ζωή και το μέλλον της πατρίδος μας εξαρτάται αποκλειστικά από την κατασκευή του λιμανιού μας και την οδική σύνδεση της Πρέβεζας με δρόμο ταχείας κυκλοφορίας Πρέβεζας - Ιωαννίνων - Κόνιτσας - Νεαπόλεως - Δ. Μακεδονίας και Θεσσαλίας μέσω Άρτας (...). Μόνον έτσι θα ζήσει και θα αναπτυχθεί η Πρέβεζα (...). Πολύ λίγα, ελάχιστα, είναι τα χρόνια που πέρασαν, και νεκρώθηκε το λιμάνι μας και τον αντίκτυπο είχε η ζωή όλου του τόπου μας. Αν γίνει η σύνδεση της Δ. Μακεδονίας με την Ηγουμενίτσα, εύχομαι να διαφευσθώ, η Πρέβεζα κινδυνεύει να νεκρωθεί».²⁵

Η ανάδειξη της Πρέβεζας όμως σε «Πύλη της Δύσης» προϋπέθετε την εκτέλεση έργων υποδομής, όπως προβλεπόταν και από το γραφείο Δοξιάδη,²⁶ που αποτύπωσε στο σχέδιό του για την Πρέβεζα το όνειρο των Πρεβεζάνων. Ως έργο πρώτης προτεραιότητας θεωρήθηκε η σύνδεση του λιμανιού με τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία μέσω Άρτας. Η σύνδεση αυτή όμως ανέτρεπε τη διάταξη των οδικών αρτηριών και για αυτό προκαλούσε ανακατατάξεις στην ιεράρχηση των ενοτήτων χώρου στην Ήπειρο, μια περιοχή χωρίς καμία παραγωγική υποδομή. Έτσι, η διάνοιξη των αναγκαίων οδικών αρτηριών αποτέλεσε θέμα τριβής στον ηπειρωτικό χώρο στα μεταπολεμικά χρόνια, σε μια περίοδο που η μάχη της ανάπτυξης του περιφερειακού χώρου δεν έγινε στο επίπεδο της δημιουργίας παραγωγικών προϋποθέσεων, αλλά στηρίχθηκε στον έλεγχο των οδικών αρτηριών και την προσέλκυση διοικητικών υπηρεσιών. Το θέμα αυτό απασχόλησε τους Πρεβεζάνους όλα τα μεταπολεμικά χρόνια και επανερχόταν στην επικαιρότητα, όταν το απαιτούσαν οι ανάγκες των πολιτικών αντιπαράθεσεων. Για τους κατοίκους έμενε η πικρή διαπίστωση ότι «η πύλη της Ευρώπης παραμένει αμπαρωμένη» και το ερώτημα για τους φταίχτες: «εμπόδιο οι πολιτικές σκοπιμότητες».²⁷

25. Γ. Κρόκος, «Η Πρέβεζα και το μέλλον της», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάιος 1966 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 493, σσ. 1 - 2.

26. Ν. Δεληγιαννάκης, Α. Κωνσταντινίδης, Κ. Μπαρμπάτης, Κ. Γκάρτσος, *Πρέβεζα: Σχέδιο και πρόγραμμα ανάπτυξης της πόλης (εκδοτική επιμέλεια γραφείο Κ. Α. Δοξιάδη)*, Αθήνα 1966, σ. 3 και 18.

27. Ανώνυμος, «Η πύλη της Ευρώπης παραμένει αμπαρωμένη», εφ. Πρέβεζα, Νοέμβριος 1979 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 50, σ. 1.

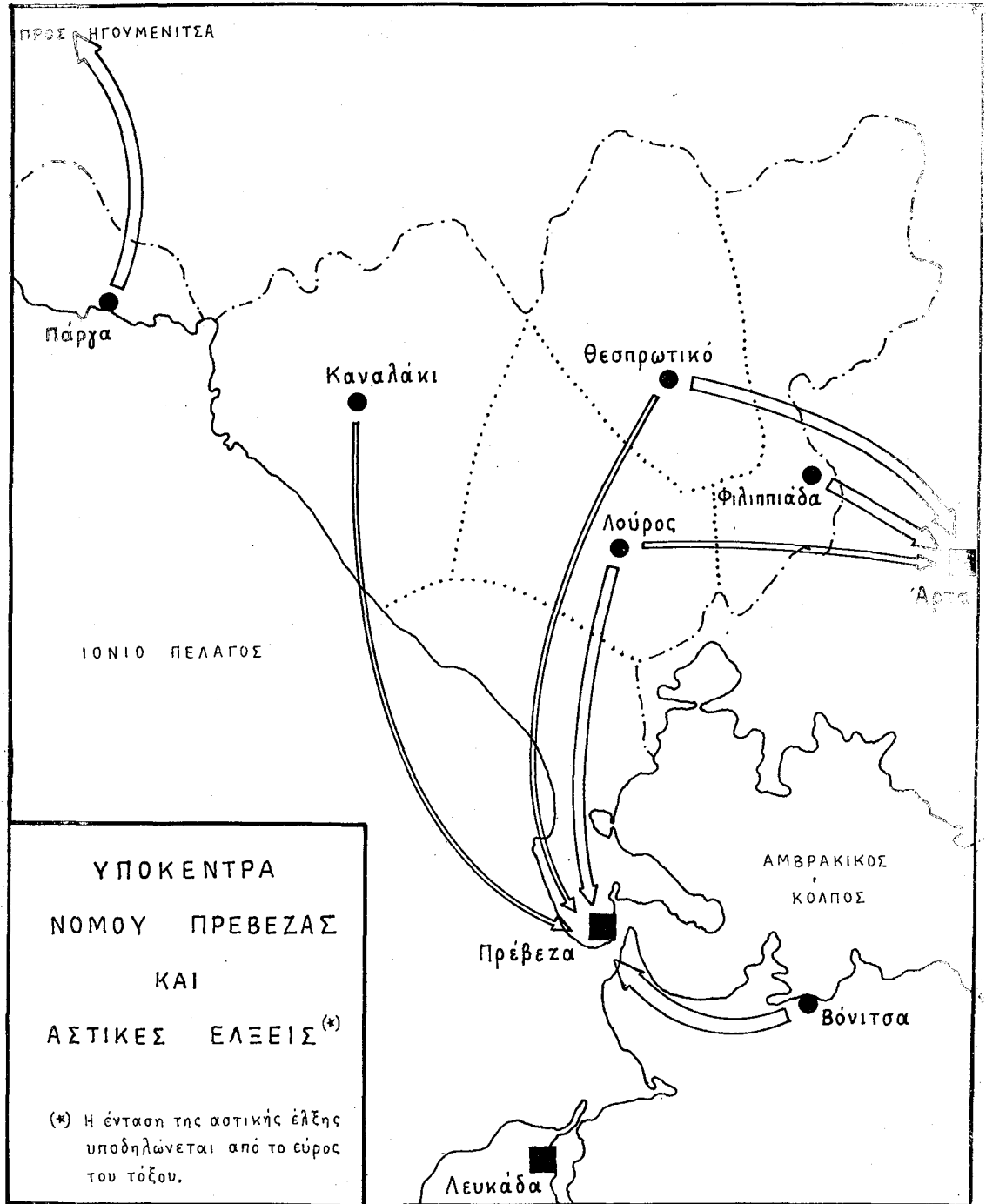
4. Η απώλεια του διαμετακομιστικού ρόλου και ο περιφερειακός χώρος

Η Πρέβεζα μεταπολεμικά έχασε το διαμετακομιστικό της χαρακτήρα αλλά ταυτόχρονα και την προνομιακή της θέση στη σχέση με τον περιφερειακό χώρο, και του νομού και του ευρύτερου ηπειρώτικου. Η ανάπτυξη των χερσαίων συγκοινωνιών απομονώνει την πόλη από την ενδοχώρα της. Η θέση της τώρα της δημιουργεί προβλήματα ως πρωτεύουσας του νομού, καθώς διάφορες περιοχές εξυπηρετούνται από τις πρωτεύουσες γειτονικών νομών, αφού η απόσταση είναι πιο κοντινή. Η πόλη που βρίσκεται στη νότια άκρη του νομού, αδυνατεί να εξυπηρετήσει τις καταναλωτικές ανάγκες της υπαίθρου και βαθμιαία αναπτύσσονται τοπικά υποκέντρα, τα οποία απέκτησαν και σχετική αυτονομία, υποστηριζόμενη από δυναμικά γειτονικά αστικά κέντρα (Άρτα, Ιωάννινα). Έτσι, σήμερα ο νομός Πρέβεζας με σύνολο 136 οικισμών έχει οργανωθεί σε 6 βασικές περιοχές με τα αντίστοιχα οικιστικά τους κέντρα:²⁸

α. περιοχή	Πρέβεζας με κέντρο	την	Πρέβεζα	Δήμος
β. »	Φιλιππιάδας »	»	Φιλιππιάδα	»
γ. »	Πάργας »	»	Πάργα	»
δ. »	Λάκκας-Θεσπρωτικού	το	Θεσπρωτικό	»
ε. »	Φαναρίου-Αχέροντα	»	Καναλάκι Κοινότητα	
στ. »	Λούρου	»	Λούρου	»

Από αυτά τα υποκέντρα τα τρία αναπτύχθηκαν στο διάστημα 1951 -71 (Θεσπρωτικό, Πάργα, Φιλιππιάδα), γιατί γειτνιάζαν με άλλα κέντρα. Έτσι, η περιοχή του Θεσπρωτικού και της Φιλιππιάδας έλκονται από την Άρτα, η ο-

28. Μ. Δούλη, Κ. Λιακόπουλος, Μ. Μίληση, Κ. Ξανθόπουλος, *Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Πρέβεζας (εκδοτική επιμέλεια Υ.Χ.Ω.Π., Ε.Π.Α. '82 - '84)*, Αθήνα 1984, σ. 5.

Χάρτης 4. Υποκέντρα Ν. Πρέβεζας και αστικές έλξεις (Σχέδιο Ευρ. Αφεντουλίδη).

ποία είχε γοργότερους ρυθμούς ανάπτυξης από την Πρέβεζα και ταυτόχρονα ήταν σε μικρότερη χιλιομετρική απόσταση, κάτι που το εκμεταλλεύθηκε δρομολογώντας αυτοκίνητα στις περιοχές αυτές, για να διοχετεύσει το καταναλωτικό κοινό στη δική της αγορά. Η διαφαινόμενη προοπτική να ασκεί αστική επιρροή η Άρτα στα χωριά του νομού κινητοποίησε στη δεκαετία του '50 και το δημοτικό συμβούλιο Πρέβεζας: «Δημοτικόν Συμβούλιον και Σωματεία Πρεβέζης, συνελθόντα επειγούση και εκτάκτω συνεδριάσει και λαβόντα γνώσιν παραλόγου αξιώσεως κοινοτήτων Παπαδατών - Ριζοβουνίου κατασκευής νέας οδού συνδεούσας ταύτας Φιλιπιάδα μεθ' ης συνδέονται από πολλού δι' ετέρας Δημοσίας Λεοφωριακώς εξυπηρετουμένης οδού στοπ. Διαμαρτύρονται δια την κατασκευήν της νέας ταύτης οδού καθόσον επιβάλλεται προτίμησις πενήτηκοντα κοινοτήτων Νομού Πρεβέζης στερουμένων παντελώς οδικού δικτύου στοπ. Τυχόν κατασκευή ανωτέρω οδού ζημιοί επί πλέον μεγάλως οικονομικά συμφέροντα πόλεως περιελθούσης οικονομικόν μαρασμόν λόγω νεκρώσεως Λιμένος και πάσης εμπορικής κινήσεως στοπ. Διαμαρτυρόμεθα κατά επεμβάσεως βουλευτών Άρτης πιεζόντων Γενικήν Διοίκησιν Ηπείρου και Νομάρχην Πρεβέζης ενδώσουν τοιαύτην παράλογου αξίωσιν πολλώ μάλλον καθόσον πόλις Άρτης ευημερεί οικονομικώς ενισχυθείσα και δι' εκτελέσεως μεγάλων παραγωγικών έργων».²⁹

Επίσης, η Πάργα με την περιοχή της όφειλε την απομόνωσή της από την έδρα του νομού στη χιλιομετρική απόσταση (72 χλμ) και στην έλλειψη οδικής αρτηρίας. Το γεγονός αυτό, μαζί με την ύπαρξη, σε κοντινή απόσταση, της Παραμυθιάς (ανήκει στο νομό Θεσπρωτίας) ενίσχυσαν την τάση αυτονόμησης της Πάργας, την οποία διεκδικούσαν οι γείτονες Θεσπρωτοί, γεγονός που προκάλεσε την άμεση αντίδραση των Πρεβεζάνων. Στην προσπάθεια που καταβάλλεται να προσαρτηθεί η περιοχή Πάργας στο νομό Θεσπρωτίας, οι Πρεβεζάνοι αντιδρούν μέσω του τοπικού τύπου, ο οποίος κατήγγελλε τις ενέργειες των γειτόνων και παράλληλα υπενθύμιζε ότι «η απόσπασις της Πάργας και της περιοχής από τον Νομόν Πρεβέζης θα ήτο πραγματικόν έγκλημα κατ' αυτού και των κατοίκων του».³⁰ Σ' αυτή την κατεύθυνση καταβάλλονταν προσπάθειες να ανοίξει «η οδός Πρεβέζης - Παραμυθιάς - Μενίνας», γιατί ήταν «η μοναδική εθνική οδός του Νομού μας που διασχίζει το μεγαλύτερον τμήμα του και εξυπηρετεί μέ-

29. Ηρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας, 12 (9.7.54).

30. Ανώνυμος, «Μια καταγγελία», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάρτιος 1957 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 105, σ. 1.

γα μέρος των κατοίκων εις την μεταξύ των και μετά της πρωτεύουσας του Νομού επικοινωνίας». ³¹

Τέλος, τα άλλα δύο υποκέντρα αναπτύχθηκαν μετά το 1970. Το Καναλάκι είναι προϊόν της παλινοστήσης των κατοίκων της περιοχής Φαναρίου από τη Γερμανία. Από ένα φτωχό χωριό μετατρέπεται στη δεκαετία του '70 σε δυναμικό καταναλωτικό κέντρο και προσελκύει πολλές υπηρεσίες. ³² Τέλος, ο Λούρος άρχισε να αναπτύσσεται από τα τέλη της δεκαετίας του '70 και βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη την επόμενη δεκαετία. Και ο Λούρος είναι αποτέλεσμα της παλινοστήσης μεταναστών από τα γειτονικά χωριά που διάλεξαν να εγκατασταθούν εκεί. Πρέπει όμως να σημειωθεί, ότι ο Λούρος δεν έχει διοικητική αυτονομία, στο βαθμό των άλλων υποκέντρων.

Την εικόνα της αποδυνάμωσης του νομού προς όφελος των υποκέντρων ενισχύει και η αναλογία των καταστημάτων στην πόλη και στα υποκέντρα. Σε σύνολο 3900 καταστημάτων ³³ η πρωτεύουσα έχει μόνο 1412, ποσοστό 36,20%. Το μεγάλο ποσοστό είναι διασκορπισμένο στα υποκέντρα. Η εικόνα όμως γίνεται απελπιστική, αν λάβουμε υπόψη ότι η πρωτεύουσα περιορίζεται στις στοιχειώδεις διοικητικές λειτουργίες, καθώς μερικές περιοχές, λόγω της απόστασης, εξυπηρετούνται από υπηρεσίες γειτονικών νομών. Έτσι, παρατηρούμε ότι από τους 55.797 κατοίκους που είχε ο νομός, με βάση την απογραφή του 1971: α. Οι 4.428 εξυπηρετούνταν αστυνομικά από τη Θεσπρωτία (κοινότητες περιοχής Πάργας) και τα Ιωάννινα β. 16.351 υπάγονταν εκκλησιαστικά στις μητροπόλεις Παραμυθιάς και Ιωαννίνων γ. 9.752 κάτοικοι (περιοχή Φιλιππιάδας) ανήκαν δικαστικά στο πρωτοδικείο Άρτας. δ. 17.346 κάτοικοι (περιοχή Θεσπρωτικού και Φιλιππιάδας) εξυπηρετούνταν από την εφορία Άρτας. Συνεπώς, από τους 55.797 κατοίκους του νομού, οι 47.797 (ποσοστό 85,66%) μετακινούνται για σημαντικές τους υποθέσεις σε πρωτεύουσες γειτονικών νομών, γεγονός που στερεί την αγορά της πόλης από ένα αξιόλογο εισόδημα. ³⁴

31. Ανώνυμος, «Να προτιμηθής», εφ. Αγών Πρεβέζης, Δεκέμβριος 1956 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 94, σ. 1.

32. Βλ. Δ. Ράπτης, *Το Καναλάκι της Πρέβεζας. Μεταβολές στην πολιτισμική συμπεριφορά των κατοίκων μιας ηπειρωτικής κοινότητας στην εικοσαετία 1965 - 1985*, διδακτορική διατριβή, Γιάννινα 1989, σ. 27.

33. Β. Ζωγράφος, *Ήπειρος. Οι περιφερειακές ανισότητες και η δομή του χώρου*, Ιωάννινα 1981, σσ. 54 - 55.

34. Βλ. για τη διοικητική σύνθεση του νομού ένα ενδιαφέρον άρθρο που δημοσίευσε ο δικηγόρος Χρ. Πεπόνης, «Η διοικητική σύνθεση του νομού Πρεβέζης», εφ. Πρεβεζάνικα Νέα, Αύγουστος 1978 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 84, σ. 1.

Η Πρέβεζα, όπως φάνηκε, δε λειτούργησε στα μεταπολεμικά χρόνια ως διοικητικό, οικονομικό και καταναλωτικό κέντρο για την ύπαιθρό της. Η κατάσταση αυτή χειροτέρευσε από τη δεκαετία του '70, όταν άρχισε να ολοκληρώνεται η κατάτμηση του νομού στα σημερινά υποκέντρα. Παράλληλα, έλειπαν από την Πρέβεζα οι παραγωγικές δομές, γεγονός που απομόνωσε ασφυκτικά την πόλη και, κατά συνέπεια, η αγορά της ανακύνλωνε, ουσιαστικά, ένα περιορισμένο εισόδημα. Στα πλαίσια αυτά οι κοινωνικοί και συνδικαλιστικοί φορείς εναντιώθηκαν σε κάθε προσπάθεια που αποσπούσε από την πόλη την αποκλειστικότητα κάποιας υπηρεσίας. Η Ομοσπονδία Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Πρεβέζης διαμαρτυρόταν το 1976: «Ο Νομός Πρεβέζης διαθέτει τρία (3) υποκαταστήματα Αγροτικής Τραπεζής, κατανεμημένα ούτως ώστε ο αγροτικός κόσμος του Νομού να εξυπηρετείται πλήρως. Ήτοι εν υπ/μα εις την έδραν του Νομού, εν εις την Πάργαν και εν εις την Φιλιπιάδα. Ήδη γίνεται λόγος δια την ίδρυσιν και 4ου υπ/τος εις την περιφέρειαν Φαναρίου (...). Ο εμπορικός και επαγγελματικός βιοτεχνικός κόσμος Πρεβέζης, ο οποίος ήδη είναι απομονωμένος κατά μέγαλον ποσοστόν από την ύπαιθρον θα υποστεί εξ αυτού και δεύτερον σοβαρόν οικονομικόν πλήγμα».³⁵

Σ' αυτήν την απομόνωση ο κόσμος της Πρέβεζας αντιδρά με τρεις τρόπους: α. Ο πρώτος είναι αυτός που περιγράφηκε: εναντίωση σε κάθε έργο που θα καθιστούσε την ύπαιθρο αυτόνομη από την πρωτεύουσα ή θα διοχέτευε τον πληθυσμό της σε γειτονικά κέντρα (διάνοιξη οδικών αρτηριών κ.λπ.). β. Έντονη σύγκρουση με τους γειτονικούς νομούς, ως απόρροια της διαμόρφωσης νέων σχέσεων ανάμεσα στις επιμέρους ενότητες στο εσωτερικό του ευρύτερου ηπειρωτικού χώρου μετά τον πόλεμο. γ. Προσπάθεια σύνδεσης με Αιτωλοακαρνανία.³⁶

4.1. Τα Ιωάννινα

Είναι γνωστό ότι ως το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο η Πρέβεζα χάρη στο λιμάνι της κυριαρχούσε στον ηπειρωτικό χώρο. Το καθεστώς αυτό όμως μεταβλήθηκε ριζικά από τη δεκαετία του '50 και ύστερα. Η πορθμειακή γραμμή Ρίου - Αντιρρίου και η αποπεράτωση της εθνικής οδού Αντιρρίου - Ιωαννίνων μετατόπισαν τους συγκοινωνιακούς άξονες και κόμβους. Παράλληλα, προωθείται η δημιουργία περιφερειακών κέντρων. Στα πλαίσια αυτά τα Ιωάννινα γίνο-

35. Ομοσπονδία Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Πρέβεζας, αριθ. πρωτ. 22 (30.10.76).

36. Βλ. κεφάλαιο Α.

νται το διοικητικό κέντρο της Ηπείρου. Οφείλουν την ανάπτυξή τους στη συσσώρευση κεφαλαίων από όλη την Ήπειρο, αφού εκεί εγκαταστάθηκαν όλες οι δημόσιες υπηρεσίες και οι εμπορικές αντιπροσωπείες, ασκώντας έτσι ασφυκτικό έλεγχο στην ανάπτυξη των άλλων περιοχών. Σ' αυτό βοήθησε και ο έλεγχος, από την πόλη των Ιωαννίνων, των αρτηριών που συνέδεαν την Ήπειρο με την Ευρώπη μέσω του λιμανιού της Ηγουμενίτσας και με τη Θεσσαλία και Μακεδονία, μέσω Κατάρας και Κόνιτσας αντίστοιχα.

Με βάση τα δεδομένα και τα πλαίσια, μέσα στα οποία κυμάνθηκε η ανάπτυξη στην Ήπειρο, η αναδιάταξη του χώρου και η κατοχύρωση του κυριαρχικού ρόλου των Ιωαννίνων προκάλεσαν τριβές στις σχέσεις των κατοίκων και διαμόρφωσαν μία νοοτροπία αντιπαλότητας. Για τους Πρεβεζάνους η αιτία της οικονομικής στασιμότητας της πόλης ήταν οι Γιαννιώτες. «Τα Γιάννινα έχουν πιο γερούς πολιτικούς. Μας πήραν το πυροβολικό, μας πήραν τα αρχαία. Μας πήραν το δρόμο από την Ηγουμενίτσα. Την Πρέβεζα την ήθελαν σαν μια μικρή αδελφούλα να κάνει τα θελήματα. Έπρεπε να συνδεθεί στο άρμα των κομματαρχών των Ιωαννίνων. Ο κόσμος δε φταίει, οι πολιτικοί. Αν μπορούσαν θα μας έπαιρναν και τη θάλασσα» (Ν. Κ.).

Ο τρόπος ανάπτυξης της χώρας δεν υπολογίζεται ως αιτία της καθυστέρησης. Οι εκτιμήσεις βέβαια των Πρεβεζάνων δεν είναι λαθεμένες, έστω και αν δε γίνονται ευρύτερες συσχετίσεις. Βασική αιτίαση είναι ότι «οι Γιαννιώτες έχουν παραξηγήσει την φράσιν «συμφέρον της Ηπείρου». Συμφέρον Παναηπειρωτικών θεωρούν ό,τι συμφέρει τα Γιάννινα. Ό,τι αφορά το συμφέρον της λοιπής Ηπείρου χωρίς να εξυπηρετεί εκ παραλλήλου και τους Γιαννιώτες, δεν είναι συμφέρον Ηπειρωτικών». ³⁷ Κατηγορούνται τα Ιωάννινα για ένα ηγεμονισμό απέναντι στις υπόλοιπες ηπειρωτικές πόλεις, ο οποίος ασκείται χάρη στις προσβάσεις που διαθέτει στην εκτελεστική εξουσία. «Τα Ιωάννινα έχουν τα «μέσα» εις την κυβέρνησιν», σημειώνει τοπική εφημερίδα. ³⁸

Τα σημεία τριβής ξεκινούν από την αντίληψη, όπως αναφέραμε, ότι κάθε κακοδαιμονία της πόλης προέρχεται από τον παρεμβατικό ρόλο των Ιωαννίνων σ' όλα. Η αντίθεση όμως εντοπίζεται στη διάθεση των Γιαννιωτών να ελέγ-

37. Ανώνυμος, «Δεν είναι καιρός για λούσα», εφ. Αγών Πρεβέζης, Δεκέμβριος 1956 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 97, σ. 1.

38. Ανώνυμος, «Η αντίδρασις των Ιωαννίνων δια την κατασκευήν της οδοῦ Πρεβέζης - Ηγουμενίτσας είναι απαράδεκτος», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούνιος 1956 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 357, σ. 1.

ξουν τις χερσαίες συγκοινωνιακές αρτηρίες, που διαμορφώνονταν μεταπολεμικά, και που θα αναδείκνυαν τα Ιωάννινα σε κομβικό σημείο στον ηπειρωτικό χώρο. Τέτοια αρτηρία στη δεκαετία του '50 ήταν η προερχόμενη από την Ηγουμενίτσα, που θα συνέδεε την Ελλάδα με την Ευρώπη. Η σύνδεση αυτή θα μπορούσε να γίνει με δύο τρόπους: α. Μέσω των Ιωαννίνων, οπότε θα έπρεπε να ασφαλιστωθεί η εθνική οδός Ηγουμενίτσας - Ιωαννίνων, πρόταση που τελικά επικράτησε. β. Μέσω Πρέβεζας, που θα προκαλούσε τη διάνοιξη και επισκευή της εθνικής οδού Ηγουμενίτσας - Πρέβεζας, γεγονός που θα καθιστούσε την Πρέβεζα κομβικό σημείο στις διεθνείς συγκοινωνίες αλλά και θα τη συνέδεε με την ύπαιθρό της, αναστρέφοντας προς την πόλη τα διαρρέοντα σε γειτονικούς νομούς εισοδήματα. Η αρθρογραφία γύρω από το θέμα αυτό ήταν πλούσια. «Η οδός Ηγουμενίτσας - Πρεβέζης είναι συγκοινωνιακή αρτηρία ζωτική δι' ένα μεγάλο τμήμα της νήσου Κέρκυρας. Δεν αποτελεί λοιπόν η οδός Πρεβέζης - Ηγουμενίτσας λούσα, αλλά (...) διασχίζουσα το παραγωγικότερο τμήμα της Ηπείρου, συντελεί τα μέγιστα εις την ανάπτυξιν της παραγωγικότητος αυτού. Ὡστε και από της πλευράς της εθνικής οικονομίας να τυγχάνη προτιμητέα η επισκευή και ασφαλτόστρωσις της οδού ταύτης».³⁹ Στον αγώνα να γίνει ο δρόμος αυτός συμφωνούν οι Πρεβεζάνοι να μην μπει ως δίλημμα το θέμα, κατανοώντας την αδυναμία τους να υπερισχύσουν σε μια τέτοια προοπτική και ως βασικό επιχείρημα πρόβαλαν τη συντόμηση της επικοινωνίας των αποβιβαζομένων στην Ηγουμενίτσα με την Αθήνα κατά 60 χλμ. Παράλληλα, συμφωνούσαν να γίνει η οδός Ηγουμενίτσας - Ιωαννίνων, για να αποδυναμώσουν τα επιχειρήματα των Γιαννιωτών.⁴⁰

Μια άλλη εξάλλου αρτηρία, που θα επηρέαζε τη διάταξη του ηπειρωτικού χώρου, ήταν και η οδός που θα συνέδεε την Ήπειρο με τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Αρχικά, η επικοινωνία πραγματοποιούνταν μέσω Κατάρας, γεγονός που αναδείκνυε τα Ιωάννινα σε κυρίαρχο κομβικό σημείο της Ηπείρου, αφού ήλεγχε τις διόδους επικοινωνίας της Ηπείρου με τη βόρεια Ελλάδα, που ήταν σημαντική αγορά για τα κηπευτικά αγορά της Πρέβεζας. Στα Ιωάννινα κατέληγαν και εκεί είχαν την αφετηρία οι εθνικοί δρόμοι Ιωάννινα - Κόνιτσα - Κοζάνη και Ιωάννινα - Κατάρρα - Τρίκαλα.

Στις αρχές όμως της δεκαετίας του '60 διαφάνηκε η προοπτική να γίνει η Πρέβεζα «πύλη της Δύσης». Κάτι τέτοιο βέβαια απαιτούσε έργα υποδομής και κυρίως διάνοιξη οδών που θα συνέδεαν ταχύτερα το λιμάνι με τη Θεσσαλία -

39. Ανώνυμος, «Δεν είναι καιρός για λούσα», ό.π.

40. Ανώνυμος, «Να προτιμηθῆ», ό.π.

Μακεδονία. Η σύνδεση της Πρέβεζας και της νότιας Ηπείρου γενικότερα δεν έχει πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα, γεγονός που από τους Πρεβεζάνους αποδόθηκε σε παρασκηνιακές πολιτικές παρεμβάσεις, παρά την αναγκαιότητα να εκτελεσθεί το έργο.

Το λιμάνι για τους κατοίκους της πόλης, εκτός των άλλων, ήταν και μια ιδεολογία. Σύμβολο της υπεροχής τους στην πριν από το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο περίοδο κι ελπίδα ότι θα ανακτήσουν τα χαμένα μεγαλεία. Τα Ιωάννινα ήταν φυσικό, στις συνθήκες ανάπτυξης της Ηπείρου, να αποτελέσουν εμπόδιο στα όνειρα αυτά. Έτσι, βαθμιαία καλλιεργήθηκε εχθρικό πνεύμα, που εκφράστηκε κυρίως στην τάση να αποδίδεται η οικονομική στασιμότητα της πόλης σε ραδιουργίες των Γιαννιωτών που διέθεταν ικανούς πολιτικούς. Σ' αυτό, κατά την άποψη των Πρεβεζάνων, έπαιξε ρόλο και ο διαφορετικός πολιτικός προσανατολισμός των δύο πόλεων. «Η ιστορία των εις βάρος της Πρεβέζης ενεργειών των Ιωαννίνων συνεχίζεται. Αρχίζει από την οχταετίαν της ΕΡΕ. Διεκόπη επί κυβερνήσεως της Ε.Κ. Συνεχίζεται τώρα επί «κυβερνήσεως» των αποστατών και κατ' ουσίαν της ΕΡΕ. Όσο θα ευρίσκονται εις την εξουσίαν οι αποστάται και οι κηδεμόνες των, η Πρέβεζα δεν πρόκειται να ορθοποδήση».⁴¹

Η αντίθεση που αρχικά στράφηκε εναντίον των πολιτικών των Ιωαννίνων, αργότερα επεκτείνεται σ' όλους τους Γιαννιώτες, οι οποίοι κρίνονται ως ασύμφοροι για την οικονομία της πόλης και ανεπιθύμητοι. Οι απλοί άνθρωποι επισπράττουν την οργή και την χλεύη των Πρεβεζάνων, οι οποίοι πολλές φορές επιτίθενται στους Γιαννιώτες παραθεριστές, κρίνοντάς τους ως «κρατημένους», που δεν ξοδεύουν και δεν ωφελούν την αγορά της πόλης. Το πνεύμα αντιπάθειας ανάμεσα στις δύο πόλεις ανιχνεύεται ως πρόσφατα στον τοπικό τύπο, που θεωρεί τα Ιωάννινα ως τον κύριο υπεύθυνο της μεταπολεμικής πορείας της Πρέβεζας και διαπιστώνει ότι τα προβλήματα της πόλης ρυθμιζόνταν με βάση τις ανάγκες των Ιωαννίνων. «Τόσα μας πήραν και τι μας έδωσαν. ΑΠΟΛΥΤΩΣ ΤΙΠΟΤΑ. Μόνο τα απορρίματά τους κάθε Σαββατοκύριακο, που απειλούν να καταστρέψουν τις ακτές μας (...). Καιρός λοιπόν για μια διαφορετική θεώρηση των πραγμάτων από μέρους μας. Ο δήμος Πάργας με έγγραφό του στα Γιάννενα χαρακτήρισε ανεπιθύμητους τους Γιαννιώτες του Σαββατοκύριακου. Και γλύτωσε η Πάργα απ' το σκουπίδι. Ένα μικρό παράδειγμα για μίμηση(...)».⁴²

41. Ανώνυμος, «Τα Ιωάννινα και η κυβέρνησις των αποστατών εγκληματούν εναντίον της Πρεβέζης», εφ. Αγών Πρεβέζης, Απρίλιος 1966 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 491, σ. 1.

42. Ανώνυμος, «Ένα δείγμα γιαννιώτικης νοστοροπίας», εφ. Πρέβεζα, Σεπτέμβριος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 279, σ. 1.

Τα αισθήματα βέβαια της αντιπάθειας και της αντιπαλότητας έχουν τη ρίζα τους, όπως έχει σημειωθεί, στην απώλεια του λιμανιού και στην αδυναμία να «ξαναζωντανέψει». Συνδέονται με την παλιά βάση της οικονομίας της πόλης. Έτσι, η απόδοση στα Γιάννινα οιασδήποτε δυσπραγίας, οικονομικής ή πολιτιστικής, έγινε αποδεκτή από τους παλιούς πληθυσμούς της πόλης, που είχαν βιώσει έναν άλλο τρόπο ζωής και εξακολουθούσαν να μένουν προσκολλημένοι σ' αυτόν. Η άποψη αυτή ενισχύεται από τον τρόπο που αντιμετώπισαν τα Ιωάννινα οι καινούργιοι πληθυσμοί, οι οποίοι ασχολήθηκαν με τα οπωροκηπευτικά. «Εμείς οι αγρότες δίχως τα Γιάννενα παγαίναμι χαμένοι. Τα Γιάννενα αγόραζαν τα προϊόντα μας. Δε θα είχαμι καλλιέργεια δίχως τα Γιάννενα. Μετά άνοιξαν οι άλλες αγορές», παραδέχεται ένας αγρότης Λευκαδίτης.

4.2. Η Άρτα

Ο τρόπος οικονομικής ανάπτυξης της Ηπείρου και η συνακόλουθη ιεράρχηση των χώρων προκάλεσαν τριβές και στις σχέσεις της Πρέβεζας με την Άρτα, η οποία στη μεταπολεμική περίοδο «μετατρέπεται σε βασικό κέντρο της άμεσης περιφέρειάς της με μια δυναμική που υπερκαλύπτει τα όρια του νομού».⁴³

Οι αντιθέσεις πάντως με την Άρτα είχαν άλλα αίτια. Δεν αφορούσαν τη διεκδίκηση οδικών αρτηριών, προϋπόθεσης για τη λειτουργία της περιοχής ως κομβικού κέντρου στον ευρύτερο ηπειρωτικό χώρο. Αντίθετα, σχετίζονταν με τη γεωγραφική διάταξη της Πρέβεζας σε σχέση με την ύπαιθρό της, καθώς και με την πλεονεκτική θέση της Άρτας, η οποία ήταν πολύ κοντά στο βορειοανατολικό τμήμα του νομού Πρέβεζας (περιοχές Θεσπρωτικού και Φιλιππιάδας). Έτσι, από πολύ νωρίς, αρχές της δεκαετίας του '50, προκαλείται σύγκρουση για τον έλεγχο των περιοχών αυτών. Η Άρτα διαθέτει σημαντικότερα πλεονεκτήματα και ασκεί αποτελεσματική αστική επιρροή. Αυτό υλοποιείται με τη δρομολόγηση λεωφορείων από το Κ.Τ.Ε.Λ. Άρτας, ενέργεια που προκαλεί την αντίδραση των Πρεβεζάνων, οι οποίοι διαβλέπουν τον κίνδυνο: «Ποία δικαιώματα έχει το Κ.Τ.Ε.Λ. Άρτης εις τον αμαξιτόν δρόμον Πρεβέζης - Ιωαννίνων δεν γνωρίζω, αλλά είναι διαπιστωμένον ότι η κυκλοφορία των Αρτινών αυτοκινήτων επί της γραμμής ταύτης ζημιώνει όχι μόνον τα συμφέροντα των Πρεβεζάνων αυτοκινητιστών αλλά και της αγοράς μας γενικώτερον. Διότι καθ' ημέραν αναχωρούν 3 -4 αυτοκίνητα από Λούρον και Θεσπρωτικόν με 70 -80 επιβάτας,

43. Β. Ζωγράφος, ό.π., σ. 18.

εξων το εν τρίτον είναι έμποροι προβαίνοντες εις αγοράν εμπορευμάτων πολλών εκατομμυρίων δραχμών. Ένα σοβαρόν μέρος από τα χρήματα ταύτα θα έμεναν εις την πόλιν μας, εάν η συγκοινωνία εξετελείτο αποκλειστικώς δι' αυτοκινήτων της Πρεβέζης». ⁴⁴ Στο ίδιο πλαίσιο, του ελέγχου περιοχών δικαστικά, ⁴⁵ οικονομικά ⁴⁶ και εκκλησιαστικά, ⁴⁷ αναπτύχθηκαν διαφορές με την Άρτα, οι οποίες εντούτοις δεν πήραν την έκταση και την ποιότητα των σχέσεων με τα Ιωάννινα.

Η ανησυχία των Πρεβεζάνων ήταν να μην καταντήσουν «επαρχία άλλων», κάτι που δεν θεωρούσαν αδύνατο, καθώς παρατηρούσαν ότι και δημόσιες υπηρεσίες η πόλη έχανε και δεν ασκούσε επιρροή στην ύπαιθρό της. Υπεύθυνοι γι' αυτή την εξέλιξη θεωρούνται οι τοπικοί παράγοντες, οι κάτοικοι. Στην Πρέβεζα, σύμφωνα με τοπική εφημερίδα, κυριαρχεί «η οκνηρία, η αδιαφορία και η αμέλεια». ⁴⁸ Από τους τοπικούς παράγοντες ελέγχονται, κατά κύριο λόγο οι

44. Ανώνυμος, «*Να αναληφθή αγών*», εφ. Κήρυξ, Ιούλιος 1951 (Ιωάννινα), αρ. φύλλου 9604, σ. 1.

45. Έγινε αγώνας να υπαχθεί η περιφέρεια Λάκκας - Θεσπρωτικού στο πρωτοδικείο Πρέβεζας και όχι της Άρτας. Βλ. Ανώνυμος, «*Η υπαγωγή της Λάκκας εις το πρωτοδικεϊόν Πρεβέζης*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούνιος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 19, σ. 1. Ανώνυμος, «*Η υπαγωγή της Λάκκας εις το πρωτοδικεϊόν Πρεβέζης*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούλιος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 21, σ. 1. Ανώνυμος, «*Η υπαγωγή της Λάκκας εις το πρωτοδικεϊόν Πρεβέζης*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Αύγουστος 1955, αρ. φύλλου 22, σ. 1.

46. Σε σύσκεψη που πραγματοποίησαν οι φορείς της πόλης διαμαρτύρονται, γιατί «τα ιχθυοτροφεία Λογαρού και Τσουκαλιό από τα οποία 150 οικογένειες φαραδών ηδύναντο να αποζήσουν και τόνωσις της οικονομικής ζωής του τόπου θα επήρχετο, περιήλθον εις τον Νομόν Άρτης». Υπόμνημα - Ψήφισμα (εκπροσώπων τάξεων για θέματα της Πρέβεζας), «*Προς τον κ. Υπουργόν Οικονομικών*», εφ. Τοπική Φωνή, Δεκέμβριος 1976 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 722, σ. 1.

47. Αντιδικία για τον έλεγχο των κοινοτήτων του κάμπου της Άρτας, οι οποίες ανήκαν στη Μητρόπολη Νικοπόλεως και Πρεβέζης, οπότε μεταφέρθηκαν στην Άρτα. Οι Πρεβεζάνοι αντέδρασαν μέσω των εφημερίδων. Βλ. Ανώνυμος, «*Άλλα δύο χωριά μας υπάγονται εκκλησιαστικώς στην Άρτα*», εφ. Πρέβεζα, Μάρτιος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 127, σ. 1. Ανώνυμος, «*Αίγα γι' αυτούς που θέλουν να λέγονται τοπικοί παράγοντες*», εφ. Πρέβεζα, Μάρτιος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 129, σ. 1. Ανώνυμος, «*Κατάφορος αδικία η παράνομη απόσπαση ενοριών από την Μητρόπολη Πρεβέζης στην Μητρόπολη Άρτης*», εφ. Πρέβεζα, Μάιος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 181, σ. 1. Ανώνυμος, «*Απάντηση στην επιστολή του κ. Βάγια*», εφ. Πρέβεζα, Μάιος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 198, σ. 1.

48. Ανώνυμος, «*Η αδιαφορία για τα κοινά συμφέροντα του τόπου μας μόνιμη πληγή της στασιμότητας της προόδου μας*», εφ. Πρέβεζα, Νοέμβριος 1979 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 43, σ. 1.

βουλευτές, οι οποίοι δεν είχαν τη δύναμη να εναντιωθούν στις επιβουλές και να προωθήσουν την επίλυση των προβλημάτων που ταλαιπωρούσαν την πόλη. «Ενόμισαν ή μάλλον επίστευαν, ως φαίνεται, ότι με το να φροντίσουν δια την εισαγωγήν δύο, τριών ασθενών εις Νοσοκομεία ή να στείλουν μερικούς νέους και νέες εις Δυτικήν Γερμανίαν προς εργασίαν (...). Πλανώνται οικτρά αν νομίζουν ότι με τας τοιαύτας πράξεις των μόνον, ημπορούν να κολακεύονται ότι εκτελούν εις το ακέραιον το καθήκον των ως βουλευτών (...). Να τάξουν ως κύριον σκοπόν των την επίλυσιν των ανωτέρω ζωτικών ζητημάτων μας».⁴⁹

5. Συμπεράσματα

Το λιμάνι λοιπόν ήταν το κυρίαρχο στοιχείο και στην κοινωνική ζωή της Πρέβεζας, ακόμη και όταν είχε σταματήσει να εκτελεί τις προπολεμικές του λειτουργίες. Το βασικότερο ήταν η ιδεολογία που ακτινοβολούσε και που καθόρισε τη συμπεριφορά των εργατών, τόσο στο θέμα της ψυχαγωγίας, η οποία ως τα μέσα της δεκαετίας του '50 ακτινωνόταν γύρω από το λιμάνι, όσο και στην επαγγελματική προσήλωση σ' αυτό, γεγονός που διευκόλυνε την ανάπτυξη των καινούργιων πληθυσμών στην καλλιέργεια των κηπευτικών. Η πρόταση να γίνει η Πρέβεζα «πύλη της Δύσης» ανανέωσε το ενδιαφέρον των κατοίκων για το λιμάνι και ξαναζωντάνεψε τα παλιά όνειρα. Επιπλέον, όξυνε τις περιφερειακές αντιθέσεις στο χώρο της Ηπείρου, οι οποίες είχαν αρχίσει να εμφανίζονται, όταν το λιμάνι έχασε το διαμετακομιστικό του ρόλο.

49. Μ. Μπούπης, «Οι βουλευταί μας και η Πρέβεζα», εφ. Αγών Πρεβέζης, Απρίλιος 1963 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 385, σ. 1.

Εκν. 36. Πρεβεζάνες ξεδιαλέγουν χάρβα στην Παράλια (φωτογραφία Σπύρου Μελετιή).

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΟΙ ΝΕΕΣ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ

«Συναίσθημα υψηλού πατριωτισμού και θερμής πατριδολατρίας επλημμύρισε μέσα μου, όταν την μυροβόλο και χαρούμενη εφετεινή Λαμπρή εγύριζα τις συνοικίες της γενέτειρας αγαπητής μου Πρέβεζας και είδα την καθαριότητα των δρόμων της, την πρόοδο και την οικοδόμηση που με γοργό ρυθμό γίνεται σ' αυτή.

Η πόλις μας μεγάλωσε, βγήκε έξω από την τάφρο. Στην Μεσιανή Πόρτα απ' έξω και εκατέρωθεν της Εθνικής οδού Ιωαννίνων δημιουργήθηκε ο συνοικισμός των Συρρακιωτών και Βλάχων, οι οποίοι έπαψαν και να είναι φερέοικοι. Και έπαψαν να μιλάνε και Βλάχικα!... Με έκπληξή μου το διεπίστωσα, όταν τους είδα να παίζουν κοντσίνα εις τρία ή τέσσερα ζεύγη και ταυτόχρονα, στο καφενείο του Σφαλατού.

Έξω από την Πόρτα του Προφήτου Ηλία εκεί οι φιλεργοί Λευκαδίτες μέτοικοι ίδρυσαν εξαίρετο χαρούμενο οικισμό, μέσα σε νέα περιβόλια εσπεριδοειδών που έφτιαξαν ξερριζώνοντας τα ελαιόδεντρα. «Το Λευκαδίτικα και τα Βλάχικα μας έβαλαν στη μέση» λέει με παράπονο ο Πρεβεζανολάτρης φίλος μου Ιωσήφ »!

Μια από τις σημαντικότερες μεταβολές στη μεταπολεμική Πρέβεζα είναι η άφιξη και η μόνιμη εγκατάσταση των νέων ομάδων πληθυσμού, οι οποίες, όπως έχει σημειωθεί, πρωταγωνίστησαν στη μεταβολή της οικονομίας της πόλης. Πρόκειται για τους Λευκαδίτες και τους Συρρακιώτες, δύο ομάδες με διαφορετική προέλευση, που από δευτεραγωνιστές της οικονομικής ζωής της πόλης μεταβλήθηκαν σταδιακά σε στυλοβάτες. Εκμεταλλεύθηκαν, με τον καλύτερο τρόπο, την απώλεια του διαμετακομιστικού χαρακτήρα της πόλης και τις επι-

1. Η. Βασιλάς, «Παοχαλινές εντυπώσεις και σκέψεις», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάρτιος 1964 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 429, σ.1.

πτώσεις που είχε, καθώς και τη μη παραγωγική νοοτροπία των Πρεβεζάνων που τους κρατούσε προσκολλημένους στο λιμάνι, χωρίς να βλέπουν ή να έχουν τη διάθεση να παρακολουθήσουν τη νέα - γεωργική πια - οικονομική δραστηριότητα, τα οπωροκηπευτικά.

Έτσι, ήταν εύκολη η διείσδυση των νέων ομάδων, με δεδομένη τη δική τους νοοτροπία και την οικονομική και κοινωνική τους θέση, τόσο στο χώρο κατ'αγωγής όσο και στο χώρο υποδοχής, τον αστικό χώρο δηλαδή της Πρέβεζας. Παρουσιάζει λοιπόν ιδιαίτερο ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κανείς τους δρόμους, που οδήγησαν αυτές τις ομάδες στην Πρέβεζα, την εγκατάστασή τους και την επαγγελματική τους συμπεριφορά και κινητικότητα. Ακόμη, την οικιστική τους οργάνωση και τη διάταξη της οικογένειας στη φάση εγκατάστασης και ενσωμάτωσης στην πόλη.

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΛΕΥΚΑΔΙΤΕΣ

1. Η σχέση Πρέβεζας - Λευκάδας
2. Η φύση της Λευκάδας και η στρατηγική εργασία του Λευκαδίτη
3. Μεταβολή στις επιλογές: η Πρέβεζα
4. Αγροτική μετακίνηση Λευκαδιτών
5. Η εγκατάσταση και η ενσωμάτωση
6. Οι οικισμοί
7. Μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς και διείσδυσης στην πόλη
8. Οι Λευκαδίτες ως πληθυσμιακή ομάδα.

Εικ. 37. Κεντρικός δρόμος στα Λευκαδίτικα (φωτογραφία Βαγγέλη Κογιαντή).

1. Η σχέση Πρέβεζας - Λευκάδας

Η μετακίνηση πληθυσμού από τη Λευκάδα προς την Πρέβεζα δεν είναι φαινόμενο αποκλειστικά μεταπολεμικό. Υπήρχε ανέκαθεν. Την ευνόησαν η κεντρική θέση της Πρέβεζας στη θαλάσσια επικοινωνία και η υπαγωγή της Λευκάδας ως επαρχίας στο νομό της Πρέβεζας² πριν από τον πόλεμο. Ακόμη, σ' αυτό συντέλεσαν η συνακόλουθη συγκέντρωση διοικητικών υπηρεσιών στην Πρέβεζα, που ανάγκαζε τους Λευκαδίτες να μετακινούνται εκεί, και η ύπαρξη δυναμικότερης αγοράς. Τέλος, πρέπει να αναφέρουμε και την αμφίδρομη μετακίνηση πληθυσμού, τον καιρό που η Πρέβεζα ήταν τουρκοκρατούμενη, για λόγους του κοινού ποινικού δικαίου.³

Η Πρέβεζα λοιπόν ήταν πάντα μια επιθυμητή και εύκολη διέξοδος για τους Λευκαδίτες. Προπολεμικά, προσείλκυε όσους ασκούσαν αστικά επαγγέλματα, υπαλλήλους ή επαγγελματίες. Ο πίνακας 1 επικυρώνει τον ισχυρισμό αυτό. Περιλαμβάνει στοιχεία από τα δημοτολόγια του δήμου Πρέβεζας, όπου καταγράφονται όσοι Λευκαδίτες μεταδημότευσαν στην πόλη ως το 1980.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κατανομή λευκαδίτικων νοικοκυριών κατά επάγγελμα

Επάγγελμα		Επάγγελμα	
1. Αγρότης 17		37. Μηχανικός αυτ/του	1
- Γεωργός 45	172	38. Μηχανουργός	1
- Κηπουρός 110		39. Ναυτικός	7
2. Άεργος	3	40. Νεωκόρος	1
3. Αξ/χός	6	41. Ξυλουργός	4
4. » Ε.Ν	1	42. Οδηγός	9
5. Αλιεύς	7	43. » τρακτέρ	1
6. Γραμματέας	-	44. Οδοντίατρος	1
Μητρόπολης	1	45. Οδοντοτεχνίτης	1

2. Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821 - 1971*, τ. Β', Αθήνα 1975, σ. 426.

3. Σ. Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία (1η και 1θ' αιώνες)*, Αθήνα 1982, σσ. 240 - 241.

Επάγγελμα		Επάγγελμα	
7. Γεωπόνος	1	46. Οικοδόμος	5
8. Δάσκαλος	1	47. Οικοκυρά	5
9. Δημόσιος Υπ/λος	3	48. Οινοπώλης	4
10. Δημοτικός »	1	49. Οπωροπώλης	2
11. Δικηγόρος	1	50. Παντοπώλης	2
12. Ελαιοχρ/στής	4	51. Πολιτ. Μηχανικός	1
13. Έμπορος	7	52. Πυροσβέστης	2
14. Ενωματάρχης	1	53. Ράπτης	1
15. Επιπλοποιός	4	54. Σερβιτόρος	1
16. Επιχειρηματίας	1	55. Στιλβωτής	1
17. Εργάτης	34	56. Συμβολαιογράφος	2
18. Εργοδηγός	2	57. Συνταξιούχοι	23
19. Εργολάβος	2	58. Ταμειακός	1
20. Εργολάβος Δ.Ε.	1	59. Ταχυδρομικός Υπάλ.	1
21. Ζαχαρ/στης	1	60. Τελωνειακός »	1
22. Ηλεκτρολόγος	3	61. Τεχνίτης οχημάτων	2
23. Ιδιωτικός Υπάλ.	2	62. Τραπεζικός	2
24. Καθηγητής	1	63. Τυπογράφος	1
25. Καραγωγέας	3	64. Υγειον/κός φύλαξ	1
26. Καφεπώλης	1	65. Υπάλληλος Δ.Ε.Η.	1
27. Κλητήρ	1	66. » Ο.Τ.Ε.	
28. Κρεοπώλης	1	67. Υποδηματοποιός	5
29. Κτηματίας	5	68. Φύλαξ φυλακών	3
30. Κτίστης	4	69. Ωρολογοποιός	1
31. Λατόμος	3		
32. Λαχανοπώλης	2		
33. Λεμβούχος	1		
34. Λιμενικός Υπάλ.	1		
35. Μάγειρος	1		
36. Μηχανικός	3		
Σύνολο			383

Πηγές: Δημοτολόγια δήμου Πρέβεζας

Από τα 383 νοικοκυριά τα 172 είναι αγροτών, ποσοστό δηλαδή 44,90%. Αυτοί στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήρθαν στην Πρέβεζα μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Παρατηρούμε επίσης, ότι η Πρέβεζα προσείλκε

εργάτες, οι οποίοι έβρισκαν απασχόληση στο λιμάνι προπολεμικά και στα περιβόλια μεταπολεμικά. Στον πίνακα 1 όμως εκπροσωπούνται με μεγαλύτερη αναλογία οι συνταξιούχοι (23) και οι υπάλληλοι γενικότερα. Για τους συνταξιούχους πρέπει να σημειωθεί ότι ήταν δημόσιοι υπάλληλοι, στρατιωτικοί ή χωροφύλακες, οι οποίοι, μετά τη συνταξιοδότηση, αποφάσισαν να μείνουν στην Πρέβεζα. Πολλοί απ' αυτούς μάλιστα ήταν η αφορμή να μετακινηθούν και συγγενείς στην Πρέβεζα αλλά και το στήριγμα στην εγκατάστασή τους, αφού γνώριζαν πρόσωπα και πράγματα.

Ο Σταμάτης Φατούρος, από το Σύβρο, που είναι από τους λίγους γεωργούς Λευκαδίτες, που αγόρασε κτήμα πριν από τον πόλεμο, εξηγεί ότι «ο πρώτος αδερφός είχε έρθει τότε στην Πρέβεζα. Ήταν υπάλληλος. Ο μεγάλος είχε πάει στη νότια Αφρική και έφερε 100 χιλιάδες και αποφασίσαμε να τα επενδύσουμε στην Πρέβεζα. Μας παρακίνησε ο αδερφός μου που ήταν εδώ. Έτσι ήρθα το 1931. Αγοράσαμε ένα χωράφι στη θέση Σκέφερη κι αρχίσαμε την καλλιέργεια».

2. Η φύση της Λευκάδας και η στρατηγική εργασίας του Λευκαδίτη

Η μορφολογία της Λευκάδας είναι κυρίως ορεινή.⁴ Το κέντρο του νησιού καταλαμβάνεται από ορεινούς όγκους, οι οποίοι αφήνουν κάποιες πεδινές λουρίδες στην ανατολική πλευρά και επίσης στο νότο την πεδιάδα της Βασιλικής. Την κατάσταση αυτή όμως επιδείνωνε η έλλειψη πηγών, που δυσκόλευε την καλλιέργεια της γης και καθιστούσε τη Λευκάδα «φτωχοχόματη».⁵ Είναι χαρακτηριστική η φράση πληροφορητή: «Έστραγγίζαμε τσι πέτρες για λίγο χώμα». Η γη λοιπόν δεν μπορούσε να ζήσει τους χωρικούς γεωργούς. Τα είδη που καλλιεργούσαν - αμπέλια, ελιές-, δεν είχαν απόδοση και τη δυνατότητα να ικανοποιήσουν τους γεωργούς, οι οποίοι είχαν και μεγάλες οικογένειες.⁶

Έτσι, οι χωρικοί Λευκαδίτες βρέθηκαν στην ανάγκη να αναζητήσουν σε άλλα μέρη εργασία, ώστε να μπορέσουν να θρέψουν την οικογένειά τους. Αναπτύσσουν μια στρατηγική εργασίας, που οφείλεται στην αδυναμία του νησιού να καλύψει όλες τις ανάγκες αλλά και στην αντοχή και επιδεξιότητα που απέκτησαν οι χωρικοί γεωργοί, επειδή ακριβώς δούλευαν κάτω από πολύ αντίξοες συνθήκες. Η στρατηγική αυτή συνδύαζε από τη μια μεριά την εκτέλεση των εργασιών

4. Γ. Βογιαντζής, «Λευκάς», Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός», 16 (1931), σ. 28.

5. Π. Κοντομίχης, *Τα γεωργικά της Λευκάδας*, Αθήνα 1985, σ. 12.

6. Π. Κοντομίχης, *ό.π.*, σσ. 11 - 12.

στα λίγα αμπέλια τους και τα λιόδεντρα το φθινόπωρο και το καλοκαίρι και από την άλλη την έξοδο στις γειτονικές περιοχές, όπου απασχολούνταν ως εργάτες γης.⁷

Η ύπαιθρος λοιπόν της Λευκάδας τροφοδοτεί τη νοτιοδυτική Ελλάδα με εργατικά χέρια. Ας σημειωθεί ότι οι Λευκαδίτες χωρικοί «φημίζονται δια την εργατικότητά των, είναι περιζήτητοι ως εργάται, μεταβαίνουνσι δε κατ' έτος εις μεγάλας ομάδας εις ΒΔ Πελοπόννησον, όπου εργάζονται εις τας αμπέλους, και εις την Ακαρνανίαν, χρησιμοποιούμενοι εις καλλιεργείας δημητριακών».⁸

Η Λευκάδα αποκτά ειδικευση στην εξαγωγή εργατικών χεριών,⁹ κυρίως αντρικών. «Με λένε Πάνο Βερούκιο. Γεννήθηκα στη Λευκάδα, στο χωριό Δρυμώνα. Κάτω Εξάνθεια. Από κει έβγαλα τέσσαρες τάξεις του δημοτικού που ήταν τότενες και από κει εργάτζ. Είμαι το '18 κληρωτός. Μόλις πήγα 17 χρονώ μας έκανε αποκλεισμό η Αγγλία. Από κει επνάαμε και βήκαμε εργάτες στο Ξερόμερο. Ξερόμερο, Πάτρα, Πρέβεζα. Η φτώχεια μας έκανε κι ε(γ)υρίζαμαν παντού. Ο πατέρας μου είχε πέντε παιδιά και μια κοπελιά. Επήγα μέχρι τσου Γαργαλιάνους. Εφεύγαμε μετά από τα Χριστόνια. Επηγαίναμε στη Πελοπόννησο που ήταν τα αμπέλια. Εσκάβαμε τα αμπέλια. Εκαθόμασταν από το Γενάρη μέχρι το Μάη σχεδόν. Σκάπταμε και σκαλίζαμε. Πολλές βολές κάναμε και Πάσχα κει πέρα. Από κει περνάγαμε στο Αγρίνιο. Επηγαίναμε στο χωριό πέντε μέρες. Στο Αγρίνιο σκαλίζαμε και θερίζαμε. Εκαθόμασταν μέχρι τς Αγίας Κυριακής. Από κει στο χωριό. Αν είχαμε λίγα αμπελάκια, τα δουλεύαμε».

7. Π. Κοντομίχης, ό.π., σ. 7.

8. Δ. Λουκόπουλος, *Γεωργικά της Ρούμελης*, Αθήνα - Γιάννινα 1983, σ. 246.

9. Η λευκαδίτικη εφημερίδα «Κήρυξ», στη στήλη «πενιές - κοτσομπολιό» περιγράφει επιγραμματικά αυτή την ειδικευση - εξαγωγή εργατικών χεριών:

— «Και τώρα με τον θέρο βλέπουμε χωριάτες απ' όλα τα χωριά να ξεκινούν με λεωφορεία, βενζίνες και με παν μέσο για το ξενοδούλι.

— Βλέπουμε χωριατοπούλες ροδοκόκκινες σαν το κρύνο να πηγαίνουν στο ξενοδούλι κι' αυτές.

— Καλαμιτσιώτες, Δρυμωνιώτες, Ξαθήτες, Αϊλιώτες και απ' όλα τα χωριά μεταφέρονται και εργάζονται σε ορυζοκαλλιέργεια, άλλοι στα έργα αποξηραντικά εταιρείας Μπουτ και Σια και άλλοι στο Ξηρόμερο.

— Στο Ξηρόμερο για το θέρο εργάζονται αντί 12 - 15 οκάδας σιτάρι την ημέρα.

— Στα άλλα έργα αντί 25 - 30 χιλ. δραχ. την ημέρα χωρίς φαγητό.

— Και οι χωρικοί μας, μένουν ευχαριστημένοι από την εργασία διότι δεν μπορούν να κάθηνται άεργοι.

— Είναι πλασμένοι να εργάζωνται.

— Είναι λαός άξιος υποστηρίξεως. Τίμιος, εργατικός και φιλότιμος». Βλ. Ανώνυμος, «Πενιές - κουτσομπολιό», εφ. Κήρυξ, Ιούνιος 1950 (Λευκάδα), αρ. φύλλου 105, σ. 2.

3. Μεταβολή στις επιλογές: η Πρέβεζα

Ός το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο οι χωρικοί Λευκαδίτες κατευθύνονταν στην Αιτωλοακαρνανία και την Πελοπόννησο, κατά κανόνα. Έρχονταν και στην Πρέβεζα, αλλά σε περιορισμένο αριθμό.¹⁰ Πήγαιναν στα προσφυγίτικα χωριά (Νέα Σαμφούντα, Νέα Σινώπη, Σμυρτούλα) και θέριζαν τα στάρια. Άλλοι δούλευαν στα δημόσια έργα, όπως ο Σπυρογιάννης Βερούκιος: «Είχαμε γνωστούς χωριανούς που ήταν εδώ προπολεμικά. Ερχόμουνα εδώ προπολεμικά και εδούλευα στο δρόμο της Λυγιάς. Είχαμε νοικιασμένο δωμάτιο στον Αρχάγγελο και ο αδερφός μου έρχονταν στα περβόλια». Τα περβόλια, η καλλιέργεια δηλαδή των οπωροκηπευτικών, ήταν ασήμαντη προπολεμικά, όπως έχει αναπτυχθεί και στο πρώτο μέρος. Έτσι, και ο χρόνος απασχόλησης ήταν περιορισμένος, αλλά και οι ανάγκες σε εργατικά χέρια μικρές.

Η κατάσταση αυτή όμως άλλαξε μετά τον πόλεμο. Η Πρέβεζα προσελκύει το μεγαλύτερο ποσοστό των Λευκαδιτών χωρικών.¹¹ «Μετά τον πόλεμο εκόψαμε το Ξερόμερο. Ήταν μονοκαλλιέργεια εκεί. Επέσαμε στην Πρέβεζα» (Πάνος Βερούκιος). Η στροφή αυτή οφειλόταν στην αναπτυσσόμενη καλλιέργεια των οπωροκηπευτικών, που εξασφάλιζε μεγαλύτερη διάρκεια στην απασχόληση. Στα τέλη της δεκαετίας του '40 ιδρύθηκε ο κηπευτικός συνεταιρισμός και η καλλιέργεια επεκτάθηκε και έπαιρνε συστηματική μορφή. Αυτό αύξησε τη ζήτηση εργατικών χεριών.

Η στροφή βέβαια έχει βαθύτερες ρίζες, οι οποίες σχετίζονται και με τις συνθήκες, που επικρατούσαν στη Λευκάδα, αλλά και τις οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές, που είχαν αρχίσει να εκδηλώνονται στην Πρέβεζα. Η πόλη λειτουργούσε, όπως έχει σημειωθεί, ως αστικό κέντρο για τη Λευκάδα. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια πληροφορήτριας: «Προπολεμικά εδούλευα στις αλυκές. Αγνάντενα την Πρέβεζα και εσυλλογιζόμουνα: Αχ! Πρέβεζα, δε θα σε γλεντήσω. Την ήθελα την Πρέβεζα» (Β.Κ.). Η ακτινοβολία αυτή μεταπολε-

10. Βλ. Β. Kayser, *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, μετ. Τ. Τσαβέα - Μ. Μερακλή, Αθήνα 1968, σσ. 91 - 92.

11. «Χαρακτηριστικό, και τελευταίο, παράδειγμα της απaráμιλλης εργατικότητάς του είναι ο εποικισμός - ας τον πούμε έτσι - των Λευκαδιτών στον κάμπο της Πρέβεζας, που άρχισε μετά την απελευθέρωση (1945) και κορυφώθηκε με το τέλος του Εμφυλίου. Εκατοντάδες χωρικοί τότε πουλούσαν τα κτήματά τους στην Λευκάδα κι αγόραζαν σε χαμηλές τιμές κτήματα με λιόδεντρα στον κάμπο της Πρέβεζας, που ήταν παρατημένος και ελάχιστα αποδοτικός. Έκοβαν τις ελιές, άνοιγαν πηγάδια κι έστηναν το νοικοκυριό τους επιδιδόμενοι στην καλλιέργεια των κηπευτικών».
Π. Κοντομίχης, ό.π., σσ. 7 - 8

μικά εκπέμπεται από τις σημειούμενες μεταβολές στην αγροτική οικονομία και η στρόφη των Λευκαδιτών χωρικών προς την Πρέβεζα εντάσσεται στη στρατηγική αναζήτησης εργασίας ως εργατών γης. Το γεγονός επιβεβαιώνεται από το μεγάλο αριθμό των νοικοκυριών (172, ποσοστό 44,90%), που καταγράφονται ως αγροτικά στα δημοτολόγια του δήμου Πρέβεζας (βλ. πιν. 1), και από τη γεωργική προέλευση των νοικοκυριών, που αναλύεται στον πίνακα 2.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Προέλευση λευκαδίτικων νοικοκυριών

Περιοχή	Πληθυσμός	%	Αγρότες	%
A. Δήμος Απολλωνίων**	30	7,83	12	6,97
1. Άγιος Πέτρος	7		1	
2. Δράγανο	10		7	
3. Μανάση	1		-	
4. Νικολή	7		4	
5. Χορτάτα	5		-	
B. Δήμος Ελλομένου***	63	16,44	33	19,18
1. Βλυχό	11		4	
2. Κατωχώρι	9		4	
3. Νεοχώρι	5		3	
4. Πόρος	2		-	
5. Φτερνό	9		5	
6. Χαραδιάτικα	27		17	
Γ. Δήμος Εξάνθειας***	33	8,61	18	10,46
1. Άγιος Νικήτας	2		-	
2. Καλαμίτσι	9		5	
3. Κάτω Εξάνθεια- Δρυμώνας	22		13	

Περιοχή	Πληθυσμός	%	Αγρότες	%
Δ. Δήμος Ευγήρου*****	93	24,28	58	33,72
1. Άγιος Ηλίας	21		14	
2. Άλλατρο	24		17	
3. Βασιλική	2		-	
4. Βουρνικιάς	1		-	
5. Εύγηρος	8		5	
6. Κοντάραινα	1		-	
7. Μαραντοχώρι	7		2	
8. Σύβρος	29		20	
Ε. Δήμος Καρυάς*****	28	7,31	10	5,81
1. Βαυκερή	2		2	
2. Εγκλουβή	3		1	
3. Καρυά	23		7	
ΣΤ. Δήμος Λευκαδίων*****	63	16,44	8	4,65
1. Απόλπαινα	1		1	
2. Καριώτες	1		-	
3. Κατούνα	4		-	
4. Λευκάδα	52		3	
5. Τσουκαλάδες	4		3	
6. Φρόνι	1		1	
Ζ. Δήμος Σφακιωτών*****	64	16,71	30	17,44
1. Ασπρογερακάτα	17		11	
2. Κάβαλος	26		14	
3. Λαζαράτα	12		4	
4. Πινακοχώρι	8		1	
5. Σπανοχώρι	1		-	

Περιοχή	Πληθυσμός	%	Αγρότες	%
Η. Δήμος Ταφίων*****	9	2,34	3	1,74
1. Μεγανήσι	1		-	
2. Σπαρτοχώρι	8		3	
Σύνολο	383		172	

Πηγές: Δημοτολογία δήμου Πρέβεζας

* Η κατάταξη των κοινοτήτων έγινε με βάση παλιότερη διοικητική διαίρεση της Λευκάδας.¹²

** περιλαμβάνει το νοτιοδυτικό τμήμα του νησιού που καταλήγει στο ακρωτήριο Λευκάδας.

*** το ανατολικό τμήμα του νησιού γύρω από τον όρμο του Βλυχού.

**** το δυτικό τμήμα του νησιού.

***** η νότια πλευρά του νησιού που ακτινώνεται γύρω από τον κάμπο της Βασιλικής.

***** το κέντρο της Λευκάδας.

***** περιλαμβάνει την πόλη της Λευκάδας και το βόρειο τμήμα του νησιού που εκτείνεται γύρω από την πόλη.

***** το τμήμα ανάμεσα στην πόλη της Λευκάδας και την Καρυά.

***** περιλαμβάνει το νησί Μεγανήσι, που σ' ένα νοικοκυριό καταγράφεται με το όνομά του και όχι κάποιας κοινότητάς του.

Με βάση τον πίνακα 2, η ύπαιθρος της Λευκάδας συμμετέχει με 320 νοικοκυριά (ποσοστό 83,55%) στη μετανάστευση προς Πρέβεζα. Η αναλογία αυτή αυξάνει, αν εξετάσουμε την προέλευση των αγροτικών νοικοκυριών. Σε σύνολο 172 νοικοκυριών 164 είναι από την ύπαιθρο, (ποσοστό 95,34%). Τα υπόλοιπα νοικοκυριά του δήμου Λευκάδας δηλώνουν αστικά επαγγέλματα και στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήρθαν στην Πρέβεζα πριν από τον πόλεμο.

Οι Λευκαδίτες λοιπόν, που μετακινήθηκαν στην Πρέβεζα μεταπολεμικά προέρχονται από τα ορεινά χωριά. «Είχαμε λίγη περιουσία στο χωριό. Εβάναμε λίγη φακή, λινάρι. Είχαμε και λίγες ελιές. Άμα δεν έβρεχε, δεν είχαμε καρπό. Έτσι αναγκαστήκαμε και επήραμε τα μάτια μας, και ήρθαμε στην Πρέβεζα για καλύτερα», αφηγείται ένας πληροφορητής από το ορεινό χωριό Χαραδιάτικα.

12. Ι. Βογιαντζής, «Λευκάς», ό.π., σ. 27.

Πράγματι, η Πρέβεζα επηρεάζει τους πληθυσμούς της ορεινής Λευκάδας. Αυτό ενισχύεται και από τον πίνακα 2, όπου φαίνεται ότι σε κάθε δήμο τα χωριά με τα περισσότερα νοικοκυριά είναι τα πιο ορεινά. Τέτοια χωριά είναι το Δράγανο (10), τα Χαραδιάτικα (27), ο Δρυμώνας (22), ο Άγιος Ηλίας (21), το Άλλατρο (24), ο Σύβρος (29), η Καρυά (23) και συνολικά ο δήμος Σφακιωτών, από τις πιο άγονες περιοχές της Λευκάδας. Είναι χαρακτηριστικό, ότι από το δήμο Ευγήρου, οι κοινότητες που εκτείνονται προς το εσωτερικό της Λευκάδας (Άγιος Ηλίας, Άλλατρο, Βουρνικός, Σύβρος), συγκεντρώνουν 75 νοικοκυριά, ενώ οι υπόλοιπες (Βασιλική, Εύγηρος, Κοντάραινα, Μαραντοχώρι), οι οποίες καταλαμβάνουν το παραθαλάσσιο νότιο μέρος, αντιπροσωπεύονται με 18 νοικοκυριά.

4. Αγροτική μετακίνηση Λευκαδιτών:

4. 1. Παράγοντες και φάσεις

Η αγροτική μετακίνηση των Λευκαδιτών χωρικών πρέπει να εξετασθεί στο πλαίσιο της οικονομικής κατάστασης της Λευκάδας και της Πρέβεζας, για να κατανοηθεί. Αν δεν ενταχθεί η διαδικασία της αγροτικής εξόδου σ' αυτό το σχήμα, είναι αδύνατο να την κατανοήσουμε. Θα ήταν ανεπαρκές όμως ένα τέτοιο πλαίσιο, γιατί θα παρέλειπε άλλες παραμέτρους, οι οποίες, σε συνδυασμό με τις βασικές αιτίες, επηρέασαν αποφασιστικά τη μετακίνηση.¹³

Η μετακίνηση αυτή άρχισε από την Κατοχή και έφτασε ως τις αρχές της δεκαετίας του '70. Μπορούμε να διακρίνουμε: α. Την περίοδο της Κατοχής, στην οποία εντάσσεται και το τέλος της δεκαετίας του '30. Τελειώνει το 1944. Από 71 αρχικά νοικοκυριά, τα οποία επιλέγησαν τυχαία για επιτόπια έρευνα, μόνο τα 7 μετακινήθηκαν αυτή την περίοδο. Κύρια αιτία της μετακίνησης αποτέλεσε η φτώχεια, που έγινε εξαθλίωση στην Κατοχή. «Είχαμε πείνα με το τσουβάλι στην Κατοχή. Έδωκα ένα κτήμα που είχα για 200 οκάδες καλαμπόκι να γλυτώσω τα παιδιά μου. Επήρα και εγώ τα παιδιά μου και τα ήφερα στην Πρέβεζα» (Π.Ζ.). Στην απόφαση να στραφούν στην Πρέβεζα έπαιξε καθοριστικό ρόλο το γεγονός ότι είχαν ξαναδουλέψει εδώ. Γνώριζαν τον τόπο και ήταν πιο

13. Μια τέτοια παράμετρος είναι η άποψη: «Οι αγρότες πηγαίνουν, συνήθως, σε πόλεις που έχουν συγγενείς». R. Basham, *Urban Anthropology, Palo Alto, Cal.* 1978, σ. 93. Για το ίδιο θέμα βλ. M. Piore, *Birds of Passage. Migrant Labor and Industrial Societies*, Cambridge - London - New York - Melbourne 1979.

εύκολη η εγκατάσταση αλλά και η εξασφάλιση απασχόλησης. «Ο πατέρας μου εδούλευε προπολεμικά εδώ πέρα. Είχε οχτώ παιδιά. Δεν έβγαινε στο χωριό. Έφκαμε από τσι πέτρες. Ήρθαμε δω για καλύτερα» (Πάνος Κατωπόδης). Αλλά και κάποιος συγγενής στο χωριό, που είχε κύρος και επιρροή, μπορούσε να γίνει επαρκής λόγος, ώστε να πάρουν την απόφαση της μετακίνησης (π.χ. δάσκαλος, χωροφύλακας).

β. Την περίοδο 1945 - 1955. Είναι η πιο σημαντική, αφού στο διάστημα αυτό η αγροτική ροή προς την Πρέβεζα παίρνει τη μορφή χιονοστιβάδας. Τα επίσημα στοιχεία των δημοτολογίων αδυνατούν να περιγράψουν το μέγεθος της μετακίνησης. Πάρα πολλά άτομα αλλά και νοικοκυριά ήρθαν στην Πρέβεζα ως εργάτες γης, δούλεψαν για κάμποσο διάστημα, μετακινούμενοι ή και εγκαθιστάμενοι στην πόλη, και αργότερα, στη δεκαετία του '60, μεταναστεύουν στην Αθήνα και την Αυστραλία, χωρίς να μεταφέρουν τα πολιτικά τους δικαιώματα.

Από τα 71 νοικοκυριά της έρευνάς μας τα 46 (64,78%) μετακινήθηκαν αυτή την περίοδο, ιδιαίτερα ως το 1950. Η ανέχεια εξακολουθεί να αποτελεί ουσιώδη λόγο για τη μετακίνηση. Τώρα όμως, το πολιτικό κλίμα της εποχής επενεργεί άμεσα είτε έμμεσα στην απόφαση. Εν πρώτοις, όσοι είχαν ενεργό ανάμειξη στον εμφύλιο πόλεμο ή είχαν εκδηλωθεί υπέρ του Ε.Α.Μ¹⁴ αναγκάστηκαν να φύγουν, γιατί τα πάθη ήταν οξυμμένα και διαμορφώθηκαν άσχημες συνθήκες για τους ηττημένους. Ο Σπυρογιάννης Βερούκιος εξηγεί το λόγο που ήρθε μαζί με τον αδερφό του στην Πρέβεζα: «Η αιτία να 'ρθουμε στην Πρέβεζα ήταν που μας κυνήγαγαν. Μας ελεηλάτησαν το σπίτι. Είχαμε δύο προίκες για τσ αδερφάδες και μας τα πήραν όλα. Ούτε καρφί δε μας άφσαν. Και μια και μας κυνήγαγαν, πήραμε τα μάτια μας κι ήρθαμε δω».

Οι άμεσοι πρωταγωνιστές δεν μπορούσαν να σταθούν στην κλειστή κοινωνία του χωριού τους και έτσι διάλεξαν το δρόμο της μετανάστευσης, σ' έναν τόπο, που ήταν μια ανάσα μακριά από τσ δικό τους.

Αλλά το κλίμα ήταν άσχημο και για όποιον είχε εκδηλώσει απλώς συμπάθεια. «Ο κόσμος ήταν πρόστυχος από τσ κομματικά. Εγώ ήμουν αριστερός. Κανένα δεν πείραζα. Ήμουν στην πολιτική οργάνωση. Δε πήγα όμως αντάρτσ. Είχα οικογένεια. Με πιάσανε και με λιανίσανε. Είχα ένα κτήμα με νερό. Πααίνανε και κατέβαζαν το λινό και το πλακώνανε. Τους βαρέθηκα όλους. Δεν ήθελα να βλέπω κανένα. Είπα ας φύγω. Ήταν κι άλλοι χωριανοί μας εδώ. Ξέραμε ότι πέρναγαν καλά» (Γιάννης Κοντομίχης).

Το πολιτικό κλίμα συχνά αποτελούσε άλλοθι για προσωπικές αντιθέ-

14. Μ. Ντούσιας, *Ε.Α.Μ. Πρέβεζας - Ε.Α.Α.Σ. Ζαλόγγου - Σουλίου*, Αθήνα 1987, σ. 373.

σεις. Έτσι, πολλοί πολιτικά ουδέτεροι αλλά και με συντηρητική πολιτική τοποθέτηση πήραν την απόφαση να φύγουν. Ο Σταμάτης Φατούρος αφηγείται: «Στο χωριό ήταν πολλά μίση. Στον Εμφύλιο πέρασα μια κατάσταση δύσκολη. Όταν ηρέμησε ο τόπος, ήρθε το κράτος. Τότε πήρα την απόφαση. Μ' έκαναν οι πολιτικές παρατάξεις». Η χήρα του Γεράσιμου Φατούρου καταθέτει την εμπειρία της στο όνομα του πεθαμένου άντρα της: «Εδώ ήρθαμε το '49. Εκείνη την ώρα δεν υπήρχε τίποτα. Χαμός. Δεν υπήρχε τίποτα. Τον κυνήγαγαν κι αυτόν. Δεν πάγαινε με καμιά μεριά. Τίποτα δεν ήσουν, αλλά σε κάνανε αριστερό, άμα δεν πάγαινες με δαύτους. Αναγκάστηκε να φύγει. Δεν έβρισκε στασιό πουθενά».

Σ' αυτές τις δύο περιόδους επικρατεί η άρνηση.¹⁵ Η άρνηση του τοπίου της Λευκάδας και άρνηση των μετεμφυλιοπολεμικών συνθηκών. Οι χωρικοί της Λευκάδας φεύγουν για να επιζήσουν αυτοί αλλά κυρίως τα παιδιά τους.

γ. Την περίοδο από το 1955 κι ύστερα. Εδώ βέβαια, δεν υπάρχουν σαφή όρια ανάμεσα στη δεύτερη και τρίτη περίοδο, που αντιπροσωπεύεται με 18 νοικοκυριά (ποσοστό 25,35%). Σ' αυτή την περίοδο δεν κυριαρχούν οι αρνητικές συνθήκες, οι οποίες επέβαλαν τη μετακίνηση. Τώρα, ο Λευκαδίτης χωρικός κάνει πιο σύνθετες σχέσεις και οι αποφάσεις του καθορίζονται από υψηλότερους στόχους. Ο ρυθμιστικός παράγοντας στη μετακίνησή του δεν είναι η επιβίωση αλλά η θέληση να βελτιώσει τις συνθήκες ζωής του. Στη δεκαετία του '50 αλλά και του '60 το όραμά του υλοποιείται στην Πρέβεζα, όπου αναπτύσσεται την ίδια εποχή η αγροτική οικονομία, στην οποία έχει ιδιαίτερες επιδόσεις. Ο Παναγιώτης Κονιδάρης από τα Χαραδιάτικα εξηγεί, γιατί ήρθε στην Πρέβεζα: «Την Πρέβεζα την είχαμε για τόπο πιο προοδευμένο. Ήθελα να δραστηριοποιηθώ σ' ένα τόπο που να κάνω τη ζωή, όπως εγώ τη θέλω».

Στην περίοδο αυτή λοιπόν δεν είναι μόνο οι δυσμενέστερες συνθήκες της Λευκάδας, που συντελούν στη μετακίνηση. Είναι κυρίως η αντίληψη ότι η Πρέβεζα προσφέρει ευκαιρίες για επαγγελματική, κοινωνική και οικογενειακή ανάπτυξη. «Είχα ακούσει από παλιούς πως εδώ ήταν ανοιχτός τόπος. Φτωχομάνα η Πρέβεζα. Όποιος ζήτησε, έβρισκε μεριάτκο. Έπειτα η γης ήταν φτηνή και είχε απόδοση. Εθέλαμε χώμα να δλέψουμε. Στο χωριό δεν είχαμε σκ(ο)λειό. Γιατί έλεγες πως φύβγαμε. Βάνανε τον παπά κι έκανε γράμματα. Φύβγαμε για τα παιδιά και τα παιδιά τσου. Να μην είναι εκεί. Να προχωρήσουν. Ούδε γιατρός υπήρχε ούτε δρόμοι» (Γ.Σ.).

Η μετακίνηση λοιπόν των Λευκαδιτών χωρικών στην Πρέβεζα, κατά την τρίτη περίοδο, πραγματοποιείται με την αίσθηση της οικονομικής και κοινω-

15. «Βίαιο εποικισμό» ονομάζει τη μετανάστευση προς τα επαρχιακά αστικά κέντρα στη δεκαετία 1940 - 50 ο Μ. Θεοφίλου, «Μερικά όψεις της «γεωγραφίας του πληθυσμού» της Ελλάδος», Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών, 23 (1975), σ. 96.

νικής ανέλιξης και για τους ίδιους αλλά, ιδιαίτερα, για τα παιδιά τους. Μια ανέλιξη όμως που την εντάσσουν πάντα στο πλαίσιο της αγροτικής οικονομίας, όσον αφορά τους ίδιους, τουλάχιστον.

Βέβαια, όπως και από τους ίδιους αποκαλύπτεται, η προτίμηση της Πρέβεζας σχετίζεται με τα καλά της χώματα και με τη φτηνή τιμή της γης (κάτι που θα εξετασθεί παρακάτω). Η δυνατότητα για καλά χώματα οφείλεται στη παρατηρούμενη στροφή της οικονομίας. Ήδη, από τη δεκαετία του 1950 είχε αρχίσει η ανάπτυξη της καλλιέργειας των οπωροκηπευτικών, γεγονός που συνεχίστηκε και στις επόμενες δεκαετίες. Η καλλιέργεια, όπως έχει σημειωθεί, έγινε με την εκρίζωση του ελαιώνα, η οποία ήταν αποτέλεσμα της ανατροπής του διαμετακομιστικού χαρακτήρα της πόλης και πραγματοποιήθηκε από τους Λευκαδίτες χωρικούς.

Η νέα οικονομική πραγματικότητα στην Πρέβεζα προσείλκυσε πολλούς αγρότες της Λευκάδας, οι οποίοι έβλεπαν ότι εδώ μπορούσαν να υλοποιήσουν το όνειρό τους, την επιθυμία να αποκτήσουν ιδιοκτησία και μόνιμη εγκατάσταση. «Ήλεγα τόνενας να πάρω μια ελιά και να τη φιλώ όλη τη μέρα. Να μπω από κάτω στον ίσκιο της και να μη με πράξει κανείς» (Γιώργος Κατωπόδης). Στην αρχή, η μετακίνηση ήταν μονόδρομος. Αργότερα, αναζητούν και άλλες διεξόδους. «Ήθελα να φύγω από το χωριό και πήγα στην Πελοπόνσο για να πάρω. Πήγα εκεί κάτω, είδα ότι είναι ακριβή η γης και ήρθα στην Πρέβεζα. Εδώ ήταν φτηνότερα», αφηγείται ο Χρήστος Ραυτόπουλος.

4. 2. Μορφές

Η μετακίνηση των Λευκαδιτών προς την Πρέβεζα παρουσιάζει ποικιλία στην εκδήλωσή της. Δε γίνεται μόνο, για να εξασφαλίσουν κάποιο μεροκάματο και να ξαναγυρίσουν στο χωριό τους. Χαρακτηρίζεται κυρίως από την τάση να εγκατασταθούν μόνιμα στην πόλη. Στην πρώτη περίπτωση έρχονταν κατά ομάδες από τα διάφορα χωριά ή και μεμονωμένα. Στη δεύτερη περίπτωση αυτή γινόταν στα πλαίσια της οικογένειας.

Γενικότερα, μπορούμε να πούμε ότι οι μετανάστες χρησιμοποιούν διάφορα δίκτυα, για να έλθουν στην Πρέβεζα και να εξασφαλίσουν μεροκάματο ή χωράφι. Το πρώτο δίκτυο είναι των γνωριμιών που είχαν αναπτύξει, όσοι είχαν δουλέψει προπολεμικά στην Πρέβεζα. Αυτοί γνώριζαν τα αφεντικά και εύκολα μπορούσαν να βρουν μεροκάματο. Εξίσου ισχυρός παράγοντας ήταν και η στρατιωτική θητεία στην Πρέβεζα. «Το '30 ο πρώτος αδερφός μου ήταν φαντάρος εδώ. Αφού απολύθηκε, νοίκιασε ένα χωράφι. Μετά ήρθε ο πατέρας μου και λίγο λίγο οι υπόλοιποι» (Γ.Κ.).

Αυτές οι δυνατότητες χρησιμοποιήθηκαν τον πρώτο καιρό, ως το τέλος

της δεκαετίας του '40. Τις χρησιμοποίησε η οικογένεια, που αποτέλεσε βασική μορφή μετακίνησης, αλλά και δίκτυο για την εγκατάσταση και εξασφάλιση απασχόλησης. Ο Πάνος Βερούκιος αφηγείται πώς ο ίδιος ήρθε στην Πρέβεζα: «Ο κουνιάδος μου ήταν χωροφύλακας στο χωριό. Μου 'λεγε: «πάρε την οικογένεια και τράβα στη μπόλη». Τι να 'κανα εκεί. Ούδε το παιδί μπόρε (γ)α να βγάλω ούδε το άλλσου να θρέψω.¹⁶ Ήρθα εδώ το '45. Ηπήρα ένα δεκάρακο από ένα. Είχε βάρκα δική του και μ' ήφερε εδώ πέρα. Εκεί ήρρηκα το κτήμα. Επή(γ)α σ' ένα ξάδερφο. Το Βασίλη το Βερούκιο. Αυτός δεν είναι δω. Εφκε οικογενειακά στν Αθήνα. Δεν έβγαινε πέρα. Δεν πέτχινε η καλλιέργεια. Μόλις ήρθα εδώ, ήμνα στο γιοφύρι στο Φόρο κι έρχονταν ο Μχάλς ο Μπέλλος. Με ρωτάει: «πού είσαι, Πάνο. Τι κάνς εδώ». Τον ήξερα απο πριν. Εδούλευα εδώ μεριάτκο. Έτσι ήρθα να βρω ένα κτήμα. Μ' έστειλε και βρήκα το Νίκο Κούρη. Μετά έγραφα στη γυναικία και ήρθε κι η οικογένεια».

Η οικογένεια λοιπόν είναι βασικός διάυλος στις δύο πρώτες περιόδους. Είναι χαρακτηριστικό, ότι από τα 46 νοικοκυριά της έρευνας, που μετακινήθηκαν στη δεύτερη περίοδο, τα 35 (ποσοστό 76,08%) ήρθαν οικογενειακά. Η μετακίνηση ακολουθούσε κάποια διαδικασία. Συνήθως, μερικά μέλη της οικογένειας δούλευαν προπολεμικά εδώ ή είχαν έρθει για μικρό διάστημα ως εργάτες γης (σκαφτιάδες). Αργότερα, ο πατέρας, ο μεγάλος αδερφός ή ο πιο ικανός (άλλοτε αυτός που είχε δουλέψει ή είχε υπηρετήσει) ερχόταν στην Πρέβεζα και αναζητούσε κτήμα, για να το νοικιάσει. Η ενοικίαση - μάλλον το μεσιακάτικο - προϋπέθετε πολυμελή οικογένεια. «Πρώτος ήρθε λίγο πιο μπροστά ο τέταρτος ο Μήτσιος και μετά εγώ. Δουλεύαμε στον Κωτσούλα. Ημασταν πολλά αδέρφια κι ερχόμαστε εδώ από το '45 σκαφτιάδες. Το '48 - '49 επήραμε μισιακό. Από το '50 επήραμε δικό μας» (Ηλίας Κτενάς).

Η εγκατάσταση των πρώτων οικογενειών δημιούργησε ένα νέο δίκτυο για μετακίνηση, το οποίο χρησιμοποιήθηκε πάρα πολύ. Πρόκειται για τη συγγένεια, εξ αίματος ή και εξ αγχιστείας.¹⁷ Το «συγγένιο» παρακίνησε πολλούς να μετακινηθούν, είτε μεμονωμένα είτε οικογενειακά. «Το '50 εγώ πήρα την οικογένεια του Μήτσου τ' αδερφού μου. Ο ένας με βοήθαγε στα περβόλια και τα άλλα δύο τα 'στειλα στα γράμματα» (Σταμάτης Φατούρος). Από τα 71 νοικο-

16. Σύμφωνα με την C. Moustaka, *Internal Migrant*, Athens 1964, σ. 9, οι οικονομικοί λόγοι (φτώχεια, έλλειψη ιδιοκτησίας, μεγάλες οικογένειες) ήταν βασική αιτία για τη μετανάστευση.

17. Την ύπαρξη συγγενή στην Αθήνα και άλλες επαρχιακές πόλεις αναφέρει ως τη σπουδαιότερη αιτία της μεταπολεμικής μετανάστευσης από τα Βασιλικά και η E. Friedl, "Kinship, Class and Selective Migration", στο βιβλίο: *Mediterranean Family Structures* (εισαγωγή - επιμέλεια J. Peristiany), Cambridge 1976, σ. 363.

κυριά της επιτόπιας έρευνας τα 35 (49,29%) δήλωσαν πως ο αποφασιστικός παράγοντας να έρθουν στην Πρέβεζα ήταν το «συγγένειο». Ο Γιάννης Κοντομίχης λέει ότι ο ερχομός του αποτέλεσε αφορμή να 'ρθουν και τα κουινιάδια του. «Η οικογένεια το αδερφής μου το Βαγγελιώς έρχονταν μεριάτκα και καθότανε σε μένα», αφηγείται ο Περικλής Ζαβιτσάνος και συνεχίζει: «Δούλευε η αδερφή μου και ο γαμπρός μου. Τα παιδιά ο ένας στο Γυμνάσιο, ο άλλος ράφτς κι η κοπέλλα μοδίστρα. Κάτσανε εδώ 5 χρόνια. Τέλειωσε το Γυμνάσιο ο πρώτος και φύγανε από δω γύρω στο '64 - '65. Ήφερα εδώ και το παιδί τς άλλση αδερφής το παιδί, αφού πέθανε η αδερφή μου και παντρεύτκε ο πατέρας του». Πολλές φορές το κανάλι της εξ αγχιστείας συγγένειας χρησιμοποιείται αμέσως με τη δημιουργία του. Έτσι, στη δεκαετία του '60 κυρίως νιόπαντρα ζευγάρια ήρθαν στην Πρέβεζα, επειδή η κοπέλα είχε τον αδερφό ή την αδερφή της εδώ.

Μία δεύτερη μορφή μετακίνησης, πέρα από κείνη της οικογένειας, ήταν η περίπτωση των μεμονωμένων εργατών γης. Αυτοί χρησιμοποιούσαν το δίκτυο του «συγγένειο», αλλά, σε μεγάλο βαθμό, εκμεταλλεύονταν την εντοπιότητα, την ύπαρξη στην πόλη ατόμων από το ίδιο χωριό, οι οποίοι είχαν αναπτύξει καλλιέργεια οπωροκηπευτικών. Στα πρώτα χρόνια, οι Λευκαδίτες καλλιεργητές ήταν λίγοι και το δίκτυο αυτό όχι ιδιαίτερα εκτεταμένο. Ο Σταμάτης Φατούρος έχει τέτοιες εμπειρίες και θυμάται: «Μετά τον Εμφύλιο άρχισαν να 'ρχονται Λευκαδίτες από δύο λόγους: α. οικονομικός β. από ζήτημα συγκρούσεως δημιουργήθηκε κατάσταση. Η μεγαλύτερη μερίδα ήταν, διότι είχαν οικονομική δυσχέρεια από το βόρειο μέρος. Χάριν που είχα χωράφια πολλοί πέρασαν εργατές από μένα από το δικό μου χωριό. Πάμε στην Πρέβεζα, πάμε στο Σταμάτη, στο Νίκο για δλειά. Ήρθαν από το Σύβρο 10 - 12 οικογένειες».

Η κοινή καταγωγή αποτελούσε λοιπόν μαζί με την οικογένεια ισχυρό στοιχείο στην οργάνωση της στρατηγικής αγροτικής εξόδου για το Λευκαδίτη χωρικό. Ενισχύθηκε αυτό το δικαίωμα στά τέλη της δεκαετίας του '50 και σ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, όταν οι Λευκαδίτες μπόρεσαν να δημιουργήσουν δικά τους χωράφια. Η εντοπιότητα βέβαια παίζει το ρόλο της. Δεν επισημαίνεται αρχικά στην Πρέβεζα με τη μορφή καλλιεργητή συγχωριανού, που εξασφάλιζε μεροκάματο. Υπάρχει ως κίνηση στο χωριό. Από μερικά χωριά (π.χ. Κάβαλος) μετακινούνταν περισσότεροι, ίσως και λόγω της μεγάλης φτώχειας. Αυτό παρέσυρε πολλούς άλλους να πάρουν την τελική απόφαση.¹⁸

18. Η Ε. Sandis, *Refugees and Economic Migrants in Greater Athens*, National Centre of Social Research, Athens 1973, σ. 17, τονίζει ότι τα μεταναστευτικά ρεύματα και η επίδραση που άσκησαν είναι σπουδαία παράμετρος για την ανάλυση των χαρακτηριστικών των μεταναστών.

Εικ. 38. Το Ρολόι και ο χώρος μπροστά που λειτουργούσε ως χώρος εργασίας (φωτογραφία Βαγγέλη Κογιαντή).

Η περίπτωση των μεμονωμένων εργατών γης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Είναι εκείνοι, που δημιούργησαν τις αγορές εργασίας, και έδωσαν ιδιαίτερο τόνο στην πόλη. «Έρχονταν πολλοί από το χωριό μου. Μπορώ να σου πω ότι ερχόμασταν 50 άτομα. Εμαζευόμαστε στο ρολόι, στου Βλάσση. Εκαθόμασταν. Εφάχαμε για δλειά. Ερχόνταν ο Δενδρινός, ο Κωτσούλας και μας έπαιρναν. Εκαθόμασταν μια βδομάδα, δέκα μέρες. Μέναμε σε μια πρόσφυγα στην Κοκκινιά» (Ν.Κ.).

Οι εργάτες γης έρχονταν στην Πρέβεζα πολλές φορές και με τα πόδια. Είχαν ακούσει ότι εδώ χρειάζονταν εργατικά χέρια. Έτσι, έπαιρναν μαζί τους το τσαπί και το σακί και τραβούσαν προς τα μέρη της Πρέβεζας. Φορούσαν, συνήθως, παντελόνια τρύπια ή χιλιομπαλωμένα και ήταν ξυπόλυτοι. Στην καλύτερη περίπτωση φόραγαν στα πόδια τους τις πίγκες, δέρμα ακατέργαστο από γουρούνι που απλώς το στερέωναν με σύρμα. «Σε έκοβε η νίλα με τους Λευκαδίτες. Με τα παντελόνια μαζεμένα και τα παπούτσια τρύπια. Έρχονταν στο Γιάννη να τους βρει δουλειά. Α! Δεν είχαν να φάνε. Εγώ τους έβλεπα κι έκλαιγα. Τα ρούχα σκισμένα. Δεν είχαν να νοικιάσουν σπίτι. Δουλειά μόνο ήθελαν. Σαν τα σκυλιά δουλεύανε», αφηγείται η Πρεβεζάνα γυναίκα ενός Λευκαδίτη, που ήρθε στην Πρέβεζα πριν από τον πόλεμο.

Η οικτρή οικονομική κατάσταση ανακουφίζοταν από την αίσθηση της ομαδίας, ιδίως από τα χωριά που έρχονταν πολλοί. Αυτό τους πρόσφερε σιγουριά αλλά και τη δυνατότητα να νοικιάζουν στις περιφερειακές γειτονιές της Πρέβεζας (κυρίως στην Κοκκινιά, αφού προς αυτή την κατεύθυνση ήταν τα χωράφια) ένα δωμάτιο, όπου έμεναν πολλοί μαζί. Το σημείο αναφοράς ήταν η αγορά εργασίας στο κέντρο της πόλης, για την οποία μιλήσαμε στο πρώτο μέρος.

Αυτή η αγορά εργασίας ήταν το καφενείο του Βλάσση και ο χώρος γύρω από το ρολόι, όπου ήταν ο μητροπολιτικός ναός της Πρέβεζας. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο υπαίθριος χώρος είχε μεγαλύτερη λειτουργικότητα, αφού τον πρώτο καιρό δεν μπορούσαν να πληρώσουν και τον καφέ. «Εσυχνάζαμε στο Βλάσση. Δεν επηγαίναμε στην αρχή σε ταβέρνες. Τότες κατεβαίναμε κάθε βράδυ να βρούμε δλειά. Βρίσκανε εύκολα οι Λευκαδίτες. Βγαίνανε στην πιάτσα στο Βλάσση ή στο Σουρτζή για να 'ρθει ο αφεντικός να τους βρει» (Σπυρογιάννης Βερύκιος).

Σταδιακά, διαμορφώθηκαν και άλλες δύο αγορές εργασίας στις δύο εξόδους της πόλης, που οδηγούσαν στα χωράφια. Όσοι δεν είχαν βρει το βράδυ μεροκάματο, έπιαναν τις εξόδους αυτές και περίμεναν. Η μια, και η σημαντικότερη, βρισκόταν στην πόρτα του Αϊ - Λια, στο καφενείο του Σουρτζή και στη γέφυρα που ήταν εκεί.¹⁹ Τα περισσότερα και καλύτερα χωράφια ήταν σ' αυτή την κατεύθυνση και έτσι συγκεντρώνονταν οι περισσότεροι, δεδομένου ότι την ίδια περιοχή επέλεξαν οι Λευκαδίτες ως χώρο διαμονής.

Η τρίτη αγορά εργασίας, η οποία λειτουργούσε επίσης το πρωί, ήταν ο Φόρος, η πόρτα η «μεσιλιά». Οι σκαφτιάδες περίμεναν στο γιοφύρι που υπάρχει εκεί, έχοντας μαζί τους το τσαπί και το σακί. Στους παλιότερους Πρεβεζάνους είναι οικείες οι εικόνες των Λευκαδιτών, που περίμεναν καρτερικά τον «αφεντικό». Οι εργάτες γης πηγαινοέρχονταν στο χωριό τους κάθε βδομάδα, ώσπου να αποφασίσουν να μετακινηθούν οριστικά για μόνιμη εγκατάσταση στην Πρέβεζα ή να μεταναστεύσουν στην Αθήνα και την Αυστραλία, κατά κανόνα. Παράλληλα, ο θεσμός των αγορών εργασίας εξασθενίζει από το τέλος του '50 κι ύστερα,

19. Τα καφενεία παίζουν πάντα σπουδαίο ρόλο στην προσπάθεια του μετανάστη να προσαρμοστεί στο χώρο υποδοχής και λειτουργούν ως δίκτυο για ποικίλες ανάγκες. Βλ. S. Back Sutton, *Rural - Urban Migration in Greece*, στο βιβλίο: *Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives* (εισαγωγή - επιμέλεια M. Kenny και D. Kertzer), Urbana - Chicago - London 1983, σ. 235. Ο Vlachos τονίζει τη σημασία του καφενείου για τους Έλληνες μετανάστες στην Αμερική. Λέει: «Το καφενείο ήταν όμοιο με το σπίτι και την πατρίδα (...). Στα μεγάλα αστικά κέντρα κάθε τοποθεσία είχε το δικό της καφενείο, στο οποίο συζητούνταν τα νέα από το σπίτι και γράφονταν από τους λίγους μορφωμένους τα γράμματα στους συγγενείς πίσω στην Ελλάδα (...). Βλ. E. Vlachos, *The Assimilation of Greeks in the United States*, Athens 1968, σ. 90.

Εικ. 39. Η πόρτα του Αϊ-Λιά (στο βάθος) και το καφενείο του Σουρτζή (δεξιά), μια από τις αγορές εργασίας για τους Λευκαδίτες (φωτογραφία Βαγγέλη Κογιαντή).

Εικ. 40. Η Μεσινιά πόρτα και το καφενείο του Ρεμενιζά, η άλλη αγορά εργασίας για τους Λευκαδίτες.

δεδομένου ότι αναπτύσσονται περιβόλια και καλλιέργειες από Λευκαδίτες και ήταν εύκολο για τον εργάτη γης να βρει δουλειά, απευθυνόμενος απ' ευθείας στους χωριανούς του ή το «συγγένειο». Σήμανε όμως και η ώρα του περιορισμού του σκαφτιά, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '60, αφού οι περισσότεροι σκαφτιάδες μεταπήδησαν στην κατάσταση του καλλιεργητή, καθώς η Α.Τ.Ε. είχε αυξήσει τα καλλιεργητικά δάνεια. Επιπλέον, στη δεκαετία του '70 αρχίζουν να χρησιμοποιούνται τα μηχανικά μέσα στην καλλιέργεια.

5. Η εγκατάσταση και η ενσωμάτωση

5. 1. Τα μεσιακά

Λίγοι Λευκαδίτες «είχαν γρόνθο», όπως μου εξήγησε ένας πληροφορητής. Εννοούσε ότι είχε κάποια περιουσία στο χωριό του κι έτσι μπόρεσε από την αρχή να αγοράσει κτήμα. Αυτή τη δυνατότητα είχαν μόνο 17 νοικοκυριά από τα 71 της έρευνας (23,94%). Από τα 17 μάλιστα τα 4 δεν αγόρασαν κτήμα αλλά οικόπεδο. Είχαν έρθει στην Πρέβεζα ως ναυτικοί και οικοδόμοι και παρεπιπτόντως δούλεψαν ως σκαφτιάδες. Ο Στάθης Καββαδάς, ναυτικός, εξηγεί πώς ήρθε στην Πρέβεζα και γιατί πήρε το οικόπεδο: «Ο λόγος που με 'κανε κι ήρθα στην Πρέβεζα ήταν που η Πρέβεζα είχε 4 - 5 καΐκια που κουβάλαγαν σαββούρα. Ξέροντας ότι εδώ γίνεται αυτή η δλεια και για να μην απομακρυνθώ από την οικογένειά μου είπα να κάνω αυτή τη δλεια. Τα καΐκια μπήκαν όμως στην άκρη. Μπήκαν στη μέση τ' αυτοκίνητα. Έπρεπε να φροντίσω για τα παιδιά μου. Δεν ήμουν γεωργός και στην Πρέβεζα έπρεπε να ξέρς να σκάψεις. Εγώ δεν ήξερα και υπέφερα. Δουλεύαμε 20 ώρες τη μέρα αλλά δεν τα βολεύαμε καλά. Το μόνο που κατάφερα ήταν να πάρω ένα οικόπεδο στα Λευκαδίτικα να βάλω τα παιδιά μου. Είχα την τύχη να έχει η γυναίκα μου στο χωριό 7 - 8 ελιές».

Αυτοί λοιπόν, που είχαν τη δυνατότητα να ρευστοποιήσουν περιουσία στο χωριό για την άμεση αποκατάσταση στην Πρέβεζα, ήταν λίγοι και τυχεροί. Δεν ταλαιπωρήθηκαν πολύ. Λίγοι ήταν ακόμη εκείνοι, που δεν αποσκοπούσαν να αγοράσουν κτήματα. Οι περισσότεροι χωρικοί Λευκαδίτες εγκαταστάθηκαν στην Πρέβεζα είτε ως σκαφτιάδες είτε σε μεσιακά κτήματα.²⁰ Οι δύο μορφές

20. Ο ιδιοκτήτης έβαζε το κτήμα και οι ενοικιαστές τη δουλειά. Το πλεονέκτημα για το Λευκαδίτη, στην πρώτη φάση της εγκατάστασης, ήταν ότι ο ιδιοκτήτης του κτήματος αγόραζε τους σπόρους και έτσι μπορούσε να κάνει δική του καλλιέργεια.

Για τα μεσιακά βλ. Α. Μωυσίδη, *Η αγροτική κοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα. Παραγωγική και κοινωνική διάρθρωση στην ελληνική γεωργία (1950 - 1980)*, Αθήνα, 1986, σ. 105. S. Silverman, *Three Bells of Civilization. The Life of an Italian Hill Town*, New York 1975, σσ. 45 - 53. Ε. Αλεξάκης, *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1980, σ. 80.

μπορούσαν να είναι συμπληρωματικές. Οι σκαφτιάδες, όταν αποφάσιζαν να εγκατασταθούν οικογενειακά, φρόντιζαν να εξασφαλίσουν ένα κτήμα μεσιακό.

Η συντριπτική πλειοψηφία των Λευκαδιτών πέρασε από μεσιακά. Ήταν φτωχοί και η σχέση αυτή τους εξασφάλιζε στέγη και μεροκάματο. Στην Πρέβεζα, ήδη πριν από τον πόλεμο, είχαν δημιουργηθεί διάφορα περιβόλια, από εμπόρους, υπαλλήλους και επαγγελματίες. Πολλές φορές είχαν φροντίσει να φτιάξουν ένα πρόχειρο παράπηγμα για τα εργαλεία τους. Επιπλέον, υπήρχαν χέρσα χωράφια εγκαταλειμμένα για διάφορους λόγους.

Αυτή η πρόχειρη υποδομή αποτέλεσε ένα βοηθητικό παράγοντα στην προσπάθεια των Λευκαδιτών να εγκατασταθούν και να συνδεθούν με την οικονομία της Πρέβεζας. Η αναζήτηση του μεσιακού γινόταν μέσω τριών δικτύων: α. Του «συγγένειου». Ο Νίκος Ζαβιτσιάνος αφηγείται τη δική του περίπτωση: «Επήγα στο Μίχα στο Καλαμίτσι. Είχε χωράφια κι αμπέλια κι ελιές. Είχε κι ένα σπιτάκι μέσα. Ο μπατζανάκης μου μας επήγε. Μαζί επή(γ)αμε και το εκοιτάξαμε. Μετά επήγα κι επήρα τα παιδιά. Τα έβαλα σε μια βεντζίνα. Βήκα χρεωμένος τα εισιτήρια».

β. Της κοινής καταγωγής. Ο ιδιοκτήτης του κτήματος συνήθως ήταν εγκαταστημένος στην Πρέβεζα πριν από τον πόλεμο ή είχε μεταναστεύσει πιο μπροστά στην Αθήνα, Αμερική, ή Αυστραλία. «Όταν ήρθα εδώ τράβηξα στο Ζαμπέλη με την ταβέρνα που ήμασταν χωριανοί. Μού 'δωκε το δικό του. Είχε κι ένα σπίτι μέσα». γ. Της γνωριμίας από τα προηγούμενα χρόνια. Η δουλειά στην Πρέβεζα ως σκαφτιάς πρόσφερε γνώση του χώρου και αύξαινε τις πιθανότητες να βρει κάποιος κτήμα. «Σαν ήρθα με την οικογένεια, νοίκιασα του Δεντρινού του Νίκου με τον αδερφό μου. Είχα νοικιάσει 70 στρέμματα. Τα 'χα μισιακά. Τον Δεντρινό τον ήξερε ο αδερφός μου ο Γιάννης. Δούλευε εργάτης εκεί. Αυτός δεν μπορούσε να καλλιεργήσει. Δεν τον σύμφερνε να πάρει εργάτες. Μένουμε στο σπίτι που είχε στο κτήμα».

Τα με(ι)σιακά στην Πρέβεζα άνθισαν για είκοσι χρόνια περίπου (1945 - 1965). Οφείλουν την ύπαρξή τους στην οικονομική ανέχεια των Λευκαδιτών, γιατί μόνο έτσι θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν τη μετακίνηση από τη Λευκάδα στην Πρέβεζα, η οποία πρόσφερε δυνατότητες στο Λευκαδίτη «να πετάξει το σακί από την πλάτη, την κουρελού». Εξασφάλιζε σ' όλη την οικογένεια μεροκάματο και ταυτόχρονα συνένωνε τα εργατικά χέρια στο ίδιο έργο. Παράλληλα, όταν η οικογένεια είχε πολλά εργατικά χέρια, μπορούσε να στέλνει μερικά από τα μέλη της σε άλλα χωράφια για μεροκάματο ή τις γυναίκες να πάρουν μερικά κιλά λάδι.

Βασικό πλεονέκτημα των μεσιακών ήταν το σπιτάκι που υπήρχε μέσα και έτσι η οικογένεια ένιωθε σίγουρη. Ο Αντρέας Ασπρογέρακας θυμάται τη δική του περιπέτεια: «Επή(γ)α στο κτήμα του Πανέτη. Μισιακά. Φύγαμε από κει, γιατί επήραμε του Ζάβρα. Είχε και γης να βάλουμε φασόλια, κηπευτικά.

Μισιακά και κει. Στο Ζάβρα εκάτσαμε ένα χρόνο. Είχανε κι ένα καλυβάκι. Στο ένα δωμάτιο είκοσι γουρούνια και στο άλλο δωμάτιο τέσσερα παιδιά. Εβρώμαε. Μετά στο Σφονδύλη και μετά στον Καραμουστάκη στα Λογγίδια. Είχε ελιές εκεί. Επή(γ)αμε χειμώνα εκεί και κάτσαμε κάτω από την ελιά μέχρι που να φτιάξουμε σπίτι».

Το σπιτάκι λοιπόν που εξασφάλιζε τη στέγη στην οικογένεια, ήταν πλεονέκτημα. Εξίσου, όμως ενισχυτικό στοιχείο ήταν να διαθέτει και οπωροφόρα δέντρα. Αυτό αποτελούσε εγγύηση για την οικογένεια ότι θα είχε κάποιο εισόδημα, δεδομένου ότι, πριν από το 1950 αλλά και κατά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας αυτής, τα κηπευτικά δεν απορροφούνταν από την αγορά.

Το σύστημα του μεσιακού βόλευε αρχικά και τους Λευκαδίτες, οι οποίοι δε διέθεταν χρήματα, αλλά και τους ιδιοκτήτες, οι οποίοι είχαν παραμελημένα τα χωράφια τους και θεώρησαν τις ανάγκες των Λευκαδιτών ως μοναδική ευκαιρία να ξελογγώσουν τα κτήματά τους, τα οποία ήταν απάτητα. Έτσι, η εγκατάσταση, στην αρχή, σε μερικά κτήματα γινόταν χωρίς να έχει δικαίωμα ο ιδιοκτήτης στην παραγωγή για το διάστημα που εγκαθιστούσε τους εκμισθωτές. Αυτό κυμαινόταν από 2 - 3 χρόνια. «Νοικιάσαμε στο Καλαμίτσι 15 στρέμματα, του Βασίλη Περδίκη. Δωρεάν. Ήταν εξορία αυτός και μας το 'δωσε η μάνα του, γιατί ήταν λόγγος μέσα που δεν έμπαινε ούτε τανκς. Κάτσαμε ένα χρόνο και βγάλαμε τα λόγγια με τα χέρια και τους κασμάδες» (Σ.Σ.).

Οι Λευκαδίτες επομένως αξιοποιούν τα κτήματα της Πρέβεζας, τα εμπορευματοποιούν. Με πρωτόγονα μέσα και, πολλές φορές, με τα χέρια τους «ημερώνουν» τα χωράφια: «Νοίκιασα του γιατρού του Κατηφόρη στις Ράχες. Ερμάδι το 'χαν αυτοί. Μόνο δύο στρέμματα ήταν καλλιεργήσιμο. Το άλλο λούτσα» (Νίκος Σολδάτος). Οι Λευκαδίτες πληρώνουν την εγκατάστασή τους στα χωράφια με ατέλειωτες ώρες δουλειά που ανέδειξαν τα πρεβεζάνικα κτήματα, ώστε, όταν άρχισαν οι αγοραπωλησίες, μπόρεσαν να επιτύχουν καλές τιμές.

Η μεγάλη ροή Λευκαδιτών στην Πρέβεζα αύξησε τη ζήτηση μεσιακών. Παράλληλα, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50, άρχισε η αγορά κτημάτων. Έτσι, μεγάλωνε η προσφορά και οι παλιότερες οικογένειες, που δεν μπορούσαν να αγοράσουν, προωθούνται σε καλύτερα μεσιακά κτήματα, αφήνοντας τα άλλα για τους νεοφερμένους. «Επρωτοεγκαταστάθηκα στον Αϊ - Γιώργη. Μισιακό, του Νίκου Χόρτη που ήταν φύλακας στις φυλακές. Άμα μου περίσσευε, πάαινα και μεριάτκο. Είχα νοικιασμένο σπίτι στον Αϊ - Γιώργη. Μετά επήγα στον Κώστα Φίλιππα. Πάλι μισιακό. Κι εκεί είχα σπίτι νοικιασμένο. Έκατσα 3 - 4 χρόνια. 7 - 8 στρέμματα. Μετά επήγα στον Τσαντούλα. Δε μου 'παιρνε τίποτα. Με είχε σα φύλακα. Σαν γιατρό τον επρωτογνώρισα τότενες, που έβαλε υποψηφιότητα για δήμαρχος. Τον είχα και γιατρό. Εκείνος με βοήθησε. Ήταν παλιότοπος. Ήταν πρόεδρος του Ερυθρού Σταυρού και μου 'στελνε ρούχα για τα παιδιά μου. Μετά κατέβκα τρία χρόνια στο Νεκροταφείο, στου Κοντοχρή-

στου. Το σπίτι του Τσαντούλα ήταν μικρό. Δε μας χώραε. Του Κοντοχρήστου το νοίκιασα για τρία χρόνια. Από το 1963 - 1966. Ήταν τέσσερα στρέμματα κι επλήρωνα είκοσι χιλιάδες το χρόνο».

Η ανάπτυξη της καλλιέργειας επέτρεψε στους Λευκαδίτες να μεταπηδήσουν στο καθεστώς του ενοικίου. Το μεσιακό δεν είχε σταματήσει. Συνυπήρχε στη δεκαετία του '60. Το καθεστώς του ενοικίου ήταν πλεονέκτημα για το Λευκαδίτη, αφού του έδινε τη δυνατότητα να διαπραγματεύεται την τιμή και ήταν ο μόνος υπεύθυνος για το προϊόν του. Σταμάτησε «να 'ρχεται ο αφεντικός με μία τσάντα μεγάλη και να τη γεμίζει με ό,τι ήθελε. Εμείς τι να του λέγαμε. Θα μας έδιωχνε» (Γ.Φ).

5. 2. Η αγορά των κτημάτων και η οργάνωση της παραγωγής

Οι Λευκαδίτες ήρθαν στην Πρέβεζα, για να βελτιώσουν τη ζωή τους μέσω της αγροτικής οικονομίας. Όχι για να ενσωματωθούν μέσα από αστικά επαγγέλματα. Υπήρχε μια αγροτική συνείδηση, που τους οδήγησε στην Πρέβεζα και που σφράγισε τη σχέση τους με την οικονομία της και επηρέασε την οικογενειακή τους στρατηγική.

Έτσι, ήταν φυσικό, ως αγρότες με παρελθόν και με συνείδηση γεωργού, να εντάξουν στους στόχους τους την απόκτηση γης ως στοιχείου απαραίτητου για τη λειτουργία τους, που τους εξασφάλιζε κάποια σιγουριά. Ενδεικτικό πάντως για τη γεωργική συνείδηση είναι ότι τα περισσότερα κτήματά τους βρίσκονται στις πιο εύφορες περιοχές της Πρέβεζας. Αυτές βρίσκονται στο δυτικό τμήμα της πόλης και ανάμεσα στη νοητή προέκταση των οδικών αξόνων που αρχίζουν από την πόρτα του Αϊ - Λια και τη Μεσινιά πόρτα. Μετά την πόρτα του Αϊ - Λια γίνεται μία παρέκκλιση δυτικότερα, προς τον Αϊ - Γιώργη και τον Παντοκράτορα, για να συναντήσει την εθνική οδό Πρέβεζας - Ηγουμενίτσας. Έξω απ' αυτούς τους άξονες υπάρχουν πολύ λίγα λευκαδίτικα κτήματα. Μερικά βρίσκονται από τη μια και την άλλη μεριά της εθνικής οδού Πρέβεζας - Ιωαννίνων.

Τα κτήματα που βρίσκονται έξω από τον προνομιακό τομέα ήταν κατώτερης ποιότητας. Ήταν βαριά χώματα, βαλτώδη και ακατάλληλα για καλλιέργεια, αφού κρατούσαν τα νερά. Αντίθετα, τα κτήματα εντός του τομέα ήταν «ανάλαφρα, σχεδόν πούπουλο», κατά τη γνώμη πληροφορητή. Οι Λευκαδίτες, έχοντας τεράστια εμπειρία, διάλεξαν τα κατάλληλα κτήματα. Για να αποκαλυφθεί η διαφορά ανάμεσα στους τομείς κτημάτων, αρκεί να σημειωθεί ότι στο μη προνομιακό μέρος, η τιμή του χέρσου χωραφιού ήταν 500 δραχμές το στρέμμα το 1963, όταν το 1965 η τιμή στον προνομιούχο τομέα ήταν 1400 δραχμές τη ρίζα.

Πρέπει να υπογραμμίσουμε εδώ ότι οι αγοραπωλησίες πραγματοποιούνταν με βάση τη ρίζα, το ελαιόδεντρο. Ός τη διχοτόμηση της δραχμής αλλά και σ' όλη τη δεκαετία του '50 οι συναλλαγές είχαν ως βάση τους τη λίρα. Έτσι, ώς το 1950 η τιμή της ρίζας ήταν μισή λίρα. Από το 1951 ώς το 1954, οπότε έγινε η διχοτόμηση της δραχμής, έφτασε η τιμή στη μία λίρα. Και προηγουμένως βέβαια παρατηρήθηκαν περιπτώσεις να πουλιούνται τα λιόδεντρα με μία λίρα, αλλά αυτό έγινε σε κτήματα με ιδιαίτερα πλεονεκτήματα.

Η αυξανόμενη ζήτηση κτημάτων και η αξιοποίηση των μεσιακών αύξησε τις απαιτήσεις των ιδιοκτητών Πρεβεζάνων, ώςτε, όταν το 1955 έγινε αγορά με δύο λίρες τη ρίζα, ήταν έξω από τα καθιερωμένα και προξένησε αίσθηση στην αγορά της πόλης. Η εμπορευματοποίηση του ελαιώνα αύξησε το ειδικό βάρος του περιουσιακού στοιχείου των Πρεβεζάνων. Ήδη, μέσα σε μια πενταετία η τιμή από μισή λίρα έφτασε στις δύο.

Από τα τέλη της δεκαετίας του '50 η πληρωμή υπολογιζόταν σε δραχμές. Στο χρονικό διάστημα 1958 - 1962 η τιμή κυμάνθηκε από 500 ως 1000 δραχμές, ανάλογα με την περιοχή και αν τα ελαιόδεντρα ήταν αραιά ή πυκνά στο κτήμα. Ός το 1970 ακολούθησε σταδιακή αύξηση και το 1968 σημειώνεται πώληση ελαιοκτημάτος με τιμή 2000 το δένδρο. Η ζήτηση έχει αυξηθεί, καθώς από τα μέσα της δεκαετίας του '60 έχουν εντατικοποιηθεί τα δάνεια της Α.Τ.Ε. Τέλος, στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '70 η τιμή έφτασε τις 2500 δραχμές τη ρίζα.

Η αγορά των ελαιοκτημάτων όμως από τους Λευκαδίτες γινόταν με μοναδικό σκοπό να «ξεκολλώσουν» τις ελιές και να μετατρέψουν τα ελαιοκτήματα σε χωράφια, για να καλλιεργήσουν τα κηπευτικά. «Η πρώτη δλεια ήταν να ξεκολλώσουμε τσ ελιές. Οι Πρεβεζάνοι ήθελαν τα δέντρα για ομορφιά. Δεν τα εκμεταλλεύονταν. Εμάς μας ενδιέφερε η γης. Τις ρίζες τσι βγάναμε με τα χέρια. Επαίρναμε ένα μουλάρι και εδέναμε τη ρίζα. Πρώτα τσι ξεχώναμε. Σκληρή δουλειά. Πολύ σκληρή δουλειά. Και μετά είχαμε μια σάρα και σκίζαμε τα ξύλα και τα πηγαίναμε στο Γέρο το Φούρνο και πέρναμε κουραμάνα. Πρωτόγονα μέσα. Νερά δεν υπήρχαν. Επιφανειακά νερά. Οι τράπεζες δε δίνανε κίνητρα» (Σπύρος Κατωπόδης).

Για τους Λευκαδίτες ήταν άθλος να «ημερώσουν» ένα ελαιοκλήμα, να το κάνουν καλλιεργήσιμο. Η πρώτη δυσκολία ήταν το «ξεκόλλωμα». Ακόμα σοβαρό εμπόδιο αποτελούσε η έλλειψη νερών. Έτσι, η δεύτερη μέριμνά τους ήταν να «βγάλει» πηγάδι. Κάθε κτήμα για το Λευκαδίτη σήμαινε και νέο πηγάδι, το οποίο άνοιγαν με τα χέρια. Αργότερα, στα τέλη της δεκαετίας του '60, άρχισαν οι γεωτρήσεις. Τα κηπευτικά έχουν ανάγκη από συχνό πότισμα, ώςτε η εξασφάλιση νερού εντασσόταν στις προετοιμασίες για την καλλιέργεια.

Ο Λευκαδίτης λοιπόν της πρώτης γενιάς είναι δογματικά προσανατολισμένος στη γεωργική παραγωγή. Μοναδική του φροντίδα είναι να αγοράσει

κτήματα. Έτσι, φροντίζει να αναπτύξει τη δραστηριότητά του και δημιουργεί προϋποθέσεις, ώστε να έχει απασχόληση όλη τη χρονιά. Γι' αυτό δεν περιορίζεται στη μονοκαλλιέργεια. Δεν απασχολείται αποκλειστικά με την τομάτα. Κι αυτό βέβαια είναι αποτέλεσμα του γεγονότος, ότι το εισόδημά του προέρχεται, σχεδόν αποκλειστικά, από τη γεωργική απασχόληση. Κι όταν ακόμη κάποιο μέλος της οικογένειας δε δούλευε στο χωράφι, αυτό γινόταν στα πλαίσια του οικογενειακού προγραμματισμού, προκειμένου «να έχουμε τα φάρμακα και τα απαραίτητα, όταν η παραγωγή δεν είχε προκοπή» (Σ.Κ.), κάτι που ήταν συχνό φαινόμενο ως και τα μέσα της δεκαετίας του '70.

Ενδεικτικές συνέπειες ασφαλώς αυτού του προσανατολισμού του Λευκαδίτη είναι η φροντίδα του να φτιάξει περιβόλι και η ανάγκη να νοικιάσει άλλα κτήματα. Όσον αφορά το πρώτο, η τακτική των περισσοτέρων ήταν το κτήμα, που αγόραζαν, αφού το καλλιεργούσαν για κάποιο χρονικό διάστημα, να το μετατρέψουν σε περιβόλι φυτεύοντας κατά κανόνα πορτοκαλιές και λεμονιές. Το ενδιαφέρον τους αυτό εκπορευόταν από το ότι αισθάνονταν γεωργοί. Πρόκειται για μια επένδυση, που εξασφάλιζε ένα ικανοποιητικό εισόδημα. Σύμφωνα μάλιστα με έναν πληροφορητή, που έχει περιβόλι με 1000 δέντρα, σταμάτησε να κάνει εντακτική καλλιέργεια κηπευτικών, όταν μεγάλωσαν τα κλαριά.

Επιπλέον, το περιβόλι έχει και έναν άλλο ρόλο, που απορρέει πάλι από τη γεωργική συνείδηση του ιδιοκτήτη και εντάσσεται στον προγραμματισμό της ζωής του. «Το δρό μου κτήμα το έβαλα λεμόνια και πορτοκάλια. Για τα γεράματα που δε θα μπορέσω να δουλέψω και να πάρω χαρτζιλίκι» (Χ.Μ.). Η μετατροπή κάποιου κτήματος σε περιβόλι αποκαλύπτει τη βαθιά αίσθηση της γεωργικής τους συνείδησης, που τους οδηγεί να προνοήσουν για τα γεράματα.²¹

Από τα 71 νοικοκυριά της επιτόπιας έρευνας τα 31 δηλώνουν ότι έχουν περιβόλι. Η στρεμματική έκταση που καλύπτεται κυμαίνεται από 3 έως 20 στρέμματα κάθε περιβόλι, γεγονός που αναλογεί σε 200 έως 1000 δέντρα περίπου. Πάντως, τα συνήθη μεγέθη κυμαίνονται από 5 έως 10 στρέμματα και η προτίμηση κλίνει προς τα πορτοκάλια.

Ο αγροτικός προσανατολισμός όμως του Λευκαδίτη είχε και μιαν άλλη έκφραση, το ενδιαφέρον του δηλαδή να ενοικιάσει κτήματα.²² Τα ιδιόκτητα δεν επαρκούσαν, καθώς ένα μέρος από αυτά ή και το μοναδικό χωράφι μετατρέπονταν σε περιβόλι. Σ' αυτό συντέλεσε επιπλέον και η αποκλειστική του ενασχόλη-

21. Για αυτή την (παλιά πολύ έντονη) σχέση γεωργίας και γης πβ. Μ. Μερακλή, «Ο άνθρωπος της πόλης», στο βιβλίο του: Λαογραφικά Ζητήματα, Αθήνα 1989, σσ. 70 - 72.

22. Για την ενοικίαση γης και το ρόλο της στην ελληνική γεωργία βλ. Α. Μωυσίδη, ό.π., σσ. 102 - 124.

ση με τη γεωργία, οπότε είχε ανάγκη από κτήματα, για να κάνει αγρανάπαυση και για παράλληλες ποικίλες καλλιέργειες. Η κυριότερη καλλιέργεια ήταν η τομάτα. Ός τα μέσα της δεκαετίας του '60 γινόταν, στο μεγαλύτερο μέρος της, υπαίθρια. Παράλληλα, χρειάζονταν πολλά εργατικά χέρια, αφού έλειπαν τα μηχανικά μέσα.

Οι Λευκαδίτες βέβαια αρχικά είχαν πολυμελείς οικογένειες και απασχολούνταν οι ίδιοι. Αργότερα, από τη δεκαετία του '60 κι ύστερα, τεμαχίστηκε η αρχική οικογένεια, αφού τα παιδιά παντρεύτηκαν, κι έτσι πρόβαλε η ανάγκη να εξασφαλίσουν εργατικά χέρια, τα οποία κατά κανόνα ήταν γυναικεία. Οι γυναίκες αυτές ήταν Συρρακιώτισσες και από τα χωριά της Πρέβεζας (προσφυγοχώρια, Κοτσανόπουλο, Ωρωπός, Κρανιά). Πολλές απ' αυτές έμεναν σε κάποιο καλυβάκι, που είχαν οι καλλιεργητές, και άλλες πηγαινοέρχονταν στο χωριό τους με το αγροτικό αυτοκίνητο του αφεντικού.

Ο αριθμός των γυναικών κυμαινόταν από 2 - 6. Οι περισσότερες απασχολούνταν τον καιρό που μαζευόταν ο καρπός. Αντίθετα με τις γυναίκες, οι άντρες που χρησιμοποιούνταν ήταν Λευκαδίτες, κυρίως χωριανοί ή γνωστοί. Οι Λευκαδίτισσες σπάνια δούλευαν σε ξένα χωράφια. Συνήθως, έκαναν δικές τους καλλιέργειες και έρχονταν στην Πρέβεζα, όταν αποφάσιζε η οικογένεια να εγκατασταθεί μόνιμα. Δε συνόδευαν οι γυναίκες τους άντρες στην αρχική φάση της μετακίνησης.

Η υπαίθρια καλλιέργεια όμως δεν πρόσφερε διαρκή απασχόληση και σεβαστό εισόδημα στο Λευκαδίτη, που ήταν αναγκασμένος να νοικιάζει άλλες εκτάσεις, για να καλλιεργήσει πατάτες, μπιστανικά και διάφορα άλλα κηπευτικά (μελιτζάνες, πιπεριές, φασολάκια, αγγουράκια). Το νοίκιασμα γίνεται χαρακτηριστικό γνώρισμα της συμπεριφοράς του Λευκαδίτη ως γεωργού. Τα διαθέσιμα κτήματα είναι λίγα, καθώς μερικά μεταβάλλονται σε περιβόλια και άλλα οικοπεδοποιούνται στη δεκαετία του '70. Όσα υπάρχουν, ανήκουν σε παλιούς καλλιεργητές Λευκαδίτες, οι οποίοι έφυγαν από την Πρέβεζα, ή πρόκειται για αξιοποιημένα, στη δεκαετία του '50, κτήματα υπαλλήλων και εμπόρων. Η στενότητα αυτή ανάγκασε μερικούς να κάνουν μία ιδιότυπη ενοικίαση ελαιοκλήματος, η οποία πρόβλεπε να εκριζωθούν τα δέντρα από τον ενοικιαστή αντί της χρήσης του χωραφιού, πλέον, για καλλιέργεια.

Το νοικιασμένο χωράφι επιβαλλόταν στο Λευκαδίτη. Όλοι όσοι ασχολούνταν με τη γεωργική παραγωγή, νοίκιαζαν οπωσδήποτε χωράφια, είτε για κύρια είτε για συμπληρωματική παραγωγή. Το μέγεθος του χωραφιού κυμαινόταν από 5 ως 50 περίπου στρέμματα. Αυτές βέβαια είναι οι ακραίες περιπτώσεις. Συνήθως, νοίκιαζαν από 10 - 20 στρέμματα. Το μίσθωμα ξεκίνησε από 200 δραχμές το στρέμμα το πρώτο μισό της δεκαετίας του '50 και έφτασε τις 500 δραχμές ως το τέλος της δεκαετίας. Στην επόμενη δεκαετία το νοίκι κυμάνθηκε από τις 600 - 800 δραχμές, που μπορούσε να φτάσει και τις 1000, αν το κτήμα ήταν περιβόλι, που έδινε τη δυνατότητα στον ενοικιαστή να μαζεύει τον

καρπό. Στη δεκαετία του '70 το νοίκι έφτασε τις 2000 και στο τέλος της, λόγω της οικιστικής επέκτασης της πόλης έξω από την τάφρο, στις 4500 δραχμές.

Οι καλλιεργητές, αφότου επεκτάθηκε η καλυμμένη τοματοπαραγωγή, διέθεταν τα μικρά σε έκταση χωράφια τους, που απέμειναν μετά τη δημιουργία των περιβολιών, για να καλλιεργήσουν τομάτα. Τώρα, η τοματοπαραγωγή ήταν εντατική και αρκούσαν 3 - 5 στρέμματα για να ζήσει μια οικογένεια, αλλά και να ανταποκριθεί στις καλλιεργητικές ανάγκες, με δεδομένο το γεγονός ότι στη δεκαετία του '70 άρχισαν να περιορίζονται τα εργατικά χέρια. Έτσι, τα νοικιασμένα χωράφια τα χρησιμοποιούσαν για την καλλιέργεια πατάτας, λαχανικών και για μπουστάνι.

6. Οι οικισμοί

Οι Λευκαδίτες είχαν συγκεκριμένο γεωγραφικό προσανατολισμό στην πόλη και ως προς την επιλογή των χωραφιών τους και ως προς την ανάπτυξη των οικισμών τους. Στη μεγάλη τους πλειοψηφία εγκαταστάθηκαν έξω από την πόλη, έξω από την τάπια που οριοθετούσε τις αστικές λειτουργίες της πόλης. Ο τόπος εγκατάστασής τους βέβαια επηρεάστηκε από το λόγο που τους έφερε στην Πρέβεζα, την επαγγελματική τους ιδιότητα. Ήρθαν ως αγρότες και τα καλλιεργήσιμα χωράφια βρίσκονταν στο χώρο, που περιλαμβανόταν ανάμεσα στην πύλη του Αϊ - Λια, βορειοδυτικά, και τη Μεσινιά πύλη, νοτιοδυτικά. Ήταν φυσικό να αναπτυχθούν οι οικισμοί τους σ' αυτό το χώρο.²³

Ο κύριος ωστόσο οικισμός των Λευκαδιτών δημιουργήθηκε στην πόρτα του Αϊ - Λια, όπου, όπως έχει τονισθεί, υπήρχε μια από τις αγορές εργασίας. Εκεί, αγόρασαν οι εργάτες γης και όσοι δεν ήρθαν με χρήματα και αποφασισμένοι να αγοράσουν κτήματα. Αρκετοί από τους σημερινούς κατοίκους πέρασαν πρώτα από την πόλη, όπου νοίκιασαν δωμάτιο, και με την πρώτη ευκαιρία αγόρασαν οικόπεδο στην περιοχή που ονομάστηκε Λευκαδίτικα. Η έκταση του οικοπέδου κυμαινόταν από 800 - 1000 τ.μ.

Από τα 71 νοικοκυριά της επιτόπιας έρευνας τα 21 (29,57%) διαμέ-

23. Την ονοματοδοσία του οικισμού από το χώρο προέλευσης των μεταναστών ή από το επάγγελμά τους επισημαίνει ο Μ. Μερακλής, «*Αστική Λαογραφία*», Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 3 (1979), σ. 12.

Βλ. επίσης Λ. Λεοντίδου, *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909 - 1940*, Αθήνα 1989, σσ. 122 - 128. Ε. Σπαθάρη - Μπεγλίτη, *Οι αγγειοπλάστες της Σίφνου. Κοινωνική συγκρότηση - παραγωγή - μετακινήσεις*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1989, σ. 62.

Εικ. 41. Φούρνος σε σπίτι Λευκαδίτη (φωτογραφία Βαγγέλη Κογιαντή).

νουν στον κύριο οικισμό, που αναπτύσσεται δυτικά της πόρτας του Αϊ -Λια και κατά μήκος του τελευταίου τμήματος της τάφρου, στην έξοδο της προς το Ιόνιο. Στη μέση περίπου της παρατάφριας πλευράς δημιουργείται ένας οικιστικός άξονας που εφάπτεται στην τάφρο και κατευθύνεται προς τον Παντοκράτορα.

Η παρατάφρια πλευρά δημιουργήθηκε πριν από το 1950 σε κτήματα του Καπέλα. Το 1950 ένας πληροφορητής αγόρασε ένα στρέμμα με 17 λίρες. Ήδη οι Πρεβεζάνοι, που είχαν ιδιοκτησία σ' αυτή την περιοχή, την οικοπεδοποίησαν. Αντιλήφθηκαν τις ανάγκες των νέων πληθυσμών. Αυτό γίνεται πιο έντονο στην απέναντι πλευρά. Ο πληροφορητής Στάθης Καββαδάς εξιστορεί πώς απέκτησε οικόπεδο για να βάλει μέσα τα παιδιά του: «Όταν πρωτόρθα στην Πρέβεζα, νοίκιασα ένα σπίτι εδώ στην ντάπια. Ο θεός να το πει σπίτι. Πολύ μικρό. Περίπου ένα δωμάτιο. Πλίνθινο ήταν. Ήθελα όμως να 'χω δικό μου σπίτι. Εκεί που είναι τα Λευκαδίτικα, ήταν ένα μεγάλο κτήμα. Το 'χε ένας Πρεβεζάνος, ο Καλαϊντζάκης. Το πούλησε το '48 για ένα κομμάτι φωμί στο Μακρυγιάννη. Είχε μέσα 245 ελιές, απάνου από 60 στρέμματα. Το 1951 παίρνει απόφαση να το πουλήσει, να το κάνει οικόπεδα και μου λέει εμένα έτσι κι έτσι που με ήξερε. Πούλαγε γιαούρτι και πήγαινα εγώ κι έτρωγα. Τότες άρχισαν οι Λευκαδίτες και έρχονταν με λίγη σερμαγιά.

Αν βρεις κανένα Λευκαδίτη, πές του ότι πουλάω δύο λίρες την ελιά και τα έξοδα του αγοραστή. Τότες ήταν ευκαιρία να πάρω κι εγώ. Να πάρω ένα

κομματάκι να βάλω τα παιδιά μου. Είχα την τύχη να έχει η γυναίκα μου 7 - 8 ελιές στο χωριό. Πήγα στη Λευκάδα κι ευτυχώς βρήκα ένα αγοραστή, γιατί οι αγοραστές έφυγαν. Κονόμησα 18 λίρες. Ο Μακρυγιάννης τις ήθελε λίρες χρυσές κι εγγλέζικες. Πάω και του λέω. Κονόμω κάτι λίρες και θέλω να μου δώξ κι εμένα. Ήμουν ο δεύτερος. Μου λέει. Διάλεξε όπου θέλεις και έλα το βράδυ να σου βάλω τα σύνορα. Μέραζε τα σύνορα ανάμεσα στις ελιές. Εκοίταζα εγώ να πιάνουν πολύ τόπο οι ελιές. Ο τόπος με ενδιέφερε. 2400 τ.μ. 16 λίρες. Κόστιζαν 32 λίρες όμως κι εγώ είχα 16. Είναι την άλλη μέρα του Αη Βασιλείου. Του λέω Χρήστο, εντάξει. Όταν τελειώσαμε τα σύνορα, του λέω. Να σου πω ένα νέο. Μέχρι αυτή τη στιγμή που μιλάμε οι ελιές κάνουνε 32 κι εγώ έχω 18. Με το που μου λέει έγινε, μου φάνηκε πως πέταξα στον ουρανό. Μου λέει σε τρεις μήνες. Πάμε κάτω και κάνουμε ένα χαρτί. Τριάντα Μάρτη το βράδυ του 'δωκα τις τελευταίες λίρες και τις 3 Απριλίου η λίρα πήγε 300 από 150 δραχμές».

Στον κεντρικό λοιπόν οικισμό επιδιώκουν να αποκτήσουν οικόπεδο όσοι Λευκαδίτες δεν έχουν τη δυνατότητα να αγοράσουν κτήμα ή δεν έρχονται ως εργάτες γης. Έτσι, από τα 21 νοικοκυριά του οικισμού τα 12 δεν ασχολήθηκαν αποκλειστικά με τη γεωργία. Οι άντρες των τριών ήρθαν ως ναυτικοί, των δύο ως οικοδόμοι, των δύο ως φαραδες - εργάτες γης και των υπολοίπων ως εργάτες γης. Δεν είχαν τη δυνατότητα να αγοράσουν χωράφια ούτε είχαν πολυμελή και σε κατάλληλη ηλικία οικογένεια, ώστε να νοικιάσουν χωράφι μεσιακό.

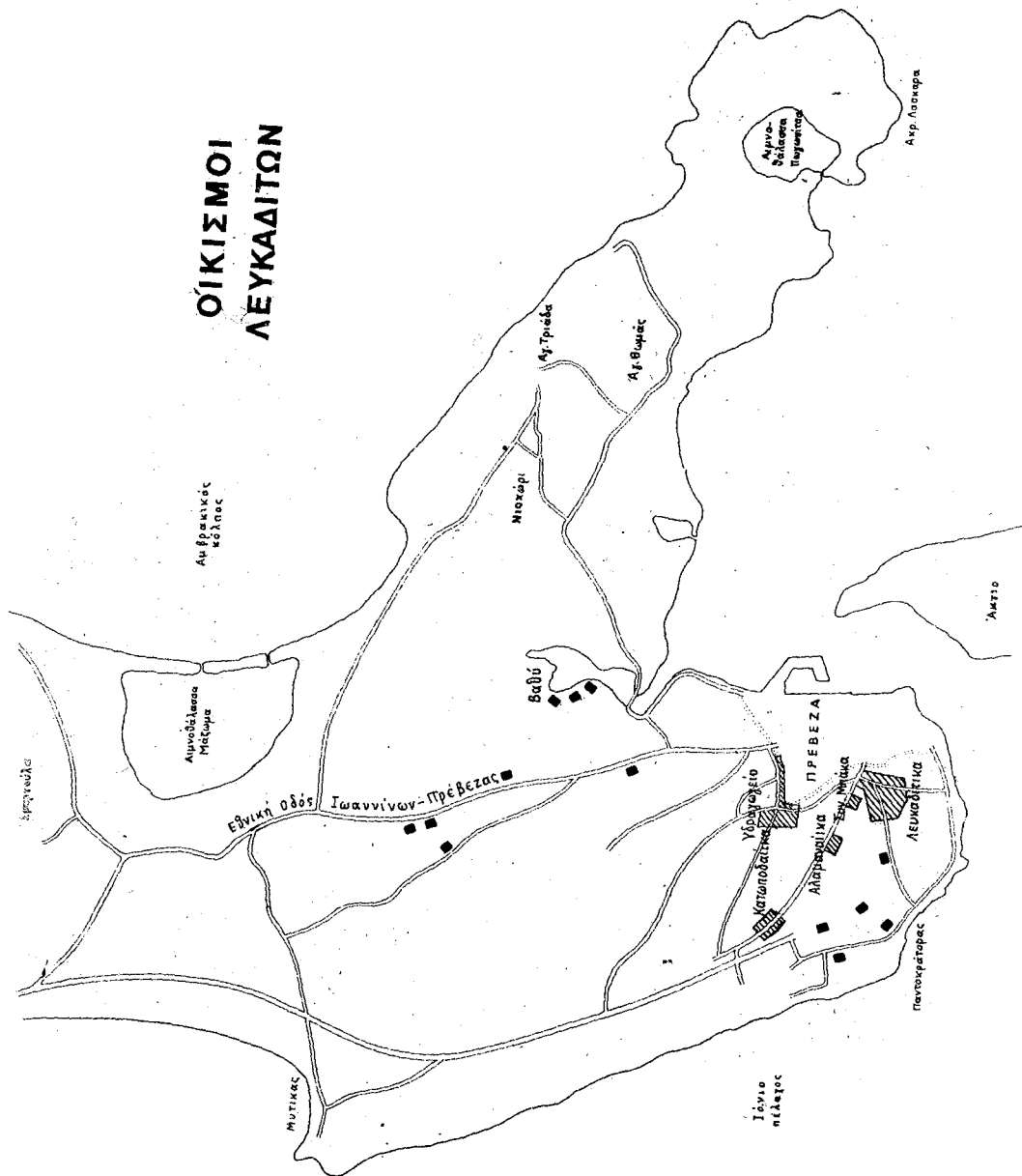
Αντίθετα, όσοι ήρθαν στην Πρέβεζα με χρήματα ή νοίκιασαν μεσιακά χωράφια, αγόρασαν πιο μακριά από την πόλη, στους δύο οδικούς άξονες που ξεκινούν αντίστοιχα από την πόρτα του Αϊ - Λια και τη Μεσιλιά πόρτα και συναντούν την εθνική οδό Πρέβεζας - Ηγουμενίτσας. Έτσι, κατά μήκος αυτών των αξόνων εγκαθίστανται 29 (40,84%) νοικοκυριά, τα περισσότερα χτίζοντας το σπίτι τους μέσα στο χωράφι. Μόνο 4 αγόρασαν οικόπεδο στη βορειοδυτική εξωτερική πλευρά της τάπιας και αυτά δεν ασχολήθηκαν με την καλλιέργεια ως κύριο επάγγελμα. Είχαν έρθει στην Πρέβεζα πριν από το 1945 και ασχολήθηκαν και με άλλα επαγγέλματα (εργάτες, μεταφορές).

Εκτός όμως απ' αυτούς τους οικισμούς, στη δεκαετία του '60 δημιουργήθηκε και ο οικισμός του Μπάκα, όπου εγκαταστάθηκαν οικοδόμοι που καθυστέρησαν να έρθουν στην Πρέβεζα, αλλά και παιδιά παλιότερα εγκατεστημένων Λευκαδιτών, οι οποίοι διαμένουν σε ενοικιασμένα σπίτια και ασχολούνται με τη γεωργία (6 νοικοκυριά).

Συνολικά, αν προσθέσουμε τα 3 νοικοκυριά, που διαμένουν στην οδό Αγγίου Γεωργίου - Παντοκράτορα, μέσα στον προνομιακό τομέα προτίμησαν να εγκατασταθούν τα 59 νοικοκυριά της επιτόπιας έρευνας, (ποσοστό 83,09%).

Από τα υπόλοιπα 12 τα 3 νοικοκυριά έμεναν μέσα στην πόλη και ασχολούνταν με την καλλιέργεια. Τα άλλα 9 διάλεξαν να εγκατασταθούν έξω από τον προνομιακό τομέα (12,67%). Οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν κατά μή-

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΛΕΥΚΑΔΙΤΩΝ

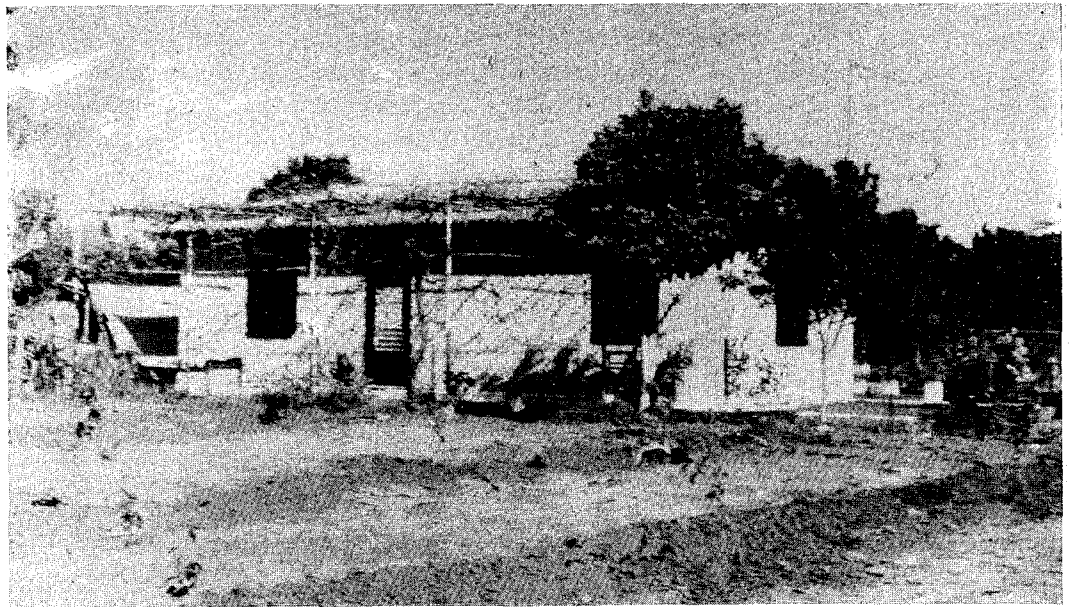
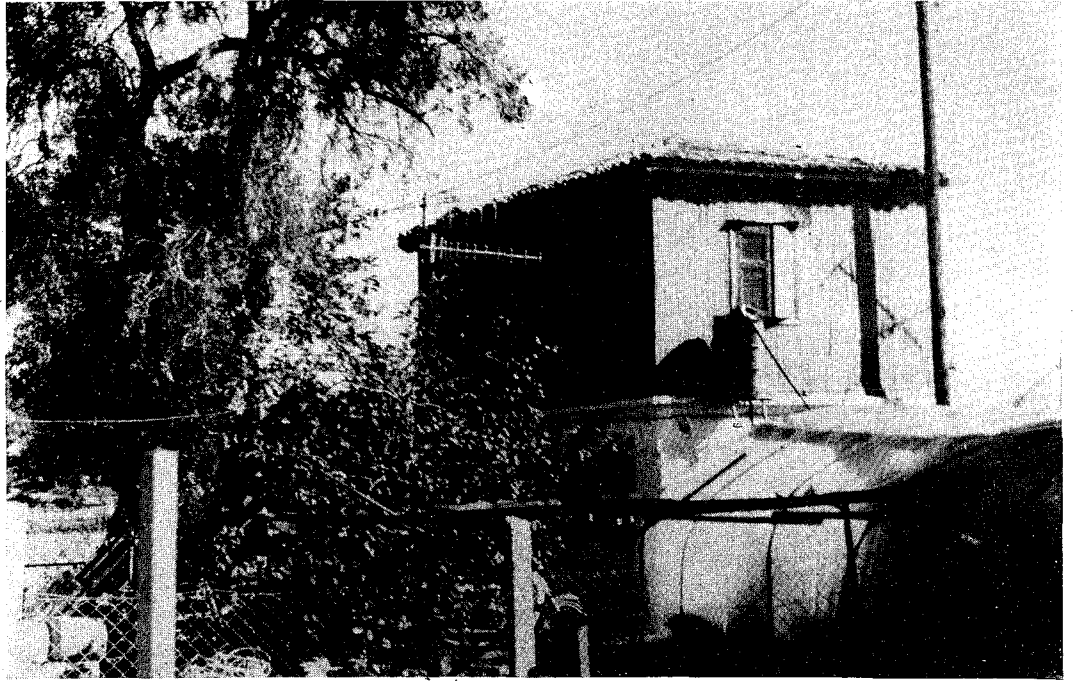
κος της εθνικής οδού Πρέβεζας - Ιωαννίνων, όπου αναπτύχθηκαν οι οικισμοί των Συρρακιωτών, μέσα σε ιδιόκτητα χωράφια. Ελάχιστοι (3 νοικοκυριά) προτίμησαν την προέκταση της τρίτης πόρτας, της Βρυσούλας, και οικοπέδα στην περιοχή Βαθύ.

Σ' αυτούς τους οικισμούς λοιπόν εγκαταστάθηκαν οι Λευκαδίτες και εξακολουθούν ως σήμερα να διαμένουν. Όταν αγόραζαν το οικόπεδο ή το κτήμα, πρώτη τους ενέργεια ήταν να στήσουν ένα σπίτι, για να στεγάσουν την οικογένειά τους. Οι μορφές που έπαιρνε το σπίτι ήταν τρεις: 1. Ήταν ένα πλίνθινο σπίτι. Ο Γεράσιμος Καχιούζης αφηγείται πώς έφτιαξε αυτός το σπίτι του στον οικισμό των Λευκαδίτικων: «Όταν επέσαμε εδώ, δλεύαμε σκληρά και με οικονομία αγοράσαμε ένα οικόπεδο μισό στρέμμα. Το '54 από τον Καπέλα. Το σπίτι το φτιάξαμε το '58. Όταν αγοράσαμε το χωράφι ετούτο, επέσαμε πάλι στη δλεια. Με το μεροκάματο και με την οικονομία μας και μας είχε στείλει κι ο αδερφός μου κάτι λεφτά από την Αμερική. Τότε βάλαμε και φτιάξαμε πλιθάρι. Βγάλαμε χώμα από το χωράφι, ρίξαμε άχυρο κι ύστερα το ζυμώσαμε και κόψαμε πλιθάρια. Τα πλιότερα σπίτια στα λευκαδίτικα είναι με πλιθάρι. Φτιάξαμε δύο δωμάτια. Ύστερα από χρόνια φτιάξαμε κολλητά κουζίνα. Ακόμα ζούμε σ' αυτό το σπίτι».

Συνήθως, το πλίνθινο σπίτι ήταν ορθογώνιο με ένα ή δύο το πολύ δωμάτια. Οι συνθήκες διαβίωσης σ' αυτά τα σπίτια πολλές φορές ήταν τραγικές, όπως θυμάται ο Κώστας Βρεττός: «Στην αρχή φτιάξαμε πλιθένιο σπίτι. Σπίτι απρόκοφτο. Κάθε φθινόπωρο που έπιανε τα πρωτοβρόχια έπεφτε το μισό. Είχα έξι παιδιά σ' ένα δωμάτιο. Ήρθε ο γιατρός να δει τα παιδιά και το πρωί έπεσε το σπίτι». Πολλές φορές έλλειπαν τα παράθυρα και οι εσωτερικές πόρτες. Μόνο η εξωτερική πόρτα υπήρχε. Δίπλα από το βασικό οίκημα πρόσθεταν αργότερα ένα ή δύο δωμάτια, έτσι που το σπίτι αποκτούσε επιμήκη μορφή.²⁴ Κοντά στην κουζίνα έφτιαχναν το φούρνο, ο οποίος συναντιέται, ιδίως στους οικιστικούς πυρήνες που βρίσκονταν μακριά από την πόλη και δεν ευκαιρούσαν ούτε είχαν μεταφορικό μέσο, ώστε να προμηθευθούν αγορασμένο φωμί.

β. Μια δεύτερη μορφή σπιτιού ήταν ο τσατμάς και γ. Το αχυροκάλυβο ή βοϊδοκάλυβο, για τα οποία θα μιλήσουμε εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο, όπου θα ασχοληθούμε με τους Συρρακιώτες. Εδώ, θα μπορούσαμε να προσθέσου-

24. Το χτίσιμο του λευκαδίτικου σπιτιού, στην κεντρική περιοχή τουλάχιστον, ακολουθεί τους κανόνες της αυθαίρετης δόμησης. «Η κατοικία δεν κατασκευάζεται ποτέ σε μία μόνο φάση, μια κι έξω». Δ. Φατούρος, Κ. Χατζημιχάλης, «Αυτογενής οικισμός στην περιοχή της Θεσσαλονίκης», στο βιβλίο: Μελέτες για την κατοικία στην Ελλάδα. (επιμέλεια Δ. Φατούρος, Α. Παπαδόπουλος, Β. Τεντοκάλη), Θεσσαλονίκη 1979, σ. 264.

Εικ. 42. Σπίτια Λευκαδιτών από τσίγκο. Ο τόπος αυτός ήρθε στην Πρέβεζα από τη σεισμόπληκτη Λευκάδα.

με και δύο περιπτώσεις σπιτιών ξύλινων με εξωτερική επίστρωση τσίγκου, ένα μοντέλο φερμένο από τη Λευκάδα, όπου χρησιμοποιήθηκε, μετά τον καταστροφικό σεισμό.²⁵ Δεν επικράτησε όμως, γιατί απαιτούσε έξοδα η εξασφάλιση της ξυλείας.

Οι παραπάνω μορφές και ιδίως τα πλίνθινο σπίτι χρησιμοποιήθηκαν ως τα μέσα περίπου της δεκαετίας του '60, οπότε άρχισαν να χτίζονται τα πρώτα σπίτια με τούβλα. Τα περισσότερα όμως κατοικούνταν στις αρχές του 1970. Τα παλιά σπίτια συνήθως δεν κατεδαφίζονταν, όταν χτιζόταν το καινούργιο σπίτι. Χρησιμοποιούνταν ως κουζίνες, κατά κανόνα.

7. Μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς και διείσδυσης στην πόλη

7. 1. Τα ψώνια - ψυχαγωγία

Οι Λευκαδίτες, όταν έρχονταν στην Πρέβεζα, καταλάμβαναν συγκεκριμένη θέση και στην οικονομία της πόλης και στον οικιστικό της ιστό. Ήρθαν ως αγρότες και εγκαταστάθηκαν στον περιαστικό χώρο, τον οποίο οριοθετούσε η τάφος.

Πέρα από την καθαρά παραγωγική τους δραστηριότητα, έπρεπε να ικανοποιήσουν και τις στοιχειώδεις καταναλωτικές ανάγκες, κυρίως το ψωμί, ζυμαρικά και ελάχιστο κρέας. «Πήγαινε η πατάτα γόνα», βέβαια, και πολλές φορές «δλεύαμε νύχτα μέρα και είχαμε ένα ντενεκέ δεμένο απόνα δέντρο, όπου έβραζε συνέχεια η πατάτα» (Γ.Π.). Παρόλα αυτά έπρεπε να εξασφαλίσουν και κάποια άλλα είδη. Το λάδι το έφερναν οι γυναίκες της οικογένειας που πήγαιναν για κάποια μεροκάματα ή μάζευαν τις ελιές από τα χωράφια που νοίκιαζαν. «Άλλοτε όμως κοινομάγαμε λίγο λαδάκι στη ζούλα. Εμαζεύαμε από τσ ελιές που είχαν παρατήσει οι Πρεβεζάνοι» (Γ.Π.).

Το βασικό για το Λευκαδίτη να εξασφαλίσει τον μπακάλη και το φούρναρη. Το κρέας ήταν λιγιστό. «Αγοράζαμε μια φορά τη βδομάδα κρέας, μισό κιλό για πέντε άτομα» (Γ.Κ.). Η γνωριμία λοιπόν του μπακάλη και του φούρναρη γινόταν μέσω του αφεντικού, που πρόσφερε την εγγύηση της γνωριμίας του, για μικρές άλλωστε ποσότητες. Άλλοτε ήταν ο ιδιοκτήτης του μεσιακού,

25. «Συνήθως οι μετανάστες προσπαθούν να δημιουργήσουν οικιστικές και κοινωνικές συνθήκες ανάλογες προς το περιβάλλον της μικρής οικιστικής μονάδας απ' όπου προέρχονται». Ε. Σορώκος, «Οικιστική δομή και κοινωνικοποίηση», Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών, 23 (1975). σ. 143.

που τύχαινε να έχει και μπακάλιο. «Μας έστειλε ο αφεντικός σ' ένα δρόμο του άνθρωπο. Είχε εμπιστοσύνη αυτός» (Πάνος Βερούκιος). Μερικές φορές η δυνατότητα να φωνάζει ο Λευκαδίτης επί πιστώσει εμπλεκόταν με δίχτυα πολιτικής πελατείας. Ο πληροφορητής Α.Δ. καταθέτει τη δική του εμπειρία: «Εδώ μας έβλεπαν σαν ξένους. Σου δίνουν βερεσέ αλλά για εκμετάλλευση. Αν είχε πέντε σου το 'διναν δέκα πέντε και σε 'πιαναν από τη μύτη να ψηφίσεις εκεί που ήθελε αυτός. Ένας Λευκαδίτης μπακάλης κράταγε πενήντα ψήφους». Τέλος, η πίστωση δινόταν σε προϊόντα δεύτερης ποιότητας. Αυτό συνέβαινε κυρίως με το ψωμί. «Μας έδινε ψωμί. Του έμεναν από την προηγούμενη μέρα και με φώναζε. Γιόμιζα ένα σακί ψωμί» (Ν.Ζ.).

Οι σχέσεις λοιπόν των νεοφερμένων πληθυσμών με την πόλη είναι περιορισμένες στην αρχή και εξαντλούνται στην εξεύρεση μεσιακού και στην εξασφάλιση πίστωσης. Οι δεσμοί είναι χαλαροί και οι Πρεβεζάνοι αντιμετωπίζουν τους Λευκαδίτες με κάποια καχυποψία οφειλόμενη σε τοπικιστικές αντιθέσεις και τη γενικότερη αντίληψη που επικρατούσε για τους Επτανήσιους.²⁶ Αυτή η αντίληψη ενισχύθηκε από την αδυναμία των φτωχών χωρικών Λευκαδιτών να ανταποκριθούν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις, εξαιτίας της οικονομικής εξαθλίωσης που έφτανε ως την πείνα.

Έτσι, η διείσδυση του Λευκαδίτη στον αστικό χώρο είναι αποσπασματική και αφορά την ικανοποίηση στοιχειωδών αναγκών. Πραγματοποιείται με πολλές δυσκολίες. Ο Γιάννης Μαργέλης εξιστορεί την προσπάθειά του να αποκτήσει ερείσματα στον αστικό γύρω: «Όταν πρωτόρθαμε εμείς εδώ, τα πρώτα χρόνια ήταν δύσκολα. Δε μας πιστώνανε ή μας πιστώνανε για λίγα πράγματα. Μισό κιλό ρύζι, μισό κιλό μακαρόνια. Έστερα δεν τρώγαμε κιόλας. Λαφάνες τρώγαμε.

Στην αρχή η γυναίκα μου φόραγε λευκαδίτκα. Αρχισε ο ένας κι ο άλλος. Α, μωρέ, να τα βγάλς τα λευκαδίτκα. Να τα βγάλει αλλά πώς. Επήγαμε στον μπάρμπα Πάνο Νέσσερη. Του είπαμε: Είμαστε αυτοί, έχουμε χωράφι εκεί. Θέλουμε να μας πιστώσεις. Ό,τι θέλς, μου είπε. Θέλαμε όμως ρούχα για τη γυναίκα να αλλάξει τα λευκαδίτκα. Έτσι κι έτσι του είπα και θα στα δώκω σε δυο μήνες. Ήταν λίγα λεφτά. Κοίταξε, μου λέει, αλλά θέλω να μου φέρς το Νίκο το Φατούρο. Με το μπάρμπα Νίκο συνδεόμαστε αλλά ντρεπόμουν να του το πω. Φεύγουμε από κει και πάμε στο Λαϊνά. Τελείως άγνωστος. Του συστήθκα. Ευτυχώς ήξερε τον αδερφό μου το Ζώη, που ήταν χωροφύλακας και μου 'δωκε».

26. Οι Πρεβεζάνοι δε θεωρούσαν τους Λευκαδίτες φερέγγυους. Ακόμη, υπήρχε προκατάληψη από την περίοδο της κατοχής, όταν μερικοί ήρθαν από τη Λευκάδα με τα πριάρια και πλιατσικολόγησαν στη βομβαρδισμένη από τους Ιταλούς Πρέβεζα.

Η σχέση αυτή με την πόλη όριζε και τη μορφή ψυχαγωγίας, η οποία αρχικά περιοριζόταν στα καφενεία, που λειτουργούσαν ως αγορές εργασίας και αργότερα σε μερικές ταβέρνες. Οι επαφές άρχισαν να γίνονται συχνότερες στα τέλη της δεκαετίας του '60 και αρχές της δεκαετίας του '70, όταν βελτιώθηκε η οικονομική τους κατάσταση, οπότε σταμάτησαν να φωνίζουν με πίστωση και μπορούσαν να διαλέγουν το κατάστημα, από το οποίο θα φώνιζαν. Παράλληλα, πύκνωσαν οι επισκέψεις σε ταβέρνες και οι οικογενειακές εξοδοί του Σαββατοκύριακου του καλοκαιριού. Πρέπει να τονίσουμε όμως ότι οι Λευκαδίτες άντρες από νωρίς είχαν αποκαταστήσει επικοινωνία με την πόλη μέσα από τις ταβέρνες, όπου έπιναν κρασί. Αφότου εγκαταστάθηκαν μόνιμα, συνήθισαν να επισκέπτονται το Σαϊτάν Παζάρ και τα άλλα καπηλειά, γεγονός που δημιούργησε την εικόνα του χαλαστή, πιοτή και μη προγραμματισμένου οικογενειάρχη για το Λευκαδίτη.

7. 2. Η οικογένεια και η στρατηγική της στο γάμο

Η λευκαδίτικη οικογένεια, που πραγματοποίησε τη μετακίνηση στην Πρέβεζα, βοήθησε πολύ και στη μετακίνηση και στην εγκατάσταση στην πόλη. Η απόφαση για μετακίνηση λαμβανόταν μέσα στην οικογένεια, η οποία έστελνε τον αρχηγό της ή ένα από τα μέλη της, κατά κανόνα το μεγαλύτερο ή κινητικότερο αγόρι, να διαπραγματευθεί το μεσιακό.

Η οικογένεια, κατά κανόνα, ήταν πολυμελής και αυτό αποτελούσε ευνοϊκό όρο, για να νοικιάσουν μεσιακό και να δουλέψουν όλοι, ώστε να μπορέσουν να αγοράσουν δικό τους χωράφι, κάτι που ήταν και ο βασικός τους στόχος. Έτσι, τα πρώτα χρόνια η οικογένεια ήταν μαζί. Η ενότητα αυτή κρατούσε για λίγο, 3 - 4 χρόνια, ώσπου να γίνει η πρώτη αγορά και να χτίσουν κι άλλα σπίτια. Τότε, αποχωρούσε ο μεγάλος αδερφός, ο οποίος έμενε εκεί, κοντά, σε κάποιο από τα κτήματα που είχαν αγοράσει μαζί.

Τα αδέρφια που απέμειναν, συνέχιζαν να είναι μαζί, ώσπου να παντρευτούν κι αυτά. Οι περιπτώσεις, όπου τα αδέρφια κάθονταν στο ίδιο σπίτι με τις οικογένειές τους και συνεργάζονταν στην παραγωγή, είναι ελάχιστες. Αποδίδουν οι Λευκαδίτες τις διασπαστικές τάσεις στις νυφάδες τους « Ένας ένας αδερφός που παντρεύονταν χωρίζε. Τς οικογένειες τσι διαλύουν το ξένο αίμα. Ο καθένας μας που αποκτούσε οικογένεια πάαινε στην άκρη, γιατί πέφτει μίσος από τσι γυναίκες» (Β.Κ.).

Οι λόγοι λοιπόν που συγκρατούσαν ενωμένη τη λευκαδίτικη οικογένεια, ήταν, κατά κύριο λόγο η οικονομική εξαθλίωση και η αντίληψη ότι μόνο έτσι θα μπορούσαν να εγκατασταθούν στην πόλη. Όμως, αυτό περιοριζόταν στα πρώτα βήματα. Δεν έγινε βασικό στοιχείο της στρατηγικής τους για οικονομική ανέλι-

ξη. «Ο πρώτος μου γιος έκατσε μαζί δύο χρόνια. Μετά χώρισε. Έβαζε ντομάτα δικιά του εδώ στο κτήμα. Δε κάτσανε μαζί τα παιδιά μου να γίνουν» (Γιάννης Κοντομίχης). Οι Λευκαδίτες είχαν ως πρότυπό τους την πυρηνική οικογένεια, μια τάση που ενισχύθηκε από τις επιλογές τους στο γάμο, οι οποίες βοήθησαν στην κυριαρχία του τύπου αυτού οικογένειας.

Έτσι, η οικογένεια καταγωγής αποκτά σημασία για το διάστημα της εγκατάστασης και όσο να δημιουργήσει το κάθε παιδί τη δική του. Μια δέσμευση για τους αρσενικούς ήταν να παντρεύουν τις αδερφές τους. Αυτό ίσχυε για τους ανύπαντρους. Όσοι είχαν ήδη παντρευτεί, δεν είχαν ευθύνες και η προίκα τους ανήκε αποκλειστικά σ' αυτούς. Δεν έμπαινε στην οικογένεια είτε ως κεφάλαιο για την παραγωγική και επενδυτική τους δραστηριότητα είτε ως ενίσχυση της προίκας των αδερφάδων.

Οι αδερφοί λοιπόν ενδιαφέρονται για τις αδερφές τους, θέλουν πρώτα «να διώξουν τα αδύνατο μέρος». Δεν ενδιαφέρονται όμως να τις παντρεύουν οπωσδήποτε με Λευκαδίτες. Αυτό βοηθάει να συνδεθούν ευκολότερα με τον πληθυσμό της πόλης. Απουσιάζει η έντονη αίσθηση της κοινότητας, που θα περιόριζε τη στρατηγική του γάμου στα όρια της πληθυσμιακής τους ομάδας. «Δε μας έγνοιαζε να 'ναι ο γαμπρός Λευκαδίτης. Εκοιτάζαμε να διώξουμε πρώτα τα κορίτσια» (Γ.Σ.).

Κάποια μορφή περιορισμού στην επιλογή του συντρόφου παρατηρείται στους άντρες, όπως φαίνεται από την ανάλυση των στοιχείων της επιτόπιας έρευνας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Τρόπος γάμου Λευκαδιτών και προέλευση συζύγων

	Περίοδοι γάμου						Σύνολο	%
	1950 - 59	%	1960 - 69	%	1970 - 79	%		
A. Τρόπος γάμου:								
α. Συνοικέσιό...	26	81,25	28	51,85	16	31,37	70	51,09
β. Γνωριμία.....	6	18,75	26	48,14	35	68,62	67	48,90
σύνολο	32		54		51		137	
B. Προέλευση:								
α. Λευκαδίτες..	21	65,62	14	25,92	8	15,68	43	31,38
β. Ξένοι	11	34,37	40	74,07	43	84,31	94	68,61

Πηγές: Επιτόπια έρευνα

Συνολικά, από τους 137 γάμους, που έκαναν οι Λευκαδίτες στη μεταπολεμική περίοδο, οι 94 (68,61%) έγιναν με μη Λευκαδίτες, γεγονός που δε μαρτυρά καμιάν αγχίστρωση από την ομάδα καταγωγής. Οι Λευκαδίτες αναζητούν ποικίλες διεξόδους στο γάμο τους.

Μόνο στην πρώτη περίοδο διαπιστώνεται προσκόλληση στους πατριώτες και συντηρητική αντιμετώπιση της επιλογής του συντρόφου, γεγονός που επισημαίνεται πιο πολύ ανάμεσα στους άντρες. Από τους 32 γάμους που πραγματοποιήθηκαν την περίοδο 1950-59, οι 21 προτίμησαν Λευκαδίτες, ποσοστό 65,62%, και οι 11 ξένους (34,37%). Το πρόβλημα εντοπίζεται στους άντρες, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν τις 20 από τις 32 περιπτώσεις και μόνο σε 4 περιπτώσεις έγινε γάμος με ξένη γυναίκα.

Οι άντρες αυτή την περίοδο λοιπόν προτιμούν τις Λευκαδίτισσες για δύο βασικούς λόγους: ο πρώτος συνδέεται με την απομόνωση του Λευκαδίτη στον περιτάφριο χώρο, όπου έρχονταν σε επικοινωνία με πατριώτες. «Ήταν συμπτωματικό που επήραμε Λευκαδίτσα. Οι πιο πολλές γνωριμίες μας ήταν με τους πατριώτες» (Α.Α.). Στην περίπτωση αυτή δε λειτουργεί το αίσθημα της κοινότητας, αλλά η απουσία σχέσεων με τον αστικό και περιαστικό χώρο.

Ένας δεύτερος λόγος που εμφανίζεται στις αρχές της δεκαετίας του '50, αφορά το φόβο του χωρικού απέναντι στον αστικό χώρο. «Η γυναίκα μου είναι από το χωριό μου. Ήθελα να πάρω Λευκαδίτσα. Ήβλεπα τα έκτροπα εδώ που γύριζα. Ήβλεπα τι κάναν οι κοπέλες. Ήταν πιο ελεύθερες» (Σ.Β.). Ο λόγος αυτός μας απομακρύνει τελείως από τη λειτουργία των Λευκαδιτών ως κοινότητας και θέτει το πρόβλημα της διαφοροποίησης του πολιτισμού της υπαίθρου από τον αντίστοιχο του αστικού χώρου,²⁷ καθώς και τον τρόπο αντίδρασης των νέων πληθυσμιακών ομάδων. Οι Λευκαδίτες αποφεύγουν να πάρουν γυναίκες από την πόλη. Οι 11 ξένες προέρχονται από τα χωριά του νομού, οι οποίες είχαν έρθει στην Πρέβεζα, για να δουλέψουν στην τομάτα και βρισκόνταν στο ίδιο οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο.

27. H R. Hirschon, "Under One Roof: Marriage, Dowry, and Family Relations in Piraeus", στο βιβλίο: *Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives* (εισαγωγή - επιμέλεια M. Kenny και D. Kertzer), Urbana - Chicago - London 1983, σσ. 303 - 306 μελέτησε τη διάσταση και το ρόλο του προξενιού μέσα στο αστικό περιβάλλον και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι διατηρούνται οι θεσμοί αυτοί και πολλές φορές προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες.

Όσον αφορά τους Λευκαδίτες, αυτοί αποδέχτηκαν και τη μορφή προξενιού, που ίσχυε σ' άλλες ομάδες (να έχει δηλαδή την πρωτοβουλία η οικογένεια του κοριτσιού), γεγονός που ενίσχυσε περισσότερο τα οικονομικά του νέου νοικοκυριού, αφού η μορφή αυτή συνοδευόταν και από πρόξενια περισσότερη.

Η καχυποψία όμως απέναντι στους ξένους αποβάλλεται γρήγορα. Στη δεκαετία 1960 - 69 η σχέση της προηγούμενης δεκαετίας ανατρέπεται. Οι Λευκαδίτες, που παντρεύονται με ξένους, φτάνουν στους 40 (74,07%) και αυτοί, που προτιμούν πατριώτες, είναι 14 (25,92%). Η διαφορά των αριθμών και ποσοστών μεγαλώνει κι άλλο στην επόμενη δεκαετία 1970 - 79. Έτσι, έχουμε 43 (84,31%) και 8 (15,68%) αντίστοιχα.

Οι Λευκαδίτες λοιπόν αποδεσμεύονται νωρίς ως προς την εκλογή του συντρόφου τους. Η εκλογή πραγματοποιείται με βάση τα αισθήματα. Από τους 137 γάμους οι 67 έγιναν με γνωριμία (έρωτας), ποσοστό 48,90%. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη, ότι σε αρκετούς γάμους, που έγιναν με συνοικέσιο, προηγήθηκε γνωριμία, τότε τα ποσοστά είναι σαφώς μεγαλύτερα και ξεπερνούν το 50%. Δεν αναδεικνύονται συνήθως άλλοι παράγοντες (προίκα) καθοριστικοί στην απόφαση να παντρευτούν. Η προίκα δε θεωρείται έσοδο της οικογένειας καταγωγής του άντρα, αλλά στοιχείο του νέου νοικοκυριού κι έτσι δεν επιδιώκεται, ώστε να ενισχύσει τα προσόντα των αδερφάδων.

Οι Λευκαδίτες κατά συνέπεια είναι απαλλαγμένοι από τέτοιους καταναγκασμούς. Έτσι, σε μια δεκαετία περίπου ξεπερνάνε τα προβλήματα προσαρμογής και διεκδικούν το χώρο των επιλογών τους. Σ' αυτό συνέλεξαν, σε μεγάλο βαθμό, η μορφή του συνοικέσιου (προξενιό), που χρησιμοποιούσαν, και η παραγωγική τους δραστηριότητα. Η ανάπτυξη της καλλιέργειας, όπως έχει τονισθεί, είχε ανάγκη από εργατικά χέρια, κυρίως γυναικεία. Έτσι, οι καλλιεργητές έφεραν πολλές γυναίκες, νέες ως επί το πλείστον, λόγω της φύσης της δουλειάς. «Η γυναίκα μου είναι από το Μύτικα. Εδούλευε σ' ένα χωράφι, σύνορο με το δικό μας. Εκεί γνωριστήκαμε και αγαπήθηκαμε».

Το χωράφι λοιπόν αναδεικνύεται σε βασικό χώρο, όπου οι Λευκαδίτες πραγματώνουν τη στρατηγική επιλογής συντρόφου. «Τσι κοπέλες μου τις είδανε οι γαμπροί μου στο χωράφι και ήρθανε και τις ζητήσανε» (Κώστας Βρεττός). Η νέα επομένως παραγωγική δραστηριότητα δημιουργεί προϋποθέσεις και φέρνει σε επαφή νέους του αντίθετου φύλλου. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο επεμβαίνει το λευκαδίτικο έθιμο γύρω από το συνοικέσιο. Σύμφωνα μ' αυτό, την πρωτοβουλία στο συνοικέσιο έχει κατά κανόνα ο άντρας. Αυτός ζητάει την κοπέλα από τον πατέρα της. Συνήθως, στέλνει ένα συγγενή ή γείτονα, ο οποίος είναι γνωστός της οικογένειας της κοπέλας.

Έτσι, το έθιμο του προξενιού καθιστά πρωταγωνιστή το Λευκαδίτη άντρα και προγραμματίζει ο ίδιος τη στρατηγική του, με βάση τις πιο πολλές φορές τις εικόνες και γνωριμίες του στο χωράφι. Βλέπει την κοπέλα στο χωράφι και ύστερα αποφασίζει να τη ζητήσει. Εδώ, συγχέεται και η ακριβής αιτία του γάμου. Σε πολλούς γάμους, μολονότι δηλώνεται προξενιό στην επιτόπια έρευνα, προηγείται μια γνωριμία, η οποία κατά κανόνα περιορίζεται στην επιθυμία και σπάνια εξελίσσεται σε δεσμό.

7. 3. Στα επαγγέλματα

Οι Λευκαδίτες, όπως έχει σημειωθεί, ήρθαν στην Πρέβεζα ως γεωργοί και με γεωργική συνείδηση. Ήταν προσανατολισμένοι στα χωράφια. Έτσι, η οικογένεια δεν εντάσσει στον προγραμματισμό της την έξοδο των απογόνων από το επάγγελμα του γεωργού μέσω της εκμάθησης ενός αστικού επαγγέλματος. «Τα παιδιά μου δεν πήγαν έξω. Από μικρά στο τσαπί. Εκείν που είναι στον Καναδά τον εστείλαμε επιπλοποιό. Τους άλλους όχι. Δεν είχαμε να φάμε. Στην τέχνη όλη μέρα δλεια. Τσ έδιναν 5 φράγκα» (Γ.Φ.). Υπήρχε άμεση ανάγκη από εργατικά χέρια και θεωρούσαν άσκοπη απώλεια εργατικής δύναμης να στείλουν κάποιο παιδί να μάθει τέχνη. Παρατηρείται προσκόλληση στο χωράφι, που αυξάνει στους μεγαλύτερους, και οι επαγγελματικές επιλογές, καθώς και η επαγγελματική κινητικότητα, είναι περιορισμένες, όπως φαίνεται και στον πίνακα 4.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4*

Επαγγελματικές κατευθύνσεις Λευκαδιτών

Κατεύθυνση	Αριθμός	%
A. Αγρότες ηλικίες	78	55,71
α. 20-30 ετών	7	8,97
β. 31-40 »	14	17,94
γ. 41-50 »	36	46,15
δ. 51 και άνω	21	26,92
B. Επαγγέλματα **	42	30
Γ. Επιστήμονες	20	14,28
Σύνολο	140	

* Ο πίνακας στηρίχθηκε στα άρρενα μέλη των 51 νοικοκυριών καταγωγής της επιτόπιας έρευνας.

**Τα κυριότερα επαγγέλματα είναι: ξυλουργοί 12, μανάβηδες 3, καφετζής 1, εισπράκτορας Κ.Τ.Ε.Υ.Α. 1, φαράδες 3, μηχανικοί αυτοκινήτου 3, οδο-

ντοτεχνίτης 1, έμπορος φρούτων 1, ωρολογοποιός 1, αυτοκινητιστής 3, ηλεκτρολόγος 1, οικοδόμος 5, ιδιωτικοί υπάλληλοι 4, πυροσβέστης 2, μωσαϊκός 1.

Στους 140 άρρενες υπερισχύουν οι αγρότες, που εκπροσωπούνται με 78 άτομα (55,71%). Τα μέλη των αρχικών οικογενειών δεν είχαν άλλη επιλογή. Απασχολήθηκαν όλοι στην καλλιέργεια. Έτσι, δεν είναι τυχαίο, ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των αγροτών συγκεντρώνεται στις ηλικίες 40 - 50 (36 άτομα, 46,15%) και 50 και άνω (21 άτομα, 26,92%). Πρόκειται για τ' αγόρια των αρχικών οικογενειών, που ήταν σε ηλικία κατάλληλη να απασχοληθούν στο χωράφι. Γ' αυτούς δεν υπήρχε άλλη διέξοδος. Παρέμειναν στην καλλιέργεια, εκτός από μερικούς που μετακινήθηκαν στην Αυστραλία, όπου είχαν συγγενείς, ή στην Αθήνα.²⁸ «Το παιδί μου έφυγε για Αυστραλία 16 - 17 χρονών (1956). Πήγε στην Αθήνα. Έκατσε λίγο. Έκαψε την ντομάτα μια φορά κι έφυγε» (Γ.Α.).

Οι Λευκαδίτες όμως ενδιαφέρονται και για τη συνέχεια στην παραγωγή. Έτσι, διαπιστώνεται ότι ως την ηλικία των 40 χρονών ασχολούνται 21 άτομα (26,92) με δική τους αποκλειστικά παραγωγή. Ανάμεσα σ' αυτούς συμπεριλαμβάνονται 7 κάτω των 30 ετών, από τους οποίους οι 4 είναι απόφοιτοι Λυκείου. Η προοπτική απασχόλησης με τη γεωργία αντιμετωπίζεται και από γονείς, που τα παιδιά τους βρίσκονται στο Λύκειο. «Το παιδί μου είναι στο Λύκειο. Πρώτα να δούμε τι θα κάνει με τα γράμματα. Αν δεν τα καταφέρει, καλύτερα να 'ρθει στο χωράφι. Θα τα βρει όλα έτοιμα. Έχω όλα τα μηχανήματα. Τι να πάει τέχνη. Να τ' ανοίξω μαγαζί για να βγάλει ένα μεροκάματο. Εγώ του τα 'χω όλα έτοιμα. Κάνω σύγχρονη καλλιέργεια. Δε με πειράζει να γίνει ο γιός μου αγρότης» (Λευτέρης Καββαδάς).

8. Οι Λευκαδίτες ως πληθυσμιακή ομάδα

Οι Λευκαδίτες, όπως είναι γνωστό, δεν προέρχονται από ένα χωριό, αλλά από πολλά και συνεπώς δε γνωρίζονταν μεταξύ τους. Τους ένωνε βέβαια η προσπάθεια να επιζήσουν και η κοινή καταγωγή, αλλά τους χώριζαν τα πολιτικά. Στη Λευκάδα είχαν οξυνθεί τα πάθη και η κατάσταση αυτή μεταφέρθηκε στην Πρέβεζα.

28. «Μολονότι οι μετανάστες διαρκώς και περισσότερο έχουν αποφασίσει να μην επιστρέψουν στο χωριό, δε μένουν όλοι στην πόλη προς την οποία αρχικά κινήθηκαν. Συχνά μετακινούνται σε μεγαλύτερες πόλεις ή το εξωτερικό». S. Buck Sutton, "Rural - Urban Migration in Greece", ό.π., σ. 237.

Έτσι, το γεγονός αυτό ήταν ο πιο αποφασιστικός παράγοντας, ώστε να μην υπάρχει συνοχή και να μην συμπεριφέρονται ως συγκροτημένη ομάδα.²⁹ Υπήρχε αλληλεγγύη, αλλά μόνο ανάμεσα σε συγχωριανούς και άτομα που δεν τους χώριζε η πολιτική τοποθέτηση. Η ένταση αυτή ήταν πολύ μεγάλη στους Λευκαδίτες και στάθηκε αφορμή να έχουν «ένα μίσος μεταξύ τους. Έφτιαξα εγώ ένα μαγαζί πριν από είκοσι χρόνια και Λευκαδίτες δε ζύγωσε στο μαγαζί μου. Είναι φθονερός κόσμος. Μπορεί από μπροστά να σου πει τι έπαθες κι από πίσω να σε μουτζώξει. Είναι και οι πολιτικές διαφορές. Αφού να σκεφτείς δεν υπάρχει ένας σύλλογος» (Γ.Φ.).³⁰

Ο Λευκαδίτης δεν αισθάνεται ότι ανήκει σε μια ιδιαίτερη ομάδα, μέσα στην οποία οφείλει να εκτελεί και να συντονίζει τις βασικές κοινωνικές λειτουργίες του. Περισσότερο ένιωθε μέλος μιας στενότερης πολιτισμικής (συγγενήδες) ή κοινωνικής ομάδας (χωριό). Αυτό φαίνεται από το γεγονός, ότι στην αρχή χρησιμοποίησαν και εμπιστεύτηκαν αυτά τα δίκτυα, για να βρουν δουλειά ή να εγκατασταθούν αργότερα στην Πρέβεζα. Οι εργάτες γης σπάνια στηρίζονταν στο γενικό αίσθημα της κοινής καταγωγής από το ίδιο νησί, για να επιτύχουν τους στόχους τους.

Εκτός από τους συγκροτημένους οικισμούς, δεν απόκτησαν - ούτε το φρόντισαν - δικούς τους χώρους ιεροτελεστιών, όπως είναι η εκκλησία. Τα παιδιά τους φοιτούσαν στα σχολεία, που υπήρχαν στην πόλη. Ο πολιτιστικός σύλλογος, που ιδρύθηκε το 1948, είναι οπωσδήποτε μια ένδειξη υπέρβασης των διαφορών και έκφραση κοινοτικού πνεύματος. Πραγματικός στόχος του συλλόγου ήταν η ενίσχυση των Λευκαδιτών, που έρχονταν στην Πρέβεζα κι αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα. Στα πλαίσια αυτά οργάνωσαν την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, με απόφαση της Γενικής Συνέλευσης: «Ακολούθως ο πρόεδρος ανεκόνωσεν ότι, αιτήσει της πλειονότητας των μελών, θα διορισθή ιατρός προς υγειονομικήν περίθαλψιν των μελών και οικογενειών των και προς τούτο, έκαστον μέλος θα εφοδιαστή με δελτίον ταυτότητος του συλλόγου».³¹ Είναι η περίοδος,

29. Για την έννοια της ethnic group βλ. εισαγωγή των N. Glaser και D. Moynihan (επιμέλεια - εισαγωγή), *Ethnicity. Theory and Experience*, Cambridge - Massachusetts - London 1975, σσ. 1 - 26.

30. «Ο μεγάλος αριθμός τοπικών ενώσεων, καθώς και η σχετική συγκέντρωση ανθρώπων από το ίδιο χωριό ή περιοχή σε μία ή περισσότερες γειτονιές δείχνει τη δύναμη του τοπικισμού». H. Vermeulen, "Urban Research in Greece", στο βιβλίο: *Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives*, (εισαγωγή - επιμέλεια M. Kenny και D. Kertzer), Urbana - Chicago - London 1983, σ. 125.

31. Πρακτικό Γενικής Συνέλευσης «Αδελφότητα Λευκαδιών «η Πεφανερωμένη» εν Πρεβέζη», 2/1955. Η αδελφότητα ιδρύθηκε το 1948. Φαίνεται όμως ότι αργότερα ατόνησε και στα μέσα της δεκαετίας του '50 ζήτησε αντίγραφο καταστατικού από τους Λευκαδίτες της Αθήνας,

όπου έρχεται το μεγάλο κύμα των Λευκαδιτών στην Πρέβεζα. Αργότερα, στις αρχές της δεκαετίας του '60, ατόνησε η δράση του συλλόγου, αφού οι περισσότεροι είχαν εγκατασταθεί ως ιδιοκτήτες χωραφιών. Στα μέσα της δεκαετίας του '70 έγινε μια προσπάθεια να επανασταθεί ο σύλλογος, αλλά δεν τελεσφόρησε. Διατυπώθηκε η άποψη «ότι τώρα είμαστε Πρεβεζάνοι. Τα παιδιά μας νιώθουν Πρεβεζάνοι. Δεν την ξέρουν τη Λευκάδα. Έχουμε δημοτικούς συμβούλους και τα συμφέροντά μας εξυπηρετούνται εδώ. Τι να κρατήσουμε τα εθίματά μας. Τώρα είμαστε Πρεβεζάνοι», είναι η άποψη του Σπύρου Σολδάτου, του ποιητή, και μαρτυρά την έλλειψη κοινοτικού πνεύματος. Η άποψη αυτή ενισχύεται κι από τη στρατηγική τους στο γάμο, η οποία αναπτύχθηκε πρωτύτερα. Οι Λευκαδίτες, ακριβώς επειδή δεν αισθάνονται έντονα και δεσμευτικά ότι ανήκουν σε μια κοινότητα, που επιβάλλει ανάλογες συμπεριφορές και κοινωνικές στρατηγικές, εύκολα εκλέγουν συζύγους, που δεν είναι Λευκαδίτισσες.³²

για να επανιδρύσουν την αδελφότητα. Αυτοί τους απαντούν με έγγραφο (αριθ. πρωτ. 86/3.7.55): «Απαντώντας επί του υπ' αριθ. 3/1 - 6 - 55 υμετέρου συγχαίρωμεν επί τη επανιδρύσει της υμετέρας αδελφότητος (...)».

Ο στόχος της αδελφότητας ήταν η οικονομική αρωγή των Λευκαδιτών χωρικών, κυρίως. Ενδεικτική αυτής της κατεύθυνσης είναι και η αίτηση Λευκαδίτη - μέλους της αδελφότητας, που ζητάει την οικονομική ενίσχυση για άλλον, ο οποίος δεν είναι μέλος (ημερομηνία αίτησης 7/1/56): «Από του έτους 1950 περίπου έχει εγκατασταθή ενταύθα εις Ελαιώνα Πρεβέζης ο εκ του χωρίου Τσουκαλάδες Θ.Ρ. ετών 45 περίπου εργάτης και προστάτης οικογενείας αποτελουμένης εκ της συζύγου του (...) και 4 τέκων εξ ων εν θύλη.

Ούτος από έτους και πλέον υποφέρει εξ ασθeneίας καθιστώσης ούτω τούτον ουχι ικανόν δια συνεχή εργασίαν ώστε η οικογένειά του να υποφέρει πολύ οικονομικώς, από μηνός δε τον υποχρέωσεν η ασθeneιά του να καταπέσει κλινήρης ώστε η οικογένειά του να στερείται παντελώς και του επιουσίου.

Επειδή ούτος από αμέλειαν δεν έχει εγγραφεί εισέτι ώστε να τύχη της φιλοστόργου παρά του Συλλόγου μας οικονομικής και ηθικής ενισχύσεως και επειδή η εξοχική μου εργασία μου επέτρεψε να τύχω μετ' αυτού μιας γνωριμίας και πατριωτικής φιλίας.

Παρακαλώ τα ευγενή φιλόανθρωπα και πατριωτικά αισθήματά σας να φθάσουν και μέχρι της πτωχής και πονεμένης καλύβης του ατυχούς Θ.Ρ. και αφού σχηματίσουν ιδίαν αντιληψιν πράξουν ότι δεί δια τον προφθασμόν εκ του ασιτίας βεβαίου θανάτου αυτού και της οικογενείας του». Ανάλογο προσανατολισμό είχε και το σωματείο, που ίδρυσαν οι Έλληνες στη Βοστώνη. Βλ. Σ. Κανούτας, *Ο Ελληνισμός εν Αμερική, Ήτοι ιστορία του Ελληνισμού από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα*, Νέα Υόρκη, σ. 212.

32. Η ενδογαμία για τη συνοχή της πληθυσμιακής ομάδας και την ανάδειξη του χαρακτήρα της ως ethnic group είναι σημαντικό στοιχείο, όπως σημειώνει και ο T. Parsons, "*Change of Ethnicity*", στο βιβλίο: *Ethnicity. Theory and Experience* (εισαγωγή - επιμέλεια N. Glaser και D. Moynihan), Cambridge - Massachusetts - London 1975, σ. 57.

Η απουσία της συνείδησης της κοινότητας αποκαλύπτεται επιπλέον κι από τη συμπεριφορά τους στις δημοτικές εκλογές. Από τα 71 νοικοκυριά της επιτόπιας έρευνας τα 7 μόνο δεν έχουν μεταφέρει τα εκλογικά τους δικαιώματα στην Πρέβεζα. Πρόκειται για οικογένειες που ήρθαν στην πόλη στη δεκαετία του '70 και σε δύο περιπτώσεις είχαν περιουσία στο χωριό, που τους ανάγκασε να τα κρατήσουν εκεί. Τα υπόλοιπα νοικοκυριά απάντησαν ως εξής στην ερώτηση με ποιο κριτήριο ψηφίζουν στις δημοτικές εκλογές:

ΠΙΝΑΚΑΣ 5
Συμπεριφορά στις δημοτικές εκλογές

Κριτήριο	Αριθμός	%
1. Ικανός	26	36,61
2. Κομματικά	11	15,49
3. Συγγενήδες	7	9,85
4. Λευκαδίτες	20	28,16
5. Χωριό	7	9,85
Σύνολο	71	100,00

Πηγές: Επιτόπια έρευνα.

Οι Λευκαδίτες στην κορυφαία έκφραση της σχέσης τους με την πόλη αποφασίζουν με βάση τα προσόντα του υποψήφιου δημοτικού συμβούλου. Ο Περικλής Ζαβιτσάνος εκθέτει τη λογική, με βάση την οποία ψηφίζει: «Δεν κοίταζα να είναι Λευκαδίτης. Να είναι εργατικός και ικανός. Δεν εξετάζω, αν είναι Τούρκος ή Ρωμιός. Σε τούτη την περιοχή που είμαστε, ανακατευτήκαμε. Αν βάλω την εθνικότητα, δεν είμαι άνθρωπος. Εγώ κοίταζα τον άνθρωπο, την εργατικότητα».

Από τα 71 λοιπόν νοικοκυριά, τα 26 (36,61 %) δήλωσαν πως ψηφίζουν με βάση την ικανότητα του υποψήφιου. Το ποσοστό αυξάνει, αν συνυπολογίσουμε και τα 11 νοικοκυριά, που ενδιαφέρονται να ανήκει ο υποψήφιος στο κόμμα τους, αδιαφορώντας για την καταγωγή. Αντίθετα, όσοι ψηφίζουν Λευκαδίτες, συνήθως δηλώνουν ότι η επιλογή του Λευκαδίτη γίνεται στα πλαίσια του ψηφοδέλτιου, που τους εκφράζει ιδεολογικά. Ένας Λευκαδίτης δημοτικός σύμβουλος τόνισε ότι οφείλει την εκλογή του στους συγγενήδες. Οι ψήφοι από άλλους Λευκαδίτες ήταν περιορισμένοι.

Οι Λευκαδίτες λοιπόν δεν συμπεριφέρθηκαν ως μια κοινότητα αρραγής, που είχε έντονη αίσθηση κοινών συμφερόντων και στόχων. Δεν παρατηρείται συλλογικότητα και εκμετάλλευση της κοινότητας για την επιτυχία των σκοπών τους. Οι πολιτικές διαφορές, οι οποίες συμπύκνωσαν και προσωπικές αντιθέσεις, και η προέλευση από διαφορετικά χωριά αποτέλεσαν ανασταλτικούς παράγοντες

Εικ. 43. Η μεσήλικη Λευκαδίτισσα επιμένει στην παραδοσιακή της φορεσιά.

στη διαμόρφωση εικόνας κοινότητας και συντέλεσαν στο να αναζητήσουν σύνδεση και με την πόλη και με τους άλλους περιφερειακούς πληθυσμούς, μέσω του γάμου και της εξασφάλισης καταστήματος για τα χρειώδη (φούρναρης, μπακάλης). Η δημιουργία του συλλόγου δεν ανατρέπει το συλλογισμό, δεδομένου ότι, μόλις βελτιώθηκε κάπως η οικονομική κατάσταση των μελών, έπαυσε να λειτουργεί. Αποδεικνύεται ότι δεν υπήρχαν δεσμοί εσώτεροι, που να καθιστούν απαραίτητη τη λειτουργία του συλλόγου, έστω και σε επίπεδο συναισθηματικό.

Οι Λευκαδίτες επομένως ανέπτυξαν μίαν ελευθεριότητα βαθμιαία στις σχέσεις τους με την πόλη. Η συμπεριφορά τους στη διαδικασία ανάπτυξης επικοινωνίας με την πόλη δεν καθορίζεται από την κοινή καταγωγή, αλλά από το συμφέρον τους. Έτσι, τα στέκια τους είναι ποικίλα και οι παρέες τους δεν αποτελούνται στην πλειοψηφία τους από Λευκαδίτες.

Η δημόσια συμπεριφορά όμως του Λευκαδίτη επηρεάζει και την ιδιωτική ζωή, τα έθιμά του. Έτσι, η γυναικεία λευκαδίτικη φορεσιά υποχωρεί, τουλάχιστον στις νεότερες, που είχαν παιδιά στην εφηβική ηλικία. «Η γυναίκα μου, όταν ήρθαμε εδώ εφόραε την παραδοσιακή λευκαδίτικη στολή. Έβγαινε έξω και τα παιδιά ντρέπονταν. Το ίδιο κι εγώ. Επήγαινα στον κινηματογράφο, στην εκκλησία και όλοι χάζευαν με τη γυναίκα μου. Τα χοροΐδευάνε τα λευκαδίτικα εδώ πέρα. Έπρεπε να συμμορφωθούμε με το περιβάλλον» (Αντώνης Δευτεραίος).

Η πόλη αλλά και το είδος της εργασίας μέσα στα περιβόλια επέβαλαν τον παραμερισμό της ενδυματολογικής ιδιαιτερότητας και την προσαρμογή στις αστικές συνήθειες. Έτσι, χάνεται ένα στοιχείο, που διαφοροποιούσε τους Λευκαδίτες και τους προσέδιδε μορφή κοινότητας.³³ Απέμεινε μόνο ο χαρακτηριστικός τρόπος ομιλίας να θυμίζει την καταγωγή.

Ένα άλλο έθιμο, που λειτουργούσε ως συνδετικό στοιχείο του «συγγένειου» στο χωριό, είναι το σπερνό³⁴ και τα γιορτάσια.³⁵ Το σπερνό, που έφτιαχναν στη Λευκάδα, το έστελναν στους συγγενήδες και τις φιλικές οικογένειες και ήταν μια απόδειξη του δεσμού, που υπήρχε. Στην Πρέβεζα περιορίστηκε στο σπίτι και στα παντρεμένα παιδιά. Τα κηπευτικά απασχολούσαν πολύ την οικογένεια και δεν περίσσευε χρόνος, για να συνεχιστούν έθιμα, τα οποία εκδήλωναν την ύπαρξη ενός δεσμού.

Οι Λευκαδίτες λοιπόν και στη δημόσια συμπεριφορά τους δε διαμόρφωσαν εικόνα κοινότητας, αλλά και στην ιδιωτική τους, πιεζόμενοι από την έλλειψη χρόνου και την ανάγκη να δουλεύουν σκληρά, εγκατέλειψαν συμπεριφορές, που τους προσέδιδαν μιαν ιδιαιτερότητα. Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ήταν μια πληθυσμιακή ομάδα με τα πολιτισμικά της χαρακτηριστικά. Δεν μπόρεσε ό-

33. Για την ενδυμασία ως στοιχείο διαχωρισμού ομάδων, βλ. Κ. Τσαγγαλά, *Η γυναίκα καταγκούνικη ενδυμασία σε μια θεσσαλική κοινότητα. Κατασκευή και λειτουργία. Συμβολή στη μελέτη της ενδυμασίας στο φυσικό της περιβάλλον*, Γιάννενα 1982, σσ. 23 - 28. Ο Τσαγγαλάς διαιρεί τα χωριά της Θεσσαλίας σε κύκλους με βάση την καταγκούνικη ενδυμασία. Κ. Μπάδα - Τσομώκου, *Η αθηναϊκή φορεσιά κατά την περίοδο 1687 - 1834. Ενδυματολογική μελέτη*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1983, σσ. 86 - 89. Μ. Βρέλλη-Ζάχου, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την ένωση (1864 - 1910). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1984, σ. 32 και 116 - 120.

34. Το σπερνό παράγεται από τη λέξη εσπερινό, επειδή αυτή η τελετουργία γινόταν στον εσπερινό. Να τι λέει μία πληροφορήτρια: «Το βράδυ εβράζαμε το σιτάρι. Την προπαραμονή. Σταφίδα, ρόιδο, αμύγδαλα, ζαχαρωτά και φτιάχναμε το λεγόμενο σπερνό. Το βράδυ την παραμονή επηγαίναμε ένα μόνο πιάτο στην εκκλησία που στις άκρες ήταν κεντημένο. Το δε πιάτο από το σπερνό το διακοσμούσαν μαργαρίτα με καρύδια. Με αμύγδαλο φιάχναμε σταυρό. Το διάβαζε ο παπάς. Μετά τη λειτουργία ο παπάς τα ανακάτευε και τα ευλογούσε. Μετά ο παπάς έδινε ένα μέρος σε κάθε νοικοκυρά και το υπόλοιπο το κρατούσε για λογαριασμό του. Αυτό το λίγο το διαβασμένο το ανακατεύαμε με το άλλο στο σπίτι και μετά αρχινάγαμε και στέλναμε στους συγγενήδες μας και τους γειτόνους και τους φίλους.

Μετά το στερνό το πρωί τσι γιορτής φτιάχναμε την κουρκούτη. Κρατάγαμε το ζουμί από το στάρι και το βράζαμε με αλεύρι. Βάζαμε κανέλα, γαρίφαλα. Από πάνω καρύδα τριμμένη.

Αυτά δεν τα κάναμε εδώ. Στην αρχή μόνο από συνήθεια για την οικογένειά μου. Έστελνα μόνο στα παιδιά μου, που ήταν δίπλα. Αργότερα το σταμάτησα. Πού να μείνει ώρα για τέτοια».

35. «Για τσι γιορτές στη Λευκάδα φτιάναμε κυδώνι. Πρώτα αυτό, μετά ποτό και το σπερνό. Εδώ τα αφήσαμε αυτά. Παίρναμε αγοραστά γλυκά», αφηγείται η ίδια πληροφορήτρια.

μως να λειτουργήσει ως κοινότητα, παρά το γεγονός ότι επαγγελματικά κινήθηκε, σε μεγάλο βαθμό, στον περιαστικό χώρο με την καλλιέργεια των οπωροκηπευτικών, που αποκαθιστούσε μια ομογένεια.

9. Συμπεράσματα

Οι Λευκαδίτες είναι οι πρωταγωνιστές της μεταβολής της οικονομίας της Πρέβεζας. Σ' αυτό συντέλεσε τόσο η ιδιότητά τους ως εργατών γης (και η αδυναμία της Λευκάδας να καλύψει τις ανάγκες τους), όσο και η απώλεια του διαμετακομιστικού χαρακτήρα της Πρέβεζας, που άρχισε να πραγματοποιείται από τις αρχές της δεκαετίας του '50 κι ύστερα.

Αξιοσημείωτη είναι η προσήλωσή τους στη γη. Δεν ενδιαφέρονται για τα αστικά επαγγέλματα. Η σύνδεσή τους με την πόλη και την οικονομία της γίνεται μέσα από την καλλιεργητική τους δραστηριότητα. Η επαγγελματική κινήτικότητα των Λευκαδιτών είναι περιορισμένη. Όταν αντιμετωπίζουν προβλήματα από την απόδοση των κηπευτικών, προτιμούν τη μετανάστευση στην Αθήνα ή την Αυστραλία και Γερμανία. Η πόλη της Πρέβεζας δεν αντιμετωπίζεται συνήθως ως αστικός χώρος πρόσφορος για την ανάπτυξη αστικών οικονομικών δραστηριοτήτων. Τους ενδιαφέρει ο περιαστικός χώρος, που μεταβάλλει φυσιολογικά. Έρχονται λοιπόν και εγκαθίστανται ως γεωργοί, γεγονός που επηρεάζει την όλη συμπεριφορά τους.

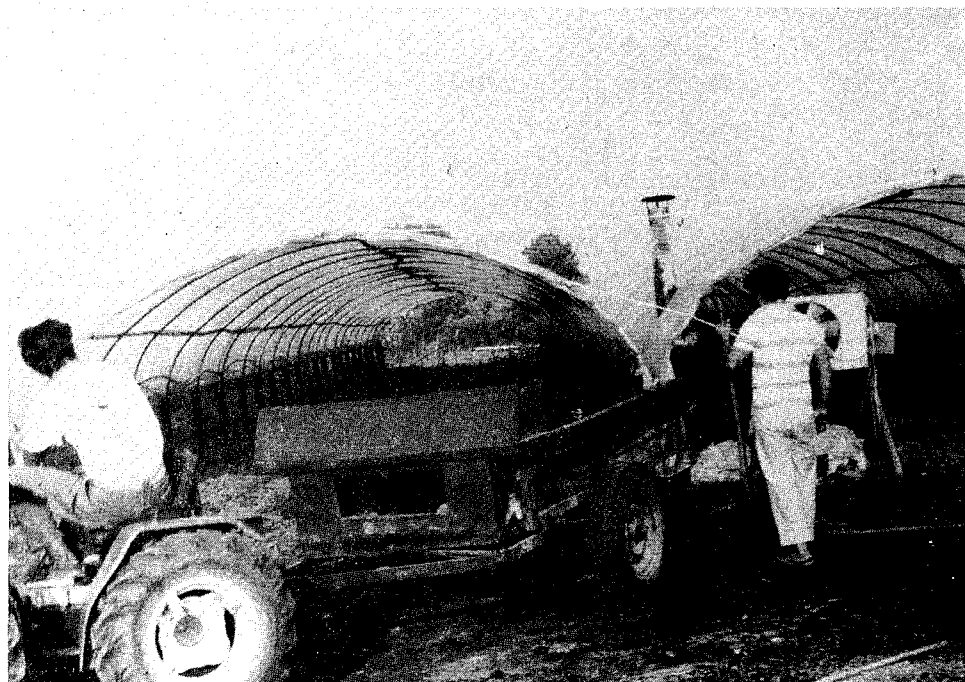
Στόχος των Λευκαδιτών στην Πρέβεζα ήταν να αποκτήσουν ιδιόκτητη γη. Η πραγματοποίηση όμως του στόχου τους αυτού ήταν επίπονη και επιτεύχθηκε χάρη στο γεγονός, ότι οι οικογένειες ήταν πολυμελείς και διέθεταν πολλά εργατικά χέρια. Η απόκτηση ιδιοκτησίας ήταν η κατάληξη συνήθως μιας διαδικασίας, που περιλάμβανε τις εξής φάσεις: εργάτης γης, μεσιακό, ιδιοκτησία.

Ο ερχομός τους εξάλλου στην Πρέβεζα σηματοδοτεί και τη σταδιακή εκρίζωση και τον ουσιαστικό περιορισμό του ελαιώνα, που δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως στοιχείο, το οποίο προσδίδει κοινωνικό κύρος, αλλά ως κεφάλαιο - χωράφι για την ανάπτυξη καλλιέργειας. Μέσα σ' αυτό το νέο πνεύμα οι Λευκαδίτες συντελούν στην εμπορευματοποίηση του ελαιώνα.

Η μετακίνηση λοιπόν των Λευκαδιτών στην Πρέβεζα δε σχετίζεται με αστικές διαδικασίες. Αυτό είναι το πιο σημαντικό στοιχείο, το οποίο έρχεται σε αντίθεση με την έλλειψη πνεύματος κοινότητας. Θα περίμενε κανείς ότι η επαγγελματική ομοιογένεια των Λευκαδιτών και η εγκατάστασή τους στον ίδιο χώρο θα αποτελούσαν ισχυρούς παράγοντες για την ανάπτυξη δεσμών και τη λειτουργία τους ως κοινότητας.

Ο προσανατολισμός τους όμως στη γη ήταν και η αιτία να συνδεθούν με την πόλη πολύ νωρίς για να εξασφαλίσουν τα αναγκαία. Λευκαδίτες με μπακά-

λικα και φούρνους ήταν μετρημένοι. Έτσι, έπρεπε να αναζητήσουν πίστωση έξω από τους πατριώτες τους. Παράλληλα, ο τρόπος, που έκαναν το προξενειό, διευκόλυνε τη σύναψη γάμων με άτομα από άλλες πληθυσμιακές ομάδες, δεδομένου ότι ζητούμενο γι' αυτούς ήταν η δημιουργία οικογένειας και όχι η «καθαρότητα» της ομάδας. Έτσι, πολύ γρήγορα, από τις αρχές της δεκαετίας του '60, οι Λευκαδίτες αναπτύσσουν ποικίλους δεσμούς με άλλες ομάδες και παύουν να λειτουργούν ως μια πληθυσμιακή ομάδα με συνοχή.

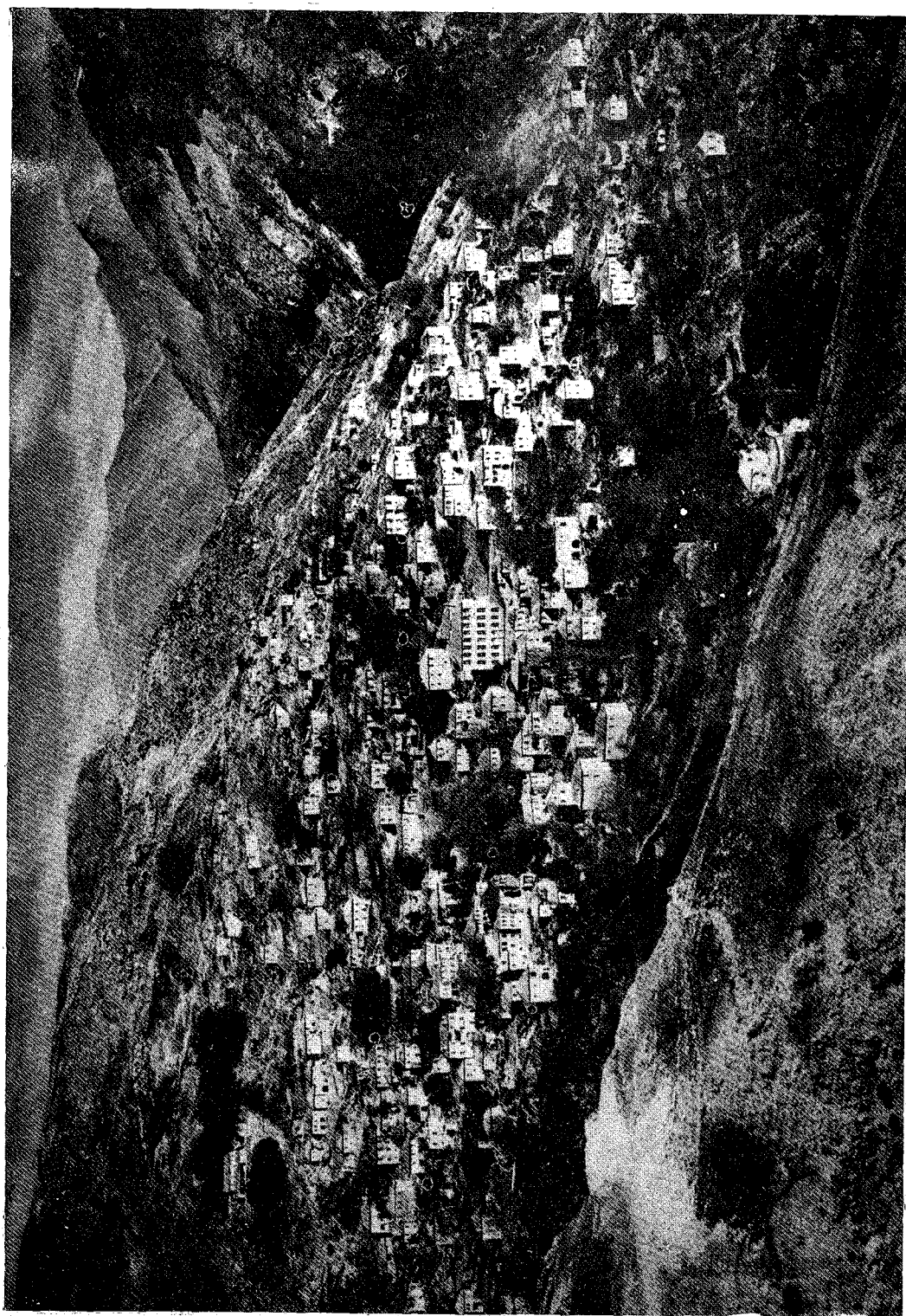

Εικ. 44. Προετοιμασία για την καλλιέργεια της τομάτας: ανανέωση του χωραφιού με φασκή.

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΣΥΡΡΑΚΙΩΤΕΣ

1. Οι Συρρακιώτες
2. Από τη Λάμαρη στον Ελαιώνα
3. Ημινομαδισμός στον Ελαιώνα
4. Στροφή προς την πόλη: ο ρόλος του επαγγέλματος
5. Οι επιπτώσεις της στροφής - διαδικασίες ενσωμάτωσης
6. Οικονομική συμπεριφορά και σχέση με την πόλη
7. Οι ρόλοι στην οικογένεια και οι μορφές της και ο γάμος της κοπέλας στο φως της στροφής στην πόλη
8. Οι Συρρακιώτες του Ελαιώνα ως ομάδα στον περιαστικό χώρο.

Εικ. 45. Το Σηγάχο.

1. Οι Συρρακιώτες

«Φίλε κ. Διευθυντά

Τι παθών ο φίλτατός μου επίσης κ. Αλέκος Παπαγεωργίου, εκήρυξε δια του «Βήματος» Πρεβέζης, τους σκηνίτας εν διωγμώ!

Δεν γνωρίζω ποιους εννοεί με τους γενικούς όρους «σκηνίται» και «επήλυδες». Αλλά επειδή σκηνίται τυχαίνει να είναι και πολλοί Συρρακιώται θα γράψω δύο λόγια επί του θέματος, γιατί Συρρακιώτης είμαι και εγώ και καλύβα έχω εις τον ελαιώνα της Πρεβέζης, ελπίζω δε να εύρω φιλοξενίαν εις τον πολύτιμον χώρον της εφημερίδος σας.

Οι Συρρακιώται σκηνίται όπου έτυχε να εγκατασταθούν μονίμως, απεδείχθη πλέον τετραγωνικά ότι όχι μόνον δεν ζημιώνουν την κοινωνίαν (μικράν ή μεγάλην) που θα τους φιλοξενήσῃ ἀλλ' ἀντιθέτως την ωφελούν. Τούτο δε διότι λόγω του ορεινού και αγρόνου τόπου της καταγωγῆς των έχουν παράδοσιν την «σκληρῆ δουλειά», την λιτότητα της ζωῆς και ἀκόμη το πνεῦμα της προόδου που διέπει τους ορεινούς, ἐν ἀντιθέσει προς τους καμπίσιους που δια λόγους κλιματολογικούς έχουν κάπως θολήν την κεφαλήν. Εάν σήμερα εξακολουθοῦν πολλοί ἐξ αὐτῶν να εἶναι σκηνίται, σ' αὐτό δεν πταίουν οἱ ἴδιοι. Πταίει το κράτος το οποίον ἐνώ έχει ἀποκαταστήσει καὶ καὶ κόσμον (πρόσφυγες ἐκ Θράκης, Μ. Ἀσίας, Ρουμανίας κ.λπ) δεν ηθέλησε σε μια «χούφτα» ἀνθρώπους να ἐξασφαλίσῃ μόνιμον κατοικίαν.

Τώρα για τους ἐπήλυδες. Εἰς την περιοχὴν της Πρεβέζης και της Λάμαρης δεν εἶναι νέοι οἱ Συρρακιώται. Ἀντιθέτως εἶναι πολὺ παλαιοί. Τόσον παλαιοί που και ἡ ὀνομασία της Λάμαρης, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ γραμματισμένοι, εἶναι βλάχικη. Ἐλησμόνησε, προς τούτοις, ο κ. Παπαγεωργίου του Κρυστάλλη τα ποιήματα τα σχετικά με τα χειμαδιὰ του Παλαιοκάστρου και της Λάμαρης και του Χρηστοβασίλη τα σχετικά διηγήματα. Επειδὴ δε έτυχε να ἐνθυμηθῶμεν τους ποιητάς ας μη λησμονήσωμεν και τον Ζαλοκώσταν (κλάδος Ζαλοκωσταίων έχει ἀκόμη ἡ Πρέβεζα) ο οποίος ἔγραφε το φρούριον της Πρεβέζης, ποίημα σχετικόν με το Μίστικα, ἱστορίαν δια την οποίαν τόσον καμαρώνουν οἱ Πρεβεζάνοι. Ἀπόδειξις ἀπτή ἀλλωστε της ωφελείας που παρέχουν οἱ Συρρακιώται εις τας κοινωνίας που τους κάμνουν μέλη των, εἶναι ἡ ἴδια ἡ Πρέβεζα. Ρίζος, Καραμάνης κ.λπ εἶναι ὀνόματα ευεργετῶν της πόλεως ὄχι και τόσον νέα. Ἀπόδειξιν ἐν τέλει της ωφελείας που οἱ Βλάχοι ἐχάρισαν εις την Πρέβεζαν, ἀποτελεῖ αὐτός οὗτος ο κ. Παπαγεωργίου Ἀλ., προϊόν διασταυρώσεως Βλάχας και Πρεβεζάνου.

Πιθανόν ο κ. Αλ. Παπαγεωργίου να μην εννοεί με την λέξιν σκηνίται τους βλάχους (Συρρακιώτας) αλλά και τους γύφτους που εκ διαφόρων μερών συνέρρευσαν εις την Πρέβεζαν και εγκατασταθέντες μονίμως εις αυτήν κατεσκεύασαν τον Τενεκέ - μαχαλάν της Τάπιας. Αλλ' αυτούς δεν φαντάζομαι να τους συγκαταλέγει εις τους σκηνίτας εναντίον των οποίων κηρύσσει τον διωγμόν, διότι κατά κανόνα τον εφήφισαν εις τας δημοτικές εκλογάς. Τους Συρρακιώτας λοιπόν εννοεί οι οποίοι κατά πλειοψηφίαν τον εμαύρισαν, προτιμήσαντες να δώσουν τη ψήφον των εις τον βλάχον, εκ πατρός αυτόν, την καταγωγήν νυν Δήμαρχον Πρεβέζης.

*Με εκτίμησιν
Βλάχος »¹*

Εικ. 46. Συρρακιώτες διασκεδάζουν στα κονάκια (ιδιωτική συλλογή Α. Μανίκη).

1. Βλάχος, «επιστολή», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούνιος 1956 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 68, σ.

2.

Οι Συρρακιώτες είναι η δεύτερη πληθυσμιακή ομάδα, μετά τους Λευκαδίτες, που αναπτύχθηκαν οικονομικά, πολιτισμικά στην Πρέβεζα μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Οι Συρρακιώτες δεν είναι βέβαια νεοφερμένοι στην Πρέβεζα. Η βιοτεχνική ακμή του ορεινού χώρου στην Ελλάδα επηρέασε και το Συρράκο, που γνώρισε σημαντική άνθηση στην «κατασκευή διαφόρων ειδών μάλλινων υφασμάτων και τυροκομικών προϊόντων». ² Το Συρράκο, το οποίο είναι «κωμόπολις της Ηπείρου εν τη περιφερεία Μαλακασίου» και «κείται ανατολικώς των Ιωαννίνων και εις δεκάωρον απόστασιν επί των αποκρήμνων κλιτύων της Πίνδου», ³ εκμεταλλεύθηκε με τον καλύτερο τρόπο τα πολλά πρόβατα ⁴ που είχε και ανέπτυξε μία αξιοθαύμαστη παραγωγική και εμπορική δραστηριότητα στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Η άνθηση αυτή όμως έφερε τους Συρρακιώτες και στην Πρέβεζα, ⁵ που

2. Β. Ρόκου, «Η ορεινή πόλη της κτηνοτροφίας, πόλη της υπαίθρου. Τρία Ηπειρωτικά παραδείγματα: Μοσχόπολη, Μέτσοβο, Συρράκο». Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας: «Νεοελληνική πόλη», Αθήνα 1985, τ. Α', σσ. 75 - 82. Δ. Ψυχογιός, «Οικονομικός και κοινωνικός μετασχηματισμός αγροτικών κοινοτήτων», στο βιβλίο: ο οικονομικός και κοινωνικός μετασχηματισμός αγροτικών κοινοτήτων (συλλογικός τόμος), Αθήνα 1987, σ. 20.

3. Χ. Σούλης, «Συρράκον», Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός», 22 (1933), σ. 630. Πληροφορικά στοιχεία για τη γεωγραφία και οικονομία του Συρράκου βλ. Η. Δήμα, Ο παραδοσιακός χορός στο Συρράκο. Λαογραφική και ανθρωπολογική προσέγγιση, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1989, σσ. 23 - 31.

4. «Η ύπαρξη πλεονασμάτων πρώτων υλών - μαλλιά, τυρί και δέρματα - και τα επεξεργασμένα προϊόντα (...) έσπρωξαν τελικά αρκετούς βοσκούς να γίνουν μεταφορείς και έμποροι». Τ. Στοϊανovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος», στο βιβλίο: Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος - 19ος αιώνας), (εισαγωγή - επιμέλεια Σ. Ασδραχάς), μετ. Ν. Μαμαρέλη, Αθήνα 1979, σ. 310.

Ανάλογη σχέση με το εμπόριο κεφαλοτυριού και μαλλιών εντοπίζουν στη Σαμαρίνα οι Α. Wace - M. Thompson, Οι ημινομάδες των Βαλκανίων: Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των βλάχων της βόρειας Πίνδου, μετ. Π. Καραγιώργος, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 78.

Η Ρόκου συνδέει την εμπορευματοποίηση των προϊόντων της κτηνοτροφίας με το καθεστώς των τζελέπηδων και την αδυναμία του κράτους να εκσυγχρονίσει την οργάνωση της κτηνοτροφικής παραγωγής και τη φορολογική σκλήρυνση, που οδηγεί το σύστημα σε αδιέξοδο. Β. Ρόκου, Συμβολή στη μελέτη της κοινωνίας του κτηνοτροφικού χωριού, διδακτορική διατριβή, Γιάννενα 1983, σσ. 74 - 89.

Για το ίδιο θέμα βλ. V. Nitsiakos, A Vlach Pastoral Community in Greece: The Effects of its Incorporation into the National Economy and Society, διδακτορική διατριβή, University of Cambridge 1985, σσ. 16 - 30.

5. Στην Πρέβεζα στις αρχές του 20ου αιώνα εντοπίζονται 130 Κουτσόβλαχοι «οι οποίοι ήταν ημινομάδες». Κ. Καραβίδας, Αγροτικά. Μελέτη Συγκριτική, Αθήνα 1978 (Φωτογραφική ανάπτυξη από την έκδοση του 1931), σ. 55.

ήταν διαμετακομιστικό κέντρο της Ηπείρου. Ήρθαν στην πόλη οι ραφτάδες, μια από τις κοινωνικές ομάδες του Συρράκου. Αν λάβουμε μάλιστα υπόψη μας ότι στη Λάμαρη ξεχειμάζε η άλλη κοινωνική ομάδα του Συρράκου, οι κτηνοτρόφοι, γίνεται κατανοητό πως η ανάπτυξη της τυροκομίας προσέλκυσε όσους Συρρακιώτες ασχολούνταν με το εμπόριο, αφού λόγω καταγωγής είχαν εξασφαλισμένη την προτίμηση των κτηνοτρόφων. Ο Θανάσης Καλαβρέντζος, γιος Συρρακιώτη τυρέμπορου, θυμάται: «Η οικογένειά μου είναι στην Πρέβεζα από πολύ παλιά. Ο πατέρας μου είχε έρθει εδώ από πολύ μικρός. Επειδή όλοι στο χωριό του ήταν κτηνοτρόφοι, άρχισε να κάνει τον εμπορευόμενο, να κάνει στάνες, να τροφοδοτεί την Ιταλία. Θυμάμαι ένα Πασκουάλε Μάτε, που μας έστειλε γράμματα».

Η συγκέντρωση εμπορευομένων εξάλλου στην Πρέβεζα και το ξεχειμάσισμα των κτηνοτρόφων στη Λάμαρη προσέλκυσαν και όσους ασκούσαν «τέχνες». Πρόκειται για τσαγκάρηδες, τσαρουχάδες, καποτάδες, ραφτάδες και μπακάληδες, οι οποίοι ανήκαν στο κοινωνικό στρώμα των ραφτάδων ή στους κτηνοτρόφους, που πάντα φρόντιζαν να προωθήσουν κάποιο παιδί τους σε τέχνη. Τα 38 νοικοκυριά της επιτόπιας έρευνας, που διαμένουν μέσα στα όρια της τάφρου, παρουσιάζουν την εξής δομή: α. 8 νοικοκυριά είναι εμπορευόμενοι και βρίσκονται στην Πρέβεζα από το 19ο αιώνα. Αυτοί εγκαταστάθηκαν στον κεντρικό τομέα της πόλης, όπου εκτελούσαν τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες. β. 18 νοικοκυριά εγκαταστάθηκαν ως επαγγελματίες και γι' αυτό διάλεξαν ως χώρο διαμονής τη συνοικία Τσαβαλοχώρι, που ήταν κοντά στο μαγαζί τους. Βρίσκονται στην Πρέβεζα άλλοι από το 19ο αιώνα κι άλλοι από τις αρχές του 20ου αιώνα. Απ' αυτούς 7 ήρθαν ως τσαρουχάδες, 6 ως αρτεργάτες -φουρναράιοι, 2 ως γαλακτοπώλες και ανά 1 ως παντοπώλης, ιδιωτικός υπάλληλος, ράφτης. Ο Βασίλης Μπίτσιος, γεννημένος το 1903, εξηγεί πώς βρέθηκε στην Πρέβεζα: «Ο πατέρας μου ήταν Μπίτσιος, Πέτρος Μπίτσιος. Ήταν τσαρουχάς εδώ στην Πρέβεζα. Το καλοκαίρι στο Συρράκο. Δούλευε στις αρχές στον Αποστόλη Δούλη, αδερφός του πατέρα του Θύμιου και τα παιδιά του μένουν στην Πάτρα. Εμείς δεν είχαμε ποτέ πρόβατα. Ο πάππος μου μονάχα ήταν χασάπς στο χωριό. Ήταν από τους ραφτάδες. Η μάνα μου μ' άψε δυόμισι χρονών και ο πατέρας μου ξαναπαντρεύτηκε. Πρώτα μέναμε στη Φιλιππιάδα. Εκεί πέθανε ο πατέρας μου. Εδώ ήταν κάλφας. Η μητριά μου δε μου 'χε την όρεξη. Έτσι ήρθα στην Πρέβεζα, που είχα μια θεία». γ. Τέλος, 13 νοικοκυριά μπήκαν στην πόλη, μετά

«Πρέπει να σημειώσουμε ότι οι Συρρακιώτες της Πρέβεζας μέχρι το 1872, που με πρωτοβουλία τους κτίστηκε ο Ι.Ν. της Παναγίας, εκκλησιάζονταν στον Ι.Ν. Αγ. Κων/νου, όπου ήταν και οι τάφοι τους». Γ. Μουστάκης, «Τρεις δωρήτριες του περασμένου αιώνα», εφ. Αντίλαλοι του Συρράκου, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1985 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 35, σ. 12.

Εικ. 47. Ζευγάρι κτηνοτρόφων με τις παραδοσιακές τους φορεσιές (Μεσοπόλεμος, ιδιωτική συλλογή Ι. Γκαρτζονίκα).

το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ως επαγγελματίες. Ήρθαν στην πόλη από τον Ελαιώνα.

Οι Συρρακιώτες λοιπόν στην Πρέβεζα δεν είναι καινούργιοι. Η οικονομική και κοινωνική δομή του χωριού οδήγησε μία μερίδα στην Πρέβεζα, που εκτελούσε αστικές λειτουργίες για μια ευρύτερη περιοχή. Στο κεφάλαιο αυτό όμως δε θα ασχοληθούμε με τους «ραφτάδες», τους Συρρακιώτες δηλαδή που ασχούσαν αστικά επαγγέλματα και κατοικούσαν στον εσωτάφριο χώρο. Αντικείμενό μας θα είναι οι σκηνίτες, αυτοί που έμεναν σε καλύβες έξω από την ντάπια, μέσα στον ελαιώνα.

2. Από τη Λάμαρη στον Ελαιώνα

Ο ελαιώνας που οριοθετείται από την τάφρο, αποτελούσε ιδιαίτερο κοινωνικό χώρο για τους Συρρακιώτες. «Αφού ο θεός κοσκίνισε το Συρράκο, στο τέλος τα πίτουρα τα 'ριξε στον ελαιώνα της Πρέβεζας», σύμφωνα με την άποψη Συρρακιώτη πληροφορητή με καταγωγή ραφτάδικη, που μένει στην πόλη της Πρέβεζας.

Στον ελαιώνα λοιπόν συνέρρευσαν τα κατώτερα στρώματα του Συρράκου. Η μεγαλύτερη μετακίνηση έγινε μετά τον ερχομό των προσφύγων στην Ελλάδα και τον περιορισμό των βοσκοτόπων.⁶ Όπως ήδη έχει σημειωθεί προηγουμένως, οι Συρρακιώτες κτηνοτρόφοι χρησιμοποιούσαν το χειμώνα τα βοσκοτόπια της Λάμαρης, την πεδιάδα που απλώνεται κάτω από τα ριζά του Ζαλόγγου, προς τη μεριά της Πρέβεζας. «Χειμαδιό σχεδόν αποκλειστικό για τους Συρρακιώτες μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή και την εγκατάσταση των προσφύγων, ώστε να μην είναι καθόλου υπερβολή αν ισχυριστούμε ότι για γενεές ολόκληρες η Λάμαρη κατοικήθηκε αποκλειστικά από κτηνοτρόφους Συρρακιώτες.

Η απώλειά της σαν χώρου ξεχειμωνιάσματος για την κτηνοτροφία μας, με τις μεγάλες απαλλοτριώσεις υπέρ των προσφύγων στη δεκαετία του '20 σημάδεψε μια κρίσιμη τομή στην ιστορική εξέλιξη του Συρράκου. Μπορούμε να πούμε ότι στάθηκε η απαρχή της παρακμής του μετά το '30.

Χάνοντας πράγματι τα ιδανικά για την προβατοτροφία λιβάδια της Λάμαρης, οι κτηνοτρόφοι στράφηκαν σε αναζήτηση χειμαδιών σε άλλες, πολύ λιγότερο πρόσφορες, περιοχές με αποτέλεσμα ένα μεγάλο μέρος των προβάτων να καταστραφεί, ενώ αρκετοί χάσαν εντελώς τα κοπάδια τους».⁷

6. Στην περιοχή της Λάμαρης ξεχειμωνιάζαν και οι Σαρακατσάνοι, που υπέστησαν και αυτοί τις συνέπειες του ερχομού των προσφύγων στην Ελλάδα και της αγροτικής μεταρρύθμισης, που ακολούθησε. «Στα 1922 η στρατιωτική ήττα στη Μικρά Ασία οδήγησε στα χρόνια, που ακολούθησαν, στην ανταλλαγή πληθυσμού ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία. Ένα από τα μέτρα, που πάρθηκαν από τη διοίκηση για την εγκατάσταση των προσφύγων, ήταν η διανομή των τσιφλικιών και της μοναστηριακής γης και το χτίσιμο νέων χωριών. Το 1927 τα παλιά χειμωνιάτικα βοσκοτόπια των Σαρακατσάνων του Ζαγορίου είχαν σε μεγάλο βαθμό χαθεί. Μερικοί από τους πιο πλούσιους ποιμένες είχαν την προνοητικότητα να αγοράσουν μικρές περιουσίες στα πεδινά της Άρτας και της Πρέβεζας, και να μειώσουν το μέγεθος των κοπαδιών τους». J. Campbell, *Honour, Family and Patronage*, Oxford 1964, σ. 14.

Για το ίδιο θέμα Κ. Καραβίδας, ό.π., σσ. 75 - 76. Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Αθήνα 1975, σ. 174. Β. Νιτσιάκος, «Ορεινές κτηνοτροφικές μειονότητες», *Η Νέα Οικολογία*, 36 (1987), σ. 26.

7. Κ. Βαγγέλης, «Σημειωματάριο», εφ. Αντίλαοι του Συρράκου, Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1985 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου, 33, σ. 2. Η. Δήμας, ό.π., σ. 34. Στοιχεία για τη διαμονή

Οι κτηνοτρόφοι λοιπόν του Συρράκου ξεχειμάζαν στη Λάμαρη. Κοντά τους όμως εξασφάλιζαν απασχόληση κι άλλα στρώματα (μπάτζοι, αγωγιάτες, τσομπάνοι). Επομένως, η στενότητα των βοσκοτόπων επηρέασε και τη δική τους πορεία. Η συρρίκνωση των τσελιγκάτων τους ανάγκασε να αναζητήσουν άλλου τρόπους για επιβίωση. Ο Γιάννης Νέσσερης, παντοπώλης στην Πρέβεζα, καταθέτει τη δική του εμπειρία: «Ο πατέρας μου Χρήστος Νέσσερης ήταν κτηνοτρόφος. Είχε κάνει παντού (Τριανταφυλλιά, Λούτσα, Λιμπόχοβο). Στη Λάμαρη καθήσαμε μέχρι το 1925. Ο πατέρας μου είχε 800 με 900 πρόβατα. Στο μερτικό του 250. Τα πρόβατα τα πούλησε ο πατέρας μου το 1926. Εμείς δεν τα θέλαμε τα πρόβατα. Ήρθαμε στην Πρέβεζα, γιατί κυριαρχούσαν οι Συρρακιώτες. Ανοιξαμε μπακάλικο». Παράλληλα, οι κτηνοτρόφοι που είχαν λίγα πρόβατα και δεν εύρισκαν βοσκοτόπια, αναγκάστηκαν να τα πουλήσουν. Έτσι, σήμανε η ώρα της διαδικασίας ανεξαρτητοποίησης των κατώτερων στρωμάτων του Συρράκου από τα τσελιγκάτα. Έπρεπε να εξασφαλίσουν το μεροκάματο για την οικογένεια.

Η Πρέβεζα διέθετε τέτοιες προϋποθέσεις. Πρώτο και κύριο είχε αρκετά τυροκομεία χειμωνιάτικα,⁸ δεδομένου ότι η κύρια απασχόληση του Συρρακιώτη της κατώτερης τάξης ήταν το μπατζαριό.⁹ Υπήρχαν αρκετοί Συρρακιώτες εμπορευόμενοι,¹⁰ που «έκαναν» στάνες, αλλά και στα γύρω χωριά ήταν περιζήτητοι. Χαρακτηριστικός είναι και ο πίνακας 1 για την επαγγελματική σύνθεση των Συρρακιωτών, με βάση τα στοιχεία των δημοτολογίων Πρέβεζας. Έπειτα, ήταν και τα «λιτουρβιά», όπου μπορούσαν να απασχοληθούν. Τέλος, ο ελαιώνας εξασφάλιζε μεροκάματο στις Συρρακιώτισσες, που βοηθούσαν σημαντικά τον οι-

των Συρρακιωτών στη Λάμαρη μας δίνει και έκθεση του Επιθεωρητού Δημοτικής Εκπαιδείσεως (με ημερομηνία 14 Ιουνίου 1916), που επισκέφτηκε την περιοχή και το εκεί σχολείο και περιγράφει την κατάσταση. Βλ. Επιθεωρητής, «Έκθεση Επιθεωρητού Δημ. Εκπ/σεως για το σχολείο του Συρράκου κατά το σχολ. έτος 1915 - 16», εφ. Αντίλαοι του Συρράκου, Φεβρουάριος 1991 (Γιάννινα), αρ. φύλλου 82, σ. 5.

8. Το 1945 υπήρχε παράρτημα τυρεργατών, που ιδρύθηκε με την υπ' αριθ. 180/1935 απόφαση του πρωτοδικείου Ιωαννίνων. Ήταν μέλος του Εργατικού Κέντρου Πρέβεζας με 146 μέλη. Βλ. Μητρών Εθνικού Εργατικού Κέντρου Πρεβέζης, αύξων αριθμός 17.

9. «Οι κτηνοτρόφοι, πέρα από την παραγωγή τους 42.000 πρόβατα, έδωσαν από το ανθρώπινο δυναμικό τους εκατοντάδες τυροκόμων και αγωγιατών. Οι Συρρακιώτες τυροκόμοι, αργότερα όχι μόνο κάλυπταν τις ανάγκες του τυρεμπορίου του Συρράκου, αλλά δούλευαν και σε άλλους εμπόρους, σε διάφορα μέρη της Ελλάδος και στο εξωτερικό». Γ. Μουστάκης, «Το τυρεμπόριο του 19ου αιώνα», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 12 (1986), σ. 41.

10. «Το εμπόριο του τυριού στο Συρράκο και στην Πρέβεζα, που οι Συρρακιώτες έμποροι την είχαν κέντρο των εμπορικών τους δραστηριοτήτων, έφερε οικονομική ανάπτυξη και ακμή». Γ. Μουστάκης, ό.π., σ. 43.

χογενειακό κορβανά. Ο Βασίλης Βοντίτσιος ενισχύει αυτή την άποψη: «Προπολεμικά μέναμε στη Φιλιππιάδα. Φύγαμε το '43, γιατί η Φιλιππιάδα δεν είχε μεροκάματο. Εδώ είχε ελιές. Οι γυναίκες μάζευαν ελιές. Στη Φιλιππιάδα ούτε το λάδι δεν είχαμε». Έτσι, ήταν απόλυτα δικαιολογημένη η προτίμηση των Συρρακιωτών στην Πρέβεζα. Εδώ, είχαν τη δυνατότητα να εξοικονομήσουν το «αλεύρι». Δε θα κινδύνευαν από αστία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Επαγγέλματα Συρρακιωτών*

Επαγγέλματα	Μέχρι 1910	1911-40 %	1941 και ύστερα %
1. Αγρότης	-	7	1
- Γεωργός	2	15	3
- Γεωργοκτηνοτρόφος	-	1	-
- Κηπουρός	1	5	-
2. Αγωγέας	3	-	-
3. Άεργος	1	-	-
4. Αποθηκάριος	-	-	-
φυγείου	1	-	-
5. Αρτεργάτης	6	10	-
- Κλιβανεύς	1	-	-
6. Αρτοποιός	5	1	-
7. Αυτοκιν/στής	-	3	-
8. Βουστασιάρχης	5	1	-
9. Γαλακτοπώλης	4	3	-
10. Δάσκαλος	-	4	4
11. Δημόσιος υπάλ.	2	1	-
12. Δημοτικός κλ.	1	-	-
13. » υπάλ.	1	-	-
14. Δικαστικός »	1	-	-
15. Δικηγόρος	1	-	-
16. Εκτελωνιστής	2	-	-
17. Έμπορος	12	6	-
- Τυρέμπορος	1	-	-
18. Επιπλοποιός	-	3	3

Επαγγέλματα	Μέχρι 1910	%	1911-40	%	1941 και ύστερα
19. Εργάτης	16		43		-
20. Εργα/τεχνίτης	-		-		1
21. Ζαχαροπλάστης	-		4		3
22. Ηλεκτρολόγος	-		1		3
23. Θύμα πολέμου	2		3		-
24. Ιατρός	-		1		-
25. Ιδιωτικός υπάλ.	1		3		1
26. Καθηγητής	-		1		-
27. Καραγωγέας	2		7		-
28. Καπνοπώλης	3		-		-
29. Καφεπώλης	2		1		-
30. Κλητήρας	1		-		-
31. » τράπεζας	1		-		-
32. Κρεοπώλης	2		1		-
33. Κτηματίας	2		1		-
34. Κτηνοτρόφος	13		12		1
35. Λευκοσιδηρουργός	-		1		-
- Σιδηρουργός	-		1		1
36. Μικροπωλητής	1		3		-
37. Μωσαϊκός	-		-		1
38. Ναυτικός	-		2		-
39. Ξυλουργός	1		-		2
40. Οδηγός	4		15		4
41. Οινοπώλης	1		-		-
42. Παντοπώλης	1		1		1
43. Πεταλωτής	1		-		-
44. Πλανόδιος αρτοποιώλης	- 1		- -		- -
45. Ποιμήν	1		-		-
46. Πυροσβέστης	-		1		-
47. Ράπτης	2		3		2
48. Σαγματοποιός	-		1		-
49. Σανδαλοποιός	7		1		-
50. Στιλβωτής	1		1		-
51. Συναχος Ι.Κ.Α.	-		3		-
52. » Ο.Γ.Α.	1		-		-
53. Ταχυδρομικός	-		1		-
54. Τραπεζικός	-		1		-

Επαγγέλματα	Μέχρι 1910	%	1911-40	%	1941 και ύστερα	%
55. Τυπογράφος	-		-		1	
56. Τυροκόμος	34		14		-	
57. Υ.Ε.Β.	-		4		-	
58. Υπαλ. γεωργικής υπηρεσίας	-		1		-	
59. Υποδηματοποιός	3		8		-	
- Μπαλωματής	1		-		-	
60. Φανοποιός	-		-		1	
61. Φαρμακοποιός	1		-		-	
62. Χειριστής εκσκαφέα	-		1		-	
63. Χημικός	-		-		1	
64. Ψυκτικός	-		-		1	
Σύνολο	156	37,79	201	51,27	35	8,92

Πηγές: Δημοτολόγια Δήμου Πρέβεζας

* Τα συρρακιώτικα νοικοκυριά έχουν κατανεμηθεί σε τρεις ομάδες με βάση το χρόνο γέννησης των αρχηγών των νοικοκυριών.

Οι δύο πρώτες ομάδες (α. μέχρι 1910 και β. 1911 - 40) περιλαμβάνουν αυτούς, που πραγματοποίησαν τη στροφή στην Πρέβεζα και στη συνέχεια πήραν την απόφαση για μόνιμη εγκατάσταση στην πόλη. Ειδικότερα, η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει αυτούς, που έζησαν την παρακμή της Λάμαρης. Σ' αυτές τις ομάδες κυριαρχεί τα επάγγελμα του τυροκόμου. Έτσι, στην πρώτη ομάδα έχουμε 34 τυροκόμους, ποσοστό 21,79%. Πρέπει όμως να προσθέσουμε σ' αυτούς και τους αγωγιάτες (3), τους εργάτες (16) και τους κτηνοτρόφους (13), αφού συνήθως ήταν και μπάτζιοι. Η τυροκομία δεν ήταν σταθερή απασχόληση και δεν εξασφάλιζε μόνη της την επιβίωση. Συχνά, οι τυροκόμοι δούλευαν ως εργάτες και διέθεταν λίγα πρόβατα παλιότερα. Έτσι, ο καθένας, όταν μεταδημοτεύει, διαλέγει όποιο επάγγελμα του είναι επιθυμητό. Συνυπολογίζοντας όλους αυτούς, φτάνουμε στα 66 νοικοκυριά (42,30%), γεγονός που δείχνει την υπεροχή του επαγγέλματος ανάμεσα στους Συρρακιώτες του Ελαιώνα. Είναι επίσης απαραίτητο να υπογραμμίσουμε την παρουσία 13 εμπόρων - τυρεμπόρων στην πρώτη ομάδα, που συντέλεσαν κι αυτοί στο να στραφούν στην Πρέβεζα οι Συρρακιώτες των κατώτερων στρωμάτων.

3. Ημινόμαδισμός στον Ελαιώνα και...

3. 1. Λιβάδια

Στο Μεσοπόλεμο οι Συρρακιώτες επιλέγουν τον ελαιώνα της Πρέβεζας ως χειμαδιό. Έρχονται κι εδώ κοπάδια και λειτουργούν μορφές τσελιγκάτου, αλλά η αίγλη της Λάμαρης έχει χαθεί. Ο ελαιώνας δεν είχε τη δυνατότητα να φιλοξενήσει πολλά πρόβατα. Τα κοπάδια τώρα περιορίζονται στα 500 κεφάλια και σπάνια φτάνουν τα 700. Τα περισσότερα κυμαίνονται από 200 - 300 και εγκαθίστανται στις παρυφές του ελαιώνα. Οι περιοχές αυτές είναι: α. Ανάμεσα στην πόλη της Πρέβεζας και στο χωριό Μύτικα, με 1000 στρέμματα λιβάδι και 800 στρέμματα ελαιόδεντρα για το χορτάρι. Τα λιβάδια νοικιάζονταν από τους Τσουμελεκαίους από τη μια και το Γιάννη Μπέλλο και το Γάκη Ζώνιο από την άλλη. Οι πρώτοι νοικιάζαν το λιβάδι του Βλάχου από τους Καλλαρύτες Πέτρου Ζαρόγκα και οι δεύτεροι το λιβάδι του Συρρακιώτη Κωστάκη Δούλη. Ο Γιώργος Τσουμελέκας αφηγείται πώς βρέθηκε η οικογένειά του στην Πιπερόλτσα: «Οι δικοί μου φύγανε από τη Λάμαρη το '24 και πήγαν στο Ξηρόμερο, στα Ριζά του Ξηρόμερου, Παλιάμπελα χωριό. Από κει το '27 ρίχτηκαν και ήρθαν εδώ. Νοίκιασαν ένα λιβάδι μιανού λεγόμενου Πέτρου Ζαρόγκα. Είχαμε 500 πρόβατα που πενούσαν με 1000 στρέμματα. Τότες που δεν τα ταΐζαμε, ένα πρόβατο ήθελε 2 στρέμματα να βοσκήσει. Το λιβάδι του Ζαρόγκα ήταν 500 στρέμματα κι έτσι νοικιάζαμε από το δήμο άλλα 500. Αυτά ήταν δέντρα. Εμείς νοικιάζαμε μόνο το χορτάρι. Τα χτυπούσαμε μαζί με τους Μπελλαίους κι ύστερα τα μοιράζαμε, δύο τρίτα εμείς ένα τρίτο αυτοί. Από κει νοικιάσαμε άλλα 280 στρέμματα στην Ταράνα από το δικηγόρο Αλεξαντρή. Κάναμε τα πρόβατα 700 και δεν έφταναν αυτά που είχαμε στις Μπάλτες. Βάλαμε ένα τσομπάνο και πηγαίναμε κάθε 3 - 5 μέρες».

β. Περιοχή Ανάληψης, στην οποία υπάγονται οι θέσεις Παλιά Καύσιμα, Ποδόγυρος, Ασύρματος, Ανάληψη, Πετρίτσια. Εδώ, εγκαταστάθηκαν οι Βαγγελαίοι με 600 περίπου πρόβατα (Ανάληψη), Μπαρκαγιανναίοι και Γκοπαίοι με 300 (Παλιά Καύσιμα), Ντονταίοι με 150 (Ποδόγυρος), Κατσαναίοι με 300 - 400 (Ασύρματος), Κατωγιανναίοι με 600 - 700 (Πετρίτσια). Η Ανάληψη και τα Πετρίτσια ανήκαν σε Συρρακιώτες εμπορευόμενους κι έφταναν τα 2000 στρέμματα περίπου. «Εδώ το νοικιάζαμαν. Ήταν του Γάκη Νίκα και του Κίμωνα. Ήταν 1016 στρέμματα. Με ενοικιοστάσιο ήμασταν. Προπολεμικά μέχρι το 1940 ήμασταν με μία συμφωνία γενική γραμμή 50.000 κι αν πήγανε μια χρονιά καλύτερα 55.000» (Κ.Κ.).

γ. Περιοχή της Ταράνας, που την είχαν νοικιάσει οι Γατσαίοι από τον Κραφίτη, Γιαννιώτη εμπορευόμενο στην Πρέβεζα, ο οποίος είχε παντρευτεί

Εικ. 48. Συρρακιώτες κτηνοτρόφοι από το Άκτιο πηγαίνουν στην Πρέβεζα για ψώνια.

Συρρακιώτισσα. Αυτοί, τρία αδέρφια, είχαν περίπου 300 πρόβατα σε 500 στρέμματα περίπου, τα οποία δεν μπορούσαν να αντέξουν αυτόν τον αριθμό κι έτσι κατέφευγαν στο νοίκιασμα.

δ. Περιοχή Σκαφίδακιού, πίσω από τον οικισμό του Αγίου Θωμά προς το εσωτερικό του Αμβρακικού κόλπου. Εδώ, κυριαρχούσε ο Γάκης Ζιώγας με 300 - 400 πρόβατα. ε. Περιοχή Ψάθακιού, που δεν πρόσφερε πολλές δυνατότητες. Δεν μπορούσε να κρατήσει μεγάλα κοπάδια. Παλιότερα, πέρασαν οι Ψαλλιδάιοι, που έφυγαν, επειδή ακριβώς ο τόπος περιόριζε την ανάπτυξη του κοπαδιού. Γενικότερα, στην περιοχή αυτή που ανήκε στον οικισμό του Νεοχωρίου - Αγίας Τριάδας, ξεχείμαζαν μικρότεροι κτηνοτρόφοι.

στ. Ποταμάκι, πίσω από το Νεκροταφείο, όπου είχε εγκατασταθεί με νοικιοστάσιο ο Γούλας Κατωγιάννης με 200 πρόβατα. Το κτήμα ήταν του Συρρακιώτη εμπόρου Λεωνίδα Τσιώκου, βουλευτή του Λαϊκού Κόμματος. Ήταν το μόνο αξιόλογο βοσκοτόπι, που βρισκόταν μέσα στον ελαιώνα και τόσο κοντά στην πόλη. Έτσι, συνολικά μπορούμε να πούμε ότι ο ελαιώνας φιλοξενούσε περίπου 3500¹¹ συρρακιώτικα πρόβατα προπολεμικά. Τα περισσότερα κινούνταν

11. Ο αριθμός αυτός δεν μπορεί να εξακριβωθεί απόλυτα. Υπολογίζονται εδώ και τα πρόβατα, που βόσκαγαν σε νοικιασμένα λιβάδια, κι αυτά, που τα είχαν «ρίξει» στο Συνεταιρισμό Αποκατάστασης Ακτημόνων Καλλιεργητών (Σ.Α.Α.Κ) των οικισμών, που βρισκόνταν γύρω από την πόλη (Άγιος Θωμάς, Νιοχώρι, Μύτικας, Σμυρτούλα). Εδώ, το 1942 βόσκαγαν 1401 ζώα των Συρρακιωτών. Μερικοί παλιοί κτηνοτρόφοι υπολογίζουν ότι τα συρρακιώτικα πρόβατα στον

στην περιφέρεια του ελαιώνα και κυρίως στις περιοχές Σκαμνούλα - Μπάλτες, Ανάληψη, Πετρίτσια, Σκαφιδάκι. Μέσα στον ελαιώνα ήταν ελάχιστα τα πρόβατα και κατά κανόνα ξεχειμάζαν, όταν δεν είχε πολύ καρπό.

3. 2. Κονάκια

Όπως σημειώθηκε, τα κοπάδια εγκαταστάθηκαν στις παρυφές του ελαιώνα, όπου δεν υπήρχαν ελαιόδεντρα. Αυτό το γεγονός μαζί με το συνεχιζόμενο ημινομαδισμό των Συρρακιωτών επηρέασε και την οικιστική συμπεριφορά τους.

Μετά τη Λάμαρη δεν μπορούμε να μιλάμε για το τυπικό τσελιγκάτο.¹² Εκτός από δύο περιπτώσεις, που φτάνουν τα 700 πρόβατα, οι άλλοι κτηνοτρόφοι έχουν από 200 - 400. Έτσι, θα πρέπει να μιλάμε πια για κοπάδια, τα οποία συνέχεια έχουν περιορισμένες δυνατότητες να προσλάβουν τσομπάνους ως υπαλλήλους (πικουράρους) ή να συνεργασθούν με κτηνοτρόφους, που είχαν συνήθως λίγα μανάρια. «Ο πατέρας μου ήταν τυροκόμος. Από τα μικρά χρόνια μέναμε στα κονάκια των Βαγγελαίων στην Ανάληψη. Εμείς είχαμε μόνο λίγα μανάρια. Ο πατέρας πήγαινε τέσσερις μήνες το φθινόπωρο στα λιτροβιά και την άνοιξη και το καλοκαίρι στο μπατζαριό. Εδώ ξεχειμωνιάζαμε γιατί ήταν φτωχομάνα η Πρέβεζα και πήγαινε η γυναίκα στις ελιές, κάνα αυγό, κάνα λάχανο. Μετά είχαμε συγγενείς για να βάλουμε την καλύβα. Με τους Βαγγελαίους ήμασταν συγγενείς. Βόθηαγα εγώ. Πήγαινα στα γίδια με τα δικά τους. Επειδή σαν κι εμάς ήταν κι άλλοι, κανονίζαμε με τη σειρά. Μερικές γυναίκες πήγαιναν και μάζευαν παλιούρια για τη στρούγκα. Βέβαια, πού θα 'κανες καλύβα, το 'λεγε ο τσέλιγκας. Κάθε χρόνο άλλαζε τόπο για καλύβια. Δεν υπήρχε περίπτωση να κάνουμε εμείς καλύβα μπροστά απ' αυτούς. Πάντα δίπλα ή πίσω» (Γιάννης Ευαγγέλου).

Τα κοπάδια εξακολουθούσαν να προσελκύουν τα κατώτερα στρώματα, αλλά τώρα είχε αλλάξει η οικονομική και κοινωνική σχέση με τον τσέλιγκα.¹³

ελαιώνα ήταν 2550. Τόσα κατά την εκτίμησή τους «χώραγε» ο ελαιώνας. Οι ίδιοι όμως οδηγούν σε άλλους αριθμούς με τον αριθμό προβάτων, που δίνουν για τους κτηνοτρόφους του ελαιώνα.

12. «Η εξαφάνιση του χειμωνιάτικου λιβαδιού απείλησε τη βάση του μετακινούμενου ημινομαδισμού όχι μόνο στην Ήπειρο αλλά ακόμη στις άλλες επαρχίες της ηπειρωτικής Ελλάδας» J. Campbell, ό.π., σ. 15.

Αχόμη, V. Nitsiakos, A Vlach Pastoral Community in Greece. The Effects of its Incorporation into the National Economy and Society, ό.π., σσ. 89 - 91.

13. Πράγματι, η υποβάθμιση του τσελιγκάτου επέφερε σημαντικές μεταβολές στη δομή του. Βλ. J. Campbell, ό.π., σσ. 17 - 18.

Η βασική υπηρεσία, που πρόσφεραν οι κτηνοτρόφοι, ήταν να εξασφαλίζουν μέρος για να στήσουν οι τυροκόμοι την καλύβα τους. Κι αυτή η φροντίδα ήταν από τις πιο σημαντικές για τα κατώτερα στρώματα, αφού μέσα στον ελαιώνα ο αγροφύλακας¹⁴ δεν τους άφηνε να φτιάχνουν καλύβα οπουδήποτε, ιδίως μάλιστα τη χρονιά που υπήρχε πολύς καρπός. Παράλληλα, συνέχιζαν να πηγαινοέρχονται στο Συρράκο και το πρόβλημα του χώρου, όπου θα έστηναν την καλύβα, ήταν οξύ κάθε χρόνο.

Έτσι, οι κτηνοτρόφοι με τα λιβάδια, που νοίκιαζαν για τα κοπάδια τους, αποτελούσαν επιθυμητή κι ανέξοδη διέξοδο, για να λύσουν το πρόβλημα της εγκατάστασης οι τυροκόμοι. Οι δυνατότητες όμως ήταν περιορισμένες κι η πρόσβαση στους κτηνοτρόφους εξαρτιόταν από την ύπαρξη συγγενικών δεσμών περισσότερο παρά από την οικονομική σχέση. Σ' αντάλλαγμα αυτής της υπηρεσίας οι οικογένειες των τυροκόμων βοηθούσαν τους κτηνοτρόφους είτε να φτιάξουν τις στρούγκες είτε να βοσκήσουν εκ περιτροπής τα γίδια, κυρίως.

Ο ημινομαδισμός λοιπόν των κατώτερων στρωμάτων των Συρρακιωτών και ο τρόπος εγκατάστασης των κοπαδιών στις παρυφές του ελαιώνα καθόρισε και το χώρο, που αναπτύχθηκαν τα πρώτα κονάκια στον ελαιώνα της Πρέβεζας. Είναι κονάκια που αποτελούνται από έναν ή δύο κτηνοτρόφους και ως δέκα καλύβια τυροκόμων ή κираτζίδων. Τα κυριότερα κονάκια είναι:

- α. των Βαγγελαίων στην Ανάληψη
- β. των Ντονταίων στον Ποδόγυρο
- γ. των Κατωγιανναίων στα Πετρίτσια
- δ. των Γατσαίων στην Ταράνα
- ε. των Ζιωγαίων στο Σκαφιδάκι
- στ. των Τσουμελεκαίων στις Μπάλτες
- ζ. των Μπελλαίων - Ζωνιαίων στο Μύτιχα (Καπετάν Δήμου)
- η. του Γούλα Κατωγιάννη στο Ποταμάκι

Σ' όλα αυτά τα κονάκια το σημείο αναφοράς ήταν το λιβάδι του κτηνοτρόφου, το οποίο, κατά κανόνα, ήταν νοικιασμένο. Οι τυροκόμοι και οι κираτζίδες φρόντιζαν να εκμεταλλευθούν τους δεσμούς συγγένειας, ώστε να μην ταλαι-

14. Ο αγροφύλακας είναι η έκφραση της παγιωμένης οικονομικής νομιμότητας του κάμπου. Εκφράζει τη σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στους ανθρώπους της πεδιάδας και της κτηνοτροφίας». Β. Ρόκου, *Συμβολή στη μελέτη ενός κτηνοτροφικού χωριού*, ό.π., σ. 63.

Για το ίδιο θέμα βλ. Δ. Ψυχogiός, *Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί: Οικονομία και οικογένεια στην αγροτική Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1987, σ. 46.

πωρούνται κάθε χρόνο. Η κουμπαριά¹⁵ επίσης αποτελούσε σοβαρό δίκτυο για την εξασφάλιση της συγκατάθεσης του κτηνοτρόφου. «Προπολεμικά καθόμασταν στους Βαγγελαίους. Δούλευε ο πατέρας μου πικουράρος σ' αυτούς. Τους είχαμε όλους αναδεχτούς» (Γ.Κ.).

Τα περισσότερα κονάκια συγκέντρωναν, όπως σημειώθηκε, τυροκόμους και τσομπάνους. Στο Σκαφιδάκι όμως και την Ταράνα, εκτός απ' αυτούς, μαζεύτηκαν και οι αγωγιάτες. Η περιοχή αυτή επικοινωνούσε με την Πρέβεζα με το πέρασμα της Μαργαρώνας και ένα μονοπάτι. Έτσι, ήταν αδύνατο να φτάσουν ως εκεί οι χαμάλες, για να μεταφέρουν τις ελιές από τα λιοστάσια, που ήταν σ' αυτές τις περιοχές, προς τα λιτροβιά της πόλης. Αυτό το ρόλο ανέλαβαν οι Συρρακιώτες αγωγιάτες, που εγκαταστάθηκαν γι' αυτό το λόγο στα δύο κονάκια, που προαναφέρθηκαν.

Η στενότητα όμως των λιβαδιών συντέλεσε στο σταδιακό απεγκλωβισμό των κατώτερων στρωμάτων από τους κτηνοτρόφους.¹⁶ Μια μεταβατική μορφή οικονομικής και οικιστικής συμπεριφοράς, που προήλθε από την αντικειμενική αδυναμία της συρρακιώτικης κτηνοτροφίας στην Πρέβεζα να συγκροτήσει μεγάλες μονάδες, ήταν τα μεσιακά πρόβατα των γειτονικών χωριών και η απασχόλησή τους ως τσομπάνων στα κοπάδια των χωριών αυτών. «Ο πατέρας μου το 1933 δούλεψε δύο χρόνια στη Συμρτούλα. Φύλαγε τα γελάδια του χωριού. Από κει πέντε χρόνια στο Μύτικα. Φύλαγε τα βόδια στο βοϊδολίβαδο. 80 - 100 βόδια. Εκεί είχαμε το καλύβι. Τον πλήρωναν ανάλογα με τα ζευγά-

15. Η στρατηγική της χρησιμοποίησης των συγγενικών δεσμών (εξ αίματος, εξ αγχιστείας) έχει γίνει αντικείμενο ευρύτατης μελέτης. Βλ. E. Friedl, *Vasilika: A Village in Modern Greece*, New York 1962, σσ. 73 - 74. J. Campbell, *ό.π.*, σσ. 217 - 218. V. Nitsiakos, *ό.π.*, σσ. 164 - 182.

16. Το τσελιγκάτο και γενικότερα το κτηνοτροφικό χωριό αντιδρούσε στον υπερπληθυσμό με την αποβολή του και τη διοχέτευση του σε άλλες δραστηριότητες. Αυτό το φαινόμενο συναντάται στη φάση μετάβασης από το νομαδισμό στον ημινομαδισμό με την εμπορευματοποίηση των κτηνοτροφικών προϊόντων. Ακόμη, εμφανίζεται στη φάση ενσωμάτωσης του κτηνοτροφικού χωριού στον εθνικό κορμό και ως συνέπεια περιορισμού των λιβαδιών λόγω της αγροτικής μεταρρύθμισης. Βλ. για το φαινόμενο αυτό Κ. Καραβίδας, *ό.π.*, T. Stoianovich, *ό.π.*, B. Ρόκου, *ό.π.*, σ. 47. V. Nitsiakos, *ό.π.*, σσ. 89 - 91.

Ο Παναγιωτόπουλος εξετάζει το θέμα σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο και θεωρεί ότι, στα πλαίσια της αντίθεσης πόλης - υπαίθρου, η έξοδος από τον αγροτικό χώρο, που οφείλεται σε εγγενείς ή εξωγενείς αδυναμίες του, συντελεί στη δημιουργία της εργατικής δύναμης. Βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, «*Αγροτική έξοδος και σχηματισμός της εργατικής δύναμης στην ελληνική πόλη*». Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας: «*Νεοελληνική πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος*», τ. Β', Αθήνα 1985, σσ. 521 - 522.

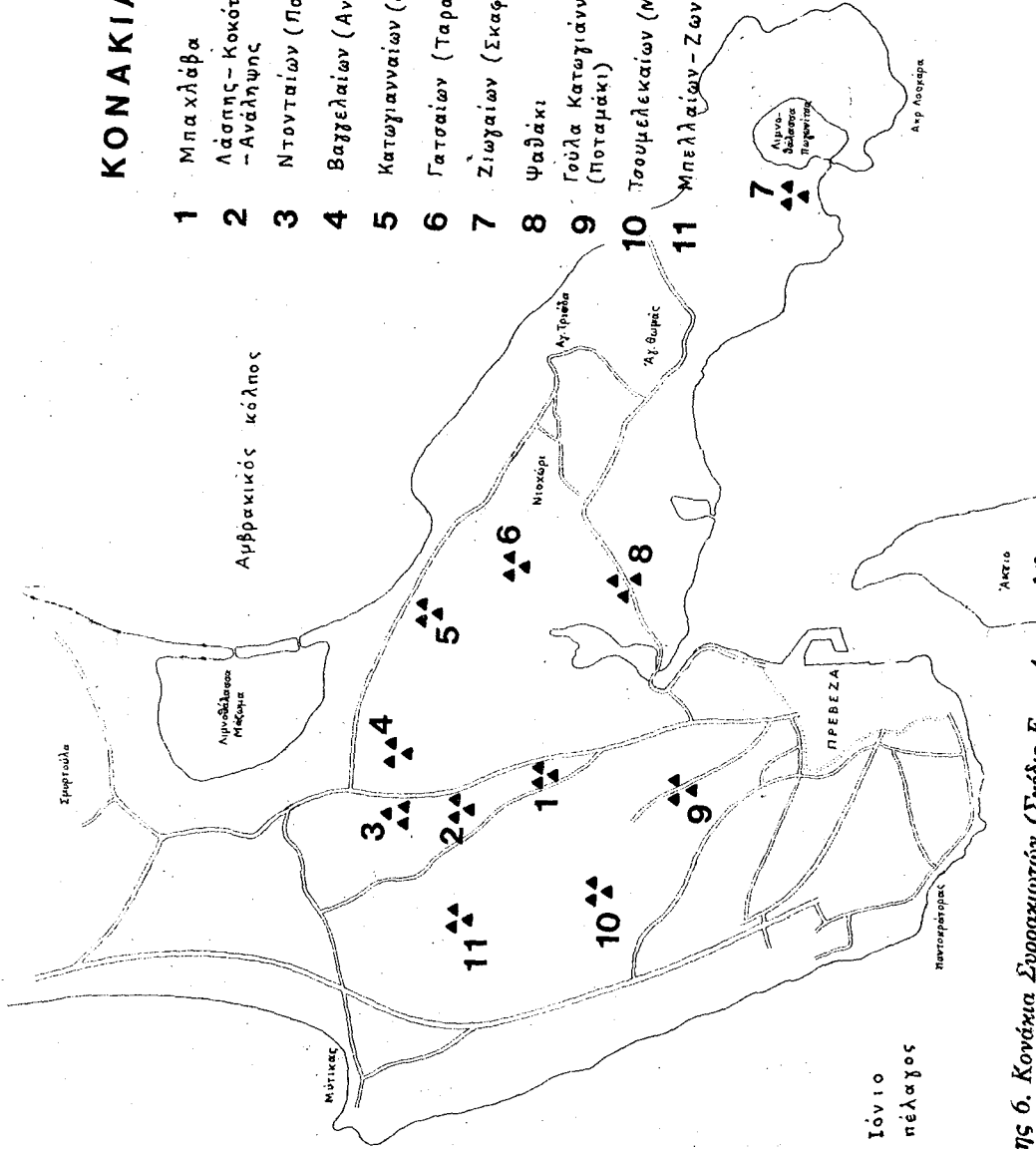
Εικ. 49. Κτηνοτρόφος στα Πετρίτσια με το μικρό κοπάδι. Κάτω στο βάθος καλλιέργεια κηπευτικών (φωτογραφία Βαγγέλη Κογιαντή).

ρια. Το πρωί ή το βράδυ ο καθένας του 'φερνε το σακκούλι. Στο Μύτιχα πριν τον πόλεμο ο πατέρας μου πήρε μεσιακά πρόβατα. Πήρε καμιά τριανταριά για 3 χρόνια. Πολλοί Συρρακιώτες έκαναν το ίδιο με τα πρόβατα στο Μύτχα, στο Νιοχώρι. Στα τρία χρόνια μας έμεινε το 1/3 από τα πρόβατα και στα έξι χρόνια το 1/2» (Κώστας Παπουτσής).

Η πιο αξιοπρόσεχτη βέβαια συνέπεια από τη στενότητα των λιβαδιών και τη συνακόλουθη αδυναμία να φιλοξενήσουν τα κατώτερα στρώματα ήταν ο σχηματισμός αυτοδύναμων οικισμών των τυροκόμων. Το χαρακτηριστικότερο στοιχείο αυτών των κонаκιών ήταν ότι δημιουργήθηκαν κατά μήκος της εθνικής

ΚΟΝΑΚΙΑ

- 1 Μπαχλάβα
- 2 Λάσπησ-Κοκότη - Ανάληψη
- 3 Ντονταίων (Ποδόφυρος)
- 4 Βαγγελιαίων (Ανάληψη)
- 5 Κατωγιανναίων (Πετρίτσια)
- 6 Γατσαίων (Ταρανά)
- 7 Ζιωγαίων (Σκαφιδάκι)
- 8 Ψαδάκι
- 9 Γούλα Κατωγιάννη (Ποταμάκι)
- 10 Ίσουμελεκαίων (Μπάλετες)
- 11 Μπελλαίων-Ζωνταίων

Χάρτης 6. Κονάκια Σύρακιωτών (Σχέδιο Ευρ. Αρεντουλίδη).

οδού Πρέβεζας - Ιωαννίνων και πιο κοντά στην πόλη¹⁷ Οι τυροκόμοι στη μεγάλη τους πλειοψηφία αναγκάζονται να αυτονομηθούν κοινωνικά και οικιστικά από τους κτηνοτρόφους. Η οικιστική αυτονόμηση των τυροκόμων με τη δημιουργία αυτογενών οικισμών είναι σημαντικό στοιχείο, γιατί θα τους βοηθήσει μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο να κινηθούν με μεγαλύτερη ταχύτητα προς την πόλη της Πρέβεζας.

Τα κονάκια των τυροκόμων σχηματίζονται σε μία ελάχιστη απόσταση 3 χιλ. από την πόλη, στην περιοχή που είναι γνωστή ως Τρίγωνο - Ασβεσταριά, ανάμεσα στις τοποθεσίες Μπαχλάβα και Ανήφορο (Ανάληψη). Το βασικότερο κονάκι του Μπαχλάβα με 25 - 30 καλύβες. Εδώ, πρέπει να τονίσουμε ότι κάθε καλύβα αντιστοιχούσε σε μία οικογένεια διευρυμένη, σ' ένα νοικοκυριό. Έτσι, στον Μπαχλάβα έχουμε τόσα νοικοκυριά όσα και καλύβες. Τα στοιχεία που μας επιτρέπουν να χαρακτηρίσουμε αυτό το κονάκι ως το πιο σημαντικό, είναι ότι κατείχε κεντρική θέση σε σχέση με τα υπόλοιπα και, το κυριότερο, επιλέχθηκε από την κοινότητα του Συρράκου να φιλοξενήσει το σχολείο και τον ένα παπά του χωριού. Ακριβώς, αυτές οι δύο υπηρεσίες προσέδωσαν κύρος στο κονάκι αυτό, αφού δρούσαν συνεκτικά για τους υπόλοιπους Συρρακιώτες και αποτελούσαν σημείο αναφοράς για τη λειτουργία τους ως κοινότητας.

Το κονάκι του Μπαχλάβα απόκτησε αυτή την αίγλη στη δεκαετία του '30, όταν η κοινότητα του Συρράκου αποφάσισε να συστήσει δημοτικό σχολείο. Αυτή την απόφαση περιγράφει ο παλιός Γραμματέας του Συρράκου Μήτσιος Παπαδημητρίου, που είχε μάλιστα πρωτοστατήσει: «Στον Ελαιώνα, Λιώνα για τους Συρρακιώτες, όταν ως γραμματέας τους ζητούσα τον τόπο χειμερινής διαμονής, δεν υπήρχε σχολείο. Εδώ εκείνος που ήταν, ήταν ο Γιάννης ο Συγγούνας, που είχε βγάλει το Σχολαρχείο στο Συρράκο, και μάζευε 15 - 18 παιδιά το χειμώνα και τους μάθαινε μερικά γράμματα. Να διαβάσουν και να κάνουν λογαριασμό. Έκανε μάθημα στην καλύβα του, που την έστηνε όπου μάζευε περισσότερα παιδιά. Τον πλήρωναν βέβαια οι ίδιοι. Στον Ελαιώνα όμως είχαν μαζευτεί πολλοί τυροκόμοι μετά την αποκατάσταση των προσφύγων στη Λάμαρη. Μερικοί πιο φτωχοί άρχισαν να μένουν στην Πρέβεζα και το καλοκαίρι. Σκεφτήκαμε με το Λαγούδη το δάσκαλο να φτιάξουμε σχολείο. Συνεννοήθηκε ο Λαγούδης με τους επιθεωρητές στα Γιάννενα, που συμφώνησαν. Γράψαμε στον Κραφίτη, τον Κώστα τον Κραφίτη, που ήταν εδώ στην Πρέβεζα έμπορος και είχε την κόρη του Σάνη, να βρει ένα χωράφι και να το νοικιάσει, για να φτιάξουμε

17. Είναι γνωστή η μεγάλη σημασία των δρόμων για τη χωρική οργάνωση. F. Braudel, *The Mediterranean (and the Mediterranean World in the Age of Philip II)*, Vol. I, London 1972, σ. 277.

σχολείο. Έτσι κι έγινε. Βρήκε το οικόπεδο στον Μπαχλάβα και φτιάξαμε σχολείο από ξύλα. Θυμάμαι, τότες ήρθα εδώ. Δώσαμε σ' ένα Συρρακιώτη και μας έφτιαξε ένα σχολείο από ξύλα. Μας κόστισε γύρω στις 40.000. Τα λεφτά τα έδωσε η κοινότητα. Με απόφαση του κράτους αναγνωρίστηκε το σχολείο. Είχε οριστεί να φεύγουν τα παιδιά τέλος Μαΐου από τον Ελαιώνα και να κάνουν μάθημα στο Συρράκο με το δικό τους δάσκαλο, το Λαγούδη, μέχρι το Δεκαπενταύγουστο. Στην Πρέβεζα άρχιζαν από τον Οκτώβριο μέχρι το Μάιο. Μάλιστα δε επειδή αυξήθηκαν τα παιδιά, τους έστειλαν από τα Γιάννενα μια δασκάλα».

Ο Μπαχλάβας συνεπώς αποτελεί το κέντρο της κοινότητας των τυροκόμων Συρρακιωτών ως το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.¹⁸ Γύρω από το σχολείο και τον παπά συσπειρώνονται πολλοί τυροκόμοι. Αμφιβολίες υπάρχουν για τον τρόπο εγκατάστασης. Οι πληροφορητές τονίζουν ότι το νοίκι για το χωράφι, το πλήρωνε η κοινότητα και γι' αυτό ήταν μόνιμος ο οικισμός και δεν κατέστρεφαν τις καλύβες, όταν ανέβαιναν στο χωριό την άνοιξη. Αντίθετα, ο γραμματέας της κοινότητας επιμένει ότι αυτή νοίκιαζε μόνο το μέρος, όπου εγκαταστάθηκε το σχολείο, και οι τυροκόμοι ρύθμιζαν μόνοι τους το νοίκι με τον ιδιοκτήτη.

Εκτός όμως από τον Μπαχλάβα, υπήρχαν πιο βόρεια και κατά μήκος πάντα της εθνικής οδού Πρέβεζας - Ιωαννίνων κι άλλα κονάκια. Τα πιο πολυάνθρωπα ήταν δύο: α. Το κονάκι της Λάσπης με 25 - 30 καλύβες κι αυτό, που δημιουργήθηκε στο οικόπεδο του Συρρακιώτη έμπορου Κοκότη. Εδώ, ήταν χέρσο κι όσοι έστηναν καλύβια, πλήρωναν νοίκι στον ιδιοκτήτη. β. Το κονάκι του Ανήφορου (Ανάληψης) με άλλες τόσες καλύβες. Παράλληλα, υπήρχαν μικρότερα κονάκια, όπως στο κτήμα του Περικλή Τόλια απέναντι από τη Λάσπη και του Τσαντούλα, πίσω από το χωράφι του Τόλια.

Αυτά ήταν τα κύρια σταθερά κονάκια, στα οποία κατά κανόνα πλήρωναν για κάθε χειμωνιάτικη περίοδο. Η σύνθεση βέβαια στα κονάκια δεν ήταν μόνιμη. Παρατηρούνταν αλλαγές, όταν η οικογένεια κατόρθωνε να τακτοποιηθεί σε κάποιον Συρρακιώτη, που είχε ιδιόκτητο κτήμα, ή να εξασφαλίσει την έγκριση ενός «ξένου». Από τη δεκαετία του '30 μερικοί τυροκόμοι μπόρεσαν να αγοράσουν κτήματα στον ελαιώνα. Έτσι, αρκετές οικογένειες, που είχαν κάποια μορφή συγγένειας ή φιλίας, προσπαθούσαν να αποσπάσουν την υπόσχεση των ιδιοκτητών, για να μην έχουν ούτε την έγνοια ούτε το κόστος του ενοικίου. Η αποδοχή για την εγκατάσταση διαρκούσε το πολύ δύο χρόνια, δεδομένου ότι υπήρχε

18. Ός το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο οι Συρρακιώτες του ελαιώνα αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της οργανωμένης διοικητικής ενότητας Συρράκου. Αυτό φαίνεται κι από το ενδιαφέρον των φορέων εξουσίας της κοινότητας (γραμματέας, δάσκαλος) να συσταθεί σχολείο στον ελαιώνα για τις ανάγκες των δημοτών τους.

ο φόβος εκ μέρους των ιδιοκτητών μήπως οι φιλοξενούμενοι κάνουν χρήση του ενοικιοστασίου.

Η μετακίνηση λοιπόν των κτηνοτρόφων από τη Λάμαρη στον ελαιώνα, εξαιτίας της αποκατάστασης των προσφύγων, επέδρασε στο σχήμα της κοινωνικής, οικονομικής και οικιστικής εξάρτησης των κατώτερων στρωμάτων της κοινότητας Συρράκου από τον έλεγχο των κτηνοτρόφων. Στον ελαιώνα σχηματίζονται δύο ειδών κονάκια: α. Τα κτηνοτροφικά, όπου εξακολουθούσαν να βρίσκουν φιλοξενία και μερικές φορές εργασία οι τυροκόμοι. β. Τα αυτογενή κονάκια των τυροκόμων, που είναι και η πιο σημαντική εξέλιξη και συνέπεια της παρακμής του τσελιγκάτου του Συρράκου μετά τη μετακίνησή του στον ελαιώνα. Οι συνθήκες επέβαλαν στους τυροκόμους να αναζητήσουν την επιβίωσή τους μακριά από την προστασία του τσελιγκάτου. Το γεγονός αυτό είχε δυσμενείς επιπτώσεις για τους όρους διαβίωσης της πλειονότητας των τυροκόμων, που έφτασαν ως την εξαθλίωση. Παράλληλα, τους απεγκλώβισε και τους βοήθησε να επιδιώξουν λύσεις στο πρόβλημα και της άμεσης επιβίωσης αλλά και του σχεδιασμού του μέλλοντος των παιδιών τους, με την προοπτική της πόλης.

Έτσι, γεννήθηκαν τα κονάκια των τυροκόμων, που διαφοροποιούνται από τα αντίστοιχα των κτηνοτρόφων στο χώρο, όπου αναπτύσσονται. Τα κτηνοτροφικά δημιουργούνται, κατά κανόνα, μακριά από το δρόμο. Αντίθετα, τα κονάκια των τυροκόμων σχηματίζονται κατά μήκος του δρόμου, της εθνικής οδού Πρέβεζας - Ιωαννίνων, αλλά πάντα σε ικανή απόσταση από την πόλη.

Στα κονάκια των τυροκόμων εντοπίζονται επομένως τα εξής γνωρίσματα: α. Σχηματισμός κατά μήκος του δρόμου β. Ο χώρος συνήθως είναι χέρσο χωράφι. Οι ελιές, ιδίως την εποχή με τον πολύ καρπό, είναι απαγορευμένος χώρος. Οι αγροφύλακες αγρυπνούν και εκδιώκουν, όσους επιχειρούν να στήσουν την καλύβα τους εκεί. γ. Ο χώρος, όπου δημιουργείται το κονάκι, εκμισθώνεται και συμμετέχουν όλα τα καλύβια. δ. Στα κυριότερα κονάκια - του Μπαχλάβα και της Λάσπης - στήνεται και το μπακάλικο για τις καταναλωτικές ανάγκες των τυροκόμων. ε. Η κοινωνική σύνθεση είναι αμιγής. Είναι όλοι τους τυροκόμοι, οι οποίοι εξακολουθούν να πηγαίνουν στο Συρράκο ως το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

4. Στροφή προς την πόλη: ο ρόλος του επαγγέλματος

Η οικιστική κατάσταση των Συρρακιωτών άλλαξε μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Σταμάτησε η εποχιακή μετακίνησή τους στο Συρράκο και

αποφάσισαν να εγκατασταθούν μόνιμα στην πόλη.¹⁹ Υφίσταται την επίδραση του αστικού χώρου, τον οποίο αντιμετωπίζουν όχι μόνο ως χώρο προσωρινής διαμονής και ικανοποίησης των καταναλωτικών τους αναγκών, αλλά και ως προοπτική επαγγελματικής αποκατάστασης των παιδιών τους (των αγοριών δηλαδή).²⁰

Η διακοπή του ημινομαδικού τρόπου ζωής οφείλεται βέβαια στις συνθήκες, που επικρατούσαν κατά την Κατοχή και τον Εμφύλιο και δυσκόλευαν τις μετακινήσεις, αναγκάζοντας έτσι τους Συρρακιώτες να περάσουν το καλοκαίρι στον κάμπο, στον ελαιώνα. Αυτή είναι η μία πλευρά του θέματος, οι αρνητικές δηλαδή προϋποθέσεις για τις μετακινήσεις. Υπάρχει όμως και η θετική πλευρά, που αφορά την αστική επιρροή.

Μεταπολεμικά, παρατηρείται λοιπόν ριζική στροφή των τυροκόμων προς μόνιμη εγκατάσταση στην πόλη της Πρέβεζας. Η κύρια αιτία βρίσκεται στις αξίες, που είχαν διαμορφώσει οι Συρρακιώτες για τον ιδεατό και επιθυμητό

19. «Τα άτομα αυτά (...) (Βλάχοι, Σαρακατσάνοι) (...) επιδιώκουν μόνιμον εγκατάστασιν». Β. Kayser, *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, μετ. Τ. Τσαβέα - Μ. Μερακλή, Αθήνα 1968, σ. 91. Την τάση αυτή για μόνιμη εγκατάσταση των Βλάχων στα αστικά κέντρα (Πρέβεζα, Γρεβενά, Ιωάννινα, Τρίκαλα, Καρδίτσα, Φάρσαλα, Βόλος, Λάρισα, Αθήνα), επισημαίνει και ο T. Winnifrith, *The Vlachs: The History of a Balkan People*, London 1987, σ. 4.

20. Η Friedl έχει μελετήσει τη στρατηγική, με βάση την οποία οι οικογένειες στα Βασιλικά προγραμματίζουν την έξοδο των αγοριών από το αγροτικό περιβάλλον. Διαπιστώνει ότι βασικό στοιχείο της είναι το αστικό επάγγελμα, που έχει καθοριστική συνέπεια για την αστική σταδιοδρομία του γιου. Αυτό εξαρτιόταν από το ταξικό επίπεδο, όπως προκύπτει από τη σχέση ανάμεσα στην ταξική κατηγορία της οικογένειας και τον τρόπο ενσωμάτωσης των αγοριών στο αστικό περιβάλλον. Βλ. E. Friedl, *"Kinship, Class and Selective Migration"*, στο βιβλίο: *Mediterranean Family Structures* (εισαγωγή - επιμέλεια J. Peristiany), Cambridge 1976, σσ. 363 -388.

Ακόμη, ο Kremensek τονίζει ότι «οι γονείς έκαναν μεγάλες προσπάθειες να μπορέσουν τα παιδιά τους να ανεβούν την κοινωνική κλίμακα (...). Γι' αυτό το λόγο, μόλις τέλειωναν το δημοτικό, τους έστελναν να γίνουν μαθητευόμενοι». S. Kremensek, *"On the Fringe of the Town"*, στο βιβλίο: *Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives* (εισαγωγή - επιμέλεια M. Kenny και D. Kertzer), Urbana - Chicago - London 1983, σ. 290.

Ιδιαίτερα, στο Συρράκο με την ανάπτυξη της βιοτεχνίας μάλλινων ειδών είχε διαμορφωθεί ευνοϊκό κλίμα για την έξοδο προς τα αστικά επαγγέλματα. Σ' αυτό συντέλεσε το κοινωνικό στρώμα των ραφτάδων με το διαφοροποιημένο τρόπο ζωής τους, που τους προσέδιδε αίγλη. Γι' αυτό βλ. Μ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, Α' Κοινωνική Συγκρότηση*, Αθήνα 1984, σ. 97. Δ. Ψυχογιός, «Οικονομικός και κοινωνικός μετασχηματισμός αγροτικών κοινοτήτων», ό.π., σ. 21. Β. Αυδίκος, «Συρρακιώτες καποτάδες: Ακμή και παρακμή», εφ. Αντίλαλοι του Συρράκου, Γενάρης 1986 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 36, σ. 4.

Το θέμα αυτό ο Kayser ανάγει σε γνώρισμα των Βλάχων της Ηπείρου, οι οποίοι «εμφανίζουν αξιολόγους ιδιότητας εμμονής εις την γεωργίαν, αλλ' ωσαύτως και εις το εμπόριον, την αστικήν οικονομίαν». Β. Kayser, ό.π., σ. 94.

τρόπο επαγγελματικής αποκατάστασης των παιδιών τους. Το «κεραμίδι», η εκμάθηση δηλαδή μιας τέχνης, γίνεται όραμα για τους Συρρακιώτες, που αρχίζει να σχηματίζεται ήδη στο Μεσοπόλεμο, μετά την παρακμή του τσελιγκάτου και την αντικειμενική του αδυναμία να ικανοποιήσει τα επαγγελματικά και οικιστικά προβλήματα των τυροκόμων.

Ήδη από τη δεκαετία του '30 οι τυροκόμοι διαισθάνονται τη μεταβολή και προσανατολίζουν τα παιδιά τους στην πόλη, σε τέχνες. «Πήγα στην τέχνη για να ξεφύγω από τη σκληρή ζωή έξω. Είτε τσαγκάρης είτε ράφτης θα γινόμουν. Το 1936 πήγα στον Πουρναρόπουλο στο ζαχαροπλάστη κι έκατσα δυόμισι χρόνια κι από κει στον Κατσή» (Μιχάλης Αυδίκος). Σ' αυτή την προσπάθεια διευκολύνθηκαν από την ύπαρξη μέσα στην πόλη Συρρακιωτών επαγγελματιών, οι οποίοι προτιμούσαν τους πατριώτες τους ως καλφάδες. Έτσι, στις μεταπολεμικές συνθήκες ολοκληρώνεται η στροφή, που είχε προετοιμασθεί στο Μεσοπόλεμο με τον επαγγελματικό προσανατολισμό των απογόνων των τυροκόμων.

5. Οι επιπτώσεις της στροφής - διαδικασίες ενσωμάτωσης

5.1. Από τα κονάκια στους οικισμούς

Ο πόλεμος του '40 αποδιοργάνωσε τα κονάκια, γιατί οι τυροκόμοι αναζήτησαν χώρους μακριά από το δρόμο, μέσα στον ελαιώνα. Το κονάκι του Μπαχλάβα σκόρπισε και δεν επανασυγκροτήθηκε μεταπολεμικά, αφού οι τυροκόμοι είχαν άλλες επιλογές.

Στη διάρκεια της Κατοχής το Συρράκο δεν εξασφάλιζε την επιβίωση για τους τυροκόμους, οι οποίοι προσπάθησαν να επιζήσουν στα προσφυγοχώρια είτε βοσκώντας τα γελάδια, μία οκά το κεφάλι, είτε μαζεύοντας ό,τι περίσσευε στο θέρο. «Έπιασε η Κατοχή και δεν είχαμε να φάμε. Μαζεύαμε στάχυα. Σαμψούντα, Σινώπη. Ό,τι απέμεινε από το στάχυ, το κοπανάγαμε και τρώγαμε» (Β.Σ.).

Αμέσως με την υποχώρηση των Γερμανών παρατηρήθηκε κινητικότητα στα κονάκια των τυροκόμων, κατά κύριο λόγο. Το καινούργιο στοιχείο είναι ότι στα τέλη της δεκαετίας του '40 δημιουργήθηκε καινούργιο κονάκι, λίγο πιο κάτω από τον Μπαχλάβα, στην περιοχή του Σαούγκου και στο οικόπεδο του πρόσφυγα Λάζαρου Σπυρόγλου, όπου κάθε οικογένεια πλήρωνε 100 δραχμές το χρόνο. Είχαν συγκεντρωθεί γύρω στις 15 καλύβες, οι οποίες αργότερα μετακινήθηκαν παρακάτω. Κονάκι είχε συσταθεί ακόμη γύρω από το κτήμα του Γεράση - Τέφα, όπου μεταπολεμικά εγκαταστάθηκε το νέο δημοτικό σχολείο.²¹

21. Λειτουργήσε μετά τον πόλεμο και ανήκε στην αρμοδιότητα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης του νομού Πρέβεζας. Είναι μία εξέλιξη, που επιβάλλεται από τη στροφή των Συρρακιωτών στην Πρέβεζα.

Εικ. 50. Νέοι Συρρακιώτες ως μικροπωλητές στο Πανηγύρι της Φανερωμένης (φωτογραφία 1960, ιδιωτική συλλογή Γ. Αυδίκου).

Όλες αυτές οι μετακινήσεις σε κτήματα γνωστών ή και πατριωτών διήρκεσαν περίπου μια δεκαετία (1945 - 1955) και παρουσιάζουν χαρακτηριστικά αναμονής έναντι της μεγάλης απόφασης, να βρουν δηλαδή την ευκαιρία και τα χρήματα να αγοράσουν οικόπεδο, ώστε να σταματήσει πλέον η μεγάλη δοκιμασία της συνεχούς μετακίνησης και της αγωνίας να εξασφαλίσουν χώρο, για να στήσουν την καλύβα τους. Το τέλος του πολέμου σημαίνει την αρχή της κατάρρευσης της υπάρχουσας οικιστικής συμπεριφοράς των τυροκόμων. Επιδιώκουν τώρα πια να έρθουν πιο κοντά στην πόλη, σ' ένα δικό τους οικόπεδο, που θα τους ανακουφίζει. Όπως επισημάνθηκε και προηγουμένως, ο σπουδαιότερος παράγοντας, που τους ώθησε προς την πόλη, ήταν η φροντίδα για την επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών τους, φροντίδα που ταυτιζόταν με την «τέχνη», που θα τους οδηγούσε με βεβαιότητα από την ταλαιπωρία της υπαίθριας ζωής στη σιγουριά του «κεραμιδιού».

Μεταπολεμικά, δημιουργούνται λοιπόν κονάκια πολύ κοντά στην πόλη,²² που γρήγορα αποχτούν εικόνα οικισμού με την οικιστική δραστηριότη-

22. Η ανάπτυξη των οικισμών των Συρρακιωτών πραγματοποιήθηκε έξω από την πόλη, όπως προσδιοριζόταν από την τάφρο, και κατά μήκος της εθνικής οδού Πρέβεζας - Ιωαννίνων.

Ο Kremensek έχει κάνει μελέτη για τη δημιουργία και εξέλιξη ενός οικισμού στις παρυφές ενός αστικού κέντρου, καθώς και για τη σχέση οικισμού και αστικού κέντρου. Πρόκειται για τον οικισμό Zelena Jama στις παρυφές της πόλης Ljubljana της Γιουγκοσλαβίας. Βλ. S. Kremensek, "On the Fringe of the Town", ό.π., σσ. 282 - 298.

τα, που αναπτύσσεται. Τέτοιοι οικισμοί είναι: α. Ο οικισμός του Νοσοκομείου. Πήρε το όνομά του από το Νοσοκομείο, που ιδρύθηκε αργότερα στην περιοχή. Εκτείνεται σε μία έκταση, όπου υπήρχαν ελαιόδεντρα παραχωρημένα σε πρόσφυγες με την αποκατάσταση. Βρίσκεται έξω από την ντάπια, στο βόρειο μέρος της, στην προέκταση της πλευράς, που περικλείεται ανάμεσα στη Βρυσούλα και στο Φόρο.

Σ' αυτή την περιοχή έρχονται οι πρώτοι Συρρακιώτες αμέσως μετά το τέλος του πολέμου, όπως φαίνεται στον πίνακα 2.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Συρρακιώτες του οικισμού Νοσοκομείου

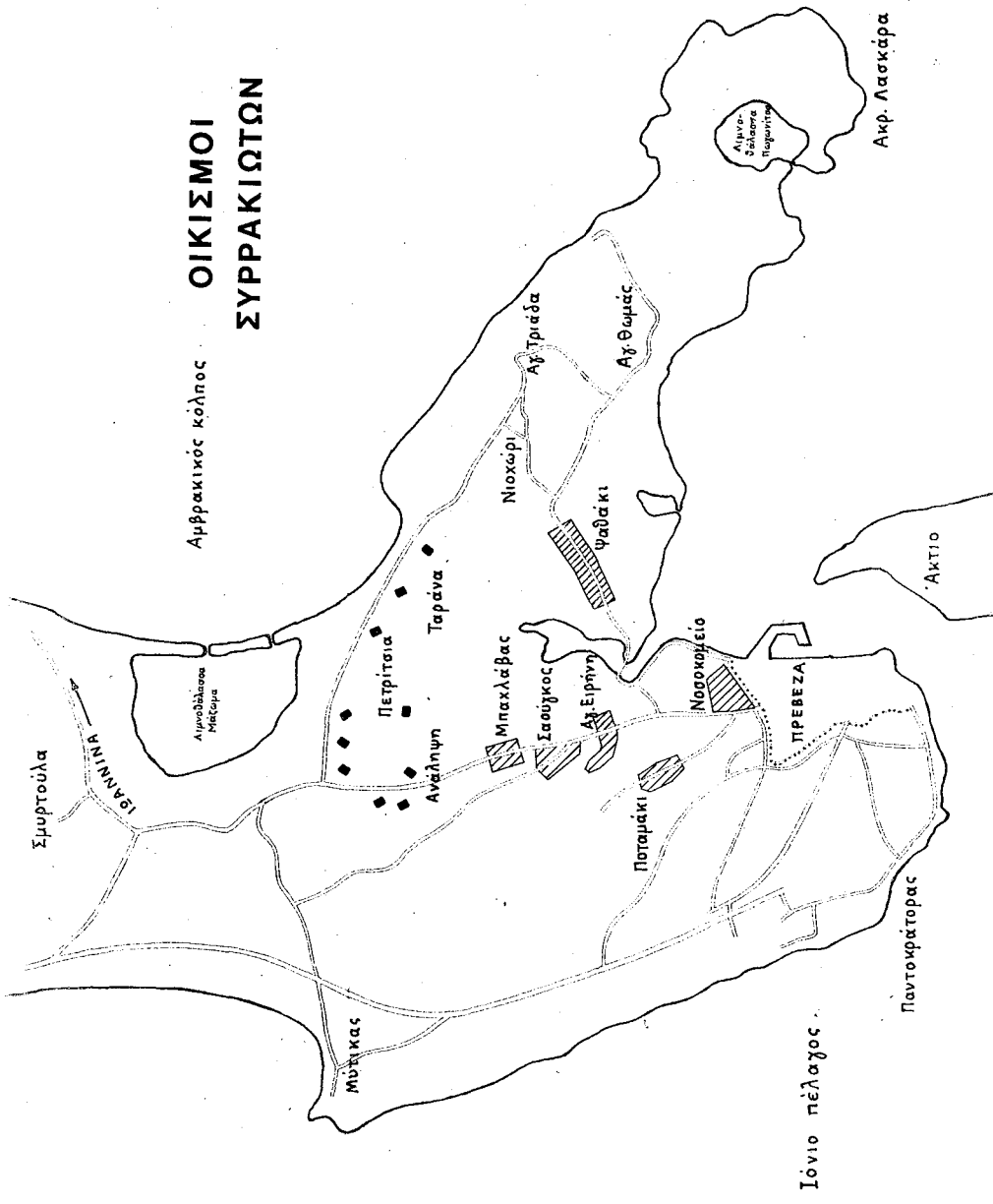
Έτος άφιξης	Προέλευση	Επάγγελμα πατέρα	Επάγγελμα αγοριών	Αιτία εγκατάστασης στην περιοχή
1. 1948	Ανάληψη	τυροκόμος	ξυλουργός	Τα παιδιά μεγάλωσαν
2. 1952	Μπούρμπος	τυροκόμος		Ο αδερφός μου ήταν υπάλληλος
3. 1954	Ταράνα	τσομπάνος	τυροκόμος-μικροπωλητής	Άρχισα να κάνω το μικροπωλητή κι έπρεπε να είμαι πιο σιμά στην πόλη
4. 1952	Σαούγκος	τυροκόμος	τυροκόμος-καραγωγέας	Πήρα τη χαμάλα
5. 1955	Σαούγκος	τυροκόμος	τσαγκάρης	Να' μαι κοντά στην αγορά
6. 1948	Ανάληψη	τυροκόμος	α. τσαγκάρης β. ζαχαρ/στης	Εγώ δούλευα στο τσαγκαρά-δικο από το 1940
8. 1950	Σκαφιδάκι	αγωγιάτης	α. τσαγκάρης β. τυροκόμος	Είχαμε μπει εμείς στη δουλειά
9. 1945	Πρέβεζα	τυροκόμος		Ήρθαμε κοντά στη δουλειά του αδερφού μου
10. 1947	Γεράσης	τυροκόμος	οδηγός	για τη δουλειά μου
11. 1953	Γεράσης	τυροκόμος	τυροκόμος-εργάτης στις τράτες	Για να' μαστε στην αγορά. Δούλευα στα ψάρια, στις τράτες

Έτος άφιξης	Προέλευση	Επάγγελμα πατέρα	Επάγγελμα αγοριών	Αιτία εγκατάστασης στην περιοχή
12. 1949	Μπούρμπος		καραγωγέας	Οι άντρες ήθελαν να δουλέψουν στην αγορά. Δούλευαν σε χαμάλες. Οι άλλοι ήθελαν να πάνε τα παιδιά να μάθουν τέχνη
13. 1952	Σαούγκος	τσαρουχάς	βουστάσιο-Υ.Ε.Β.	Πούλησα τις αγελάδες και πήγα υπάλληλος
14. 1946	Πρέβεζα	εργάτης		
15. 1944	Πετρίτσια	αγωγιάτης	τσαγκάρης	Ήρθαμε εδώ για να πιάσουν τα παιδιά δουλειά
16. 1945	Γεράσης		τυροκόμος-καραγωγέας	Ήταν η δουλειά μου. Μετά δεν είχα σπίτι, όπως όλοι οι βλάχοι, κι εγώ κοίταζα να βρω μόνιμα
17. 1946	Πρέβεζα		κλαριστής	Δεν είχα σπίτι. Ήταν και το επάγγελμα μου
18. 1946	Πρέβεζα		καραγωγέας	
19. 1956	Μπελλοφω- ταίοι	τυροκόμος	εργάτης	Νοίκιασα στο κληροδό- τημα Ρίζου
20. 1949	Κεραμιδαριό	τυροκόμος		
21. 1948	Ποταμάκι	τυροκόμος τσομπάνος	α.αρτεργάτης β.οδηγός	
22. 1949	Γεράσης	τυροκόμος		
23. 1952	Καλαμίτσι	τυροκόμος		Έπιασα δουλειά εργάτης στη χαμάλα
24. 1972	Ανάληψη	κτηνοτρόφος		
25. 1952	Ανάληψη	»	αρτεργάτης	Ήταν η δουλειά
26. 1964	Άχτιο	κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος εργάτης στη Γερμανία	Ήθελα να φύγω από την κτηνοτροφία
27. 1957	Πρέβεζα	τυροκόμος	ζαχαροπλά- στης	Το 1954 φύγαμε από τις καλύβες και κατεβή- καμε στην πόλη
28. 1964	Σαούγκος		μικροπωλη- τής	Είχαμε αγοράσει δικό μας στις ελιές, που το πουλήσαμε. Ήρθαμε εδώ για πιο σιμά. Λέγαμε να πάει το παιδί στη δουλειά κι η κοπέ- λα σχολείο

Έτος άφιξης	Προέλευση	Επάγγελμα πατέρα	Επάγγελμα αγοριών	Αιτία εγκατάστασης στην περιοχή τους
29. 1957	Λάσπη	τυροκόμος	ξυλουργός	Ήρθα για πιο κοντά. Να βάλω τα παιδιά στη δουλειά
30. 1954	Γεράσης	τυροκόμος	α. οδηγός β. ξυλουργός γ. δάσκαλος	Ήρθαμε για καλύτερα. Μας έγιναν τα παιδιά κι έπρεπε άλλος να πάει στα γράμματα κι άλλος στην τέχνη
31. 1953	Κεραμιδαριό	τυροκόμος	α. εργάτης στο υγειονομικό	Ήταν η δουλειά μας
32. 1953	Μπούρμπος	καραγωγέας	υπάλληλος στην Υ.Ε.Β.	Κατεβήκαμε κάτω, επειδή ήταν πιο πολλοί Συρρακιώτες. Μην κοιτάς τώρα. Μετά ο πατέρας μου είχε κάρο. Η δουλειά του στην αγορά
33. 1949	Σαούγχος	εργάτης στον ορυζόμυλο		
34. 1960	Πρέβεζα	εργάτης		
35. 1953	Ανάληψη	τυροκόμος		Κοντά στον αδερφό μου
36. 1957	Άχτιο	κτηνοτρόφος	λανάρα	
37. 1949	Πρέβεζα	τυροκόμος	τσαγκάρης	
38. 1948	Σαούγχος	τυροκόμος	α. τσαγκάρης β. υπάλληλος γαλατάδικου	Εμείς δεν είχαμε ζώα. Ήμασταν εργαζόμενοι. Έπρεπε να'μαστε κοντά στην αγορά
39. 1948	Γεράσης	τυροκόμος		Για τα παιδιά
40. 1948	Ανάληψη	τυροκόμος		» »

Πηγές: Επιτόπια έρευνα

Στην περιοχή Νοσοκομείου λοιπόν αρχίζουν να συρρέουν Συρρακιώτες, αμέσως με την υποχώρηση των Γερμανών. Στην πλειοψηφία τους (22 νοικοκυριά, ποσοστό 55%) πρόκειται για οικογένειες τυροκόμων που κατοικούσαν στα κονάκια του Ελαιώνα (Ανάληψη, Γεράσης, Σαούγχος). Αν εξαιρέσουμε 7 νοικοκυριά, που ήρθαν στην περιοχή από την πόλη της Πρέβεζας, όπου ασκούσαν διάφορα επαγγέλματα (ελεύθεροι εργάτες, βοηθοί σε χαμάλες, τσαγκάρηδες), και 2 προερχόμενα από το Άχτιο, όλα τα άλλα έμεναν στον Ελαιώνα (7 σε κο-

Χάρτης 7. Οικισμοί Συρακιωτών (Σχέδιο Ευρ. Αφεντουλίδη).

νάκια κτηνοτρόφων). Η ροή άρχισε από το 1944 και συνεχίστηκε με ένταση στη δεκαετία του '40, όταν μετακινήθηκαν 19 νοικοκυριά (47,5%). Άλλα 17 νοικοκυριά (42,5%) ήρθαν στη δεκαετία του '50, ιδίως στην αρχή της. Ο οικισμός δηλαδή του Νοσοκομείου σχηματίζεται πολύ νωρίς. Ήδη, στις αρχές του '50 έχουν μετακινηθεί τα περισσότερα νοικοκυριά.

Το γεγονός, ότι η περιοχή βρισκόταν στα κράσπεδα της πόλης, αποτέλούσε τον κυριότερο παράγοντα, για τον οποίο προτιμήθηκε από τους Συρρακιώτες. Ήταν ένα βήμα από την πόλη και τους εξυπηρετούσε διπλά. Πρώτον διευκόλυνε την επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών τους, που ήταν και η βασική φροντίδα τους. «Μου' πε ο πατέρας μου να πάω να μάθω τέχνη να ζήσω καλύτερα» (Β.Σ.). Έτσι, από τα 40 νοικοκυριά που εγκαθίστανται στο Νοσοκομείο τα 13 (32,5%) δήλωναν πως η μετακίνησή τους έγινε με σκοπό να βρεθούν τα παιδιά κοντά στο επάγγελμά τους, που ήδη ασκούσαν, ή γιατί είχαν προγραμματίσει να προσανατολίσουν τα αγόρια τους στην τέχνη, κι αυτό θα ήταν εύκολο με τη μικρή απόσταση από την πόλη. Επίσης, σημαντικό είναι το ποσοστό των νοικοκυριών (21 νοικοκυριά, 52%), όπου ο άντρας ασκούσε ήδη ένα αστικό επάγγελμα κι έπρεπε να βρίσκεται κοντά στην πόλη. Ακόμη, το γεγονός, ότι βρισκόταν έξω από την πόλη, επέτρεπε την αρχική εγκατάσταση των Συρρακιωτών με βάση τα προηγούμενα οικιστικά πρότυπα, την καλύβια. Έτσι, έχουν τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουν την οικονομική τους στενότητα και να περάσουν από ένα ενδιάμεσο στάδιο προσαρμογής.²³

23. «Η ανάπτυξη των πόλεων στην Ελλάδα επηρεάζεται αποφασιστικά από κραδαμούς εξωοικονομικού κατά βάση χαρακτήρα». Β. Φίλια, *Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα 1983, σ. 65.

Η διαδικασία αυτή, που επισημαίνει ο Φίλιας και συνιστά το φαινόμενο της «νόθας» αστικοποίησης, επέβαλε τη χωρική οργάνωση των μεταναστών στην πόλη. Στην Ελλάδα, σχεδόν πάντα, οι πληθυσμοί των διαφόρων μεταναστευτικών ρευμάτων αναπτύσσονταν στα κράσπεδα της πόλης. Έτσι, έγινε με τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας στην Αθήνα. Το ίδιο συνέβη στη μεταπολεμική περίοδο με τη δημιουργία του οικιστικού συγκροτήματος των δυτικών συνοικιών της Αθήνας, οι οποίες φιλοξένησαν τους επαρχιώτες μετανάστες. Τα χαρακτηριστικά αυτών των συνοικιών ήταν ορατά ως πρόσφατα, πριν εξαφανίσει τα αναγνωστικά σημεία η αντιπαροχή. Σήμερα, αυτό εκφράζεται με την κοινωνική μορφολογία, που είναι πολωτική ανάμεσα στο δυτικό και ανατολικό τμήμα. Βλ. Στ. Σωρόκος, «*Αστική δομή και κοινωνικοποίηση*». Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1979, 3 (1979), σσ. 19 - 22.

Ειδικότερα, οι παρυφές καταλαμβάνονται σ' όλες τις επαρχιακές πόλεις από την «την κατώτερη τάξη», τους ιδιοκτήτες των «αυθαίρετων». Εκεί, μπορούν να εξασφαλίσουν φθηνό οικόπεδο. Βλ. Ξ. Βλάχος, «*Κατοικία και κοινωνικές τάξεις στον ελληνικό αστικό χώρο*», στο βιβλίο: *Μελέτες για την κατοικία στην Ελλάδα* (επιμ. Δ. Φατούρος, Λ. Παπαδόπουλος, Β. Τεντοκάλη), Θεσσαλονίκη 1979, σ.86.

Οι Συρρακιώτες βέβαια ενδιαφέρονταν πια για μόνιμη εγκατάσταση. Έτσι, η πρώτη τους μέριμνα ήταν να αποκτήσουν δικό τους οικόπεδο. Από τα 40 νοικοκυριά μόνο 5 νοίκιασαν παρατάφριο οικόπεδο, που ανήκε στο κληροδότημα του Συρρακιώτη Χριστόφορου Ρίζου, το οποίο διαχειριζόταν η Μητρόπολη. Τα υπόλοιπα αγόρασαν οικόπεδο, το οποίο κυμαινόταν από 850 τετρ. μέτρα συνήθως ως δύο στρέμματα. Η τιμή παρουσίαζε ποικιλία ανάλογα με τη θέση του οικόπεδου. Στις αρχές του '50 οι αγοραπωλησίες πραγματοποιούνταν με 3 λίρες ανά ρίζα.²⁴

β. Οικισμός στην περιοχή Ποταμάκι (πίσω από Ορυζόμυλο - Νεκροταφείο). Δευτερεύουσας σημασίας οικισμός, που δημιουργήθηκε σε κτηνοτροφικό κονάκι, που προϋπήρχε, από 6 οικογένειες τυροκόμων, κατά κύριο λόγο, το 1951, που αγόρασαν 2 στρέμματα με 12 λίρες. Χαρακτηριστικό, που αποτελούσε κοινή επιδίωξη όλων των τυροκόμων, ήταν ότι ενδιαφέρθηκαν να «αγοράσουν στο δρόμο» (δεν τα κατάφεραν, γιατί αρνήθηκαν οι ιδιοκτήτες).

γ. Οικισμός Κεραμιδαριού - Μηχανοκαλλιέργειας - Αγίας Ειρήνης. Βρίσκεται σε απόσταση 1 χιλ. από την πόλη και ο κορμός του εκτείνεται στην αριστερή πλευρά της εθνικής οδού Πρέβεζας - Ιωαννίνων. Είναι ίσως ο πιο σημαντικός μετά τον αντίστοιχο οικισμό του Νοσοκομείου, επειδή προσέλκυσε πολλούς Συρρακιώτες, κατά κανόνα, τυροκόμους. Δημιουργήθηκε σε μια περιοχή, όπου δεν υπήρχε προπολεμικά κονάκι. Το μόνο σημείο αναφοράς ήταν το κτήμα του Τσιόκου, που αγοράστηκε προπολεμικά. Μεταπολεμικά, άρχισε να λειτουργεί στην περιοχή μονάδα παραγωγής κεραμιδιών, όπου απασχολήθηκαν πολλοί Συρρακιώτες ως εργάτες. Παράλληλα, από το 1948 εγκαταστάθηκε στην περιοχή η Μηχανοκαλλιέργεια (Υπηρεσία Εγγείων Βελτιώσεων).²⁵ Τα

24. Όταν πουλιόταν οικόπεδο χωρίς ελιές, οι τιμές παρουσίαζαν την εξής πορεία:

1950	επί της εθνικής οδού	900 μέτρα	20 λίρες
1957	» » » »	650 »	43 »
1964	» » » »	950 »	35.000 δραχμές
1945	οδού Σελευκείας	2,5 στρ.	25 λίρες
1945	» »	1 »	14 »
1948	απέναντι από ντάπια	850 μέτρα	15 λίρες
1949	» » »	850 »	18 »

25. Ο Kremensek αναφέρει ότι η δημιουργία του οικισμού Zelena Jama έγινε γύρω από το σιδηροδρομικό σταθμό, όπου δούλευαν οι περισσότεροι ως εργάτες. S. Kremesnek, ό.π., σ. 284.

Βασικό στοιχείο, που επηρεάζει τη χωρική οργάνωση του Ελαιώνα και την οικιστική συμπεριφορά των τυροκόμων, ήταν το καφενείο και ο χώρος δουλειάς, ιδιαίτερα όταν ο οικισμός βρή-

Εικ. 51. Συρρακιώτες στο κεραμιδαριό (τέλη δεκαετίας του 1950, ιδιωτική συλλογή Χ. Τέφα).

γεγονότα αυτά μάλιστα αποτυπώθηκαν και στην ονομασία του συνοικισμού, ο οποίος σήμερα πάντως είναι γνωστός ως συνοικισμός της Αγίας Ειρήνης από την εκκλησία, που έχτισαν στις αρχές της δεκαετίας του '70 οι Συρρακιώτες.

Το κτήμα λοιπόν του πατριώτη Τσιόκου, όπου είχαν βρει καταφύγιο για την καλύβα τους αρκετοί Συρρακιώτες, και οι δύο άλλοι χώροι εργασίας αποτέλεσαν σοβαρά κίνητρα για την αναζήτηση οικοπέδου στην περιοχή αυτή. Υπήρχαν τα στηρίγματα. Επιπλέον, το 1951 είχε αγοράσει οικόπεδο απέναντι από την Υ.Ε.Β. και εγκατέστησε το μπακάλικό του ο Βασίλης Παπουτσής, γεγονός που συντέλεσε ακόμη περισσότερο να προτιμήσουν την περιοχή οι τυροκόμοι.

σχεται μακριά από την πόλη. Αυτό διαπιστώνεται από τη σύγκριση του οικισμού του Νοσοκομείου με τους άλλους. Στην πρώτη περίπτωση τα προβλήματα λύνονταν με τη μικρή απόσταση του οικισμού από την πόλη. Στους άλλους οικισμούς η απόσταση από την αγορά επέβαλλε να βρίσκεται σε λογική απόσταση από ένα μπακάλικο και χώρο φυγαγωγίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Συρρακιώτες περιοχής συνοικισμού Αγίας Ειρήνης

Έτος άφιξης	Προέλευση	Επάγγελμα πατέρα	Επάγγελμα αγοριών	Αιτία εγκατάστα- σης στην περιοχή
1. 1962	Σκαφιδάκι	αγωγιάτης- κάρο		Για να 'μαι πιο κον- τά στην αγορά
2. 1960	Ψαθάκι	αγωγιάτης- υπάλληλος Υ.Ε.Β.		Έπιασα δουλειά Υ.Ε.Β.
3. 1960	Νιοχώρι	τυροκόμος		Για να 'μαι πιο σιμά στην αγορά. Άρχισα να πηγαίνω εργάτης στο υγειονομικό
4. 1960	Νιοχώρι	κτηνοτρόφος		Ήθελα τόπο.
5. 1960	Νιοχώρι	αγωγιάτης		Ήθελα να αλλάξω ε- πάγγελμα
6. 1951	Ελαιώνας	μπακάλης		
7. 1955	Σαούγχος	τυροκόμος ο άντρας μου		Ήμουνα χήρα κι ήρθα στον αδερφό μου. Καθένας έπαιρνε ένα τόπο. Δεν είχαμε τό- πο.
8. 1955	Σαούγχος	τυροκόμος		
9. 1951	Ποταμάκι	τυροκόμος	α.εργάτης β.κεραμοποιός	
10. 1934		τυροκόμος- εργάτης παγο- ποιείου		
11. 1952	περιοχή Μπαχλάβα	τυροκόμος μικροπωλητής	τυροκόμος	
12. 1958	Νοσοκομείο	τυροκόμος	τυροκόμος	Το '48 πήγαμε στον αδερφό μου και κάνα- με καλύβα.
13. 1957	Γεράσης	τυροκόμος	τυροκόμος- καφετζής	Δεν είχαμε πού να πάμε. Ο πάππος μου το πούλησε το κτήμα.

Έτος άφιξης	Προέλευση	Επάγγελμα πατέρα	Επάγγελμα αγοριών	Αιτία εγκατάστασης στην περιοχή
14. 1961	Μπελλοφω- ταίοι	τυροκόμος- μικροπωλητής	τεχνίτης	
15. 1952	Τσαντούλας	τυροκόμος	τεχνίτης	Ήρθαμε εδώ για να χουμε κάτι δικό μας και να 'μαστε πιο κον- τά στην αγορά. Εμείς ξεκινήσαμε στη δου- λειά. Μετά ήταν το μπακάλικο του Πα- πτσή, οι Μπελλοφω- ταίοι, ο Γούλα Που- λιάνος, ο Τσιόκος. Μας παρακίνησε ο κουνιάδος μου. Μένα- με σε ξένο κτήμα.
16. 1956	περιοχή Μπαχλάβα	τυροκόμος- τσομπάνος		
17. 1953	Ποταμάκι	τσομπάνος- αγελάδια		
18. 1957	Σαούγκος	σούστα	τυροκόμος- εργάτης	Είχαν πιο μπρο- στά άλλοι πατριώτες. Γι' αυτό πήραμε το οικόπεδο. Να' χουμε σίγουρο
19. 1956	Λασπότοπος	τυροκόμος	τυροκόμος- εργάτης	Μας έδιωξε ο άνθρωπος από το κτή- μα του. Δεν είχαμε άλλα λεφτά να αγορά- σουμε αλλού. Μόνο 1,5 λίρα.
20. 1958	Γεράσης	τσομπάνος		
21. 1955	Μπάλτες	τυροκόμος- αγελάδια		
22. 1957		τυροκόμος		Ήταν τα αδέρφια μου.
23. 1958	Λασπότοπος	τυροκόμος		Ήταν ο αδερφός μου.
24. 1972	Σκαμνούλα	κτηνοτρόφος	τυροκόμος- εργάτης	Ήρθα στη γειτο- νιά το 1958. Έκανα καλύβα σε συγγενή.
25. 1955	Μπεζεβέγκης	τυροκόμος	εργάτης	Ήμασταν 4 ονόματα, που κάναμε την αγορά

Έτος άφιξης	Προέλευση	Επάγγελμα πατέρα	Επάγγελμα αγοριών	Αιτία εγκατάστασης στην περιοχή
26. 1955	Λασπότοπος	τυροκόμος		
27. 1955	Σαούγκος	τυροκόμος		
28. 1957	Μπαχλάβας	σαμαράς		
29. 1924		τυροκόμος		
30. 1963	Σκαμνούλα	τυροκόμος- εργάτης		
31. 1963	Καλαμίτσι	κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος	Ήρθαμε με τα πρόβα- τα από την Αρτα το '59. Το '62 αγοράσα- με το κτήμα και που- λήσαμε τα πρόβατα. Αποφασίσαμε να κά- νουμε καλλιέργεια
32. 1962	Σαούγκος	τυροκόμος	γεωτρύπανο	

Πηγές: Επιτόπια έρευνα.

Ο οικισμός της Αγίας Ειρήνης συγκροτήθηκε σε μεγάλο ποσοστό από τυροκόμους. Στα 32 νοικοκυριά της επιτόπιας έρευνας τα 22 (68,75%) ασχούν άμεσα είτε έμμεσα το επάγγελμα αυτό. Είναι χαρακτηριστικό, ότι δεν ασχούν κάποιο αστικό επάγγελμα, το οποίο θα τους προωθούσε πιο κοντά στην πόλη. Πρόκειται για οικογένειες, κατά κανόνα, που μόλις σχηματίστηκαν και οι άντρες ασχούν ακόμη το επάγγελμα του τυροκόμου και τον υπόλοιπο χρόνο είναι ελεύθεροι εργάτες. Αυτή η συμπληρωματική επαγγελματική μορφή (τυροκόμος - ελεύθερος εργάτης) οδήγησε πολλούς να προτιμήσουν την περιοχή, όπου λειτουργούσε το κεραμιδαριό και θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν μεροκάματο, όταν δεν ήταν στη στάνη.

Ο συνοικισμός αρχίζει να διαμορφώνεται από το 1951 κι ύστερα σε ελαιοκτήματα, και εδώ, προσφύγων από την αποκατάσταση. Παρουσιάζει οικιστική πυκνότητα (ιδιαίτερα ο βασικός κορμός του), η οποία υπερβαίνει και την αντίστοιχη του Νοσοκομείου. Πρόκειται για τυροκόμους, όπως σημειώθηκε, οι οποίοι έρχονταν στην περιοχή μόνοι τους και μετά έπειθαν και τα αδέρφια τους να αγοράσουν κοντά τους, ή αγόραζαν ένα κτήμα από κοινού 3 - 4 οικογένειες από οικονομική αδυναμία. Αυτοί ενδιαφέρονταν μόνο για εγκατάσταση, να στήσουν σε πρώτη φάση την καλύβα τους, κι έτσι δεν αποσκοπούσαν στην αγορά κτημάτων. Αγόραζαν οικόπεδα, που κυμαίνονταν από μισό συνήθως ως ένα στρέμμα. Όσοι αγόρασαν πολλά στρέμματα, αναγκάστηκαν σ' αυτό από την οικονομική δραστηριότητα, που είχαν επιλέξει πρόσφατα, την αγελαδοτροφία.

Μόνο ένας Συρρακιώτης, ο μπακάλης, διείδε την τάση των Συρρακιωτών για μόνιμη εγκατάσταση και αγόρασε κτήμα με 100 ελαιόδεντρα, το οποίο αργότερα πούλησε ως οικόπεδα στους υπόλοιπους.²⁶

Ο κύριος όγκος των νοικοκυριών μετακινήθηκε στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '50, ακριβώς επειδή δεν υπήρχε σ' αυτούς η πίεση του εξασκούμενου αστικού επαγγέλματος. Η κατάσταση αυτή και η συνακόλουθη οικονομική δυσπραγία - μόνο 1,5 λίρα διέθετε ένας πληροφορητής - τους καθιστούσαν πιο δυσκίνητους. Αποφασίζουν να μετακινήθουν λίγο αργότερα, όταν η τάση για μόνιμη εγκατάσταση διογκώνεται.

Έτσι, από το 1955 ως το τέλος αυτής της δεκαετίας μετακινήθηκαν 15 (46,87%) οικογένειες τυροκόμων. Αν υπολογίσουμε και άλλες 6 οικογένειες, που ήρθαν στην περιοχή στις αρχές του '50, στη δεκαετία αυτή μετακινήθηκαν συνολικά 21 νοικοκυριά (ποσοστό 65,62%) και ο οικισμός αποκτά τη φυσιογνωμία του. Η προσέλευση όμως των νοικοκυριών συνεχίστηκε και στις αρχές της δεκαετίας του '60 με την εγκατάσταση άλλων 7. Πρόκειται για παλιούς αγωγιάτες, που έμεναν σε κονάκια στο Ψαθάκι και στο Σκαφιδάκι για τους λόγους που αναφέραμε. Ακόμη, είναι κτηνοτρόφοι που εξαιτίας και της κρίσης της κτηνοτροφίας πούλησαν τα πρόβατα κι έγιναν εργάτες αρχικά και καλλιεργητές στη συνέχεια.

δ. Οικισμός Σαούγκου - Μπαχλάβα - Ελιές Αθηνάς. Αναπτύχθηκε κι αυτός κατά μήκος της εθνικής οδού Πρέβεζας - Ιωαννίνων, κι από τις δύο πλευρές. Σχεδόν, εφάπτεται στον προηγούμενο οικισμό κι εκτείνεται σ' ένα άξονα 500 μέτρων περίπου. Δεν παρουσιάζει την πυκνότητα των προηγούμενων οικισμών. Ουσιαστικά, δεν πρόκειται για έναν οικισμό, αλλά για διάφορους πυρήνες, που ξεετάζονται ως ένας οικισμός για να παρακαμφθεί η πολυδιάσπαση. Οι κυριότεροι οικιστικοί πυρήνες είναι: α. Τα Δύο Αδέρφια - Μεγάλη Συκιά β. Σαούγκος, που λειτούργησε και ως κέντρο της περιοχής, επειδή υπήρχε κι εκεί κα-

26. Οι αγοραπωλησίες σ' αυτό τον οικισμό παρουσιάζουν την εξής εικόνα:

1951	100	ρίζες με 1 λίρα τη ρίζα
1955	12	στρέμματα χωράφι 60 λίρες
1956	950	μέτρα 12 λίρες
1956	4	ρίζες με 1,5 λίρες τη ρίζα
1958	1	στρέμμα 12 λίρες με 3 ρίζες τη ρίζα
1960	»	» χωρίς ελιές 9.000 δραχμές
1961	μισό	στρέμμα χωρίς ελιές 3.000 δραχμές
1962	»	» χωρίς ελιές 4.000 δραχμές
1972	900	μέτρα χωρίς ελιές 100.000 δραχμές

φενείο και επιπλέον μεταφέρθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '60 το δημοτικό σχολείο Ελαιώνα. Στην περιοχή αυτή αμέσως μετά τον πόλεμο δημιουργήθηκε κονάκι, τα μέλη του οποίου στην πλειονότητά τους μετακινήθηκαν στους νέους οικισμούς.

γ. Μπαχλάβας - Βασίλης Βαγγέλης - Ελιές Αθηνάς. Άλλος ένας πυρήνας χωρίς μεγάλη πυκνότητα. Δημιουργήθηκε στην ευρύτερη περιοχή του προπολεμικού κονακιού του Μπαχλάβα. Το όνομα Βασίλης Βαγγέλης το οφείλει στον ιδιοκτήτη του συρρακιώτικου καφενείου, που υπήρχε εκεί μεταπολεμικά. Τέλος, το όνομα Ελιές της Αθηνάς προέρχεται από την ιδιοκτήτρια του ελαιοκλήματος, στο οποίο έπαιζαν τα Συρρακιωτόπουλα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Συρρακιώτες περιοχής Σαούγκου - Μπαχλάβα

Έτος άφιξης	Προέλευση	Επάγγελμα πατέρα	Επάγγελμα αγοριών	Αιτία εγκατάστασης στην περιοχή
1. 1972	Τσακαλώτος	τυροκόμος-αγελάδια		Στα δύο αδέρφια αγόρασα το οικόπεδο το 1962. Είχα αγελάδια στον Τσακαλώτο. Εκεί νοίκιαζα και πήγα από τη Λάσπη.
2. 1965	Ταράνα	αγωγιάτης	τυροκόμος	Ήρθαμε στον κόσμο. Δεν είχαμε φως, νερό. Θέλαμε να ξεφύγουμε από τις καλύβες
1. 1953	Άρτα	κτηνοτρόφος		Χωρίσαμε με τα αδέρφια μας και μας έπεσαν κάτι χωράφια που είχαμε εδώ
4. 1949	Λασπότοπος	τυροκόμος		Εδώ βρήκα φτηνά
5. 1961	Μ. Συκιά	τυροκόμος-τσομπάνος		Πήραμε τον τόπο από Μακαίους που πήγαν στα Γιάννενα. Ήμασταν εδώ κοντά

Έτος άφιξης	Προέλευση	Επάγγελμα πατέρα	Επάγγελμα αγοριών	Αιτία εγκατάστασης στην περιοχή
6. 1973	Σμυρτούλα	κτηνοτρόφος- τυροκόμος- τυρεμπορία		Ήρθαμε στην Πρέβεζα το 1958 από το Λούρο. Πήγαμε στις Μπάλτες με 100 πρόβατα. Μετά νοικιάσαμε στον Έλεγχο. Τα πρόβατα τα πουλήσαμε το '62 και πήραμε 15 χρόνια γάλα Ήμασταν σε νοι- σμένο
7. 1953	Γεωργική Υπηρεσία	τσαρουχάς- εργάτης γης » σε τράτες		
8. 1952	Σκαφιδάκι	τυροκόμος- εργάτης σε τράτες		Για να' μαστε στο δρόμο και κοντά στην αγορά. Δεν αγοράσαμε και κάναμε καλύβα σε πατριώτες
9. 1965	Ταράνα	κτηνοτρόφος- τυροκόμος		Πούλησαμε τα πρόβατα. Κάναμε καλλιέργειες
10. 1954	Νιοχώρι	κτηνοτρόφος- τυροκόμος		Είχαμε 50 πρόβατα ως το '60. Θέλαμε να κάνουμε καλλιέργεια
11. 1957	Νιοχώρι	κτηνοτρόφος- τυροκόμος		
12. 1968	Ανάληψη	κτηνοτρόφος-		Πούλησα τα πρόβατα και πήρα το καφενείο
13. 1955	Μπαχλάβας	τυροκόμος	τυροκόμος εργάτης	Εδώ είχαμε την καλύβα και βρήκαμε λίγο τόπο
14. 1960	Γιάννενα	κτηνοτρόφος- τυροκόμος		Ός το 1951 ήμασταν στη Λάμαρη με τ' αδέρφια. Πήγαμε στα Γιάννενα. Είχα 25 πρόβατα. Παντρεύ-

Έτος άφιξης	Προέλευση	Επάγγελμα πατέρα	Επάγγελμα αγοριών	Αιτία εγκατάστα- σης στην περιοχή
				τηκα το '56 και τα 'κανα 80. Απελπίστη- κα. Δεν μπόρεγα να ζήσω με τόσα πρόβα- τα. Δεν είχαν αξία. Τα λιβάδια ακρίβηναν. Δεν έβρισκες χωράφια. Το 1960 ήρθα εδώ. Ήταν φτωχομάνα. Ξέκανα τα πρόβα- τα και πήρα τη χαμά- λα
15. 1948	Πέτρα	κτηνοτρόφος- καραγωγέας		Πουλήσαμε τα πρόβα- τα. Είπαμε να κάνου- με καλλιέργεια.
16. 1965	Θεσσαλία	κτηνοτρόφος	αγρότες	Αγοράσαμε με άλ- λους συγγενείς
17. 1952	Γεωργική Υπηρεσία	τυροκόμος		Ήρθαμε εδώ, γιατί ήμασταν στην ε- ρημιά. Μεγάλωσαν τα παιδιά κι έλεγε ο πα- τέρας μου ότι έπρεπε να βγούμε στο δρόμο
18. 1967	προς Βοϊδο- λίβαδο	κτηνοτρόφος	τυροκόμος- αγελάδια	
19. 1929		τυροκόμος- κυνηγός	τυροκόμος- φαράς	
20. 1967	Νησί Βοϊδο- λίβαδου	κτηνοτρόφος	κτηνορόφος τυροκόμος	Στη Λάμαρη ζήσα- με από 1940 - 46. Μετά αρχίσαμε να 'ρχόμαστε εδώ, αν δε βρίσκαμε κλήρο εκεί. Εδώ είχε ελιές. Αν εί- χε πολλή σοδειά, δεν έμπαινες μέσα. Άλλες χρονιές δεν ήταν καλή η σοδειά και κάναμε σε πολλά κτήματα. Είχαμε 150 - 200 πρόβατα. Μόνιμα μεί- ναμε το '63

Έτος άφιξης	Προέλευση	Επάγγελμα πατέρα	Επάγγελμα αγοριών	Αιτία εγκατάστασης στην αγορά
21. 1949	Μπαχλάβας	τυροκόμος	εργάτης	και κάναμε καλλιέργεια. Ήρθαμε εδώ για να 'μαστε στο δρόμο.
22. 1955	Σαούγκος	τσαγκάρης		
23. 1950	Μπαχλάβας	αγωγιάτης	τυροκόμος	Το '44 κατεβήκαμε στην Πρέβεζα από τη Γέφυρα Καλογήρου. Ήρθαμε στην Ταράνα. Πέρασε ο χειμώνας κι ήρθαμε στους Αυδικαίους, που ήμασταν συγγενείς.
24. 1955		τυροκόμος-ψαράς		Ήταν τα κουνιάδια μου
25. 1951	Αγ. Τριάδα	τυροκόμος		Πιο κάτω έπρεπε να πάω, αλλά εδώ βρήκα πιο φτηνά.
26. 1973	Ταράνα	κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος-τυροκόμος	Μεγάλωσαν τα παιδιά. Να 'μαστε στο δρόμο.
27. 1965	Ταράνα	τυροκόμος		Θέλαμε να 'μαστε στον κόσμο. Έκατσα 2 - 3 χρόνια σε ξένο τόπο, ώσπου πήρα δικό μου.
28. 1964	Γεράσης	τυροκόμος	τυροκόμος-εργάτης	Είχαμε κτήμα πιο πάνω πριν από το '64.
29.		τυροκόμος	τυροκόμος	
30. 1948	Αυδικαίοι	τυροκόμος καφετζής		Μόνιμα εδώ προπολεμικά
31. 1932		τυροκόμος	οδηγός	
32. 1934		τυροκόμος		
33. 1948	Παλιά Καύσιμα	τυροκόμος		
34. 1938		τυροκόμος		

Έτος άφιξης	Προέλευση	Επάγγελμα πατέρα	Επάγγελμα αγοριών	Αιτία εγκατάστασης στην περιοχή
35.		κτηνοτρόφος		
36.		τυροκόμος-καράγωγέας		
37. 1948	Μπαχλάβας	τυροκόμος		
38. 1949		τυροκόμος-αγελάδια		
39. 1949		τυροκόμος		
40. 1964	Σκαφιδάκι	κτηνοτρόφος αγελάδια		Φύγαμε από χει, γιατί φύγανε τα αδέρφια μου. Τελείωσε το Τουρκοβούνι. Τα παιδιά ήθελαν να πάνε σχολείο
41. 1965	Π. Καύσιμα	τυροκόμος		

Πηγές: Επιτόπια έρευνα

Ο οικισμός Σαούγκου - Μπαχλάβα λοιπόν στηρίζεται στους οικιστικούς πυρήνες του «βλάχικου» σχολείου και του Βασιλη Βαγγέλη, όπου εγκαταστάθηκαν, κυρίως οι τυροκόμοι, κατά μήκος της εθνικής οδού. Αποφασιστικός παράγοντας για τη συσπείρωση αυτή ήταν τα καφενεία του Σαούγκου και του Βασίλη Βαγγέλη, που υπήρχαν στην περιοχή. Η μεταφορά, όμως του «βλάχικου» σχολείου στην περιοχή του Σαούγκου βοήθησε τον οικιστικό αυτό πυρήνα να λειτουργήσει ως κέντρο των Συρρακιωτών του Ελαιώνα παρά το γεγονός ότι δεν είχε την πυκνότητα άλλων οικισμών (Νοσοκομείου - Αγίας Ειρήνης). Η μετακίνηση των Συρρακιωτόπουλων από όλον τον Ελαιώνα - εκτός της περιοχής Νοσοκομείου - προς τον πυρήνα του Σαούγκου και η χρησιμοποίηση του σχολείου ως εκλογικού κέντρου προσέδωσαν στον πυρήνα τέτοιο κύρος, ώστε να λειτουργήσει ως πόλος συσπείρωσης της διάσπαρτης συρρακιώτικης κοινότητας.²⁷

27. Όπως έχει σημειωθεί, το δημοτικό σχολείο αρχικά λειτούργησε στο οικόπεδο του Περικλή Τόλια (Γεράσης). Στα μέσα της δεκαετίας του '50 μεταφέρθηκε στην περιοχή του Σαούγκου. Η ύπαρξη του σχολείου στην περιοχή συντέλεσε στην ιεράρχηση των συρρακιώτικων οικισμών του Ελαιώνα. Η απομόνωση από το Συρράκο προσέδωσε μεγαλύτερο κύρος στον οικισμό. Οι Συρρακιώτες, από τη στιγμή που εγκαταστάθηκαν μόνιμα, σταμάτησαν να πηγαινοέρχονται στο Συρράκο και δύο βασικές ενέργειες τους έφεραν σε επαφή: Το δημοτικό σχολείο και η άσκηση των εκλογικών τους δικαιωμάτων, που εκδηλώνονταν σ' αυτή την περιοχή.

Ο οικισμός αυτός προήλθε από μετακινήσεις τυροκόμων μέσα στον Ελαιώνα, ιδίως από βορειότερες περιοχές, με σκοπό τη μόνιμη εγκατάσταση. Και στον οικισμό αυτό υπερέχουν οι τυροκόμοι με 23 νοικοκυριά (56,09%). Παρατηρείται όμως προσέλκυση κτηνοτρόφων (14 νοικοκυριά, 34,14%), οι οποίοι χρησιμοποιούσαν τα λιβάδια στο εσωτερικό ή στις παρυφές του Ελαιώνα (Ταράνα, Νιοχώρι, Σκαφιδάκι) και στη δεκαετία του '60 αποφάσισαν να αγοράσουν οικόπεδο «κοντά στο δρόμο», για να απολαύσουν τα αγαθά του τεχνολογικού πολιτισμού (νερό, φως) και να είναι ευκολότερη η μετακίνηση των παιδιών τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Αυτοί κατά κανόνα με τη μόνιμη εγκατάστασή τους έπαψαν να ασχολούνται με την κτηνοτροφία.

Οι οικιστικοί πυρήνες του οικισμού βέβαια διαμορφώθηκαν στο διάστημα 1948 - 1957. Τότε, εγκαταστάθηκαν 20 νοικοκυριά (48,78%), αλλά η ολοκλήρωση του οικισμού πραγματοποιήθηκε στη δεκαετία του '60, οπότε εγκαθίστανται 15 νοικοκυριά (36,02%) σε επαρχιακούς δρόμους (κοκκινόδρομος) και λίγο απόμερα από την εθνική οδό.

Εξάλλου, η έκταση των οικοπέδων ή κτημάτων, που αγοράζουν οι Συρακιώτες σ' αυτό τον οικισμό, ποίκιλλε ανάλογα με το επάγγελμα και το σκοπό αγοράς. Έτσι, στους οικιστικούς πυρήνες, όπου εγκαθίστανται κατά κανόνα τυροκόμοι, η έκταση κυμαινόταν από 450 μέτρα ως 1 στρέμμα. Τους ενδιέφερε μόνο η εγκατάσταση. Αντίθετα, οι κτηνοτρόφοι αγόρασαν κτήματα γύρω στα 4 στρέμματα, για να ασχοληθούν με την καλλιέργεια.²⁸

ε. Οικισμός Ανάληψης - Πετριτσιών - Ταράνας. Εδώ, δεν έχουμε να κάνουμε με τον τυπικό οικισμό, όπου είναι εμφανής ο ιστός και υπάρχει οικιστική πυκνότητα, ούτε τους οικιστικούς πυρήνες του προηγούμενου οικισμού. Εδώ, υπάρχουν νοικοκυριά διάσπαρτα σε μια μεγάλη έκταση κατά μήκος της εθνικής αλλά και της περιφερειακής οδού, που συνδέει το Νιοχώρι με την εθνική οδό.

28. Οι τιμές των αγοραπωλησιών ήταν:

1951	4 στρέμματα	30	ρίζες	23	λίρες
1954	16 »	160	» με	300	δραχμές τη ρίζα
1955	450 μέτρα			2500	» »
1960	700 »	8	» με	1000	» »
1965		50	» »		» »

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Συρρακιώτες οικισμού Ανάληψης - Πετριτσιών - Ταράνας

Έτος άφιξης	Προέλευση	Επάγγελμα πατέρα	Επάγγελμα αγοριών	Αιτία εγκατάσταση στην περιοχή
1. 1967	Σμπόνιας	κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος τυροκόμος	Είχαμε 50 πρόβατα. Μέχρι τότε δεν είχαμε δικό μας τόπο. Αγόρασαμε τόπο να βάλουμε τομάτα.
2. 1961		κτηνοτρόφος		
3. 1959	Άκτιο	κτηνοτρόφος	αγελάδια-τυροκόμος	Πούλησα τα πρόβατα κι αγόρασα γελάδια. Έβαλα ντομάτα.
4. 1939		κτηνοτρόφος	τυροκόμος	Πουλήσαμε τα πρόβατα
5. 1960	Άκτιο	κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος τυροκόμος	Πουλήσαμε τα πρόβατα. Έπεσε η κτηνοτροφία στο Άκτιο. Καταργήθηκε το νοικιστάσιο. Εδώ έκανα πάλι τα πρόβατα 40 με 50. Έκανα και ντομάτα.
6. 1965	Ευηνοχώρι Μεσολογγίου	κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος τυροκόμος	Είχαμε 150-200 πρόβατα. 1953-54 στη Λάμαρη. Αγόρασαμε κτήμα εδώ και βάζαμε ντομάτα.
7. 1965	Σκαφιδάκι	κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος τυροκόμος	Ο γέροντας παράδωσε κι εφόσον παράδωσε ο γέρος, τα πουλήσαμε τα πρόβατα και πήραμε τον τόπο. Εδώ κάναμε καλλιέργεια.

Έτος άφιξης	Προέλευση	Επάγγελμα πατέρα	Επάγγελμα αγοριών	Αιτία εγκατάστασης στην περιοχή
8. 1964	Σμυρτούλα	κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος τυροκόμος	Ής το '61 ήμουνα στο Μύτικα με την αποκατάσταση. Ήθελα να 'ρθω εδώ στους πατριώτες.
9. προπολεμικά		κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος τυροκόμος καραγωγέας	
10. 1958	Λάμαρη	κτηνοτρόφος		Είχαμε 100-500 πρόβατα. Βάζαμε ντομάτα
11. 1959	Ταράνα	κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος	Μας έβγαλε το νοικιοστάσιο. Εδώ είχαμε καμιά 100 πρόβατα. Βάζαμε ντομάτα.
12. 1964	Σμυρτούλα	κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος τυροκόμος	Εδώ περιορίσαμε την κτηνοτροφία και βάλουμε κηπευτικά.
13. 1928		κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος τυροκόμος	
1. 1960	Λούρος	κτηνοτρόφος		Ήρθα να πάρω τόπο και να βάλω ντομάτα
15. 1952	Πετρίτσια	κτηνοτρόφος		Βάλουμε ντομάτα.
16. 1966	Λούρος	κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος	Ήρθα για να βάλω ντομάτα.
17. 1962	Σκαφιδάκι	κτηνοτρόφος	κτηνοτρόφος τυροκόμος	Ήρθαμε για ντομάτα.

Πηγές: Επιτόπια έρευνα

Στην προκείμενη περίπτωση ο όρος οικισμός χρησιμοποιείται συμβατικά. Δεν υπάρχει ένα μπακάλικο ή καφενείο, που να λειτουργεί συνεκτικά. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της περιοχής είναι ότι προσέλκυσε κτηνοτρόφους στη δεκαετία του '60, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν εδώ με σκοπό να ασχοληθούν με την καλλιέργεια κηπευτικών. Έτσι, και τα 17 νοικοκυριά δήλωσαν ως αρχικό επάγγελμα την κτηνοτροφία. Τα 12 (88,23%) νοικοκυριά ήρθαν στην περιοχή στο διάστημα 1958 - 1967. Ο καθοριστικός παράγοντας, στην προτίμηση της

περιοχής, ήταν το γεγονός, ότι η Πρέβεζα είχε αρχίσει να αναπτύσσει την καλλιέργεια της τομάτας, στην οποία είχαν στραφεί και οι Συρρακιώτες τυροκόμοι. Για τους κτηνοτρόφους αυτό ήταν μία διέξοδος στην κρίση, που αντιμετώπιζε η κτηνοτροφία μετά την κατάργηση του ενοικιοστασίου.

Έρχονται λοιπόν και καταλαμβάνουν την περιοχή, όπου υπήρχαν προπολεμικά τα κυριότερα κτηνοτροφικά κονάκια. Επιδίδονται στην καλλιέργεια παράλληλα με την κτηνοτροφία. Συνήθως, περιορίζουν τα πρόβατα γύρω στα 100, για να απασχοληθούν τα «γερόντια» και για να έχουν ασφαλιστική δικλείδα, σε περίπτωση που η παραγωγή δεν πήγαινε καλά, κάτι συνηθισμένο.²⁹ Αγοράζουν οι κτηνοτρόφοι συνήθως κτήμα, που χρησιμοποιούν και ως λιβάδι και ως χωράφι για την παραγωγή.³⁰

στ. Οικισμός Ψαθακιού. Υπήρχε και προπολεμικά. Μετά τον πόλεμο σχηματίστηκε ένα προσωρινό κονάκι τυροκόμων και αγωγιάτων, που γρήγορα σπóρπισαν σε διάφορες περιοχές. Δευτερεύουσας σημασίας κι αυτός, προσέλκυσε κτηνοτρόφους με λίγα πρόβατα και αγωγιάτες από την Ταράνα και το Σκαφιδάκι.

Η μετάβαση λοιπόν από τα κονάκια στους οικισμούς διήρκεσε μία εικοσαετία περίπου, από το 1945 ως το 1965. Σ' αυτό το διάστημα παρατηρήθηκε έντονη κινητικότητα των τυροκόμων, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους είχαν ήδη μετακινηθεί ως το 1955. Κύρια φροντίδα τους ήταν η απόκτηση οικοπέδου. Αντίθετα, οι κτηνοτρόφοι άργησαν να εκδηλώσουν τη διάθεση για μόνιμη εγκατάσταση, η οποία πραγματοποιήθηκε στη δεκαετία του '60 υπό την πίεση δύο γεγονότων: α. Της κατάργησης του ενοικιοστασίου και β. Της ανάπτυξης της καλλιέργειας των κηπευτικών.

Οι τυροκόμοι όμως καταργούν κατά κανόνα τα προηγούμενα κονάκια και δημιουργούν νέους οικισμούς, που φροντίζουν α. να είναι κοντά στο δρόμο β. να είναι κοντά στην πόλη γ. να έχουν μπακάλικο ή εργασιακό χώρο για στήριξη. Η απόσταση, στην οποία σχηματίζουν τους οικισμούς τους, εξαρτάται κι από την άσκηση ήδη ενός αστικού επαγγέλματος από τα παιδιά των τυροκόμων και από την προοπτική να προσανατολισθούν στην εκμάθηση μιας τέχνης. Οι κτηνοτρόφοι, μόνο όταν αποφασίζουν να πουλήσουν τα πρόβατα και να ασχοληθούν με τα κηπευτικά, μετακινούνταν σε πυκνοκατοικημένες περιοχές (Σαούγχος - Μπα-

29. B. Kayser, ό.π., σ. 91.

30. Η τιμή τους παρουσίαζε την ακόλουθη εικόνα:

1959	150	ρίζες	με	400	δραχμές	τη	ρίζα
1962	130	στρέμματα	»	1500	το	στρέμμα	
1965	16	»	»	4000	»	»	
1966	40	»	»	5000	»	»	

χλάβας), αλλά όχι κατά μήκος του δρόμου. Αντίθετα, όσοι διατήρησαν τα πρόβατα, κινήθηκαν στις παρυφές του Ελαιώνα, ξεχωρίζοντας από τους υπόλοιπους.

Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι μεταπολεμικά διαμορφώθηκαν 6 οικισμοί Συρρακιωτών,³¹ από τους οποίους οι 2 (Νοσοκομείου - Αγίας Ειρήνης) παρουσιάζουν μεγαλύτερη επαγγελματική συνοχή, αλλά όχι και οικιστική πυκνότητα. Τέλος, οι άλλοι 3 παρουσιάζουν ποικιλία με κυρίαρχο το στοιχείο των τυροκόμων. Η μετάβαση όμως των Συρρακιωτών στην καλλιέργεια των κηπευτικών θα συντελέσει στην επίτευξη επαγγελματικής συνοχής.

5. 2. Το τέλος του ημινομαδισμού: από την καλύβα στο σπίτι

Η στροφή των τυροκόμων καταρχήν προς την πόλη της Πρέβεζας και η συνακόλουθη δημιουργία οικισμών προκάλεσαν τη διακοπή του ημινομαδικού τρόπου ζωής τους, ο οποίος σήμαινε δύο πράγματα: α Μετακίνηση δύο φορές το χρόνο από και προς το Συρράκο και β. Διαβίωση τη χειμερινή περίοδο σε καλύβα, αφού σπίτι διατηρούσαν μόνο στο Συρράκο.

Η μετακίνηση βέβαια ήταν η γενεσιουργός αιτία του τρόπου διαβίωσης. Μετά την παρακμή της Λάμαρης και τη σχετική ανεξαρτητοποίηση των τυροκόμων από τους κτηνοτρόφους, και η μετακίνηση αλλά και οι διαμονή στο Συρράκο για τους τυροκόμους ήταν επώδυνη και ασύμφορη. Ένας πληροφορητής, που έζησε αυτή τη διαδικασία αλλά και τον εκφυλισμό της, λέει: «Οι φτωχοί οι τυροκόμοι ήταν μαρτύριο να πηγαίνουν στο χωριό. Δεν είχαμε λεφτά να πλερώσουμε το αυτοκίνητο. Φεύγαμε από δω στο τέλος Μαΐου και γυρίζαμε τον Οκτώβριο. Μέχρι τα Γιάννενα πακίναμαν με το φορτηγό. Εκεί που φτάναμαν στα Γιάννενα, καθόμασταν σε τσατούρες³² 7 με 10 μέρες όσο να 'βρούμε μουλάρια να φορτώσουμε τα πράγματα για το Συρράκο και οι άντρες να βρουν δουλειά για κάνα καλοκαιρινό μπατζαριό.

Ξεκινάγαμαν λοιπόν και φτάναμαν στο Συρράκο. Οι δουλειές ήταν λίγες. Οι άντρες το πολύ να δούλευαν ένα, ενάμισι μήνα. Στο Συρράκο ήταν δύσκολα για όλη την οικογένεια αλλά και για τη γυναίκα πιο πολύ. Έπρεπε πριν

31. Οι οικισμοί αυτοί συγκροτήθηκαν αρχικά από Συρρακιώτες μόνο. Αργότερα, αγόρασαν και «ξένοι», πρόσφυγες και μερικοί Λευκαδίτες. Την τάση των Βλάχων ημινομάδων να οργανώνονται στον κάμπο σε δικές τους γειτονιές με τη μορφή ghetto εντοπίζει και ο V. Nitsiakos, ό.π., σ. 37.

32. Για τη τσατούρα βλ. Α. Χατζημιχάλη, *Σαρακατσάνοι*, Αθήνα 1957, τ. Α', σσ. 44-45.

να ξεκινήσουμε από την Πρέβεζα να βάλουμε πράγματα για το κατώι. Έπρεπε να ξεκινήσουμε με κανένα τενεκέ λάδι ή σακί καλαμπόκι για να τα βγάλεις πέρα. Θυμάμαι ότι ο πατέρας μου κυνήγαγε το μεροκάματο στο Μέτσοβο στα ξύλα, στις πέτρες. Την γκίζα που έπαιρνε το Μάη μήνα από τη στάνη κράταγε ένα τενεκέ για το Συρράκο κι ένα για το Φθινόπωρο όσο να ξαναπάει στη στάνη. Για το λάδι συγκεκριμένα θυμάμαι ότι το τρώγαμε με το άχυρο, που το βουτάγαμε μέσα και μετά αυτό που ρούφαγε το στάζαμε στο φαγητό.

Οι γυναίκες υποφέρανε όμως πιο πολύ στο χωριό. Θυμάμαι ότι η μάνα μου μ' άλλες γυναίκες πηγαίνανε στο Περιστέρι και μαζεύανε τσουκνίδες. Τις αποθηκεύανε στο σπίτι και βράζανε δύο μέρες τη βδομάδα» (Ηλίας Τέφας).

Η διαδικασία λοιπόν που επέβαλε ο ημινομαδικός τρόπος ζωής, ήταν επώδυνη, αλλά παρόλα αυτά, την ακολούθησαν με συνέπεια οι τυροκόμοι, οι οποίοι φρόντιζαν με κάθε τρόπο να ανεβαίνουν στο χωριό κάθε καλοκαίρι. Η δυνατότητα να «βγει» κανείς στο Συρράκο αποτελούσε απόδειξη ικανού οικογενειάρχη.³³ Η φροντίδα αυτή στηριζόταν σε αντικειμενικούς λόγους της Πρέβεζας. Η ελονοσία ήταν σε έξαρση και την επέτεινε ακόμη περισσότερο η διαβίωση των Συρρακιωτών μέσα σε καλύβες, όπου η ζέστη ήταν αφόρητη.³⁴

33. Πολλές συρρακιώτικες οικογένειες δεν είχαν τη δυνατότητα να ανεβούν στο Συρράκο το καλοκαίρι. Έφευγαν όμως οπωσδήποτε από τον κάμπο. Πήγαιναν στα Γιάννενα, όπου νοίκιαζαν ένα δωμάτιο και δούλευαν οι άντρες ως τυροκόμοι ή με τις σούστες.

Η σχέση του μετακινούμενου πληθυσμού με το ορεινό χωριό είναι πολύ στενή. Νιώθει ότι εκεί είναι η βάση του. Στον κάμπο ένωθε προσωρινός. «Η επιστροφή στα βουνά την άνοιξη είναι η επιστροφή στο σπίτι. Ο χειμώνας στα πεδινά είναι ένα είδος εξορίας». J. Campbell, ό.π., σ. 8.

Ενδιαφέρουσα για τα αισθήματα των μετακινούμενων πληθυσμών είναι η ακόλουθη αφήγηση: «Η άνοιξη μαζί με τη ζωή στη φύση, ανασταίνει και τη λαχτάρα, τον πόθο, τον καημό και την ανυπομονησία των αυτοεξοριστών νομάδων της Πίνδου, των ξενιτεμένων Βλάχων στους χειμερινούς τόπους διαβίωσης στα χειμερινά, να γυρίσουν πίσω στα λιμέρια τους, στη γενέτειρά τους, στο δικό τους φυσικό περιβάλλον (...). Όλοι ονειρεύονται τα νεαρά λιβάδια του Γαλαρόκαμπου και τα δροσερά νερά της Στέρνας. Οι εξόριστοι Βλάχοι επιστρατεύουν τις μετεωρολογικές τους γνώσεις για να καθορίσουν την ημερομηνία αναχώρησης. Αντικείμενο των καθημερινών τους συζητήσεων στα κανάκια, στα σύνορα των λιβαδιών, όταν σμίγουν για ν' ανταλλάξουν το λαθραίο στριφτό, στις στάνες, στο παζάρι, είναι η αναχώρηση». Δ. Γάτσιος, «Τα χελιδόνια της Πίνδου», εφ. Αντίλαλοι του Συρράκου, Μάιος 1986 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 40, σ. 6.

34. Για την ελονοσία στην Πρέβεζα βλ. Γ. Μουστάκης, «Ο κουραδάς που έγινε καρυδάς», Πρεβεζάνικα χρονικά, 22 (1989), σσ. 61 - 67. Όσοι άρχισαν να μένουν πριν από τον πόλεμο ή στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, κατασκεύαζαν το φρατζάτο, για να προφυλαχθούν από την υγρασία. Ο Ηλίας Τέφας το περιγράφει ως εξής: «Τέσσερες φούρκες από ελιές με ύψος 4 - 5 μέτρα. Ξύλα σταυρωτά και γύρω γύρω. Σκέπαζαν το μέρος που κάθονταν με φτέρες. Απάνω από κει για να μη μας κτυπάει η δροσιά έδενε άλλα τέσσερα ξύλα και έκανε άλλο πάτωμα για την υγρασία και τον ήλιο και γύρω γύρω τσουβάλια».

Έτσι, οι αρνητικές υγειονομικές συνθήκες, που επικρατούσαν το καλοκαίρι στην Πρέβεζα, ανήγαν τη μετάβαση στο ορεινό χωριό σε αξιούση. Ο κάμπος αποκτούσε διαστάσεις στοιχειού, το οποίο όλοι απεύχονταν να υποστούν τους καλοκαιρινούς μήνες, όπως καταγράφεται στα λόγια ενός πληροφορητή: «Το σκυλί μου μονάχα θέλω να κάτσει στον κάμπο» (Θύμιος Δούλης).³⁵

Ο κάμπος λοιπόν που το χειμώνα ήταν η αιτία της επιβίωσης, αποκτά το καλοκαίρι αρνητικές ιδιότητες και υποχρεώνει σ' έναν ανθυγιεινό τρόπο ζωής. Όταν μάλιστα κάποιος από την κοινότητα ήταν αναγκασμένος να παραμείνει στον κάμπο και το καλοκαίρι, προκαλούσε τη συμπόνια των υπόλοιπων, οι οποίοι ανησυχούσαν για την υγεία του.³⁶

Η μετάβαση στο χωριό μετατρέπεται σε αξία της συρρακιώτικης κοινωνίας, έτσι που γίνεται ισχυρότερη από τις σπουδές των παιδιών. «Ο Λαγούδης ο δάσκαλος έλεε στο γέροντα να στείλει το Γιώργο στο σχολείο, στο Γυμνάσιο, τα' παίρνει τα γράμματα. Ο κόσμος τότες έφευγε στο Συρράκο. Θυμάμαι ότι θέλαμε ένα πεντακοσάρικο να τον γράψουμε στο σχολείο. Εμείς τα λεφτά τα θέλαμε να πάμε στο Συρράκο. Πού να καθόμασταν στον κάμπο σε καλύβα» (Κ.Κ.).

Οι συνθήκες όμως που διαμορφώθηκαν μετά τον πόλεμο, έστρεψαν τους τυροκόμους προς την πόλη κι αυτή η κίνηση συνοδεύτηκε από εγκατάλειψη του ημινομαδισμού. Οι τυροκόμοι πολύ νωρίς σταματούν να «βγαίνουν» το καλοκαίρι στο Συρράκο, όπως φαίνεται και στον παρακάτω πίνακα.

Η Χατζημιχάλη παρομοιάζει το φρα(ι)τζάτο με την κλαδόπλεκτη εξέδρα, που έστηναν για τον αυτοκράτορα στο Βυζάντιο. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Α. Χατζημιχάλη, ό.π., σ. 189 - 190.

35. Για το ίδιο θέμα ο πληροφορητής Ιωσήφ Ζαλοκώστας θυμάται, ότι συγγενείς και γνωστοί συμπονούσαν τη μάνα του, που δεν θα έβγαινε στο χωριό, με τα λόγια: «Πού θα σ' αφήσουμε, Σίλα;». Αυτή την αποστροφή προς τον κάμπο, την έχει εκφράσει ο Συρρακιώτης ποιητής Κώστας Κρυστάλλης στο πασίγνωστο ποίημά του «Στο Σταυραητό», που τελειώνει με τους εξής στίχους:

*«Παρακαλώ σε, σταυραητέ, για χαμηλώσου ολίγο
και δος μου τες φτερούγες σου και πάρε με μαζί σου,
πάρε με πάνω στα βουνά, τι θα με φάει ο κάμπος!».*

Βλ. Κ. Πορφύρης (εισαγωγή - επιμέλεια), *Άπαντα Κρυστάλλη*, Αθήνα (χ.χ.), σ. 128.

36. Άλλες φορές η απόφαση για παραμονή στον κάμπο γινόταν αφορμή για πειράγματα. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια, που απηύθυνε ένας τυροκόμος κατά την επιστροφή του από το χωριό σε κάποιον άλλο, που αναγκάστηκε να μείνει στην Πρέβεζα: «Μάθαμε ότι σας έπιασε το τσερλιό και κρατιόσασταν από τα σμύρτα». Εκφράζουν τα λόγια του την αξιολόγηση του τρόπου ζωής στον κάμπο και μια μορφή ικανοποίησης για τον εαυτό του, που κατάφερε να πάει στο βουνό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Έτος εγκατάλειψης ημινομαδικού τρόπου ζωής

Περιοχή	Προπο- λεμικά	1940-49	1950-59	1960-69	1970-	Σύνολο
1. Νοσοκομείο	3 8,33%	30 83,33%	3 8,33%	— —	— —	36 100,00
2. Αγ. Ειρήνη	2 6,25%	22 68,75%	5 15,62%	3 9,37%	— —	23 100,00
3. Σαούγκος	3 8,10%	22 59,45%	3 8,10%	9 24,32%	— —	37 100,00
4. Ανάληψη	1 5,88%	1 5,88%	3 17,64%	3 17,64%	9 52,94%	17 100,00
Σύνολο	9 7,37%	75 61,47%	14 11,47%	15 12,29%	9 7,37%	122 100,00

Πηγές: Επιτόπια έρευνα

Παρατηρείται ότι οι Συρρακιώτες εγκατέλειψαν τον ημινομαδικό τρόπο ζωής ήδη από τη δεκαετία του '40. Από τα 122 νοικοκυριά, που μου έδωσαν απάντηση, τα 75 (61,47%) σταμάτησαν σ' αυτή την περίοδο να ανεβαίνουν στο χωριό. Προέρχονται από τους τρεις μεγάλους συρρακιώτικους οικισμούς (Νοσοκομείο - Αγ. Ειρήνη - Σαούγκος). Οι κτηνοτρόφοι έχουν πολύ μικρή συμμετοχή (1 νοικοκυριό, 5,88%). Αυτοί σταμάτησαν από τη δεκαετία του '70, όπου αναφέρονται μαζί μ' αυτούς που ανεβαίνουν ακόμη στο Συρράκο το καλοκαίρι.

Είναι σημαντικό επιπλέον να παρατηρήσουμε, ότι η περιοχή του Νοσοκομείου συγκεντρώνει μεγαλύτερα ποσοστά σ' αυτούς που αποφάσισαν να εγκατασταθούν από τις δύο άλλες γειτονιές, όπου υπερίσχυαν οι τυροκόμοι. Έτσι, στο Νοσοκομείο στην περίοδο 1940 - 49 η μόνιμη εγκατάσταση έφτασε το 83,33%, ενώ στην Αγ. Ειρήνη το 68,75% και στο Σαούγκο το 59,45%. Τα ποσοστά αυτά αποδεικνύουν ότι η άσκηση ενός αστικού επαγγέλματος και ο προγραμματισμός να σταλούν τα αγόρια να μάθουν μια τέχνη ήταν ο πιο αποφασιστικός παράγοντας να διακόψουν τον ημινομαδικό τρόπο ζωής οι τυροκόμοι, δεδομένου ότι στο Νοσοκομείο η τάση αυτή, όπως αποδείχθηκε, ήταν πιο ισχυρή.

Επισημάνουμε όμως πιο πάνω ότι ο ημινομαδικός τρόπος ζωής και η διακοπή του είχε επίπτωση και στη διαβίωση, ιδίως στις οικιστικές συνθήκες. Το ότι πηγαينوέρχονταν κάθε χρόνο στο Συρράκο και δεν είχαν δικό τους κτήμα για

να στήσουν την καλύβα, επηρέασε την κατοικία τους. Χρησιμοποιούσαν την καλύβα, που είναι γνωστή από όλους τους νομάδες και ημινομάδες.³⁷

Προπολεμικά, χρησιμοποιούσαν μία καλύβα, όπου στεγαζόταν όλη η οικογένεια. Είχε διάμετρο από 12 ως 20 πόδια, ανάλογα με τα μέλη της οικογένειας, και κατασκευαζόταν με την εξής διαδικασία:³⁸ Αρχικά τοποθετούσαν ένα παλούκι στο κέντρο και με μία μάλλινη τριχιά (φούνι), που είχε το μισό μήκος της διαμέτρου, σχημάτιζαν έναν κύκλο. Στη συνέχεια, όρθωναν στο κέντρο μία φούρκα (παλούκι) ύψους 5 μέτρων περίπου, στο οποίο είχαν στερεώσει ένα στεφάνι. Σ' αυτό έδεναν 40 - 60, ανάλογα με το μήκος της διαμέτρου, βέργες (βίτσες) από διάφορα δέντρα, που έπρεπε να έχουν το ανάλογο μήκος. Αυτές οι βέργες, που αργότερα αντικαταστάθηκαν από καλάμια, δένονταν από καλάμια στερεωμένα στο έδαφος στον κύκλο που είχε σχηματισθεί.

Όταν τελείωνε η διαδικασία αυτή, άρχιζε το σκέπασμα της καλύβας, όπου χρησιμοποιούσαν δύο τρόπους: α. Ως ένα μέτρο ύψος έβαζαν φτέρη (φεάριχ). Άνοιγαν απ' έξω ένα χαντάκι, για να βάλουν τη φτέρη πιο βαθιά και να προστατέψουν το εξωτερικό μέρος από τη βροχή, και μετά άρχιζε το δέσιμο. Κάθε δύο παλάμες τοποθετούσαν οριζόντια πάνω από τη φτέρη ένα καλάμι, που το έδεναν με τη βοήθεια βούρλων, αφού πρώτα τα έβαζαν στο νερό, για να μαλακώσουν. β. Πάνω από ένα μέτρο χρησιμοποιούσαν άλλο υλικό για την κάλυψη της καλύβας. Έβαζαν κοφιά (λερ). Το πάνω μέρος ήταν πιο εκτεθειμένο στη βροχή, γι' αυτό το υλικό έπρεπε να είναι πιο ανθεκτικό. Στην κορυφή τοποθετούσαν ένα σταυρό φτιαγμένο από καλάμια, έτσι «για το καλό»³⁹

Μέσα στην καλύβα ο χώρος μοιραζόταν στον επίσημο, όπου πενούσαν τους ξένους, και τον ανεπίσημο (ντιγκέσου - από κάτω), που τον χρησιμοποιούσαν ως αποθήκη για διάφορα πράγματα και ως παπουτσοθήκη. Στη μέση, έφτιαχναν τη βάτρα (εστία),⁴⁰ με διάμετρο περίπου ένα μέτρο. Ως βάση της βά-

37. Για την καλύβα βλ. Κ. Καραβίδας, ό.π., σσ. 40 - 41. J. Campbell, ό.π., σ. 20.

Η Χατζημιχάλη δίνει διεξοδικές πληροφορίες για τα είδη των καλυβών. Η καλύβα στους Σαρακατσάνους ήταν υπόθεση των γυναικών εξ ολοκλήρου. Αντίθετα, στους Συρρακιώτες τυροκόμους συμμετείχαν και οι άνδρες, κυρίως στη φάση της κατασκευής της. Τη συγκέντρωση των υλικών αναλάβαιναν σ' αυτούς οι γυναίκες. Βλ. Α. Χατζημιχάλη, ό.π., σ. 157 και 159 - 164.

38. Η κατασκευή του σκελετού ήταν σχεδόν ίδια μ' αυτόν, που περιγράφει η Χατζημιχάλη, ό.π., σσ. 196 - 202.

39. Ο σταυρός υπάρχει και στα σαρακατσάνικα καλύβια, βλ. Α. Χατζημιχάλη, ό.π., σ. 160, φωτ. αρ. 76.

40. Για την ετυμολογία της λέξης βάτρα και τον τρόπο κατασκευής της βλ. Α. Χατζημιχάλη, ό.π., σ. 274 (σημ. 2,4).

τρας, για να αποφεύγουν την υγρασία που εμπόδιζε το φήσιμο του φωμιού, έφτιαχναν μείγμα από χώμα, κοπριά και βάτα, το οποίο άπλωναν στον κύκλο αυτό.⁴¹

Δεξιά από την πόρτα κατασκεύαζαν τον μπερντέ, που είχε ύψος 60 -70 εκ. Τοποθετούσαν δύο παλούκια στην αρχή και στο τέλος και ενδιάμεσα καλάμια, που τα αλείφαν με χώμα. Από τον μπερντέ άρχιζε ο αγκώνας,⁴² η πιο τιμητική θέση για ύπνο, που την καταλάμβαναν οι γεροντότεροι, όταν υπήρχαν. Όλη η οικογένεια κοιμόταν στην ίδια καλύβα, αρχίζοντας από τον αγκώνα και προς τα αριστερά, στον ενδιάμεσο χώρο βάτρας και καλύβας. Δεξιά και αριστερά της πόρτας κατασκευάζονταν πατώματα για τη γάστρα, τη βαρέλα (φτσέλα), κ.λπ.⁴³

Μεταβολές σ' αυτό τον τρόπο διαβίωσης έγιναν μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, όταν οι τυροκόμοι αποφάσισαν να στραφούν προς την πόλη. Το κυριότερο στοιχείο είναι η κατασκευή δύο καλυβών. Τη μία την ήθελαν για «καλή» και την άλλη για κουζίνα ή για να κοιμηθούν τα «γερόντια». Η τελευταία περίπτωση καθυστέρησε κάπως. Συνέβη στις αρχές της δεκαετίας του '50.

Η «καλή καλύβα» φτιάχνεται καλύτερη, αφού δεν πρόκειται πια για προσωρινή κατάσταση. Πρώτα πρώτα, την αλείφουν με χώμα στο εσωτερικό της, ως «ένα μπόι». Μετά, φτιάχνουν κρεβάτι από καλάμια. Προπολεμικά, έστρωναν για τον ύπνο φτέρες για την υγρασία κι από πάνω φάθα. Όταν εγκαθίστανται μόνιμα, κατασκευάζουν στον αγκώνα ένα κρεβάτι μήκους 3 μέτρων περιπίου. Τοποθετούσαν 6 μικρές φούρκες κι από πάνω καλάμια. Άλλη εξέλιξη ήταν η ξύλινη πόρτα σ' αντίθεση με την πρόχειρη προπολεμική, που έπλεκαν βούρλα σε παλούκια.

Οι τυροκόμοι επομένως, μόλις πήραν την απόφαση να διακόψουν τον ημινομαδισμό, φρόντισαν να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσης. Η καλύβα όμως διατηρήθηκε. Ήταν άλλωστε ο μόνος τρόπος να επιτύχουν με πιο εύκολο τρόπο τη μόνιμη εγκατάστασή τους. Χρήματα πολλά δεν είχαν και άμεση προτεραιότητα γι' αυτούς ήταν η απόκτηση οικοπέδου.⁴⁴ Έτσι, πραγματοποιούσαν την

41. Παρόμοιος είναι και ο τρόπος κατασκευής από τους Σαρακατσάνους. Διαφέρουν οι πλάκες, που τοποθετούσαν πάνω από το μείγμα.

42. Ο αγκώνας ήταν χώρος δηλωτικός οικογενειακής εξουσίας και κοινωνικής αβρότητας. Εκεί, καθόταν ο αρχηγός της οικογένειας. Στο ίδιο μέρος παράλληλα τοποθετούσαν τιμητικά τους φιλοξενούμενους.

43. Κατασκεύαζαν μικρά κρεβάτια για τη φτσέλα και για τη γάστρα και άλλα αντικείμενα. Βλ. Α. Χατζημιχάλη, ό.π., σσ. 299 - 308.

44. Η αγωνία του μετανάστη ήταν να αποκτήσει στέρεα βάση για να αντιμετωπίσει με μεγαλύτερη σιγουριά και αισιοδοξία το ξένο περιβάλλον. Τέτοια βάση ήταν το οικόπεδο και το σπίτι. «Η ιδιόκτητη στέγη είναι ένας πρακτικός τρόπος για την απόκτηση μιας κάποιας οικονομικής και

Εικ. 52. Συρρακιώτικες καλύβες.

πρώτη τους επιθυμία. Η καλύβα αποτελούσε ένα σίγουρο μέσο, ώστε να εγκατασταθούν αμέσως στο ιδιόκτητο πια οικόπεδο. Συνήθως, έφτιαχναν δύο καλύβες και σε σύντομο διάστημα πενούσαν στη χεριώνα ή στο πλιθένιο σπίτι, ώσπου έκαναν ένα σπίτι από τούβλα.

Η διαδικασία αυτή, από την καλύβα δηλαδή στο σπίτι, ποίκιλλε ανάλογα με τον οικισμό και το επάγγελμα και αποκαλύπτει το βαθμό, στον οποίο δέχονταν την αστική επιρροή οι οικισμοί. Στην περιοχή Νοσοκομείου η περίοδος μετάβασης από την καλύβα στη χεριώνα και στο σπίτι είναι σύντομη. Επειδή είναι κοντά στην πόλη ο οικισμός, η αστυνομία θεωρούσε την ύπαρξη της καλύβας ως απάδουσα σε μια πολιτισμένη κοινωνία και πίεζε τους Συρρακιώτες, που εί-

κοινωνικής ασφάλειας» για την πλειοψηφία των κατοίκων αυθαιρέτων. Κ. Αξαρλή - Τ. Κοσμάκη, «Για μια αλλαγή στην παραγωγή και χρήση του χώρου: Έλεγχος δυνατοτήτων στον οικισμό Δενδροπόταμος», στο βιβλίο: Μελέτες για την κατοικία στην Ελλάδα (επιμέλεια Δ. Φατούρος, Α. Παπαδόπουλος, Β. Τεντοκάλη), Θεσσαλονίκη 1979, σ. 175.

Το ίδιο υποστηρίζει και ο Kremensek, που παρατηρεί ότι «οι προσπάθειες των ανθρώπων αγροτικής καταγωγής, χωρίς ειδική ή υψηλή εκπαίδευση, χαρακτηρίζονται αρχικώς από τον αγώνα να λύσουν τα βασικά υπαρξιακά τους προβλήματα». S. Kremensek, ό.π., σ. 285.

χαν την καλύβα κοντά στο δρόμο, να την κατεδαφίσουν. Όταν ήρθα εδώ το '57 είχα μία καλύβα και μία χειριώνα. Δε μου δίνανε άδεια για σπίτι. Ήρθε η αστυνομία. Μου είπαν να χαλάσω την καλύβα. Πού να μείνω, τους είπα. Να νοικιάσεις σπίτι. Δώστε μου λεφτά, τους είπα» (Θ.Π.).

Η καλύβα αποτελεί συνήθως την πρώτη μορφή εγκατάστασης. Φτιάχνουν είτε δύο καλύβες είτε μία και μία χειριώνα. Εκτός από μία περίπτωση νοικοκυριού, που ήρθε στις αρχές του '50 στην περιοχή και εγκαταστάθηκε αμέσως σε χειριώνα, όλοι οι άλλοι πέρασαν πρώτα από την καλύβα. Μόνο όσοι ήρθαν από τη δεκαετία του '60 κι ύστερα, δε χρησιμοποίησαν αυτή τη μορφή.

Σχηματικά, η διαδικασία μετάβασης από την καλύβα στο σπίτι έγινε ως εξής περίπου: Στη δεκαετία του '40 κατασκευάζονται για δύο χρόνια περίπου μία ή δύο καλύβες. Αμέσως μετά, περνούν στη χειριώνα. Τότε, συνήθως χαλάνε τη μία καλύβα και την άλλη, που διατηρούν, τη χρησιμοποιούν για κουζίνα. Πολύ σύντομα και μέσα στη δεκαετία του '50 προχωρούν στην καταστροφή και της δεύτερης καλύβας, που την αντικαθιστούν με πλίνθινο σπίτι. Αυτό γίνεται τώρα το «καλό» σπίτι και η χειριώνα χρησιμοποιείται ως κουζίνα. Η διαδικασία βέβαια αυτή παρουσιάζει παρεκκλίσεις. Μερικές φορές δεν παρεμβάλλεται το πλίνθινο σπίτι, αλλά περνούν από την καλύβα στη χειριώνα και στη συνέχεια στο σπίτι, από τούβλα, που είναι και το μεγάλο όνειρο.⁴⁵ «Το φτιάξαμε σπίτι με τούβλα. Μεγάλη δουλειά. Μείναμε κάτω από κεραμίδι» (Γ.Κ.).

Η διαδικασία της μετάβασης ήταν πιο σύντομη στη δεκαετία του '50. Εκτός από τρεις περιπτώσεις, που χρησιμοποίησαν χειριώνα, όλα τα άλλα νοικοκυριά πέρασαν απευθείας από την καλύβα στο σπίτι από τούβλα. Στο τέλος μάλιστα της δεκαετίας είχε παύσει να υπάρχει η καλύβα, η οποία λειτούργησε για ένα διάστημα ως κουζίνα και μετά το χτίσιμο του σπιτιού.

Στους άλλους δύο όμως μεγάλους οικισμούς των τυροκόμων (Αγ. Ειρήνη - Σαούγκος) το διάστημα, μέσα στο οποίο συντελέστηκε η διαδικασία της μετάβασης, ήταν πιο μεγάλο. Άρχισε με την εγκατάσταση (τέλη δεκαετίας του '40 και αρχές '50) και ολοκληρώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '60 με το χτίσιμο σπιτιού. Σ' αυτό έπαιξε ρόλο και το γεγονός, ότι βρίσκονταν πιο μακριά από την πόλη, που ασκούσε με τη σύγκριση πίεση για την εξομοίωση των συνθηκών διαβίωσης με αυτές του αστικού κέντρου. Παράλληλα, δεν είχαν τις οικονομικές δυνατότητες, καθώς στο σύνολό τους ήταν τυροκόμοι. Απέκτησαν αυτή

45. Το σπίτι για το Συρρακιώτη συμβόλιζε την έξοδο από τη μιζέρια της προηγούμενης ζωής, της περιόδου της καλύβας. Σήμαινε περισσότερες ανέσεις και αύξηση των ιδιωτικών χώρων. Αυτό το εξέφρασε παραστατικά ένας πληροφορητής: «Ήθελα να 'χω ένα δωμάτιο να κοιμάμαι μόνος μου με τη γυναίκα μου».

Εικ. 53. Συρρακιώτες μπροστά στη χειρώνα τους.

την ευχέρεια από τα μέσα του '60 κι ύστερα, όταν προσανατολίστηκαν στην καλλιέργεια των κηπευτικών και μπόρεσαν να αποκτήσουν το πολυπόθητο σπίτι, που έλυσε πολλά προβλήματα και στην ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων των νεαρών βλαστών των συρρακιώτικων οικογενειών.

Η διαδικασία της μετάβασης ήταν συνεπώς πιο απλή και ευθύγραμμη. Αρχίζε η εγκατάσταση στο οικόπεδο με την κατασκευή δύο καλυβών. Μέσα στη δεκαετία του '50 αντικατέστησαν τη μία καλύβα με χειρώνα. Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις, όπου η εγκατάσταση έγινε με μία καλύβα και μία χειρώνα. Η προηγούμενη οικιστική κατάσταση διήρκεσε για μία περίπου δεκαετία, οπότε με τα εισοδήματα από την τομάτα κατασκευάστηκε το σπίτι, που ήταν στην αρχή ορθογώνιο με δύο δωμάτια και διάδρομο, ενώ στα τέλη της δεκαετίας επικράτησε ο τύπος του σπιτιού με τρία δωμάτια και βεράντα.

Αξιοσημείωτα είναι άλλα δύο στοιχεία: α. Δε χρησιμοποιήθηκε πλατιά ο τύπος του πλινθόκτιστου σπιτιού, γεγονός που επέβαλε και την οικιστική σταθερότητα για μία δεκαετία, σ' αντίθεση με την περιοχή Νοσοκομείου, όπου η διαδικασία της μετάβασης, ήταν πιο πολύπλοκη. «Ο μπάμπας Βαγγέλης ήταν το αγοράς. Έβλεπε πώς φτιάχνανε τα σπίτια. Από κει που να φτάξουμε χειρώ-

Εικ. 54. Μπροστά η μετεξελιγμένη χειριώνα (σκεπή με τούβλα) και πίσω το σύγχρονο σπίτι.

να, καλύτερα το πλινθίνο» (Β.Γ.). Η απόσταση από την αγορά, όπου το πλινθίνο χρησιμοποιούνταν πλατιά, ιδίως από τους Λευκαδίτες, ήταν ένα κίνητρο να αποκτήσουν ένα σπίτι, έστω και πλινθίνο, που δε θα τους ξεχώριζε από τους υπόλοιπους.⁴⁶

β. Στη δεκαετία του '60 η διαδικασία της μετάβασης είναι πιο απλή. Από την καλύβα πηγαίνουν αμέσως στο σπίτι, χωρίς να μεσολαβήσει η χειριώνα. Αυτός ο τρόπος μετάβασης επιπλέον χρησιμοποιήθηκε και από τον οικισμό της Ανάληψης, από τους κτηνοτρόφους, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα τη δεκαετία του '60 και πέρασαν στο σπίτι από τα τέλη αυτής της δεκαετίας ως τα μέσα της επόμενης.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι, όσο προχωράμε από την πόλη της Πρέβεζας προς την περιφέρεια, η διαδικασία μετάβασης από την καλύβα στο σπίτι γίνεται πιο απλή. Στην περιοχή του Νοσοκομείου η καλύβα εγκαταλείπεται νωρίς και αντί αυτής επιλέγονται διαδοχικά διάφορες άλλες μορφές (χειριώνα - πλινθίνο - σπίτι). Στους άλλους οικισμούς των τυροκόμων η μετάβαση είναι πιο μακρόχρονη και δε χρησιμοποιούν όλες τις οικιστικές μορφές.

Η κύρια μορφή, που επιλέγεται πριν από τη μετάβαση στο σπίτι, είναι η

46. Η απόσταση του οικισμού από την πόλη ήταν καθοριστικός παράγοντας για την υιοθέτηση ή όχι στοιχείων πολιτισμικής συμπεριφοράς από την πόλη.

χειριώνα,⁴⁷ που αποτελεί δάνειο από τους πρόσφυγες από την εποχή της Λάμαρης αλλά και της απασχόλησής τους στα προσφυγοχώρια στην Κατοχή. Πρόκειται για οίκημα, που το χρησιμοποιούσαν ως αχυρώνα, όπως αποκαλύπτει και η λέξη χειριώνα, που αποτελεί, μεταφορά στα βλάχικα της λέξης «αχυρώνας».

Είναι ένα ορθογώνιο οίκημα, που μπορούσε να αποτελείται από ένα και, στην εξέλιξή του, από δύο δωμάτια κι ένα διάδρομο. Είχε συνήθως τις εξής διαστάσεις: μήκος 6 μέτρα, πλάτος 2 και ύψος 2,5. Στο κέντρο των δύο στενών πλευρών τοποθετούνταν οι εξάμετρες φούρκες, όπου ακουμπούσε η διπλαριά. Ολόγυρα στη συνέχεια όρθωναν άλλες κοντύτερες φούρκες, ώστε η στέγη να γίνει αμφικλινής. Οι φούρκες πλέκονταν με σμυρτιές, και στο τέλος αλείφονταν με μείγμα από χώμα και τα τσόφλια της βρώμης, ώστε να μην προκαλούνται ρωγμές στον τοίχο. Η στέγη αρχικά σκεπαζόταν με άχυρα, μετά με κοψιά, τσίγκο και στα τέλη του '50 με κεραμίδι.

6. Οικονομική συμπεριφορά και σχέση με την πόλη

«Οι Συρρακιώτες ήταν σαν τον φύλλο», παρατήρησε ένας πληροφορητής. Η παρατήρηση αυτή εκφράζει με τον πιο παραστατικό τρόπο την οικονομική συμπεριφορά και σχέση του Συρρακιώτη τυροκόμου με την οικονομία της Πρέβεζας.

Πράγματι, ο Συρρακιώτης του Ελαιώνα ασκούσε συμπληρωματικές ασχολίες. Ο άντρας ήταν κατά βάση τυροκόμος, αλλά λίγοι ήταν εκείνοι, που μπορούσαν να ζουν με το εισόδημα από το μπατζαριό μόνο. Αυτοί ήταν «πρώτοι μπάτζοι» και έβρισκαν δουλειά παντού, από τη Μακεδονία ως την Αττική. Μερικοί μάλιστα πήγαιναν και στη Σαρδηνία, σ' έναν Βορειοηπειρώτη,⁴⁸ που είχε εκεί τυροκομείο. Ο Σταύρος Ψόχιος αφηγείται πώς βρέθηκε στη Σαρδηνία: «Εγώ ήμουν τυροκόμος στην αρχή εδώ στην Ελλάδα μέχρι το '55. Τότε πήγα και δούλεψα στην Ιταλία. Έκανα 13 χρόνια στη Νόλμπια της Σαρδηνίας. Είχαμε συμφωνία για έξι μήνες το χρόνο από το Δεκέμβριο. Πήγαινε πρώτα ο πάππος μου. Αυτός είχε ξεκινήσει από προπολεμικά στην Αλβανία. Το αφεντικό του ή-

47. Για τη χειριώνα βλ. Γ. Μέγα, «Θεσσαλικαί Οικήσεις», Λαογραφία, 26 (1968 - 1969), σσ. 11 - 12. Επίσης, ο Ε. Αλεξάκης αναφέρει ότι στο σπίτι της Μάνης ονομαζόταν αχειριώνας το μέρος του κατωγιού, στο οποίο εναποθήκευαν άχυρα. Ε. Αλεξάκης, *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1980, σ. 183.

48. «Στην Ιταλία (Σαρδηνία) ακόμη μέχρι το 1969 πήγαιναν πολλοί, μεταξύ αυτών οι: Κων/νος Τέφας, Δημ. Αυδίκος, Νικ. Ψόχιος, Θεοδ. Τσιώκος, Δημ. Μπεζεβέγκης, Σταύρος Ψόχιος, Γεωργ. Πουλιάνος, Ιωαν. Ψόχιος, Σταύρος Μπεζεβέγκης». Γ. Μουστάκης, «Το τυρομπόριο τον 19ο αιώνα», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 12 (1986), σ. 41.

ταν Βορειοηπειρώτης και ξανοίχτηκε στη Σαρδηνία, επειδή έβρισκε πολύ γάλα εκεί και πήγε και ο πάππος μου. Δούλευε με παραγγελία με Αμερική και τώρα τελευταία με Γερμανία, Αυστραλία, όπου ήταν πολλοί Έλληνες. Καλατζής Θόδωρος το όνομά του. Σήμερα ζει ο γιος του. Το υπόλοιπο εξάμηνο δούλευα με το καφενείο».

Οι τυροκόμοι λοιπόν που δούλευαν ως πρώτοι τεχνίτες, εξασφάλιζαν τα μέσα επιβίωσης και είναι αυτοί, που κατάφεραν να αγοράσουν κτήματα πριν από το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Οι υπόλοιποι αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα. Δεν έβρισκαν εύκολα τυροκομείο και, όταν γινόταν αυτό, δούλευαν από δύο ως τέσσερις μήνες το χειμώνα ή την άνοιξη. Ο χρόνος απασχόλησης ήταν ελάχιστος και δεν επαρκούσε, πολλές φορές, ούτε να «βάλουν» ένα τενεκέ τυρί ή γκίτζα που ήταν απαραίτητο είδος διατροφής για τον κάμπο αλλά πολύ περισσότερο, για τον προγραμματισμό της μετακίνησης στο Συρράχο.

Αυτοί απασχολούνταν τον υπόλοιπο χρόνο, όπου έβρισκαν. Ο βασικότερος προσανατολισμός τους ήταν τα λιτροβιά για 3 - 4 μήνες. Οι Συρρακιώτες ήταν περιζήτητοι, γιατί και πολλές ώρες δούλευαν και δε δημιουργούσαν προβλήματα, αφού η κατάστασή τους ήταν απελπιστική. Οι θέσεις όμως εργασίας στα λιτροβιά ήταν περιορισμένες κι έτσι η οικονομική κατάσταση των Συρρακιωτών τυροκόμων ήταν δεινή.

Την κατάσταση αυτή έσωζε η Συρρακιώτισσα γυναίκα, που κατείχε σημαντική θέση στον καταμερισμό εργασίας και συνέβαλε σημαντικά στην επιβίωση της οικογένειας. Σημειώθηκε και πρωτύτερα εξάλλου ότι ένας λόγος που προτιμούσαν οι τυροκόμοι τον Ελαιώνα ήταν αυτή η δυνατότητα, να δουλεύουν οι γυναίκες, κατά βάση, ως ελαιοσυλλέκτριες. «Το πιο πολύ μεροκάματο ήταν της γυναίκας. Άμα ήταν 3 - 4 γυναίκες στο σπίτι ήταν πολύ το λάδι, που έμπαινε στο σπίτι. Οι άντρες επί το πλείστον κάθονταν και περίμεναν να πάνε στο χωριό να δουλέψουν» (Κ.Κ.).

Συνήθως, οι γυναίκες δούλευαν από πολύ μικρές. Πολλές φορές, τις «έκοβαν» από το δημοτικό σχολείο, για να φέρουν στην οικογένεια το μεροκάματο. «Εγώ πήγα από οχτώ χρονώ στις ελιές. Γέννησε η μάνα μου και πήγα εγώ στη θέση της, για να μην χάσουμε το μεροκάματο» (Μ.Μ.). Παράλληλα, οι γυναίκες, ιδίως οι μεγαλύτερες, εφοδίαζαν την πόλη με λάχανα, κουκούτσες, ξύλα, αυγά, γάλα. Έτσι, η συνεισφορά τους στον οικογενειακό προϋπολογισμό δίκαια θεωρείται θεμελιακή και η θέση τους στον καταμερισμό εργασίας της καλύβας κυρίαρχη.

Ένας άλλος τρόπος, που χρησιμοποιούσαν οι οικογένειες των τυροκόμων, για να εξασφαλίσουν κάποιο εισόδημα, ήταν η οικοτεχνία μάλλινων

ειδών.⁴⁹ Η απασχόληση βέβαια ήταν γυναικεία. Πολλές φορές όμως γινόταν οικογενειακή υπόθεση,⁵⁰ όταν οι άντρες δεν μπορούσαν να βρουν εργασία σε τυροκομείο την καλοκαιρινή περίοδο. Ο Ηλίας Τέφας παρουσιάζει τη συμμετοχή του πατέρα του στην οικοτεχνία, που αποτελεί τυπική περιγραφή Συρρακιώτη τυροκόμου, : «Ο πατέρας μου πήγαινε στη στάνη 3 - 4 μήνες το χρόνο. Ακόμη δούλευε το φθινόπωρο στα λιотροβιά. Έβγαζε βούρλα στην Ταράνα και τα πούλαγε στην Πρέβεζα. Άλλες φορές πήγαινε για φάρεμα με πετονιά. Εμπορευόταν κάπες και σαμαροσκούτια. Θυμάμαι ότι δούλευε μαζί με τη μάνα μου. Έπαιρναν το μαλλί την άνοιξη, πριν να φύγουν για το χωριό και στο Συρράχο το δούλευαν. Το φθινόπωρο, που κατέβαιναν στον κάμπο, τα πούλαγαν στο μουχούστι στην Άρτα, τα Γιάννενα, τη Φιλιπιάδα».

Οι οικογένειες των τυροκόμων στήριζαν πολλά στα εισοδήματα από την οικοτεχνία τους.⁵¹ Το Φθινόπωρο που κατέβαιναν στα χειμαδιά, φρόντιζαν να πουλήσουν την παραγωγή τους και να έχουν έτσι μία οικονομική βάση για το χειμώνα. Συνήθως όμως, το εισόδημα από τα μάλλινά το διέθεταν για την εξόφληση χρεών, που είχαν από την προηγούμενη χειμερινή περίοδο.

Στην προπολεμική περίοδο λοιπόν είναι σαφής ο επαγγελματικός προ-

49. Για την οικοτεχνία των μάλλινων ειδών βλ. A. Wace - M. Thompson, ό.π., σ. 78. T. Stoianovich, ό.π., σ. 310. Β. Ρόκου, *Η υφαντική οικιακή βιοτεχνία στο Μέτσοβο 18ος -20ος αιώνας*, Γιάννενα 1989.

50. Τα είδη που παρήγε η συρρακιώτικη οικογένεια ήταν: α. Το σαμαροσκούτι. Φτιαχνόταν από το κοντό άσπρο μαλλί και γινόταν αγανό με πλάτος 4 πιθαμές. Το χρησιμοποιούσαν για τα σαμάρια, απ' όπου και η ονομασία, για τα χειμωνιάτικα παντελόνια και τις γυναικείες φούστες. β. Βέσκου. Προοριζόταν για σακάκια αντρικά και παρασκευαζόταν κρουστό από το καλό άσπρο μαλλί με πλάτος 2 πιθαμές. Μετά τη νεροτριβή (ντριστεάλ) βαφόταν σκούρο (βίνιτου) γ. Σκαλτσερό (γκρόσου). Κι αυτό παρασκευαζόταν από καλό άσπρο μαλλί και προοριζόταν για καλοκαιρινά αντρικά παντελόνια και γυναικείες φούστες. δ. Τσιοάρικου. Γινόταν από το αρνίσιο μαλλί (αρνοπόκια) και το μαλλί των προβάτων από την περιοχή της ουράς (σέλιο). Το χρησιμοποιούσαν για τα σαμάρια και είχε πλάτος 3 πιθαμές. Όταν τελείωνε ο αργαλειός, το θειαφίζανε, για να αποκτήσει το εντυπωσιακό άσπρο χρώμα και να πουληθεί ευκολότερα. ε. Οι κάπες, που φτιάχνονταν από γιδίσιο, για να μην κρατάει βροχή, και προβατίσιο μαλλί, για να γνεστεί. Το βάφανε μαύρο καραμπογιά και φλούδα από σκλήθρο και είχε πλάτος 1,5 πιθαμή. Το έφτιαχναν αγανό. Περισσότερες πληροφορίες για την οικιακή οικοτεχνία βλ. Β. Ρόκου, *Η υφαντική οικιακή βιοτεχνία στο Μέτσοβο*, ό.π.

51. Η οικοτεχνία των μάλλινων ειδών στη συρρακιώτικη οικογένεια των τυροκόμων είχε περιορισμένες διαστάσεις. Ήταν ένας τρόπος να αντιμετωπίσει η οικογένεια τη δεινή οικονομική της θέση και να κάνει στοιχειώδεις προγραμματισμούς. Κάποιος πληροφορητής μου είπε ότι μόρσε να σπουδάσει δάσκαλος χάρη στα χρήματα, που έβγαζε ο πατέρας του από τα μάλλινά.

σανατολισμός των Συρρακιώτων του Ελαιώνα, καθώς και η προέλευση των οικογενειακών πόρων. Η απασχόληση για τους άντρες στο τυροκομείο είναι το κύριο επάγγελμα. Για όλους θεωρείται κανόνας ότι θα γίνουν τυροκόμοι. Το μπατζαριό όμως παρά το γεγονός, ότι προσέδιδε τον επαγγελματικό χαρακτηρισμό, εντούτοις δεν συνοδεύεται από ανάλογο εισόδημα κι έτσι αναγκάζονται οι οικογένειες να αναζητούν άλλους πόρους. Ο Ελαιώνας συνεπώς και η κτηνοτροφική δραστηριότητα οδηγούν σε δραστηριότητες, που αναδεικνύουν τη γυναίκα σε βασικό παράγοντα στη διαμόρφωση του οικογενειακού προϋπολογισμού.

Όμως, μεταπολεμικά η κατάσταση αυτή αλλάζει αργά και οι τυροκόμοι οδηγούνται στην επαγγελματική σχέση με την πόλη, που θα τους επέτρεπε να μονιμοποιήσουν τη διαμονή τους στην Πρέβεζα. Το βασικό βέβαια στους Συρρακιώτες ήταν να προωθήσουν τα παιδιά τους σε «τέχνη». Οι μόνοι που κατάφεραν αρχικά να παρακάμψουν τη σχέση του «ψύλλου», είναι όσοι εγκαταστάθηκαν στον οικισμό του Νοσοκομείου. Αυτοί, όπως φαίνεται και στον πίνακα 2, ασκούν στην πλειοψηφία τους αστικά επαγγέλματα. Έτσι, από τα 40 νοικοκυριά τα 27 (67,5%) ασκούν κάποιο αστικό επάγγελμα, που τους οδηγεί να εγκατασταθούν σ' αυτή τη συνοικία. Πρόκειται για ελεύθερους εργάτες, καραγωγείς, ζαχαροπλάστες, τσαγκάρηδες, οδηγούς.

Αντίθετα, όσοι νέοι δεν είχαν περάσει σε αστικά επαγγέλματα πριν από τον πόλεμο, εξακολουθούσαν και μεταπολεμικά να έχουν την οικονομική συμπεριφορά των γονιών τους. «Το '47 με '49 έκανα στην Π.Α.Υ.Π. Εκεί ήθελα να εργάζομαι, γιατί γινόταν επιχειρήσεις. Πήγα στην Π.Α.Υ.Π. με 8 φράγκα. Ο μπάρμπα μου φώναζε, δεν ήθελε να μ' αφήσει. Ο πατέρας μου μ' άφησε. 8 φράγκα 8. Είχα αδερφές. Ήμουν τότε 16 χρονών. Πριν την Π.Α.Υ.Π. είχα δουλέψει στους δρόμους. Έριχνα ασφάλτο στο δρόμο εδώ. Εγώ, επειδή είχα μεγάλη μπουραζάνα, έπαιρνα κανονικό μεροκάματο, ενώ ο Γ.Θ., που είχε κοντό παντελόνι, έπαιρνε μισό. Μετά το '50 πήγα στη στάνη βοηθός μπάτζιος. Το καλοκαίρι, μόλις ερχόμουν από εκεί, πάαινα στις οικοδομές. Δε σταματούσα πουθενά» (Σ.Β.).

Οι νέοι δηλαδή στα τέλη της δεκαετίας του '40 αναζητούσαν επαγγελματική αποκατάσταση, η οποία όμως γινόταν στα ίδια πλαίσια. Η αλλαγή που παρατηρείται, συνιστάται, στο ότι δε στηρίζουν τις ελπίδες τους πια στην καλοκαιρινή στάνη, αλλά ψάχνουν παντού. Στην προσπάθειά τους βοηθούνται από τα γεγονότα του Εμφυλίου, που οδήγησαν το κράτος να εγκαταστήσει στην Πρέβεζα υπηρεσίες για την προώθηση πολεμοφοδίων στο μέτωπο της Πίνδου, δεδομένου ότι η Πρέβεζα συνέχιζε να λειτουργεί στα τέλη της δεκαετίας του '40 ως διαμετακομιστικό κέντρο. Έτσι, κατασκευάζονται δρόμοι και λειτουργεί η Π.Α.Υ.Π.⁵² ως αποθηκευτικός χώρος.

52. Ιδρύθηκε το 1948 ως Προκεχωρημένη Αποθήκη Υλικού Πολέμου (Π.Α.Υ.Π.).

Αυτοί οι νέοι βέβαια που «κυνηγούν» το μεροκάματο, ήταν όσοι είχαν αδερφές για παντρεία κι έπρεπε να μαζέψουν την προίκα τους, όπως θα εξετάσουμε αργότερα. Οι άλλοι που δεν είχαν τέτοιες υποχρεώσεις, παρακινήθηκαν από τους γονείς τους να μάθουν κάποια «τέχνη». Η κίνησή τους αυτή προς την πόλη διευκολύνθηκε από τρία δίκτυα: α. Από τους Συρρακιώτες που κατείχαν ήδη διάφορες οικονομικές και κοινωνικές θέσεις στην Πρέβεζα. Ένας τέτοιος ήταν ο Συρρακιώτης δήμαρχος της Πρέβεζας Κώστας Δούλης. «Ο Δούλης έβαλε πολλούς στην Υ.Ε.Κ.Α. με τις επιχειρήσεις για τεχνίτες και οδηγούς. Μερικοί της ηλικίας μου, που ξέρουν από τιμόνι, έμαθαν τότε. Έβαλε όμως και στη Μηχανοκαλλιέργεια, που έγινε τότε» (Ηλίας Τέφας). β. Από Πρεβεζάνους, που τους γνώριζαν οι γυναίκες με το γάλα ή τα άλλα είδη, που πούλαγαν στην Πρέβεζα. Η σχέση «του φύλλου» χρησιμοποιήθηκε την κατάλληλη στιγμή, για να επιτύχουν την προγραμματιζόμενη οικονομική σχέση με την πόλη. γ. Από τους εμπόρους,⁵³ όπου δούλευαν κατά καιρούς ως τυροκόμοι.

Διαθέτοντας αυτά τα δίκτυα, αισθάνονταν σίγουρα τα βήματά τους. Η σιγουριά τους ενισχυόταν επιπλέον και μεταβαλλόταν σε όπλο από τη γενική εντύπωση, που επικρατούσε για τους Συρρακιώτες. «Τότε θέλαμε να ξεφύγουμε από τη βαριά ζωή κι όλα τα βλαχόπουλα θέλαμε να πάμε για τέχνη. Βάζαμε μέσον για ραφτάδες. Ήταν από τα καλά επαγγέλματα. Έπρεπε όμως ο μάστορας να γνωρίζει την οικογένεια του παιδιού ότι ήταν τίμια. Τα βλαχόπουλα μας παίρνανε χωρίς να ρωτάνε, γιατί ήμαστε τίμιοι και εργατικοί. Είχαμε το πάθος να ξεφύγουμε από τη μιζέρια της γεωργοκτηνοτροφικής ζωής» (Νίκος Ψόχιος).

Ο ακέραιος χαρακτήρας του ορεσίβιου τύπου, του άμαθου από συναλλαγές, αποτελεί την εγγύηση για την επαγγελματική του πορεία προς την πόλη. Η αυστηρά πατριαρχική οικογένεια του Συρρακιώτη μεταβάλλεται σε δύναμη για την προσαρμογή του, καθώς η επιτυχία του γιου δε θεωρούνταν προσωπική υπόθεση για την καλύτερευση της ζωής μόνο του ίδιου, αλλά ήταν μία δίοδος που θα βοηθούσε και τα υπόλοιπα μέλη.

Στην αρχή, προσέλκυσαν τους Συρρακιώτες τα κλασικά επαγγέλματα (ράφτης, τσαγκάρης). Το καινούργιο στοιχείο ήταν η στροφή προς το επάγγελμα του οδηγού. Αυτό διήρκεσε ως τις αρχές της δεκαετίας του '60, με μόνη διαφοροποίηση την εκδήλωση ενδιαφέροντος για ξυλουργικά επαγγέλματα. Στη δεκαετία αυτή, αφού έχει ολοκληρωθεί πια η εγκατάσταση στους οικισμούς, παρατηρείται πρωτοφανής μετάβαση Συρρακιωτόπουλων προς την τέχνη: «Το όνειρο του Συρρακιώτη ήταν πώς να αποκτήσει κάτι δικό του. Επέμενε σε κάτι. Το όνειρό μας, των παιδιών που πηγαίναμε σε τέχνες, να αποκτήσουμε ένα μαγαζί δικό μας. Ο σκοπός μας ήταν να κάνουμε κάτι, για να πιαστούμε. Δεν εί-

53. Βλ. J. Campbell, ό.π., σσ. 216 - 217.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Κατανομή Συρρακιωτών κατά επάγγελμα

Επαγγέλματα Συρρακιώτες	Επαγγέλματα Συρρακιώτες
1. Αθλητικά είδη	21. Ευλέμπορος
2. Αλουμινοκατα- κατασκευές	22. Ευλουργός
3. Ανταλλακτικά αυτοκινήτων	23. Παντοπώλης
4. Αρτοποιός	24. Ποτοπώλης
5. Βιβλιοπώλης	25. Πρατηριούχος υγρών καυσίμων
6. Βιοτεχνία τσιμεντολίθων	26. Ράπτης
7. Βουλκανιζατέρ	27. Σαγματοποιός
8. Boutique	28. Σιδερικά
9. Γαλακτοπωλείο	29. Σιδηρουργός
10. Δίσκοι	30. Συνεργείο αυτοκινήτων
11. Έμπορος κη- τικών	31. Ταβέρνα
12. Επιπλοποιός	32. Τεχνίτης
13. Ζαχαροπλάστης	33. Τεχνίτης μοτοποδηλάτων
14. Ηλεκτρολόγος	34. Τυπογράφος
15. Ηλεκτροτ/τής	35. Υποδηματοποιός
16. Καφεπώλης	36. Φανοποιός
17. Κρεοπώλης	37. Φροντιστής
18. Κουρέας	38. Φωτοτυπίες
19. Μάρμαρα	39. Χρυσοχός
20. Μεταλλικά έπι- πλα	40. Video club
Σύνολο Συρρακιωτών	136
Γενικό σύνολο	453

Πηγές: Τ.Ε.Β.Ε.Πρέβεζας

χαμε στον ήλιο μοίρα. Απαρτήσαμε ένα χωριό και πήγαμε να φτιάξουμε ένα άλλο. Τότε στο Φόρο το βράδυ, που σκόλαγαν, έβλεπες πολλά δικά μας παιδιά με τα ποδήλατα. Όπως τώρα που πηγαίνουν σχολείο» (Κώστας Κολιάκας).

Οι Συρρακιώτες λοιπόν ανάγουν την επαγγελματική αποκατάσταση μέσω της εκμάθησης μίας τέχνης σε όραμα της ζωής. Η προοπτική της Μέσης Εκπαίδευσης ήταν αδύνατη ως τα τέλη της δεκαετίας του '50. Αρχίζει να αποτελεί στόχο για τους Συρρακιώτες από τα μέσα του '60, χωρίς ωστόσο να χάσει την αίγλη της η τέχνη, όπου προσανατολιζόνταν αμέσως, όσα παιδιά δε σημείωναν ικανοποιητικές επιδόσεις τα δύο πρώτα χρόνια της Μέσης Εκπαίδευσης. Έτσι, οι Συρρακιώτες σταδιακά διείσδυσαν στον επαγγελματικό χώρο της Πρέβεζας, όπου σήμερα κυριαρχούν με βάση τα στοιχεία του Τ.Ε.Β.Ε. Πρέβεζας (Πίνακας 7).

Οι Συρρακιώτες λοιπόν επαγγελματίες είναι 136 σε σύνολο 453 και αντιστοιχούν στο 30,02%. Πρόκειται για το 1/3 περίπου των επαγγελματιών της Πρέβεζας, που αποδεικνύει την κυριαρχία τους. Πρέπει εξάλλου να διευκρινίσουμε, ότι δεν συμπεριλαμβάνονται αρκετοί Συρρακιώτες ελαιοχρωματιστές, που δεν ασφαλιζόνται στο Τ.Ε.Β.Ε. καθώς και παλιοί ραφτάδες, ένα επάγγελμα που προσέλκυσε πολλούς στη δεκαετία 1955 -65. Αυτοί με την κρίση του επαγγέλματος το εγκατέλειψαν στις δεκαετίες του '60 και '70.

Οι μεταπολεμικές συνθήκες όμως διαφοροποίησαν και την οικονομική συμπεριφορά της γυναίκας, η οποία εξακολουθούσε βέβαια να μαζεύει ελιές, να ασχολείται με τα μάλλινα και να πουλάει διάφορα είδη στην Πρέβεζα. Η μεγάλη εντούτοις μεταβολή αρχίζει στα τέλη της δεκαετίας του '40 και διευρύνεται στη δεκαετία του '50, συνυπάρχοντας αρχικά με τις άλλες οικονομικές συμπεριφορές. Πρόκειται για τη μετάβαση στην καλλιέργεια των κηπευτικών ως εργάτριας, στα περιβόλια, όπως λέγανε τότε. Η διαδικασία της μετάβασης έχει περιγραφεί (Μέρος Πρώτο, κεφάλαιο Β). Για τις Συρρακιώτισσες η καινούργια παραγωγική δραστηριότητα αποτελούσε μία πρόκληση, αφού εκχρημάτιζε την εργασία τους. Τώρα πια θα πληρώνονταν με χρήματα κι έτσι θα τους δινόταν η δυνατότητα να οργανώσουν το σπίτι τους καλύτερα, προμηθευόμενες μερικά καταναλωτικά αγαθά (κρεβάτι σιδερένιο, πετρογκάζ, ραδιόφωνο, μερικά αγοραστά προικιά για τις κόρες τους).⁵⁴

Το πιο σημαντικό κίνητρο ωστόσο για την έξοδο της Συρρακιώτισσας

54. Η μετανάστευση διευκόλυνε τη διάχυση καταναλωτικών αγαθών στους πληθυσμούς αγροτικής καταγωγής. Βλ. Β. Καραποστόλης, *Η καταναλωτική συμπεριφορά στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα 1984, σ. 115.

στα περιβόλια ήταν η δυνατότητα να ενισχύσουν την προίκα⁵⁵ των κοριτσιών, γεγονός που θα τους έδινε την ευχέρεια να «πάνε προξενιά» σε επαγγελματίες στα Γιάννενα, όπως θα εξετάσουμε αναλυτικότερα παρακάτω. Έτσι, η συρρακιώτικη οικογένεια επιτρέπει στα κορίτσια της να δουλέψουν στα περιβόλια, παρά τον κίνδυνο που περιέκλειε μια τέτοια απόφαση για την ηθική του κοριτσιού. Η ανάγκη όμως για την επιβίωση και την καλή παντρεία του κοριτσιού ήταν πιο ισχυρή, αν λάβουμε μάλιστα υπόψη ότι οι άντρες αντιμετώπιζαν προβλήματα απασχόλησης και δε θεωρούσαν τα περιβόλια ως ένα εργασιακό χώρο, που τους άρμοζε. «Ήταν κατάρρα για τον Συρρακιώτη να του πεις να δουλέψει στα περιβόλια. Το είχε για ντροπή» (Κ.Κ.). Βέβαια, ο κίνδυνος για την ηθική του κοριτσιού περιοριζόταν, στέλνοντας πάντα παρέα τα κορίτσια στη δουλειά, ποτέ μόνες. Παράλληλα, η διατήρηση της ενδογαμίας σε συνδυασμό με τον τρόπο που γινόταν η προξενιά, αποτελούσε εγγύηση για την ηθική των κοριτσιών αυτών, αφού γνώριζαν ότι ο γάμος τους δεν ήταν προσωπική υπόθεση, αλλά προγραμματιζόταν από την οικογένεια και έτσι η διατήρηση της ηθικής της ακεραιότητας ήταν ένα σημαντικό προσόν για να παντρευτούν μέσα στη συρρακιώτικη κοινότητα.

Οι νεότερες Συρρακιώτισσες, παρά τα προβλήματα, αλλάζουν οικονομική συμπεριφορά. Βέβαια, συνεχίζουν να μαζεύουν ελιές και να παράγουν μάλλινα. Αυτή η δραστηριότητα όμως περιορίστηκε σε οικογένειες, που είχαν ηλικιωμένες γυναίκες, οι οποίες δεν μπορούσαν να δουλέψουν στα περιβόλια και συνεισέφεραν μ' αυτό τον τρόπο. Στην οικοτεχνία των μάλλινων ειδών αξιοποιεί η συρρακιώτικη οικογένεια τα ασθενέστερα μέλη της. Έτσι, παρατηρείται ένας καταμερισμός εργασίας, που αξιοποιεί όλα τα μέλη της οικογένειας. Οι ποσότητες

55. Η ενίσχυση της προίκας των κοριτσιών για την κοινωνική τους άνοδο μέσω ενός επιτυχημένου γάμου ήταν ο βασικός παράγοντας, που άμβλυσε τις συντηρητικές αντιλήψεις για τη γυναικεία εργασία, που τη θεωρούσαν αντίθετη με την κρατούσα ηθική. Η Lambiri μελέτησε σ' αυτό το πλαίσιο την έξοδο της Μεγαρίτισσας στο εργοστάσιο της Πειραιϊκής - Πατραϊκής και τις επιπτώσεις, που είχε. Βλ. I. Lambiri, "The Impact of Industrial Employment on the Position of Women in a Greek Country Town", στο βιβλίο: Contributions to Mediterranean Sociology: Mediterranean Rural Communities and Social Change (εισαγωγή - επιμέλεια J. - K. Peristiany), Paris, 1968, σ. 265. Η Ν. Σκουτέρη - Διδασκάλου ανιχνεύει τις κοινωνικές επιπτώσεις του φαινομένου της επικράτησης της χρηματικής προίκας στη νεοελληνική κοινωνία ως κυρίαρχου μέσου κοινωνικής αναρρίχησης και κοινωνικής κινητικότητας. Βλ. Ν. Σκουτέρη - Διδασκάλου, «Η προίκα ή περί του θρησκευτικού βίου των νεοελλήνων», στο βιβλίο: Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα (4 Μελετήματα), Αθήνα 1984, σ. 171.

τες που παράγονται μεταπολεμικά, είναι σημαντικά περιορισμένες και δεν πουλούνται αποκλειστικά στις εμποροπανηγύρεις την Άρτας και της Φιλιππιάδας αλλά και σε εμπόρους στα Γιάννενα, στη Λευκάδα ή και σε διάφορους εμπόρους, που έρχονταν γι' αυτό το λόγο στην Πρέβεζα. Η μετάβαση στα περιβόλια στέργησε την οικοτεχνία από εργατικά χέρια. Εξακολούθησε όμως ως τα τέλη της δεκαετίας του '60 να υπάρχει υποτυπωδώς και για όσο διάστημα ζούσαν οι παλιότερες Συρρακιώτισσες.

Ο επαγγελματικός βέβαια προσανατολισμός της Συρρακιωτοπούλας ήταν δεδομένος, τουλάχιστον ως και τη δεκαετία του '50. Η κύρια απασχόληση ήταν το μάζεμα της ελιάς και τα περιβόλια. Η προοπτική να ακολουθήσει σπουδές ήταν ακόμη ασθενής. Η μόνη εναλλακτική πρόταση ήταν να κατεβεί στην πόλη, για να γίνει μοδίστρα.⁵⁶ Αυτή η δυνατότητα άρχισε να εμφανίζεται από τις αρχές του '60 και είναι χαρακτηριστική η προτίμηση στη μοδιστρική σ' αντίθεση με την κομμωτική, που τη θεωρούσαν απασχόληση, η οποία οδηγούσε σε ανηθικότητα. Παράλληλα, η εκμάθηση της μοδιστρικής δε γινόταν με σκοπό να εξασφαλίσει στη νεαρή γυναίκα ένα μέσο επιβίωσης, αλλά κατά κανόνα ήταν ένα στοιχείο, που θα τη βοηθούσε να παντρευτεί και στο ρόλο της ως συζύγου.

Αυτή είναι η οικονομική συμπεριφορά των δύο συρρακιώτικων φύλων. Παρατηρείται ότι η γυναίκα εξακολουθεί να κατέχει κυρίαρχο ρόλο στον καταμερισμό εργασίας και η συμβολή της στο σχηματισμό του οικονομικού προϋπολογισμού είναι καθοριστική. Στη δεκαετία του '60 όμως συνέβησαν ανατροπές στην οικονομική ζωή των Συρρακιωτών, που βοήθησαν στην προσέγγιση των δύο φύλων. Αιτία γι' αυτές τις ανατροπές είναι η βαθμιαία είσοδος του Συρρακιώτη στην παραγωγική διαδικασία και η εξοικείωσή του με την αγροτική δραστηριότητα.

Η πρώτη επαφή του με τα περιβόλια, όπως σημειώθηκε, ήταν η απασχόληση των γυναικών. Οι άντρες στέκονταν παράμερα, αντιμετωπίζοντας περιφρονητικά⁵⁷ κάθε σκέψη για ανάλογη απασχόληση των ιδίων και χλευάζοντας τους πρώτους Συρρακιώτες, οι οποίοι στη δεκαετία του '50 τόλμησαν να αντιμετωπίσουν την καλλιέργεια ως επαγγελματική απασχόληση. Ο Κίμων Τσιόκος είναι ένας από τους πρωτοπόρους Συρρακιώτες: «Τότε δεν υπήρχαν

56. Η Lambiri επισημαίνει ότι οι δουλειές, που ήταν ανοιχτές στην πλειοψηφία των γυναικών στα Μέγαρα ως το 1950, ήταν η αγροτική εργασία και η μοδιστρική. Βλ. I. Lambiri, *ό.π.*, σ. 263.

57. «Η Αποστροφή των Βλάχων προς τη γεωργία είναι γενική. Θεωρείται υποτιμητική ενασχόληση και αντίθετη προς την κινητικότητα, που τους διακρίνει. Βλ. A. Wace - M. Thompson, *ό.π.*, σ. 72 (σημ. 52).

δουλειές. Ο Ευκλείδης ο Τσακαλώτος, ο καθηγητής, είπε στο Γάκη Συγγούνα: Αν βρεις άνθρωπο να ξεχερσώσει το κτήμα, θα το δώσω να δουλέψει δύο χρόνια τσάμπα. Εμείς γνωρίζομαστε με το Συγγούνα. Ο αδερφός μου ήταν υπάλληλος στο υγειονομικό κι εγώ δούλευα που και που στα ραντίσματα. Δεν είχαμε δουλειά κι έτσι βρεθήκαμε στην ντομάτα. Δεν υπήρχαν δουλειές. Με την καλλιέργεια δημιουργήσαμε μεροκάματα για όλη την οικογένεια.

Οι πατριώτες όμως μας κορόιδευαν. Μας ειρωνεύονταν. Οι Βλάχοι άκουγαν τσαπί κι έκαναν πέρα. Το είχαν για προσβολή να ασχοληθεί με την καλλιέργεια. Ήταν μειωτικό να πεις στον άλλο παλιομπαχτσεβάνο. Στο τσαπί πέσαν από ανάγκη. Φοβόταν το χώμα».

Η κτηνοτροφική και ορεσίβια προέλευση του Συρρακιώτη αποτελούσε τροχοπέδη στην αποδοχή της καλλιέργειας. Ήδη, από το τέλος του Δεύτερου παγκόσμιου πολέμου είχε αρχίσει η ανάπτυξη των οπωροκηπευτικών, τα οποία στη δεκαετία του '50 σημείωσαν άλματα. Οι Λευκαδίτες, η άλλη πληθυσμιακή ομάδα που εγκαταστάθηκε στην Πρέβεζα μεταπολεμικά, έδινε τη μάχη της αγροτικής μεταβολής της οικονομίας της Πρέβεζας, μάχη που οι Συρρακιώτες άντρες παρακολουθούσαν με τις γυναίκες τους, οι οποίες αποτελούσαν το εργατικό προσωπικό της καλλιέργειας. Οι ίδιοι εξακολουθούσαν να εργάζονται ως τυροκόμοι και ελεύθεροι εργάτες και παράλληλα ενδιαφέρονταν να εξασφαλίσουν το επαγγελματικό μέλλον των παιδιών (αγοριών) τους.

Στη δεκαετία του '60 όμως άλλαξαν οι οικονομικές συνθήκες, προς το χειρότερο. Η κτηνοτροφία με την κατάργηση του ενοικιοστασίου αντιμετώπιζε σοβαρό πρόβλημα, που συνεπαγόταν δυσχέρειες για τους τυροκόμους. Παράλληλα, είχε ολοκληρωθεί η στροφή προς την πόλη με το σχηματισμό των οικισμών. Ο Συρρακιώτης, διαθέτοντας στο έπακρο την αίσθηση του υπεύθυνου οικογενειάρχη, αρχίζει πια να αντιμετωπίζει διαφορετικά την προοπτική να ασχοληθεί με την καλλιέργεια. Στην οριστική απόφασή του τον ώθησαν: α Η οικονομική δυσπραγία και η ανεργία, που επικρατούσε στην Πρέβεζα. Αυτή η κατάσταση οδήγησε μερικές οικογένειες Συρρακιωτών να μεταναστεύσουν στα Γιάννενα.⁵⁸ Όσοι όμως είχαν κορίτσια απέρριπταν ένα τέτοιο ενδεχόμενο, αφού τα

58. Υπολογίζονται, σύμφωνα με πληροφορητές, σε 50 οι συρρακιώτικες οικογένειες, που μετανάστευσαν μεταπολεμικά στα Γιάννενα. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα Γιάννενα ασκούσαν ιδιαίτερη γοητεία στους Συρρακιώτες, που θεωρούσαν την πόλη αυτή ως ιδεώδη τόπο για διαμονή. Αυτό οφειλόταν σε συναισθηματικούς λόγους μάλλον παρά σε οικονομικούς. Καταρχήν, ήταν απέναντι τα συρρακιώτικα βουνά, που οι παλιότεροι «ήθελαν να τ' αγναντεύουν». Ύστερα, τα Γιάννενα ανήκαν στον ευρύτερο πατρίο χώρο και παράλληλα ήταν ορεινός χώρος και περισσότερο υγιεινός.

Πάντως, είναι ενδεικτική η εντύπωση, που επικρατεί για τους Συρρακιώτες, που μετανάστευσαν στα Γιάννενα. Δεν είχαν κοπέλες για παντρεία και γι' αυτό το αποφάσισαν. Αρκετοί πλη-

Εικ. 55. Συρρακιώτισσες μπροστά από γυάλινο θερμοκήπιο για τοματοπαραγωγή (1960, ιδιωτική συλλογή Γ. Ανδίκου).

κορίτσια χρειάζονταν προίκα, για να παντρευτούν, κι αυτό μόνο στην Πρέβεζα μπορούσαν να το επιτύχουν, όπου υπήρχε μεροκάματο για γυναίκες, ενώ στα Γιάννενα δεν ήταν ευνοϊκές οι προϋποθέσεις.

β. Η ανάγκη να φτιάξει σπίτι, που αποτελούσε και το όνειρο κάθε Συρρακιώτη. Όλοι ομολογούν ότι η συμβολή της τομάτας στο να χτίσουν σπίτι είναι καθοριστική. Εξάλλου, οι περισσότεροι κατάφεραν να περάσουν στο σπίτι από τα μέσα της δεκαετίας του '60, οπότε παρατηρήθηκε η μεγάλη ροή των Συρρακιωτών στην καλλιέργεια. γ. Η ισχυρή αίσθηση της κοινότητας και το έθιμο να επιδιώκουν να παντρεύουν τα κορίτσια τους με προξενιά μέσα στην κοινότητα. Η δυνατότητα να συγκεντρώσουν προίκα σε χρήμα είναι μεγάλη με την καλλιέργεια κι έτσι θα πέτυχαιναν να «βρουν» για τα κορίτσια τους έναν «καλό» γαμπρό, ένα νέο δηλαδή Συρρακιώτη που να εξασκεί αστικό επάγγελμα, κατά προτίμηση στα Γιάννενα.

Εξάλλου, στη δεκαετία του '60 υπήρχαν τέτοιες δυνατότητες, αφού τα πρώτα Συρρακιωτόπουλα, που είχαν πάει σε τέχνη, ήταν σε ηλικία γάμου. «Άμα το σπίτι έχει κοπέλα, πρέπει να κάνει οικονομία, γιατί είναι η προίκα» (Κ.Ν.). Η προίκα λοιπόν και ο «καλός» γαμπρός στα Γιάννενα αποτέλεσαν μαζί με το όνειρο της απόκτησης σπιτιού τους καθοριστικούς παράγοντες, που

ροφορητές μου δήλωσαν ότι ενδόμυχα ήθελαν να πάνε στα Γιάννενα. Έμειναν όμως στην Πρέβεζα, επειδή είχαν κορίτσια και ήθελαν προίκα. Στα Γιάννενα δεν υπήρχε μεροκάματο για γυναίκες.

βοηθούσαν τους Συρρακιώτες να ξεπεράσουν την αντίθεσή τους προς την καλλιέργεια και να μετατραπούν σε γεωργούς. Λίγο πριν φτάσει η ηλικία γάμου για τα κορίτσια, μερικές συρρακιώτικες οικογένειες μπήκαν στην παραγωγή με σκοπό να συγκεντρώσουν ένα αξιόλογο ποσό. Άλλές φορές την απόφαση να μπου στην καλλιέργεια πήραν, αφού πρώτα παντρεύτηκε η κοπέλα με προίκα από δανεικά λεφτά και η καλλιέργεια θεωρήθηκε ως ο ασφαλής τρόπος να εξοφλήσουν τα χρέη της προίκας και των προικιών.

δ. Η ύπαρξη ως διευθυντή του υποκαταστήματος Πρέβεζας της Α.Τ.Ε. του Συρρακιώτη Σπύρου Πουλίστη, ο οποίος διευκόλυνε τους πατριώτες του να πάρουν δάνεια. Αρκετοί Συρρακιώτες πήραν τότε τα κτήματά τους, χωρίς βέβαια να εξαντλήσουν τα περιθώρια, που τους έδινε η συγχυρία αυτή. Η φτώχεια τους έκανε να φοβούνται και τον ίσκιο τους και φρόντιζαν να είναι καθαροί στις δοσοληψίες τους.

Ο Συρρακιώτης λοιπόν υπό την πίεση των παραγόντων αυτών ξεπέρασε την αντίθεσή του. Είχε βέβαια ένα στήριγμα στην απόφασή του. Ήταν η Συρρακιώτισσα γυναίκα, που είχε δουλέψει ως εργάτρια στα περιβόλια Λευκαδιτών και Πρεβεζάνων και διέθετε την ανάλογη εμπειρία, ώστε να αναλάβει το βάρος της καλλιέργειας. Η Συρρακιώτισσα δηλαδή είναι η πρωτοπόρος. Με βάση αυτή προγραμματίζαν καλλιέργεια οι συρρακιώτικες οικογένειες. Η γυναίκα είτε ως εργατικό προσωπικό είτε ως το πρόσωπο που έπρεπε να προικιστεί βρισκόταν στη βάση της απόφασης του Συρρακιώτη να μπει στην καλλιέργεια. «Είχα κτήμα, προσωπικό είχα τη γυναίκα μου και τις δύο κοπέλες, προίκα ήθελα να μάσω, τι να 'κανα. Μπήκα στην καλλιέργεια» (Κ.Π.).

Βέβαια, η συντριπτική πλειοψηφία των Συρρακιωτών δεν είχε κτήματα. Όπως σημειώθηκε, όταν έγινε αναφορά στη δημιουργία των οικισμών, δεν ενδιαφέρονταν να αγοράσουν ελαιοκτήματα και να κάνουν χωράφια. Η φροντίδα τους ήταν να αποκτήσουν ένα οικόπεδο, που κυμαινόταν από μισό στρέμμα έως 2 στρέμματα. Έτσι, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '60, που παρατηρήθηκε η μαζική στροφή των Συρρακιωτών στην καλλιέργεια, αυτό έγινε με δύο τρόπους: α. Χρησιμοποίησαν το οικόπεδο, όπου έβαλαν τομάτα για 2 - 3 χρόνια υπαίθρια ή και καλυμμένη. Είναι η περίοδος, που οι Συρρακιώτες ανακαλύπτουν την καλλιέργεια και περνούν από την κατάσταση της αδιαφορίας και της αντίθεσης στην «υστερική σχέση». Όλοι βάζουν τομάτα οπουδήποτε.⁵⁹ Οι πιο πολλοί απ' αυτούς σταμάτησαν πολύ νωρίς. Ασχολήθηκαν με την τομάτα, παρασυρμένοι από τους άλλους, και με σκοπό να συγκεντρώσουν λίγα χρήματα, για να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο (χτίσιμο σπιτιού, αγορά καταναλωτικών αγαθών).

59. Ακόμη και στον ελάχιστο ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου τους.

β. Νοίκιασαν ελαιοκτήματα, όπου έβαζαν τομάτα. Τα χωράφια και τα περιβόλια τα νοίκιαζαν οι Λευκαδίτες. Έτσι, η προσπάθειά τους ήταν δύσκολη, αφού κάτω από τα δέντρα δεν μπορούσε να ευδοκιμήσει. Ακόμη, έλειπε το νερό⁶⁰ κι έτσι πολλοί εγκατέλειψαν την καλλιέργεια σύντομα. Άλλοι νοίκιαζαν το νερό γειτονικών χωραφιών.

Η κατάσταση άλλαξε με τα δάνεια της Α.Τ.Ε. και την παρουσία του Συρρακιώτη Σ. Πουλίσση στη διεύθυνση του υποκαταστήματος Πρέβεζας. Οι περισσότεροι, βλέποντας τις ευνοϊκές προϋποθέσεις, αποφασίζουν να εγκαταλείψουν το τυροκομείο και την ιδιότητα του ελεύθερου εργάτη. «Άκουγα ότι εκείνος έβγαζε ντομάτα, έκανε σπίτι. Είπα, τι να κάνω εγώ. Συνέχεια θα δουλεύω οικοδομές. Μετά με παρακίνησε η γυναίκα. Να βάλουμε κι εμείς να βγάλουμε κάνα φράγκο» (Δ.Μ.).

Σημειώσαμε και προηγουμένως βέβαια, ότι η βάση του εργατικού προσωπικού ήταν η γυναίκα, μάνα και κόρες. Ο πατέρας, όταν ασκούσε κάποιο αστικό επάγγελμα, βοηθούσε στις βαριές δουλειές. Στην αντίθετη περίπτωση εγκατέλειψαν τις άλλες απασχολήσεις τους κι ενσωματώθηκαν στο εργατικό δυναμικό της καλλιέργειας. Αξιοσημείωτη είναι η σχέση των αγοριών της συρρακιώτικης οικογένειας με την παραγωγή. Είχαν πάντα βοηθητικό ρόλο. Δε διανοήθηκαν σε καμία περίπτωση να σταματήσουν τα αγόρια από την τέχνη, για να αυξήσουν την παραγωγή. Ο προσανατολισμός τους ήταν σταθερός στο επάγγελμα. «Τα παιδιά τα είχα στη δουλειά. Δε μπόρεγα να τα στελω στην ντομάτα τα παιδιά εγώ. Θα τα'χα γκαβιά τα παιδιά στην ντομάτα. Ο καθένας έμαθε μία τέχνη και είναι νοικοκύρης σήμερα. Έχει δική του δουλειά» (Κώστας Νταλίπης).

Ο Συρρακιώτης έγινε βέβαια τοματοπαραγωγός. Δεν απέκτησε όμως αγροτική συνείδηση, όπως θα αναλυθεί αμέσως και αποκαλύπτει ο πίνακας 8.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Κτηματική ιδιοκτησία και είδη καλλιέργειας από Συρρακιώτες

ονοματε- πώνυμο	στρέμ- ματα	τομάτα καλυμ- μένη	επο- χής	κηπευ- τικά	χέρ- σα	ε- λιές	εσπερι- δοειδή	πρό- βατα	γίδια	αγε- λάδες
1. Κ.Μ.	22	6	-	-	2	-	415	-	-	-
2. Κ.Γ.	7/15	5	2	2	13	-	-	-	-	-
3. Π.Ν.	7	7	-	-	-	-	-	-	-	-

60. Οι Συρρακιώτες βρέθηκαν απροετοίμαστοι για την καλλιέργεια. Δεν ήταν γεωργοί. Έτσι, ένα βασικό πρόβλημα, που αντιμετώπισαν και δεν είχαν υπολογίσει, ήταν η έλλειψη νερού, που το νοίκιαζαν από γειτονικά χωράφια 500 δραχμές το χρόνο, στην αρχή τουλάχιστον. Η έλλειψη νερού ανάγκασε πολλούς να σταματήσουν.

ονοματε- πώνυμο	στρέμ- ματα	τομάτα		κηπευ- τικά	χέρ- σα	ε- λιές	εσπερι- δοειδή	πρό- βατα	γίδια	αγε- λάδες
		καλυμ- μένη	επο- χής							
4. Κ.Η.	15/15	4	3	6	17	-	-	50	-	-
5. Κ.Χ.	9,5	5	-	2,5	-	-	120	-	-	-
6. Κ.Ν.	17/10	6	5	4	12	-	-	-	-	-
7. Σ.Α.	12	-	5	4	3	-	-	-	-	-
8. Γ.Π.	9/25	6	6	6	5	110	-	60	-	-
9. Α.Θ.	15	5	3	2	5	-	-	-	-	10
10. Ζ.Α.	15	5	3	1	-	-	260	10	-	-
11. Α.Β.	40	6	6	5	23	-	-	100	-	-
12. Ρ.Α.	0/24	4	3	3	14	-	-	100	20	-
13. Τ.Ε.	0/10	3	3	4	-	-	-	-	-	-
14. Π.Ε.	7	-	4	2	1	-	-	-	-	-
15. Κ.Κ.	15	4	3	3	5	-	-	-	-	-
16. Γ.Λ.	6	4	-	2	-	-	-	-	-	-
17. Λ.Γ.	5	4	-	1	-	-	-	-	-	-
18. Τ.Γ.	0/6	6	-	-	-	-	-	-	-	-
19. Κ.Γ.	0/8	3	3	2	-	-	-	-	60	-
20. Σ.Κ.	8	5	-	3	-	-	-	-	20	-
21. Κ.Η.	5 3	-	-	2	-	-	-	-	-	-
22. Π.Π.	0/5	5	-	-	-	-	-	-	-	-
23. Ν.Ε.	6	-	5	-	1	-	-	-	-	-
24. Θ.Γ.	7	-	4	-	3	-	-	-	-	-
25. Α.Κ.	40	5	5	5	25	-	-	-	-	-
26. Π.Γ.	22/20	5	5	5	27	-	-	-	100	-
27. Μ.Π.	5	5	-	-	-	-	-	-	-	-
28. Μ.Χ.	15	6	3	6	-	-	-	-	-	-
29. Μ.Ι.	8,5/3	5	3	0,5	3	-	-	-	-	-
30. Μ.Γ.	8,5/4	5	3	4,5	-	-	-	-	30	-
31. Κ.Δ.	16	5	5	6	-	-	-	-	-	-
32. Τ.Η.	5/5	5	-	-	-	-	-	-	-	-
33. Β.Β.	14	3	5	-	-	-	-	-	-	-
34. Ν.Γ.	11	5	1	-	-	-	-	-	-	-
35. Κ.Η.	25	5	5	5	10	-	-	-	-	-
36. Ρ.Α.	7	5	-	2	-	-	-	-	-	-
37. Ν.Α.	5	4	-	1	-	-	-	-	-	-

ονοματε- πώνυμο	στρέμ- ματα	τομάτα		κηπευ- τικά	χέρ- σα	ε- λιές	εσπερι- δοειδή	πρό- βατα	γίδια αγε- λάδες
		καλυμ- μένη	επο- χής						
38. Γ.Η.	10	5	3	2	-	60	-	-	-
39. Σ.Ι.	5	5	-	-	-	-	-	-	-
40. Ψ.Σ.	7	3	3	1	-	-	-	-	-
41. Κ.Γ.	15	5	5	5	-	-	-	-	-
42. Τ.Θ.	4	2	-	2	-	2	-	-	-
43. Τ.Χ.	10	5	-	5	-	-	-	-	-
44. Τ.Β.	9/3	5	-	2	-	-	250	-	-
45. Μ.Η.	5	3	-	2	-	-	-	-	-
46. Γ.Σ.	0/120	5	5	5	105	-	-	150	-
47. Μ.Β.	12	5	5	2	-	-	-	-	-
48. Ν.Κ.	12	6	3	3	-	-	-	50	-
49. Ρ.Η.	8	4	-	4	-	-	-	-	-
50. Κ.Α.	24/25	5	5	5	34	-	-	50	-
51. Α.Κ.	4 3	-	-	1	-	-	-	-	-
52. Μ.Π.	12	4	4	4	-	-	-	20	-
53. Π.Γ.	9/5	4	4	6	-	-	370	-	-
54. Ζ.Α.	12/25	5	5	5	18	-	240	25	-
55. Ν.Η.	0/10	5	-	5	-	-	-	-	-
56. Π.Κ.	13	3	5	5	-	-	-	-	-
57. Ν.Γ.	40	5	5	5	25	-	-	70	-
58. Ν.Ε.	40	5	5	5	25	-	-	60	-
59. Ζ.Η.	15	5	5	-	-	-	250	25	-
60. Γ.Μ.	7/10	7	5	5	-	-	-	150	-
61. Γ.Γ.	7/10	7	5	5	-	-	-	50	-
62. Κ.Σ.	17/5	5	5	5	7	-	-	20	-
63. Μ.Η.	12	6	3	3	-	-	-	-	-
64. Κ.Κ.	7	2	-	-	-	-	-	-	-

Πηγές: Τα στοιχεία προέρχονται από το Συνεταιρισμό Παραγωγών Οπωροκηπευτικών και Αγροτικών Προϊόντων Πρέβεζας (Σ.Π.Ο.Α.Π.Π).

Οι Συρρακιώτες έχουν ήδη πάνω από 20 χρόνια στην καλλιέργεια. Παρ' όλα αυτά, όπως είπα, δεν απέκτησαν αγροτική συνείδηση. Μπήκαν στην τοματοπαραγωγή, για να βελτιώσουν τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της οικογένειάς τους. Η ανάπτυξη της καλλιέργειας τους αποκάλυψε απλώς έναν τρόπο να επιτύχουν τους στόχους (χτίσιμο σπιτιού, προίκα κοπέλας, ν' ανοίξουν

μαγαζί στο παιδί). Η προοπτική της καλλιέργειας δε θεωρήθηκε απ' αυτούς ως ζήτημα μακροχρόνιου προγραμματισμού. Γι' αυτό λοιπόν ασχολήθηκαν με την καλλιέργεια για μικρό χρονικό διάστημα, ενώ η γενιά, που μεταπήδησε στην καλλιέργεια, δεν προγραμματίσει τη διαδοχή. Όσον αφορά το πρώτο, είναι χαρακτηριστικό ότι στην περιοχή του Νοσοκομείου από τα 12 νοικοκυριά, που ασχολήθηκαν με την καλλιέργεια μόνο τα δύο τη συνεχίζουν. Τα υπόλοιπα έβαλαν τομάτα κατά κανόνα για 3 - 5 χρόνια για να παντρέψουν τα κορίτσια ή «έτσι για συμπλήρωμα» (Κ.Ν.). Όταν τα κορίτσια παντρεύτηκαν, εξέλειπαν οι λόγοι και δεν υπήρχαν εργατικά χέρια και φυσιολογικά σταμάτησαν να ασχολούνται με την παραγωγή.

Στους άλλους δύο οικισμούς των τυροκόμων (Αγ. Ειρήνη - Σαούγκος) η στροφή προς την καλλιέργεια ήταν μεγαλύτερη, ακριβώς επειδή δεν ασκήθηκαν αστικά επαγγέλματα. Έτσι, αυτοί που δεν ασχολήθηκαν καθόλου με την καλλιέργεια, είναι ελάχιστοι (2 - 3 οικογένειες). Σταμάτησαν συνολικά κι από τους δύο οικισμούς 18 οικογένειες την παραγωγή για τους λόγους, που αναφέραμε. Πρέπει να σημειώσουμε όμως, ότι μερικά από τα παιδιά των τυροκόμων των δύο τελευταίων οικισμών, επαγγελματίες όντας, ξαναγύρισαν στην καλλιέργεια της τομάτας μετά το γάμο τους, αφού υπήρχε το χωράφι, για να αντιμετωπίσουν τα οικογενειακά έξοδα και τον εξοπλισμό του σπιτιού με τα καινούργια καταναλωτικά αγαθά.⁶¹

Η απουσία όμως αγροτικής συνείδησης από τους Συρρακιώτες φαίνεται πιο πολύ από το γεγονός, ότι δεν φρόντισαν για τη διαδοχή τους. Και σήμερα αυτοί που ασχολούνται με την καλλιέργεια είναι η γενιά των τυροκόμων, που πράγματι ποίησε τη στροφή. Αφού εκπλήρωσαν τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις, περιόρισαν την καλλιέργεια σημαντικά και σε ποσότητες που να τους εξασφαλίζουν τα απαραίτητα. Κανένας Συρρακιώτης δε συμβιβάζεται με την ιδέα να ασχοληθεί επαγγελματικά ο γιός του με την καλλιέργεια.

Πέρα απ' αυτό, την απουσία αγροτικής συνείδησης ενισχύει και η αδιαφορία τους να φτιάξουν περιβόλι. Από τους 64 παραγωγούς μόνο 7 έχουν περιβόλι, μόνο 7 συμπεριφέρονται ως αγρότες. Επιπλέον, η παραγωγική τους δραστηριότητα περιορίζεται στην τομάτα, στην εξασφάλιση δηλαδή του μεροκάματου. Δεν καλύπτουν καλλιεργητικά όλα τα είδη των κηπευτικών ούτε όλο το καλλιεργητικό έτος. Έτσι, 24 (37,5%) καλλιεργητές δεν ασχολούνται καθόλου το καλοκαίρι με την παραγωγή. Αρκετοί προτιμούν να πηγαίνουν σε διάφο-

61. Η επιστροφή αυτή δεν έγινε, για να ασχοληθούν αποκλειστικά με την τοματοκαλλιέργεια. Την αντιμετώπισαν ως μία απασχόληση, που θα τους απέφερε συμπληρωματικό εισόδημα, προκειμένου να εφοδιασθούν με καταναλωτικά αγαθά και να φροντίσουν το μέλλον των παιδιών τους. Οι προϋποθέσεις υπήρχαν (κτήμα - σύζυγος χωρίς απασχόληση και με παιδιά στο δημοτικό).

ρες άλλες δουλειές, για να ασφαλισθούν μέσω του Ι.Κ.Α. και να εξασφαλίσουν τη σύνταξη για τα γεράματα. Προτιμούν να καλλιεργούν τομάτα, που αποδίδει πιο πολύ. Χαρακτηριστικό είναι, ότι οι 64 παραγωγοί ασχολούνται κατά κανόνα με καλυμμένη καλλιέργεια το χειμώνα και καλύπτουν 301 στρέμματα, ενώ για τα άλλα κηπευτικά μόνο 171 στρέμματα, μολονότι πρόκειται κυρίως για πατάτα, που καλύπτει μεγάλες εκτάσεις και η καλυμμένη καλλιέργεια της τομάτας δε χρειάζεται παραπάνω από 3 - 4 στρέμματα κατά μέσον όρο.

7. Οι ρόλοι στην οικογένεια και οι μορφές της και ο γάμος της κοπέλας στο φως της στροφής στην πόλη

7. 1. Η οικογένεια

Η συρρακιώτικη οικογένεια ήταν αυστηρά πατριαρχική και τα μέλη της διαπαιδαγωγούνταν με τέτοιο τρόπο, ώστε να ρυθμίζουν τη ζωή τους με βάση την οικογένεια και να θεωρούν τις υποχρεώσεις τους προς αυτήν ως απαρασάλευτες.⁶²

Η βασική διαίρεση καταρχήν εντοπιζόταν ανάμεσα στους άντρες και τις γυναίκες.⁶³ Οι γυναίκες αποτελούσαν το στήριγμα της οικογένειας. Είναι αυτές

62. Σύμφωνα με τον Campbell, το άτομο στη δουλειά και τη συμπεριφορά του θεωρεί ως πρώτιστο καθήκον το κύρος και την τιμή της οικογένειάς του. Βλ. J. Campbell, *ό.π.*, σ. 37.

63. Είναι γνωστή η διχοτόμος στους ρόλους άντρα και γυναίκας στις παραδοσιακές κοινωνίες. Βλ. Μ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, Α' Κοινωνική Συγκρότηση*, *ό.π.*, σ. 55.

Η Μπεοπούλου επισημαίνει στο Τρίκερι της Μαγνησίας μια διχοτόμηση του χώρου και του χρόνου ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες. Βλ. Ι. Μπεοπούλου, «*Ταίκερι: Κινητικότητα και σχέσεις ένταξης*», στο βιβλίο: *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα (εισαγωγή-επιμέλεια Στ. Δαμιανάκος)*, Αθήνα 1987, σ. 281. Ι. Lambiri, *ό.π.*, σ. 263. Η Doumanis σημειώνει ότι οι ρόλοι των ανδρών και των γυναικών ήταν τελείως διαφορετικοί. Πιστεύει ότι «η συμβολή στη συναισθηματική και φυσική επιβίωση (της οικογένειας) ήταν παρά πολύ σημαντική, για να είναι δευτερεύουσα». Βλ. Μ. Doumanis, *Mothering in Greece from Collectivism to Individualism*, London 1983, σ. 33. Βλ. επίσης την ενδιαφέρουσα εισαγωγή του Dubish για τη διχοτόμο ανάμεσα στην ιδιωτική και δημόσια σφαίρα: «η ερμηνεία της διχοτόμου οικιακού και δημοσίου και η σχέση της με το γένος (gender roles) είναι ιδιαίτερα σημαντική στην Ελλάδα, όπου, παράλληλα με άλλες κοινωνίες της Μεσογείου, η διχοτόμος έχει αναπτυχθεί πολύ και συνδέεται ισχυρά με το γένος. Μέσα σε κάθε ελληνικό χωριό και, σε μεγάλο βαθμό, στις κωμόπολεις και τις πόλεις υπάρχει ένας έντονος φυσικός διαχωρισμός ανάμεσα στην ιδιωτική σφαίρα, που ορίζεται από τους τοίχους του σπιτιού και τις δημόσιες περιοχές -το δρόμο, την πλατεία ή κατ'ελάχιστον-». J. Dubish, «*Introduction*», στο βιβλίο: *Gender and Power in Rural Greece* (εισαγωγή - επιμέλεια J. Dubish), New Jersey, σσ. 10 - 11.

Η Friedl αποδέχεται αυτή τη διχοτόμο, αλλά παράλληλα διατυπώνει την άποψη ότι «τα

που δούλευαν νύχτα μέρα ως ελαιοσυλλέκτριες ή μάζευαν λάχανα και τα πουλούσαν μαζί με αυγά και ξύλα στην Πρέβεζα. «Οι Συρρακιώτες είχαν τη γυναίκα μόνο για το σπίτι. Οι Συρρακιώτισσες είναι ηρωίδες και παραμελημένες. Η αποστολή των κοριτσιών ήταν τότε να βοηθήσουν την οικογένεια. Να δουλέψουν οι κοπέλες να βγάλουν την προίκα» (Κ.Τ.).

Η Συρρακιώτισσα δούλευε ακατάπαυστα, για να καλύψει την ανεργία του άντρα, που προερχόταν από την προσκόλλησή του στο τυροκομείο. Υπήρχε μια στενότητα σε θέσεις εργασίας στην Πρέβεζα. Αυτό αποτελούσε πρόφαση για τους Συρρακιώτες, γιατί μπορούσαν έτσι να δικαιολογήσουν τον τρόπο ζωής τους στον Ελαιώνα το χειμώνα και να παραπάμψουν την αντιμετώπιση του προβλήματος στο Συρράκο. Ήταν αυτό υπεκφυγή και αποδοχή ενός συγκεκριμένου τρόπου ζωής, αφού η παραμονή στο Συρράκο ήταν σύντομη και οι δυνατότητες για απασχόληση, και εκεί, περιορισμένες.

Έτσι, ο Συρρακιώτης τυροκόμος, επειδή δεν είχε σταθερή απσχόληση, κατέβαινε κάθε πρωί στην Πρέβεζα, άλλοτε με τα πόδια κι άλλοτε με το ποδήλατο, με την ελπίδα να βγάλει κάποιο μεροκάματο. Οι ευκαιρίες όμως για μεροκάματο ήταν λίγες, αφού θεωρούσε τη δουλειά στο χωράφι ανάξια γι' αυτόν κι έτσι τις περισσότερες φορές κατέβαινε το πρωί στην Πρέβεζα με σκοπό να περάσει την ώρα του στο καφενείο και να κάνει μερικά μικροψώνια. «Οι άντρες μέρα νύχτα χαρτιά. Έπαιζαν πολύ χαρτί. Έξω στις καλύβες πήγαιναν μόνο στάνη. Οι Συρρακιώτισσες ήταν άξιες. Οι δικοί μας ήταν τεμπέληδες. Κατέβαιναν το χινόπωρο για να μάσουν οι γυναίκες ελιές. Έβλεπες τις φουκαριάρες φορτωμένες λάχανα και κουκούτσες να πουλάνε στις γειτονιές. Μισή δραχμή το καπάκι οι κουκούτσες. Οι άντρες στο καφενείο. Κατέβαιναν με το βλάχικο σακούλι (τράστου) να φωνίσουν. Πολλές φορές γύριζαν με το σακκούλι άδειο. Δεν είχαν λεφτά και, επειδή ντρέπονταν να τους βλέπουν, το δίπλωναν. Όταν φώνιζαν, αγόραζαν τα λιανόψαρα (γαύρος, σταβρίδι), που οι Πρεβεζάνοι τα λέγανε βλαχόψαρα» (Γιώργος Σόφης).

Στη συρρακιώτικη λοιπόν οικογένεια υπήρχε μία σαφής διάκριση με βάση το φύλο. Οι ρόλοι των μελών της ήταν προδιαγραμμένοι. Οι γυναίκες δούλευαν στις ελιές και κατέβαιναν στην Πρέβεζα, μόνο όταν είχαν να πουλήσουν

στοιχεία που οδηγούν πολλούς παρατηρητές να θεωρήσουν (την κοινωνία) ανδροκεντρική, πράγματι υπάρχουν, αλλά μπορεί να παρασύρουν τον παρατηρητή σε μία παλωτική θέαση της σχετικής δύναμης ανδρών και γυναικών στην ελληνική κοινωνία». E. Friedl, "The Position of Women: Appearance and Reality", στο βιβλίο: Gender and Power in Rural Greece (εισαγωγή - επιμέλεια J. Dubish), New Jersey, σ. 43. Πβ. και M. Μερακλή, ό.π., σ. 55. Για το ίδιο θέμα ενδιαφέρον παρουσιάζει η συλλογική έκδοση S. Ardener (εκδοτική επιμέλεια), *Women and space. Ground Rules and special Maps*, London 1981.

διάφορα πράγματα. Αυτές δηλαδή είχαν επωμισθεί το βάρος του οικογενειακού εισοδήματος. Ο χώρος της οικονομικής τους δράσης ήταν ο ελαιώνας και ο κοινωνικός το κονάκι. Στα όρια του κονακιού και μόνο περιόριζαν τις κοινωνικές τους σχέσεις. Τα κορίτσια (φεάτι) από πολύ μικρά προορίζονταν για ελαιοσυλλέκτριες. Έτσι, το να μάθουν γράμματα ήταν περιττό.

Αντίθετα, η οικονομική δράση των αντρών έβγαινε από τα όρια του ελαιώνα. Αυτό βέβαια αφορούσε τον εργασιακό χώρο, γιατί ο επαγγελματικός τους προσανατολισμός ήταν δεδομένος και λόγω του ημινομαδικού τρόπου ζωής τους. Ο ημινομαδισμός είχε αναγάγει το ορεινό χωριό σε χώρο κοινωνικής και επαγγελματικής αναφοράς. Ήταν βουνίσιοι αυτοί, καταγόμενοι από ένα κτηνοτροφικό χωριό και αποτελώντας και στον κάμπο μέλη μιας κοινότητας, που ήταν αυστηρά πατριαρχική, και που θα σχολίαζε αρνητικά την παρέκκλιση ενός άντρα Συρρακιώτη από το προδιαγεγραμμένο ρόλο του. Έτσι, η υιοθέτηση του χαρακτηρισμού του πληροφορητή, που ασκούσε αστικό επάγγελμα, «ότι οι Συρρακιώτες ήταν τεμπέληδες», θα αποτελούσε παρερμηνεία του φαινομένου αυτού. Ο Συρρακιώτης τυροκόμος δεν ήταν τεμπέλης. Αυτό αποδείχτηκε μεταπολεμικά, όταν ανατράπηκαν τα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα. Δέσμιος ήταν της οικονομικής και κοινωνικής συμπεριφοράς της οικογένειας των κατώτερων στρωμάτων του Συρράκου.

Η διάκριση στους ρόλους των φύλων γινόταν βέβαια στα πλαίσια της πατριαρχικής οικογένειας, η οποία είχε μορφή εκτεταμένη, ιδίως στους κτηνοτρόφους. «Σ' ανάγκαζε η ίδια η δουλειά να μένεις μαζί με τον πατέρα. Το κουμάντο το είχε η πεθερά. Τα λεφτά τα κράταγε ο τσελινκας. Τις είχε τις νύφες στην πειθαρχία, που δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα. Άμα έκαναν τίποτα τις μαρτύραγαν στον άντρα. Αυτοί, που ξεχώριζαν, ήταν οι τυροκόμοι. Μπορούσαν να δουλέψουν μοναχοί τους. Οι τσελινκάδες δεν μπορούσαν. Οι τυροκόμοι έκαναν δικό τους κονάκι στον Μπαχλάβα. Ήταν καλύτερα. Μπορούσε να είναι ανεξάρτητος. Μπορούσαν να χωρίσουν από τα αδέρφια. Ενώ στους κτηνοτρόφους δε γινόταν κάτι τέτοιο. Έμειναν όλοι μαζί. Θυμάμαι που ένας ξάδερφός μου μετά τον πόλεμο, ήθελε να φτιάξει δική του καλύβα δίπλα, όχι βέβαια να χωρίσει, και ο μπάρμπας μου δεν άφηνε με τίποτα» (Μήτσιος Νέσσερης).

Όταν αναφερόμαστε λοιπόν στη συρρακιώτικη οικογένεια, πρέπει να ξεχωρίζουμε τους κτηνοτρόφους από τους τυροκόμους. Η παρακμή του τσελιγκάτου μετά τη Λάμαρη και ο απεγκλωβισμός του τυροκόμου από την οικονομική και οικιστική προστασία του κτηνοτρόφου προκάλεσε και αύξησε τις διαφορές στη δομή της οικογένειας. Στους κτηνοτρόφους η οικογένεια ήταν εκτεταμένη. Οι ανάγκες της κτηνοτροφίας επέβαλαν τη διατήρηση αυτής της μορφής οικογένειας, η οποία πολλές φορές στεγαζόταν στην ίδια καλύβα. Τα πρόβατα ήταν λίγα τώρα και ο χωρισμός των αδερφών, που παντρεύονταν, θα προκαλούσε τεμαχισμό του ζωϊκού κεφαλαίου, γεγονός που θα καθιστούσε προβληματική έως α-

δύνατη την επιβίωση με λίγα πρόβατα. Έτσι, οι κτηνοτρόφοι ακολούθησαν το πρότυπο της εκτεταμένης οικογένειας ως τις αρχές της δεκαετίας του '60 περίπου.⁶⁴ Τότε, όπως θα τονισθεί και στη συνέχεια, η εκτεταμένη οικογένεια άρχισε να διαλύεται. «Το '62 ήρθαμε δω μόνιμα. Πήραμε τον τόπο, πουλήσαμε τα γελάδια, χωρίσαμε τα πρόβατα, χωρίσαμε κι εμείς. Αρχίσαμε την καλλιέργεια» (B.N.).

Οι τυροκόμοι αντίθετα άρχισαν να εγκαταλείπουν την εκτεταμένη οικογένεια από πολύ νωρίς, μετά τη Λάμαρη. Η φροντίδα για την εξεύρεση δουλειάς ήταν ατομική υπόθεση. Δεν απασχολούνταν με έργο, που απαιτούσε συνένωση εργατικών χεριών. Έτσι, κάθε αρσενικό μέλος της οικογένειας καταγωγής (Family of origin) δημιουργούσε σε σύντομο χρονικό διάστημα (το πολύ ως δύο χρόνια) δική του οικογένεια (Family of marriage). Εκτός από ένα παιδί, συνήθως το μεγαλύτερο, που έμενε με τους γονείς του και συνέχιζε την εκτεταμένη μορφή, οι υπόλοιποι μεταπηδούσαν στην πυρηνική οικογένεια (Nuclear family).⁶⁵

Στις εκτεταμένες οικογένειες βέβαια ήταν κυρίαρχα δύο μέλη: α. Του πατέρα, που ρύθμιζε τις σχέσεις, κυρίως οικονομικές, της οικογένειας με τις δημόσιες υπηρεσίες και κάθε άλλη συναλλαγή (λιβάδια, γάλα). Αυτός κρατούσε το πορτοφόλι κι αυτός φώνιζε στην αγορά. Όταν δεν ευκαιρούσε αυτός ή, στην περίπτωση των τυροκόμων, έλειπε στη στάνη, το καθήκον αυτό είχε η πεθερά. β. Της πεθεράς,⁶⁶ που ήταν ο εγγυητής της ισορροπίας και της εύρυθμης λειτουρ-

64. Η άποψη αυτή δεν αποτελεί κανόνα, για όλες τις κτηνοτροφικές οικογένειες. Αλλού υπήρχε η εκτεταμένη οικογένεια και αλλού η joint family, όπου τα αδέρφια ζούσαν μαζί και συνεργάζονταν οικονομικά, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες προσαρμογής και αποκατάστασης. Αυτή η μορφή εξακολούθησε να υπάρχει και ως τα 1975 περίπου, μετά τη μετάβαση στην καλλιέργεια. Για τη μετάβαση από την extended στην joint family βλ. V. Nitsiakos, *A Vlach Pastoral Community in Greece. The Effects of its Incorporation into the National Economy and Society*, ό.π., σσ. 191 - 197.

65. Πρέπει να σημειώσουμε τη διαφορά στη δομή της οικογένειας ανάμεσα στους κτηνοτρόφους και τους τυροκόμους. Οι πρώτοι λόγω της δουλειάς τους καθυστέρησαν να περάσουν σε πιο απλές μορφές. Αντίθετα, οι τυροκόμοι, υπό την πίεση του επαγγέλματός τους πέρασαν εύκολα στην πυρηνική μορφή. Και οι δύο ομάδες βιώνουν την πίεση του περιβάλλοντος, οικονομικού και κοινωνικού, αλλά εκφράζουν με διαφορετικό τρόπο αυτή τη διαφορά στην εξέλιξη της οικογένειας. Δε θα μπορούσε βέβαια να γίνει αλλιώς, αν λάβουμε υπόψη την άποψη του Goode ότι «στρατηγικός ρόλος της οικογένειας είναι η μεσολαβητική λειτουργία στην ευρύτερη κοινωνία». Βλ. W. Goode, *The Family*, Englewood Cliffs 1964, σ. 2.

Για το ρόλο των εξωτερικών παραγόντων στην εξέλιξη της οικογένειας βλ. V. Nitsiakos, ό.π., σ. 199.

66. Ο Μερακλής θεωρεί την πεθερά «ένα γυναικείο πρόσωπο, που εμφανίζεται ισχυρό μέσα στο γενικό σχήμα της παράδοσης» και εντοπίζει μία δεύτερη διανομή ρόλων, ανάμεσα στους άν-

γίας μέσα στην οικογένεια, μία λειτουργία, που την απειλούσαν οι νύφες. «Εγώ πήγαινα στις ελιές με τη συνυφάδα μου και την κουνιάδα μου. Δεν πάινε η γριά για μεροκάματο. Οι νύφες σα νύφες ήμασταν ορθές, μαζεμένες. Δεν μπαίναμε εμείς στα λόγια, όταν είχαν οι άντρες κάποια συζήτηση. Δεν μπορούσαμε να μιλήσουμε μπροστά στα γερόντια.

Εγώ, που ήμουνα μικρότερη, καθόμουνα περισσότερο στην καλύβα. Η συνυφάδα μου σα μεγαλύτερη, πήγαινε έξω. Εκεί ήταν πιο ξεκούραση. Εγώ είχα τόσα παιδιά πίσω. Φρόντιζα τα παιδιά, να φέρω το ψωμί στον τσομπάνο, να περιμένω τον κουνιάδο να τον γιοματίσω, να περιμένω τον πάππο να τον γιοματίσω. Ακόμα φωνάζω αφέντη τον κουνιάδο, κυρά την κουνιάδα.⁶⁷ Αυτοί με φώναζαν νύφη (νιβεάστ). Όταν ήμουν νιόνυφη, μου 'πε ο πεθερός μου να πάω να τον βοηθήσω στα πρόβατα. Εκεί ήταν ο άντρας μου. Όταν τον είδαμε, ο πεθερός μου, για να με δοκιμάσει, μου είπε: Ποιός είναι αυτός εκεί πέρα, νύφη. Δε βλέπω καλά. Εμένα μ' έπιασε κρύος ιδρώτας. Τι να κάνω. Με φόβο του είπα: ο τσομπάνος ο δικός μας. Αυτό το 'κανε κουβέντα το βράδυ στο σπίτι. Αν έλεγα το όνομα του άντρα μου, δε θα με χώνευε. Αφού και σήμερα τον άντρα μου δεν τον φωνάζω με το όνομά του. Τον λέω: Γέροντα, όμου (άνθρωπε) κι αυτός: Μγχιάρι (γυναίκα).

Η πεθερά ήταν άρχοντας. Αυτή κανόνιζε τι θα φάμε και πώς θα μαγειρέψουμε. Και για το αλάτι έπρεπε να τη ρωτήσουμε. Δίχως την πεθερά δε γινόταν τίποτα. Άμα δεν παίρναμε το λόγο της, μας μαρτύραγε στον άντρα και μετά ξύλο. Ήθελα να πάω να δω τη μάνα μου και δεν μπόρεγα, άμα δε μ' άφηνε η πεθερά. Οι γυναίκες ήταν διωγμένες από τον άντρα και αποδιωγμένες από την πεθερά. Εμάς δε μας ρώταγαν καθόλου. Κρατιόνταν οι άντρες με τη μάνα τους. Εμείς για δουλειά. Τώρα οι νύφες είναι σα τις παλιές πεθερές» (Μ.Κ.).

Πέρα λοιπόν από τη διάκριση ανάμεσα στις γυναίκες και στους άντρες, που συνεπαγόταν και τους ανάλογους ρόλους, υπήρχε μέσα στην οικογένεια και η διάκριση ανάμεσα στα μέλη της εξ αίματος συγγένειας (γονείς, αδέρφια, αδερφές) και μέλη εξ αγχιστείας (νυφάδες). Αυτή η διάκριση επιβαλλόταν από τους γονείς, οι οποίοι ασκούσαν ασφυκτικό έλεγχο στις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις της οικογένειας, ώστε τα μέλη της να έχουν ισχυρή συναισθηματική εξάρτηση και να μην μπορούν να πάρουν αποφάσεις για το μέλλον τους, επειδή ήταν αντίθετοι οι γονείς. «Ήθελα να πάω στην Αμερική. Δε μ' άφηνε η μάνα

δρες και τις γυναίκες. Στις γυναίκες κυρίαρχη είναι η θέση της πεθεράς. Βλ. Μ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, Α' Κοινωνική Συγκρότηση*, ό.π., σσ. 54 - 55. Ε. Αλεξάκης, *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, ό.π., σ. 233.

67. Μ. Μερακλής, ό.π. Ε. Αλεξάκης, ό.π., σ.242.

Για τις προσφωνήσεις αυτές βλ. V. Nitsiakos, ό.π., σ. 215.

μου. Κάλλιο φτωχοί και να 'μαστε όλοι μαζί, μου 'πε» (Σπύρος Αυδίκος).

Η σκιαγράφηση βέβαια αυτής της μορφής της συρρακιώτικης οικογένειας δεν αφορά μόνο την προπολεμική περίοδο. Η μορφή και οι ρόλοι εξακολουθούν να υπάρχουν έντονα και στη δεκαετία του '50. Θα περίμενε όμως κανείς, ότι η στροφή των Συρρακιωτών προς την πόλη και η μόνιμη εγκατάστασή τους θα περιόριζαν, αν δε θα εξαφάνιζαν, την εκτεταμένη οικογένεια, τουλάχιστον ανάμεσα στους τυροκόμους. Αντίθετα, παρατηρούμε ότι αυτή αναβιώνει και εξακολουθεί να υπάρχει ως και τα τέλη της δεκαετίας του '60.

Οι μεταπολεμικές συνθήκες λοιπόν ευνόησαν για ένα διάστημα τη διατήρηση της εκτεταμένης οικογένειας. Η απόφαση για μόνιμη εγκατάσταση και η προοπτική της αστικής αποκατάστασης έθεταν τους απογόνους των τυροκόμων μπροστά σε προβλήματα άγνωστα για τους γονείς τους. Το κυριότερο πρόβλημα είναι το χτίσιμο του σπιτιού και η διαμόρφωση ενός τρόπου ζωής σύμφωνου με τα δεδομένα της πόλης. Το όνειρο του Συρρακιώτη να ριζώσει και να ζήσει καλύτερα είναι ισχυρότερο από την ανάγκη της πυρηνικής οικογένειας. «Μέχρι το 1967 ήμουν με τον αδερφό μου. Δύο δωμάτια το σπίτι, από ένα εγώ κι ο αδερφός μου. Μεγάλη η χαρά μου. Επιτέλους μπόρεσα να 'μαι σ' ένα δωμάτιο με τη γυναίκα μου. Με τον αδερφό μου είχαμε κοινό λογαριασμό. Εγώ, που ήμουν μεγαλύτερος, έκανα κουμάντο. Οι γυναίκες μας φώνιζαν μαζί. Μου έλεγαν και τους έδινα λεφτά. Δεν κράταγαν λεφτά. Ό,τι τους δίναμε εμείς. Η μάνα μου συνέχεια γκρινίαζε. Ήταν αυτή με την αδερφή μου κι όλο κατηγορούσε τη γυναίκα μου. Έλεγα στη μάνα μου. Είναι υποχρεωτικό να τσακωθεί με τη γυναίκα μου;» (Μ.Ν.).

Η πόλη λοιπόν και οι δυσκολίες της επιβάλλουν την εκτεταμένη οικογένεια, που παρατηρείται σε μεγαλύτερο βαθμό στον οικισμό του Νοσοκομείου και στον οικισμό των κτηνοτρόφων, την Ανάληψη. Η επιμονή της εκτεταμένης οικογένειας σ' έναν οικισμό, που βρίσκεται τόσο κοντά στην πόλη, φαίνεται περιέργη. Εντάσσεται όμως σ' ένα διαφορετικό πλαίσιο και εκπηγάζει από την ενασχόληση των αδερφών με αστικά επαγγέλματα. Μπροστά στις ανάγκες που δημιουργούσε η πόλη, και καθώς δεν αντιμετωπιζόταν το ενδεχόμενο της στροφής προς την καλλιέργεια, ένας μόνο τρόπος υπήρχε να ξεπεράσουν τις δυσκολίες των πρώτων καιρών: να αποτελούν μία εκτεταμένη οικογένεια.

Πρόκειται για οικογένειες τυροκόμων, που τα παιδιά τους, όταν κατέβηκαν στην περιοχή Νοσοκομείου, ήταν επαγγελματίες και στα αμέσως επόμενα χρόνια παντρεύτηκαν. Έτσι, αρχικά χτίστηκε ένα σπίτι, στο οποίο έμειναν για ένα χρονικό διάστημα και τα δύο, συνήθως, αδέρφια, ωστόσο «πιαστούν». «Μείναμε 5 χρόνια μαζί, αφού παντρευτήκαμε. Είχαμε ένα πορτοφόλι. Κουμάντο έκανε ο κουνιάδος μου, που ήταν μεγαλύτερος. Αυτός κανόνιζε τα πάντα. Το τι θα φάμε αυτός έλεγε. Ο άντρας μου δούλευε και τα 'δινε στον αδερφό του. Χωρίσαμε, γιατί μεγάλωσαν τα παιδιά και δε μας χώραγε το σπίτι. Ο κουνιάδος μου κράτησε το σπίτι κι ο άντρας μου, που ήταν οδηγός, πήρε το αυτοκίνητο» (Γ.Μ.).

Η έλλειψη πόρων μεταβαλλόταν σε ενοποιητικό στοιχείο ενόψει της αποκατάστασης. Είχαν ένα οικόπεδο και δεν μπορούσαν να χτίσουν δύο σπίτια. Επιπλέον, η επαγγελματική αποκατάσταση ήταν ένας ισχυρός παράγοντας, για να λειτουργήσουν για ένα διάστημα 5 ετών ως εκτεταμένη οικογένεια. «Ήμασταν και τα δύο αδέρφια παντρεμένα και καθόμασταν μαζί στη χεριώνα. Ένα δωμάτιο εγώ, ένα ο αδερφός μου. Από το 1962 - 66. Θέλαμε να πάρουμε αυτοκίνητο μαζί κι ο Θόδωρος έβαλε την προίκα του. Χωρίσαμε, γιατί δεν μας έπαιρνε η χεριώνα. Ο αδερφός μου πήγε με νοίκι κι εγώ έμεινα με τους γερόντους σ' αυτό το παλιόσπιτο, όσο να βγει το σχέδιο και φτιάξουμε μαζί σπίτι» (Βασίλης Φίτσας). Η επιβίωση λοιπόν της μορφής της εκτεταμένης οικογένειας είναι μία τακτική για την αποκατάσταση στο αστικό περιβάλλον. Με τον τρόπο αυτό συνενώνονταν οι προίκες και τα μεροκάματα και βελτιώνεται η οικονομική κατάσταση, με την απόκτηση ενός μέσου για εργασία (αυτοκίνητο) ή ενός σπιτιού.

Μια άλλη αιτία όμως για την επιβίωση αυτού του τύπου της οικογένειας σε ένα περιαστικό περιβάλλον ήταν η προϋπάρχουσα πατριαρχική δομή της και η συνακόλουθη επιρροή, που ασκούσαν οι γονείς στα παιδιά τους, τα οποία θεωρούσαν ως πρώτιστο καθήκον το σεβασμό της θέλησης του μεγαλύτερου. «Όταν διορίστηκα, συντηρούσα όλη την οικογένεια. Τρώγαμε μαζί. Η ηλικία η δικιά μου το θεωρούσε επιβεβλημένο να μένει κοντά στην οικογένεια. Όταν ήρθα με μετάθεση στην Πρέβεζα, κοιμόμουνα στο σπίτι του πατέρα μου σ' ένα κρεβάτι όλη η οικογένεια. Η γυναίκα μου πρότεινε να νοικιάσουμε σπίτι στην Πρέβεζα. Εγώ όμως δεν το 'θελα, γιατί θα ξέκοβα από την οικογένεια» (Γ. Τέφας).

Ο συναισθηματισμός και το καθήκον προς τους γονείς και τα αδέρφια ήταν στοιχεία ιδιαίτερα έντονα στη συρρακιώτικη οικογένεια, που επηρέασαν τη μορφή της και επιβράδυναν τη μετατροπή της σε πυρηνική, παρά το γεγονός ότι υπήρχαν οι αντικειμενικοί παράγοντες. Η ιδεολογία του οικογενειακού βίου, που προερχόταν από εποχές δύσκολες, όπου τα μέλη έπρεπε να συσπειρωθούν γύρω από τον αρχηγό, ώστε να επιζήσουν, στη μεταπολεμική περίοδο ανεξαρτητοποιείται από τις αντικειμενικές συνθήκες, που τη δημιούργησαν, και επανανέρχεται ως κοινωνική αξία της κοινότητας, που βοηθάει στη βαθμιαία προσαρμογή στο νέο περιβάλλον.

Αυτή η ιδεολογία επίσης χρησιμοποιήθηκε και από τους κτηνοτρόφους, όταν αποφάσισαν να εγκατασταθούν μόνιμα και να μεταπηδήσουν στην καλλιέργεια των κηπευτικών. Η μετάβαση στη νέα παραγωγική δραστηριότητα δεν έγινε αυτόματα. Συνήθως, για ένα χρονικό διάστημα διατηρούσαν τα αδέρφια και τα πρόβατα και έκαναν από κοινού καλλιέργεια. Όταν είδαν ότι η τοματοπαργωγή είχε απόδοση, χώρισαν, τουλάχιστον τις οικογένειες.

Η κύρια μορφή της οικογένειας όμως που διατηρήθηκε και στους απογόνους των τυροκόμων, οι οποίοι πραγματοποίησαν τη μόνιμη εγκατάσταση, ήταν αυτή που θα την ονομάζαμε διευρυμένη και αποτελούσε μία μεταβατική φάση,

οφειλόμενη στην ιδεολογία του οικογενειακού βίου, που είχε διαμορφώσει η συρρακιώτικη οικογένεια. Τη βάση της διευρημένης οικογένειας αποτελούσε η πρώτη πυρηνική οικογένεια του τυροκόμου, ενισχυμένη με τη σύζυγο του πρώτου αγοριού, που μόλις είχε παντρευτεί και ζούσε στο ίδιο σπίτι μαζί με τους γονείς του και τα υπόλοιπα αδέρφια του.

Η μορφή αυτή διατηρήθηκε ως τα τέλη της δεκαετίας του '70. Κυριάρχησε όμως στις δεκαετίες του '50 και '60, όταν ακόμη δεν είχε συντελεσθεί η πλήρης στροφή των Συρρακιωτών στην καλλιέργεια των κηπευτικών. Έτσι, το βασικό πρόβλημα της συρρακιώτικης οικογένειας ήταν να παντρέψει την κοπέλα (κοπέλες) της, κάτι που δεν μπορούσε να το επιτύχει μόνος του ο αρχηγός της, ο γονέας τυροκόμος. Δεν είχε τις οικονομικές δυνατότητες. Δεδομένου μάλιστα ότι η μόνιμη εγκατάσταση σκόρπισε τους τυροκόμους, πολλοί από τους οποίους επέλεξαν τα Γιάννενα ως τόπο διαμονής, η συρρακιώτικη οικογένεια του Ελαιώνα αντιμετώπισε το πρόβλημα της διεξόδου της κοπέλας από το σκληρό τρόπο ζωής της ελιάς και της εργάτριας στα περιβόλια. Αυτό θα το κατόρθωνε παντρεύοντάς την στα Γιάννενα, κατά προτίμηση. Ένας τέτοιος στόχος όμως συνεπαγόταν συγκέντρωση προίκας. Κι αυτό μπορούσε να πραγματοποιηθεί με τη συνένωση των προσπαθειών και τη συνέχιση της πατριαρχικής δομής της οικογένειας. «Η νοοτροπία ήταν να παντρεύουμε τις αδερφές. Η αδερφή μου δεν προχωρούσε πουθενά. Δεν μπορούσαμε να τη δώσουμε. Γι' αυτό αποφάσισα να παντρευτώ εγώ. Αυτό κακοφάνηκε πολύ στους γονείς μου. Έμεινα βέβαια στην οικογένεια, για να παντρέψω την αδερφή και οι άλλοι ήταν πιο μικροί. Το είχε ντροπή ο κόσμος να αφήνει ο πρώτος την οικογένεια. Αρχηγός ήταν ο πατέρας. Μέχρι που πέθανε το '64 δε σκέφτηκα να του πάρω το πορτοφόλι. Τα παιδιά δίναμε τα λεφρά σ' αυτόν» (Ηλίας Τέφας).

Σ' αυτή την οικογένεια λοιπόν οι ρόλοι των μελών της δεν είχαν αλλάξει σημαντικά. Διαφοροποιήσεις βέβαια παρατηρούνται. Καταρχήν, το παιδί -το αγόρι - αποκτά διαφορετικό επαγγελματικό προσανατολισμό και συγχρόνως επωμίζεται μεγαλύτερα βάρη, όσον αφορά τις αδερφές, που χρειάζονται προίκα σε χρήμα για να βρουν «ένα καλό παιδί». Η μεταπήδηση της γυναίκας από τη θέση της ελαιοσυλλέκτριας στη θέση της εργάτριας στα περιβόλια εμπορευματοποίησε την αμοιβή της και της έδωσε τη δυνατότητα να μαζεύει προίκα, για να επιτύχει την κοινωνική της άνοδο μέσω ενός «καλού γαμπρού». Η προοπτική επομένως ενός τέτοιου γάμου ήταν φυσικό να προκαλέσει το ενδιαφέρον για επιπλέον προσόντα, όπως είναι η εκμάθηση της μοδιστρικής, που έφερε σε επαφή την κοπέλα με έναν άλλο κόσμο, με διαφορετική νοοτροπία και συμπεριφορά.

Η πιο σημαντική μεταβολή όμως στους ρόλους των μελών της συρρα-

κιώτικης οικογένειας δεν αφορά τη δομή της, αλλά την προσέγγιση της επαγγελματικής λειτουργίας του άντρα και της γυναίκας. Αναφέρθηκε ήδη η κάθετη διαίρεση στη συμπεριφορά τους στα προπολεμικά και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Η μεταπήδηση όμως του Συρρακιώτη στην καλλιέργεια των κηπευτικών επέβαλε την άμβλυνση της έντονης διαφοροποίησης των επαγγελματικών ρόλων των δύο φύλων.

Ο παλιός τυροκόμος που θεωρούσε προσβολή την ενασχόλησή του με το χώμα, μπαίνει στην παραγωγή μαζί με την οικογένειά του, προκειμένου να βελτιώσει τις συνθήκες της ζωής του και κυρίως να καλοπαντρέψει την κοπέλα του. Όταν αυτό γίνεται, απομένει στην καλλιέργεια, μόνος με τη γυναίκα του. Οι δυνατότητες για μεροκάματα ξένα ήταν ελάχιστες, γιατί το κέρδος στους Συρρακιώτες, οι οποίοι δεν είχαν αγροτική συνείδηση, στηριζόταν όχι στις πολλές καλλιέργειες αλλά στον περιορισμό των εξόδων της τοματοκαλλιέργειας και των οικογενειακών τους δαπανών.

Η τοματοκαλλιέργεια επέβαλε στον παλιό ασυμβίβαστο τυροκόμο την ίδια οικονομική συμπεριφορά με τη γυναίκα του. Βέβαια, η συνύπαρξη στον ίδιο επαγγελματικό ρόλο συνοδεύεται από διαφοροποίηση στην εκτέλεση ορισμένων εργασιών.⁶⁸ «Η τομάτα είναι γυναικεία δουλειά, επί το πλείστον. Ο άντρας δεν μπορεί να σκύψει. Η μέση δεν είναι μαθημένη να λυγίζει. Η πιο πολλή δουλειά είναι της γυναίκας. Μια γυναίκα όμως χωρίς άντρα δεν μπορεί να κάνει τίποτα. Το πότισμα, το ράντισμα, το αυλάκωμα, το σκέπασμα στα θερμοκήπια είναι αντρικές δουλειές. Οι γυναίκες να σκαλίσουν, να κόψουν τα φύλλα, να κάνουν μεταφύτευση, να δώσουν φυταρμόνη» (Ν.Κ.). Η καλλιέργεια λοιπόν έφερε κοντά τον άντρα με τη γυναίκα. Πέρα από τις απόψεις, που διατυπώνονται για τη φύση της εργασίας, είναι βέβαιο ότι η οικογενειακής μορφής παραγωγική δραστηριότητα ανάγκασε το Συρρακιώτη να ασχοληθεί με εργασίες, που θεωρούσε γυναικείες, γιατί διαφορετικά θα έπρεπε να επιβαρύνει το κόστος της παραγωγής με την πρόσληψη εργατριών. Βέβαια, η γυναίκα εξακολουθεί να αποτελεί το στυλό της παραγωγής. Βρίσκεται όλη τη μέρα στο θερμοκήπιο, σ' αντίθεση με τον άντρα, που θα εκμεταλλευτεί την ευκαιρία της ρύθμισης διάφορων λεπτομερειών με το γεωπόνο και το συνεταιρισμό, για να κατεβεί στην πόλη. Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι το πέρασμα του Συρρακιώτη στην παραγωγική δραστηριότητα βοήθησε να σημειωθεί άμβλυνση στη διχοτόμηση των ρόλων άντρα και γυναίκας στην οικογένεια.

68. Για τη διχοτόμηση των ρόλων ανάμεσα στον άνδρα και τη γυναίκα μέσα στον ίδιο εργασιακό χώρο βλ. B. Vernier, «Μυθική αναπαράσταση του κόσμου και ανδρική κυριαρχία στους Έλληνες Πομάκους», στο βιβλίο: Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα (εισαγωγή - επιμέλεια Στ. Δαμιανάκος), Αθήνα 1987, σ. 298.

7. 2. Γάμος

Ο γάμος για τη συρρακιώτικη οικογένεια αποτελούσε υπόθεση, που αφορούσε τα αρσενικά μέλη της και κυρίως τον πατέρα και το μεγαλύτερο αδερφό.⁶⁹ Η ύπαρξη στην οικογένεια πολλών κοριτσιών ήταν δυσβάστακτο βάρος για τους γιους, ιδιαίτερα μάλιστα όταν ήταν ένας ο γιος και είχε να παντρέψει πάνω από 2 αδερφές. «Είχα πολλές αδερφές. Δεν είχα στασιό. Το βράδυ δεν είχα ύπνο. Εγώ δεν μπορούσα να πάω στην Πρέβεζα στον κινηματογράφο. Είχε 1,5 δραχμές το εισιτήριο κι εγώ δεν πάαινα. Δεν ξόδευα. Οι τσέπες μου ήταν αδειανές. Είχα αδερφές εγώ. Δεν πάαινα σαν τ' άλλα παιδιά να χαλάσω. Μια βόλτα, έτρωγα δεν έτρωγα ένα γλυκό και γρήγορα πίσω» (Σ.Β.).

Το βάρος όμως αυξάνει και μετατρέπεται σε βρόχο στη μεταπολεμική περίοδο. Η μόνιμη εγκατάσταση διαφοροποίησε οικιστικά και οικονομικά τους Συρρακιώτες του Ελαιώνα. Άλλοι μετακινήθηκαν στα Γιάννενα και πολλοί απέκτησαν σπίτι και απασχόληση στην Πρέβεζα. Ήδη από τη δεκαετία του '50 η Συρρακιώτισσα πέρασε στα περιβόλια ως εργάτρια, γεγονός που επέτρεψε στην οικογένειά της να αποταμιεύει μερικά χρήματα, προκειμένου να φροντίσει, μέσα στις νέες συνθήκες, για την έξοδο της κοπέλας από τη φτώχεια και τις σκληρές συνθήκες εργασίας στην παραγωγή και να επιτύχουν μια μορφή κοινωνικής ανόδου.

Βασικά στοιχεία της διαδικασίας προς το γάμο ήταν: α. Ο ρόλος της κοινότητας, που δεν έχει γεωγραφικά όρια, αλλά επεκτείνεται με βάση την κοινή καταγωγή στα κυριότερα αστικά κέντρα της Ηπείρου και τις περιοχές, που χρησιμοποιούσαν για βοσκοτόπια οι Συρρακιώτες. Τα γεωγραφικά σημεία της συρρακιώτικης κοινότητας είναι έτσι η πόλη της Πρέβεζας, ο Ελαιώνας, η Λάμαρη, ο Λούρος, η Φιλιπιάδα, ο κάμπος της Άρτας, η πόλη της Άρτας και τα Γιάννενα.⁷⁰ Οι Συρρακιώτες, τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες τουλάχισ-

69. «Η συγκεκριμένη κοινωνική και οικονομική βάση, στην οποία εδράζεται ο ελληνικός γάμος, προϋπόθετε το συνοικέσιο, ως μια επίσημη αναγνώριση του ρόλου των γονέων (κατεξοχήν του πατέρα) στο σχηματισμό της οικογένειας των παιδιών τους». Μ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία*, Β' Ήθη και έθιμα, Αθήνα 1986, σ. 42.

Ακόμη, βλ. Β. Βήκα, «Ο γάμος παρά τοις βλαχοφώνοις (Γαμήλια έθιμα εν Γουδοβάσδα)», *Λαογραφία*, 4 (1913 - 14), σ. 540. Ε. Αλεξάκης, *Η εξαγορά της νύφης. Συμβολή στη μελέτη των γαμήλιων θεσμών στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 1984, σ. 44.

70. Ο Douglas επισημαίνει μία παρόμοια αντίληψη για τα όρια της κοινότητας της Αγκόνας της νότιας Ιταλίας, με την οποία ασχολήθηκε. «Μια κοινότητα σαν την Αγκόνα πρέπει να εξετασθεί και να κατανοηθεί ως μία έννοια παρά ως ένας χώρος. Περισσότερο από το σχετικά απομονωμένο περιφερειακό κέντρο των 6.000 κατοίκων η Αγκόνα σήμερα είναι μία κοινότητα πιθανώς 20 - 30 χιλιάδων διασκορπισμένων στην Ιταλία, Ευρώπη και σ' όλο τον κόσμο». W. Douglas, *Emigration in a South Italian Town: Anthropological History*, New Jersey 1984, σ. 2.

Εικ. 56. Γάμος στα κονάκια. Η νύφη χωρίς νυφικό οδηγείται για τα στέφανα στην καλύβα του γαμπρού (φωτογραφία 1948, ιδιωτική συλλογή Α. Μανίκη).

στον, νιώθουν έντονο τον κλοιό της κοινότητας, στα πλαίσια της οποίας θεωρείται επιτυχημένος ένας γάμος, όπως φαίνεται στον πίνακα 9.

Με βάση τα στοιχεία της επιτόπιας έρευνας συνάφθηκαν στη χρονική περίοδο 1945-1980 370 γάμοι (πίν.9,σ.368). Απ' αυτούς οι 224 (60,54%) έγιναν ανάμεσα σε Βλάχους (endogamy). Οι Συρρακιώτες, εξετάζοντας συνολικά το διάστημα, εμπιστεύθηκαν, σε σημαντικά ποσοστά, την κοινότητά τους στην αναζήτηση συντρόφου. Παντρεύτηκαν έξω από την κοινότητα 146 άτομα (ποσοστό 39,45% - exogamy). Αν μελετήσουμε τους συρρακιώτικους οικισμούς, θα διαπιστώσουμε ότι ο γάμος με μέλος της κοινότητας αποτελεί στην περίπτωση του οικισμού της Ανάλψης (κτηνοτρόφων) ανυποχώρητη επιδίωξη. Από τους 44 γάμους (της επιτόπιας έρευνας) οι 40 (90,90%) έγιναν με Συρρακιώτες, αριθμός δηλαδή που δεν αφήνει περιθώρια για άλλες ερμηνείες.

Στους άλλους οικισμούς οι διαφορές είναι ανεπαίσθητες σε ποσοστά. Έτσι, στο Νοσοκομείο οι γάμοι ανάμεσα σε Βλάχους υπολογίζονται σε 62 (56,88%), ενώ στους από κοινού εξεταζόμενους οικισμούς «Αγία Ειρήνη - Σαούγκος» φτάνουν τους 122 (ποσοστό 57,81%), που τους δίνει ένα μικρό προβάδισμα.

Αν όμως αναλύσουμε τα στοιχεία κατά χρονικές περιόδους, τότε η περίοδος 1945 - 1959 υπερέχει συντριπτικά. Παρατηρείται μια δογματική προσή-

λωση, όσον αφορά την επιλογή του συντρόφου.⁷¹ Είναι η περίοδος, κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η εγκατάσταση των Συρρακιωτών και η επίδραση της πόλης είναι ασθενής. Η κοινότητα αντιμετωπίζει με αδιαφορία την πόλη και δεν έχει αισθανθεί την απειλή της ακόμη. Σε 67 γάμους που έγιναν αυτή την περίοδο, οι 65 (97,01%) πραγματοποιήθηκαν ανάμεσα σε Βλάχους. Η κοινότητα ασκούσε απόλυτο έλεγχο στα μέλη της. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια ενός γέροντα Συρρακιώτη προς μέλος της ομάδας, «μορφωμένο», που «τόλμησε» αυτή την περίοδο να παντρευτεί «ξένη», όπως τα αφηγείται ο δεύτερος: «Εγώ ήμουν ο πρώτος από δω. Θυμάμαι είχε γίνει ντόρος. Με βρίσκει ένας μπάρμπας Χρήστος Τσουμελέκας και μου λέει: μωρέ, παιδί μου, όλα καλά τα' κανες. Παρακολουθούσα την πρόδό σου. Στην παντρεία έπεσες έξω. Γιατί, μωρέ, δεν μπορούσες να πάρεις μία κοπέλα δικιά μας να φάει ψωμί» (Ηλίας Κατωγιάννης).

Στη δεύτερη περίοδο 1960 - 69, οι γάμοι με μέλη της κοινότητας (Β.Π.) υπερισχύουν, αλλά άρχισε η σύνδεση με τον κοινωνικό χώρο έξω από την κοινότητα. Έτσι, σε 97 γάμους οι 73 έγιναν ανάμεσα σε Βλάχους, ποσοστό 75,25% που υπολείπεται σημαντικά από το αντίστοιχο της προηγούμενης περιόδου. Προχωρώντας στους οικισμούς, διαπιστώνουμε ότι στον οικισμό της Ανάληψης δε γίνεται κανένας γάμος με «ξένο». Στους άλλους οικισμούς εντοπίζεται μία μεγαλύτερη ενδοτικότητα της περιοχής στον περιβάλλοντα χώρο. Έτσι, ο οικισμός Νοσοκομείου παρουσιάζει μεγαλύτερο ποσοστό γάμων με «ξένους» (29,03%) από ό,τι οι άλλοι οικισμοί (Αγ. Ειρήνη - Σαούγκος, 27,77%).

Η προτίμηση στα μέλη της κοινότητας βέβαια προέρχεται αυτή τη δεκαετία από τη γνώση του περιβάλλοντος κοινωνικού χώρου, τον οποίο αντιμετωπίζει με καχυποψία και τον θεωρεί απειλητικό για την ανατροπή του πολιτισμικού του συστήματος.⁷² «Ηθελα να πάρω βλάχα για να κάνω γεράματα στους γονείς μου. Ήταν αλλιώς η φάρα η δική μας. Μπορούσες να πεις μια κουβέντα στη γυναίκα σου και να σε υπακούσει» (Θ.Κ.). Η οικογένεια εξακολουθούσε, ως τα μέσα τουλάχιστον της δεκαετίας του '60, να είναι εκτεταμένη κι έτσι ο γάμος με «ξένη» νύφη θεωρούνταν επικίνδυνος για τη συνοχή της οικογένειας, ιδιαίτερα όταν υπήρχαν ανύπαντρα κορίτσια. Επιπλέον, η προέλευση της νύφης από ένα διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον σήμαινε ότι δεν κατείχε το σύστη-

71. Ο γάμος μέσα στην κοινότητα είναι homogamous και isogamous, κατά κανόνα. Οι τυροκόμοι παντρεύουν τα κορίτσια τους με τους γιους τυροκόμων πάλι.

72. Ο Nitsiakos, μελετώντας τη βλάχικη κτηνοτροφική κοινότητα της Αετομηλίτσας, παρατηρεί ότι η ενδογαμία είναι ο κοινωνικός κανόνας και αυτό στηρίζεται στην ιδεολογία του «κοινού αίματος» (common blood). V. Nitsiakos, ό.π., σ. 143.

Εικ. 57. Συρρακιώτικος γάμος. Η νύφη φοράει τώρα νυφικό και τα στέφανα γίνονται σε εκκλησία (φωτογραφία 1952, ιδιωτική συλλογή Α. Μανίκη).

μα επικοινωνίας της κοινότητας, απαραίτητο για τη λειτουργία της πατριαρχικής οικογένειας. Συστατικά στοιχεία του συστήματος ήταν οι αξίες που αφορούσαν την ιεραρχία στην οικογένεια (θέση γυναίκας, καταμερισμός εργασιών στο σπίτι), και η γλώσσα, που για τους γηραιότερους αποτελούσε το κύριο μέσο επικοινωνίας. Αυτά έκαναν καχύποπτους τους παλιούς τυροκόμους, όταν έμπαιναν στην οικογένεια «ξένες» νύφες. «Καλή και χρυσή είσαι νύφη αλλά, άμα πάω βλάχα νύφη, θα πάω μ' αυτή» (Μ.Τ.). Είναι η μαρτυρία μιας «ξένης» νύφης⁷³ για την αντιμετώπιση, που είχε από τα πεθερικά της στα μέσα της δεκαετίας του '60.

Σ' αυτή την περίοδο εμφανίζονται δύο αξιομνημόνευτες στάσεις: η πρώτη αφορά τη διεύρυνση του κοινοτικού χώρου, που, όπως αναφέρθηκε, δεν είχε ποτέ γεωγραφικούς περιορισμούς. Στη δεκαετία όμως αυτή η βελτίωση των οικονομικών συνθηκών της συρρακιώτικης οικογένειας τους επέτρεψε να αναζητή-

73. «Η εξωγένεια της νύφης, ακόμα ίσως και το άγνωστο των συνεπιφερομένων της αναδίνουν μια συστοιχία φόβων για επικίνδυνες επιδράσεις, που θα αφορούν και τον ευρύτερο κοινοτικό χώρο αλλά και τον στενότερο οικογενειακό». Ε. Μπαλούμη, *Ηθογραφικό διήγημα. Κοινωνικό-στορική προσέγγιση*, Αθήνα, σ. 129.

σουν έναν «καλό γαμπρό» για την κοπέλα τους στα Γιάννενα.⁷⁴ Αυτό σήμαινε έξοδο από την ντομάτα, απομάκρυνση από μια μίζερη ζωή μέσα στα θερμοκήπια. Από τους 97 γάμους αυτής της περιόδου οι 22 (22,68%) γίνονταν ανάμεσα σε μέλη της κοινότητας, με τη διαφορά ότι το ένα μέλος, ο άντρας, κατοικούσε στα Γιάννενα. Η ηπειρώτικη πρωτεύουσα αποκτά περισσότερη αίγλη από τα άλλα γεωγραφικά σημεία της συρρακιώτικης κοινότητας στα τέλη της δεκαετίας, όταν η είσοδός τους στην καλλιέργεια τους έδωσε τη δυνατότητα να σχηματίσουν αξιόλογη προίκα.

Η δεύτερη αξιομνημόνευτη στάση έχει σχέση με τον τρόπο και τις αιτίες, που προκάλεσαν την άμβλυση της μονολιθικότητας της κοινότητας στην προτίμηση του συντρόφου. Ο περιβάλλον κοινωνικός χώρος λειτουργεί συμπληρωματικά στην κοινότητα. Όλοι ενδιαφέρονται αυτή την περίοδο να παντρεύουν τα παιδιά τους μέσα στην κοινότητα. Εξαιρέση αποτελούν μερικοί δάσκαλοι, που προτίμησαν την «ξένη» σύζυγο λόγω μισθού. Όταν ήταν αδύνατος ο γάμος μέσα στην κοινότητα, τότε οι Συρρακιώτες χρησιμοποιούσαν τις άλλες πληθυσμιακές ομάδες.⁷⁵ Αυτό συνέβαινε, όταν η κοπέλα ή το παιδί είχε κάποια σωματική αναπηρία ή δε διέθετε τα σωματικά προσόντα, που ζητούσαν οι Συρρακιώτες. Άλλος λόγος ήταν το «όνομα», που είχαν τα κορίτσια. Η οποιαδήποτε υποψία, ότι η κοπέλα είχε εκτραπεί ερωτικά επιβάρυνε τη θέση της και ήταν δύσκολο να την αποδεχτεί η κοινότητα. Αυτό μπορούσε να συμβεί και στην περίπτωση, που γινόταν γνωστό ότι η κοπέλα είχε πάει προξενιά σε πολλούς και δεν μπόρεσε να βρει ανταπόκριση, γεγονός που θεωρούσαν ιδιαίτερα επιβαρυντικό και ύποπτο επίσης για ηθική εκτροπή της κοπέλλας. Ένας τρίτος λόγος που αμαύρωνε την εικόνα του υποψήφιου για γάμο άντρα ήταν η φήμη της οικογένειας. Η εντύπωση ότι η πεθερά ήταν κακούργα και ο πεθερός μπεκρής αποτελούσαν ανασταλτικούς παράγοντες, ώστε να εμπιστευθεί η κοινότητα σ' αυτές τις οικογένειες τα μέλη της, κάτι που τις ανάγκαζε να αναζητήσουν σύντροφο για τα μέλη της έξω από την κοινότητα. «Περίμενα να μου 'ρθουν νύφες δικές μας. Δε μου 'δωσαν. Δεν έρχονταν σε μας. Πήραμε χωριάτισσα. Αυτή μας ήρθε» (Μ.Κ.). Συνοπτι-

74. Εδώ, πρόκειται για ενδογαμία (endogamy). Παράλληλα, ο γάμος είναι και hypergamous (υπεργαμία), αφού μέσω αυτού επετύγχαναν βελτίωση των συνθηκών ζωής της κοπέλας. Η συρρακιώτικη οικογένεια αναζητούσε την υπεργαμία αρχικά σ' αυτούς, που ασκούσαν αστικά επαγγέλματα, κυρίως στα πλαίσια της κοινότητας, στην πόλη της Πρέβεζας και την περιοχή του Νοσοκομείου. Αργότερα, στράφηκαν στα Γιάννενα

75. Η εξωγαμία (exogamy) είχε δύο μορφές: α. Υπεργαμία, ιδιαίτερα στην περίπτωση των «μορφωμένων», που παντρεύονταν με υπάλληλο ή έπαιρναν ζηλευτή προίκα. β. Υπογαμία (hypogamy) ή ισογαμία (isogamy) στην καλύτερη περίπτωση, όταν η εικόνα της κοπέλας είχε στοιχεία που δε συμφωνούσαν με το status της κοινότητας.

κά, μπορούμε να πούμε ότι αυτή τη δεκαετία το περιβάλλον λειτούργησε ως ασφαλιστική δικλείδα της συρρακιώτικης κοινότητας, μέσω της οποίας διοχετεύονταν οι πλεονάζοντες νέοι, όταν για λόγους, που είχαν σχέση με το σύστημα αξιών της κοινότητας, δε γίνονταν αποδεκτοί ως γαμπροί ή νύφες.

Στην τρίτη περίοδο 1970 - 1980, υποχωρεί ο ασφυκτικός έλεγχος της κοινότητας. Σε σύνολο 206 γάμων μόνο οι 86 (41,74%) γίνονται με μέλη της κοινότητας. Αυτοί που αναζητούν σύντροφο έξω από τα όρια της κοινότητας είναι περισσότεροι (120,58,25%). Η στροφή αυτή πραγματοποιείται στα τέλη της δεκαετίας. Οι γάμοι με άτομα του περιβάλλοντος χώρου δε χαρακτηρίζονται από συμπληρωματικότητα. Οι νεότεροι Συρρακιώτες, που πέρασαν σε μεγάλο βαθμό από τη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση, επηρεασμένοι από τους νέους τρόπους σκέψης, απέρριψαν τον αυστηρό έλεγχο της κοινότητας.⁷⁶

Η απόρριψη γίνεται βέβαια πιο έντονη στην περιοχή του Νοσοκομείου και στο οικιστικό συγκρότημα «Αγ. Ειρήνη - Σαούγκος». Στην πρώτη περίπτωση μόνο 20 γάμοι σε σύνολο 57 (35,08%) έγιναν ανάμεσα σε Βλάχους, ενώ 37 (64,91%) αναζήτησαν τους συντρόφους τους έξω από την κοινότητα. Στη δεύτερη περίπτωση 46 (36,8%) προτίμησαν μέλη της κοινότητας και 79 (63,2%) «ξένους». Στην περιοχή, όμως, της Ανάληψης οι αντιστάσεις στον περιβάλλοντα χώρο είναι ακόμη ισχυρές. Σε 24 γάμους οι 20 (83,33%) έγιναν με μέλη της κοινότητας.

β. Η προξενιά,⁷⁷ που εκδηλώνεται πάντοτε από την πλευρά της οικογένειας της κοπέλας. Αυτή η κίνηση ήταν αυστηρά προσδιορισμένη και κάθε παρέκκλιση εκλαμβανόταν ως ένδειξη ηθικής παρεκτροπής. Η ανατροπή του τρόπου εκδήλωσης της προξενιάς, να ζητήσει δηλαδή η οικογένεια του αγοριού την κοπέλα, ήταν ένδειξη ότι αυτή δεν «έκατσε φρόνιμα», κάτι που δεν τιμούσε την οικογένειά της.

Η προξενιά απαιτούσε την ύπαρξη ενός εκτεταμένου δικτύου συγγενών, που θα φρόντιζαν να ελέγξουν τους υποψήφιους για γάμο και θα έκαναν τις σχετικές

76. Ο Nitsiakos αποδίδει τη διάσπαση της ενδογαμίας στην ενσωμάτωση της κοινότητας στην εθνική κοινωνία, που προκάλεσε αποδιοργάνωση της παραδοσιακής κοινωνίας. Οι αυξανόμενες ευκαιρίες για μόρφωση και απασχόληση έξω από το σπίτι οδήγησαν στη χειραφέτηση των νεαρών από τα εξουσιαστικά κέντρα της οικογένειας και της συγγένειας. Βλ. V. Nitsiakos, ό.π., σσ. 154 - 155.

77. «Το προξενικό ενισχύει τη σημασία της οικογένειας ως κεντρικής ενότητας». Βλ. R. Hirschon, "Under One Roof: Marriage, Dowry, and Family Relations in Piraeus", στο βιβλίο: Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives (εισαγωγή - επιμέλεια M. Kenny and D. Kertzer), Urbana - Chicago - London 1983, σ. 303.

προτάσεις στους γονείς της κοπέλας.⁷⁸ Η πρωτοβουλία βέβαια μπορούσε να εκδηλωθεί και από τον πατέρα, ο οποίος μόνος του ή εξουσιοδοτώντας το γιο θα ενημέρωνε το δίκτυο των συγγενών να «βρουν κανένα παιδί». Στο δίκτυο των συγγενών, που κινητοποιούνταν γι' αυτό το σκοπό, ανήκαν έμπιστοι άνθρωποι, δεδομένου ότι δεν έπρεπε να διαρρεύσει στην κοινότητα η εκδήλωση του ενδιαφέροντος, γιατί, στην περίπτωση που δε γινόταν αποδεκτή η πρόταση από την οικογένεια του αγοριού, θα αποτελούσε σημείο μειονεξίας για μια επόμενη απόπειρα, αν γινόταν γνωστό, και θα αυξανόταν η προίκα, που θα ζητούσε η οικογένεια του γαμπρού.⁷⁹ Η καλύτερη περίπτωση βέβαια προξενική ήταν ο κοινός συγγενής, που έμπαινε και στα δύο σπίτια, χωρίς να προκαλέσει τα σχόλια της κοινότητας.

Οι χώροι που χρησιμοποιούνταν για τη γνωριμία των υποψηφίων για γάμο αγοριών και κοριτσιών, ήταν τα πανηγύρια. Με την εγκατάσταση στην Πρέβεζα το πανηγύρι της Φανερωμένης, που γινόταν κατά κανόνα το Πάσχα και το Δεκαπενταύγουστο στον Ελαιώνα, και τα πανηγύρια του καλοκαιριού στο Συρράκο (Αηλιός, Σωτήρα, και κυρίως Δεκαπενταύγουστο), άρχισαν να ενεργοποιούνται εκ νέου από τα μέλη της δεκαετίας του '60 κι ύστερα, έπαιξαν το ρόλο των δημόσιων χώρων, όπου γινόταν η «έκθεση» των υποψηφίων.

Το πανηγύρι ιδίως της Φανερωμένης έπαιξε σοβαρό ρόλο στην εκδήλωση της προξενιάς. Μεταπολεμικά, η κοινότητα έχασε την αναφορά του ορεινού χώρου το καλοκαίρι κι έτσι το πανηγύρι της Φανερωμένης, ιδίως του Πάσχα, προσείλκυε τα μέλη της συρρακιώτικης κοινότητας από όλα τα μέρη του Ελαιώνα. Ήταν μια μοναδική ευκαιρία να δούν οι γονείς των κοριτσιών τα ανύπαντρα «παιδιά». Το πανηγύρι τους προσέφερε εποπτεία του χώρου και, αφού έπαιρναν τις πληροφορίες τους, προγραμματίζαν να στείλουν προξενιά. Πολλές φορές το πανηγύρι ήταν η δεύτερη φάση της προξενιάς, ο χώρος δηλαδή όπου οι ενδιαφερόμενοι έβλεπαν ο ένας τον άλλο.

Η διαδικασία ωστόσο της προξενιάς δεν εξαρτιόταν πάντα από το πανηγύρι της Φανερωμένης. Μπορούσε να εκδηλωθεί κι έξω από αυτό. Περιλάμβανε τρεις φάσεις: 1. Ανάθεση σε κάποιο συγγενή να απευθυνθεί σε κάποια οικογένεια, που είχε «παιδί για παντρεία». Οι υποψήφιοι ιεραρχούνταν με βάση τα

78. «Το προξενικό συνεπάγεται ένα τρίτο πρόσωπο, μια τυποποιημένη εισαγωγή, εμπλοκή των γονέων και συζήτηση για τα υλικά περιουσιακά στοιχεία». R. Hirschon, ό.π.

Η Friedl θεωρεί τις διαπραγματεύσεις της προξενιάς «ένα είδος μυσταγωγικού αγώνα». E. Friedl, Vasilika, ό.π., σ. 56.

79. Αυτή τη μυστικότητα στις διαπραγματεύσεις, για να μην αυξηθούν οι απαιτήσεις του υποψήφιου γαμπρού, αν μάθαινε ότι υπήρχε έντονο ενδιαφέρον γι' αυτόν, επισημαίνει και η Friedl, ό.π.

Εικ. 58. Πανηγύρι στη Φανερωμένη. Ο χορός διπλός (φωτογραφία δεκαετίας 1950, ι-διωτική συλλογή Ι. Τσόκου).

προσόντα τους, από τα οποία τα κυριότερα ήταν να έχει ένα επάγγελμα και να κρατάει από σόι. Έτσι, αναζητούσαν ένα νέο με «τέχνη», που μπορούσε να μένει στην περιοχή Νοσοκομείου ή και στη Φιλιπιάδα. Δεν είναι τυχαίο ότι στη δεκαετία του '50 η προίκα, που χρειαζόταν κάποια οικογένεια για να πάει προξενιά σε κάποιον επαγγελματία και να γίνει αποδεκτή η πρόταση, υπολογιζόταν διπλάσια από εκείνη, που απαιτούσε η προξενιά σε έναν εργάτη (100 λίρες και πάνω στην πρώτη περίπτωση, γύρω στις 50 στη δεύτερη). Η αδυναμία συγκέντρωσης ικανοποιητικής προίκας ήταν ανασταλτικός παράγοντας στον προγραμματισμό κοινωνικής ανόδου του κοριτσιού και πολλές φορές απέκλειε οποιοδήποτε προγραμματισμό προξενιάς. «Εγώ δεν είχα λεφτά. Ήμνα χηρά. Τα παιδιά μου μικρά. Ποιος να δούλευε να μάσει προίκα. Δεν πάαινα πουθενά προξενιά. Δε με δέχονταν χωρίς προίκα κι έτσι εγώ δεν πάαινα. Η κοπέλα μου η μεγάλη άργησε να παντρευτεί. Δεν είχαμε. Ευτυχώς, βρέθηκε ένας ξένος και την πάντρεψα με 7.000».

Η συγκέντρωση ενός μικροποσού επέτρεπε στην οικογένεια να εκδηλώσει ενδιαφέρον για προξενιά.⁸⁰ Αυτή η διαδικασία μπορούσε να είναι σύντομη.

80. Ο κεντρικός ρόλος της προίκας στη διαδικασία του προξενιού έχει επισημανθεί από πολλούς. Αναφέρουμε: Μ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, Β' Ήθη και Έθιμα*, ό.π., σ. 43. R. Hirschon, ό.π., σ. 306.

Πιθανόν όμως να ταλαιπωρούσε πολύ την οικογένεια, αν η προίκα (κατά κύριο λόγο) και τα άλλα προσόντα δεν ήταν ικανοποιητικά. Έτσι, άρχιζε ένας μαραθώνιος, που αποδίδεται παραστατικά από έναν πληροφορητή με τη φράση: «Τα 'παιρνα με τη σειρά τα παιδιά κι όπου σταμάταγα. Από την Πλέσια μέχρι την Μπόζια» (Κ.Κ.).

2. Η δεύτερη φάση στη διαδικασία της προξενιάς αποσκοπούσε στο να ιδωθούν οι ενδιαφερόμενοι. Αυτό μπορούσε να γίνει στο πανηγύρι αλλά και στο δρόμο. «Ήρθε ο μπάρμπας μου και μου 'πε. Έχουμε κανονίσει μια προξενιά με τον τάδε. Εγώ δεν του είπα ούτε ναι ούτε όχι. Δεν έλεγε τίποτα ο κόσμος τότε. Ντρεπόμουνα. Μετά με έστειλαν για νερό στο Φόρο και βγήκανε αυτοί στο καφενείο στο Μήτρο Παπτσή. Εγώ περνούσα με τη φτσέλα και αυτοί με είδανε. Το βράδυ χάλεψαν να πάει ο αδερφός μου στο καφενείο του Σαούγκου και τελείωσαν» (Α.Ν.). Ο δημόσιος δρόμος λειτούργησε στη δεκαετία του '50 ως χώρος «έκθεσης».

Αργότερα, στη δεκαετία του '60, η δεύτερη φάση εκδηλωνόταν σε συγγενικό σπίτι, ή σε καφενείο απόμακρο από το χώρο της κοινότητας, ώστε να μην εκτεθεί η κοπέλα. Σ' αυτή τη διαδικασία συμμετείχαν από την οικογένεια της κοπέλας ο πατέρας, ο αδερφός της και ο γαμπρός, αν υπήρχε. Στην αντιπροσωπεία του γαμπρού ο πατέρας του, ο μεγαλύτερος αδερφός του και η νύφη του, μερικές φορές. Απαραίτητα βέβαια συμμετείχε και ο προξενητής. Η φάση αυτή τελείωνε με τη γνώμη των δύο νέων για την εντύπωση, που σχημάτισε ο ένας για τον άλλο. Αυτό γινόταν στον ίδιο χώρο, σε μία ιδιαίτερη συζήτηση, ή στο σπίτι, στην επιστροφή. 3. Η τρίτη φάση αφορούσε τη διαπραγμάτευση για την προίκα και μπορούσε να γίνει στο καφενείο. Οι νέοι δεν ήταν παρόντες συνήθως στη συζήτηση, που ήταν σκληρή.

Η διαδικασία της προξενιάς απόκτησε καινούργια στοιχεία από τα τέλη της δεκαετίας του '60, όταν οι Συρρακιώτες πέρασαν στην καλλιέργεια κι έτσι μπόρεσαν να επιτύχουν το σχηματισμό ικανοποιητικής προίκας. Αυτό τους έδωσε τη δυνατότητα να διευρύνουν τα σημεία της αναζήτησης του γαμπρού, ιδιαίτερα του «καλού» γαμπρού. Τα Γιάννενα ως αστικό κέντρο αποτελούν το όραμα κάθε οικογένειας, γιατί σήμαινε έξοδο από την ταλαιπωρία της αγροτικής ζωής.⁸¹ «Προσπάθησα να παντρέψω τις αδερφές μου στα Γιάννενα, αλλά δεν τα κατάφερα. Έπρεπε να 'χεις κάποιο γνωστό ή συγγενή, που θα πήγαινε προξε-

81. Η προίκα στους Συρρακιώτες είναι ένας τρόπος για να παντρέψουν τα κορίτσια τους κι ένας μηχανισμός κοινωνικής ανόδου. Το τελευταίο ενισχύθηκε από την είσοδο στην τοματοκαλλιέργεια. Ός το 1970 οι τυροκόμοι δεν είχαν περιουσία και η προίκα δε σχετίζεται με την διανομή της περιουσίας. Για το πώς λειτουργούσε η προίκα βλ. E. Friedl, Vasilika, ό.π., σ. 65.

Εικ. 59. Η προίκα ανύπαρκτη στην αρχή και τα προικιά λιγοστά (ιδιωτική συλλογή Α. Μανίκη).

νά, διαφορετικά δε γινόταν». Η εμπορευματοποιημένη τοματοκαλλιέργεια επέτρεψε να τεθούν πιο φιλόδοξοι στόχοι, που, για να υλοποιηθούν, απαιτούνταν συγγενικά δίκτυα, τα οποία δε διέθεταν όλοι. Το δράμα των Ιωαννίνων ως ιδεώδους τύπου αποκατάστασης των κοριτσιών συντέλεσε να μεταναστεύσουν πολλά παιδιά κτηνοτρόφων από τον κάμπο της Άρτας και με την προίκα που πήραν να επιτύχουν καλή επαγγελματική αποκατάσταση, ανοίγοντας συνεργείο ή αγοράζοντας αυτοκίνητο. Εκείνο που πρέπει να τονισθεί, είναι ότι ο προσανατολισμός προς τα Γιάννενα απάλλαξε τους Συρρακιώτες από την προσήλωση στην κοινότητα. Τους ενδιέφερε να δώσουν τις κοπέλες τους σε πατριώτες, αλλά το δράμα της αποκατάστασης στα Γιάννενα⁸² ήταν ισχυρότερο από τον κοινοτικό δεσμό κι έτσι αρκετοί Συρρακιώτες έδωσαν αγόγγυστα τις κοπέλες τους σε «ξένους» στα Γιάννενα. Σ' αυτό συντέλεσε και η λιγοστή προίκα, που χρειαζόταν για να βρούνε «ξένο».

82. Ο γάμος στα Γιάννενα είχε σαφώς το χαρακτήρα της υπεργαμίας (hypergamous), αλλά εύκολα εξελίχθηκε σε εξωγαμία (exogamy), αφού επικράτησε η υπεργαμία, η επιθυμία δηλαδή των Συρρακιωτών να δώσουν τα κορίτσια τους σε αστικό επάγγελμα και, προκειμένου να το επιτύχουν, υπερέβαιναν την προσήλωση στην κοινότητα.

Στη δεκαετία του '70 λοιπόν ίσως δεν υπάρχει Συρρακιώτης, που να μην ξεκίνησε τη διαδικασία της προξενιάς από τα Γιάννενα. «Αν απήδαγες το χαντάκι, εντάξει. Αλλιώς την έδινες κι εδώ στην Πρέβεζα να πάει στην ντομάτα» (Μ.Ρ). Όταν αποτύγχαναν οι προσπάθειες εκεί, τότε έστρεφαν το ενδιαφέρον τους σ' άλλες περιοχές. Η Πρέβεζα ήταν για όσους δεν είχαν πολλή προίκα και για όσους δεν μπόρεσαν να «σταματήσουν» κάπου αλλού για διάφορους λόγους. Η ασχολία με την παραγωγική διαδικασία ήταν ο κυριότερος αποτρεπτικός παράγοντας.

Ο προσανατολισμός των Συρρακιωτών προς τα Γιάννενα δημιούργησε προβλήματα, στα μέσα της δεκαετίας του '70, στους νέους του Ελαιώνα, ιδίως σ' αυτούς που δεν είχαν σταθερό αστικό επάγγελμα, το οποίο θα μπορούσε να δελεάσει την οικογένεια της κοπέλας. Έτσι, αρκετοί από αυτούς βρήκαν σύντροφο από τα χωριά του νομού. Η προσπάθεια των γονέων να παντρέψουν τα κορίτσια τους στα Γιάννενα προκάλεσε έλλειψη υποψηφίων νυφών για τους πιο φτωχούς. «Δεν είχα τίποτα. Ήμασταν κόσμος ξεκάρφωτος μπιτ. Οι Συρρακιώτες κοίταζαν να βρουν ένα γαμπρό να 'χει κάτι. Οι φτωχοί δεν προτιμούνταν. Εμένα μου 'ρθαν 2 - 3 κοπέλες βλάχισσες, αλλά δε μου άρεσαν. Αυτές που ήθελα εγώ, δε μου τις έδιναν» (Β.Λ.).

γ. Ο ρόλος του αδερφού και η προίκα του προκάλεσαν εμπλοκές και στο γάμο των αγοριών αλλά και στην έξοδο των κοριτσιών, αφού αυτή η προοπτική σχετιζόταν με την εξεύρεση πόρων από την πλευρά της οικογένειας της κοπέλας, όπου πρωτεύοντα ρόλο έπαιζε ο γιος, του οποίου ο γάμος εμπλεκόταν στη στρατηγική του γάμου των αδερφάδων.

Η προίκα ήταν ο κυριότερος τρόπος να ανεβεί κοινωνικά η νέα του σπιτιού, ή να ανοίξει δικό της σπίτι. Ήταν ελάχιστες οι περιπτώσεις, όπου η παντρεία της κοπέλας έγινε χωρίς προίκα. Εντάθηκε επιπλέον το φαινόμενο στη μεταπολεμική περίοδο. Η προοπτική της αποκατάστασης στο αστικό περιβάλλον δημιούργησε τις προϋποθέσεις να γίνουν περιζήτητοι οι γαμπροί με αστικά επαγγέλματα και κατά συνέπεια να αυξηθεί η προίκα.⁸³ Αρχικώς, δινόταν σε λίρες και από τα μέσα της δεκαετίας του '60 σε δραχμές. Πάντοτε όμως, προτιμούσαν οι Συρρακιώτες το ρευστό και όχι τα ακίνητα, τα οποία άλλωστε δε διέθεταν στη φάση της εγκατάστασης.

Η απαίτηση όμως να δίνεται η προίκα σε ρευστό προερχόταν κι από τον τρόπο, που αντιμετωπιζόταν. Ός και τα μέσα της δεκαετίας του '60, που η το-

83. «Όταν ανοίγει ο δρόμος των έντονων διακοινωνικών σχέσεων (...), τότε η προίκα, μικρή ή μεγάλη, παίζει ανάλογα αποφασιστικό ρόλο στην επιτυχία σύναψης του γάμου. Η νεαρή αγρότισσα πρέπει να πληρώσει ακριβώς την ποθητή αστικοποίησή της». Μ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, Α' Κοινωνική συγκρότηση*, ό.π., σ. 50.

ματοκαλλιέργεια ενίσχυσε το οικογενειακό βαλάντιο, η προίκα δεν ανήκε στο ζευγάρι. Αποτελούσε έσοδο της οικογένειας, με το οποίο αντιμετώπιζε άμεσες καταναλωτικές ανάγκες. «Έμπαινε» στο σπίτι και η νύφη αγνοούσε την τύχη της. Δεν ήταν δική της υπόθεση ο τρόπος διάθεσης της προίκας και αυτό το θεωρούσε δεδομένο. Αποτελούσε το τίμημα για να παντρευτεί, να ξεφύγει από τη δυσμενή θέση της ανύπαντρης. Με κανένα τρόπο η προίκα δεν εκλαμβάνονταν ως ενίσχυση του οικογενειακού προϋπολογισμού του νέου ζευγαριού.

Η πιο σημαντική όμως λειτουργία της προίκας ήταν ότι βοηθούσε την οικογένεια της κοπέλας να διευκολύνει το γάμο του «παιδιού», που δεν μπορούσε να προγραμματίσει το δικό του γάμο, αν δεν πάντρευε τη μεγαλύτερη τουλάχιστον αδελφή. Η προίκα του εντασσόταν στη στρατηγική «εξόδου» της κοπέλας από την οικογένεια. Επειδή τα έσοδα ήταν ανύπαρκτα έως πενιχρά στην αρχική φάση της εγκατάστασης, η προίκα του αγοριού αποτελούσε το μοναδικό τρόπο σχηματισμού της προίκας της κοπέλας, κάτι που σχετιζόταν βέβαια και με το σύστημα αξιών για το ρόλο του αγοριού μέσα στην οικογένεια. «Ο μπάρμπα μου έπιασε μια μέρα τη μάνα μου και της είπε: Μήτσαίνα, ήρθε η ώρα να προξενέψουμε την κοπέλα να την διώξουμε. Γίνεται και η άλλη.

— Ωχ, μωρέ αφέντη, δεν έχω εγώ τον τρόπο να παντρέψω κοπέλα.

— Θα χρεωθείς. Θα παντρέψουμε και το παιδί» (Μ.Ν.).

Ο γάμος του «παιδιού» λοιπόν ήταν ένας τρόπος για να εκτελέσει η συρρακιώτικη οικογένεια το καθήκον της απέναντι στα θηλυκά μέλη της. Αυτό ήταν κανόνας για τη συρρακιώτικη κοινότητα και θεωρούνταν φυσική ενέργεια. Όσες μάλιστα οικογένειες είχαν αγόρια, ήταν σε πλεονεκτική θέση. Έτσι, η προοπτική δημιουργίας οικογένειας από την πλευρά του αγοριού συνδεόταν με τη δυνατότητα συγκέντρωσης χρηματικού ποσού, για να παντρευτεί η κοπέλα. Παρουσιάζεται συνεπώς το σύνθημα φαινόμενο να παντρεύονται δύο αδέρφια την ίδια Κυριακή. Αυτό οφείλεται στο γεγονός, ότι προγραμματίστηκε ο αρραβώνας του αγοριού και με δεδομένη την προίκα είχε η οικογένεια «πρόσωπο» να αρχίσει τη διαδικασία της προξενιάς. Όταν επετύγχανε αυτή η διαδικασία, ορίζονταν ο γάμος την ίδια την Κυριακή. Βέβαια, αυτή η διαδικασία δεν ήταν ο κανόνας. Συνήθως, προηγούνταν ο γάμος του αγοριού και η προίκα φυλασσόταν για την κοπέλα.

Ο ρόλος ωστόσο του αγοριού και της κοπέλας μέσα στην οικογένεια και η συμβολή της προίκας για την αποκατάσταση της κοπέλας σε αστικά πλαίσια ώθησαν τη διαπραγμάτευση για το ποσόν της προίκας στα άκρα και ανήγαγαν την προίκα στο κυριότερο κριτήριο για να «δώσουν τα χέρια» οι δύο πλευρές. Η συζήτηση για το ύψος της προίκας ήταν σκληρή και σπάνια ελάμβαναν υπόψη τον ανθρώπινο παράγοντα. «Ο μπάρμπα Βαγγέλης μας έβγαλε τα δόντια. Ή θα μας δώσεις 140 χιλιάδες ή δε γίνεται τίποτα. Μια βραδιά με έπιασε και μου είπε: θα τη σιάξουμε τη δουλειά. Απόψε τελειώνουμε με άλλη, που μας δίνει πε-

ρισσότερα. Έκατσα και σκέφτηκα. Άμα μείνει φέτος η κοπέλα, του χρόνου η προίκα θα 'ναι 300.000 δραχμές. Έτσι έκλεισα τα μάτια κι έβαλα χρέος» (Κώστας Νταλίπης).

Γινόταν λοιπόν άγριο παζάρι, για να βγάλουν την προίκα της κοπέλας ή να βγάλουν τα «σπασμένα» από την προίκα, που έδωσαν οι ίδιοι. Έτσι, η οικογένεια του αγοριού και ιδίως ο πατέρας έδειχνε μια απίστευτη διαπραγματευτική επιμονή στο ποσό, που ζητούσαν. Για να το αποσπάσουν χρησιμοποιούσαν πολλές φορές το πραγματικό ή επινοημένο γεγονός της παράλληλης προξενιάς, οπότε η διαπραγμάτευση έπαιρνε τη μορφή του συγκαλυμμένου εκβιασμού. Η ώρα της διαπραγμάτευσης μεταβαλλόταν σ' εμπορική πράξη και απαιτούσε υπολογισμούς. Έπρεπε να υπολογισθεί και η πληθωριστική τάση, που χρόνο με το χρόνο αύξαινε. Η διαδικασία αυτή κατέληγε σε συμφωνία με μικρή υποχώρηση από την πλευρά του γαμπρού και τη μεγάλη απόφαση, που έπαιρνε η οικογένεια της κοπέλας, να κάνει ένα παράτολμο βήμα βάζοντας μεγάλο χρέος, το οποίο, σε περίπτωση που τα αγόρια δεν ήταν σε ηλικία γάμου, απαιτούσε να δουλέψει η οικογένεια 2 - 3 χρόνια, για να ξεχρεωθεί. «Θυμάμαι, όταν αρραβωνιάσαμε τη Λευτεριά, ο πατέρας μου φώναζε πώς θα τα βγάλουμε. Βάλαμε ντομάτα, βάλαμε και χρέη και τα βγάλαμε. Ήταν πολλά τα λεφτά για μας. Αλλά τι θα 'κανε ο κάθε φτωχός. Κοίταζε το καλύτερο» (Σπύρος Αυδίκος).

Το πέρασμα του Συρρακιώτη βέβαια στην εμπορευματοποιημένη καλλιέργεια των κηπευτικών δημιούργησε μια δυνατότητα σχηματισμού κεφαλαίου, ώστε να υπάρχει ασφαλής βάση για την προίκα. Έτσι, από τα τέλη του '60 και αρχές του '70, που ολοκληρώθηκε η στροφή των Συρρακιωτών στην καλλιέργεια, άλλαξε η σημειολογία της προξενιάς, καθώς και ο ρόλος του αγοριού και της προίκας σ' αυτή τη διαδικασία. Καταρχήν, η κύρια προέλευση της προίκας είναι από την τοματοκαλλιέργεια, όπου βάση του εργατικού δυναμικού αποτελεί η γυναίκα. Απελευθερώνεται τώρα ο αδερφός από την υποχρέωση να βάλει την προίκα του στην οικογένεια για την αποκατάσταση της κοπέλας. Η προίκα δεν ανήκει στην οικογένεια αλλά στο ζευγάρι, αφού τα κηπευτικά προσφέρονται για το σχηματισμό εισοδήματος και συντελούν στη διαμόρφωση πυρηνικών οικογενειών. Παράλληλα, στην προξενιά για λόγους γενικότερους, αλλά και για τον καθοριστικό ρόλο της κοπέλας στο σχηματισμό της προίκας, ο ρόλος της νέας δεν περιορίζεται μόνο στο να δει το αγόρι και να αποδεχθεί την απόφαση των άλλων. Μετά την πρώτη γνωριμία στο κοινό τραπέζι, που γίνεται σε φιλικό σπίτι, οι δύο νέοι έχουν την ευκαιρία να συζητήσουν μόνοι τους, πηγαίνοντας μαζί για καφέ σε ένα ζαχαροπλαστείο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Κατανομή γάμων Συρρακιωτών κατά δεκαετία και οικισμό

Περίοδος	Νοσοκομείο	Αγ. Ειρήνη- Σαούγκος	Ανάληψη	Σύνολο
1945 - 59	21 γάμοι	38 γάμοι	8 γάμοι	67 γάμοι
	20 Β.Π. 1 Ξ.Π.	37 Β.Π. 1 Ξ.Π.	8 Β.Π. —	65 Β.Π. 2 Ξ.Π.
Προίκα	α.2 πρόβατα β.9 ως 50 λί- ρες γ.10 από 60- 200 λίρες	α.5 πρόβατα β.18 ως 50 λίρες γ.10 από 60- 160 λίρες	α.7 ως 50— λίρες β.1 πάνω 60 λίρες	— — —
1960 - 69	31 γάμοι	1 Γιάννενα 54 γάμοι	12 γάμοι	1 Γιάν. 97 γάμοι
	22 Β.Π. 1 Ξ.Π. 8 Ξ.Γ.	39 Β.Π. 13 Ξ.Π. 2 Ξ.Γ.	12 Β.Π. — —	73 Β.Π. 14 Ξ.Π. 10 Ξ.Γ.
	1 Γιάννενα	5 Γιάννενα	5 Γιάννενα	11 Γιάν.
Προίκα	α.5 100-250 λίρες β.7 ως 50.000 δραχμές γ.9 60.000- 100.000 δρχ δ.4 ως 200.000	α.14 40-200 λίρες β.11 ως 50.000 δραχμές γ.14 60.000- 100.000 δρχ δ.4 ως 200.000	α.30-120 λίρες β.2 ως 50.000 δραχ γ.2 ως 100.000 δ.5 ως 200.000	
1970 - 80	57 γάμοι	125 γάμοι	24 γάμοι	206 γάμοι
	20 Β.Π. 28 Ξ.Π. 9 Η.Γ.	46 Β.Π. 51 Ξ.Π. 28 Ξ.Γ.	20 Β.Π. 3 Ξ.Π. 1 Ξ.Γ.	86 Β.Π. 82 Ξ.Π. 38 Ξ.Γ.
	3 Γιάννενα	23 Γιάννενα	12 Γιάννενα	38 Γιάν.

Περίοδος	Νοσοκομείο	Αγ. Ειρήνη- Σαούγκος	Ανάληψη	Σύνολο
Πρόϊκα	α.3 ως 100.000 β.7 » 200.000 γ.6 » 300.000 δ.2 500.000 ε.1 1.000.000 109 γάμοι	α.4 ως 100.000 β.5 » 200.000 γ.10 » 300.000 δ.12 500.000 ως 850.000 δρ 217 γάμοι	α.1 ως 100.000 β.2 » 200.000 γ.4 » 300.000 δ.5 » 400.000 ε.7 » 800.000 44 γάμοι	370 γάμοι
Σύνολο	62 Β.Π. 30 Ξ.Π. 17 Ξ.Γ.	122 Β.Π. 65 Ξ.Π. 30 Ξ.Γ.	40 Β.Π. 3 Ξ.Π. 1 Ξ.Γ.	224 Β.Π. 98 Ξ.Π. 48 Ξ.Γ.

Πηγές: Στοιχεία επιτόπιας έρευνας
 Β.Π. = γάμος ανάμεσα σε Βλάχους με προξενιά
 Ξ.Π. = γάμος Βλάχου με «ξένο» με προξενιά
 Ξ.Γ. = γάμος Βλάχου με «ξένο» με γνωριμία
 Γιάννενα = σημειώνονται οι γάμοι κοριτσιών, που παντρεύτηκαν εκεί

8. Οι Συρρακιώτες του Ελαιώνα ως ομάδα στον περιαστικό χώρο

8.1. Η εσωτερική συνοχή

Οι Συρρακιώτες πριν από το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ζούσαν, όπως σημειώθηκε, ημινομαδικά και με σταθερό σημείο αναφοράς το ορεινό χωριό, το Συρράκο. Αυτός ο τρόπος ζωής και η συνακόλουθη επαγγελματική ακινησία (κτηνοτρόφοι-τυροκόμοι) δημιούργησαν την ύπαρξη ανάμεσά τους της έντονης αίσθησης ότι ανήκουν στην ίδια κοινότητα,⁸⁴ με κύρια συστατικά στοιχεία την

84. «Ο όρος κοινότητα έχει μία ποικιλία σημασιών στην ανθρωπολογία και κοινωνιολογία. Με την πλατιά έννοιά της, μπορεί να παραπέμπει σε κάθε ομάδα προσώπων, που ενώνονται από μία κοινότητα συμφερόντων. Μ' αυτή την έννοια μία επαγγελματική ομάδα (professional group), μία ενότητα διαμονής (residential unit), όπως π.χ. ένα χωριό ή μία πόλη, ένας τομέας μέσα σε μια τέτοια ενότητα, ή ένα club ή μία εθελοντική ένωση (voluntary association) μπορεί να αναφέρονται ως κοινότητες (...). Στην πιο περιορισμένη, ανθρωπολογική και κοινωνιολογική έννοια, ο όρος περιορίζεται να σημαίνει μια τοπική κοινότητα». C. Seymour - Smith, "Community", London 1986, σ. 46.

Είναι φανερό ότι η λέξη κοινότητα, όταν αναφερόμαστε στους Συρρακιώτες, ταυτίζεται με

κοινή καταγωγή (Συρράκο) και την ίδια γλώσσα (βλάχικα).⁸⁵ Συμπληρωματικά σ' αυτά ο τρόπος ζωής (κονάκια στον Ελαιώνα - σπίτι στο Συρράκο) και η επαγγελματική συγγένεια.

Στη μεταπολεμική όμως περίοδο, όπως είναι γνωστό, εγκαταλείφθηκε το πρότυπο της ημινομαδικής ζωής και οι Συρρακιώτες, πρώτοι οι τυροκόμοι, στράφηκαν προς την πόλη, όπου εγκαταστάθηκαν πια μόνιμα. Η κίνηση αυτή επιβλήθηκε από το γενικότερο κλίμα της εποχής και την ανάγκη των τυροκόμων να επιβιώσουν. Κυρίως, τους εξώθησε το όραμα της επαγγελματικής αποκατάστασης των παιδιών τους. Το ερώτημα είναι, κατά πόσον η στροφή της κοινότητας προς την πόλη συνοδεύτηκε από άμβλυνση της κοινοτικής αίσθησης και απέβαλε τη λειτουργία της ως ομάδας.

Βέβαια, η στροφή είχε μακροπρόθεσμα επιπτώσεις στη συνοχή της κοινότητας. Ήταν όμως αργές, αφού οι αντιστάσεις ήταν ισχυρές. Η βασική διαφοροποίηση, που παρατηρήθηκε, στηρίχθηκε στους επαγγελματικούς προσανατολισμούς και αποτελεί επέκταση της ανάλογης διαφοροποίησης, που είχε αρχίσει προπολεμικά με τη δημιουργία των ανεξάρτητων κονακιών των τυροκόμων. Πρόκειται για την επαγγελματική σύνθεση στους νέους οικισμούς. Έτσι, στη βασική οικιστική αντίθεση της προπολεμικής εποχής ανάμεσα στα ανεξάρτητα κονάκια των τυροκόμων (Μπαχλάβας - Λασπότοπος) και των κτηνοτρόφων (Ανάληψη) προστέθηκε μεταπολεμικά μία επιπλέον διαφοροποίηση, η οποία εκφράστηκε και στην πολιτιστική συμπεριφορά των οικισμών.

Ο οικισμός λοιπόν των κτηνοτρόφων παρέμεινε αμετάβλητος στη δεκαετία του '50. Μόνο στα μέσα της δεκαετίας του '60 σημειώθηκαν μετακινήσεις προς την περιοχή της Ανάληψης από το Άκτιο και Σκαφιδάκι, με την έλξη της νέας παραγωγικής δραστηριότητας. Από τα σπλάχνα όμως των τυροκόμων, είτε από τους αυτόνομους οικισμούς είτε από αυτούς που ήταν εξαρτημένοι από τους κτηνοτρόφους, δημιουργήθηκαν οι τρεις οικισμοί: του Νοσοκομείου, της Αγίας Ειρήνης και του Σαούγκου.

τη φράση ethnic group. Προτιμάται όμως η λέξη κοινότητα, παρά τον κίνδυνο να συγχισθεί με θεσμοθετημένο για τις οργανωμένες διοικητικές ενότητες (τα χωριά) όρο, γιατί η φράση ethnic group είναι φορτισμένη ιδεολογικά στη μεταφορά της στα ελληνικά. Η Α. Κυριακίδου - Νέστορος μεταφράζει το επίθετο ethnic με τον όρο εθνοτικός. Α. Κυριακίδου - Νέστορος, Α. Ισμουλιάδου, Α. Παναγιωταρέα, Α. Πυργάκη, Ε. Βουτηρά, Ρ. Δέλτσου, «Λαογραφία και προφορική ιστορία», Εντευκτήριο, 8 (1989), σ. 5.

85. Για περισσότερες πληροφορίες για τα σημεία αναφοράς της ethnic group, όσον αφορά την εσωτερική της λειτουργία και τις σχέσεις της με τον περιβάλλοντα χώρο, βλ. κεφάλαιο ΛΕΥΚΑΔΙΤΕΣ (Μέρος Δεύτερο). Ακόμη Β. Αυδίκος, «Η Κοινότητα στον αστικό χώρο: Αντιστάσεις και λειτουργίες. Η περίπτωση των Συρρακιωτών της Πρέβεζας», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 24 (1990), σσ. 69 - 92.

Στον οικισμό του Νοσοκομείου εγκαταστάθηκαν όσοι κατά κανόνα είχαν αστικό επάγγελμα (ελεύθερος εργάτης, τσαγκάρης, ζαχαροπλάστης, μικροπωλητής, καραγωγέας) ή οι οικογένειες, που τα παιδιά τους είχαν αρχίσει πριν από τον πόλεμο να μαθαίνουν κάποια τέχνη.

Ανάμεσα στον οικισμό του Νοσοκομείου και στην Ανάληψη διαμορφώθηκαν οι οικισμοί της Αγ. Ειρήνης και του Σαούγκου με σαφή διαφοροποίηση οικιστική, επαγγελματική. Στους δύο οικισμούς εγκαταστάθηκαν κυρίως τυροκόμοι. Ιδιαίτερα στον οικισμό του Σαούγκου, που δεν έχει την πυκνότητα της Αγ. Ειρήνης, εγκαταστάθηκαν στις παρόδους της εθνικής οδού Πρέβεζας - Ιωαννίνων οι κτηνοτρόφοι, οι οποίοι στα τέλη της δεκαετίας του '50 και αρχές της δεκαετίας του '60 εγκατέλειψαν την κτηνοτροφία κι έριξαν το βάρος στην τοματοκαλλιέργεια.

Έτσι, ως και τα μέσα του '60 ήταν σαφής η επαγγελματική διαφοροποίηση των οικισμών, που επιβλήθηκε από τις μεταπολεμικές συνθήκες και την προοπτική της πόλης. Στο Νοσοκομείο τα αστικά επαγγέλματα, στην Ανάληψη οι κτηνοτρόφοι και ενδιάμεσα οι τυροκόμοι και οι άλλοι (κτηνοτρόφοι - αγωγιάτες). Η επαγγελματική διαφοροποίηση των οικισμών προκάλεσε επιπλέον διαβαθμίσεις στην οικιστική συμπεριφορά. Οι Συρρακιώτες της περιοχής Νοσοκομείου είχαν περισσότερες οικονομικές δυνατότητες και ευκαιρίες, ώστε να περάσουν στην πλειοψηφία τους, μέσα στη δεκαετία του '50, σε σπίτι. Σ' αυτό συντέλεσε βέβαια και η γειτνίαση με την πόλη. Στους υπόλοιπους οικισμούς το πέρασμα στο σπίτι συντελέστηκε στη δεκαετία του '60, όταν οι Συρρακιώτες ασχολήθηκαν με την καλλιέργεια. Ιδιαίτερα στην Ανάληψη η διαδικασία ολοκληρώθηκε στα μέσα του '70, χωρίς να παρεμβληθεί η ενδιάμεση φάση της χειρώνας. Πέρασαν κατευθείαν από την καλύβα στο σπίτι, όταν έπαυσαν να ασχολούνται αποκλειστικά με την κτηνοτροφία και επέλεξαν να εγκατασταθούν μόνιμα στην Πρέβεζα, οπότε η καλλιέργεια έγινε η βασική απασχόλησή τους και η κτηνοτροφία μετατράπηκε σε συμπληρωματική δραστηριότητα.

Οι επαγγελματικές δυνατότητες και η ανάπτυξη του οικισμού στις παρυφές της πόλης ήταν φυσικό να θέσουν σε κίνηση διαδικασίες διαφοροποίησης. Η περιοχή αυτή είχε στραμμένη το ενδιαφέρον της προς την πόλη και φαινόταν να αποκόπτεται σταδιακά από τον υπόλοιπο κορμό του Ελαιώνα. Οι ρυθμοί προσέγγισης προς τον τρόπο ζωής της πόλης ήταν πιο γρήγοροι. Σ' αυτό συντέλεσε και το γεγονός, ότι τα Συρρακιωτόπουλα αυτής της περιοχής πήγαιναν σε δημοτικό σχολείο της πόλης (κυρίως στο 1ο).

Ο οικισμός του Νοσοκομείου λοιπόν παρουσίασε πολύ νωρίς τάσεις ανεξαρτητοποίησης από τη συρρακιώτικη κοινότητα του Ελαιώνα. Τα παιδιά που πήγαιναν στο δημοτικό στην Πρέβεζα, η απουσία συρρακιώτικου μπακάλικου στη γειτονιά και η εξυπηρέτηση από τα μαγαζιά της πόλης, η γειτνίαση με την πόλη και η πίεση να εξομοιωθεί, για να μην προκαλεί την κοροϊδία, και η από-

σταση του οικισμού από τους δύο άλλους (Αγ. Ειρήνη -Σαούγκος) ανάγκασαν την περιοχή Νοσοκομείου να αναπτύξει σχέσεις πιο πολύ με την Πρέβεζα παρά με την υπόλοιπη κοινότητα. «Παλιά δεν είχα σχέση με τον Ελαιώνα. Ήταν μακριά. Μετά είχα παρέες από την Πρέβεζα από το σχολείο, από τη δουλειά. Μετά οι πατριώτες έξω ήταν αλλιώς, πιο πίσω, πιο τσιγκούνηδες. Τα παιδιά δεν κατέβαιναν κάτω. Εγώ πήγαινα στα ποδοσφαιράκια, στην ταβέρνα, φόραγα καλά ρούχα. Απ' όταν παντρεύτηκα, άρχισα να'ρχομαι στον Ελαιώνα» (Κ.Δ.).

Η περιοχή του Νοσοκομείου βαθμιαία αποκόπτεται από το γεωγραφικό κορμό της συρρακιώτικης κοινότητας. Δεν ανήκει στον Ελαιώνα. Οι Συρρακιώτες του οικισμού αισθάνονται ότι αποτελεί η γειτονιά τμήμα της πόλης, παρά το ότι ανήκουν μέσα στα γεωγραφικά όρια του Ελαιώνα. Σ' αυτό συντέλεσε και το γεγονός, ότι η περιοχή του Νοσοκομείου ανήκε στην ενορία του Αγίου Αθανασίου,⁸⁶ που ήταν στην πόλη, μαζί με τους Συρρακιώτες της πόλης και ψήφιζαν σε εκλογικά κέντρα της Πρέβεζας.

Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, η αίσθηση της ομάδας διατηρήθηκε στους μεγαλύτερους. Οι απόγονοι, οι οποίοι στη φάση της εγκατάστασης στην πόλη βρέθηκαν να διανύουν την προεφηβική ή εφηβική ηλικία, αγωνίστηκαν να αποκρύψουν τα στοιχεία, που αποκάλυπταν την ένταξη στην ομάδα και προσπάθησαν να εξομοιωθούν με τους κατοίκους της πόλης στη γλώσσα, το ντύσιμο, την όλη συμπεριφορά. Οι άλλοι είναι οι έξω. «Οι δικοί μας απέξω ήταν διαφορετικοί. Ήταν ντροπαλοί, δεν ξανοίγονταν σε παρέες» (Γ.Τ.).

Πράγματι, οι υπόλοιποι οικισμοί, εκτός από το Νοσοκομείο, απέκτησαν μίαν αυτονομία και οικιστική οντότητα με κέντρο την περιοχή, όπου χτίστηκε το δημοτικό σχολείο του Ελαιώνα, ή Βλάχικο, όπως επικράτησε στον καθημερινό λόγο. Από τον οικισμό στο Ποταμάκι ως και την Ανάληψη αποτελούσαν τα γεωγραφικά όρια της συρρακιώτικης κοινότητας του Ελαιώνα με σημεία αναφοράς το σχολείο, στο οποίο φοιτούσαν τα Συρρακιωτόπουλα της περιοχής, και την εκκλησία της Αγίας Φανερωμένης αρχικά και της Αγίας Ειρήνης από τη δεκαετία του '70 κι ύστερα.

Στην περιοχή του Ελαιώνα βέβαια λειτουργούσαν κι άλλα συνεχτικά στοιχεία. Ένα βασικό ήταν τα καφενεία - μπακάλικα. Ός και τα μέσα της δεκαετίας του '50 οι χώροι συνάντησης των Συρρακιωτών του Ελαιώνα ήταν μέσα στα γεωγραφικά όρια της κοινότητας. Το πρωί κατέβαιναν στην αγορά, αλλά το

86. Στον Άγιο Αθανάσιο εκκλησιάζονταν προπολεμικά όλοι σχεδόν οι Συρρακιώτες του Ελαιώνα. «Προς δε εις τον Ιερόν τούτον Ναόν (Αγίου Αθανασίου) από του Οκτωβρίου μηνός εκάστου έτους μέχρι του Μαΐου προσέρχονται πάντοτε και τακτικώς εκκλησιάζονται και εν γένει τελοῦσι τα θρησκευτικά των καθήκοντα και υποχρεώσεις και 200 περίπου οικογένειαι κτηνοτρόφων και αγωγιατών Συρρακιωτών». 18/10 - 5 - 1933 πράξη Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας.

βράδου ήταν σπάνιες τέτοιες κινήσεις. Η ανέχεια, η απόσταση από την πόλη με την ταυτόχρονη έλλειψη μεταφορικών μέσων και η ανασφάλεια από την εμφανή πολιτιστική διαφορά επέβαλαν ως κέντρα ψυχαγωγίας τα καφενεία του Σαούγκου, του Βασίλη Βαγγέλη, του Μήτρου Παπουτσή, του Σταύρου Ψόχιου και για τους νέους το καφενείο της θειας Βασίλως.

Η διαχωριστική γραμμή που απομόνωνε το Νοσοκομείο από τις άλλες περιοχές, άρχισε να αμβλύνεται στα τέλη της δεκαετίας του '60 και εξαφανίστηκε στα μέσα της δεκαετίας του '70. Η ασχολία με την τομάτα ανέβασε το βιοτικό επίπεδο των Συρρακιωτών του Ελαιώνα και βελτίωσε τις συνθήκες ζωής τους. Έχτισαν σπίτια, εγκαταλείποντας οριστικά την καλύβα και τη χεριώνα, απέκτησαν καταναλωτικά αγαθά (ψυγείο, ραδιόφωνο, πλυντήριο, τηλεόραση, κουζίνα) και χώρους μέσα στο σπίτι σύγχρονα εξοπλισμένους (καμπίνες με λουτρό και θερμοσίφωνα). Επίσης, μεγάλωναν τα παιδιά, που εξοικειώθηκαν στον τρόπο ζωής της πόλης μέσω των επαγγελματιών που μάθαιναν. Παράλληλα, η απόκτηση αυτοκινήτων μηδένισε την απόσταση από την Πρέβεζα ως τον Ελαιώνα και ταυτόχρονα η ανύψωση του βιοτικού επιπέδου και των συνθηκών διαβίωσης δεν εμπόδιζαν τα παιδιά από το Νοσοκομείο να λένε ότι είναι Βλάχοι και να συχνάζουν στα γεωγραφικά όρια της κοινότητας. Έτσι, άνοιξαν καφενεία, του Σόλα, που συσπείρωσαν τους Συρρακιώτες, αλλά και τους φίλους τους Πρεβεζάνους, υποδηλώνοντας με τον τρόπο αυτό την υπέρβαση της διαχωριστικής γραμμής.

Στα μεταπολεμικά όμως χρόνια λειτούργησε και μια άλλη διαχωριστική γραμμή, που πήγαξε από τις συντελούμενες διαφοροποιήσεις επαγγελματικού χαρακτήρα ανάμεσα στους κτηνοτρόφους και τους τυροκόμους. Η αιτία είναι το πέρασμα της γυναίκας του τυροκόμου στα περιβόλια ως εργάτριας. Έτσι, η αντίθεση αυτή εκδηλώθηκε ανάμεσα στην Ανάληψη και όλους τους άλλους οικισμούς των τυροκόμων (Νοσοκομείο, Αγ. Ειρήνη, Σαούγκος). «Είχα πιο αξία στην κοινωνία από τον μπάτζιο. Περνάει ο τσέλιγκας έλεγαν. Εμείς είχαμε πίστωση στον έμπορα. Μπορούσαμε να φωνίσουμε εμείς. Είχαμε επιχείρηση. Μια γυναίκα που γύρναγε στους μπαξέδες, μπορούσε να πουλήσει το σώμα της. Η φτώχεια έκανε πολλά» (Κ.Κ.).

Η αντίθεση είχε τη βάση της λοιπόν στην επαγγελματική κινητικότητα των γυναικών των τυροκόμων, οι οποίες διέρρηξαν την παραδοσιακή γυναικεία απασχόληση (ελαιοσυλλέκτρια, λιανοπωλήτρια αυγών κ.λπ.) και αποδέχθηκαν τη θέση της εργάτριας σε μία εμπορευματοποιημένη δραστηριότητα, μία θέση που έδινε στη γυναίκα την πρωτοπορία στην προσπάθεια της φτωχής οικογένειας του τυροκόμου να βγει από την ανέχεια. Η κίνηση προς τη νέα παραγωγική δραστηριότητα θεωρήθηκε ατόπημα από τους κτηνοτρόφους και προοίμιο η-

θικής εκτροπής.⁸⁷ Αντιλαμβάνονταν ότι η τοματοκαλλιέργεια με τη συνύπαρξη αντρών και γυναικών απειλούσε την αυστηρή δομή της συρρακιώτικης οικογένειας.

Η αντίθεση αυτή επομένως είχε ως βάση την οικονομική συμπεριφορά και εκφραζόταν περισσότερο στη σύγκρουση απόψεων για την κοινωνική θέση και την ηθική και λιγότερο στην οριοθέτηση των χώρων. Αυτοί, που επισήμαναν την αντίθεση, ήταν οι κτηνοτρόφοι που έμεναν στην Ανάληψη. Γι' αυτό επέλεξαν έναν τρόπο από την κτηνοτροφική ζωή, για να εκφράσουν τις συντελούμενες αλλαγές και την άποψή τους γι' αυτές: οι κτηνοτρόφοι είναι τα μαντρόσκυλα και οι τυροκόμοι οι λίζες (λίζανιοι). Η αντίθεση εκφράζεται με παρομοίωση από το χώρο της κτηνοτροφίας και έχει κοινωνικό περιεχόμενο. Τα μαντρόσκυλα είναι οι περήφανοι κτηνοτρόφοι, που οι γυναίκες τους δεν ξενοδούλευαν. Λίζες είναι τα μικρά σκυλάκια, που κουνάνε την ουρά τους και ζητάνε συνέχεια χάδι. Θέλησαν με αυτό τον τρόπο να απεικονίσουν την ηθική ενδοτικότητα των τυροκόμων σ' αντίθεση με τις γυναίκες των κτηνοτρόφων. Μία πληροφορήτρια αποδίδει ως εξής την άποψή της για την κοινωνική αντίθεση και τη διαχωριστική γραμμή: «Εμάς που ανακατευόμαστε με κόσμο, με χωριάτες μας θεωρούσαν πιο ανήθικες. Αυτό δεν είναι σωστό. Τα πιο πολλά τα 'φτιαχναν οι κοπέλες των μαντρόσκυλων στα πρόβατα».

Η διαχωριστική γραμμή και η κοινωνική αντίθεση ανάμεσα στους κτηνοτρόφους και τους τυροκόμους άρχισε να εκλείπει από τα τέλη της δεκαετίας '60, που εκδηλώθηκε το ενδιαφέρον των Συρρακιωτών για την καλλιέργεια των κηπευτικών. «Τώρα κι είκοσι χρόνια αλλάξαμε. Λιζαίοι και μαντρόσκυλα μπήκαμε όλοι στην ντομάτα και αλλάξαμε επαγγέλματα», επισημαίνει ο ίδιος παλιός κτηνοτρόφος. Η προοπτική του χρήματος άλλαξε τη γνώμη των μαντρόσκυλων για τη νέα παραγωγική δραστηριότητα. Αποδέχονται τη νέα οικονομική συμπεριφορά στην ιδέα ότι θα τους έδινε τη δυνατότητα να συγκεντρώσουν προίκα, ώστε να μπορέσουν να παντρέψουν τις κοπέλες τους στα Γιάννενα, και να αποκαταστήσουν τα παιδιά τους φτιάχνοντάς τους ένα σπίτι ή ένα μαγαζί.

Πέρα από τις διαφοροποιήσεις και τις αντιθέσεις χώρου και κοινωνίας, οι Συρρακιώτες εξακολουθούσαν να αισθάνονται ότι αποτελούν μέλη της ίδιας ομάδας. Η αίσθηση αυτή δηλώνεται με σαφή τρόπο από το αντιθετικό ζεύγος δικός μας - ξένος, που συμπυκνώνει την ενδοκοινωνική έλξη του Συρρακιώτη και τη σχέση του με το περιβάλλον. Η αίσθηση δηλαδή της κοινότητας αποτυπώνε-

87. Η Lambiri αναφέρει μία παρόμοια περίπτωση, όπου η αλλαγή επαγγελματικής συμπεριφοράς της γυναίκας προκάλεσε το στιγματισμό της ως ύποπτης για ηθική εκτροπή. Αποδόθηκε αυτό με τη λέξη Κατσαμπιά, από το επίθετο του Κατσάμπα, ιδιοκτήτη του εργοστασίου, στο οποίο εργάζονταν οι γυναίκες αυτές. Βλ. I. Lambiri, ό.π., σ. 263.

ται με δύο τρόπους: α. Ένα θετικό που συνεπάγεται πίστη στην ομάδα και εκπλήρωση βασικών κοινωνικών και οικονομικών λειτουργιών στα πλαίσιά της. β. Έναν αρνητικό που σημαίνει επιφυλακτικότητα απέναντι στις άλλες πληθυσμιακές ομάδες και γενικότερα τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο. Και οι δύο τρόποι συνυφαίνονται και εκδηλώνονται έτσι, που είναι δύσκολη η σαφής διάκρισή τους.

Το πρώτο ενοποιητικό στοιχείο για την ομάδα ήταν η αίσθηση της κοινής καταγωγής⁸⁸ και η γλώσσα,⁸⁹ που ενίσχυε την καταγωγή. Έτσι, ο «δικός μας» είναι ο πατριώτης, αυτός που κατάγεται από το Συρράκο και μιλάει την ίδια γλώσσα, τα βλάχικα. «Τη λέξη δικός μας τη λέω και σήμερα. Είναι πατριώτης, από το Συρράκο. Από το δικό μας νερό. Νιώθω πιο κοντά στον πατριώτη. Τον θεωρώ δικό μου άνθρωπο. Μπορεί να 'χει χίλια δυο κουσούρια. Του 'χω μεγαλύτερη εμπιστοσύνη. Δύσκολα ξανοίγομαι σ' ανθρώπους, που δεν είναι δικοί μας». Αντίθετα, ο «ο ξένος» είναι ο μη Βλάχος, αυτός που δε συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά της καταγωγής και της γλώσσας. Αυτός που δεν ανήκει στην κοινότητα και αντιμετωπίζεται με καχυποψία. Είναι λιγότερο έμπιστος, επειδή δεν είναι γνωστό το σόι του. «Ο Συρρακιώτης ξέρεις τι σόι είναι. Ένας ξένος είναι ο ξένος. Ο Συρρακιώτης δε θα σε γελάσει. Ο ξένος στους 100 οι 10 θα σε γελάσουν. Κι ο τελευταίος Συρρακιώτης έχει μεγαλύτερη μπέσα» (Κ.Κ.).

Η αντίθεση λοιπόν έχει σαφώς πολιτισμικό περιεχόμενο,⁹⁰ που εδράζε-

88. Ο Vermeulen θεωρεί την κοινή καταγωγή στοιχείο, που δηλώνει ταυτότητα (identity). Βλ. Η. Vermeulen, "Urban Research in Greece", στο βιβλίο: *Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives* (εισαγωγή - επιμέλεια Μ. Kenny και D. I. Kertzer), Urbana - Chicago - London 1983, σ. 263. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η έρευνα της επιστημονικής ομάδας της Α. Κυριακίδου - Νέστορος, η οποία στα πλαίσια της ασχολίας της με την προφορική ιστορία παρακολούθησε τον τρόπο εκδήλωσης της ταυτότητας ανάμεσα στους πρόσφυγες τόσο στους χώρους προέλευσης όσο και εγκατάστασης, κυρίως στα αστικά κέντρα. Βλ. Α. Κυριακίδου - Νέστορος, Α. Ισηρηλιάδου, Α. Παναγιωταρέα, Ε. Βουτηρά, Ρ. Δέλτσου, «Λαογραφία και προφορική ιστορία ό.π.», σσ. 7 - 27.

89. Για τη σημασία της γλώσσας ως δηλωτικού στοιχείου για την αίσθηση της ομάδας βλ. C. Keys, "The Dialectics of Ethnic Change", στο βιβλίο: *Ethnic Change*, (εισαγωγή - επιμέλεια C. Keys), Seattle - London 1981, σ. 67. V. Talai, "Mobilization and Diffuse Ethnic Organization: The London Armenian Community", *Urban Anthropology*, 13 (1984), σσ. 205 - 206.

90. «Η βάση της εθνικής ταξινόμησης (ethnic classification) φαίνεται ότι γενικά στηρίζεται πάνω στην έννοια πραγματικών πολιτιστικών διαφορών ανάμεσα σε ανθρώπους, που ζουν κοντά ο ένας στον άλλο». C. Keys, ό.π., σ. 7.

Επίσης, ο Cohen διαπραγματεύεται την εθνότητα ως μία κοινωνικοπολιτιστική μεταβλη-

ται και στον ημινομαδικό τρόπο ζωής, που δεν επέτρεφε να προσεγγίσει η κοινότητα την πόλη. Έτσι, η μεταπολεμική μόνιμη εγκατάσταση ήταν φυσικό να προκαλέσει την επιφυλακτικότητα απέναντι σε ένα χώρο με διαφορετικά πολιτισμικά γνωρίσματα, που απειλούσε τη συνοχή της ομάδας.

Τα βασικότερα σημεία, μέσω των οποίων εκφράστηκε η προσήλωση στην κοινότητα και η συνοχή της ως ομάδας, ήταν η εκτέλεση των κύριων οικονομικών και κοινωνικών λειτουργιών μέσα στα όρια της κοινότητας. Μια τέτοια λειτουργία είναι ο γάμος,⁹¹ όπου η προτίμηση έως και τα μέσα της δεκαετίας του '60, όπως αποδείχθηκε, ήταν δογματικά προσανατολισμένη στα όρια της κοινότητας. «Είχαμε προξενιές για τις κοπέλες μου σε ξένους. Δε θέλαμε. Το 'χα κατ'άρα από τον πατέρα μου και στις κοπέλες μου θα αφήσω κατ'άρα για τα 'γγόνια μου. Άλλο πράγμα ο Συρρακιώτης. Εφ' όσον μου 'πε ο πατέρας μου, δεν μπορούσα να κάνω τίποτε» (Ν.Κ.).

Η πατριαρχική δομή της οικογένειας και η παρουσία των γερόντων στο ίδιο σπίτι ήταν καθοριστικός παράγοντας για την επιμονή στην κοινότητα. Ο φόβος μπροστά στα διαφορετικά πολιτιστικά στοιχεία συσείρωνε περισσότερο την κοινότητα στα όριά της. Το κυριότερο πολιτιστικό στοιχείο, που ένωνε την κοινότητα και προκαλούσε το φόβο, όπως σημειώθηκε, ήταν η γλώσσα, τα βλάχικα, δεδομένου ότι οι γεροντότεροι στο σύνολό τους, ιδιαίτερα οι γυναίκες, ήταν αγράμματοι και δυσκολεύονταν να συνεννοηθούν αποκλειστικά στα ελληνικά.

Όταν λοιπόν στα τέλη της δεκαετίας του '60 και ιδίως στη δεκαετία του '70 τα παιδιά, που μπήκαν στην πόλη για να μάθουν τέχνη, παντρεύτηκαν με γνωριμιά «ξένη» και την έφεραν στο συρρακιώτικο σπίτι, η συνύπαρξή της με τα πεθερικά της και οι σχέσεις της με τα μέλη της κοινότητας, συγγενείς της οικογένειας ή απλώς γείτονες, προκάλεσαν τη σύγκρουση κοινότητας και «ξένης», που απειλούσε τη δομή της οικογένειας και το όλο πολιτισμικό σύστημα της κοινότητας. «Έμένα δε με δέχτηκαν οι Συρρακιώτες. Μιλούσαν βλάχικα μπροστά μου. Όταν παντρεύτηκα κι έρχονταν συγγενείς κι άλλοι επισκέπτες στο σπίτι, λέγανε μπροστά μου: πήρε ξένη. Η νύφη είναι ξένη. Δεν είναι δικιά μας. Μιλούσαν μέσα στο σπίτι βλάχικα. Να μιλάει ο πεθερός κι η πεθερά βλάχικα κι εγώ να μην καταλαβαίνω. Κι όταν έρχονταν συγγενείς ή γείτονι, το γύριζαν στα

τή. Βλ. A. Cohen, "Variables in Ethnicity", στο βιβλίο: Ethnic Change (εισαγωγή - επιμέλεια C. Keys), Seattle - London 1981, σ. 308.

91. «Ο γάμος εμπεριέχει και πραγματώνει όλες τις συνθήκες για τη θεσμοθετημένη αναπαραγωγή της κοινότητας». Βλ. Ν. Σκουτέρη - Διδασκάλου, «Η σημειοδοτική λειτουργία της «τελετουργίας» του γάμου. Για την ιδεολογική αναπαραγωγή των κατά φύλα κοινωνικών διακρίσεων», στο βιβλίο: Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα (4 μελετήματα), Αθήνα 1984, σ. 121. Για το γάμο ως στοιχείο ενοποιητικό βλ. V. Nitsiakos, ό.π., σσ. 143 - 144.

βλάχικα κι εγώ ένιωθα τότε ξένη πραγματικά. Νόμιζα πώς ήμουνα από άλλον πλανήτη. Μετά ήταν και οι συνήθειες. Πώς θα μιλήσεις, πώς θα φερθείς από τα πεθερικά, τον κουνιάδο και τους συγγενείς. Τα πρόσεχαν πολύ αυτά» (Κ.Α.). Τα προβλήματα αυτά έκαναν τους Συρρακιώτες να επιμένουν ώς και τα μέσα της δεκαετίας του '70 να αναζητούν σύντροφο για τα παιδιά τους μέσα στην κοινότητα. Ο φόβος απέναντι στο καινούργιο και η γνώση του χώρου της κοινότητας επέβαλαν την επιμονή αυτή, που ήταν εγγύηση για τη συνέχεια της δομής της οικογένειας. Βέβαια, η ανύψωση του βιοτικού επιπέδου με τα εισοδήματα από τα κηπευτικά και η εξοικείωση των αγοριών με τη ήθη της πόλης μέσα από τις παρέες, που έκαναν στην τέχνη, και τους γάμους με γνωριμία που ακολούθησαν, άμβλυναν την επιμονή και η «ξένη» ύψη έγινε αποδεκτή, παρά τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν, και την πικρία, που ενδόμυχα ένιωθαν, που δεν «έβαλαν στο χέρι βλάχα ύψη».

Άλλες λειτουργίες που εκτελούσαν στα πλαίσια της κοινότητας και φανερώνουν την προσήλωση σ' αυτήν, είναι η κουμπαριά και τα ψώνια της συρρακιώτικης οικογένειας. Ός και τα μέσα της δεκαετίας του '70 η κουμπαριά δεν διαπραγματευόταν. Ακολουθούσε τον παραδοσιακό ρυθμό της συρρακιώτικης οικογένειας, ένδειξη της απαρασάλευτης δομής της. Η κουμπαριά πήγαινε από γενιά σε γενιά⁹² και ήταν χρέος του νεότερου Συρρακιώτη και προς τους γονείς του, αλλά και προς την απροσδιόριστη ηθική τάξη - «δεν κάνει να σπάσεις τη σειρά», ήταν η φράση της κοινότητας. Έτσι, κάθε προσπάθεια των νεότερων, δασκάλων κυρίως, στη δεκαετία του '60 τουλάχιστον, να παρακάμψουν την οικογενειακή ιεραρχία και να διευρύνουν τις σχέσεις τους έξω από την κοινότητα προσέκρουσε στην άρνηση της πατριαρχικής οικογένειας, που επιθυμούσε τη συνέχεια του παραδοσιακού ρυθμού στις κοινωνικές σχέσεις. «Μία οικογένεια βάφτισε όλη την οικογένεια του πατέρα μου. Όταν τώρα ήρθε η ώρα να παντρευτώ, είπα να με στεφανώσει κάποιος φίλος. Δεν είναι καλό, είπε η μάνα μου. Προκειμένου να γίνει ντόρος και να φανώ πολύ προοδευτικός, κάλεσα το νουνό» (Γ. Τέφας).

Στην κοινότητα του Ελαιώνα η προτίμηση στο νουνό για το γάμο ήταν πολύ ισχυρή ως τελευταία. Συνήθως, τα αγόρια προτιμούν το νουνό τους να τους στεφανώσει. Μόνο μερικοί «μορφωμένοι» έσπασαν τη συνήθεια αυτή. Αλλά γενικότερα τα νέα ζευγάρια δίνουν τα παιδιά τους σε Βλάχους. Το πρώτο στον παραδοσιακό νουνό, που τους στεφάνωνε, και το δεύτερο πάλι σε Βλάχο, ο οποίος

92. «Καθώς η οικιακή ενότητα αποτελούσε κοινωνικοοικονομική συνεργατική ομάδα και ο αναπαραγωγικός της ρόλος δεν επηρεάστηκε από οικονομική διαφοροποίηση και κοινωνική κινητικότητα, η κουμπαριά αποτέλεσε μια συλλογική μορφή ανταλλαγής, που χρησιμοποιήθηκε από ομάδες μάλλον παρά από άτομα». V. Nitsiakos, ό.π., σ. 180.

όμως είναι προσωπική επιλογή. Πρόκειται για φίλο των παιδικών χρόνων κατά κανόνα και η κουμπαριά επισφραγίζει τη φιλία. «Με στεφάνωσε το παιδί του νουνού. Το παιδί μου το πρώτο το βάφτισε ο ίδιος και το δεύτερο φίλος Βλάχος. Είχα προτάσεις κι από ξένους γνωστούς από τη δουλειά. Προτίμησα το Βλάχο, γιατί ήταν φίλος από παλιά και Βλάχος».

Αλλά και στα φώνια ο Συρρακιώτης εξέφραζε την προσήλωσή του στην κοινότητα. Υπήρχαν βέβαια τα μπακάλικά μέσα στα γεωγραφικά όρια της κοινότητας, όπου ικανοποιούσε τις βασικές καταναλωτικές του ανάγκες. Για άλλα φώνια κατέβαινε στην πόλη, όπου κατευθυνόταν στα συρρακιώτικα μαγαζιά. Αυτά στην αρχή (δεκαετία του '50) ήταν μεγάλα μπακάλικά (του Νέσσερη, του Δούλη) και αργότερα άνοιξαν ραφτάδικα και άλλα. Για τους Συρρακιώτες του Ελαιώνα τα μαγαζιά αυτά, τα οποία στη μεγάλη πλειοψηφία τους ανήκαν στα παιδιά των τυροκόμων, ήταν σημεία του γεωγραφικού χώρου της κοινότητας και θεωρούσαν υποχρέωσή τους να τα χρησιμοποιήσουν είτε για να περάσουν την ώρα τους είτε για να φωνίσουν από εκεί. Αυτό κράτησε ως τα μέσα της δεκαετίας του '70 και οφείλεται στη δυνατότητα, που τους έδινε η κοινή καταγωγή, να αντιμετωπίσουν την ανέχεια, φωνίζοντας βερεσέ.

Όταν βελτιώθηκε το βιοτικό επίπεδο, άλλαξαν τα πράγματα. Οι νεότεροι και ιδίως οι υπάλληλοι και οι γυναίκες, αφότου ανέλαβαν να φωνίζουν, προτιμούν τα καταστήματα, όπου είναι συμφέρουσες οι τιμές. Όσον αφορά μάλιστα τα τρόφιμα, είναι κυρίαρχη η τάση να φωνίζουν από το super market λόγω καλύτερων τιμών. Οι νέοι όμως Συρρακιώτες εξακολουθούν να προτιμούν τα συρρακιώτικα μαγαζιά. Αυτό προέρχεται τώρα όχι μόνο από την αίσθηση της κοινής καταγωγής. Υπερέχει η επαγγελματική αλληλεγγύη και η υποστήριξη φίλων. Υπάρχουν αρκετοί επαγγελματίες και σε πολλά είδη, οπότε λειτουργεί το δίκτυο, που χρησιμοποιούσαν οι γονείς τους, αλλά απέκτησε διαφορετικό περιεχόμενο.

Η έκφραση ωστόσο της αίσθησης της κοινότητας απεικονίστηκε, κυριολεκτώντας στη χρήση της λέξης, στο πανηγύρι⁹³ της Αγίας Φανερωμένης, για

93. «Η συνεργασία και οι θεσμοί αμοιβαίας βοήθειας αποτελούν κάποια τυπικά παραδείγματα, με τα οποία εκδηλώνουν την αλληλεγγύη τους». V. Nitsiakos, *ό.π.*, σ. 37.

Για τη λειτουργία του πανηγυριού βλ. Βάλτερ Πούχνερ, *Θεωρία του Λαϊκού Θεάτρου: Κριτικές παρατηρήσεις στο γενετικό κώδικα της θεατρικής συμπεριφοράς του ανθρώπου*, Αθήνα 1985, σ. 119.

Ο Καμηλάκης σημειώνει επίσης τρεις δημοσιεύσεις για το ίδιο θέμα. Βλ. Π. Καμηλάκης, *Βιβλιογραφία της Ελληνικής Λαογραφίας των ετών 1921 - 1938. Συμπλήρωμα. Επετηρίς του Κέντρου Ερευνής Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών*, 25 (1977 - 80), Αθήνα 1983, σ. 582 και 585.

Βλ. εξάλλου Δ. Λουκάτος, *Από τα πανηγύρια της Κεφαλονιάς*, ΗΜΕ, 15 (1936), σσ. 381 - 389.

το οποίο μιλήσαμε παραπάνω. Ός τα τέλη της δεκαετίας του '70 ήταν ο χώρος, όπου οι Συρρακιώτες, στη φάση της εγκατάστασης και προσαρμογής, συγκεντρώνονταν το Πάσχα κυρίως, για να πάρουν μέρος σε μια διαδικασία πολυεπίπεδη. Καταρχήν, ήταν μοναδική ευκαιρία για την κοινότητα, διασκορπισμένη σ' όλο τον Ελαιώνα, να συναντηθεί, να ανακαλέσει μνήμες από το γενέθλιο τόπο, να επαναβεβαιώσει τους δεσμούς με τη συμμετοχή της στο χορό είτε ως χορευτής είτε ως θεατής. Ήταν για τους Συρρακιώτες ένα σημείο αναφοράς και ένα σταθερό σημείο συνάντησης, όπου τα μέλη της κοινότητας, πέρα από την ψυχαγωγία, ανανέωναν και υπογράμιζαν την ταυτότητά τους ως μελών της ομάδας.

Το προηγούμενο στοιχείο που μπορεί να θεωρηθεί και ως δεύτερη λειτουργία του πανηγυριού, αφορά κυρίως τα νεότερα μέλη, τα οποία δε γνώρισαν το χωριό ή το εγκατέλειψαν σε πολύ μικρή ηλικία. Έτσι, η οικογένεια συμμετείχε στο πανηγύρι με όλα τα μέλη της. Όσοι είχαν χρήματα έπιαναν τραπέζι κατά οικογένειες ή σόγια. Οι άλλοι παρακολουθούσαν όρθιοι. Δικαίωμα να χορέψουν είχαν όλοι κι έτσι δινόταν η ευκαιρία στους νέους να πάρουν μέρος σε μια διαδικασία, που τηρούσε το τυπικό του χωριού (χορός σε διπλή σειρά, χωριστά για τους άντρες και για τις γυναίκες). Έτσι, τα νεότερα μέλη της κοινότητας υποβάλλονταν, μέσω της απλής συμμετοχής τους, σε «μύηση» στην έννοια της κοινότητας, αφού στο χώρο του πανηγυριού συγκεντρωνόταν όλη η κοινότητα.⁹⁴

Παράλληλα, η συμμετοχή των νέων εξασφάλιζε και την τρίτη λειτουργία στο πανηγύρι. Η συμμετοχή των νέων, αγοριών και κοριτσιών, στο χορό ήταν ένας τρόπος, ώστε να δουν οι ενδιαφερόμενες οικογένειες αυτούς, που ήταν σε ηλικία γάμου, και να ενεργοποιήσουν την προξενιά, όπως έχει αναλυθεί.

Για τους Συρρακιώτες λοιπόν το πανηγύρι ήταν η συμπύκνωση της ουσίας της κοινότητας τόσο στο γεωγραφικό της προσδιορισμό όσο και στις λειτουργίες της. Ο πληροφορητής Ηλίας Τέφας, που συμμετείχε και ως οργανωτής του πανηγυριού, αφηγείται τις εμπειρίες του: «Το πανηγύρι της Φανερωμένης ήταν πολύ σημαντικό. Οι Πρεβεζάνοι Βλάχοι είχαν καθιερώσει ένα πανηγύρι στη Φανερωμένη. Ήταν πανηγύρι γνωριμίας, συνοικεσίων και νυφοπάζαρο. Έδινε ζωντάνια, εκτός από τους Συρρακιώτες, και στους Πρεβεζάνους, γιατί βρισκανε ένα ξέσπασμα. Βγαίνανε κατά εκατοντάδες. Ποδαρόδρομο, με παϊτόνια, ταξί. Έπαιρνε τέτοια έκταση, που έλεγες να μην ξημερώσει. Οι Πρεβεζάνοι δε χό-

94. Ο DeVos θεωρεί τις ιεροτελεστίες ως κοινωνικές μορφές μέσω των οποίων πραγματοποιείται η μεταβίβαση της εθνικής ταυτότητας (ethnic identity), καθώς εκεί παρατηρείται έντονη συναισθηματική έξαρση. Βλ. G. DeVos, *Ethnic Identity: Cultural Identities and Change*, Palo Alto, Calif. 1975, σ. 25.

ρευαν. Πολύ σπάνια και αργότερα. Δεν μπορούσαν κατ' αρχήν να ταιριάσουν. Μπαίνανε, άμα είχανε κανένα κουμπάρο ή γνωριμία. Αν τύχαινε η κοπέλα η δικιά μου να χορέφει με έναν άγνωστο Πρεβεζάνο, θα παρεξηγιότανε η κοπέλα και γι' αυτό θα σηκωνότανε να φύγει».

Το πανηγύρι εξυπηρετούσε αυτές τις λειτουργίες ως τα τέλη περίπου της δεκαετίας του '60. Μεταγενέστερα, άρχισαν οι Συρρακιώτες να επισκέπτονται το ίδιο το Συρράκο. Ο δρόμος καλύτερεψε και απέκτησαν και αυτοί ιδιωτικά αυτοκίνητα. Σε συνδυασμό με την τάση να μην ικανοποιούνται, παντρεύοντας τις κοπέλες στην Πρέβεζα, και την εκ νέου ενεργοποίηση του πανηγυριού του Δεκαπενταύγουστου στο Συρράκο άρχισαν, όσοι είχαν κοπέλες για παντρεία και ήθελαν εποπτεία της ευρύτερης κοινότητας (Γιάννενα, Άρτα, Φιλιππιάδα), να επισκέπτονται το χωριό κι έτσι εξασθένησε το πανηγύρι της Φανερωμένης.

Κάποιες προσπάθειες που έγιναν, ώστε να αναβιώσει το πανηγύρι στον καινούργιο χώρο, στην εκκλησία της Αγίας Ειρήνης, που αντικατέστησε τη Φανερωμένη, απέτυχαν. Η κοινότητα είχε ανοιχθεί στον περιβάλλοντα χώρο και οι βασικές λειτουργίες, που εξυπηρετούσε στη φάση της εγκατάστασης, διοχετεύθηκαν σε άλλα δίκτυα. Αυτή την αποτυχημένη προσπάθεια περιγράφει μελαγχολικά τοπική εφημερίδα: «Η βλάχικη γιορτή έγινε στον χώρο της εκκλησίας της Αγίας Ειρήνης. Πέρασε πολύς κόσμος και συνεόρτασε μαζί τους (...). Η γραφικότητα της παλιάς γιορτής, όταν γινόταν στην Αγία Φανερωμένη, έλειψε. Δεν ξέρουμε τι ήταν αυτό που έδινε κάτι το ξεχωριστό σ' εκείνη την παλιά γιορτή. Το θαυμάσιο περιβάλλον ή μήπως οι βλάχικες στολές που φορούσαν οι νέοι και οι νέες».⁹⁵

Από την αρχή λοιπόν της δεκαετίας του '70 είχε αρχίσει, όπως αναλύθηκε, να αμβλύνεται η έννοια «δικός μας». Είχε αποκτήσει ελαστικότητα και δε σήμαινε απόλυτη προσήλωση στην κοινότητα. Η συρρακιώτικη κοινωνία του Ελαιώνα συνυφαινόταν με το περιβάλλον της με πολλούς τρόπους (γάμους, κουμπαριές, επαγγελματικές σχέσεις), έτσι που απέβαλε την παλιότερη ομαδοκεντρική λειτουργία της.

Παρόλα αυτά, στο ξεκίνημα της δεκαετίας του '70, εμφανίζονται κινήσεις, που φαίνεται ότι έχουν ομαδοκεντρικό χαρακτήρα και σκοπεύουν να ανανεώσουν την προσήλωση στην κοινότητα. Μια τέτοια κίνηση είναι η ίδρυση του Συνδέσμου Συρρακιωτών Πρέβεζας, που ξεκίνησε ως τμήμα του Συνδέσμου Κοινότητος Συρράκου (1970). Σκοπό είχε να μπορέσουν «οι εκείσε συμπατριώτες να εκφράσουν έργοις τα φλογερά αυτών πατριωτικά αισθήματα προς το Συρ-

95. Ανώνυμος, «Πασχαλιάτικη βλάχικη γιορτή», εφ. Τοπική Φωνή, Μάιος 1976 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 549, σ. 1.

ράκον».⁹⁶ Λίγο αργότερα ανεξαρτητοποιείται το τμήμα και γίνεται αυτόνομος σύνδεσμος με δύο κύριους προσανατολισμούς: α. Την προσφορά κάθε μορφής βοήθειας στους πατριώτες, που κατοικούσαν στο νομό Πρέβεζας και β. Τη φροντίδα για την οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη του Συρράκου.⁹⁷

Η ίδρυση του Συνδέσμου Συρρακιωτών Πρέβεζας ήταν μια ενέργεια καθαρά αστικού χαρακτήρα. Εντάσσεται στις ανάλογες ενέργειες, που εκδηλώθηκαν στα αστικά κέντρα από τη δεκαετία του '70 κι ύστερα, με τη δημιουργία εθνοτοπικών συλλόγων από τους μετανάστες της υπαίθρου και την κίνηση του φολκλορισμού.⁹⁸ Ξεκινούσε από την κατανόηση ότι η κοινότητα αποτελούσε οργανικό κομμάτι της πόλης και διεκδικούσε από αυτήν λειτουργίες, που θα την αναδείκνυαν σε μια αυτόνομη γειτονιά αστικού κέντρου. Έτσι, ο σύνδεσμος διεκδικούσε το χτίσιμο καινούργιας και μεγάλης εκκλησίας,⁹⁹ την εκπόνηση και εφαρμογή σχεδίου πόλης,¹⁰⁰ την ονοματοδοσία ανωνύμων οδών της περιοχής,¹⁰¹ την εξυπηρέτηση από δημόσιους οργανισμούς (Ο.Τ.Ε., Δ.Ε.Η),¹⁰² την εύρυθμη λει-

96. Πράξη Γενικής Συνέλευσης Συνδέσμου Κοινότητας Συρράκου, 1 (8.2.1970).

97. Καταστατικόν Συνδέσμου Κοινότητας Συρράκου, έτος 1970, άρθρον 3.

98. Για τη λειτουργία των πολιτιστικών συλλόγων βλ. Μ. Μερακλής, «Πολιτιστικά», *Επιστημονική Σκέψη*, 8 (1982), σσ. 18 - 24. Η. Vermeulen, *ό.π.*, σ. 125. V. Takai, *ό.π.*, σσ. 197 - 216.

99. Έγγραφο της ερανικής επιτροπής Ιερού Ναού Αγίας Ειρήνης Πρεβέζης με αριθ. πρωτ. 6 (10.10.72).

100. «Λαμβάνομεν την τιμήν ν' αναφέρωμεν ημίν ότι ο καθ' ημάς Σύνδεσμος εκπροσωπεί περί τας 400 οικογενείας Συρρακιωτών, διαμενούσας, ως επί το πλείστον, εκτός σχεδίου πόλεως, εις ιδιόκτητα οικόπεδα ή αγροκτήματα από 30ετίας και πλέον.

Αι συνθήκαι διαβιώσεως των εν λόγω οικογενειών είναι σχεδόν πρωτόγονοι, κυρίως από απόψεως κατοικίας, λόγω μη εγκρίσεως εισέτι του σχεδίου επεκτάσεως πόλεως, δεδομένου ότι αι πλείστοι των οικογενειών τούτων είναι μικράς εισοδηματικής στάθμης και ως εκ τούτου κέκττηνται μικράς ιδιοκτησίας, μη δυναμένας να υπαχθώσιν εις τας περί δομήσεως εκτός σχεδίου πόλεως διατάξεις (...). Έγγραφο του Συνδέσμου Συρρακιωτών Ν. Πρεβέζης προς το «Υπουργείον Δημοσίων Έργων», αριθ. πρωτ. 12 (18.5.75).

101. «Επειδή η εξυπηρέτησις των Συρρακιωτών και υπολοίπων κατοίκων Ελαιώνας είναι ανύπαρκτος σχεδόν όσον αφορά την αλληλογραφία και επειδή δια την εξυπηρέτησίν των αναγκαία και άμεσος είναι η ονοματοδοσία των κυριωτέρων οδών του Ελαιώνας, παρακαλούμεν όπως δεχθήτε και εγκρίνετε την αίτησίν μας δια την ονοματοθεσίαν δι' ονομάτων γνωστών ανά το Πανελλήνιον προσωπικότητων του Συρράκου». Αίτησις: α. Συνδέσμου Συρρακιωτών Πρέβεζας. β. του Αγροτικού Συλλόγου Συρρακιωτών Πρεβέζης Ενώπιον του Δημοτικού Συμβουλίου Πρεβέζης (χ.χ.). Βλ. Β. Αυδίκος, «Η αποτύπωση των ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων στην ονοματοθεσία των οδών της Πρέβεζας», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 23 (1990), σσ. 49 - 70.

102. Έγγραφο του «Συνδέσμου Συρρακιωτών Νομού Πρέβεζας» προς τον Ο.Τ.Ε. αριθ. πρωτ. 10 (23.2.78) για την εγκατάσταση κερματοδέκτη στον Ελαιώνα.

τουργία του δημοτικού σχολείου. Μπορούμε να πούμε ότι ο σύνδεσμος λειτουργούσε αρχικά ως διαμεσολαβητής της κοινότητας απέναντι στην πόλη στη φάση, που η κοινότητα άρχιζε να ανακαλύπτει την πόλη.

Παράλληλα, με την ατόνηση του πανηγυριού της Φανερωμένης και τη χαλάρωση της ομαδοκεντρικής λειτουργίας της κοινότητας, ο σύνδεσμος ανέλαβε και το ρόλο του «μύστη» στις αξίες και γενικότερα τον πολιτισμό της κοινότητας. Η συρρακιώτικη οικογένεια με την είσοδο «ξένων» γυναικών δεν μπορούσε να ανταποκριθεί με επάρκεια σ' αυτό το ρόλο κι έτσι ο σύνδεσμος επωμίστηκε κι αυτό το καθήκον. Σ' αυτό ανταποκρινόταν με τη σύσταση του χορευτικού,¹⁰³ όπου οι νεότεροι μάθαιναν παραδοσιακούς χορούς και μέσω του οποίου η κοινότητα εκφραζόταν ως ομάδα στον περιβάλλοντα χώρο.

Άλλος τρόπος με τον οποίο ο σύνδεσμος εκπλήρωνε το ρόλο του αυτό, ήταν η διοργάνωση πανηγυριών. Τα υπαίθρια πανηγύρια στο χώρο της εκκλησίας εγκαταλείφθηκαν. Προτιμούσαν χώρους κλειστούς¹⁰⁴ μέσα στην πόλη, ό-

103. Για τη λειτουργία του χορευτικού βλ. Μ. Μερακλής, «Πολιτιστικά», ό.π., σ. 21. V. Nitsiakos, ό.π., σ. 38.

104. V. Nitsiakos, ό.π.

που χόρευαν παραδοσιακά. Ήταν μια ευκαιρία, για τους μεγαλύτερους να αναβιώσουν ένα τρόπο ζωής και για τους νεότερους να μυηθούν στη συμπεριφορά της κοινότητας, με τις οποιεσδήποτε βέβαια μεταβολές είχε υποστεί στα πλαίσια της πόλης.

Μια άλλη εξάλλου δραστηριότητα του συνδέσμου ήταν το ενδιαφέρον για το Συρράκο,¹⁰⁵ που κι αυτό εντάσσεται στη στροφή, που σημειώθηκε από τη δεκαετία του '70 κι ύστερα, προς τους αγροτικούς χώρους καταγωγής από τους εσωτερικούς μετανάστες. Το ενδιαφέρον αυτό εκδηλώθηκε με προσπάθειες για τη βελτίωση των συνθηκών μετάβασης και διαμονής στο Συρράκο κατά τους καλοκαιρινούς μήνες και ιδίως στη γιορτή του Δεκαπενταύγουστου. Αυτό συνδέεται με τη διεύρυνση των σημείων της κοινότητας στη στρατηγική, που είχε για το γάμο, η συρρακιώτικη οικογένεια.

8. 2. Η σχέση της κοινότητας με την πόλη: η αντίθεση και...

Όπως αναλύθηκε παραπάνω, στους Συρρακιώτες του Ελαιώνα ήταν έντονη η αίσθηση της κοινότητας και κρατήθηκε κλειστή ως και τα μέσα της δεκαετίας του '60. Οι σχέσεις με την πόλη σ' αυτή την περίοδο και ιδίως τη δεκαετία του '50 περιορίζονταν στα «χοντρά» ψώνια, την αναζήτηση μεροκάματου και μάστορα για την εκμάθηση τέχνης από τα παιδιά.

Το πρόβλημα των σχέσεων με την πόλη βάρυνε περισσότερο την ομάδα, που λειτουργούσε κλειστά. Πρέπει όμως να επισημάνουμε και τις ευθύνες της πόλης για τη σαφή οριοθέτηση,¹⁰⁶ που υπήρχε για 20 χρόνια περίπου μετά το τέλος του Δευτέρου παγκόσμιου πολέμου. Η ευθύνη της πόλης, των εκπροσώπων της κρατικής μηχανής κυριολεκτώντας, συνδέεται με τις πολιτικές αντιλήψεις της ομάδας, που έρχονταν σε αντίθεση με τις κρατούσες πολιτικές μεταπολεμι-

105. «Δεν παραλείπομεν να γνωρίσωμεν υμίν ότι μέσω της ίδιας Ομοσπονδίας δυνάμεθα, βοηθούντες και συμπληρούντες την κρατικήν μέριμναν, να προωθήσωμεν και προαγάγωμεν ζητήματα της ιδιαιτέρας ημών πατρίδος, ιδιαιτέρως το ζωτικόν πρόβλημα του αυτοκινητοδρόμου». Έγγραφο του «Συνδέσμου Κοινότητος Συρράκου (παράρτημα Πρεβέζης)» προς τον Σύνδεσμο Κοινότητος Συρράκου Ιωαννίνων, αριθ. πρωτ. 4 (28.9.70).

106. Ο Kremensek παρατηρεί ότι η Zelena Jama αντιπροσώπευε το τέλος της πόλης, όπου ένας διαφορετικός κόσμος άρχιζε. Αυτό οφειλόταν, κατά τη γνώμη του, στα πολιτιστικά χαρακτηριστικά της Zelena Jama (κλειστή κοινωνία, διαφορετικό φαγητό, συγκεκριμένες δουλειές, πρόελευση), αλλά και στην πόλη, που είχε αυτή την αίσθηση και το έδειχνε. S. Kremensek, ό.π., σ. 284.

κές συνθήκες. Ο πληροφορητής Πέτρος Φώτης αναφέρει για την αντιμετώπιση, που είχαν οι Συρρακιώτες του Ελαιώνα από τις αρχές της πόλης: «Δεν είχα 10 μέρες, που είχα έρθει από γεροσοφούλης και κατέβηκα κάτω και ανταμώθηκα με καμιά δεκαριά κυνηγούς. Πήγα στην αστυνομία να βγάλω άδεια. Πάω εκεί, χτυπάω την πόρτα και μπαίνω μέσα στο διοικητή

— Τι θέλεις;

— Να, μια άδεια θέλω.

— Από πού είσαι;

— Από το Συρράκο.

— Από το Συρράκο και θα σου δώσω άδεια;

— Γιατί, κυρ διοικητά;

— Είστε όλοι κομμουνιστές.

— Τώρα θα γίνω εγώ κομμουνιστής; Μόλις απολύθηκα από το στρατό. Εγώ πο-
λέμαγα εγώ.

— Φέρε το απολυτήριο. Δε σε πιστεύω. Αφού είσαι Συρρακιώτης, δε σου έχω εμπιστοσύνη». Οι πολιτικές πεποιθήσεις των Συρρακιωτών τους δημιουργούσαν προβλήματα, όταν στρέφονταν προς την πόλη και διεκδικούσαν θέση εργασίας ή άλλης μορφής εξυπηρέτηση από τη διοίκηση.

Ένα άλλο στοιχείο, που κρατούσε μακριά τους Συρρακιώτες από την πόλη, ήταν η εμφανής πολιτιστική διαφοροποίηση της κοινότητας από εκείνη της πόλης. Τα κυριότερα σημεία αυτής της απόκλισης ήταν η γλώσσα, ο προσδιορισμός Βλάχος και το ντύσιμο. Το πρώτο ήταν και το πιο καθοριστικό. Τα βλάχικα, στη φάση της εγκατάστασης, ήταν το κύριο εργαλείο επικοινωνίας ανάμεσα στα μέλη της ομάδας, όπου κι αν συναντιόνταν. Η κατάσταση αυτή όμως ήταν σημείο, που τους ξεχώριζε αμέσως από τους υπόλοιπους. Η αίσθηση της κοινότητας τους συνόδευε παντού και η χρήση της γλώσσας, κάτω από οποιασδήποτε συνθήκες, υποδήλωνε και την αίσθηση ότι αποτελούσαν ξεχωριστό κομμάτι του πληθυσμού και τη διάθεσή τους να διατηρήσουν το καθεστώς αυτό. Για τις γυναίκες βέβαια προερχόταν κι από αντικειμενική αδυναμία να χρησιμοποιήσουν τα ελληνικά, αφού οι περισσότερες δεν είχαν πάει στο σχολείο.

Η κατάσταση αυτή προκαλούσε τη δυσφορία των κατοίκων της πόλης, οι οποίοι αποκαλούσαν «μογγόλους» τους Συρρακιώτες, επειδή δεν καταλάβαιναν τη γλώσσα. Τα πράγματα όμως άρχισαν να μεταβάλλονται, όταν τα παιδιά των τυροκόμων μπήκαν στην αγορά να μάθουν τέχνη. Η χρήση των ελληνικών ήταν στοιχειώδης, όταν έρχονταν για πρώτη φορά σε επαφή, σε ηλικία 6 ετών, στο δημοτικό. Η συρρακιώτικη οικογένεια χρησιμοποιούσε μόνο τα βλάχικα. Αλλά και μετά τη φοίτηση στο δημοτικό η κατάσταση δεν άλλαζε σημαντικά, αφού συνέχιζαν μέσα στην οικογένεια να χρησιμοποιούν τα βλάχικα.

Έτσι, τα Συρρακιωτόπουλα που πήγαν να μάθουν τέχνη, συνάντησαν μεγάλα προβλήματα. Αγνοούσαν τη σημασία βασικών λέξεων και πολλές φορές

αυτό γινόταν αφορμή για σκώμματα από τους κατοίκους της πόλης. «Όταν πήγα για δουλειά, δεν τα 'θελα τα βλάχικα. Με κορόιδευαν οι Πρεβεζάνοι. Θυμάμαι ότι πήγα να αγοράσω ένα κορδονέτο από τον Αφεντουλίδη και δεν ήξερα να το πω. Το 'πα μισοβλάχικα μισοελληνικά κι έσκασαν όλοι στα γέλια. Ρεζίλιούτηκα. Παρακαλούσα να ανοίξει η γη να με καταπιεί» (Ν. Ψόχιος).

Η πίεση της αγοράς πάνω στα νεαρά μέλη της κοινότητας ήταν έντονη και αποτελεσματική.¹⁰⁷ Γι' αυτούς μετρούσε περισσότερο η επικοινωνία με τους πελάτες του μαγαζιού και η δυνατότητα απόκτησης φιλίας από τη διαίωνιση της κατάστασης, που κληρονόμησαν. Βρέθηκαν ανάμεσα σε «μυλόπετρες», αλλά προτίμησαν τα ελληνικά. Από τη μια είχαν την πίεση της αγοράς και τη διαφοροποίησή τους με την επιμονή στα βλάχικα, που θα τους προκαλούσε προσκόμματα στην ένταξη σε φιλικές ομάδες. Από την άλλη ήταν η κοινότητα και η οικογένεια, που θεωρούσε μοντερνισμό τη χρήση των ελληνικών στο σπίτι και τάση απάρνησης της ομάδας. «Εμείς σε στείλαμε να μάθεις τέχνη και όχι να μάθεις ξουρέξια».¹⁰⁸

Εκτός από την αγορά και τα παιδιά, που μάθαιναν τέχνη, πίεση για τον περιορισμό της γλώσσας άσκησε και το σχολείο από τη δεκαετία του '60 κι ύστερα, όταν οι Συρρακιώτες ενδιαφέρθηκαν και για τη μόρφωση των παιδιών τους. Αυτή η πίεση ασκήθηκε άμεσα από τους δασκάλους αλλά και από συγγενείς ή γείτονες, που είχαν ήδη αντιμετωπίσει την κατάσταση ή ήταν εγγράμματοι. Οι νεότεροι είχαν και το προσωπικό τους παράδειγμα.

Έτσι, η ανάπτυξη δειλών αλλά προοδευτικά εξελισσόμενων σχέσεων με την πόλη ανάγκασε τους Συρρακιώτες να περιορίσουν τα βλάχικα, που έπαυαν να είναι η μητρική γλώσσα για την κοινότητα στην ενδοκοινοτική επικοινωνία. Χρησιμοποιείται μόνο σε ιδιωτικούς χώρους και όταν συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις. Είναι η γλώσσα των παλιότερων γενιών. Μέσα στην οικογένεια παρατηρείται μια συγκεχυμένη κατάσταση. Η βασική γλώσσα είναι τα ελληνικά από τη δεκαετία του '70 κι ύστερα, όταν τουλάχιστον είναι μπροστά τα εγγόνια και υπάρχουν νύφες ή γαμπροί ξένοι. «Εγώ με το γέροντα μιλάω βλάχικα και με μαλώνει η κόρη μου. Άμα έχεις ξένο άνθρωπο, πρέπει να φυλάγεται» (Β.Γ.). Τα βλάχικα χρησιμοποιούνται ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά τους και στις νεότερες γενιές αυτό συμβαίνει μονόπλευρα. Μιλάνε δηλαδή βλάχικα οι γονείς και τα παιδιά, μολοντί τα ξέρουν, απαντούν στα ελληνικά, επειδή έχουν συνηθίσει.

107. «Δυναμικοί λοιπόν, φορείς του αστικού προτύπου κατανάλωσης οι νέοι». Βλ. Β. Καραποστόλης, ό.π., σ. 115.

108. Απάντηση γονέων προς το παιδί τους, που χρησιμοποιούσε τα ελληνικά στο σπίτι, αλλά και άλλους τρόπους συμπεριφοράς.

Στο δημόσιο χώρο κυριαρχεί η χρήση των ελληνικών. Δεν υπάρχει η έντονη τάση για διάκριση. Τα νεότερα μέλη θεωρούν ότι αποτελούν τμήμα του πληθυσμού της πόλης, που έχουν συγκεκριμένη προέλευση. Έτσι, οι επαγγελματίες απευθύνονται σ' όλο το κοινό της πόλης και χρησιμοποιούν τα ελληνικά σε κάθε συναλλαγή. Μόνο όταν μπαίνει στο μαγαζί του Συρρακιώτη κάποιος πατριώτης, που θα τον χαιρετίσει στα βλάχικα, θα τον αντιχαιρετήσει με τον ίδιο τρόπο, για να συνεχίσει οποιασδήποτε συζήτηση στα ελληνικά. Η επιμονή στα βλάχικα θεωρείται ως περιφρόνηση προς τους άλλους πελάτες.

Στα καφενεία συνήθως χρησιμοποιούνται τα ελληνικά. Μόνο σ' ένα, του Κατωγιάννη, μιλάνε βλάχικα, αφού εκεί συχνάζουν οι παλιότεροι. Στα άλλα κυριαρχούν τα ελληνικά. Ακόμη κι όταν είναι αμιγώς βλάχικη η παρέα, δεν μπορούν να αναπτύξουν συζήτηση πλούσια ή δύσκολη (πολιτική και επαγγελματική), καθώς το βλάχικο λεξιλόγιο δε διευκολύνει. Στο καφενείο καταφεύγουν στα βλάχικα, όταν θέλουν να κρύψουν κάτι και συνεννοούνται με μία βλάχικη λέξη. Επίσης, όταν θέλουν να αστευθούν, χρησιμοποιούν μερικές χαρακτηριστικές λέξεις και εκφράσεις, αποδίδοντας μίαν ατμόσφαιρα, που είναι δύσκολο να αποδοθεί στα ελληνικά.¹⁰⁹

Εξαιρέση στη χρήση των βλάχικων στο δημόσιο χώρο αποτελεί ο δρόμος, όταν συναντιούνται άτομα γνωστά και της γενιάς, που πραγματοποίησε την εγκατάσταση. Προϋπόθεση βέβαια και σ' αυτή την περίπτωση είναι να γνωρίζουν οι συναντώμενοι ότι ο συνομιλητής δέχεται να μιλήσει στα βλάχικα. Αυτό είναι κανόνας στις μεγαλύτερες γυναίκες, ενώ οι άντρες χρησιμοποιούν περισσότερο τα ελληνικά.

Σημείο διαφοροποίησης από την πόλη ήταν βέβαια και το ντύσιμο. Οι Συρρακιώτες φορούσαν μάλλινα ρούχα στα παιδιά τους. Αυτό έγινε αφορμή να αντιμετωπίσουν πολλά προβλήματα, όταν πήγαν στην τέχνη ή στο γυμνάσιο. «Εγώ ως το '59 κατέβαινα με τα πόδια στη δουλειά. Έπαιρνα και την κάπα μαζί μου. Με πείραζε, αλλά τι να 'κανα. Οι άλλοι καρφάδες με πείραζαν και μου 'ρχονταν να σκάσω» (Β.Κ.). Το ίδιο γίνονταν και με τα παιδιά, που φοιτούσαν στο γυμνάσιο. Τα «τσουρέπια με τη βουβέτα που λυνόταν και την πάταγαν τα γυφτόπουλα» (Γ.Γ.), το μάλλινο παντελόνι, το μάλλινο σακούλι, που χρησιμοποιούσαν για μαθητική τσάντα, προκαλούσαν το χλευασμό από τους συμμαθητές των Συρρακιωτόπουλων και έκαναν ακόμη δυσκολότερη την προσπάθεια να προσεγγίσουν την πόλη.

Ένα τρίτο στοιχείο διαφοροποίησης, που συνδηλώνει και τα δύο προη-

109. Η χρήση της δεύτερης γλώσσας ως τρόπου απόκρυψης ή χιούμορ είναι διαδεδομένη. Βλ. Α. Τσιτσιπής, «Η εθνογραφία της γλώσσας», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 50 (1983), σ. 8.

Εικ. 60. Το καφενείο του Σαούγκου που λειτούργησε ως ενοποιητικό στοιχείο της ομάδας (φωτογραφία Βαγγέλη Κογιαντή.).

γούμενα, ήταν η λέξη Βλάχος,¹¹⁰ που χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι της πόλης, για να αποδώσουν κάποια μειωτικά χαρακτηριστικά. Η λέξη Βλάχος είχε πολιτισμική και κοινωνική διάσταση. Μ' αυτήν ο κάτοικος της πόλης εννοούσε όχι ένα βλαχόφωνο, αλλά ένα άτομο κατώτερο. «Παλιά με πείραζε, που με φώναζαν Βλάχο. Πάαινες πίσω από μία κοπέλα σαν παιδί, την πείραζες και σου πέταγε. Α, μωρέ Βλάχο. Σε δηλητηρίαζε. Το Βλάχος είναι χοντρή λέξη. Το Βλάχος ότι είσαι στουρνάρι, όχι ότι δεν καταλαβαίνεις αλλά δεν είναι η ζωή σου σε εξέλιξη. Ακόμα και σήμερα θα σου πετάξει τη λέξη Βλάχος σα βρισιά, ότι τάχα είσαι κατώτερος. Παλιά με περόνιαζε η λέξη, γιατί με ξεχώριζε κι εγώ δεν το 'θελα» (Κ.Π.). Στον τρόπο, που χρησιμοποιείται πιο πάνω η λέξη, ενυπάρχουν και η εθνολογική και η κοινωνιολογική διάσταση. Από την πρώτη με τα αναγνωριστικά σημεία της (γλώσσα, ντύσιμο) μεταβαίνουμε στη δεύτερη, που τελικά κυριαρχεί.

110. Για την ετυμολογία της λέξης βλ. A. Wace - M. Thompson, ό.π., σ. 3. Ν. Κατσάνης, «Εισαγωγή», στο βιβλίο: A. Wace - M. Thompson, ό.π., σ. 10

Ενδιαφέρουσα είναι όμως και η κοινωνική διάσταση της λέξης, που προσδιορίζει στην περίπτωση αυτή άτομα προερχόμενα «από τις καλύβες», από ένα χώρο, όπου κατοικούσαν άτομα κατώτερων κοινωνικών τάξεων.¹¹¹ «Η λέξη Βλάχος χτυπάει ακόμα στα αυτιά μου. Δεν μπορείς να φαντασθείς πόσο κόμπλεξ ένοιωθα, όταν προσπαθούσα να κρύψω την κάπα στο τζαμί και να 'χεις λαστιχένια παπούτσια. Φοβερή η προσαρμογή. Λεξιλόγιο δεν είχαμε. Είχαμε αδυναμία στην έκθεση. Δεν τα κατάφερα και τόσο καλά. Μου έλεγε ο φιλόλογος: 'Ει, καημένη, από τις καλύβες είσαι συ. Τι έκθεση να γράφεις. Φοβερές ταξικές διαφορές. Εμάς μας βλέπαν σαν περισσεύματα. Πηγαίναμε στον Άγιο Θωμά εκδρομή με το σχολείο και σε μας ποτέ δεν ήρθε ένας καθηγητής να φάει μαζί μας» (Χ. Τέφας).

Σ' αυτά πρέπει να προσθέσουμε και την ανταγωνιστικότητα ως στοιχείο αντίθεσης ανάμεσα στην κοινότητα και τα κατώτερα στρώματα. Οι Συρρακιώτες αποτελούσαν πλεονάζον εργατικό δυναμικό, που δημιουργούσε προβλήματα στους ντόπιους εργάτες. Ήταν πειθαρχικοί στα αφεντικά και αδιαμαρτύρητα δούλευαν περισσότερες ώρες, αφού η οικονομική και κοινωνική κατάστασή τους ήταν απερίγραπτη. Έτσι, και με δεδομένο τον τρόπο, που τους αντιμετώπιζε η διοίκηση λόγω των πολιτικών τους φρονημάτων, ήταν φυσικό να προσφέρονται ως φτηνό εργατικό δυναμικό, γεγονός που δημιουργούσε προβλήματα στα κατώτερα στρώματα της πόλης. Έτσι, έχουμε το παράδοξο φαινόμενο να διαφοροποιούνται με τη χρήση της λέξης Βλάχος άτομα, τα οποία ανήκαν στην ίδια κοινωνική τάξη. Το γεγονός ότι διέφεραν πολιτιστικά, ήταν ικανό να τους προσδώσει την αίσθηση της ανωτερότητας. Το γεγονός ότι αυτοί κοιμόνταν σε «κεραμίδι» και όχι σε καλύβα και φορούσαν ευρωπαϊκά ρούχα, κι ας ήταν μπαλωμένα, τους έδινε την εντύπωση ότι υπήρχε διαφορά ανάμεσά τους, την οποία εξέφραζαν με τη λέξη Βλάχος.

8. 3. ...Διείσδυση

Η αντίθεση με την πόλη είχε τις αιτίες της και στην ομαδοκεντρικότητα της κοινότητας αλλά ήταν προϊόν και της γενικότερης αντίθεσης και διχοτόμου ανάμεσα στην ύπαιθρο και την πόλη, που υπήρχε πριν από το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στην Ελλάδα σ' όλα τα επίπεδα.

Παράλληλα όμως με την υφιστάμενη αντίθεση, είχε αρχίσει να εκδηλώ-

111. Για τη διαφορά ανάμεσα στην εθνολογική και κοινωνιολογική έννοια της λέξης Βλάχος βλέπε: Α. Χατζημιχάλη, ό.π., σ. νς. Β. Νιτσιάκος, «Ορεινές κτηνοτροφικές μειονότητες», ό.π., σ. 27.

νεται μια τάση σύγκλισης ανάμεσα στην ομάδα και στην πόλη. Αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί περισσότερο διείσδυση των μελών της κοινότητας στην πόλη, προκειμένου να ικανοποιήσουν βασικές τους ανάγκες. Βέβαια, και η πόλη, όταν αντιλήφθηκε, ότι η κοινότητα θα μπορούσε να ανταποκριθεί σε μερικές ανάγκες της, ανοίχθηκε προς αυτή.

Τα κυριότερα δίκτυα, μέσω των οποίων επιχειρήθηκε η διείσδυση στην πόλη, ήταν: α. Η τέχνη, το όραμα της συρρακιώτικης οικογένειας για τον τρόπο αποκατάστασης του «παιδιού», η σφοδρή επιθυμία για το «κεραμίδι». Έτσι, από πολύ νωρίς ενδιαφέρθηκαν οι τυροκόμοι Συρρακιώτες του Ελαιώνα να αναζητούν μαγαζιά, για να μάθουν τα παιδιά τους τέχνη. Προς αυτή την κατεύθυνση επωφελήθηκαν, όπως έχει αναλυθεί, από τους Συρρακιώτες και Πρεβεζάνους, που τους ήξεραν ως εμπόρους τυροκομικών ειδών, είτε από τις γυναίκες, που πουλούσαν διάφορα πράγματα στα σπιτιά τους. Το κυριότερο όμως προσόν για να γίνουν αποδεκτά στην πόλη ήταν η εργατικότητα και η τιμιότητα, που διέκρινε τα Συρρακιωτόπουλα.

Έτσι, οι επαγγελματίες της Πρέβεζας αποδέχονταν, χωρίς αντίρρηση, την πρόταση να προσλάβουν ως μαθητευόμενο ένα Συρρακιωτόπουλο, γεγονός που οφειλόταν και στην αδιαφορία των άλλων πληθυσμιακών ομάδων για ανάλογες επαγγελματικές απασχολήσεις. Ιδιαίτερα οι Λευκαδίτες, που ήταν καινούργιοι κι αυτοί στην Πρέβεζα, είχαν στραμμένη την προσοχή τους στα οπωροκηπευτικά. Οι συνθήκες ευνόησαν τους Συρρακιώτες, που ήταν ο αποκλειστικός σχεδόν τροφοδότης των μαγαζιών της Πρέβεζας με μαθητευόμενους. «Μέχρι το '53, που πήγα να μάθω τέχνη, στην Πρέβεζα δεν πολυκατέβαινα. Ούτε φίλους είχα από κει. Παίζαμε στον Ελαιώνα με τα άλλα βλαχόπουλα. Το '53 κατέβηκα στην πόλη να μάθω τέχνη. Κατέβαινα στην αρχή με τα πόδια. Σε δύο χρόνια αγόρασα ποδήλατο. Οι πρώτοι μου φίλοι από την Πρέβεζα ήταν οι άλλοι καλφάδες στο μαγαζί. Ήταν, όμως δύσκολο, γιατί εμείς φοράγαμε μάλλινα και ξεχωρίζαμε. Αναγκαστήκαμε και φορέσαμε ευρωπαϊκά. Με τα Πρεβεζανόπουλα κατεβαίναμε στην αγορά. Πηγαίναμε στον κινηματογράφο, μάθαμε τις ταβέρνες και τα ούζα.

Εμείς η γενιά του '40 ήμασταν οι πρώτοι, που μπήκαμε στην Πρέβεζα. Νιώθαμε πολύ άσχημα, που είχαμε καλύβα. Πηγαίναμε στο σπίτι το δικό τους και πού να τους πηγαίναμε εμείς. Στην καλύβα; Αρχίσαμε να πίνουμε και να μας απασχολούν τα πολιτικά. Ήμασταν αρκετοί στη νεολαία Λαμπράκη. Όταν αργούσαμε τα βράδια και περνούσαμε με τα πόδια ή με τα ποδήλατα, μας έβλεπαν οι γυναίκες, που πούλαγαν το γάλα στην πόλη και μας κακοχαρκτηρίζαν: Να, οι αλήτες τώρα πάνε στο σπίτι. Άντε, να τους δώσεις γυναίκα σ' αυτούς» (Κ.Κ.).

Τα Συρρακιωτόπουλα, που «πήγαν στην τέχνη», συνέδεσαν την κοινότητα με την πόλη. Ήταν οι φορείς της αστικής νοοτροπίας, που πέρασε στην

κοινότητα μέσω αυτών των παιδιών. Η πίεση για τα ευρωπαϊκά ρούχα, η ανάγκη να περάσουν στο σπίτι και η σταδιακή εκτόπιση της χρησιμοποίησης των βλάχικων στον ιδιωτικό χώρο κατά κανόνα από τη θέση του βασικού οργάνου επικοινωνίας ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας σ' οποιοδήποτε μέρος, ήταν επιδράσεις του αστικού χώρου, που δέχτηκε η κοινότητα μέσω των νεαρών βλαστών της, που μάθαιναν τέχνη. Η επιθυμία των Συρρακιωτών για το «κεραμίδι» ήταν ισχυρότερη από τους τριγμούς, που προκάλεσε στη συνοχή της κοινότητας η επαφή των παιδιών τους με τη ζωή της πόλης.

β. Άλλο σημαντικό δίκτυο που βοήθησε τους Συρρακιώτες να συνδεθούν με την πόλη, ήταν, όπως σημειώθηκε ήδη, οι πατριώτες τους, που είχαν μαγαζιά στην Πρέβεζα και τους βοήθησαν ποικιλότροπα, είτε με πίστωση στα ψώνια είτε με διαμεσολάβηση σε διάφορες υπηρεσίες, είτε με άλλες εξυπηρετήσεις. Ο Γιάννης Νέσσερης, που είχε μεγάλο μπακάλικο στην Πρέβεζα και παράλληλα διετέλεσε δημοτικός σύμβουλος, θυμάται: «Εγώ βοήθησα πολύ κόσμο μετά τον πόλεμο, που ήταν η διχόνοια των κομμάτων. Με καλούσανε στην αστυνομία και βεβαίωνα ότι ο πατριώτης, που ενδιαφέρονταν αυτοί, δεν είχε κάνει τίποτα. Δεν πείραζε κανένα. Έρχονταν έπειτα για γιατρό ή άλλη δουλειά. Δεν ήξεραν πού να ακουμπήσουν. Ντρέπονταν. Ποιος γιατρός είναι καλός. Πολλές φορές πήγαινα μαζί τους. Ήμouνα μετά και σύνδεσμος με τον έμπορο. Σε μένα έστελνε το έμβασμα για το καπάρο στον τυροκόμο πατριώτη. Τους καλούσα κι έτσι έδινα τα λεφτά. Είχα και την αλληλογραφία από στρατιώτες. Ο ταχυδρόμος δεν μπορούσε να τους βρει στις ελιές, άμα ήταν παράμερα από το δρόμο. Έρχονταν 10 - 15 γράμματα ως το 1960. Και στο Δημαρχείο τότε το '50, ήταν αναμπουμπούλα. Ζητούσαν οι άνθρωποι να δουλέψουν, να πάρουν τρόφιμα. Τους έδινα πιστοποιητικά, γιατί ήμouνα επίτροπος στον Άγιο Αθανάσιο. Υπέγραφα κι ως εγγυητής τα γραμμάτια, για να πάρουν χωράφια, λιβάδια».

γ. Ένα τρίτο δίκτυο ήταν η ίδια η «νοοτροπία» τους, η τιμιότητα και η συνέπεια απέναντι στις υποχρεώσεις τους. Βασική αρχή, που ρύθμιζε τη συμπεριφορά του Συρρακιώτη, ήταν το «καθαρό πιάτο». Στις συναλλαγές τους ήταν ακέραιοι και η εξόφληση του χρέους αποτελούσε την κύρια επιδίωξη της οικογένειας, πριν από οποιοδήποτε άλλο προγραμματισμό. «Οι Συρρακιώτες ήταν και είναι τίμιοι. Δεν ακούστηκε ακόμα Συρρακιώτης να φάει τα λεφτά τ' αλλονού. Ξέρεις τι μο' λεγε ένας καλατζής εδώ στην Πρέβεζα;

Ήταν μία δικιά μας γυναίκα και πάαινε τ' αγγειά της στον καλατζή να τα γανώσει και δεν είχε λεφτά να τα πληρώσει και τ' άφησε κι όταν πεθήνησε, είπε στο παιδί της: Θα πας στον καλατζή να του δώσεις τόσα λεφτά. Έτσι κι έγινε. Το παιδί πήγε στον καλατζή, αλλά αυτός δεν ήθελε να τα πάρει. Το παιδί του 'πε ότι έπρεπε οπωσδήποτε να τα πάρει, γιατί του άφησε λόγο η μάνα του» (Χ.Κ.).

Οι Συρρακιώτες είχαν τη φήμη ακέραιων ανθρώπων στις συναλλαγές

τους, γεγονός που οδήγησε τους επαγγελματίες της Πρέβεζας να τους αντιμετωπίσουν ως ένα καταναλωτικό κοινό αξιόπιστο για δοσοληψίες. Έτσι, μπόρεσαν να προγραμματίσουν τον εξοπλισμό των σπιτιών τους με πίστωση, καταβάλλοντας ένα μέρος από το μεροκάματο κι αργότερα, όταν πέρασαν στην καλλιέργεια, τον Ιούνιο με την εκκαθάριση του λογαριασμού. Προπάντων, η αξιοπιστία τους στη αγορά τους διευκόλυνε να «φτιάξουν» τα προικιά της κοπέλας. Μαρτυρία γνωστού εμπόρου της πόλης: «Με τους Συρρακιώτες ήταν αλλιώς τα πράγματα. Ας έρχονταν να σηκώσουν όλο το μαγαζί. Δε μ' ένοιαζε. Ήξερα ότι δε θα 'χανα τα λεφτά μου. Μπορεί να αργούσε λίγο. Δεν ξεχνούσε. Μόλις έπιανε τα πρώτα λεφτά στα χέρια του, θα πέρναγε από το μαγαζί να ξοφλήσει το χρέος του κι ας ήταν νηστικά τα παιδιά του».

Οι Συρρακιώτες λοιπόν κοιτάζουν όλο και περισσότερο προς την πόλη. Σε μια φάση, που βρίσκονται στη διαδικασία της εγκατάστασης και η κοινότητα εξακολουθεί να είναι κλειστή, αναγκάζονται να επικοινωνήσουν με την πόλη, για να εξασφαλίσουν μεροκάματο. Έτσι, προκειμένου να αυξήσουν τις πιθανότητες να βρουν δουλειά, προχωρούν σε μια ενέργεια που κόβει τον ομφάλιο λώρο με το Συρράκο. Μεταφέρουν τα πολιτικά δικαιώματα στην Πρέβεζα. Έχουν σταματήσει ήδη οι περισσότεροι, όπως εξετάσαμε, να πηγαινοέρχονται στο Συρράκο από τη δεκαετία του '50 και παράλληλα μ' αυτό προχώρησαν σε σύντομο διάστημα, στη μεταφορά των πολιτικών τους δικαιωμάτων στην Πρέβεζα. Τυπικά, σπάνε κάθε δεσμό με το Συρράκο, αφού αποκτούν την ιδιότητα του δημότη Πρέβεζας, ένα γεγονός που μαρτυρεί την αμετάκλητη απόφαση των Συρρακιωτών να συνδεθούν στενά με την πόλη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10*

Εκλογικά δικαιώματα Συρρακιωτών

Εκλογικά δικαιώματα	Νοσοκομείο	Αγ. Ειρήνη	Σαούγκος	Ανάληψη	Σύνολο
Πρέβεζα	30 93,75%	24 80%	28 77,77%	1 6,66%	83 73,45%
Συρράκο	2 6,25%	6 20%	8 22,22%	14 93,33%	30 26,54%
Σύνολο	32	30	36	15	113

Πηγές: Επιτόπια έρευνα

* Στην κατηγορία αυτών, που έχουν μεταφέρει τα δικαιώματα στην

Πρέβεζα, υπολογίζονται όσοι δήλωσαν ότι τα έχουν μεταφέρει όλα τα μέλη της οικογένειας. Όταν οι γονείς δήλωσαν ότι εξακολουθούν να τα έχουν στο Συρράκο, καταχωρίστηκαν στην αντίστοιχη κατηγορία, παρά το γεγονός ότι τα παιδιά τα είχαν μεταφέρει στην Πρέβεζα.

Από τα 113 νοικοκυριά λοιπόν που απάντησαν στην ερώτηση, τα 83 (73,45%) έχουν μεταφέρει τα εκλογικά τους δικαιώματα και μόνο 30 (26,54%) εξακολουθούν να τα έχουν στο Συρράκο. Απ' αυτούς οι μισοί σχεδόν 14 (46,66%), προέρχονται από την περιφέρεια της Ανάληφης, όπου εγκαταστάθηκαν οι κτηνοτρόφοι. Αυτοί πηγαινοέρχονταν στο Συρράκο ως πρόσφατα με τα πρόβατα και είχαν τα δικαιώματα για το νοίκιασμα των λιβαδιών και τις επιδοτήσεις, και για λόγους συναισθηματικούς, αφού δεν είχαν διακόψει τους δεσμούς με το χωριό και αισθάνονταν υπεύθυνοι για την επιβίωση του Συρράκου.

Όπως αποδεικνύει ο πίνακας 10, η στροφή προς την πόλη είναι πιο έντονη στην περιοχή του Νοσοκομείου με 30 μεταδημοτεύσεις (93,75%), ενώ μόνο 2 έχουν τα δικαιώματα στο Συρράκο. Τα ποσοστά των μεταδημοτεύσεων στην Πρέβεζα μειώνονται στους άλλους οικισμούς των τυροκόμων (Αγ. Ειρήνη 24,80% - 28, 77%). Απ' αυτούς, που έχουν τα δικαιώματα στο Συρράκο, είναι γονείς οι περισσότεροι. Πρόκειται για παλιούς κτηνοτρόφους με έντονο συναισθηματικό σύνδεσμο ή για άλλους, που άφησαν τα δικαιώματα στο Συρράκο, για να διεκδικήσουν για τα παιδιά τους τις υποτροφίες, που έδινε το κληροδοτήμα Μπαλτατζή. Τα παιδιά τους αντίθετα μεταφέρανε τα δικαιώματά τους στην Πρέβεζα, όταν δημιούργησαν δική τους οικογένεια ή άνοιξαν δική τους δουλειά.

Οι Συρρακιώτες (πίν. 11) παίρνουν την απόφαση να συνδεθούν στενά με την πόλη, μέσω της μεταφοράς των πολιτικών τους δικαιωμάτων, στην περίοδο, που έχει αποκληθεί φάση εγκατάστασης. Αυτή αρχίζει αμέσως με το τέλος του Δεύτερου παγκόσμιου πολέμου και διατρέχει όλη τη δεκαετία του '50. Έτσι, με βάση τις απαντήσεις σ' αυτή την περίοδο μετέφερε τα πολιτικά τους δικαιώματα η πλειοψηφία των νοικοκυριών. Από τα 83 νοικοκυριά πήραν την απόφαση τα 48, ποσοστό πάνω από το μισό (57,83%).

Η απόφαση να μεταφέρουν τα δικαιώματά τους οφείλεται, κατά κανόνα, στην επιθυμία τους να αποκτήσουν δυνατότητα εξεύρεσης εργασίας. «Πήγα στο Δήμαρχο και του είπα να με βάλει σε δουλειά. Μου είπε: Πήγαινε στο Συρράκο να σου βρούνε δουλειά. Εκεί έχεις τα δικαιώματα» (Σ.Β.). Είναι η εξομολόγηση ενός πληροφορητή. Τέτοιες περιπτώσεις ήταν αρκετές. Άλλη αιτία, για να πάρουν την απόφαση, ήταν και η δυσκολία να εξυπηρετηθούν από την Κοινότητα. Τα παιδιά τους πήγαιναν σχολείο στην Πρέβεζα και συμμετείχαν στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης. Χρειάζονταν ληξιαρχικές πράξεις και πιστοποιητικά γεννήσεως, που καθυστερούσαν να έρθουν από το Συρράκο, κι αυτό τους ανάγκασε να τα μεταφέρουν. Είναι η ώρα, όπου οι τυροκόμοι δε σκέφτονται

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Περίοδοι μεταφοράς πολιτικών δικαιωμάτων Συρρακιωτών στην Πρέβεζα

Περίοδοι	Νοσο- κομείο	Αγία Ειρήνη	Σαού- γκος	Ανά- ληψη	Σύνολο
Προπολεμικά	8	5	5	-	18 21,68%
1940 - 49	8	4	3	-	15 18,07%
1950 - 59	11	10	12	-	33 39,75%
1960 - 69	3	2	6	1	12 14,45%
1970 -	-	3	2	-	5 6,02%
Σύνολο	30	24	28	1	83

Πηγές: Επιτόπια έρευνα

το χωριό τους, παρά μόνο την αποκατάσταση στην Πρέβεζα. Απελευθερώνονται από το συναισθηματικό δεσμό της προπολεμικής περιόδου και παίρνουν αποφάσεις καθοριστικές γι' αυτούς και τα παιδιά τους.

Το Συρράκο αποτελεί ένα κομμάτι της ζωής τους, που γεμίζει τις ώρες τηςσχόλης με αφηγήσεις από τη ζωή στο χωριό και τις μετακινήσεις. Η Πρέβεζα εντούτοις είναι γι' αυτούς ο καινούργιος χώρος, όπου καλούνται να αναπτύξουν τις δραστηριότητές τους. Ανταποκρίνονται στην πρόκληση, παρά τον ομαδοκεντρισμό της κοινότητας. Αντιμετωπίζουν την Πρέβεζα ως ένα χώρο κατάλληλο να θρέψουν την οικογένειά τους και γι' αυτό προγραμματίζουν τη διείσδυση στην πόλη με τους τρόπους, που αναφέραμε.

9. Συμπεράσματα

Οι Συρρακιώτες είναι η δεύτερη πληθυσμιακή ομάδα, εκτός από τους Λευκαδίτες, η οποία εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Πρέβεζα στη μεταπολεμική περίοδο. Δεν είναι οι Συρρακιώτες καινούργιοι στην Πρέβεζα. Ξεχείμαζαν στον

Ελαιώνα της Πρέβεζας, αφότου η Λάμαρη μοιράστηκε στους πρόσφυγες και η συρρακιώτικη κτηνοτροφία έχασε τα βοσκοτόπια της.

Ός το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο κατοικούσαν πιο μακριά από την πόλη της Πρέβεζας. Το αξιοσημείωτο είναι, ότι οι τυροκόμοι δημιούργησαν δικούς τους αυτόνομους οικισμούς, τα κονάκια, κατά μήκος της εθνικής οδού Πρέβεζας - Ιωαννίνων. Οι κτηνοτρόφοι, που φιλοξενούσαν και συγγενικές οικογένειες τυροκόμων, ήταν πιο μακριά από την πόλη, εκεί που υπήρχαν βοσκοτόπια.

Αμέσως μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο άρχισε η διαδικασία της μόνιμης εγκατάστασης. Βασικός στόχος της τάσης αυτής ήταν να ξεφύγουν από τη ζωή του σκηνίτη και να αποκαταστήσουν τα αγόρια τους σε κάποιο επάγγελμα, στο «κεραμίδι». Έτσι, οι τυροκόμοι άρχισαν αμέσως να μετακινούνται πιο κοντά στην πόλη, όπου αναζήτησαν να αγοράσουν οικόπεδο.

Δημιουργούνται λοιπόν μόνιμοι οικισμοί Συρρακιωτών, που συγκροτούνται στη μεγάλη πλειοψηφία τους από τυροκόμους και αγωγιάτες. Τέτοιοι οικισμοί ήταν του Νοσοκομείου, της Αγίας Ειρήνης, του Σαούγκου - Μπαχλάβα, κ.λπ. Όσο πιο κοντά ήταν ο οικισμός προς την πόλη, τόσο μεγαλύτερο ήταν το ποσοστό των οικογενειών, που είχαν παιδιά απασχολούμενα σε αστικά επαγγέλματα.

Η αρχική λοιπόν πρόθεση των Συρρακιωτών ήταν το αστικό επάγγελμα για τα παιδιά τους. Η οικονομική ζωή όμως της Πρέβεζας, όπως έχει τονισθεί, περνούσε μεγάλη κρίση. Η νέα κερδοφόρα δραστηριότητα στηριζόταν στη γεωργική δραστηριότητα και όχι σε αστική. Οι Συρρακιώτες, όταν είδαν ότι η τοματοκαλλιέργεια απέδιδε, αποφάσισαν να ασχοληθούν μ' αυτή, παρά το γεγονός ότι θεωρούσαν τη δραστηριότητα μειωτική για το Συρρακιώτη. Η ανάγκη ήταν μεγαλύτερη. Η ευθύνη να καλοπαντρέψουν τα κορίτσια τους σε αστικό κέντρο (κατά προτίμηση στα Γιάννενα) και να αποκαταστήσουν επαγγελματικά τα αγόρια τους υπερνίκησε τον αρχικό τους δισταγμό.

Πρωτεργάτες στη μετάβαση στην τοματοκαλλιέργεια ήταν οι Συρρακιώτισσες γυναίκες. Ήδη, δούλευαν ως εργάτριες στα κηπευτικά και γνώριζαν τη διαδικασία της καλλιέργειας. Οι Συρρακιώτες όμως δεν έγιναν ποτέ γεωργοί. Δεν έμαθαν να σκέφτονται ως αγρότες. Ο προγραμματισμός τους βραχυπρόθεσμος. Αποσκοπούσε στην υλοποίηση των στόχων τους. Έτσι, εξηγείται, γιατί αρκετά νοικοκυριά εγκατέλειψαν την τοματοκαλλιέργεια, όταν επέτευχαν τους στόχους τους. Η συνύπαρξη ωστόσο του άντρα και της γυναίκας μέσα στο ίδιο θερμοκήπιο βοήθησε να αμβλυνθούν κάπως οι αντιλήψεις για το ρόλο του άντρα και της γυναίκας στην παραγωγική διαδικασία, δεδομένου ότι η καλλιέργεια ήταν οικογενειακής μορφής.

Επίσης, εκείνο που εντυπωσιάζει είναι ότι οι Συρρακιώτες για τρεις περίπου δεκαετίες λειτούργησαν ως κλειστή κοινότητα. Το πρώτο στοιχείο αυτής της ιδιότητας είναι οι γάμοι, που γίνονταν μόνο ανάμεσα σε πατριώτες. Αυτό το

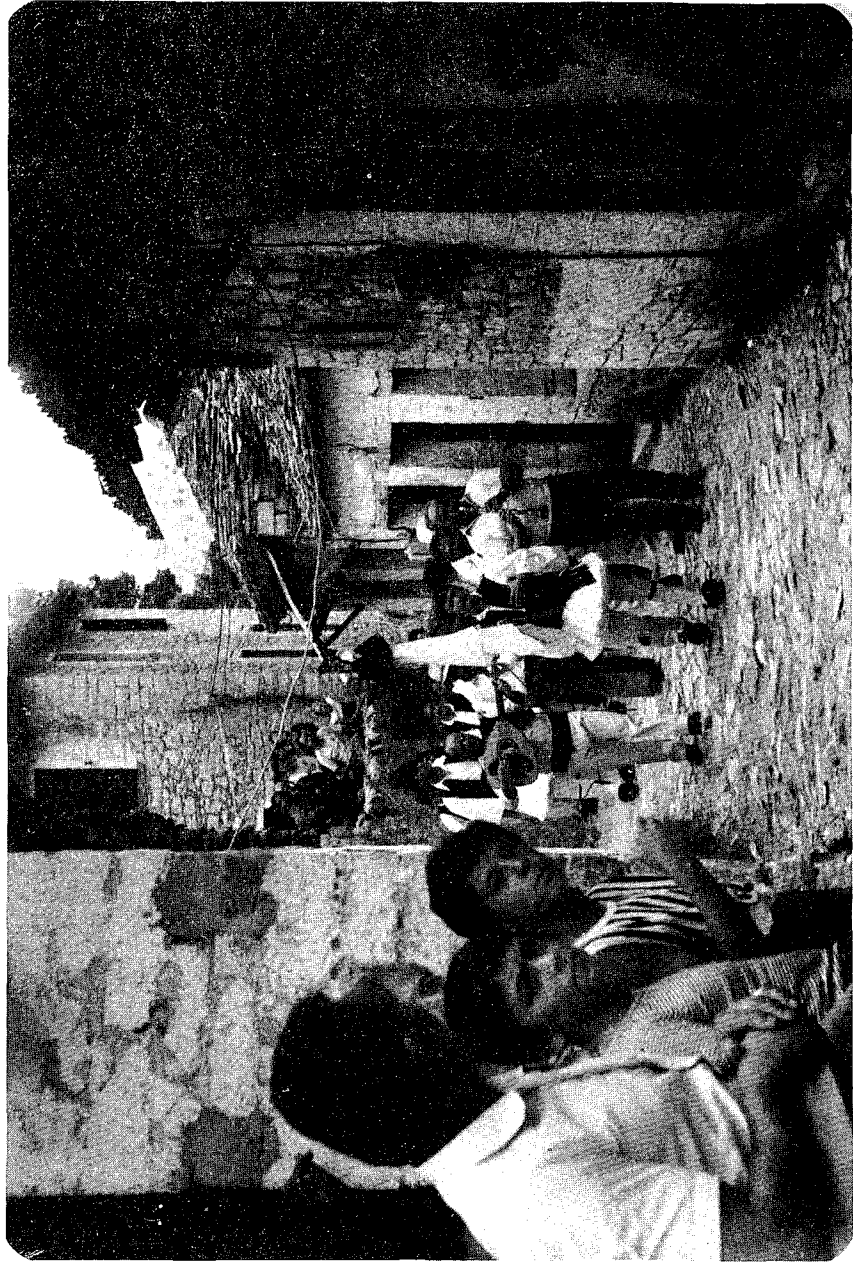
γεγονός επέβαλλε την ύπαρξη χώρων για την «έκθεση» των υποψήφιων, αφού ο μοναδικός τρόπος για να γίνει ένας γάμος ήταν το προξενειό. Έτσι, οργανωνόταν ως τα τέλη της δεκαετίας του '60 το πανηγύρι της Αγίας Φανερωμένης.

Αλλά οι Συρρακιώτες εκδήλωναν την αίσθηση της ομάδας και στην ικανοποίηση των καταναλωτικών τους αναγκών. Ψώνιζαν ως πρόσφατα μόνο από συρρακιώτικα μαγαζιά. Είχαν έντονα ανεπτυγμένο το διχοτομικό σχήμα ξένος - δικός μας, που εκφραζόταν στα ψώνια, στους γάμους, στις παρέες. Οι πρώτες «ξένες» νύφες, που μπήκαν στις συρρακιώτικες οικογένειες, ένωσαν πολύ αυτή τη διάκριση.

Οι Συρρακιώτες άργησαν να ενσωματωθούν στην πόλη της Πρέβεζας. Ακόμη και σήμερα, είναι φανερή η διάκριση ανάμεσα στους παλαιότερους. Ανασταλτικός παράγοντας ήταν στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η διαφορετική πολιτισμική τους συμπεριφορά (ντύσιμο, γλώσσα).

Εικ. 61. Το χτίσιμο καινούργιας εκκλησίας ήταν βασικός στόχος των Συρρακιωτών της Πρέβεζας. Εδώ, η Αγία Ειρήνη (φωτογραφία Βαγγέλη Κογιαντή).

Εικ. 62. Αναβίωση του Συρακιώτικου γάμου στη δεκαετία του 1980.

Ανακεφαλαίωση - Συμπεράσματα

Η εργασία αυτή αποσκοπούσε να διερευνήσει τις αλλαγές, που συντελέστηκαν σε ένα οριακό ελληνικό αστικό κέντρο στη μεταπολεμική περίοδο. Αντικείμενο της μελέτης αποτέλεσε συγκεκριμένα η πόλη της Πρέβεζας και η διερεύνηση στηρίχθηκε στο γεγονός ότι η πόλη έχασε τη βασική οικονομική της λειτουργία, το διαμετακομιστικό της χαρακτήρα, που τροφοδοτούσε όλες τις άλλες όψεις της ζωής της. Αυτό έγινε στις αρχές της δεκαετίας του '50, οπότε αναπτύχθηκαν οι χερσαίες συγκοινωνίες και η Πρέβεζα έχασε τον προνομιακό της ρόλο στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου και της ΒΔ Ελλάδας, κάτι που προκάλεσε πολλές μεταβολές.

Με βάση το γεγονός αυτό παρακολουθείται η σχέση ανάμεσα στο χώρο, όπου δημιουργήθηκε και αναπτύχθηκε ο οικιστικός σχηματισμός της Πρέβεζας, και τα ιστορικά γεγονότα, που συντέλεσαν στην αναβάθμισή του, καθώς και η επίδραση που είχαν τα γεγονότα αυτά στη συγκρότηση του χώρου μέσα από την τάφρο.

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο, ότι τόσο η δημιουργία όσο και η μετέπειτα πορεία της πόλης προκαθορίστηκαν από το γεωγραφικό χώρο αλλά και από τις κατά καιρούς αναδιατάξεις του ευρύτερου χώρου, οι οποίες ήταν αποτέλεσμα ιστορικών γεγονότων (Νικόπολη, Βενετοκρατία, Τουρκοκρατία, Αλή Πασάς). Έτσι, οι Βενετοί είναι εκείνοι, που πρώτοι αναβάθμισαν τον οικισμό, τον οποίο χρησιμοποίησαν για τις εμπορικές (εισαγωγικές - εξαγωγικές) δραστηριότητες στην Ήπειρο και την ευρύτερη περιοχή. Στα χρόνια του Αλή Πασά, επιβάλλει το ρόλο της ως διαμετακομιστικού κέντρου και αποκτά προνομιακή θέση στην πρόσβαση με τον ευρωπαϊκό χώρο. Ο Αλή Πασάς υπογραμμίζει τη θέλησή του με διάφορα οχυρωματικά έργα (τάφρος, κάστρα). Το 18ο και αρχές του 19ου αιώνα λοιπόν η Πρέβεζα αποκτά το βασικό χαρακτηριστικό της γνώρισμα, που θα τη συνοδεύει έως το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και θα καθορίσει και τα υπόλοιπα συστατικά στοιχεία της κοινωνικής και πολιτισμικής συμπεριφοράς της πόλης.

1. Αυτή ανασαίνει και υπάρχει χάρη στο διαμετακομιστικό της ρόλο. Ήταν φυσικό λοιπόν αυτό να επιδράσει στην οικιστική συγκρότηση και διάταξη

του εσωτερικού χώρου. Διαμορφώνεται ένας χώρος, ο κεντρικός πυρήνας, μέσα στον οποίο εκτελούνται οι σπουδαιότερες λειτουργίες (διοικητικές, οικονομικές, κοινωνικές). Η σπουδαιότερη οδός είναι η παραλιακή, η οποία αποτελούσε και τον «πνεύμονα» της πόλης. Εξίσου σπουδαίος δρόμος ήταν και η κεντρική αγορά, παράλληλη και πολύ κοντά στην παραλία. Επίσης, ο διαμετακομιστικός ρόλος επέβαλε τα Χάνια για την εξυπηρέτηση ανθρώπων και εμπορευμάτων, που προωθούνταν από και προς την ευρύτερη περιοχή. Γύρω από τα Χάνια αναπτύχθηκαν επαγγέλματα, που υπηρετούσαν την παραπάνω λειτουργία (τσαρουχάδες, σαμαράδες κ.λπ.).

Ο διαμετακομιστικός ρόλος προκάλεσε και τη διχοτόμηση του κοινωνικού χώρου. Στην Πρέβεζα έβρισκαν καταφύγιο όσοι ήταν σε άθλια οικονομική κατάσταση και ήθελαν να επιβιώσουν. Οι δουλειές του ποδαριού ήταν άφθονες και ο παρατάφριος χώρος προσφερόταν για εγκατάσταση. Έτσι, δημιουργήθηκαν οι παρατάφριες γειτονιές (Ματζίρκα, Τσαβαλοχώρι), οι οποίες διαφοροποιούνταν από τις υπόλοιπες. Από τη μια οι Πρεβεζάνοι κι από την άλλη οι κατώτεροι, οι «γύφτοι».

Η σαφής διχοτόμηση του κοινωνικού χώρου αμβλύθηκε μετά το 1970, όταν άρχισαν να εγκαθίστανται στην πόλη οι παλινοστούντες μετανάστες της υπαίθρου του νομού, οι οποίοι δημιούργησαν δικό τους οικισμό (Νεάπολη - Καμαρινιώτεια) κοντά στα υποβαθμισμένα Ματζίρκα.

Ο κεντρικός πυρήνας εξακολουθούσε βέβαια να έχει το προβάδισμα σε πολλές λειτουργίες. Η απώλεια όμως του διαμετακομιστικού ρόλου και η συντελούμενη μεταβολή της πόλης σε αγροτικό κέντρο βοήθησαν να αποκτήσουν σημασία για την οικονομική ζωή της πόλης τα σημεία, στα οποία γινόταν η αγορά-πώληση των οπωροκηπευτικών (Φόρος, Χάνια, λεωφόρος Ειρήνης). Αυτά βρίσκονταν έξω από τον κεντρικό πυρήνα.

2. Ο πληθυσμός. Η μεταβολή του χαρακτήρα της πόλης επηρέασε και τη σύνθεση του πληθυσμού, που δε γίνεται αντιληπτό με την πρώτη ματιά. Η πόλη, η οποία εντάσσεται στην κατηγορία των αστικών κέντρων μόλις το 1951, όταν συγκεντρώνει πληθυσμό 10.000 κατοίκων, με βάση τα στατιστικά δεδομένα φαίνεται ότι χαρακτηρίζεται από δημογραφική στασιμότητα στη μεταπολεμική περίοδο. Οι αριθμοί πράγματι είναι αμετάβλητοι σχεδόν. Η πόλη όμως υφίσταται πληθυσμιακή διαφοροποίηση. Οι παλαιοί κάτοικοι μεταναστεύουν στην Αθήνα και αντικαθίστανται από τις δύο νέες πληθυσμιακές ομάδες (Λευκαδίτες, Συρρακιώτες), οι οποίες έρχονται μαζικά στην πόλη. Έτσι, η αφαιμάξη, που προκάλεσε η μετανάστευση, εξισορροπήθηκε από την άφιξη των νέων κατοίκων. Ενώ λοιπόν οι αριθμοί δείχνουν στασιμότητα, ο πληθυσμός της πόλης υφίσταται μεταβολές.

3. Η προέλευση του πληθυσμού. Ο διαμετακομιστικός χαρακτήρας της πόλης προσείλκυσε άτομα από διάφορες περιοχές. Ισχυρότερη είναι η παρουσία

ατόμων από την ύπαιθρο του ν. Πρέβεζας, από την κοινότητα Συρράκου Ιωαννίνων, τη Λευκάδα, το ν. Ιωαννίνων, την Αιτωλοακαρνανία, τα Επτάνησα, κ.λπ.

Για την ύπαιθρο του ν. Πρέβεζας μπορούμε να σημειώσουμε ότι διαφοροποιείται στον τρόπο ενσωμάτωσης των ατόμων από τις διάφορες περιοχές. Έτσι, από το Φανάρι κατά κανόνα έρχονταν εργάτες, ενώ από το Θεσπρωτικό, την Καμαρίνα και το Λούρο μετακινούνταν, εκτός των άλλων, εμπορευόμενοι και γιατροί.

Οι περιοχές της Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδας είχαν την Πρέβεζα ως αστικό τους κέντρο, όπου πραγματοποιούσαν όλες τις λειτουργίες τους. Δεδομένου μάλιστα ότι συνδέονταν συγκοινωνιακά με θαλάσσιο μέσο, ήταν εύκολη η επικοινωνία. Έτσι, εξηγείται και η παρουσία αξιοσημείωτης παροικίας από τα Επτάνησα.

Ισχυρή παρουσία είχαν στην Πρέβεζα και οι Συρρακιώτες, πολύ πριν από το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Το ξεχείμασμα της συρρακιώτικης κτηνοτροφίας στη Λάμαρη προσείλκυσε στην πόλη τους εμπορευόμενους Συρρακιώτες, οι οποίοι ασχολήθηκαν αρχικά με το εμπόριο των κτηνοτροφικών προϊόντων. Και ο υπόλοιπος νόμος Ιωαννίνων είχε εκπροσώπηση στην Πρέβεζα. Τροφοδοτούσε την πόλη με επαγγέλματα, με τα οποία δεν ασχολούνταν οι ντόπιοι (ζαχαροπλάστες, χτίστες, χαλκουργοί, αρτοποιοί, κ.λπ.).

Από όλες τις ομάδες πάντως πρωταγωνιστικό ρόλο είχαν στη μεταπολεμική περίοδο οι Λευκαδίτες και οι Συρρακιώτες, οι οποίοι είναι οι φορείς της αλλαγής του χαρακτήρα της πόλης.

4. Η μεταβολή του χαρακτήρα της πόλης. Η αλλαγή αυτή συνεπάγεται μια σειρά από αναπροσαρμογές στον οικονομικό και κοινωνικό ιστό της πόλης.

Πρέπει βέβαια η μεταβολή να εντάσσεται στις γενικότερες αλλαγές, που γίνονται την ίδια περίοδο στην Ελλάδα. Η χώρα μας συνδέεται με τη διεθνή οικονομία πιο στενά και ήταν επιτακτική η ανάγκη να ανοιχθούν χερσαίες αρτηρίες. Τα έργα αυτά υποδομής μαζί με την πορθμειακή σύνδεση Ρίου - Αντιρρίου αφαίρεσαν από την πόλη την προνομιακή της θέση από τον έλεγχο της θαλάσσιας επικοινωνίας. Η πόλη από διαμετακομιστικό μεταβάλλεται σε αγροτικό κέντρο. Με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 1961, το 43% των εργαζομένων απασχολούνταν στον πρωτογενή τομέα, γεγονός που οδήγησε το Κ.Ε.Π.Ε. να κατατάξει την Πρέβεζα στα κέντρα αγροτικής ειδίκευσης. Έτσι, στη δεκαετία του '60 το λιμάνι έπαψε να αποτελεί τη βάση της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της πόλης. Αντικαθίσταται από τη γεωργία, τα οπωροκηπευτικά συγχεκριμένα.

Με την παρακμή του λιμανιού έφευγε όμως και ένας κόσμος, που στήριξε την ύπαρξή του σ' αυτό. Κεντρική θέση στον παλιό κόσμο κατείχαν οι λιμενεργάτες, οι οποίοι συγκρότησαν σωματείο στο Μεσοπόλεμο, αλλά έφθασαν στην ακμή τους από το τέλος της Κατοχής και ώς το 1955. Από το λιμάνι διο-

χετεύονταν τα πολεμικά εφόδια του στρατού στον Εμφύλιο και τα υλικά της ανοικοδόμησης αργότερα. Αυτό το γεγονός καθιστούσε προνομιούχους τους λιμενεργάτες.

Το λιμάνι από τα μέσα της δεκαετίας του '50 παρήκμασε, αλλά οι ίδιοι εξακολουθούσαν να έχουν προνομιακή θέση ανάμεσα στους εργαζόμενους της Πρέβεζας. Η δομή του σωματείου και τα προνόμια, που είχαν στον τρόπο εργασίας, τους επέτρεπαν να έχουν καλό μεροκάματο, σε μια εποχή που η ανεργία οδηγούσε τους άλλους εργαζόμενους της πόλης στην απελπισία και τη μετανάστευση. Η προνομιακή τους θέση εξάλλου δημιούργησε μια ιδιότυπη σχέση ανάμεσα στους λιμενεργάτες και τους άλλους εργαζόμενους, που απασχολούνταν κατά περίπτωση στο λιμάνι (αραπάκια).

Στο λιμάνι όμως στήριζαν την ύπαρξή τους και άλλοι επαγγελματίες (εκτελωνιστές, λεμβούχοι, καραγωγείς, εργάτες ξηράς, υπάλληλοι κεφεστιατορίων και ξενοδοχείων ύπνου). Απ' αυτούς οι τελευταίοι ακολούθησαν αμέσως το λιμάνι στην παρακμή του, όπως και οι λεμβούχοι. Οι καραγωγείς εξισορρόπησαν την απώλεια, που είχαν από την παρακμή του λιμανιού, με τη μονοπώληση αρχικά των ειδών της Α.Τ.Ε. και την εξυπηρέτηση των παραγωγών οπωροκηπευτικών. Στις αρχές της δεκαετίας του '70, γενικεύτηκε η αγορά μεταφορικών μέσων από τους αγρότες και έτσι οι καραγωγείς συρρικνώθηκαν.

Το λιμάνι λοιπόν έπαψε να είναι ο ζωοδότης της πόλης. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '40 είχε αρχίσει να αναπτύσσεται η καλλιέργεια των οπωροκηπευτικών, η οποία θα συμβάλει στην αλλαγή της οικονομικής και κοινωνικής φυσιογνωμίας της πόλης. Ο χώρος, όπου αναπτύχθηκε η νέα δραστηριότητα, ήταν ο ελαιώνας. Δημιούργημα των Ενετών αποτελούσε ιδιοκτησία κατά κανόνα των εμπορευομένων, οι οποίοι ανέθεταν την ελαιοσυγκομιδή στους αποκοπιάρηδες. Για τους ελαιοϊδιοκτήτες, πέρα από το οικονομικό όφελος, μετρούσε το κοινωνικό κύρος, που αποκτούσαν από την ιδιοκτησία σημαντικών ελαιοκτημάτων.

Η τοματοκαλλιέργεια είχε ως αποτέλεσμα το ξερίζωμα του ελαιώνα. Οι παλιοί κάτοικοι πουλούσαν τα κτήματά τους στους Λευκαδίτες, τους νέους κατοίκους, οι οποίοι ήρθαν στην πόλη ως εργάτες γης και αποφάσισαν να εγκατασταθούν μόνιμα, όταν είδαν ότι οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές. Στις αρχές της δεκαετίας του '80, τα λιόδεντρα περιορίστηκαν στα 53.000 περίπου από 135.000, που ήταν παλιότερα. Αντίθετα, η τοματοκαλλιέργεια έφτασε στην ακμή της στην δεκαετία του '60, όταν ασχολούνταν με την τοματοπαραγωγή περίπου 2.500 νοικοκυριά. Είναι η εποχή που όλοι βάζουν τομάτα, τουλάχιστον όσοι κατοικούν έξω από την τάφρο.

Η μετάβαση όμως από τα ελαιοκτήματα στα κηπευτικά συνοδεύτηκε από την παρακμή μερικών επαγγελματιών και την ακμή κάποιων άλλων, που συνδέθηκαν με τις αντίστοιχες δραστηριότητες (κτηματίες, αποκοπιάρηδες, ε-

λαιοσυλλέκτριες, ελαιοκλαδευτές). Ιδιαίτερα αξιομνημόνευτες είναι οι ελαιοσυλλέκτριες, που αποτέλεσαν το εργατικό δυναμικό και στην ελαιοσυγκομιδή και στην τοματοκαλλιέργεια. Τις ελιές μάζευαν γυναίκες από τις κατώτερες τάξεις (γυναίκες από τις παρατάφριες συνοικίες του εσωτερικού χώρου: Συρρακιώτισσες, χωριάτισσες, Λευκαδίτισσες).

Η ελαιοσυγκομιδή επηρεάστηκε από τη συντελούμενη μετάβαση στα κηπευτικά. Ο εκχρηματισμός του μεροκάματου στην καλλιέργεια δελιάζε περισσότερο τις γυναίκες, γιατί τους έδινε τη δυνατότητα να ανεβάσουν το βιοτικό τους επίπεδο. Έτσι, τα ελαιοκλήματα έμειναν χωρίς εργατικό προσωπικό. Παράλληλα, η μετάβαση στα κηπευτικά είχε επιπτώσεις και στον τρόπο θεώρησης της ηθικής.

5. Κοινωνική διαστρωμάτωση. Γύρω από το λιμάνι είχαν διαμορφωθεί δύο βασικές τάξεις, οι εμπορευόμενοι, η ανώτερη τάξη, και η κατώτερη, οι εργαζόμενοι κατά βάση γύρω από το λιμάνι (ανάμεσά τους ήταν οι επιτηδευματίες). Οι τάξεις αυτές χαρακτηρίζονταν από βασικές διαφορές στους προσανατολισμούς τους (νοοτροπία, ψυχαγωγία, ντύσιμο). Οι εμπορευόμενοι είχαν ευρωπαϊκό προσανατολισμό. Οι γυναίκες τους παράγγελλαν απευθείας από το Παρίσι το ρουχισμό τους. Επίσης, διέθεταν τα δικά τους στέκια για ψυχαγωγία, όπου πήγαιναν οικογενειακά.

Η εργατική τάξη, που στήριζε την ύπαρξή της στο λιμάνι, είχε και στοιχεία υποπρολεταριάτου. Ο χώρος ψυχαγωγίας τους ήταν το Σαϊτάν Παζάρ με τα καφέ Αμάν. Η ψυχαγωγία ήταν αποκλειστική υπόθεση των αντρών, οι οποίοι, προκειμένου να την εξασφαλίσουν, διαχειρίζονταν μόνοι τους τα χρήματα και περιόριζαν στο ελάχιστο την ικανοποίηση των αναγκών της οικογένειας.

6. Η σχέση της Πρέβεζας με τον περιφερειακό χώρο. Η απώλεια του διαμετακομιστικού ρόλου απομόνωσε την πόλη από την ύπαιθρό της με αποτέλεσμα να αναπτυχθούν τοπικά υποκέντρα (Πάργα, Καναλάκι, Λούρος, Θεσπρωτικό, Φιλιπιάδα) στη μεταπολεμική περίοδο. Το σπάσιμο της απομόνωσης ήταν θέμα επιβίωσης για την πόλη και στο πνεύμα αυτό προκαλούνται αντιθέσεις με τα γειτονικά αστικά κέντρα (Γιάννινα, Άρτα), τα οποία ασκούν επιρροή στην ύπαιθρο του νομού Πρέβεζας και προσελκύουν καταναλωτές από την περιοχή στις αγορές τους. Με τα Γιάννινα ιδιαίτερα οι αντιθέσεις ογκώνονται στη δεκαετία του '60, όταν μπήκε επί τάπητος το θέμα της σύνδεσης της Ηπείρου με την Ευρώπη (λόγω Ε.Ο.Κ.), που απαιτούσε έργα υποδομής. Οι Πρεβεζάνοι απέδωσαν τη μη υλοποίηση του οράματος, που θα αποκαθιστούσε κατά την αντίληψή τους την Πρέβεζα στον προπολεμικό της ρόλο, στους Γιαννιώτες, που είχαν διαφορετικά συμφέροντα.

7. Οι Λευκαδίτες. Η παρουσία τους στην Πρέβεζα χρονολογείται από παλιότερα. Η μαζική όμως άφιξη και εγκατάσταση στην Πρέβεζα ήταν απόρροια της ανατροπής του διαμετακομιστικού ρόλου της πόλης και της μετανά-

στευσης των παλιών κατοίκων στην Αθήνα. Στο περιθώριο αυτών των σημαντικών μεταπολεμικών γεγονότων είχε αρχίσει να αναπτύσσεται η καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, η οποία είχε ανάγκη από εργατικά χέρια. Έτσι, οι Λευκαδίτες ήρθαν ως εργάτες γης, κάτι που αποτελούσε βασικό τους επαγγελματικό γνώρισμα από τα προπολεμικά χρόνια.

Ήρθαν λοιπόν στην Πρέβεζα οι Λευκαδίτες στα πλαίσια της συνηθισμένης επαγγελματικής τους απασχόλησης. Η μετανάστευση των ντόπιων στην Αθήνα και η ανάγκη να αγοράσουν διαμερίσματα εκεί διευκόλυναν τους Λευκαδίτες να αποφασίσουν τη μόνιμη εγκατάσταση στην Πρέβεζα και να μετατραπούν σε καλλιεργητές. Αρχικά, οι Λευκαδίτες έρχονταν ως σκαφτιάδες ή έπαιρναν μισιακό κτήμα κι αργότερα προχωρούσαν στην αγορά δικού τους κτήματος.

Οι Λευκαδίτες είναι οι πρωτεργάτες της μεταβολής του χαρακτήρα της πόλης. Έκαναν την πόλη αγροτικό κέντρο. Εργάστηκαν γι' αυτό με συνέπεια. Δεν είχαν φιλοδοξίες να μεταπηδήσουν σε αστικά επαγγέλματα. Όνειρό τους ήταν να αποκτήσουν γη και, όταν το κατάφεραν, ένωσαν ευτυχισμένοι. Με βάση αυτή την ασχολία τους οργάνωσαν τη ζωή τους. Σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και το ενδιαφέρον τους να φτιάξουν περιβόλι, όπως και η πολυκαλλιέργεια με το νοίκιασμα κτημάτων.

Οι Λευκαδίτες παρά την αίσθηση της κοινής καταγωγής δε λειτούργησαν ως κοινότητα. Αρχικά κινήθηκαν στο περιθώριο της πόλης. Ο οικισμός τους ήταν έξω από την τάφρο, εκεί όπου έβρισκαν κτήματα. Το μόνο τους ενδιαφέρον ήταν να επιζήσουν. Η πόλη δεν τους προσείλκυε. Δεν είχαν να καταναλώσουν. Η μόνη αρχική σχέση με την πόλη ήταν το αφεντικό, ο μπακάλης και ο φούρναρης. Γρήγορα όμως απέβαλαν την αρχική αμηχανία, παρά το γεγονός ότι παρέμειναν πάντα αγρότες. Οι γάμοι τους στο μεγάλο ποσοστό τους ήταν με κοπέλες από άλλα μέρη. Τα έθιμά τους περιορίστηκαν στον ιδιωτικό χώρο. Τέλος, δεν ενδιαφέρθηκαν να δημιουργήσουν συλλόγους ή άλλες μορφές συμπεριφοράς, για να εκφράσουν κοινοτικό πνεύμα.

8. Συρρακιώτες. Η διαδικασία μόνιμης εγκατάστασης και ενσωμάτωσής τους στην Πρέβεζα είναι ένα από τα φαινόμενα της μεταπολεμικής Πρέβεζας. Παρουσιάζουν αυτοί αρκετές διαφορές με τους Λευκαδίτες. Καταρχήν, έρχονταν στην Πρέβεζα και προπολεμικά ως σκηνίτες. Δεν ήταν αγρότες, αλλά τυροκόμοι, αγωγιάτες και κτηνοτρόφοι. Οι γυναίκες τους επιπλέον αποτελούσαν τη βασική δύναμη των ελαιосуλλεκτηριών. Πήραν την απόφαση να εγκατασταθούν μόνιμα στην πόλη αμέσως μετά το τέλος της Κατοχής. Αυτοί όμως δεν εγκαταστάθηκαν ως αγρότες. Αντίθετα, η γεωργική ζωή ήταν έκφραση ξεπεσμού για τους Συρρακιώτες. Βασικό κίνητρο και σκοπός της τάσης για μόνιμη εγκατάσταση ήταν η αγωνία να αποκαταστήσουν επαγγελματικά τα αγόρια τους, το «κεραμίδι».

Έτσι, εγκαθίστανται κατά μήκος της εθνικής οδού Πρέβεζας - Ιωαννί-

νων σ' αντίθεση με τους Λευκαδίτες, οι οποίοι προτίμησαν την περιοχή έξω από την πόρτα του Αϊ - Λια. Αυτό βέβαια σχετιζόταν με τη νοοτροπία των πληθυσμιακών ομάδων, και με τους σκοπούς, που τους έφεραν στην πόλη. Οι Συρρακιώτες ενδιαφέρονταν να αγοράσουν ένα κομμάτι γης, για να εγκαταλείψουν τη ζωή του σκηνίτη. Οι Λευκαδίτες ήταν αγρότες και κύριο μέλημά τους ήταν να αγοράσουν κτήματα με καλά χώματα. Η περιοχή, όπου εγκαταστάθηκαν, ήταν η καλύτερη.

Οι Συρρακιώτες πέρασαν στην καλλιέργεια, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, στη δεκαετία του '60. Και τότε όμως δεν είχαν διαμορφώσει αγροτική συνείδηση. Πιέστηκαν από την ανάγκη να καλοπαντρέψουν τα κορίτσια τους στα Γιάννινα κατά προτίμηση ή άλλο αστικό κέντρο και να αποκαταστήσουν επαγγελματικά τα αγόρια τους. Δεν απέκτησαν αγροτική συνείδηση. Όταν επετύγχαναν τους στόχους τους, περιόριζαν στο ελάχιστο την καλλιέργεια. Εξάλλου, δεν έφτιαξαν περιβόλια ούτε καλλιεργήσαν κάτι άλλο εκτός από την τομάτα.

Μια άλλη σημαντική διαφορά των Συρρακιωτών από τους Λευκαδίτες ήταν η λειτουργία τους ως κοινότητας. Οι Συρρακιώτες εγκαταστάθηκαν στην Πρέβεζα, προσβλέποντας στον αστικό χώρο, για να αποκαταστήσουν επαγγελματικά τα παιδιά τους. Οι Λευκαδίτες αντίθετα αξιοποίησαν τον περιστατικό χώρο και ανέδειξαν μια άλλη οικονομική δραστηριότητα. Παρόλα αυτά, οι Συρρακιώτες καθυστέρησαν σε σχέση με τους Λευκαδίτες να ενσωματωθούν στην πόλη. Υπήρχε, αλλά και υπάρχει ανάμεσα στους παλιότερους, έντονη η αίσθηση της ξεχωριστής ομάδας, που εκφράστηκε: α. Με τους γάμους, οι οποίοι ως τα μέσα της δεκαετίας του '70 γίνονταν μόνο ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας. Παρέκκλιση σημειωνόταν, μόνο όταν υπήρχε κάποιο πρόβλημα (σωματικό, ηθικό) και η κοινότητα δεν ανταποκρινόταν στο συνοικέσιο. β. Στις καταναλωτικές τους ανάγκες προτιμούσαν τα καταστήματα των πατριωτών. γ. Μέσα στην κοινότητα αλλά και στην οικογένεια λειτουργούσε το σχήμα δικός μας - ξένος. δ. Με τη διοργάνωση πανηγυριού ως τα τέλη περίπου της δεκαετίας του '60, για να υπηρετήσουν τις ανάγκες τους ως κοινότητας (συναισθηματικοί λόγοι, προξενιές, γάμοι). ε. Με την ίδρυση συνδέσμου για αλληλοϋποστήριξη και μύηση των νεότερων στον πολιτισμό της κοινότητας. στ. Με το να ψηφίζουν στις δημοτικές εκλογές τους Συρρακιώτες υποψήφιους.

Η μεταπολεμική Πρέβεζα λοιπόν είναι μια άλλη πόλη. Η οικονομική βάση έχει ανατραπεί με αποτέλεσμα η πόλη να αλλάξει δημογραφικά, κοινωνικά, πολιτιστικά.

Vagelis Gr. Avdikos

Preveza 1945 - 1990. Views of the Change of a Provincial Town
(Folkloristic Examination).

SUMMARY — CONCLUSIONS

This study aims at searching the changes which took place in a liminal Creek urban centre in the post-war period. More specifically, the object of study is the town of Preveza and the investigation is based upon the fact that the town lost its basic economic function, transportation, which used to be the central axis around which all the aspects of its life revolved. This occurred in the beginning of the 50's, when the land transportation developed and Preveza lost its privileges within the major area of Epirus and north western Greece, a fact that caused many changes. On the basis of this fact we follow the relationship between the space, where Preveza was created and developed, and the historical events which contributed to its evolution as well as the influence these events had on the formation of space within the ditch. The main points of the thesis are:

1. The town "breaths" and exists due to its role in the transportation system. As a matter of fact this affected the organization of space in general and the formation of its internal spacial structure. A space is formed, the central nucleus, within the most important functions (administrational, financial, social) are carried out.

The transportational role caused a division of the social space. In Preveza used to find refuge people being in a miserable economic situation and trying to survive. The off-hand jobs were abundant and the area near the ditch offered space for settling. In this way the neighbourhoods beside the ditch were founded (Matzirka, Tsavalohori), which were different from the rest. On the one side the Prevezans and on the other the inferiors, the "gypsies".

This clear dichotomy of the social space retreated around the 70's, when repatriating emigrants from the countryside of the major area began to settle down creating a settling of their own (Neapoli - Kamarinioteika) near Matzirka.

2. The population. The alteration of town's character affected also the composition of its population. The town, included in the of urban centres just in 1951, when its population becomes 10.000, on the basis of the statistical data appears to be characterized by demographic stability in the post - war period. The numbers are in fact almost unaltered. The town though undergoes a differentiation in its population. The old inhabitants migrate to Athens and are substituted by two new groups (Lefkadians, Syrrakiots), which arrive massively in the town. Thus, the haemorrhage caused by migration was counterbalanced by the arrival of new residents. While the numbers show stagnation, the town's population undergoes alterations.

3. The origins of the population. The transportational character of the town attracted people from different areas. Predominant is the presence of people from the countryside of prefecture of Preveza, from the community of Syrrako of Jannina, Lefkada, the prefecture of Jannina, Aetoloakarnania, the seven islands, etc.

Of all these groups however a protagonistic role in the post-war period had the Lefkadians and the Syrrakiots, who contributed to the alteration of the town's character.

4. The alteration of the town's character. This change entails a series of rearrangements in the economic and social network of the town.

The alteration of course should be placed in the context of more general changes, which take place the same period in Greece. Our country is linked with the world economy more closely and the need appears for more land commercial channels. These infrastructure works along with ferrying linkage of Rio - Antirrio abstracted from the town the privileges devived from the control of sea communications. The town is transformed from a transportational to an agrarian centre.

Along with the decline of the port a whole group of people that lived from its functioning began disappearing. A central position in the old world had the port - workers, who formed a trade - union in the Midwar, but reached a peak of prosperity from the end of the German occupation up to 1955. From the port channelled the war - stuff of the Army during the civil war and the construction materials later. This fact made the port - workers privileged.

The port declined around the middle of the 50's. Thus it ceased being the life - giver of the town. Already since the end of the 40's cultivation of cashcrops had started, which was to contribute to a change of the economic and social profile of the town. The space where the new activity was developed was the oliveplace where. A creation of the Enetians it con-

stituted basically property of merchants, who rented the olive - gathering to "apokopiarides". For them beyond the financial profits counted also the social power and prestige, which they derived from the ownership of olive - fields.

The cultivation of tomatoes had as a result the uprooting of the olive - trees. The old inhabitants sold their fields to the Lefkadians, the newcomers, who came to the city as agricultural workers and decided to settle down, when they saw that the conditions were favourable.

The transition though from olive - fields to cashcrops was followed by the decline of some professions and the thriving of some other which were connected with the respective activities (landowners, renters, olive - gatherers, olive - pruners). Especially worthmentioning are the olive - gatherers, who constituted the work - force for the olive - gathering as well as the tomatocultivation. The olives were gathered by women of the lower classes (women from the area near the ditch of the interior space, Syrrakiots, Lefkadians, villagers).

5. Social stratification. Around the port two classes basically were formed, the merchants, the upper class, and the lower class, the workers basically at the port (between them various professionals). These classes were characterized by basic differences in their orientation (behaviour, recreation, dressing).

6. The relationship between Preveza and the periphery. The loss of the transportational role isolated the city from the inland so that local sub - centers were developed (Parga, Kanalaki, Thesprotiko, Filippiada) in the post - war period. Breaking this isolation was a matter of survival for the city and in this context a kind of rivalry appears with the nearby urban centers (Jannina, Arta), which exert influence in the countryside of Preveza and attract consumers to their markets from the area.

7. The Lefkadians. Their presence in Preveza is quite old. A mass arrival and settling in Preveza though was the result of the retreat of the transportational role of the city and the emigration of its old inhabitants to Athens. In the margin of these important events of the post - war period the cultivation of gardens had started to develop, which needed working hands. Thus the Lefkadians came as agricultural workers, something that constituted their basic professional attribute from the pre - war years.

The Lefkadians are the main factor for the transformation of the town's character. They made it an agrarian centre. They worked for it consistently. Their dream was to obtain land and , when they achieved it, felt happy. On the basis of this activity they organized their life.

The Lefkadians despite the sense of a common descent did not

function as a community. Initially they stayed in the margins of the town. Their settlements were out the ditch where they found fields. The only thing they sought was survival. The town did not attract them. They did not have to consume. The only relations with the city initially were the master, the grocer and the baker. Nevertheless they soon got rid of this embarrassment despite the fact that they remained peasants. Their marriages to a large degree were exogamous. Their customs were limited in the private sphere. Finally they did not create societies or other forms of behaviour to express a communal spirit.

8. Syrrakiots. The process of their settling down and incorporation into Preveza is one of the phenomena of the post-war Preveza. They present a lot of differences compared to Lefkadians. First of all they used to come to Preveza before the war as seminomads. They were not agriculturists but cheese - producers, muleters and pastoralists. Their female population constituted the basic force of olive - gatherers. They made the decision to settle down in the city after the German occupation.

They did not settle as agriculturists though. On the contrary agriculture was an expression of decline for the Syrrakiots. Basic incentive and the aim of the trend for permanent settling was their anxiety to ensure their male children professionally, the "brick".

Thus, they settle along the national road Preveza - Jannina in contrast with the Lefkadians, who preferred the area outside the door of St. Elias. This of course was relevant to their ways of life and the aims for which they came to the city. The Syrrakiots were interested in buying a piece of land in order to desert the seminomadic life. The Lefkadians were peasants and their main concern was to buy fields with fertile soil. The area where they settled was the best.

The Syrrakiots adopted agriculture in their majority in the 60's. And even then they had not formed a peasant consciousness. They were pressed by the need to marry well their daughters in Jannina preferably or in other urban centres and to ensure professionally their boys.

They did not form peasant consciousness. When they achieved their goals, they limited cultivation to a minimum. Anyway, they did not cultivate anything else except tomatoes.

Another important difference between the Syrrakiots and the Lefkadians was their functioning as a community. The Syrrakiots settled down in Preveza aspiring at a professional settlement for their children. The Lefkadians on the contrary settling down in the periphery developed a different economic activity. In spite of this fact the Syrrakiots delayed in comparison with the Lefkadians in their incorporation into the town. There was, and is,

among the older people, a strong sense of difference, which was expressed:

- a. In marriages, which until the middle of the 70's were conducted within the community. This rule was broken only in cases where a problem (physical, moral) existed and the community did not respond to the matchmaking.
- b. In the consuming attitudes they preferred their compatriots' shops.
- c. In the community as well as the family the pattern "ours - stranger" (xenos) played a prominent role.
- d. By the organization of the village festival (panigyri) up to the end of the 60's in order to meet their needs as a community (psychological reasons, match - makings, marriages).
- e. By the creation of an association for the promotion of solidarity among its members and the initiation of the young generation to the community's culture.
- z. By voting on the local elections Syrrakiot candidates.

The post - war Preveza, in conclusion, is a different town. The economic basis has been changed bringing about demographic, social and cultural alterations.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

Ι. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ — ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΕΣ

ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΛΕΥΚΑΔΙΩΝ «Η ΠΕΦΑΝΕΡΩΜΕΝΗ» ΕΝ ΠΡΕΒΕΖΗ

- * Αίτηση μέλους για οικονομική ενίσχυση (7. 1. 56).
- * Έγγραφο της Αδελφότητας Λευκαδίων Αθηνών σχετικά με την απόφαση για επανίδρυση της αδελφότητας στην Πρέβεζα με αριθ. πρωτ. 86 (3.7.55).
- * Πρακτικό Γενικής Συνέλευσης, 2 (1950), (αρχείο της ανενεργού αδελφότητας, το οποίο φυλάσσει ο Σπύρος Σολδάτος).

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΝΟΜΟΥ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

- * Έγγραφο προς το «Εθνικόν Εργατικόν Κέντρον Πρεβέζης» με αρ. πρωτ. 2864 (7.8.1948).
- * Στοιχεία για τα ελαιοκτήματα και τα κηπευτικά (αρχεία Νομαρχίας Πρέβεζας).

ΔΗΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

- * Δημοτολόγια (Ληξιαρχεία)
- * Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου, 13 (26.5.1926), 25 (22.12.1930), 18 (10.5.1933), 16 (16.8.1939), 3 (6.3.1940), 12 (9.7.1954) (Δημοτική Βιβλιοθήκη).

ΕΝΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

- * Πίνακας ελαιοϊδιοκτητών έτους 1986, που συντάχθηκε για την ενίσχυση από την Ε.Ο.Κ. (αρχείο Ε.Γ.Σ.Π.).

ΕΝΩΣΙΣ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΚΑΦΕΣΤΙΑΤΟΡΙΩΝ ΚΑΙ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΩΝ ΥΠΙΝΟΥ

- * Μητρώο Εθνικού Εργατικού Κέντρου Πρεβέζης (ίδρυση ένωσης 1936)
- * Πρακτικά Γενικής Συνέλευσης 14 (29.11.1950), 21 (20.6.1956), (αρχείο Εργατικού Κέντρου Πρέβεζας).

Ε.Σ.Υ.Ε.

- * Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7ης Απριλίου 1951, πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας και χωρία. Αθήναι 1955.
- * Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19ης Μαρτίου 1961, πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας και οικισμούς. Αθήναι 1962.
- * Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 14ης Μαρτίου 1971, πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας και οικισμούς. Αθήναι 1972.
- * Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 5ης Απριλίου 1981, πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας και οικισμούς. Αθήναι 1982.

Ε.Σ.Υ.Ε.

- * Αποτελέσματα της απογραφής γεωργίας - κτηνοτροφίας 1961, τόμος 1, Αθήναι 1965.

ΕΡΑΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΑΣ ΕΙΡΗΝΗΣ ΕΛΑΙΩΝΑ

- * Έγγραφο προς τον «Πρόεδρο της Κοινότητας Συρράκου», αρ. πρωτ. 6 (10.10.1972), (αρχείο Συνδέσμου Συρρακιωτών Πρέβεζας).

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

- * Έγγραφο προς τον «Εξοχώτατον Υπουργόν Εργασίας» με αρ. πρωτ. 22 (8.2.1960).
- * Έγγραφο προς «το Τοπικόν Υποκατάστημα Ι.Κ.Α. Πρεβέζης» με αρ. πρωτ. 196 (16.4.1968).
- * Έγγραφο προς την «Πανελλήνιαν Ομοσπονδίαν Εργατών Επισιτισμού και Υπαλλήλων Τουριστικών Επαγγελματιών» με αρ. πρωτ. 20 (14.10.1976)
- * Κατάσταση σωματείων έτους 1957
- * Μητρώο μελών
- * Πράξη 14 (6.6.1947), 29 (31.10.1952), 37 (7.5.1953), 37 (7.7.1953), 6(17.7.1954), 3(3.2.1959), 14 (18.6.1965), 18 (2.9.1965), (αρχείο Ε.Κ.Π.).

ΛΙΜΕΝΑΡΧΕΙΟ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

- * Βιβλία απόπλων και κατάπλων των ετών 1936, 1964, 1966, 1968, 1969, 1971 - 1980 (αρχείο Λιμεναρχείου).

Ο.Α.Ε.Δ.

- * Στοιχεία για το εργατικό δυναμικό του νομού Πρέβεζας στη μεταπολεμική περίοδο (αρχείο παραρτήματος Πρέβεζας του Ο.Α.Ε.Δ.).

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΩΝ ΚΑΙ ΒΙΟΤΕΧΝΩΝ ΝΟΜΟΥ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

- * Έγγραφο προς «Διοικητήν Α.Τ.Ε.» με αρ. πρωτ. 22 (30.10.1976), (αρχείο Ομοσπονδίας).

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΤΕΤΡΑΤΡΟΧΩΝ (ΧΑΜΑΛΩΝ) ΤΕΛΩΝΕΙΟΥ ΚΑΙ ΛΙΜΕΝΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

* Καταστατικό (έγκριση 10.2.1933), (αρχείο Ε.Κ.Π.).

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΛΕΜΒΟΥΧΩΝ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

* Έγγραφο «προς τον κ. Δ/τήν Χωροφυλακής Πρεβέζης» με αρ. πρωτ. 13 (22.10.1945), (αρχείο Ε.Κ.Π.).

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΦΟΡΕΩΝ ΑΠΟΣΚΕΥΩΝ ΕΠΙ ΠΛΕΥΡΙΖΟΝΤΩΝ ΑΤΜΟ-ΠΛΟΙΩΝ

* Μητρώο Εθνικού Εργατικού Κέντρου (ίδρυση συλλόγου 1934), (αρχείο Ε.Κ.Π.).

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΞΥΛΟΚΟΠΩΝ ΚΑΙ ΕΛΑΙΟΚΛΑΔΕΥΤΩΝ ΠΡΕΒΕΖΗΣ «Ο ΑΓΙΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ»

* Μητρώο Εθνικού Εργατικού Κέντρου Πρεβέζης (ίδρυση συλλόγου 1934), (αρχείο Ε.Κ.Π.).

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΙΩΝ (έδρα Πρέβεζα)

* Καταστατικό (ίδρυση 1951, ιδιωτικό αρχείο Γιώργου Τάλλαρου).

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΦΟΡΤΟΕΚΦΟΡΤΩΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΩΝ ΛΙΜΕΝΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

* Μητρώο Εθνικού Εργατικού Κέντρου Πρεβέζης (ίδρυση συλλόγου 1924), (αρχείο Ε.Κ.Π.).

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΣΥΡΡΑΚΟΥ

* Καταστατικό (έγκριση 1970)

* Πράξη Γενικής Συνέλευσης 1 (8.2.1970), 4 (28.9.1970), (αρχείο Συνδέσμου Συρρακιωτών νομού Πρεβέζης).

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΣΥΡΡΑΚΙΩΤΩΝ ΝΟΜΟΥ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

* Έγγραφο προς «το Υπουργείον Δημοσίων Έργων» με αρ. πρωτ. 12 (18.5.1975)

* Έγγραφο προς «τον Ο.Τ.Ε.» με αρ. πρωτ. 10 (23.2.1978), (αρχείο Συνδέσμου Συρρακιωτών Πρέβεζας).

ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΑΚΤΗΜΟΝΩΝ ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΤΩΝ

* Απόφαση με αριθμό 1/1942 (ιδιωτικό αρχείο Α. Αυδίκου).

ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΩΝ ΟΠΩΡΟΚΗΠΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΠΡΕΒΕΖΗΣ (Σ.Π.Ο.Α.Π.Π.)

* Μητρώο μελών (αρχείο Σ.Π.Ο.Α.Π.Π.).

ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΣ ΠΩΛΗΣΕΩΣ ΚΗΠΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΕΝΔΡΟΚΟΜΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

* Πίνακας δανειοδοτούμενων μελών για το έτος 1956 (αρχείο Συνεταιρισμού).

ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΚΑΡΑΓΩΓΕΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ ΠΑΡΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΩΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

* Αίτηση προς «τον κ. πρόεδρον του Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου Πρεβέζης» με αρ. πρωτ. 45 (24. 9. 1965).

Έγγραφο προς «το Εργατοϋπαλληλικόν Κέντρον Πρεβέζης» με αρ. πρωτ. 5 (23.2.1968).

* Κατάσταση απόρων μελών έτους 1960 (αρχείο Ε.Κ.Π.).

ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΛΑΙΚΟΥ ΑΣΜΑΤΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ — ΛΕΥΚΑΔΟΣ — ΜΑΡΓΑΡΙΤΙΟΥ — ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ

* Καταστατικό (έγκριση 1946), (αρχείο Ε.Κ.Π.).

II. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Α.Β., «Ένα κέντρο με κάποια ιστορία», εφ. Αγών Πρεβέζης, Αύγουστος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 27, σ. 1.

ΑΓΡΟΤΗΣ, «Παραγωγή - το μέλλον του τόπου», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούλιος 1959 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 231, σ. 1.

ΑΓΡΟΤΗΣ, «Παραγωγή - το μέλλον του τόπου», εφ. Αγών Πρεβέζης, Αύγουστος 1959 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 232, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Πένιες - κοντσομπολιό», εφ. Κήρυξ, Ιούνιος 1950 (Λευκάδα), αρ. φύλλου 105, σ. 2.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «ΝΑ ΑΝΑΛΗΦΘΗ ΑΓΩΝ», εφ. Κήρυξ, Ιούλιος 1951 (Ιωάννινα), αρ. φύλλου 9604, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Σκίτσα από την αγροτική ζωή του νομού μας», εφ. Αγών Πρεβέζης, Φεβρουάριος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 2, σ. 3.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Συνεταιριστική κίνησις», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάρτιος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 6, σ. 3.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Την δωδεκάτην ώραν», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούνιος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 17, σ. 3.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Η υπαγωγή της Λάκκας εις το πρωτοδικείον Πρεβέζης», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούνιος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 19, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Η υπαγωγή της Λάκκας εις το πρωτοδικείον Πρεβέζης», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούλιος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 21, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Η υπαγωγή της Λάκκας εις το πρωτοδικείον Πρεβέζης», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούλιος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 22, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Η γενική συνέλευσις του κηπευτικού και δενδροκομικού συνεταιρισμού Πρεβέζης και το πολύπλευρον έργον του», εφ. Αγών Πρεβέζης, Νοέμβριος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 41, σ. 3.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Επιβεβλημένη η βαθμιαία εκρίζωσις των Ελαιώνων», εφ. Αγών Πρεβέζης, Αύγουστος 1956 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 78, σ. 3.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Πτερόεντα», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούνιος 1956 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 68, σ. 2.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Να προτιμηθή», εφ. Αγών Πρεβέζης, Δεκέμβριος 1956 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 94, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Δεν είναι καιρός για λούσα», εφ. Αγών Πρεβέζης, Δεκέμβριος 1956 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 97, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Μια καταγγελία», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάρτιος 1957 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 105, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Οι αγροτικοί δρόμοι», εφ. Αγών Πρεβέζης, Απρίλιος 1957 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 113, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «*Η αντίδρασις των Ιωαννίνων δια την κατασκευήν της οδοῦ Πρεβέζης - Ηγουμενίτσας εἶναι απαράδεκτος*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούνιος 1962 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 357, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «*Τα Ιωάννινα και η «κυβέρνησις» των αποστατών εγκληματοῦν εναντίον της Πρεβέζης*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Απρίλιος 1966 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 491, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «*Πρεβεζάνοι*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Απρίλιος 1965 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 463, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ (από τον ιστορικόν λόγον του Γεωργίου Παπανδρέου προς τον Λαόν της Πρεβέζης την 7 - 11 - 1964), «*Ἐχομεν την απόφασιν να ζωογονήσωμεν τὴν Πρέβεζαν. Εἶναι ἡ πύλη της Ελλάδος προς τὴν δύσιν*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Απρίλιος 1965 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 464, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «*Να δοθὸν παραχωρητήρια για να παύσει ἡ 60ετῆς ταλαιπωρία τους*», εφ. Πρέβεζα, Νοέμβριος 1979 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 33, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «*Η αδιαφορία για τα κοινά συμφέροντα του τόπου μας μόνιμη πληγή της στασιμότητος της προόδου μας*», εφ. Πρέβεζα, Νοέμβριος 1979 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 43, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «*Η πύλη της Ευρώπης παραμένει αμπαρωμένη*», εφ. Πρέβεζα, Νοέμβριος 1979 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 50, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «*Η Βόνιτσα θέλει να υπαχθεί στην Πρέβεζα και οι τοπικοί μας παράγοντες πρέπει να συμπαρασταθὸν στην προσπάθειά τους*», εφ. Πρέβεζα, Ιανουάριος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 106, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «*Ἄλλα δύο χωριά μας υπάγονται εκκλησιαστικῶς στην Ἄρτα*», εφ. Πρέβεζα, Μάρτιος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 127, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «*Λίγα γι' αυτούς που θέλουν να λέγονται τοπικοί παράγοντες*», εφ. Πρέβεζα, Μάρτιος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 129, σ. 1

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «*Εἶναι ντροπή για τους Πρεβεζάνους το αίσχος της τάφρου*», εφ. Πρέβεζα, Απρίλιος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 160, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Κατάφορος αδικία η παράνομη απόσπαση ενοριών από την Μητρόπολη Πρεβέζης στην Μητρόπολη Άρτης», εφ. Πρέβεζα, Μάιος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 181, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Απάντηση στην επιστολή του κ. Βάγια», εφ. Πρέβεζα, Μάιος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 198, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Ένα δείγμα γιαννιώτικης νοοτροπίας», εφ. Πρέβεζα, Σεπτέμβριος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 279, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Χαράς ευαγγέλια», εφ. Πρεβεζάνικα Νέα, Σεπτέμβριος 1977 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 63, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Η συνοικία Καμαρινιώτη», εφ. Τοπική Φωνή, Δεκέμβριος 1974 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 126, σ. 1.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «Πασχαλιάτικη βλάχικη γιορτή», εφ. Τοπική Φωνή, Μάιος 1976 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 549, σ. 1.

ΑΥΔΙΚΟΣ Βαγγέλης Γρ., «Συρρακιώτες καποτάδες: Ακμή και παρακμή», εφ. Αντίλαλοι του Συρράκου, Γενάρης 1986 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 36, σ. 4.

ΑΧΘΟΣ ΑΡΟΥΡΗΣ, «Του καλού καιρού. Σατυρικός στίχος», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάρτιος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 8, σ. 1.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ Κώστας Δ., «Το σημειωματάριο», εφ. Αντίλαλοι του Συρράκου, Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1985 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 33, σ. 2.

ΒΑΣΙΛΑΣ Ηλίας, «Πασχαλινές εντυπώσεις και σκέψεις», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάρτιος 1964 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 429, σ. 1.

ΒΛΑΧΟΣ, «Επιστολή», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούνιος 1956 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 68, σ. 2.

ΓΑΤΣΙΟΣ Δημήτριος Α., «Τα χελιδόνια της Πίνδου», εφ. Αντίλαλοι του Συρράκου, Μάιος 1986 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 40, σ. 6.

ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΗΣ, «Έκθεση Επιθεωρητού Δημ. Εκπ/σεως για το σχολείο του Συρράκου κατά το σχολ. έτος 1915 - 16», εφ. Αντίλαλοι του Συρράκου, Φεβρουάριος 1991 (Γιάννινα), αρ. φύλλου 82, σ. 5.

ΚΡΟΚΟΣ Γεράσιμος, «*Η Πρέβεζα και το μέλλον της*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάιος 1966 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 493, σσ. 1 - 2.

ΚΤΗΜΑΤΙΑΙ (επιστολή), «*Οι αγροτικοί δρόμοι του Ελαιώνα Πρεβέζης*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Ιούλιος 1955 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 21, σ. 3.

ΜΟΝΟΦΘΑΛΜΟΣ, «*Πρεβεζάνικη γωνιά στην Πρέβεζα*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Φεβρουάριος 1957 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 104, σ. 2.

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γιώργος, «*Τρεις δωρήτριες του περασμένου αιώνα*», εφ. Αντίλαλοι του Συρράκου, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1985 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 35, σ. 12.

ΜΠΑΓΙΑΣΤΑΣ Παν., «*Τι θα γίνει με το λιμάνι;*», εφ. Πρεβεζάνικα Νέα, Μάιος 1977 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 50, σ. 1.

ΜΠΟΜΠΟΤΣΑΡΗΣ Μιχ., «*Βγενής Γκοτζέλης. Ο παληκαράς της Πρεβέζης*», εφ. Πρέβεζα, Μάρτιος 1980 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 139, σ. 2.

ΜΠΡΟΥΠΗΣ Μιχ. Β., «*Οι βουλευταί μας και η Πρέβεζα*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Απρίλιος, 1963 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 385, σ. 1.

ΠΑΛΑΙΟΣ, «*Πρεβεζάνικες αποκριές*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάρτιος 1959 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 210, σ. 2.

ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Κων. Δ., «*Η θαλάσσια άγονος γραμμή*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάιος 1963 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 388, σ. 1.

ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ Χ., «*Μετά την απονέκρωσιν τον λιμένος η Πρέβεζα δύναται και πάλιν να αποκτήσει την παλαιάν αίγλην της*», εφ. Πρωινός Λόγος, Δεκέμβριος 1961 (Ιωάννινα), αρ. φύλλου 242, σ. 1.

ΠΑΡΕΠΙΔΗΜΟΣ, «*Ο σύλλογος των Πρεβεζάνων ιδρύθη εις Αθήνας την 25 Μαρτίου*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Απρίλιος 1956 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 62, σ. 4.

ΠΕΠΟΝΗΣ Χρήστος, «*Η διοικητική σύνθεσις του νομού Πρεβέζης*», εφ. Πρεβεζάνικα Νέα, Αύγουστος 1978 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 84, σ.1.

ΣΑΟΥΣΑΝΤΟΣ Ι., «*Αγρότες*», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάιος 1957 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 117, σ. 2.

ΤΑΞΙΔΙΩΤΗΣ, «Στο χορό των Πρεβεζάνων στην Αθήνα», εφ. Αγών Πρεβέζης, Μάρτιος 1958 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 159, σ. 3.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΠΑΡΑΤΑΦΡΙΩΝ, «Προς τον κ. Υπουργόν Οικονομικών», εφ. Πρέβεζα, Νοέμβριος 1979 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 33, σ.1

ΥΠΟΜΝΗΜΑ — ΨΗΦΙΣΜΑ (εκπροσώπων τάξεων για θέματα της Πρέβεζας), «Προς τον κ. Πρωθυπουργόν», εφ. Τοπική Φωνή, Δεκέμβριος 1976 (Πρέβεζα), αρ. φύλλου 722, σ. 1.

Β. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Ι. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΑ

ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ Χριστίνα, «Πόλεις και εκβιομηχάνιση, ή η εκβιομηχάνιση σε μία μόνο πόλη», στο βιβλίο: Νεοελληνική πόλη (εισαγωγή - επιμέλεια Γκυ Μπουρζέλ). Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1989, σσ. 25 - 37.

ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας Ε., *Η γλώσσα του στρατού: γλώσσα - λαογραφία - κοινωνία*, Πάτρα 1986.

ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας Ε., «Μηχανές και μηχανάκια. Έρωτας και ηρωισμός», *Ιχθυεύτης*, 17 (1987), σσ. 32 - 36.

ΑΚΡΙΑΔΑΣ Θεόδωρος, «Αφιέρωμα στη μνήμη των πρακτικών λαϊκών οργανοποιών της Πρέβεζας», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 24 (1990), σσ. 11 - 23.

ΑΛΕΞΑΚΗΣ Ελευθ. Π., *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1980.

ΑΛΕΞΑΚΗΣ Ελευθ. Π., *Η εξαγορά της νόφης. Συμβολή στη μελέτη των γαμήλιων θεσμών στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 1984.

ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ Μηνάς Αλ., «Η λαογραφική έρευνα στην Ήπειρο (1970 - 1985): Επισκόπηση - Αιτήματα - Συμπεράσματα», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 28(1986 - 1987), σσ. 126 - 147.

ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ Μηνάς, Αλ., *Η ελληνική και διεθνής επιστημονική ονοματοθεσία της Λαογραφίας*. Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1988.

ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ Μηνάς Αλ., *Λαϊκές επιγραφές και ονόματα σε ελληνικά αυτοκίνητα. Συμβολή στην έρευνα σύγχρονων λαογραφικών φαινομένων*. Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1989.

ΑΛΛΑΜΑΝΗΣ Γιώργος, «*Η λαογραφία του άστεως. Τέσσερις μέρες του Γιώργου Αλλαμανή με τον Ηλία Πετρόπουλο*», *Ήχος*, 144 (1985), σσ. 46 - 51.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ, «*Πρέβεζα*», *Ηπειρωτική Ζωή*, 1 (1946), σ. 28.

ΑΞΑΡΛΗ Κλειώ - ΚΟΣΜΑΚΗ Τζένη, «*Για μια αλλαγή στην παραγωγή και χρήση του χώρου: Έλεγχος δυνατοτήτων στον οικισμό Δενδροπόταμος*», στο βιβλίο: *Μελέτες για την κατοικία στην Ελλάδα* (εκδοτική επιμέλεια Δ. Α. Φατούρος, Λ. Παπαδόπουλος, Β. Τεντοκάλη). Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 133 - 229.

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Π.Α., *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Β'. Εκ του τυπογραφείου Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ (Φωτοτυπία Ηλ. Ρίζου), εν Αθήναις 1856.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σπύρος Ι., *Ελληνική κοινωνία και οικονομία (τη' και ιθ' αιώνες)*. Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1982.

ΑΥΔΙΚΟΣ Βαγγέλης Γρ., «*Η αποτύπωση των ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων στην ονοματοθεσία των οδών της Πρέβεζας*», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 23 (1990), σσ. 49 - 70.

ΑΥΔΙΚΟΣ Βαγγέλης Γρ., «*Προς μια λαογραφία του αστικού χώρου*», *Διαβάζω*, 245 (1990), σσ. 67 - 70.

ΑΥΔΙΚΟΣ Βαγγέλης Γρ., «*Η Κοινότητα στον αστικό χώρο: Αντιστάσεις και λειτουργίες. Η περίπτωση των Συρακιωτών της Πρέβεζας*», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 24 (1990), σσ. 69 - 92.

ΑΥΔΙΚΟΣ Γεώργιος, «*Παραγωγή και βιομηχανοποίηση κηπευτικών*». Πρακτικά Συνεδρίου: «*Η βιομηχανία στην Ήπειρο*» (Νοέμβρης 1980). Έκδοση Τεχνικό Έπιμελητηρίου/Τμήματος Ηπείρου, Γιάννινα 1981, σσ. 88 - 91.

ΒΑΣΙΛΑΣ Ηλίας, «*Ο Ελαιών της Πρεβέζης*», *Ηπειρωτική Εστία*, 3 (1954), σσ. 606 - 610.

ΒΑΣΙΛΑΣ Ηλίας, «*Οι αδερφοί Στεφανόπολι στην Πρέβεζα (1798)*», *Ηπειρωτική Εστία*, 5 (1956), σσ. 696 - 700.

ΒΑΣΙΛΙΑΣ Ηλίας, «Ναοί και μοναστήρια στην Πρέβεζα», *Ηπειρωτική Εστία*, 12 (1963) σσ. 96 - 101.

ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*. Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1975.

BERARD V., *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία*, μετάφραση Μ. Λυκούδης. Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1987.

ΒΗΚΑΣ Β.Ι., «Ο γάμος παρά τους βλαχοφώνους (Γαμήλια έθιμα εν Γουδοβιάδα)», *Λαογραφία*, 4 (1913 - 1914), σσ. 540 - 558.

ΒΛΑΧΟΣ Ξενοφών, «Κατοικία και κοινωνικές τάξεις στον ελληνικό αστικό χώρο», στο βιβλίο: *Μελέτες για την κατοικία στην Ελλάδα* (επιμέλεια Δ. Α. Φατούρος, Λ. Παπαδόπουλος, Β. Τεντοκάλη). Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1979, σσ. 73 - 129.

ΒΟΓΙΑΝΤΖΗΣ Γ.Ι., «Λευκάς», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός»*, 16 (1931), σσ. 4 - 30.

BRAUDEL Fernand, *Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας, Α' ο ρόλος του Περίγυρου*, μετάφραση Κλαίρη Μητσοτάκη. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991.

ΒΡΕΛΛΗ — ΖΑΧΟΥ Μαρίνα, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την ένωση (1864 - 1910). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1984.

BURGEL Guy, «Αγροτικές έρευνες στην Ελλάδα», μετάφραση Μελέτιος Δ. Θεοφίλου, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 33 - 34 (1978), σσ. 190 - 213.

BURGEL Guy, *Αθήνα. Η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, μετάφραση Πέτρος Ρυλμόν. Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1976.

ΓΚΙΖΕΛΗΣ Γρηγόρης, *Το πολιτισμικό σύστημα. Ο σημειωτικός και επικοινωνιακός χαρακτήρας του*. Εκδόσεις Γρηγορόπουλος, Αθήνα 1980.

ΓΚΡΑΜΣΙ Αντόνιο, *Λογοτεχνία και εθνική ζωή*, μετάφραση Χρήστος Μαστραντώνης. Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 1981.

ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ Στάθης, «Ετερότητα και εθνότητα: για μια κοινωνιολογική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού», στο βιβλίο: Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός. Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 1987, σσ. 21 - 39.

ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ Στάθης, «Το ρεμπέτικο τραγούδι: εθνολογικές και ταξικές συνιστώσες», στο βιβλίο: Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός. Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 1987, σσ. 109 - 167.

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ Ν., ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ Α., ΜΠΑΡΜΠΑΤΗΣ Κ., ΓΚΑΡΤΣΟΣ Κ., *Πρέβεζα: σχέδιο και πρόγραμμα για την ανάπτυξη της πόλης* (εκδοτική επιμέλεια γραφείο Κ. Α. Δοξιάδη), Αθήνα 1966.

DERRUAU Μακ, *Ανθρωπογεωγραφία*, μετάφραση Γιώργος Πρεβελάκης. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1987.

ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ Ι. Φ., «Πρέβεζα». Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός», 20 (1932), σσ. 644 - 659.

ΔΗΜΑΣ Ηλίας Σ., *Ο παραδοσιακός χορός στο Συρράκο. Λαογραφική και ανθρωπολογική προσέγγιση*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1989.

ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ Ευάγγελος Π., *Ιστορία της πόλης και της πολεοδομίας. Από την πρώιμη πόλη ως την εμφάνιση της σύγχρονης πολεοδομίας*. Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987.

ΔΟΥΛΗ Μαρία, ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας, ΜΙΛΗΣΗ Μαργαρίτα, ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας, *Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Πρέβεζας* (εκδοτική επιμέλεια Υ.Χ.Ω.Π., Ε.Π.Α, '82 - '84), Α' φάση, Αθήνα 1984.

ΔΟΥΛΗ Μαρία, ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας, ΜΙΛΗΣΗ Μαργαρίτα, ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας, *Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Πρέβεζας* (εκδοτική επιμέλεια Υ.Χ.Ω.Π., Ε.Π.Α. '82 - '84), Αθήνα 1984.

ΖΑΚΑΣ Γ. Χ., «Αφιέρωμα στο περιφερειακό συνέδριο για την ανάπτυξη της περιοχής Φαναρίου», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 10 - 11 (1986), σσ. 76 - 95.

ΖΙΑΓΚΟΣ Νικ., *Αγγλικός ιμπεριαλισμός και εθνική αντίσταση, 1940 - 1945*, τ. 1ος Αθήνα 1978.

ΖΩΓΡΑΦΟΣ Βασίλης Π., *Ήπειρος. Οι περιφερειακές ανισότητες και η δομή του χώρου*, Ιωάννινα 1981.

HOBSBAWM E.J., *Η εποχή των επαναστάσεων 1789 - 1848*, μετάφραση Μαριέτα Οικονομοπούλου. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1990.

ΘΕΟΦΙΛΟΥ Μελέτιος, «*Μερικαί όψεις της «γεωγραφίας του πληθυσμού» της Ελλάδος*», Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών Ελλάδος, 23 (1975), σσ. 85 - 102.

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ Θ.Χ., *Τεχνοοικονομική μελέτη εξυγιάνσεως και αξιοποίησεως περιφερειακής τάφρου Πρέβεζας*, Ιωάννινα 1982.

ΚΑΖΟΥΚΑ Παναγιώτα, «*Ιστορικό ανάπτυξης αγροτικών βιοτεχνιών - βιομηχανιών στο νομό Πρέβεζας*». Πρακτικά Συνεδρίου: «*Η βιομηχανία στην Ήπειρο*» (Νοέμβριος 1980). Έκδοση Τεχνικού Επιμελητηρίου/Τμήματος Ηπείρου, Γιάννινα 1981, σσ. 32 - 35.

ΚΑΜΑΡΙΝΟΥ Άλκης, *Γεωργία και αναπτυξιακή διαδικασία στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Αθήνα 1977.

ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ Παναγιώτης Ι., *Βιβλιογραφία της Ελληνικής Λαογραφίας των ετών 1921 - 1938. Συμπλήρωμα*. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, 25 (1977 - 1980), σσ. 303 - 650.

ΚΑΝΟΥΤΑΣ Γ.Σ., *Ο Ελληνισμός εν Αμερική, ήτοι ιστορία του Ελληνισμού εν Αμερική από των αρχαιότατων χρόνων μέχρι σήμερα*. Εκ του χωματοτυπογραφείου ο «Κόσμος», New York, 1918.

ΚΑΡΑΒΙΔΑΣ Κ.Δ., *Αγροτικά. Μελέτη συγκριτική*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978 (Φωτογραφική ανατύπωση από την έκδοση του 1931).

ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ Κωνσταντίνος, «*Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας 1811 - 1813*», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 24 (1990), σσ. 47 - 60.

ΚΑΡΑΠΟΣΤΟΛΗΣ Βασίλης, *Η καταναλωτική συμπεριφορά στην ελληνική κοινωνία 1960 - 1975*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1984.

ΚΑΤΣΑΝΗΣ Νίκος, «*Εισαγωγή*», στο βιβλίο: Alan J. B. Wace - Maurice S. Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*. Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. ιζ' - χδ'.

KAYSER Bernard, *Άνθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, μετάφραση Τ. Τσαβέα - Μ. Μερακλή. Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1968.

ΚΟΝΚΟΥΡΗ Πύρρου Δημ. (εκδοτική επιμέλεια Λεάνδρος Κονκουρής), *Μνήμη. Εκατό χρόνια από τη γέννησή του 1879 - 1779*, Θεσσαλονίκη 1979.

ΚΟΝΤΑΞΗΣ Κώστας Δημ., *Η ανταλλαγή δώρων στην παραδοσιακή κοινωνία του Πόντου*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1986.

ΚΟΝΤΗΣ Σπυρίδων, «*Ηπειρος*», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, 14 (1980), σσ. 385 - 387.

ΚΟΝΤΟΜΙΧΗΣ Παναζής, *Τα γεωργικά της Λευκάδας*. Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1985.

ΚΟΥΡΟΥΚΛΗ Μαρία, «*Μετασχηματισμός και στασιμότητα στην ορεινή Κέρκυρα*», στο βιβλίο: *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα* (εισαγωγή -επιμέλεια Στάθης Δαμιανάκος). Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών Ελλάδας, Αθήνα 1987, σσ. 379 - 397.

ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ Αλεξάνδρα, *Ιστορία της πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας 1390 - 1538*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985.

ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ Βασίλης, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700 -1821)*. Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1988.

ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Στίλπων Π., *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Α': Μνημεία του λόγου*. Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, αρ. 8, Εν Αθήναις 1965.

ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ — ΝΕΣΤΟΡΟΣ Άλκη, «*Λαϊκός πολιτισμός*», *Αντί*, 41 (1971), σσ. 44 - 45.

ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ — ΝΕΣΤΟΡΟΣ Άλκη, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας: Κριτική ανάλυση*. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη, Αθήναι |1978|³.

ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ — ΝΕΣΤΟΡΟΣ Άλκη, *Λαογραφικά Μελετήματα*. Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Αθήνα 1979.

ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ, Άλκη, ΙΣΜΗΡΛΙΑΔΟΥ Αδέλλα, ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΕΑ Άννα, ΠΥΡΓΑΚΗ Άννα, ΒΟΥΤΥΡΑ Έφη, ΔΕΛΤΣΟΥ Ρίτσα, «*Λαογραφία και προφορική Ιστορία*», *Εντευκτήριο*, 8 (1989), σσ. 39 - 57.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ Μαρία, *Κοινωνιολογική ιστορία του ρεμπέτικου*. Εκδόσεις Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1988.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Χρήστος Γ., *Η μαθητεία στις κομπανίες των χριστών της Πελοποννήσου*. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987.

ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ — ΚΑΤΟΧΙΑΝΟΥ Δήμητρα, *Χωροταξική μελέτη εθνικού δικτύου αστικών κέντρων*. Κέντρον Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Αθήνα 1967.

ΛΑΓΟΠΟΥΛΟΣ Α. - Φ., *Η επιρροή των κοσμικών αντιλήψεων επί της παραδοσιακής μεσογειακής και ινδοευρωπαϊκής πολεοδομίας*, διδακτορική διατριβή Ε.Μ.Π., Αθήνα 1970.

LEFEBVRE Henry, *Δικαίωμα στην πόλη. Χώρος και πολιτική*, μετάφραση Πάνος Τουρνιακιώτης - Κλωντ Λωράν. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1977.

ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λίλα, *Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909 - 1940*. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989.

ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ Δ., *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923 - 27). Επαναστατικές εξαγγελίες*. Εκδόσεις Κομμούνα, Αθήνα 1985.

ΛΟΥΚΑΤΟΣ Δημήτριος Σ., «Από τα πανηγύρια της Κεφαλονιάς». Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος, 15 (1936), σσ. 381 - 389.

ΛΟΥΚΑΤΟΣ Δημήτριος Σ., «Σύγχρονα προβλήματα Λαογραφίας». Νέα Εστία, 48 (1950), σσ. 1377 - 1379.

ΛΟΥΚΑΤΟΣ Δημήτριος Σ., *Σύγχρονα Λαογραφικά (Folklorica Contemporanea)*, Αθήνα 1963.

ΛΟΥΚΑΤΟΣ Δημήτριος Σ., *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1978.²

ΛΟΥΚΑΤΟΣ Σπύρος Δ., «Η Πρέβεζα κατά την κρίση του Ανατολικού Ζητήματος», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 23 (1990), σσ. 39 - 48.

ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτρης, *Τα γεωργικά της Ρούμελης*. Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1983.

- ΜΑΖΑΡΑΚΗ Δ., *Το λαϊκό κλαρίνο στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1984.
- ΜΑΛΛΙΟΣ Μιχάλης, *Η σύγχρονη φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού*. Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1975.
- ΜΑΡΕ Καρλ - ΕΓΚΕΛΣ Φρ., *Η γερμανική ιδεολογία, μετάφραση Κ. Φιλίνη, τ. Α'*. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1979.
- ΜΕΓΑΣ Γ. Α., «Θεσσαλικά οικήσεις», *Λαογραφία*, 26 (1968 - 1969), σσ. 89 - 201.
- ΜΕΓΑΣ Γ.Α., *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήνα 1975³.
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ Μ.Γ., «Οι θεωρητικές κατευθύνσεις της Λαογραφίας μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο», *Λαογραφία*, 27 (1971), σσ. 3 - 23.
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ Μ.Γ., «Τι είναι ο Folklorismus», *Λαογραφία*, 28 (1972), σσ. 2 - 38.
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ Μ.Γ., «Η μηχανή και ο λαϊκός άνθρωπος», *Λαογραφία* 28 (1972), σσ. 115 - 123.
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ Μ.Γ., «Ο άνθρωπος της πόλεως», *Λαογραφία*, 29 (1974), σσ. 71 -83 (= *Λαογραφικά Ζητήματα*. Εκδόσεις Χ. Μπούρας, Αθήνα 1988, σσ. 65 -82).
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ Μ.Γ., «*Αστική Λαογραφία*». Δελτίον της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 3 (1979), σσ. 11 - 13.
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ Μ.Γ., *Σημειώσεις Λαογραφίας, τεύχος Α': Έννοια και σκοπός της Λαογραφίας*, Ιωάννινα 1981.
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ Μ.Γ., «*Πολιτιστικά*», *Επιστημονική Σκέψη*, 8 (1982), σσ. 18 - 24.
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ Μ.Γ., *Ελληνική Λαογραφία, Α' Κοινωνική Συγκρότηση*. Εκδόσεις Οδυσσεάς, Αθήνα 1984.
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ Μ.Γ., «*Συζήτηση*». Πρακτικά τέταρτου συμπόσιου ποίησης (Ιούλιος 1984). Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1985, σσ. 207 - 208.
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ Μ.Γ., *Ελληνική Λαογραφία, Β' Ήθη και Έθιμα*. Εκδόσεις Οδυσσεάς, Αθήνα 1986.

ΜΕΡΑΚΛΗΣ Μ.Γ., «Θέσεις για τη Λαογραφία», Διαβάζω, 245 (1990), σσ. 16-21.

ΜΟΔΙΝΟΣ Μιχάλης, «Η υπανάπτυξη της ανάπτυξης. Φύση και πολιτισμός στην Αμβρακία», στο βιβλίο: Τοπογραφίες. Οικολογική θεώρηση του Ελληνικού περιφερειακού χώρου. Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 1990, σσ. 17 - 41.

ΜΟΥΖΕΛΗΣ Νίκος, *Νεοελληνική κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης*. Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1978.

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γιώργος, «Το τυρεμπόριο τον 19ο αιώνα», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 12 (1986), σσ. 39 - 43.

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γιώργος, «Ο Κουραδάς που έγινε Καρυδάς και η καλλιέργεια των Εσπεριδοειδών», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 22 (1989), σσ. 61 - 67.

ΜΠΑΔΑ — ΤΣΟΜΩΚΟΥ Κωνσταντίνα, *Η αθηναϊκή γυναικεία φορεσιά κατά την περίοδο 1687 - 1834. Ενδυματολογική μελέτη*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1983.

ΜΠΑΔΑ Κωνσταντίνα, «Βαθμοί αστικοποίησης του αγροτικού χώρου (Ήπειρος 1950 κ.ε.)». Πρακτικά Συνεδρίου Ιστορίας: «Ήπειρος: Κοινωνία - Οικονομία 15ος - 16ος αι. (Σεπτέμβρης 1985)», Γιάννινα 1986, σσ. 227 - 239.

ΜΠΑΛΟΥΜΗΣ Επαμ. Γ., *Ηθωγραφικό διήγημα. Κοινωνικοϊστορική προσέγγιση*. Εκδόσεις Χ. Μπούρας, Αθήνα (χ.χ.).

ΜΠΑΜΠΑΝΑΣΗΣ Στέργιος, ΣΟΥΛΑΣ Κώστας, *Η Ελλάδα στην περιφέρεια των αναπτυγμένων χωρών*. Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1976.

ΜΠΕΝΑΡΟΓΙΑ Αβραάμ, *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*. Εκδόσεις Ολκός, Αθήνα 1975.

ΜΠΕΟΠΟΥΛΟΥ Ιωάννα, «Τρίκερι: Κινητικότητα και σχέσεις ένταξης», στο βιβλίο: Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα (εισαγωγή - επιμέλεια Στάθης Δαμιανάκος). Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1987, σσ. 277 - 295.

ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ ΜΑΡΡΑΙΗ, *Τα όρια της πόλης. Η διαλεκτική της ιστορικής ανάπτυξης των πόλεων*, μετάφραση Γιώργος Νταλιάνης. Εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα 1974.

ΜΩΥΣΙΔΗΣ Αντώνης, *Η αγροτική κοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα. Παραγωγική και κοινωνική διάρθρωση στην ελληνική γεωργία (1950 - 1980)*. Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1986.

ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ Βασίλης, «Ορεινές κτηνοτροφικές μειονότητες», *Νέα Οικολογία*, 36 (1987), σσ. 26 - 27.

ΝΤΑΤΣΗ Ευαγγελή Αρ., «Οι θεωρητικοί προβληματισμοί στις λαο - εθνο - ανθρωπολογικές σπουδές», «ΣΥΝΔΕΙΠΝΟΝ»: Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Δημήτριο Σ. Λουκάτο από παλαιούς μαθητές του στη Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων (1964 - 1969). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1988, σσ. 237 - 270

ΝΤΑΤΣΗ Ευαγγελή Α., «Ο 'λαός' της Λαογραφίας. Το ιδεολογικό περιεχόμενο», *Ο Πολίτης*, 108 (1990), σσ. 50 - 57.

ΝΤΟΥΣΙΑΣ Μιχάλης, *Ε.Α.Μ. Πρέβεζας - Ε.Α.Α.Σ. Ζαλόγγου - Σουλίου*, Αθήνα 1987.

ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ - ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, «Πορίσματα Α' Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας της Πρέβεζας», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 23 (1990), σσ. 4 - 7.

ΞΕΝΑΚΗΣ Ι. (εκδοτική επιμέλεια), *Οδηγός και λεύκωμα Θεσσαλίας - Ηπείρου: 1939 - 1940*, Βόλος (χ.χ.).

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Σεραφείμ, *Δοκίμιον ιστορικών περί Άρτης και Πρεβέζης*. Τυπογραφείον ΚΑΛΛΟΥΣ, Εν Αθήναις 1884.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Βασίλης, «Αγροτική έξοδος και σχηματισμός της εργατικής δύναμης στην ελληνική πόλη». Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας: «Νεοελληνική πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος» (Σεπτέμβρης 1984), τ. Β'. Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1985, σσ. 521 - 531.

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Γεώργιος, «*Ηπειρωτικά λιμάνια στην ύστερη Τουρκοκρατία: Η περίπτωση της Πρέβεζας*». Πρακτικά του Συνεδρίου Ιστορίας: «*Ηπειρος: Κοινωνία - Οικονομία - 15ος - 20ος αι.*» (Σεπτέμβρης 1985), Γιάννινα 1986, σσ. 139 - 170.

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Γεώργιος, «*Οικονομικές όψεις του καζά της Πρέβεζας κατά το Β' μισό του αιώνα*», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 24 (1990), σσ. 34 - 45.

ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Γιώργος, *Λαϊκοί πρακτικοί οργανοπαίχτες*. Εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1983.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΛΟΣ Θεόδωρος, «Το πεδίο και το περιεχόμενο της Λαογραφίας δια του ορισμού αυτής». Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, 3 (1969 - 70), σσ. 1 - 62.

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Δράκος (εκδοτική επιμέλεια), *Βαλκανοτουρκικός πόλεμος*, Αθήνα (χ. χ.).

ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ Μ.Μ., «Γαλλική Επανάσταση και Πρέβεζα - Χριστόφορος Περαϊβός», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 23 (1990), σσ. 19 - 26.

ΠΑΠΑΣ Π.Ν., «Σφαιριστήριο». Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός», 22 (1933), σσ. 655 - 656.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Δημ., «Έθιμα συνεργασίας και αλληλοβοηθείας του Ελληνικού λαού». Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου Ακαδημίας Αθηνών, 5 - 6 (1943 - 44), σσ. 59 - 85.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ηλίας, *Της φυλακής*, Αθήνα 1975.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ηλίας, *Το μπουρδέλο*. Εκδόσεις γράμματα, Αθήνα 1980.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ηλίας, «Τα σίδερα του σιδερώματος», Ιχνηυτής, 6 - 7 (1985), σσ. 35 - 37.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ηλίας, «Οι λάσπες», Ιχνηυτής, 11 (1986), σσ. 20 - 24.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ηλίας, «Τα σκυλάδικα», Σχολιαστής 50 (1987), σσ. 46 - 47.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ηλίας, «Τα ταπεινά εργόχειρα», Ιχνηυτής, 36 (1988), σσ. 22 - 23.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Ηλίας, «Οι γιαννιώκες αργκό», Ιχνηυτής, 54 - 55 (1990), σσ. 28 - 29.

ΠΗΓΙΑΚΗ Πόπη, *Εθνογραφία. Η μελέτη της ανθρώπινης διάστασης στην κοινωνική και παιδαγωγική έρευνα*. Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1988.

ΠΟΛΙΤΗΣ Ν. Γ., «Λαογραφία», Λαογραφία, 1 (1909), σσ. 3 - 18.

ΠΟΡΦΥΡΗΣ Κ. (εισαγωγή - επιμέλεια), *Άπαντα Κρυστάλλη*. Εκδόσεις Αυλός, Αθήνα (χ.χ.).

ΠΟΥΧΝΕΡ Βάλτερ, *Θεωρία του Λαϊκού θεάτρου: Κριτικές παρατηρήσεις στο γενετικό κώδικα της θεατρικής συμπεριφοράς του ανθρώπου*. Λαογραφία. Παράρτημα 9, Αθήνα 1985.

ΡΑΠΤΗΣ Δημήτριος Ελ., *Το Καναλάκι της Πρέβεζας. Μεταβολές στην πολιτισμική συμπεριφορά των κατοίκων μιας ηπειρωτικής κοινότητας στην εικοσαετία 1965 - 1985*, διδακτορική διατριβή, Γιάννινα 1989.

ΡΟΚΟΥ Βασιλική, *Συμβολή στη μελέτη της κοινωνίας του κτηνοτροφικού χωριού*, διδακτορική διατριβή, Γιάννινα 1983.

ΡΟΚΟΥ Βασιλική, «*Η ορεινή πόλη της κτηνοτροφίας, πόλη της υπαίθρου. Τρία Ηπειρωτικά παραδείγματα: Μοσχόπολη, Μέτσοβο, Συρράκο*». Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας: «Νεοελληνική πόλη», Αθήνα 1985, σσ. 75 - 82.

ΡΟΚΟΥ Βασιλική, *Η υφαντική οικιακή βιοτεχνία στο Μέτσοβο: 18ος - 20ος αιώνας*, Γιάννινα 1989.

ΣΑΛΑΜΑΓΚΑΣ Δ.Σ., *Άπαντα, Α' Λαογραφικά*, Αθήνα (χ.χ.).

ΣΑΜΑΡΑΣ Γιάννης, *Κράτος και κεφάλαιο στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1982.

ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ Κυριάκος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τ. Β' 1700 - 1800*, Αθήνα 1975.

ΣΙΟΡΟΚΑΣ Γεώργιος, «*Το πρώτο αυτοκίνητο στα Γιάννινα (Απρίλιος 1910)*», Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, τ. Η', (1986), σσ. 122 - 130.

SIVIGNON Michel, «*Από το περιεχόμενον και τας μεθόδους της ανθρωπογεωγραφίας*», Επιθεώρησις Κοινωνικών Ερευνών, 1 (1969), σσ. 3 - 7.

ΣΚΛΑΒΟΥΝΟΣ Γεράσιμος Σπ., «*Συγκοινωνίες και κοινωνική διαίρεση του αστικού χώρου: Η Αθήνα από τον 19ο ως τον 20ο αιώνα*», στο βιβλίο: *Νεοελληνική πόλη* (εισαγωγή - επιμέλεια Γκυ Μπουρζέλ). Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1989, σσ. 39 - 53.

ΣΚΟΥΤΕΡΗ — ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ Νόρα, «*Η σημειοδοτική λειτουργία «της τελετουργίας» του γάμου. Για την ιδεολογική αναπαραγωγή των κατά φύλα κοινωνικών διακρίσεων*», στο βιβλίο: *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα* (4 μελετήματα). Εκδόσεις Ο Πολίτης, Αθήνα 1984, σσ. 113 - 152.

ΣΚΟΥΤΕΡΗ - ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ Νόρα, «*Η Προίκα ή περί τον θηρευτικό βλον των νεοελλήνων*», στο βιβλίο: Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα (4 μελετήματα). Εκδόσεις Ο Πολίτης, Αθήνα, σσ. 155 - 258.

ΣΟΡΩΚΟΣ Ε., «*Οικιστική δομή και κοινωνικοποίηση*», Επιθεώρησις Κοινωνικών Ερευνών, 23 (1975), σσ. 142 - 145.

ΣΟΡΩΚΟΣ ΣΤ., «*Αστική δομή και κοινωνικοποίηση*». Δελτίον Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 3(1979), σσ. 19 - 22.

ΣΟΥΛΗΣ Χ. Ι., «*Συρράκον*». Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός», 22 (1933), σ. 630.

ΣΠΑΘΑΡΗ — ΜΠΕΓΛΙΤΗ Ελένη, *Οι αγγειοπλάστες της Σίφνου. Κοινωνική συγκρότηση - παραγωγή - μετακινήσεις*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1989.

ΣΤΟΙΑΝΟΒΙΧ Traian, «*Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος*», στο βιβλίο: Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος - 19ος αιώνας), (εισαγωγή - επιμέλεια Σπύρος Ασδραχάς), μετάφραση Ντόρα Μαμαρέλη. Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1979, σσ. 287 - 345.

ΣΥΝΑΡΕΛΛΗ Μαρία, *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα 1830 - 1880*. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989.

ΤΖΑΜΤΖΗΣ Α. Ι., «*Ναυτικοί, καράβια και λιμάνια*», στο βιβλίο: Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία 1453 - 1850 (εισαγωγή - επιμέλεια Στ. Α. Παπαδόπουλος). Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1972, σσ. 57 - 178.

ΤΟΜΑΝΑΣ Κώστας, *Τα καφενεία της Παλιάς Θεσσαλονίκης*. Εκδοτική Ομάδα, Θεσσαλονίκη 1990.

ΤΟΝΤΟΡΟΦ Νικολάι, *Η Βαλκανική πόλη 15ος - 19ος αιώνας, τ. Α'*, μετάφραση Έφη Αβδελά - Γεωργία Παπαγεωργίου. Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1986.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ - BALADIE Γιολάντα, «*Ξένες κυριαρχίες και μετασχηματισμός της κρητικής γεωργίας: XIV — XIXος αιώνας*», στο βιβλίο: Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα (εισαγωγή - επιμέλεια Στάθης Δαμιανάκος). Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1987, σσ. 197 - 220.

ΤΣΑΓΓΑΛΑΣ Κωνσ. Δ., *Η γυναικεία παραγκούνικη ενδυμασία σε μια θεσσαλική κοινότητα. Κατασκευή και λειτουργία. Συμβολή στη μελέτη της ενδυμασίας στο φυσικό της περιβάλλον*, Γιάννενα 1982.

ΤΣΙΤΣΙΠΗΣ Λουκάς, «*Η εθνογραφία της γλώσσας*», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 50 (1983), σσ. 3 - 19.

ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Βάσιος, *Πειραιάς, 1835 - 1870. Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1984.

ΤΣΟΥΓΙΟΠΟΥΛΟΣ Γιώργος, *Το ελληνικό αστικό κέντρο. Πρώτο μέρος: Μεθοδολογική προσέγγιση*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1984.

ΦΑΤΟΥΡΟΣ Δ. Α. — ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ Κωστής, «*Αυτογενής οικισμός στην περιοχή της Θεσσαλονίκης*», στο βιβλίο: *Μελέτες για την κατοικία στην Ελλάδα* (επιμέλεια Δ. Α. Φατούρος, Λ. Παπαδόπουλος, Β. Τεντοκάλη). Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, σσ. 252 - 285.

ΦΙΛΙΑΣ Βασίλης, *Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις*. Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1983.

ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ Δημήτρης, *Για την ελληνική πόλη. Μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*. Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1990.

ΦΟΥΡΙΚΗΣ Πέτρος Α., «*Μικρά συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Ιστορίαν. Νικόπολις — Πρέβεζα*», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 4 (1929), σσ. 263 - 294.

ΦΟΥΡΙΚΗΣ Πέτρος Α., «*Η Πρέβεζα. Θέσις - Κτίσις - Όνομα*». Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, 1 (1924), σσ. 274 - 294.

ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Τάκης, *Εξαρτημένη ανάπτυξη. Η ελληνική περίπτωση*. Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1985.

ΧΑΣΤΑΟΓΛΟΥ Βίλμα, *Κοινωνικές θεωρίες για τον αστικό χώρο. Κριτική ανάλυση*. Εκδόσεις Παρατηρητής, Αθήνα 1981.

ΧΑΤΖΗΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Αγγελική, «*Η επίδραση των πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων της περιόδου 1860 - 1867 στη ζωή της Πρέβεζας*», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 24 (1990), σσ. 27 - 38.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ Αγγελική, *Σαρακατσάνοι*, τ. Α', Αθήναι 1957.

ΧΑΤΖΗΠΑΝΤΑΖΗΣ Θόδωρος, «Εισαγωγή», στο βιβλίο: *Η Αθηναϊκή Επιθεώρηση* (Εκδοτική επιμέλεια Θόδωρος Χατζηπανταζής και Λίλα Μαράκα), τ. 1. Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1977.

ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ Μιχαήλ, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος*, τ. Β'. Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών, Αθήναι 1974.

ΨΑΡΑΣ Ιωάννης Δ., «Κατ' οίκον έρευνα στη Βενετοκρατούμενη Πρέβεζα του 1897», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 23 (1990), σσ. 8 - 18.

ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δημήτρης Κ., «Οικονομικός και κοινωνικός μετασχηματισμός αγροτικών κοινοτήτων», στο βιβλίο: *Οικονομικός και κοινωνικός μετασχηματισμός αγροτικών κοινοτήτων* (συλλογική έκδοση). Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1987, σσ. 3 - 31.

ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δημήτρης Κ., *Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί. Οικονομία και οικογένεια στην αγροτική Ελλάδα του 19ου αιώνα*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1987.

VERNIER Bernard, «Μυθική αναπαράσταση του κόσμου και ανδρική κυριαρχία στους Έλληνες Πομάκους», στο βιβλίο: *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα* (εισαγωγή - επιμέλεια Στάθης Δαμιανάκος). Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1987, σσ. 297 - 344.

WACE Alan J. B. - THOMPSON Maurice S., *Οι νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, μετάφραση Πάνος Καραγιώργος. Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989.

II. Ξενόγλωσσα

ARDENER Shirley (εκδοτική επιμέλεια), *Women and Space. Ground Rules and Social Maps*. Groom Helm London, London 1981.

BAKER Jonathan, *The Rural - Urban Dichotomy in the Developing World. A Case Study from Northern Ethiopia*. Norwegian University Press 1986.

BASHAM Richard, *Urban Anthropology: The Cross - Cultural Study of Complex Societies*. Mayfield Publishing Company. Palo Alto, Cal. 1978.

BAUSINGER H., *Die Volkskultur in Der Technischen Welt*. Stuttgart 1951.

BRAUDEL Fernand, *The Mediterranean (and the Mediterranean World in the Age of Philip II)*, vol. I. Collins, London 1972.

BREPOHL W., "*Industriale Volkskunde*", *Sozial Welt*, 2 (1950 - 51), σσ. 115 - 124.

CAMPBELL J. K., *Honour, Family and Patronage*. Oxford University Press, Oxford 1964.

COHEN Abner, "*Variables in Ethnicity*", στο βιβλίο: *Ethnic Change* (εκδοτική επιμέλεια Charles F. Keys). University of Washington Press, Seattle - London 1981, σσ. 307 - 330.

DAMIANAKOS Stathis, "*Rural Community Studies in Greece*", στο βιβλίο: *Rural Community Studies in Europe*. Pergamon Press (European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences), 3(1985), σσ. 73 - 123.

DEVOS George, *Ethnic Identity: Cultural Identities and Change*. Mayfield Publishing, Palo Alto, Calif. 1975.

DORSON Richard M., "*Doing Fieldwork in the City*". *Folklore*, 92(1981), σσ. 149 - 154.

DOUMANIS Mariella, *Mothering in Greece from Collectivism to Individualism*. Academic Press, Glasgow 1983.

DUBISH Jill, "*Introduction*", στο βιβλίο: *Gender and Power in Rural Greece* (εισαγωγή - επιμέλεια Jill Dubish). Princeton University Press, New Jersey, σσ. 3 - 41.

FOX Richard G., *Urban Anthropology. Cities in their Cultural Settings*. Prentice - Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1977.

FRIEDL Ernestine, *Vasilika: A Village in Modern Greece*. Holt Rinehart and Winston, New York 1962.

FRIEDL Ernestine, *"Kinship, Class and Selective Migration"*, στο βιβλίο: *Mediterranean Family Structures* (εισαγωγή - επιμέλεια J.-G. Peristiany). Cambridge University Press, Cambridge 1976, σσ. 363 - 387.

FRIEDL Ernestine, *"The Position of Women: Appearance and Reality"*, στο βιβλίο: *Gender and Power in Rural Greece* (εισαγωγή - επιμέλεια Jill Dubish). Princeton University Press, New Jersey, σσ. 42 - 52.

GLASER Nathan - MOYNIHAN Daniel P. (εισαγωγή - επιμέλεια), *"Introduction"*, στο βιβλίο: *Ethnicity. Theory and Experience*. Harvard University Press, Cambridge -Massachusetts - London 1975, σσ. 1 - 26.

GOLDSTEIN Cenneth S., *For Field Workers in Folklore*. Gale Research Company, Book Tower, Detroit 1974.

GOODE William, *The Family*. Prentice — Hall, Englewood Clifss 1964.

GREGORY David D., *"The Meaning of Urban Life: Pluralization of Life Worlds in Seville"*, στο βιβλίο: *Urban Life in Mediterranean Europe: Anthropological Perspectives* (εισαγωγή - επιμέλεια Michael Kenny και David I. Kertzer). University Press of Illinois, Urbana - Chicago - London 1983, σσ. 253 -272.

GRILLO R. D., *Ideologies and Institutions in Urban France. The Representation of Immigrants*. Cambridge University Press, Cambridge - New York - Melbourne - Sydney 1985.

HERTZFELD Michael, *Ours Once More: Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece*. University of Texas Press, Austin 1982.

WEBER Max, *The City*. The Free Press, Glencoe Ill. 1958.

WINNIFRITH T. J., *The Vlachs: The History of a Balkan People*. Duckworth, London 1987.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

A

- Αγελαδοτροφία 309
Αγιά 81
Αγία Ειρήνη 380
Αγία Τριάδα 67, 288
Αγιατσίκ 84
Άγιοι Πάντες 93
Άγιος Αθανάσιος 63, 64
Άγιος Βασίλειος 64
Άγιος Γεώργιος 56, 249
Άγιος Ηλίας 237
Άγιος Θωμάς 48, 67, 288
Άγιος Κωνσταντίνος 63
Άγιος Νικόλαος 64
Άγιος Χαράλαμπος 49, 51
Αγκόνα 355
Αγκώνας 325
Αγορά 41, 49, 107, 211, 229
Αγορά εργασίας 51, 54, 243 - 244, 253
Αγορά κεντρική 51, 99
Αγορά κτημάτων 309
Αγορά λαϊκή 51
Αγριαντώνη Χ. 35
Αγρότης 67, 108, 157 - 158, 161, 230, 240, 259, 266, 345, 394
Αγροτικά προϊόντα 41, 77
Αγροτική έξοδος 237, 242
Αγροτική ζωή 49, 208
Αγροτική μετακίνηση 237
Αγροτική οικονομία 234, 239, 240, 249
Αγροτική παραγωγή 53
Αγροτική συνείδηση 197, 249, 251, 265, 342, 344 - 345
Αγροτικό κέντρο 24, 107, 108, 208
Αγροτικός πληθυσμός 17, 18, 20, 75
Αγροτικός προσανατολισμός 251
Αγροφύλακας 290
Αγωγιάτης (κιρατζής) 149, 283 - 284, 290 - 291, 310, 371
Αζιζιέ 84
Αηδονιά 81
Αθανασόπουλος Κ. 21
Αθήνα 18, 45, 69, 73, 74, 75, 79, 140, 144, 157, 160, 184, 197, 205, 208, 238
Αϊβαλί 84
Αιθιοπία 68
Αϊ - Λιας 53, 56, 59, 67, 244, 249, 253 - 255
Αιτωλοακαρνανία 23, 35, 48, 77, 87, 90, 99, 137, 191, 215, 233
Ακαρνάνες καπετάνιοι 40
Ακρίδας Θ. 203
Άκτιο 35, 198, 302, 370
Αλατζεμί 84

- Αλβανία 23, 35, 93, 99
 Αλεξάκης Ε. 33, 172, 176, 246, 330, 350
 Αλεξιάδης Μ. 13, 20, 21
 Αλή Αφέντης 67
 Αλεποχώρι 99
 Αλή Πασάς 40, 41, 99, 154
 Αλιεργάτης 62
 Αλικαρνασός 84
 Άλλατρο 237
 Alliance 192
 Αμαξοκαραγωγέας 150, 198
 Αμβρακικός κόλπος 33, 38, 48, 84, 90, 288
 Αμερική 18
 Αμερικανική βοήθεια 45
 Αμμουδιά 81
 Αμπάλες (αμπαλί) 56
 Αμυρά 98
 Ανάληψη 287, 289, 302, 370 - 371, 374
 Ανατολική Θράκη 84
 Ανήφορος 294 - 295
 Ανθούσα 81
 Ανθρωπογεωγράφοι 19
 Ανθρωπολόγοι Αμερικανοί 18, 19
 Αντικείμενο (έρευνας) 17, 23, 26, 34, 36, 85
 Άνω Δεσποτικά 81
 Άνω Ράχη 81
 Άνω Σκαφιδωτή 81
 Αξαρή Κ. 326
 Απελευθέρωση (1912) 45, 56, 90, 98
 Απογραφή 154, 156
 Αποκοπιάρης 27, 155, 158, 171 - 174, 185
 Αποκρίες 194
 Απολλωνία 84
 Απώλεια διαμετακομιστικού ρόλου 13, 23, 73, 106, 127, 207, 209, 211, 272
 Αραβαντινός Π. 36, 38, 40, 155
 Αραμπατζής 67
 Αραπάκια 140, 184
 Αράχωβα 99
 Αργατιά 175 - 178
 Αργυρόκαστρο 41
 Άρτα 24, 84, 92, 107, 210, 211, 214, 219, 220, 380
 Αρτεργάτης 62, 87, 281
 Αρτοποιός 62, 87, 100
 Αρχάγγελος 82
 Αρχαίοι πρόγονοι 18
 Αρχαία σωματείων 27
 Αρχείο Δ/σης Γεωργίας ν. Πρέβεζας 27
 Αρχείο Εργατικού Κέντρου Πρέβεζας 13, 27
 Αρχείο εφημερίδων 13
 Αρχείο Λευκαδιτών 13
 Αρχείο Λιμεναρχείου Πρέβεζας 27
 Αρχείο Σ.Π.Ο.Α.Π.Π. 27
 Αρχείο Συνδέσμου Συρρακιωτών 27
 Αρχείο Συν/σμού Κηπευτικών 27
 Αρχείο Τεχνικής Υπηρεσίας Δήμου Πρέβεζας 27
 Αρχικοί κάτοικοι 64
 Ασδραχάς Σ. 40, 229
 Άσσος 82
 Αστακός 191
 Αστικά φαινόμενα 20
 Αστική αποκατάσταση 351
 Αστική επιρροή 24, 90, 213, 219, 326
 Αστική ζωή 20, 21
 Αστική λειτουργία 65, 281
 Αστική νοοτροπία 389
 Αστική συνήθεια 195
 Αστικό επάγγελμα 229, 236, 249, 265, 304, 309, 323, 335, 340, 345, 351, 364, 365, 394
 Αστικό κέντρο 55, 67 - 69, 76 - 77, 84, 90, 100, 107, 164 - 165, 211, 233, 327, 355, 381, 394
 Αστικό περιβάλλον 18, 352, 365

Αστικό πρότυπο 194
 Αστικοποίηση 18, 165
 Αστικός δυναμισμός 76
 Αστικός πληθυσμός 73, 75
 Αστικός πολιτισμός 20
 Αστικός χαρακτήρας 381
 Αστικός χώρος 17 - 20, 28, 54, 55, 59, 64, 65, 69, 84, 226, 260, 263, 272, 297
 Αστικότητα 68
 Αστισμός 68
 Ασύρματος 287
 Α.Τ.Ε. 133, 154, 166, 246
 Αττική 330
 Αυδίκος Β. 21, 297, 370, 381
 Αυδίκος Γ. 167
 Αυστραλία 238, 266, 272
 Αυτοτελείς εκδόσεις 19
 Αφρική 18
 Αχθος Αρούρης 205
 Αχθοφόρος 121, 198

B

Βαγγελλάιοι 290
 Βαγγέλης Κ. 282
 Βαθύ 48, 257
 Βαϊνδήριο 84
 Βαλανιδορράχη 81
 Βαλανιδούσα 81
 Βαμβακάρης Μ. 203
 Βαρδάτες 99
 Βασιλάς Η. 38 - 41, 55 - 56, 59, 77, 153 - 154
 Βασιλική 232, 237
 Βαστάζος 49, 52
 Βάτρα 324
 Βενετία 38 - 39, 41
 Βενετική κτήση 40
 Βενετοί 39 - 40, 47, 49, 153 - 154, 225

Βενετοκρατία 23, 77, 99
 Βενζικιοί 84
 Βενζίνα 79
 Βεργόπουλος Κ. 282
 Βερυκοκάκης Π. 98, 198
 Βήκας Β. 355
 Βιβλία 27
 Βιβλιογραφία 13, 411 - 435
 Βιοτεχνική ακμή 279
 Βλαδικαύκασος 85
 Βλάχος 278, 304, 356 - 357, 360, 373, 377, 384, 387 - 388
 Βλάχος Ξ. 304
 Βλάχικα 384 - 386, 390
 Βογιαντζής Γ. 231, 236
 Βοσκότοπος 282 - 283
 Βουρνιακές 237
 Βουτυρά Ε. 370, 375
 Βόρειος Ήπειρος 79
 Βουβοπόταμος 81
 Βούζικιοί 84
 Βούλγαροι 36
 Βράχος 81
 Βρέλλη - Ζάχου Μ. 271
 Βρυσούλα 56, 82, 257
 Βυζαντινή αυτοκρατορία 36, 47
 Βυζάντιο 37

Γ

Γαλακτοπώλης 281
 Γαλατάς 82, 84
 Γαληνοτάτη δημοκρατία 39, 153
 Γαλλία 192
 Γάμος 25, 27, 262 - 264, 337, 340, 345, 355 - 357, 361, 365 - 366, 377, 394 - 395
 Γαμπρός 359 - 360, 363, 367
 Γανωματής 54
 Γαρδίκι 40

- Γατσαίοι 287, 290
 Γάτσιος Δ. 321
 Γειτονιά 55- 56, 58 - 64, 67, 372, 381
 Γενικό εμπόριο 197
 Γένοβα 41
 Γεράσης - Τέφας 298, 302
 Γερμανία (Δυτική) 58, 75, 79, 81, 99, 214
 Γεφυρόπουλον 63
 Γεωγραφικά όρια 355, 372 - 373
 Γεωγραφικά σημεία 355
 Γεωγραφική ενότητα 81
 Γεωγραφική θέση 23, 35 - 36, 38, 40, 99
 Γεωγραφική περιοχή 67, 90
 Γεωγραφική προέλευση 77
 Γεωγραφικό διαμέρισμα 79
 Γεωγραφικός προσανατολισμός 254
 Γεωργική απασχόληση 25, 67
 Γεωργική παραγωγή 55, 161 - 162, 164, 250
 Γεωργικός χώρος 33
 Γεωργός 84, 231, 252, 265, 341
 Γιακουμάτος Π. 90
 Γιάννενα βλ. Ιωάννινα
 Γκάφτσος Κ. 45, 49, 52, 106, 108, 127, 210
 Γκιζέλης Γ. 23
 Γκοπαίοι 287
 Γκράμσι Α. 23
 Γλάρος 128
 Γλώσσα 358, 370, 372, 375 - 376, 384 - 385, 395
 Γνωριμία (έρωτας) 264
 Γνωριμία υποψηφίων 361
 Γονική παροχή 157
 Γοργόμυλος 82
 Γραμματέας Συρράκου 294
 Γραφείο Δοξιάδη 210
 Γραφείο Πολεοδομίας 58
 Γ.Π.Σ. Πρέβεζας 59, 64
 Γυναικεία απασχόληση 373
 Γυναικείο σωματείο 181
 Γύφτικα 61
- Δ
- Δαρδανέλλια 84
 Δαμιανάκος Σ. 17, 19, 45, 200
 Δεληγιαννάκης Ν. 45, 49, 52, 106, 108, 127, 210
 Δέλτσου Ρ. 370, 375
 Δερβίτζιανα 87
 Δεσδέρ Τσεσμέ 84
 Δεσφίνα 99
 Δευτερογενής τομέας 76
 Β' Παγκόσμιος πόλεμος 13, 17, 47, 49, 62, 67, 71, 73, 77, 82, 90, 98, 99, 153, 158, 175, 191, 194, 197, 201, 207, 215, 218, 230, 233, 280, 295 - 296, 331
 Δημάρατος Ι. 40, 56, 79
 Δήμαρχος Πρέβεζας 13, 26
 Δήμας Π. 279, 182
 Δημητριάδης Ε. 33
 Δημητρίου Ν. 62
 Δήμος Ευγήρου 237
 Δήμος Λευκάδας 236
 Δήμος Σφακιωτών 237
 Δημόσια συμπεριφορά 271
 Δημόσιος υπάλληλος 58, 62, 73, 75, 98, 231
 Δημόσιος χώρος 386
 Δημοτικές εκλογές 269
 Δημοτικό Συμβούλιο 69, 71, 77, 87
 Δημοτολόγια 13, 77, 85, 87, 108, 155, 170, 206, 211, 229, 234, 238, 283
 Διαδικασία ενσωμάτωσης 25
 Διαδικασία μετάβασης 327 - 329
 Διαδικασία μετάλλαξης 158
 Διατριβή 13, 17, 21

Διαμέρισμα 73
 Διαμετακομιστική λειτουργία 23 - 24, 73, 190
 Διαμετακομιστική σχέση 45
 Διαμετακομιστική υπηρεσία 39, 54, 75, 77
 Διαμετακομιστικό κέντρο 22, 23, 93, 99, 121, 126
 Διαμετακομιστικός ρόλος 41, 54, 77, 90, 128, 196, 221
 Διαμετακομιστικός χαρακτήρας 23 - 25, 41, 54, 104, 207, 211, 240
 Διαχωριστική γραμμή 373 - 374
 Δ/ση Γεωργίας ν. Πρέβεζας 13, 69, 158, 161, 165 - 166, 173, 182
 Δικαιώματα (πολιτικά) 81, 238, 269, 391 - 392
 Δικός μας - ξένος 375, 380
 Δίκτυα 291, 334, 378
 γνωριμία 240
 καταγωγή 247
 νοοτροπία 390
 οικογένεια 241
 πατριώτης 390
 στρ. θητεία 240
 συγγένιο 241 - 241, 247, 360 - 361, 364
 τέχνη 389
 χωράφι 240
 Διοικητική περιφέρεια 33
 Διοικητικές υπηρεσίες 229
 Διχοτόμηση ρόλων 354
 Διχοτόμος 68, 388
 Δόγμα Τρούμαν 126, 139
 Δομοκός 99
 Δούλη Μ. 48, 59, 64, 168, 211
 Δράγανο 237
 Δρυμώνας 237
 Δύση 37
 Δυτική Θράκη 67

Ε

Εβραίοι 63, 69
 Εθνική οδός
 Αντιρρίου - Ιωαννίνων 215
 Ηγουμενίτσας - Ιωαννίνων 217, 249, 255
 Ηγουμενίτσας - Πρέβεζας 217
 Ιωαννίνων - Πρέβεζας 42, 67, 249, 257, 294 - 296, 305, 310, 371, 394
 Ιωαννίνων - Τρικάλων 164
 Εθνική οντότητα 18
 Εθνοφυλετική ομάδα 36
 Εθνοφυλετική σύνθεση 61
 Εκκλησία 53, 56, 60, 63, 299, 306, 381, 382
 Εκκλησιές 81
 Εκκομιστήριο 135
 Εκμεταλλεύσεις 156 - 158
 Εκμίσθωση 157, 158
 Εκρηματισμός αμοιβής 185
 Εκπαιδευτικός 26, 62
 Εκρίζωση λιόδεντρων 154, 158, 161, 184, 240, 272
 Εκτελωνιστής 49, 136
 Εκτίμηση καρπού 178
 Εκφορτώσεις 135
 Έκφραση πολιτισμική 26
 Ελαιόδεντρα 39, 55, 154, 156, 157, 171, 175, 178, 179, 207, 250, 289, 299, 310
 Ελαιοϊδιοκτησία 154, 155, 157, 170, 191, 197
 Ελαιοκλαδευτής 27, 182 - 184
 Ελαιοκτήματα 40, 153, 155, 170, 185, 191, 251, 252, 309, 311, 341
 Ελαιοκτηματίας 155, 157, 160, 161
 Ελαιοπαραγωγή 39, 54, 95, 173, 175
 Ελαιοσυγκομιδή 155, 177, 180, 181

- Ελαιοσυλλέκτρια 27, 54, 62, 160, 172, 174, 177, 180 - 181, 185, 201, 347 - 348, 353
 Ελαιοσυλλογή 171, 172
 Ελαιοσυλλογής περίοδος 175
 Ελαιοτριβεία (λιτροβιά) 54, 172, 283
 Ελαιοχρωματιστής 336
 Ελβετία 192
 Ελεύθερο 87
 Ελιές Αθηνάς 311
 Ελλάδα 45, 48, 73, 133, 136, 139, 165, 184, 203, 217, 232, 282, 388
 Ελλάδα ΒΔ 41, 45, 61
 Ελληνικά 384 - 386
 Εμπορευόμενοι 73, 75, 185, 194, 197, 281
 Εμπορικές δραστηριότητες 92
 Εμπορευματική κίνηση 127, 128, 135
 Εμπορική διακίνηση 42
 Εμπορικό κέντρο 54
 Εμπορικός δρόμος 37
 Εμπορικός σταθμός 38
 Εμπόριο 41, 45, 85, 191, 281
 Εμποροπανήγυρη (μουχούστι)
 Άρτας 338
 Φιλιπιάδας 338
 Έμπορος 26 - 27, 49, 87; 121, 153, 174, 191 - 192, 284, 295, 338
 Εμφύλιος 73, 126, 139, 140, 238, 297, 333
 Ενδογαμία 268, 337, 356, 359
 Ενδοκοινοτική έλξη 374
 Ενδοχώρα 47, 210
 Ενοικιστάσιο 296, 319
 Ενδυματολογική ιδιαιτερότητα 271
 Εξωγαμία 356, 359, 364
 Ενσωμάτωση 27, 45, 226
 Εξωγενείς παράγοντες 53
 Ε.Ο.Κ. 208, 209
 Επαγγέλματα λιμανιού 136
 Επαγγέλματα παραδοσιακά 207
 Επαγγελματική απασχόληση 62
 Επαγγελματική αποκατάσταση 297, 299, 304, 333, 336, 364, 370
 Επαγγελματική διαφοροποίηση 371
 Επαγγελματική λειτουργία 354
 Επαγγελματική σύνθεση 23, 84, 87, 283
 Επαγγελματική συμπεριφορά 22
 Επαγγελματικός ρόλος 354
 Επαγγελματοβιοτέχνης 62
 Επιβατική κίνηση 128
 Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 19
 Επιθεωρητής 283
 Επίκουρος 139
 Επιλεγμένο δείγμα 26
 Επιλιμένο κέντρο 45
 Επιστημονική έρευνα 18, 19
 Επιτηδευματίας 191
 Επιτόπια έρευνα 237, 242, 251, 253, 262, 264, 269, 281, 309, 356
 Επτάνησα 40, 77, 79, 90
 Εργασιακές σχέσεις 181
 Εργάτης 62, 73, 136 - 140, 155, 193, 207, 230, 284, 305
 Εργάτης γης 24, 51, 54, 62, 67, 161, 234, 238, 241 - 243, 246 - 247, 267, 272
 Εργάτης ελεύθερος 140, 175, 191, 206, 302, 309, 333, 339, 371
 Εργάτης λιμένος 136
 Εργάτης ξηράς 22, 27, 189, 197, 201
 Εργάτης παραλίας 49, 136
 Εργάτης φορτηγίδων 136
 Εργατικά χέρια 173, 175, 232, 233, 243, 252, 253, 265, 272, 338, 345
 Εργατικές κατοικίες 67
 Εργατικό Κέντρο Πρέβεζας 13, 26, 65, 103, 127, 135 - 136, 139, 141 - 145, 147, 149, 181 - 182, 282
 Εργοστάσιο 75, 79

Εργάτρια 336, 353 - 355, 373, 394
 Ερμούπολη 95
 Ε.Ρ.Φ.Ε.Λ. 137, 139
 Εσπεριδοειδή 92, 107, 127, 133, 162
 Ε.Σ.Υ.Ε. 68, 69, 154
 Εσωτάφριος χώρος 52, 281
 Εσωτερικός χώρος 24
 Ευκαιριακή απασχόληση 49
 Ευρώπη 39, 99, 192, 194, 195, 208, 209, 216, 217
 Έφεσος 84
 Εφημερίδες
 Αγών Πρεβέζης 27, 49, 73, 74, 90, 91, 107, 128, 151, 153, 160, 161, 164, 166, 167, 190, 205, 206, 209, 210, 213, 214, 216, 218, 221, 225, 278
 Αντίλαλοι του Συρράκου 280, 282, 283, 297, 321
 Κήρωξ 220, 232
 Τοπική Φωνή 27, 58, 220, 380
 Πρέβεζα 27, 62, 65, 90, 198, 210, 218
 Πρεβεζάνικα Νέα 27, 75, 214
 Πρωϊνός Λόγος 58
 Εφόδια στρατού 133
 Εφόδια UNRA 126

Z

Ζαγόρι 41, 85
 Ζάκας Γ. 81, 82
 Ζάκυνθος 90
 Ζάλογγο 81
 Ζαχαροπλαστείο 195, 367
 Κατσή 195
 Καλομοίρη 195
 Κρόνος 194
 Καραβέλα 204
 Πουρναρόπουλου 195
 Ζαχαροπλάστης 87, 100, 333, 371
 Ζερβό 82

Ζιάγκος Ν. 69
 Ζιγκοζίλετς 99
 Ζωγάιοι 290
 Ζωγράφος Β. 214, 219
 Ζωέμπορος 121
 Ζωϊκό κεφάλαιο 348
 Ζωοτροφή 133

H

Ηγουμενίτσα 216
 Ηλεκτρική Εταιρεία 95
 Ημνομαδισμός 287, 289, 290, 297, 320 - 323, 348, 370, 376
 Ήπειρος 17, 23, 35, 39, 40, 45, 48, 55, 79, 99, 121, 141, 144, 184, 196, 208, 216, 218, 219, 355
 Ηπειρωτική Εστία 153
 Ηπειρωτική Ζωή 126
 Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 149
 Ηπειρωτικός χώρος 128, 215, 217
 Ηράκλειο 84

Θ

Θαλάσσια συγκοινωνία 90, 145, 194
 Θαλάσσιο δρομολόγιο 128
 Θαλάσσιοι οδοί 38
 Θεληματατζής 62
 Θεοφίλου Μ. 76, 105, 239
 Θεοφύλακτος Θ. 64
 Θερμοκήπιο 166, 167, 359, 394
 Θεσμός 26
 Θεσπρωτία 213, 214, 219
 Θεσπρωτικό 82, 211
 Θεσσαλία 98, 164, 210, 216
 Θεσσαλονίκη 18
 Θεωρία 68
 Θράκη 99

I

Ιδεολογία 221, 352, 353
 Ιδιαιτερότητα 27
 Ιδιοκτησιακό καθεστώς 154, 155, 170
 Ιδιωτικό αρχείο 27
 Ιδιωτικός υπάλληλος 281
 Ιδιωτικός χώρος 390
 Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών 13
 Ικόνιο 85
 Ινέμπολις 85
 Ιόνιο Πέλαγος 36
 Ισογαμία 359
 Ισραηλίτικη κοινότητα 69
 Ιστορική συγκυρία 35, 45, 67
 Ιταλία 69, 167, 194
 Ιταλική αγορά 39
 Ιταλικό προξενείο 63
 Ιχθυοτροφείο 48

K

Κάβαλος 242
 Καζούκα Π. 137
 Κάιρο 99
 Καισάρεια 85
 Καλάθι (κανίστρι) 177 - 179
 Καλλημέρη Αφοί 95
 Καλλιέργεια
 εντατική 165, 166, 251
 καλυμμένη 166, 167, 181, 341, 346
 υπαίθρια 165, 166, 252, 241
 Καλλιεργητικά δάνεια 246
 Καλλιεργητική περίοδος 181
 Καλύβα 294, 295, 298, 299, 304, 306,
 309, 321, 323, 324, 326 - 328, 348,
 350, 373, 388
 Καλύβα καλή 325
 Καμαρινού Λ. 45, 126
 Καμηλάκης Π. 378

Καμπή 82
 Κάμπος Άρτας 364
 Καναλάκι 81, 149, 214
 Κανάλι 82
 Κανούτας Σ. 268
 Καπετάν Λασκάρας 67
 Καπετάν Τσαβαλάς 56
 Καπεταναίοι 153, 154
 Καπνά 137
 Καποτάς 280
 Καραβίδας Κ. 279, 282, 291
 Καραβομαραγκός 38
 Καραγωγέας 22, 27, 121, 147, 184, 333,
 371
 Καραμπουρνού 84
 Καρανάτσης Κ. 22
 Καραποστόλης Β. 165, 336, 385
 Καρνάβαλος 49
 Καροποιάς 54, 121
 Καρυά 237
 Κασταμονή 84
 Καστανέα 87
 Καστάνιανη 87
 Κατάκωλο 41
 Καταμερισμός εργασίας 34, 104, 331
 Καταναλωτικά αγαθά 336, 345, 373
 Καταναλωτικές ανάγκες 25, 211, 259,
 296, 297, 366, 378, 395
 Καταναλωτικό κέντρο 214, 215
 Καταναλωτικό κοινό 211, 391
 Κατάρα 216, 217
 Καταστήματα
 εμπορικά 49
 κουρεία 49
 μανάβικα 52
 παντοπωλεία (μπακάλικά) 49, 52, 306,
 318, 372, 378
 ταβέρνα 49, 52 201, 261
 υαλοπωλεία 49
 χασάπικα 52

- Κατέρινταρ 85
 Κατηγοριοποίηση 68
 Κατοχή 237, 297, 298, 330
 Κατσαναίοι 287
 Κατσάνης Ν. 387
 Κατωγιανναίοι 287, 290
 Κατωγιάννης Γ. 290
 Κάτω Δεσποτικά 81
 Κατώτερα στρώματα 282 - 284, 289, 290, 292, 296, 388
 Καύσιμα 133
 Καφέ αμάν 230
 Καφενέδες 55
 Καφενείο 189, 190, 194 - 196, 201, 203, 204, 244, 261, 311, 318, 347, 363, 371 - 373, 386
 Καφενείο Βλάσση 249
 Καφενείο Ολύμπια 141
 Καφενείο Λέαντρου 141
 Καφενείο Σουρτζή 249
 Καφεπώλης 121
 Κείβελ 84
 Κεντρική διοίκηση 34, 41, 105
 Κεντρική εξουσία 47
 Κεντρικός πυρήνας 52, 54, 63, 64, 99
 Κεντρικότητα 76
 Κέντρο αγροτικής ειδίκευσης 107
 ΚΕ.Π.Ε. 107
 Κεραμιδαριό 309
 Κεραμίδι 298, 299, 388, 394
 Κερασούντα 84
 Κερκίν Μαντέν 85
 Κέρκυρα 79
 Κεφαλονιά 41, 90
 Κηπευτικά 24, 92, 107, 108, 136, 160 - 162, 164, 165, 167, 168, 170, 172, 173, 180, 185, 221, 248, 250, 252, 273, 328, 336, 346, 352, 354, 367, 379, 394
 Κηπευτικά πρώιμα 165, 166, 318, 320
 Κηπευτικός Συνεταιρισμός 54
 Κινηματογράφος 52, 194
 Κίνηση λιμανιού 13, 21, 27, 133, 136, 141, 145, 189, 205
 Κίος 84
 Κιρατζής βλ. αγωγιάτης
 Κλάδεμα ελιάς 182
 Κλαρστής 62, 182, 183
 Κλεισούρα 81
 Κληροδότημα Ρίζου, 63, 305
 Κληρονομική σχέση 139, 140
 Κοζάνη 217
 Κοινή καταγωγή 266, 267, 355, 370, 375, 378
 Κοινότητα 25, 26, 67, 69, 71, 72, 74, 81, 85, 237, 263, 267, 269, 271, 321, 340, 355 - 359, 361, 364, 369, 372, 376, 377, 379 - 383, 385, 389, 390
 βλάχικη 357
 συρρακιώτικη 315, 360, 361, 371
 Κοινότητας συνοχή 370
 Κοινοτική αίσθηση 370
 Κοινοτικός δεσμός 364
 Κοινωνική άνοδος 355, 362
 Κοινωνική αξία 352
 Κοινωνική διαστρωμάτωση 23, 24, 190
 Κοινωνική διαφοροποίηση 61
 Κοινωνική θέση 374
 Κοινωνική λειτουργία 267
 Κοινωνικό κύρος 154, 157, 191, 272
 Κοινωνικός χαρακτήρας 34, 35
 Κοινωνικός χώρος 24, 60, 61, 63, 282, 357, 359
 Κοκάλια 48
 Κοκκινιά 59, 64, 84, 244
 Κοκότης 295
 Κόμαρος 67
 Κομμωτική 338
 Κομοτινή 99
 Κομπόστα 135

- Κονάκια 24, 289 - 291, 294 - 296, 298, 299, 302, 305, 311, 348, 370, 394
 αυτογενή 296
 κτηνοτροφικά 296, 304, 305, 319, 370
 τυροκόμων 370
 Μπαχλάβα 294, 298
 Λάσπη 295
 Κοκότη 295
 Ανήφορου 295
 Γεράση - Τέφο 298
 Λ. Σπυρόγλου 298
- Κονεσαρλί 84
 Κόνιτσα 216, 217
 Κονκουρής Π. 191
 Κονταξής Κ. 176
 Κοντάραινα 237
 Κόντης Σ. 45
 Κοντομίχης Π. 231 - 233
 Κορώνη 41, 81
 Κορωνησία 92
 Κορωνόπουλο 81
 Κοσμάκη Τ. 326
 Κοσσατζής 62
 Κοτσανόπουλο 82
 Κουκούλι 81
 Κουμπαριά 291, 377, 378
 Κούπλα 84
 Κουρούκλη Μ. 158, 171
 Κουτσαβάκης 200
 Κρασιά 82
 Κραντονέλλη Α. 38
 Κρεμμυδάς Β. 55, 69
 Κρήτη 98
 Κρόκος Γ. 210
 Κρουσηγή 82
 Κτήμα Τσιόκου 305, 306
 Κτηματίας 27, 155, 170, 185, 206
 Κτηνοτροφικό χωριό 348
 Κτηνοτρόφος 25, 71, 280, 283, 284, 288, 289, 291, 294, 296, 316, 319, 348, 349, 371, 373, 374, 392
- Κύπρος 99
 Κυριακίδης Σ. 179
 Κυριακίδου - Νέστορας Α. 17, 19, 20, 370, 375
 Κύτος 137
 Κωνσταντινίδου Μ. 203
 Κωνσταντινόπουλος Χ. 179
 Κωνσταντινούπολη 84, 192
 Κώς 85
 Κωστοπούλου - Κατοχιανού Δ. 107, 108
- Λ
- Λαγόπουλος Α. - Φ. 34
 Λαθρεμπόριο 198
 Λαϊκό Κόμμα 288
 Λαϊκός πολιτισμός 20
 Λάλα Αφοί 98
 Λάμαρη 81, 280, 282 - 284, 296, 320, 330, 348, 394
 Λαογραφία 17 - 20, 26
 Λαογραφία αστική 19, 20
 Λαογραφία σύγχρονη 19
 Λαογραφίας γέννηση 17
 Λαογραφίας επιστήμη 17, 26
 Λαογραφίας Τομέας 13
 Λαογραφικό βίωμα 19
 Λαός λαογραφίας 20
 Λαός πόλεων 19
 Λάρισα 164
 Λάσπη 295, 296
 Λειτουργία λιμανιού 48, 121, 191
 Λειτουργία πόλης 42
 Λειτουργία χώρου 35, 36
 Λεμβούχος 22, 27, 143, 184
 Λεοντίδου Α. 34, 47, 253
 Λεύκα 84
 Λευκάδα 41, 74, 77, 79, 229, 338
 Λευκαδίτικα 67
 Λευκαδίτικη φορεσιά 270

- Λεωφόρος
 Ε. Βενιζέλου 48
 Ειρήνης 54, 55
 Λημέρι 99
 Ληστής 54, 69, 90
 Ληστεία 41, 42
 Λιακόπουλος Κ. 48, 59, 64, 68, 211
 Λιβάδια 287, 291, 292, 316, 319, 392
 Λιβαδιά 99
 Λιβιεράτος Δ. 136
 Λιβόρνο 41
 Λίζες 374
 Λιμενάρχης 13, 21
 Λιμενεργάτης 22, 27, 67, 126, 127, 184, 191, 197, 203, 208
 Λιοστάσια (ελαιοστάσια) 73, 153, 158, 160, 171, 175, 176, 178, 181, 184, 191, 291
 Λιπάσματα 133, 149
 Λονδίνο 41
 Λουκάτος Δ. 17, 19, 378
 Λουκάτος Σ. 21
 Λουκόπουλος Δ. 232
 Λούρος 82, 214
 Λούτσα 53
 Λυγιά 81
- M**
- Μάγειρος 121
 Μάγκας 200
 Μαγνησία 84
 Μαζαράκη Δ. 203
 Μαζαράκης Ε. 17
 Μάζωμα 48
 Μακεδονία 98, 164, 210, 216, 330
 Μάκρη 84
 Μάλλιος Μ. 45, 105
 Μάλτα 41
 Μαντρόσκυλα 379
 Μαραντοχώρι 237
 Μαργαρίτι 58, 61, 92, 93
 Μάρξ Κ. - Εγκελς Φ. 34
 Ματζίρκα 56, 57, 60, 62 - 64, 84
 Μαχαροποιός 98
 Μαγαδέντρο 82
 Μεγάλη Λάκκα 82
 Μεγαλοϊδιοκτήτης 40, 155
 Μεγαλοκτηματίας 170, 171
 Μέγας Γ. 17, 330
 Μεθοδολογικό πρόβλημα 26
 Μέθοδος 26
 Μελιανά 82
 Μερακλής Μ. 13, 17, 20, 26, 33, 251, 253, 297, 346, 349, 350, 362, 381, 382
 Μεσιακά 24, 172, 241, 246 - 249, 259, 261
 Μεσιακά πρόβατα 291
 Μεσίτης 173, 174
 Μεσιτικό γραφείο 54, 168
 Μεσολόγγι 41
 Μεσοπόλεμος 64, 79, 96, 287, 298
 Μεσοπόταμος 81
 Μεταβατική φάση 352
 Μετάγχιση πληθυσμού 73
 Μετακίνηση 18, 81, 297, 315, 320
 Μετακίνησης μορφή 240 - 242
 Μεταναστευτικό ρεύμα 90
 Μετανάστης 18, 19, 85, 205, 240, 242, 325, 381
 Μεταπολεμική περίοδος 22, 24, 25, 27, 184, 219, 352, 355, 365, 393
 Μεταπρατική οικονομία 22
 Μέτσοβο 87
 Μηχανοκαλλιέργεια 305, 306
 Μικρά Ασία 67, 84
 Μικρασιατική καταστροφή 136, 137
 Μικρή Λάκκα 82
 Μικρομαγαζάτορας 73

- Μικροπωλητής 371
 Μίληση Μ. 48, 59, 64, 168, 211
 Μιχαλίτσι 71, 82
 Μοατζίρης 57
 Μοδινός Μ. 22, 47
 Μοδιστρική 338, 353
 Μοναστήρι 85
 Μόνιμη εγκατάσταση 24, 25, 74, 240, 286, 297, 310, 316, 325, 351, 355, 376, 384
 Μονοκαλλιέργεια 251
 Μονοκεντρικότητα 55
 Μονοπωλιακή εκμετάλλευση 39
 Μονόφθαλμος 74
 Μούγλα 84
 Μουζέλης Ν. 45
 Μουσικός 58, 62, 93, 121
 Μουστάκης Γ. 280, 282, 321, 330
 Μουσουλμάνος 69, 92
 Μπάδα Κ. 20, 271
 Μπαίριο 84
 Μπακάλης 280, 310
 Μπαλούμης Ε. 358
 Μπάλτες 289, 290
 Μπαμπανάσης Σ. 45, 165
 Μπαρκαγιανναίοι 287
 Μπαρμπάτης Κ. 45, 49, 52, 106, 108, 127, 210
 Μπατζαριό βλ. τυροκομείο
 Μπάφρα 84
 Μπαχλάβας 175, 294 - 296, 298
 Μπεναρόγια Α. 136
 Μπεοπούλου Ι. 346
 Μπιλιάρδο 195
 Μπιτώλια 40
 Μπομποτσάρης Μ. 198
 Μπορμπολόγια 175
 Μπρούπης Μ. 221
 Μύλασα 84
 Μυράχη 84
- Μυρσίνη 82
 Μύτικας 67, 72, 74, 82, 287, 290
 Μωισίδης Α. 165, 246, 251.
- N
- Ναζλί 84
 Νάρκισσος 81
 Ναυτικός 137, 246, 254
 Ναυτιλία 41
 Νέα Σαμφούντα 82, 233
 Νέα Σινώπη 82, 233
 Νεάπολη - Καμαρινιώτικα 58, 59, 62, 64
 Νεκροταφείο 288
 Νέοι πληθυσμοί 62, 75, 201, 206, 207, 254
 Νεοκλασικός ρυθμός 63
 Νικολίτσι 82
 Νικόπολη 48, 67, 99
 Νιοχώρι 67, 288, 316
 Νιτσαίκος Β. 13, 279, 182, 289, 291, 320, 349, 357, 360, 376 - 378, 388
 Νοικοκυριά 27, 79, 81, 82, 84, 85, 87, 90, 92, 96, 98, 168, 207, 230, 234, 236, 238, 239, 241, 254, 264, 269, 281, 284, 294, 304, 309, 316, 323
 Νοικοκυριά αγροτικά 236
 Νοικοκυριά γηγενή 206
 Νοικοκυριά ξένα 206
 Νομός Ιωαννίνων 67, 79, 85, 87, 99
 Νομός Πρέβεζας 75, 79, 92, 99, 110, 190, 211, 219, 229
 Νοοτροπία 24, 196, 197, 200, 206, 207
 αντιπαραγωγική 200
 αστική 208, 384
 Νοσοκομείο 300
 Νουνός 377
 Ντάκο ραχογιάλι 194
 Νταλίκα 149
 Ντάτση Ε. 17

Ντονταίοι 287, 290
 Ντόπιος 23, 39, 60, 90, 100, 206
 Ντούσις Μ. 238
 Ντούσιμο 372, 384, 386, 387, 395
 Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου Μ. 21
 Νύφη 350, 358, 360, 366

Ξ

Ξάνθη 99
 Ξανθόπουλος Κ. 48, 59, 64, 168, 211
 Ξανάκης Ι. 191, 201
 Ξενοδοχείο
 Αβέρωφ 63
 Μητρόπολις 63
 Ξένοι ταξιδιώτες 69
 Ξενοπούλος Σ. 39, 55 - 57, 63
 Ξηρόμερο 87, 90
 Ξυλεία 135
 Ξυλοκιβώτια 135
 Ξυλοκόπος 62, 183
 Ξυλουργικά επαγγέλματα 334

Ο

Ο.Α.Ε.Δ. 79
 Οδηγός 333, 334
 Οδική αρτηρία 49, 54, 210, 213, 219
 Οδός
 Ατινάννων 56, 60, 63, 72
 Εθνικής Αντίστασης 48, 49
 21ης Οκτωβρίου 52, 63
 Κ.Γ. Καρυωτάκη 52
 Μπιζανίου 54, 63
 Μ. Μπότσαρη 64
 Παναγή Τσαλδάρη 52
 Οθωμανική αυτοκρατορία 37
 Οθωμανός 38
 Οικισμοί κτηνοτρόφων 351, 356
 Οικισμοί Συρρακιωτών 257, 323, 356

Νοσοκομείου 300, 302, 304, 305, 315, 320, 323, 326, 328, 329, 333, 345, 351, 356, 357, 360, 362, 370, 371 - 373
 Ποταμάκι 303, 372
 Αγίας Ειρήνης 305, 306, 309, 315, 320, 330, 356, 357, 370 - 372, 392, 394
 Σαούγκου - Μπαχλάβα 310, 315, 323, 370 - 372, 394
 Ανάληψης 316, 329, 351, 356, 357, 360, 371, 372, 392
 Ψαθάκι 319
 Οικισμοί τυροκόμων 327, 329, 345
 Οικισμός 23, 25, 33, 36, 38, 47, 63, 65, 67, 71, 75, 81, 84, 99, 211, 253 - 255, 267, 288, 292, 299, 310, 316, 318, 319, 334, 339, 341, 370, 372
 Οικισμός αυτόνομος 370, 394
 Οικισμός Μπάκα 255
 Οικισμός Κεντρικός 255
 Οικιστική ανάπτυξη 55
 Οικιστική αυτονομία 42, 294
 Οικιστική ενότητα 49, 65, 69
 Οικιστική κατηγορία 71
 Οικιστική μονάδα 68
 Οικιστική μορφή 45
 Οικιστική πυκνότητα 309, 316, 320
 Οικιστική συγκρότηση 23
 Οικιστική συμπεριφορά 289, 299
 Οικιστικοί πυρήνες
 Β. Βαγγέλη 315
 Βλάχικο Σχολείο 315
 Δύο Αδέρφια 310
 Σαούγκου 310
 Οικιστικό πρότυπο 304
 Οικιστικό συγκρότημα 48
 Οικιστικός σχηματισμός 33, 34, 68
 Οικογένεια 67, 185, 201, 226, 231, 240, 251, 252, 266, 295, 299, 309, 321.

- 332, 337, 344, 352, 358, 360, 362
365, 366, 379
γαμπρού 361
διευρυμένη 352, 353
εκτεταμένη 348, 349, 351, 352, 357
καταγωγής 349
λευκαδίτικη 24, 74, 261
ξενόφερτη 57
πατριαρχική 334, 348, 358, 377
πρεβεζάνικη 67
πυρηνική 262, 349, 351, 352, 367
συρρακιώτικη 337, 339, 341, 346 -
348, 351 - 355, 366, 373, 377, 382,
384
τυροκόμων 351
Οικογενειακή μερίδα 77, 85, 155, 206
Οικογενειακό εισόδημα 348
Οικογενειακός βίος 352, 353
Οικοδομικά υλικά 135, 136
Οικοδομική δραστηριότητα 56, 63
Οικοδομικός συνεταιρισμός 75
Οικοδόμος 191, 255
Οικονομική αλλαγή 90
Οικονομική βάση 22, 28, 144, 153
Οικονομική δομή 25
Οικονομική ζωή 39
Οικονομική κρίση 207
Οικονομική λειτουργία 37, 49, 54, 77, 90,
155, 196
Οικονομική στροφή 166
Οικονομική συμπεριφορά 34, 196, 330,
333, 336 - 338, 374
Οικονομικός άξονας 54
Οικονομικός ρόλος 33, 34, 39, 47, 68, 77,
105, 196
Οικονομικός χώρος 47, 90
Οικόπεδο 299, 305, 306, 316, 319, 325,
326, 341, 352, 394
Οικοτεχνία 41, 331, 332, 337, 338
Ολιστική προσέγγιση 25
Ομάδα 372, 374 - 376, 382, 384, 389,
393
Ομαδοκεντρική λειτουργία 380, 388
Ομοσπονδία Επαγγελματιών
Βιοτεχνών ν. Πρέβεζας 13, 27, 215
Ονοματοδοσία 253, 381
Ονοματοθεσία 37
Οπωροκηπευτικά 54, 106, 137, 154, 165,
185, 219, 226, 233, 240, 339, 389
Οπωροφόρα δέντρα 248
Ορδού 84
Ορεινό χωριό 236, 322, 361, 369
Ορυχαλουργός 87
Ο.Τ.Ε. 36
Ουζοπλιά (ρακουπλιά) 49, 201, 203
Όχλος 18
- ## Π
- Παγοποιείο 56
Παλαιοί πολεμιστές 141
Παλαιορόφορος (Ωρωπός) 82
Παλαιός 49
Παλιά Καύσιμα 287
Παλιοςάραγα 55
Παναγιωταρέα Α. 370, 375
Παναγιωτόπουλος Β. 291
Πανεπιστημιακός
δάσκαλος 19
Πανηγύρι 361, 363, 378, 380, 395
υπαίθριο 382
Πανηγυριού λειτουργία 379
Παντοκράτορας 84, 249, 254
Παντοπώλης 121, 280, 283
Παπαβραμίδης 167
Παπαγεωργίου Γ. 13, 21, 22, 41, 43
Παπαδάκης Κ. 128, 203
Παπανδρέου Γ. 298
Παπαδάτες 82
Παπαδημητρίου Δ. 36, 42, 48, 65

- Παπαδόπουλλος Θ. 17
 Παπαϊωάννου Μ. Μ. 21
 Παπακώστας Γ. 193
 Παπάς Ν. 195
 Παπασταύρου Χ. 58
 Παραγωγή λαδιού 155
 Παραγωγός 165, 166
 Παραγωγός πολιτισμού 19
 Παραδοσιακή βόλτα 49
 Παραδοσιακός χώρος 382
 Παρακμή λιμανιού 24
 Παραλήπτης 190
 Παραλία 24, 49, 137
 Παραλία Ιουνίου 378
 Παραλιακά καφενεία 49
 Παραλιακή οδός 48, 49, 99
 Παραμυθιά 213, 214
 Παρατάφρια γειτονιά 24, 99, 175
 Παρατάφριο οικόπεδο 305
 Παρατάφριος 65
 Πάργα 81, 211, 213, 214
 Παρεπίδημος 73
 Πασσάροβιτς 38
 Πάτρα 41
 ΠΑΥΠ 333
 Πεθερά 349, 359
 Πειραιάς 79, 128
 Πειρατεία 38
 Πελαταιακές σχέσεις 176
 Πελοπόννησος 35, 45, 79, 94, 184
 Πεπόνης Χ. 214
 Πέραμα 38
 Πέραμος 84
 Πέργαμος 84
 Περιαστικό περιβάλλον 352
 Περιαστικός οικισμός 65, 67, 69, 73, 75
 Περιαστικός πληθυσμός 270
 Περιαστικός χώρος 161, 167, 259, 272
 Περιβάλλον χώρος 357, 360, 380, 382
 Περιβόλια 58, 64, 154, 231, 233, 247, 251 - 253, 271, 336 - 338, 345, 353, 373
 Περιφέρεια 34, 35, 45, 73, 75, 77
 Περιφερειακή γειτονιά 244
 Περιφερειακό κέντρο 215
 Περιφερειακός χώρος 24, 47, 105, 210, 211
 Πεστά 87
 Πεταλωτής 54
 Πέτρα 82
 Πετρίτσια 71, 287, 289, 290
 Πετρόπουλος Δ. 176
 Πετρόπουλος Η. 21
 Πηγιάκη Π. 26
 Πίνδος 41
 Πιπερόλτσα 287
 Πίτς 198
 Πλαίσια 87
 Πλατεία Γ. Σεφέρη 63
 Πληθυσμιακή αιμορραγία 74
 Πληθυσμιακή εξέλιξη 75
 Πληθυσμιακή κίνηση 71
 Πληθυσμιακή κινητικότητα 77
 Πληθυσμιακή μεταβολή 72
 Πληθυσμιακή ομάδα 23 - 25, 27, 33, 77, 79, 166, 173, 225, 262, 263, 266, 271, 273, 279, 339, 359, 374, 389
 Πληθυσμιακή στασιμότητα 73
 Πληθυσμιακή σύνθεση 23, 35, 45, 56, 74, 77
 Πληθυσμός 39, 65, 69, 71, 73 - 77, 90, 107, 165, 236, 260
 Πληροφορητής 13, 26, 27, 49, 60, 73, 167, 172, 173, 175, 208, 246, 254, 320, 322, 330, 374, 392
 Πλοιοκτήτης 153, 155
 Ποδόγυρος 287, 290
 Πολεοδομικό συγκρότημα 69, 71 - 75
 Πόλιος Γ. 141
 Πολίτης Ν. 17

- Πολιτισμική ομάδα 267
 Πολιτισμική μορφή 22
 Πολιτισμική συμπεριφορά 26, 35, 370, 395
 Πολιτισμικό περιβάλλον 357
 Πολιτισμικό περιεχόμενο 375
 Πολιτισμικό σύστημα 23, 28, 357, 376
 Πολιτισμικός δεισμός 192
 Πολιτισμός 20
 Δυτικοευρωπαϊκός 18
 Τουρκοκρατίας 20
 Πολιτιστικά στοιχεία 376
 Πολιτιστική διαφοροποίηση 384
 Πολιτιστικός σύλλογος 267, 381
 Πολύβρυσο 82
 Πολυκατοικία 20, 62
 Πολυστάφυλο 82
 Πόντος 84
 Ποργάτιο 84
 Πορθμείο 45, 105, 143
 Πόρτες της ντάπιας 42, 43, 54, 56, 65, 177, 244
 Πορφύρης Κ. 322
 Ποσοτική κατηγοριοποίηση 26
 Ποσοτική μέθοδος 26
 Ποταμάκι 288, 290
 Πουланτσάκι 84
 Πούντα 48
 Πούχνερ Β. 378
 Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας 13, 27, 61, 69, 79, 90, 95, 372
 Πρέβεζα
 μεταπολεμική 47, 74, 79
 προπολεμική 68, 154
 Πρεβεζάνικα Χρονικά 21
 Πρεβεζάνος 47, 52, 55, 56, 57, 60, 62, 63, 75, 87, 90, 209, 210, 213, 216, 218, 220, 225, 244, 260, 334
 Πριγκιπόννησος 84
 Προίκα 155, 264, 334, 337, 340, 341, 354, 362 - 367
 Προικιά 194
 Προίκας σχηματισμός 367
 Προικοδότηση 157, 158
 Προξενιάς διαδικασία 361 - 365
 Προξενιάς σημειολογία 367
 Προξενικό (συνοικέσιο) 263, 269, 337, 340, 359, 360, 366, 367, 379, 395
 Προπολεμική εποχή 133
 Προπολεμική περίοδος 27, 71, 332, 351, 393
 Πρόσφυγας 59, 67, 79, 84, 92, 157, 182, 296, 299, 309, 330, 394
 Πρόσφυγοχώρι 82, 252, 298, 330
 Προσωπικός λόγος 27
 Προύσσα 84
 Πρωταργάτισσα 176, 177, 179
 Πρωτογενής τομέας 76, 197, 117, 206
 Πύλη Δύσης 208 - 210, 217, 221
 Πυργάκη Α. 370, 375
 Πωγωνίτσα 48
- P**
- Ραβένια 87
 Ρακοπλιά βλ. ουζοπλιά
 Ράπτης Δ. 21, 214
 Ραφτάδες 280, 281
 Ράφτης 334, 336
 Ρεματιά 82
 Ρεμπέτικο 203
 Ριζά 82
 Ριζοβούνι 82
 Ρόδος 85
 Ρόκου Β. 131, 279, 290, 291, 332
 Ρόλος 34, 35, 38, 41, 42, 45, 47, 99, 104, 127

Σ

- Σαγματοποιός 87
 Σαϊτάν Παζάρ 51, 57, 62, 201, 203, 304, 261
 Σαλαμάγκας Δ. 21
 Σαλτίνη 48
 Σαμαράς 54
 Σαμαράς Γ. 105
 Σαμαρίνα 98
 Σαμφούντα 84
 Σαούγκος 298, 302, 319
 Σαουσάντς Ι. 167
 Σαράγια Αλή Πασά 55
 Σαρδηνία 330
 Σαρηγιάννης Γ. 34, 47
 Σεβάστεια 85
 Σερακιόι 84
 Σερβιτόρος 82
 Σερνίτσι 84
 Σιμόπουλος Κ. 38, 41
 Σινώπη 84
 Σιτηρά 39
 Σκανδιναβικές χώρες 135
 Σκαμουόλα 289
 Σκαφιδάκι 71, 288 - 290, 319, 370
 Σκεπαστό 81
 Σκιαδάς 82
 Σκλαβούνος Γ. 106
 Σκουτέρη - Διδασκάλου Ν. 337, 376
 Σλάβοι 36
 Σμυρτούλα 71, 82, 174, 233
 Σοδειά 175, 182
 Σορώκος Ε. (Στ.) 259, 304
 Σοσιαλιστικές χώρες 127, 133
 Σοσιαλιστικό κίνημα 141
 Σούλας Κ. 45, 165
 Σούλης Χ. 279
 Σουλινά 85
 Σπαθάρη - Μπεγλίτη Ε. 253
 Σπερνό 271
 Σπίτι 327, 329, 340, 351, 352, 371, 376, 376
 λευκαδίτικο 257
 ξύλινο 254
 πλινθένιο 376
 Στάνη 309, 333
 Στεγαστικό πρόβλημα 56
 Στεφάνη 82
 Στρατηγική θέση 36
 Στρατηγική σημασία 36, 38
 Στρατιωτική θητεία 240
 Στρατιωτικός 231
 Στρατιωτικός κόμβος 38
 Σύβρος 237
 Συγγένεια
 εξ αγχιστείας 350
 εξ αίματος 18, 350
 Συγγένιο 241, 242, 246, 247, 271
 Συγγενής 231, 238, 269
 Συγγενικός δεσμός 290
 Συγκοινωνιακός άξονας 216
 Σύγχρονα Λαογραφικά 19
 Συλλογή καρπού 171, 175
 Συλλογή υλικού 26, 27
 Σύλλογος Λευκαδίων 268 - 270
 Σύλλογος Πρέβεζαίων 74
 Συμμαχικά εφόδια 139
 Συμμετοχική παρατήρηση 26
 Συμπεριφορά 22, 24 - 26, 45, 47
 Συναγωγή 63, 192
 Σύνδεσμος λεμβούχων 142
 Σύνδεσμος Συρρακιωτών Πρέβεζας 18, 380 - 382
 Συνεταιρισμός Κηπευτικών Προϊόντων Πρέβεζας 13, 92, 107, 161, 162, 165, 174, 233
 Συνεταιρισμός Παραγωγών Οπωροκηπευτικών και Αγροτικών Προϊόντων Πρέβεζας 13

Συνέχεια 17, 18
 Σύνθεση πληθυσμού 24, 53, 99
 Συνοικία 55 - 57, 59, 63, 64
 Συνοικισμός Δασκάλων 67
 Συνταξιούχος 231
 Συρρακιώτικα μαγαζιά 378
 Συρρακιώτικη κοινωνία 322
 Συρρακιώτικη κτηνοτροφία 394
 Συρρακιώτισσα γυναίκα 331, 341, 347, 394
 Συρράκο 67, 79, 85, 99
 Συσσώρευση κεφαλαίου 41, 105, 216
 Σχολείο 294, 295, 298, 315, 371, 372, 384
 Σωματεία
 αμαξοκαραγωγέων 149
 καραγωγέων 149, 150
 λιμανιού 24, 136 - 138
 λιμενεργατών 136, 139 - 141, 198, 207
 μουσικών 203
 ξηράς 141, 207

Τ

Ταϊφέριο 84
 Τάξη
 αγροτική 20
 ανώτερη 192, 194 - 197, 201, 203
 αστική 18, 20, 41
 εμπορευομένων 190
 εργατική 20, 191, 194, 203
 κατώτερη 197, 201
 μικροαστική 18
 Ταξιδιώτης 74
 Ταράνα 71, 287, 290, 311
 Ταρσανάς 38
 Τάφρος (ντάπια) 24, 42, 48, 54, 56, 58, 59, 61, 63 - 65, 67, 69, 75, 84, 85, 99, 153, 208, 253, 254, 259, 281, 282, 299

Τεκές
 μπεκτασήδων 57
 τούρκικος 84
 Τελωνειακή σύνδεση 208
 Τελωνείο 137, 138
 Τεργέστη 41, 99, 194
 Τέροβο 87
 Τέχνη 79, 265, 280, 298, 299, 304, 319, 323, 333, 334, 336, 340, 361, 371, 376, 382, 384 - 386, 389, 390
 Τζαμτζής Α. 38, 39
 Τζάρας Ν. 203
 Τζορμάνια 172
 Τζουμέρκα 87
 Τόλιας Π. 295
 Τομανάς Κ. 195
 Τοματοκαλλιέργεια 22, 25, 364, 366, 367, 373, 394
 Τομάτα 107, 172, 181, 251, 263, 319, 328, 340, 341, 345, 373
 Τοματοπαραγωγή 147, 253, 344, 342, 352
 Τουριστικοί πόροι 107
 Τουρκαλβανοί 40, 41, 47, 61, 154
 Τουρκία 85
 Τουρκική βάση 38
 Τούρκικο διοικητήριο 63
 Τουρκοβασίλης 203
 Τούρκοι 37, 40, 47, 57, 67, 69
 Τουρκοκρατία 23, 53, 94, 95, 99
 Τραπεζούντα 84
 Τραχωματικό 64
 Τριανταφυλλίδου - Baladie Γ. 39
 Τρίγωνο - Ασβεσταριά 103, 108, 294
 Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή 13
 Τρώισκα 85
 Τσαβαλοχώρι 55, 56, 60, 62 - 64, 72, 281
 Τσαγγαλάς Κ. 13, 271
 Τσαγγάρης 280, 302, 333, 334, 371

Τσαγκαρόπουλο 82
 Τσαντούλας 321, 332 334, 353, 379
 Τσαρουχάς 54, 100, 121, 280
 Τσελιγκάτο 283, 287, 289, 296, 298, 348
 Τσιτσές Γ. 141
 Τσιτσιπής Α. 386
 Τσιώκος Α. 288
 Τσοκόπουλος Β. 19
 Τσομπάνος 283, 289, 291
 Τσουγιόπουλος Γ. 68, 76
 Τσουκνίδα 81
 Τσουμελεκαίοι 287, 290
 Τυρεμπόριο 41
 Τυροκομείο 332, 333
 Τυροκόμος (μπάτζιος) 25, 71, 175, 283, 284, 290 - 292, 294 - 296, 298, 302, 305, 306, 309, 310, 315, 316, 319 - 322, 325, 330 - 333, 339, 347 - 349, 351, 352, 354, 369 - 371, 374, 384, 392, 394

Υ

Υδραγωγείο 67
 Υπαίθρια ζωή 299
 Υπαίθρια παραγωγή 166
 Υπαιθρος 18, 34, 42, 54, 69, 72, 74, 75, 79, 99, 165, 174, 190, 211, 219, 220, 232, 236, 263, 381, 388
 Υπάλληλος
 καφεστιατορίων 22, 49, 144, 184
 Υπάλληλος
 Συνεταιρισμού 173
 Υπεργαμία 359, 364
 Υπογαμία 359
 Υποκέντρα τοπικά 211, 213, 215
 Υψηλοχώρι 99

Φ

Φανάρι 57, 61, 81, 82, 214

Φανερωμένη 380
 Φατούρος Δ. 257
 Φίλιας Β. 304
 Φιλιάτες 93
 Φιλιππίδα 82, 84, 149, 211, 214, 219, 380
 Φιλιππίδης Δ. 209, 362
 Φιλιππούπολις 85
 Φιούμε 41
 Φλάμπουρα 82
 Φλαμπουράρι 87
 Φόρος (Μεσινιά πόρτα) 54, 56, 67, 177, 249, 254, 255
 Φορτηγίδα 137, 138
 Φορτοεκφόρτωση 127
 Φορτοεκφορτωτής 49, 51, 136
 Φορτωθέντα 135
 Φουρίκης Π. 36, 37, 42
 Φυσιογνωμία (πόλης) 24, 25, 158
 Φωτόπουλος Τ. 105

Χ

Χαλκοτεχνία 93
 Χαμάλα 172, 177, 291, 302
 Χάνια 52, 54
 Χαραδιάτικα 237
 Χαρικόφ 85
 Χαστάογλου Β. 25
 Χατζηαθανασίου Α. 21
 Χατζημιχάλη Α. 320, 322, 325, 388
 Χατζημιχάλης Κ. 257
 Χατζηπανταζής Θ. 195
 Χειμαδιά 79, 81, 287
 Χέλια 135
 Χεριώνα 326 - 330, 371, 373
 Χερσαίες μεταφορές 150
 Χερσαίες συγκοινωνίες 24, 45, 79, 99, 211
 Χόμσκα 85
 Χουλιαράδες 87

Χουλιαράκης Μ. 69, 92, 229	Ψ
Χρηματιστικές εργασίες 41, 85	Ψαθάκι 67, 71, 75, 288
Χρονολογικό όριο 22	Ψαλλιδάιοι 288
Χρυσή εποχή 109, 203	Ψαράς Ι. 21
Χτίστης 87	πλανόδιος 62, 73, 84, 153, 155, 175, 191
Χυμοί 133	Ψυχαγωγία 194 - 196, 221, 259, 261, 373, 379
Χώρος έκθεσης 363	Ψυχογιός Δ. 290, 297
Χωροταξική δομή 59	Ψώνια 259, 377, 378, 382, 395
Χωροταξική οργάνωση 41, 63	
Χωροφύλακας 231, 238, 241	

Οι λέξεις: λιμάνι, πόλη, Λευκαδίτης, Πρέβεζα, Συρρακιώτης είναι διάσπαρτες σ' όλο το κείμενο κι έτσι δεν περιέχονται στο ευρετήριο. Επίσης δεν ευρετηριάζονται οι πίνακες.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΕΝΟ

A	D
Adi Arkai 69	Debarech 69
Ardener S. 347	Derruau M. 33
B	Devos G. 379
Baker J. 68	Dorson R. 19
Basham R. 237	Douglas W. 355
Bausinger H. 21	Dubish J. 346
Berard V. 42, 57	Dumanis M. 346
Braudel F. 33, 105, 294	F
Brepohl W. 21, 23	Fox R. 18
Burgel G. 47, 155	Friedl E. 241, 291, 297, 346, 347, 361
C	G
Campbell J. 289, 291, 334, 346	Goldstein C. 26
Cohen A. 375, 376	Glaser N. 267

Goode W. 349
Gregory D. 36, 76
Grillo R. 34

H

Hertzfeld M. 17
Hill C. 18
Hirschon R. 263, 360

J

Jackson B. 26

K

Kayser B. 68, 233, 297, 319
Keys C. 375
Kremensek S. 299, 305, 326, 383

L

Lambiri I. 337, 338, 346, 374
Lefebvre H. 34
Little K. 18

M

Martindale D. 33, 67
Messenger B. 21
Montecastello 69
Moore K. 25
Moustaka C. 241
Moynihan D. 267

P

Parsons T. 268
Piore M. 237

R

Rollwagen J. 25

S

Sandis E. 242
Seymoyr - Smith C. 369
Silverman S. 69, 246
Sivignon M. 33
Stoianovich T. 279, 291
Sutton Buck S. 18, 244, 266

T

Talai V. 375, 381
Thompson M. 98, 279, 332, 338, 387
Todorov N. 68

V

Vermeulen H. 47, 105, 267, 375
Vernier B. 180, 354
Vlachos E. 244

W

Wace A. 98, 279, 332, 338, 387
Weber M. 68
Winniffrith T. 297
Wirth L. 69

Κατάλογος Πληροφορητών

- Ασπρογέρακας Α. 247
Αυδίκος Μ. 298
Αυδίκος Σ. 351, 367
Βαγγέλης Β. 311
Βερλέτης Θ. 51
Βερύκιος Π. 233, 241, 259
Βερύκιος Σ. 233, 238, 244
Βοντίτσιος Β. 284
Βρετός Κ. 264
Γερογιάννης Μ. 141
Γεωργίου Ε. 181, 251, 255
Γκαβανόζης Χ. 161, 162
Δευτεραίος Α. 270
Δόνος Α. 85, 196
Δόνου Μ. 192
Δούλης Θ. 322
Δράμαλης Χ. 140, 208
Ευαγγέλου Γ. 289
Ζαβιτσάνος Ν. 247, 269
Ζαλοκώστας Ι. 322
Ζιώγας Γ. 288
Καβάγιας Γ. 96, 197
Καββαδάς Α. 266
Καββαδάς Σ. 246, 250, 254
Καπώνης ή Καπέλας Α. 94, 204, 254
Κακιούζης Γ. 257
Καλαβρέντζος Θ. 194, 280
Κατσάνος Χ. 171, 175
Κατσαούνης Μ. 60, 64, 200
Κατωγιάννης Η. 357
Κατωπόδης Γ. 240
Κατωπόδης Π. 238
Κολιαδήμας Γ. 201
Κολιάκας Γ. 336
Κοντομίχης Γ. 238, 242, 262
Κυζιρόπουλος Σ. 73
Κωστούλας Α. 126
Μαργέλης Γ. 260
Μπασαράς Ι. 166, 167
Νέσσερης Γ. 283, 390
Νέσσερης Μ. 348
Νταλίπης Κ. 342, 367
Πανάγος Ν. 127
Παπαδήμας Σ. 158, 167, 168, 172
Παπαδημητρίου Β. 60
Παπαδημητρίου Μ. 294
Παπαδόπουλος Σ. 190
Παπουτσής Β. 306
Παπουτσής Κ. 292
Πολίτης Ν. 82
Πουλιάνου Σ. 179
Ραυτόπουλος Χ. 240
Σαρδελής Β. 126, 136, 138, 141, 198
Σάφη Ζ. 175, 178
Σολδάτος Ν. 248
Σολδάτος Σ. 268
Σόφης Γ. 347
Τέφας Γ. 386
Τέφας Η. 321, 332, 334, 353, 379
Τζάμος Γ. 93
Τσιώκος Κ. 338
Φατούρος Σ. 231, 239, 241
Φίτσας Β. 352
Χαντζάρας Π. 164, 173
Ψόχιος Ν. 334, 385
Ψόχιος Σ. 330

Από τους πληροφορητές ευρετηριάζονται μόνο αυτοί που ο προσωπικός τους λόγος έχει ενσωματωθεί ως μαρτυρία στο κείμενο.

Το βιβλίο του Βαγγέλη Γρ. Αυδίκου
«Πρέβεζα 1945 - 1990.

Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης»
τυπώθηκε για λογαριασμό των Εκδόσεων Δήμου Πρέβεζας
το Νοέμβριο 1991 σε 1000 αντίτυπα
στο τυπογραφείο του Γ. Τσόλη στην οδό Γ. Μιχαηλίδη 4
Τηλ. 22.877 & 75.211 στα Ιωάννινα

Η προετοιμασία των κειμένων με το σύστημα της φωτοσύνθεσης
έγινε από την Ελευθερία Θεοδωρίδη-Τσόλη
το μοντάζ από την Κατερίνα Θεοδωρίδη-Μπίτα
και η εκτύπωση των κειμένων και εξωφύλλου
από το Θανάση Θεοδωρίδη

Η ανατροπή αυτή του οικονομικού της ρόλου είναι η σπουδαιότερη μεταβολή, που υφίσταται η Πρέβεζα σε μία ιστορική πορεία δύομισι αιώνων και αλλοιώνει τα οικονομικά της και κοινωνικά χαρακτηριστικά, σε σημείο που μπορεί κάποιος να ισχυριστεί ότι η μεταπολεμική Πρέβεζα είναι μια διαφορετική πόλη από κάθε άποψη.

